

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN
(PASOK) KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DIŞ POLİTİKASI
(ANDREAS PAPANDREOU DÖNEMİ)**

Bilge USTAOĞLU

Doktora Tezi

Ankara, 2020

YUNANİSTAN'DA PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK)
KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DIŞ POLİTİKASI
(ANDREAS PAPANDREOU DÖNEMİ)

Bilge USTAOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2020

Değerlilerim, Annem Memnune ve Babam Faik USTAOĞLU'na ithaf olunur.

ÖZET

USTAOĞLU, Bilge. *Yunanistan'da Panhellenik Sosyalist Hareketin (PASOK) Kuruluşu, Gelişimi ve Dış Politikası (Andreas Papandreou Dönemi)*, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Bu çalışmanın konusu, Yunanistan'da Panhellenik Sosyalist Hareketin (PASOK) kuruluş ve gelişim süreci ile dış politikasının analizidir. PASOK'un 1974-1995 dönemini kapsayan çalışma, Partinin siyaset sahnesine çıkmasıyla başlamakta ve kurucusu ve lideri Andreas Papandreou'nun Parti liderliğinden ve başbakanlıktan ayrıldığı tarih ile son bulmaktadır. Dört bölümden oluşan çalışma boyunca öncelikle PASOK'un geldiği tarihi, kültürel ve siyasi kökleri tespit edebilmek ve tanımak amacıyla tarihi bağlam araştırma konusu yapılmıştır. Devamında yakın tarihi dönem ve siyasi özellikleri detaylı bir biçimde incelenmiş, bütün bu süreçlerin PASOK'un kuruluşu ve gelişimine etki eden uzantıları araştırılmıştır. Partiyi göreceli olarak kısa bir sürede iktidara taşıyan muhalefet döneminin başlıca dinamikleri saptanmış, Andreas Papandreou'nun belirleyici rolü ile Yunan toplumuna her alanda vaat edilen "değişimin" unsurları analiz edilmiştir. PASOK hükümetlerinin icraatları, Andreas Papandreou'nun başbakanlığı altındaki üç iktidar dönemi (1981-1985, 1985-1989, 1993-1995) boyunca her yönüyle incelenirken çalışmanın son bölümü dış politikaya ayrılmıştır. Dış politikanın başlıca dayanakları, karşı karşıya kalınan kısıtlamalar ele alınmış, kuruluş döneminden itibaren sergilediği süreklilik ve değişim unsurları saptanarak PASOK'un dış politika performansı sorgulanmıştır. 1974 Temmuz'unda yedi yıllık askerî diktatörlüğün yıkılmasının ardından Yunanistan'da yönetim biçimi değişmiş, parlamenter demokrasiye geçilmiştir. 3 Eylül 1974'te de Andreas Papandreou, Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluşunu ilan etmiştir. Radikal sosyalist sloganları olan Parti, kuruluşundan yalnızca yedi yıl sonra iktidara gelmeyi başarmıştır. Dönemin sosyal ve siyasi radikalizminin ifadesinin önemli bir parçasını oluşturan PASOK, Yunan toplumunda ulusal bağımsızlık, halkın egemenliği ve sosyal adalet düşüncesine dayanan radikal bir değişimi savunmuştur. Panhellenik Sosyalist Hareket 1981-1989, 1993-1995 dönemlerinde kurucu lideri Andreas Papandreou'nun başbakanlığında iktidarda kalmıştır. PASOK, demokrasinin yeniden tesis edildiği 1974 sonrası Yunan siyaset sahnesinde Yeni Demokrasi ile birlikte en önemli iki siyasi partiden birisi, hatta birincisi olmuştur. Andreas Papandreou ve PASOK'un siyasî olduğu kadar kültürel düzeyde de getirdiği "değişim", Partinin gerek muhalefette olduğu 1970'lerin ikinci yarısı gerekse iktidarda bulunduğu 1980'ler ve 1990'ların ilk yarısı boyunca Yunan toplumuna damgasını vurmuştur.

Anahtar Sözcükler

Yunanistan, PASOK, Andreas Papandreou, Metapolitefsi, Değişim.

ABSTRACT

USTAOĞLU, Bilge. *Foundation, Development and Foreign Policy of the Panhellenic Socialist Movement (PASOK) in Greece (Andreas Papandreou Era)*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2020.

The subject of this study is the analysis of establishment and development process of the Panhellenic Socialist Movement (PASOK) in Greece and its foreign policy. The study covering the period 1974-1995 of PASOK begins with the party's rise to the political scene and ends with the date when its founder and leader Andreas Papandreou quit the party leadership and left post of Prime Minister. Primarily, all along the study consisting of four sections, the historical context and background have been examined in order to identify and know the historical, cultural and political origins that PASOK came from. Afterwards, the recent historical period and its political characteristics have been examined in detail and the extensions of all these processes affecting the establishment and development of PASOK have been investigated. The main dynamics of the opposition period that brought the party to power in a relatively short period of time have been identified and Andreas Papandreou's decisive role and the elements of the "change" promised to Greek society in all areas have been analyzed. While the actions of the PASOK governments have been examined in every aspect during the three periods of power (1981-1985, 1985-1989, 1993-1995) under Andreas Papandreou's Premiership, the last section of the study is devoted to foreign policy. The main basis of foreign policy and the constraints faced have been discussed; then the elements of continuity and change that it experienced since its establishment have been identified and PASOK's foreign policy performance has been questioned. Following the fall of the seven-year military dictatorship in July 1974, the regime changed in Greece and the country made a transition to parliamentary democracy. On September 3, 1974, Andreas Papandreou announced the founding of the Panhellenic Socialist Movement. The Party which had radical socialist slogans managed to come to the power only seven years after its foundation. PASOK, which was a significant part of the expression of social and political radicalism of the period, advocated a radical change in Greek society based on the idea of national independence, sovereignty of people and social justice. Panhellenic Socialist Movement remained in power during the periods of 1981-1989 and 1993-1995 under the premiership of its founding leader Andreas Papandreou. PASOK became one of the two most important political parties, or even the first, along with New Democracy in the Greek political scene after 1974, when the democracy was restored. The "change" brought into by Andreas Papandreou and PASOK at cultural level as well as political level left its mark in the Greek society both during the second half of the 1970s, when the Party was in opposition, and during the 1980s and first half of the 1990s, when it was in power.

Keywords

Greece, PASOK, Andreas Papandreou, Metapolitefsi, Change.

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	i
ETİK BEYAN	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 1821 YUNAN İHTİLALİ, YUNAN DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ (1821-1974).....	9
1.1. YUNAN AYDINLANMASI.....	10
1.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ (1821-1827)	13
1.2.1. Yunan İsyanında Filhellenler	15
1.2.2. Büyük Güçler	17
1.2.3. İç Savaşlar	20
1.2.4. Krizdeki Yunan İhtilali (1825-1827) Uluslararası Mesele	21
1.3. YUNANİSTAN BAĞIMSIZ DEVLET.....	23
1.4. SİYASİ VE SOSYAL MESELE.....	24
1.4.1. Yerel Meclisler ve Yönetimler	24
1.4.2. Anayasalar.....	25
1.4.3. İhtilalin Ekonomik Kurumları	27
1.4.4. Yerel Kuruluşlar ve Merkezî Yönetim.....	28
1.5. KAPODİSTRİAS DÖNEMİ (1827-1832).....	29
1.6. KRAL OTTO DÖNEMİ (1833-1862).....	32
1.6.1. Mutlak Monarşi	32

1.6.1.1. Devlet Kurumlarının Oluşturulması	33
1.6.1.2. Monarşinin İç Politikası	33
1.6.1.3. Monarşinin Dış Politikası ve “Megali İdea”*	34
1.6.2. Anayasal Monarşi (1843-1856).....	35
1.7. İHTİLAL VE BAĞIMSIZLIĞIN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE	38
1.8. 1864-1909 DÖNEMİNDE YUNANİSTAN.....	39
1.9. ELEFTHERİOS VENİZELOS VE YENİ DÖNEM	43
1.10. ULUSAL BÖLÜNME, 1915-1922	46
1.10.1. Sevr Antlaşmasından Seçim Yenilgisine	48
1.10.2. Küçük Asya Felaketi	50
1.10.3. Altıların Yargılanması	52
1.11. LOZAN.....	53
1.12. 1923-1936.....	59
1.13. METAKSAS DİKTATÖRLÜĞÜ	68
1.14. İŞGAL	68
1.15. ULUSAL DİRENİŞİN ÖRGÜTLENMESİ	70
1.16. MİSİR’DA İSYAN VE MİLLİ BİRLİK HÜKÜMETİNİN KURULMASI.....	72
1.17. ARALIK 1944 OLAYLARI (DEKEMVRİANA 1944) VE VARKİZA ANLAŞMASI	74
1.18. İÇ SAVAŞ	75
1.18.1. İç Savaş Başlıyor	76
1.18.2. Yunanistan Demokratik Ordusu (DSE)	77
1.18.3. ABD’nin Müdahalesi, Truman Doktrini ve Marshall Planı.....	78
1.18.4. Tito-Stalin Çatışması	79
1.18.5. İç Savaşın Sonuçları.....	80

1.19. İÇ SAVAŞ SONRASI DÖNEM (1949-1967)	83
1.19.1. Kıbrıs Olayları	87
1.19.2. Cunta'ya Doğru	92
1.20. ALBAYLAR CUNTASI	93
1.20.1. Kral ile Darbeciler Arasında Müzakereler	97
1.20.2. Cuntacılar Kimlerdir?	98
1.20.3. Cuntanın Uygulamaları	100
1.20.4. Cunta ve Kıbrıs	101
1.20.5. Cunta ve ABD	103
1.20.6. Sona Doğru	104
1.20.7. Türkiye Kıbrıs'ta	108
1.20.8. Bir Devrin Sonu	117
2. BÖLÜM: PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK)	
KURULUŞU VE GELİŞİMİ, 1974-1981	119
2.1. DEMOKRASİYE GEÇİŞ, METAPOLİTEFSİ	119
2.2. SİYASİ PARTİLER	122
2.2.1. Yunanistan'da Siyasi Partilerin Anayasal Çerçeve	
Gelişimi	125
2.3. PASOK'U ÖNCELEYEN SİYASİ YAŞAM VE PARTİ SİSTEMİ	128
2.3.1. 1951-1981 Döneminde Siyasi Parti Sistemleri ve	
Partiler	131
2.3.1.1. Sağ	131
2.3.1.2. Sol	133
2.3.1.3. Merkez	135
2.3.2. 1981 Sonrasında Sağ, Merkez ve Sol	139
2.4. PASOK'UN KURULUŞU	141

2.4.1.	PASOK'a Doğru.....	143
2.4.2.	PAK'ın Dağıtılması ve PASOK'un Kuruluşunun İlânı	145
2.5.	KURULUŞTAN İKTİDARA 1974-1981	149
2.5.1.	1974 Seçimleri	149
2.5.2.	PASOK'un Yunan Siyasetinde Yerini Alması.....	151
2.5.3.	Siyasi Partiler Teorisinin Ana Koordinatları.....	154
2.5.4.	PASOK'un Örgüt Yapısı ve Siyasi Programı	157
2.5.4.1.	Örgüt Yapısı.....	160
2.5.4.1.1.	Öz Örgütlenme ve Parti İçi Çatışmalar	162
2.5.4.1.2.	PASOK'un Örgütlenme Derecesi	174
2.5.4.1.3.	Örgüt Yapısındaki Dikey Bölünme.....	175
2.5.4.1.4.	PASOK Örgütünün Sosyal-Mesleki Bileşimi	176
2.5.4.1.5.	Örgütlenmede Kitleleşmeden Herkesi Kucaklamaya.....	178
2.5.4.2.	Siyasi Program	180
2.5.4.2.1.	3 Eylül 1974 Bildirgesi	181
2.5.4.2.2.	PASOK'un İdeolojik Koordinatları.....	185
2.5.4.2.3.	İdeolojik Geri Çekilmenin Uzun Yolu	191
2.5.5.	İktidara Doğru, 1977 Seçimleri	196
2.5.6.	18 Ekim 1981: Ülkeyi değiştiren seçimler ve PASOK'un İktidara Yükselişi.....	198
2.5.6.1.	Değişim	200
2.5.6.2.	Yeni Demokrasinin Rolü.....	203
2.5.6.3.	Seçim Sistemi.....	210

2.5.6.4.	18-19 Ekim 1981	211
2.5.6.5.	Andreas Papandreou'nun Belirleyici Rolü.....	214
2.5.7.	1981 Seçimlerinin Çağdaş Yunan Siyasi Tarihinde Önemi	215
2.5.8.	PASOK ve Popülizm.....	219
3. BÖLÜM:	PASOK İKTİDARDA 1981-1989, 1993-1995	226
3.1.	PASOK HÜKÛMETLERİNİN YASAMA VE KURUMSAL UYGULAMALARI.....	227
3.1.1.	Reformlar Üzerine.....	236
3.2.	PASOK'UN EKONOMİ POLİTİKASI	237
3.2.1.	Yunan Ekonomisi.....	238
3.2.2.	Diktatörlüğün Ekonomi Politikası (1967-1974).....	239
3.2.3.	1974-1981 Dönemi	242
3.2.4.	PASOK'un Ekonomi Politikasının Ana Hatları	244
3.2.5.	Ekonomi Profesörü Andreas Papandreou	245
3.2.6.	1981 Sonrasının Yeni Ekonomi Politikası Çerçevesi	250
3.2.6.1.	PASOK Hükûmetinin Uygulamaları, 1981-1989	253
3.2.6.2.	1993-1996.....	257
3.2.7.	PASOK'un Ekonomi Politikasında AET'nin Yeri.....	259
3.2.8.	PASOK'un Ekonomi Politikasının Genel Bir Eleştirisi	263
3.3.	SEÇİMLER VE SKANDALLAR	267
3.3.1.	1984 Avrupa Seçimleri.....	268
3.3.2.	2 Haziran 1985 Ulusal Seçimleri.....	268
3.3.3.	Skandallar.....	271
3.3.4.	Koskotas Skandalı ve Kirli '89.....	276

3.3.5.	1989,1990 Seçimleri	278
3.3.6.	Yargılamalar	281
3.3.7.	PASOK, Patronaj Politikaları ve Klientalizm	285
3.3.7.1.	Yunanistan'da Klientalizm'in Tarihçesi.....	288
3.3.7.2.	PASOK'un Uygulamaları.....	290
3.3.8.	Kurultaylar ve 93 Seçimleri	295
4.	BÖLÜM: PASOK'UN DIŞ POLİTİKASI.....	299
4.1.	KURULUŞ VE MUHALEFET DÖNEMİ.....	300
4.2.	PASOK HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKASI	303
4.3.	1980'ler	305
4.3.1.	Söylemler ve Eylemler	308
4.3.2.	Çok Boyutluluk.....	312
4.3.3.	Avrupa Ekonomik Topluluğu	320
4.3.4.	Türkiye Politikası.....	328
4.3.4.1.	20. Yüzyılda Türk-Yunan İlişkilerinin Ana Hatları	328
4.3.4.2.	PASOK ve Türk-Yunan İlişkileri	333
4.3.4.3.	Muhalefet Dönemi, 1974-1981.....	333
4.3.4.4.	İktidar Dönemi, 1981-1989.....	337
4.3.4.4.1.	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) İlanı.....	339
4.3.4.4.2.	NATO Çerçevesindeki Gelişmeler.....	342
4.3.4.4.3.	Rogers Planı ve Yunanistan'ın NATO'nun Askerî Kanadına Dönüşü	343
4.3.4.4.4.	Silahlanma.....	346
4.3.4.4.5.	1987 Krizi	348
4.3.4.4.6.	Davos Süreci, 1988	349

4.3.4.4.7. 1988-1989 Sürecinde Kıbrıs.....	354
4.3.4.4.8. Andreas Papandreou ve Batı Trakya	356
4.3.4.4.9. Bir Değerlendirme	360
4.4. 1990'LAR	362
4.4.1. Makedonya Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Yunan- Makedon Anlaşmazlığı	364
4.4.2. Metsotakes Hükûmetinin Diplomatik Girişimleri.....	367
4.4.3. Üçüncü Andreas Papandreou İktidarı	369
4.4.3.1. PASOK ve Makedonya Sorunu.....	370
4.4.4. Türk-Yunan İlişkilerinde 1990'lar.....	377
4.4.4.1. 1990-1993 İki Ülkede İç Siyasi Gelişmeler.....	380
4.4.4.2. Yeni Demokrasi Hükûmeti ve Yeniden Başlayan Diyalog	381
4.4.5. Üçüncü Papandreou Hükûmeti ve Türk-Yunan İlişkileri.....	385
4.4.5.1. Yunanistan-Kıbrıs Ortak Savunma Doktrini	385
4.4.5.2. Yunanistan'ın PKK ile İlişkileri.....	390
4.4.5.3. Gümrük Birliği-AB ve Kıbrıs	396
4.4.5.4. Kardak [İmia] Kayalıkları Krizi	399
4.4.5.4.1. Hukuki Boyut	407
4.4.5.4.2. Krizin Sonuçları	411
SONUÇ	414
KAYNAKÇA	430
EK: 1	542
EK: 2	543
EK: 3	544
EK: 4	545

EK: 5	546
EK: 6	547
EK: 7	548
EK: 8	549
EK: 9	550
EK: 10	551
EK: 11	552
EK: 12	553

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.a	: Adı geçen Anayasa
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
a.g.s.	: Adı geçen sözlük
a.g.t.	: Adı geçen tez
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGREKS	: Agrotikes Eksagoges
APB	: Avrupa Para Birliği
ASEP	: Anotato Sumvoulío Epiloges Parosopikou
AT	: Avrupa Topluluğu/Toplulukları
ATA	: Automate Timaríothmike Anaprosarmoge
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
ęev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DEAH	: To Dogma tou Eniaiou Amuntikou Horou Ellados-Kuprou
DEH	: Demosia Epiheirese Elektrismou A.E.
DEKO	: Demosie Epiheireseis kai Organismoi
DEMANA	: Demokratike Ananeose
DS	: Demokratike Amina
EAM	: Ethniko Apeleutherotiko Metopo
ECU	: European Currency Unit
Ed.	: Editör
EDA	: Eniaia Demokratike Aristera
EDEK	: Kentrike Demokratike Enose

EDES	: Ethnikos Demokratikos Ellenikos Sundesmos
EK	: Enosis Kentrou
ELAS	: Ellenikos Laikos Apeleutherotikos Stratos
ELE	: Ethnike Laike Enotetas
EMU	: Economic and Monetary Union of the European Union
EOKA	: Ethnike Organosis Kuprion Agoniston
EP	: Ethnike Paratakseis
EPC	: European Policy Centre
EPEN	: Ethnike Politike Enosis
ERE	: Ethnike Rizospastike Enosis
ESU	: Ethnikou Sustimatos Ugeias
EVO	: Ellenike Viomehania Oplon
FYROM	: The Former Yugoslav Republic of Macedonia
GSEE	: Genike Sunomospondia Ergaton Ellados
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HİPERB	: Hellenic Plan for the Economic Reconstruction of the Balkans
IMF	: International Monetary Fund
KATEE	: Kentra Anoteras Tehnikes kai Epaggelmatikes Ekpaideusis
KKE	: Kommounistiko Komma tes Elladas
KYDEP	: Kentrike Uperesia Diaheirises Euhorias Paragoges
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ND	: Nea Demokratia
ND	: Nees Dunameis
no.	: Number
NOF	: Naroden Osloboditelen Front
OTE	: Organismos Telepikoinonion Ellados
PAK	: Panellenio Apeleuteriko Kinema
PASKE	: Panellenia Agonistike Sundikalistike Kinese Ergazomenon
PASOK	: Panellenio Sosialistiko Kinema
PASP	: Panellenia Agonistike Spoudastike Paratakse
S.	: Sayı

s.	: Sayfa
SEA	: Single European Act
SEKE	: Sosialistiko Ergatiko Komma Ellados
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TEI	: Teknologika Ekpaideutika İdrumata
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
vol.	: Volume

GİRİŞ

Radikal sosyalist sloganları olan bir partinin kuruluşundan yalnızca yedi yıl sonra seçimleri oy çokluğuyla kazanarak iktidara gelmesi, ender bir siyasi olgudur. Panhellenik Sosyalist Hareket (PASOK), 1981-1989, 1993-1995 dönemlerinde kurucu lideri Andreas Papandreou'nun başbakanlığında iktidarda kalmıştır. PASOK, demokrasinin yeniden tesis edildiği 1974 sonrası Yunan siyaset sahnesinde Yeni Demokrasi ile birlikte en önemli iki siyasi partiden birisi, hatta birincisidir. Anılan dönem itibariyle Yunanistan'ın tarihi, önemli ölçüde lideri Andreas Papandreou tarafından yazılmış olan PASOK'unkiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Andreas Papandreou'suz bir siyaset sahnesinin tamamen farklı olacağı kesindir.

1974 Temmuz'unda yedi yıllık askeri diktatörlüğün yıkılmasından sonra Yunanistan'da yönetim biçimi değişmiş, parlamenter demokrasiye geçilmiştir. 3 Eylül 1974'te de Andreas Papandreou, gelecek birkaç on yıl boyunca - kendisinden sonra da- ülkenin siyasi yaşamında egemen olacak Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluşunu ilan etmiştir. PASOK, dönemin sosyal ve siyasi radikalizminin ifadesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla hızlı bir büyüme sergilemiştir. Yunan toplumunda ulusal bağımsızlık, halkın egemenliği ve sosyal adalet düşüncesine dayanan radikal bir değişimi savunmuştur. Andreas Papandreou ve PASOK'un siyasî olduğu kadar kültürel düzeyde de getirdiği "değişim", Partinin gerek muhalefette olduğu 1970'lerin ikinci yarısı gerekse iktidarda bulunduğu 1980'ler ve 1990'ların ilk yarısı boyunca Yunan toplumuna damgasını vurmuştur.

PASOK'un Ekim 1981'de iktidarı üstlenmesi, Yunan siyasi sisteminin gelişimi için olduğu kadar ülkenin uluslararası yönelimi için de özel anlam içermektedir. Andreas Papandreou'nun partisinin diğer bütün siyasi güçlerden farklılaşan, özellikle dış politika alanındaki ideolojik ilkeleri ve program bildirimleri, ülkenin uluslararası ilişkilerinde önemli değişikliklerin habercisidir. Muhalefet dönemi boyunca öncellerinin başlıca dış politika tercihlerini sistematik bir biçimde

sorgulaması ve bu meseleleri yoğun bir biçimde siyasileştirmesi, bu düşünceyi güçlendirmiştir. Kamuoyunun elbette dış politika alanında da kendini gösteren “değişime” dair güçlü arzusu, bu doğrultuda itici güç olmuştur.

Bu tezin amacı, Yunanistan'da Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluş ve gelişim süreci ile dış politikasını analiz etmeye çalışmaktır.

PASOK, Türkiye’de hakkında çokça yazılan ancak detaylı akademik çalışma konusu olmayan bir araştırma alanı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın temel saiki, Panhellenik Sosyalist Hareket hakkında kapsamlı, bütüncül bir çalışmanın ortaya konmasıdır. Bu doğrultuda PASOK fenomeni ve zaman içindeki seyrinin kapsamlı bir yorumunun sunulması amaçlanmaktadır. Kapsamlı yorumun, olgunun bütün yönlerinin eksiksiz bir tarihsel kaydı anlamına gelmediği açıktır. Fenomenin temel yönlerini aydınlatacak kadar derin ve net, aynı zamanda evrensel bütün soruları cevaplamaya yönelik bir çaba anlamında sınırlıdır. Merkezinde PASOK’un bulunduğu çalışma sonucunun; Yunanistan’ın bağımsızlık mücadelesi, bir devlet kurma ve yaşatma çabası ile başlayan iki asırlık yaşam deneyiminde, özellikle 1974 sonrası siyasi yapısının konu edileceği gelecek çalışmalar için sağlam bir dayanak oluşturması, en büyük arzumuzdur.

PASOK neden ilk yıllarında sosyal demokrasiden ziyade belirsiz bir siyasi radikalizmi tercih etmiştir? Andreas Papandreou tarafından biçimlendirilen Partinin ideolojik ve örgütsel kimliğinin unsurları nelerdir? İktidarda olduğu süre boyunca önemli reformlardan sonra neden dağıtımcı bir popülizmi uygulamıştır?

Yukarıdaki sorular, çalışma boyunca izlenen analitik eksenler temelinde cevaplamaya çalışılmıştır. Bu eksenler ilk olarak PASOK’un Yunan siyasi sisteminin bir parçası olarak olduğu kadar alt sistemlerden oluşan özerk bir sistem olarak ele alınması, ikinci olarak da Andreas Papandreou'nun rolünün sadece PASOK'un profilini şekillendirmede değil, 1974 sonrasında Yunan

toplumunda daha geniş kolektif kimliklerin oluşturulmasında rol oynaması ile ilgilidir.

Çalışma aynı zamanda, Andreas Papandreou'nun başbakanlığındaki PASOK hükümetlerinin izlediği dış politikanın temel eksenlerini araştırma çabasıdır. Bu çabanın amacı, artan sorunlarla baş etmeye çalışan küçük bir devlet olan Yunanistan'ı yöneten Partinin dış politikasının kökenleri, öncellerinden farklılıkları ve köşe taşlarının neler olduğu sorularına cevap aramak, bu politikadaki köklü değişiklikleri açıklamak ve aynı zamanda dış politikanın biçimlendirilmesinde iç ve uluslararası etmenlerin etkileşimini tespit etmektir.

Tez çalışması, PASOK'un 1974-1995 dönemini kapsamaktadır. Başlangıcın anlamı açıktır: Yunanistan'da demokrasiye geçiş ile birlikte Partinin siyaset sahnesine çıkmasıyla bağlantılıdır. Bitişi ise kurucusu ve lideri Andreas Papandreou'nun Parti liderliğinden ve başbakanlıktan ayrıldığı tarihtir.

Yöntem

Çalışma kronolojik olarak yapılandırılmıştır. Ancak çeşitli alt bölümlerde tematik düzenlemelere de başvurulmuştur. Bunun için genel kronolojik akış içindeki gereklilikler çerçevesinde, belli bir konuya özgü olmak üzere kronolojik ve tematik birleşimlerden -zaman zaman geriye dönüşlerden- de yararlanılmış, bunların aynı alt bölüm içinde verilmesi suretiyle konunun bir bütünlük içinde ilerlemesi sağlanmıştır. Örneğin ikinci bölümde yer alan alt bölümlerden "PASOK'un Yunan Siyasetinde Yerini Alması"ndan hemen sonra "Siyasi Partiler Teorisinin Ana Koordinatları" verilerek "PASOK'un Örgüt Yapısı ve Siyasi Programı" arasında geçiş ve bütünlük sağlanmıştır.

Çalışma, karşılık gelen soruları cevaplamaya çalışan dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm, Yunan isyanının başladığı 1821'den PASOK'un kurulduğu 1974 yılına kadar olan yaklaşık 1,5 asırlık uzun zaman dilimini kapsamaktadır. Zira PASOK'un geldiği tarihî, kültürel ve siyasi kökleri tespit edebilmek ve tanımak için tarihî bağlamın araştırma konusu yapılması gerekmektedir. 1821 öncesinden başlatılan anlatıda isyanın dinamikleri araştırılmış, bir Yunan devletinin kurulmasıyla sonuçlanan isyan sürecinden itibaren yeni devletin 19. yüzyıl boyunca yaşadığı iç ve dış siyasi gelişmelerin, iktidar ilişkilerinin, sosyal ve ekonomik koşulların bir panoraması oluşturulmuştur. Yunan devletinin gelişimi, nasıl yapılandığı, bu koşullar altında yaratılan kurumların neler olduğu ve özellikleri ile Yunan ulusal hedefleri doğrultusunda izlenen iç ve dış politikanın nitelikleri, bunlara etki eden faktörler, iç ve dış konjonktür çerçevesinde incelenmiştir. Yunan devletinin kuruluşundan itibaren sahip olduğu büyük ülküsü "Megali İdea"nın 20. yüzyıla sarkarak devam ettiği Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Anadolu seferi incelenmiş, Lozan Antlaşması ve nüfus mübadelesinin sonuçları ortaya konulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasındaki işgal, direniş ve sonrasındaki İç Savaş'ın ülkenin yarınlarına etkisi araştırılmıştır. İzleyen dönemdeki iç ve dış gelişmeler, ülkenin Soğuk Savaş olarak adlandırılan yeni dünya düzeninde yerini alması, Kıbrıs olayları ve cunta özelinde işlenmiş, bütün bu süreçlerin PASOK'un kuruluşu ve gelişimine etki eden uzantıları saptanmıştır.

"PASOK'un Kuruluşu ve Gelişimi, 1974-1981" başlıklı ikinci bölüm, 1974'de cuntanın düşmesiyle yaşanan demokrasiye dönüş, yani "Metapolitefsi" ile başlamakta ve PASOK'un iktidara geldiği 1981 yılına kadar olan dönemi içermektedir. İlk olarak yedi yıllık askeri diktatörlükten sonra ülkede monarşisiz parlamenter demokrasiye geçişi sağlayan değişiklikler belirlenmiştir. Bunu izleyen alt bölümde, PASOK'a ilişkin bir çalışmanın geliştirilmesi için bir gereklilik olarak siyasi partilerin genel ve Yunanistan özelindeki doğuşu ve gelişimi ortaya konmuştur. 1951'den itibaren PASOK'un iktidara geldiği 1981 yılına kadar ülkenin siyaset sahnesinde yer alan partiler ve parti sistemi incelenmiş, böylece PASOK'un kuruluşu, gelişimi ve yapısına etki eden yakın tarihî dönem ve siyasi özellikleri ortaya konularak Partinin kökleri araştırılmıştır.

Partinin kuruluşu ve gelişimindeki elverişli koşullar kadar olmayanlar da göz önünde bulundurulmuş, olumsuz koşulların başında gelen 1974'teki Yeni Demokrasi hükûmetinin çok güçlü olduğu ve siyasi istikrar çerçevesinde hareket ettiği gerçeğine vurgu yapılmıştır. Devamında 1974'deki kuruluşundan itibaren PASOK'un gelişimi, kurucu lideri başta olmak üzere Parti üyelerini harekete geçiren fikirler, anlayış, ideoloji, vizyon, muhalefette bulunduğu yıllar boyunca örgüt yapısı, üyelerinin mesleki ve sosyal bileşimi, iç çatışmalar, tasfiyeler ve bu doğrultuda Partinin ilk adımlarında birliğin güvence altına alınamaması, resmi program ve bildirgeler, ideolojik koordinatlar ve girdiği seçim yarışları çerçevesinde incelenmiştir. PASOK'u göreceli olarak kısa bir sürede iktidara taşıyan bu sürecin başlıca dinamikleri saptanmış, lideri Andreas Papandreou'nun belirleyici rolü ile Yunan toplumuna her alanda vaat edilen "değişim" in unsurlarına özellikle vurgu yapılmıştır.

PASOK'un artık iktidarda olduğu üçüncü bölüm, Andreas Papandreou'nun başbakanlığı altındaki üç iktidar dönemi (1981-1985, 1985-1989, 1993-1995) boyunca bütün parti icraatlarının her yönüyle incelendiği bölümdür. PASOK'un hükûmet etme biçimi, yasama ve kurumsal çalışmaları, reformlar incelenmiş ve bu alanlarda kendisini iktidara taşıyan "değişim" vaadinin izleri aranmıştır. Bu bölümde PASOK'un ekonomi politikasına geniş yer ayrılmıştır. Siyasetçi kimliğinin yanı sıra ekonomi profesörü kimliğini de taşıyan Andreas Papandreou'nun akademik kariyeri incelenerek bu politikaya yansımaları belirlenmiştir. Ekonomi politikasında AB'nin yeri ayrıca vurgulanmıştır. "Seçimler ve Skandallar" alt bölümünde PASOK'un 1985 seçimleriyle birlikte tekrar hükûmet etme yetkisini aldığı ikinci dönemde yaşanan skandallar ayrıntılı bir biçimde sunulmuş, zirveye ulaştığı "kirli 89"la birlikte bu gelişmelerin 89/90 seçimlerine etkileri belirlenmiştir. Bölümün sonunda Parti, patronaj politikaları ve klientalizm açısından değerlendirilmiştir. Bu politikaların kendi yaşam çizgisindeki ağırlığı kadar Yunan siyasetinin kalıcı bir özelliği olmasına katkısı da belirlenmiştir.

Dördüncü bölüm, PASOK'un dış politikası ve güvenlik konularına odaklanmıştır. Bu bölümde Partinin muhalefet dönemindeki dış politika görüş, öneri ve eleştirileri belirlenmiş, iktidar dönemine kadar izlediği seyir incelenmiştir. İktidar dönemindeki politikaları ise 1980'ler ve Soğuk Savaş'ın sonu ile belirlenen 1990'lar itibarıyla bölümlendirilerek analiz edilmiştir. Her dönemin en önemli dış politika olayları ve sorunları ayrıntılarıyla ele alınırken, ikinci dönemde Soğuk Savaş sonrasının dinamikleri ve dış politikaya yansımaları belirlenmiştir. 1990'lara damgasını vuran Makedonya Cumhuriyeti'ne yönelik politika bu çerçevede ele alınarak analiz edilmiş, bir Soğuk Savaş sonrası ilk pratiği olarak öznel ve genel özellikleri detaylı olarak ortaya konmuştur. Yunan dış politika sorunlarının başlıca öznesi olan Türkiye ile ilişkiler derinlemesine incelenmiş, konu her iki alt dönemde de geniş yer bulmuştur. Yunanistan-Türkiye-ABD/NATO üçgeni değerlendirilmiş, AET ile ilişkiler Topluluk çizgisine paralel ve aykırı dış politika uygulamalarıyla analiz edilmiştir. Papandreou'nun dış politikasının başlıca unsurlarından olan çok boyutluluk, detaylı örneklerle vurgulanmıştır. Dış politikanın başlıca dayanakları, karşı karşıya kaldığı kısıtlamalar ele alınmış, söylemler ve eylemler, vaatler ve gerçekleştirilenler karşılaştırılmıştır. Kuruluş döneminden itibaren sergilediği süreklilik ve değişim unsurları saptanarak Partinin dış politika performansı sorgulanmıştır. Bölüm, Kardak krizi ile sona ermiştir. Çalışmanın da son konusu olan kriz, aynı zamanda Andreas Papandreou'nun başbakanlık ve PASOK liderliğinin sonuna işaret etmiştir.

Çalışmanın yazımına ilişkin gerekli görülen bazı açıklamalar:

1. Çalışmada Türkçe, Çağdaş Yunanca ve İngilizce yazılmış kaynaklar kullanılmıştır. Çağdaş Yunancanın farklı bir alfabeye sahip olması, bu dildeki kaynakların "Türkçenin harfleriyle yazılışı" konusunu/sorununu gündeme getirmiştir. Çağdaş Yunancanın Türkçe harflerle yazılışında, amacımız gereği transliterasyon yöntemi tercih edilmiştir.

“Transliterasyon, yabancı dilde yazılanın (genellikle her harf, ayrı ayrı belirtilerek ve gene özgün metine dönüştürülmesini sağlayacak biçimde) Türkçe harflerle yazılmasıdır. Bu yöntem genellikle kütüphanelerde kitap başlıklarının yazılmasında ya da bilimsel kitapların isimleri yazıldığında kullanılır.”¹

Transliterasyon amacıyla ülkemizde çeşitli kurumlar tarafından birbiriyle uyumlu olmayan farklı yöntemler uygulanmakta olup, çalışmamızda A.Ü.D.T.C. Fakültesi Kütüphanesinde Şubat 1992’de kullanılan yöntem² tercih edilmiştir.

2. Çalışmanın yazımında, 1. maddede bahsedilen konu çerçevesinde bir güçlük ile karşı karşıya kalınmıştır. Alfabelerin farklı özellikleri gereğince Çağdaş Yunanca harflerin Türkçe harflerle yazımı ile İngilizce harflerle yazımı arasında farklılık bulunmaktadır. Örneğin aynı yazarın ismi İngilizceye “Theodore Couloubis”, Türkçeye “Theodoros A. Kouloumpes” olarak aktarılmaktadır. Dolayısıyla bir yazarın ismi, atıfta bulunulan kaynağın Çağdaş Yunanca veya İngilizce olmasına göre değişkenlik göstermektedir. Bu durum ismin geçtiği ilk atıfta, dip notta açıklanmıştır.

Yine aynı çerçevede açıklama gerektiren bir başka husus, pek çok özel ismin Türkçede, medya başta olmak üzere çeşitli mecralarda okunduğu gibi yazılmasıyla ilgilidir. “Transkripsiyon” olarak adlandırılan bu yöntemde bir yazı, kulağa çalındığı gibi aktarılmaktadır ve kullanım alanı genellikle akademik yönü vurgulanmayan metinlerdir.³ Bu durumda da tercih edilen transliterasyon yöntemine sadık kalınmış, örneğin dilimizde yaygın olarak Miçotakis olarak kullanılan ve bilinen isim çalışmamızda Metsotakes, Karamanlis Karamanles, Simitis ise Semites olarak verilmiştir. İsmi Türkçedeki okunuşu, ilk geçtiği yerde dipnotta köşeli parantez içinde belirtilmiştir.

¹ Herkül Millas, “Yunancanın Türkçe Harflerle Yazılışı”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, sayı: 27 (1992), s. 189.

² Söz konusu yöntemde bir istisna yapılmış, Çağdaş Yunanca “Ξ” harfinin karşılığı olarak verilen “x” harfi yerine -Türk alfabesinde olmaması nedeniyle- “ks” harfleri kullanılmıştır. İzlendiği tablo için bkz; Millas, a.g.m., s. 190-191.

³ Millas, a.g.m., s. 195.

Sonuç olarak çalışmada yeknesaklığı sağlamak amacıyla Çağdaş Yunanca özel isimler, gerek atıflarda gerekse tarafımızdan metin içindeki kullanımlarında transliterasyon yöntemiyle verilmiş, İngilizce kaynaklara yapılan atıflarda orijinaline sadık kalınmıştır.

3. Türk-Yunan ilişkileri söz konusu olduğunda coğrafi yer isimleri, temsil ettikleri anlamı aşarak ideolojik bir boyut kazanmaktadır. Örneğin Yunanistan'da "İstanbul", Türkiye'de "Konstinoupoles" dendiğini duymak pek mümkün değildir. Bunun nedeni elbette sadece isimlerin dillerdeki farklılığı değil "ilk", "asıl", "meşru" sahipliği vurgulamaktır. Bu durumda bir Yunan yazara atfen aktarılan bir kısımda İstanbul yazmak, yazarın ifadesinin dışına çıkmak ve buradaki amacı göz ardı etmektir. Bu nedenle coğrafi yer isimleri, kaynağına göre belirtilmiş, ilk geçtiği yerde hemen yanında köşeli parantez içinde diğer dildeki karşılığı verilmiştir. Yalnızca okunuş farklılıkları olan coğrafi terimler ise bu farklılıklar dipnotta belirtilerek Türkçe okunuşları ile yazılmıştır.

1.BÖLÜM: 1821 YUNAN İHTİLALİ, YUNAN DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ (1821-1974)

1821 ayaklanması ile başlayan ve sonucunda Yunan ulusal devletinin kurulduğu "Yunan İhtilali",⁴ çağdaş Yunan tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Bu, Güneydoğu Avrupa'da bağımsız bir ulusal devlet yaratmayı başaran ilk ihtilaldir.

Yunan devletinin hangi süreçlerden geçerek kurulduğu ayrıca 19. yüzyılda başlıca hangi siyasi ve sosyal gelişmelerin yaşandığı, hangi güçler ve kurumların ortaya çıktığı sorularının cevabı bugünkü Yunan devleti ve toplumunun yapısı için belirleyici olaylardır ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerindeki araştırmalarımız için zemin oluşturmaktadır.

Yunan İhtilalinin ve devamında kurulan Yunan devletinin ilk döneminin siyasi gelişmeleri; iktidar ilişkileri, kurumların oluşturulması ve gelişimi, saltanatın politikaları ve Büyük Güçler ile ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Doğu Sorunu, Yunanları bağımsızlığa kavuşturma politikası, diğer Balkan devletlerinin kurulmasının Yunan ulusal hedeflerinin gerçekleştirilmesi üzerindeki etkileri, "Doğu" ile "Batı", "gelenek" ile "çağdaşlık" arasındaki çelişkiler, "ulus" ile "imparatorluk" arasındaki ilişkiler, Yunan siyasi ve sosyal yaşamının "düzeni" hakkındaki kabuller, 19. yüzyıl boyunca yapılmasında yarar görülen eleştirel bir yaklaşım ve yeniden değerlendirmenin konusudur. Bu nedenle Yunan devletinin kuruluşu sorunu dikkatle incelenmelidir.

Yunan İsyanının nasıl başarılı olduğu konusu, Yunan devletinin günümüze dek süregelen iç ve dış politikasının nüvelerini de barındırması nedeniyle özel olarak

⁴ "II. Mahmud ve Bâb-ı Âlî yüksek bürokrasisi Yunan İhtilâlini başlangıçta basit bir ayaklanma, isyan ve bir karışıklık olarak görmüşler ve olayı 'Rum Fesadı' ya da 'Rum Fetreti' bozgunculuğu olarak nitelendirmişlerdir. Ancak, sorunun giderek büyümesi ve Avrupalı devletlerin de müdahaleleri ile sonradan 'Mes'ele-i Yunaniyye' ve 'Yunan İhtilâli' olarak adlandırıldığı görülmektedir." Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yunan İhtilali ve II. Mahmud'un Politikaları", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12. 2004, s. 54.

incelenmeye değerdir. Özellikle Büyük Güçlerin⁵ bu başarıdaki rolü, dönem dönem bileşimi değişen bu güçlerin genç devletin gelecekteki iki yüzyıllık iç ve dış politikasını nasıl derinden etkilediğine dair bir giriş niteliğindedir.

İsyana giden süreçte ilk aşamayı, 18. yüzyıl ortalarında başlayan Yunan Aydınlanması oluşturmaktadır.

1.1. YUNAN AYDINLANMASI

Osmanlı İmparatorluğunda siyasi kurumların ve toplumsal yapıların 18. yüzyıldan itibaren yaşadığı kriz, Balkan Yarımadası'nın kültürel ve sosyal mozağini oluşturan farklı etnik grupların mevcut olandan farklı, yeni bir sosyal biçim ve Batı'daki "çağdaş" örnekleri tarzında bir sistem arayışı içine girmesine yol açmıştır. Pasarofça (1718) ve Küçük Kaynarca (1774) Antlaşmaları arasındaki dönemde Balkanların kuzey bölümünde, Tuna Beyliklerinde ve Yunanistan'ın kuzeyinde artan ticari faaliyetler, ekonominin gelişmesi için uygun şartlar yaratmıştır.⁶ 1750'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları demografik büyüme ve istikrar ile tanışmıştır. Artan ticari faaliyetler sonucunda yükselen burjuva katmanları, bir dizi sosyal ve kültürel değişim sonucunda Aydınlanma hareketini Güneydoğu Avrupa'ya taşıyarak yavaş yavaş

⁵ "Terimin kendisi bu dönemin icadıdır." Eric John Hobsbawm, *E Epohe ton Epanastaseon 1789-1848*, Metafrase: Marieta Oikonomopoulou, Athena, Morfotiko İdruma Ethnikes Trapezes, 2002, s. 88.

⁶ Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarından sonra Tuna bölgesine yerleşen Habsburg İmparatorluğunun Osmanlı'nın Balkan ticaretine el atması ile Balkanlar, Avusturya manifaktürü için bir pazar alanı ve hammadde kaynağı olmuştur. Gelişen ticaret, Balkanlarda ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 74.

ulus devletlerin⁷ kurulmasına doğru evrilecek ulusal taleplerin ifade edilmeye başlanmasına yol açmıştır.⁸

Avrupa'da Aydınlanma ile gerçekleşen devrimlerin⁹ özellikle de Fransız İhtilali'nin etkileri farklı bölgelerde farklı biçim ve düzeylerde hissedilirken, Yunan topraklarına 18. yüzyılın ortalarından başlayarak 19. yüzyıl başlarında doruğuna ulaşan ve Batı dünyasına açık Yunanlar arasında görülen Yunan Aydınlanması* hareketi¹⁰ ile yansımıştır. Herkül Millas bu hareketi, "Avrupa'daki gelişmelerin belli bir gecikme ile benimsenmesi."¹¹ olarak nitelendirmektedir.

Büyük bölümü Balkan Yarımadası'nın diğer unutulmuş savaşçı tarım sınıfları ve klanlarından pek de farklı olmayan Yunanların önemli bir kısmı, Türk İmparatorluğu ve ötesinde koloniler ve azınlık cemaatleri olarak yerleşmişlerdir ve uluslararası bir tacir ve yönetici sınıfı¹² oluşturmaktadırlar. Ulusal kökenleri

⁷ Ulus devletler ve ulusal bilinç oluşum süreçlerinde farklı bölgelerde üç kategori tespit eden Hugh Seton-Watson, "özel" bir gelişim yaşandığını belirttiği Güneydoğu Avrupa'da yer alan Balkan ve Tuna topraklarını, önce ulusun, devamında devletin olduğu kategoriye yerleştirmektedir. Hugh Seton-Watson, "On Trying to be a Historian of Eastern Europe", Edit: Dennis Deletant&Harry Hanak, *Historians as Nation-Builders*, London, Macmillan Press, 1988, s. 11-12.

⁸ Roksane Argiropoulou (se sunergasia me ten Anna Tampaki), "Neoellenikos Diafotismos", *İstoria ton Ellenon, t. 8os: O Ellenismos Upo Ksene Kuriarhia (1453-1821)*, Kef. 10, Athena, Domi, 2006, s. 506-507.; Nikos G. Svoronos, *To Elleniko Ethnos: Genesikai Diamorfose tou Neou Ellenismou*, Athena, Demetres Sideropoulos kai ekdoseis Poleis, 2004, s. 96-115.

⁹ 17. yüzyılda İngiltere'de yaşanan iç çatışma, filozofların ve aydınlanmacıların hayranlığına neden olan yeni bir siyasi durum oluşturmuştur. Kostas Raptis, *Genike İstoria tes Europes apo ton 6o eos ton 18o aiona*, Patra, 1999, s. 194.; Amerikan Devriminin habercisi (1775-1783) ve 1789 Fransız Devriminin öncüsü olarak nitelendirilen bir dinamik yaratmıştır. Hobsbawm, *a.g.e.* 2002.; Dimitris Loules, "The French Revolution and Its Influence Upon Greece", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 15. Ankara, 1991, s. 283-290.

* Ellenikos Diafotismos.

¹⁰ "Yunan Aydınlanması" terimi, K. Th. Demaras'ın "E Gallike Epanastase kai Ellenikos Diafotismos guro sta 1800 (Fransız İhtilali ve 1800'lerde Yunan Aydınlanması) başlıklı incelemesinin Demokratika Hronika dergisinde yayımlandığı 1945 yılında doğmuştur. K. Th. Demaras, "E Gallike Epanastase kai Ellenikos Diafotismos guro sta 1800", *Dimokratika Hronika*, 1 (1945), th. 6, s. 11-12.; Demaras'ın bir yıl sonra Paideia dergisinde yayımlanan bir çalışmasında kullandığı "Çağdaş Yunan Aydınlanması" terimi de, yeni tarih yazımı alanında ilk kez çalışma konusu olarak yerini almıştır. D. G. Apostopoulos, "K. Th. Demaras: 100 hronia apo ten gennese tou. Meletetes tou Neoellenikou Diafotismou", *To Vema*, 30 Maiou 2004.

¹¹ Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, Ekim 1994, s. 46.; Yunan Aydınlanmasını, Avrupa aydınlanmasının bir kolu olarak nitelendiren Demaras da tarihsel olarak 1774-1821 yılları arasına yerleştirmektedir. K. Th. Demaras, *Neoellenikos Diafotismos*, Pempte Ekdose, Athena, Ekdotike Ermes, s. 1-23.

¹² Osmanlı'nın Avrupa'daki ilk büyük gerilemesinin simgesi olan Karlofça Barış Antlaşması'ndan (1699) itibaren Osmanlı dış politikasının yürütülmesinde etkili olan baş tercümanlık bürosunun

ne olursa olsun Balkanlar ile Karadeniz ve Doğu'nun bütün eğitimli ve tüccar sınıfları, bu faaliyetleri nedeniyle bir anlamda Yunanlaşmıştır. Balkan ticaretinin gelişmesi, Yunan veya Yunanlaşmış bu tüccarları Orta Avrupa'ya taşımıştır.¹³ Fransız Devrimine ait liberalizm ve milliyetçilik fikirleri bu kolonilerde kök salmıştır.¹⁴ Avrupa'ya eğitim için giden gençler ve tüccarlar, burada benimsedikleri Aydınlanma fikirlerini ve milliyetçilik ideolojisini Yunan toplumuna aktarmıştır.¹⁵

Tarihçilerin insanlık tarihinin en önemli olaylarından biri olarak nitelendirdiği Fransız İhtilali,¹⁶ monarşiyi devirerek bir çeşit demokrasi kuran,¹⁷ şiddet içeren

tekeli ellerinde bulunduran Fenerliler, bunların başında gelmektedir. 1821'de isyan patlayınca kadar bu görevi yerine getirmişlerdir. 18. yüzyılda Tuna'nın Eflak ve Boğdan eyaletlerinin yönetimi de bunların elinde olduğu için Yunan Aydınlanmasında önemli rol oynayan Fenerliler, İmparatorlukta ekonomik ve siyasi güce sahip olan gruptur. Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s. 21.; Çağdaş Yunan tarihinin tartışmalı bir konusunu oluşturan ve Yunan tarihçilerin üzerinde kararsız olduğu Fenerliler hakkında ayrıntılı bilgi içeren Yunanca bir kaynak için bkz; Demetrios Papastamatiou, Fokion Kotzageorges, *İstoria Tou Neou Ellenismou Kata Te Diarkeia Tes Othomanikes Politikes Kuriarhias*, Athena, 2015, s. 141-152.

¹³ Rus İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonlarında Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de ticari etkinliğini artırması üzerine ticari denizcilikte pek de etkin olmayan Rus filosu, büyük ölçüde Rum armatörlerden oluşmaktadır. Rus bandırası ile faaliyet gösteren Rum armatörler bu sayede çok zenginleşerek Rusya'nın Karadeniz sahillerinin dışında Leipzig, Viyana, Trieste, Londra gibi Avrupa şehirlerine de yerleşmişlerdir. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁴ Hobsbawm, *a.g.e.* s. 117-118.

¹⁵ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 21.; Danforth'a göre 18. yüzyıl sonları, 19. yüzyıl başlarında Balkanlar da milliyetçi akımlardan etkilenmeye başlamıştır. Bu dönemin başlıca karakteristiği, "ekümenik Balkan Ortodoks cemaatinden modern dile dayalı ulusların halen gelişmekte olan belirsiz dünyasına geçiştir". Ortodoksluk temelli bir "hayali" cemaat, giderek ulusal kimlik anlayışına dayalı çeşitli "hayali" cemaatlere bölünmektedir. Bu ideolojiler, Balkanların en ücra köşelerine kadar ulaşmıştır. Loring M. Danforth, *The Macedonian Conflict, Ethnic Nationalism in a Transnational World*, New Jersey, Princeton University Press, 1995, s.58.; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 86-90.; Nikos Svoronos, *E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A' Meros*, <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 18 Ekim 2017.

¹⁶ Marx, 1648 İngiliz devrimi gibi 1789 Fransız İhtilalini de sadece zaman olarak değil, özü itibarıyla de "modellerinin bir asır önünde" olarak nitelendirmiştir. Karl Marx, "The Bourgeoisie and the Counter-Revolution", *Neue Rheinische Zeitung, No. 169, December 1848*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/12/15.htm>, Erişim: 16 Ekim 2017.; "Fransız Devrimini daha önceki burjuva devrimlerinden ayırt eden, onu bir anlamda 'asıl' burjuva devrimi kılan özelliği, dünya tarihsel boyutudur. Her ne kadar söz gelimi İngiliz Devrimi'nin yaşandığı yıllarda da Avrupa'da bir genel krizden söz ediliyorduydu da, bu kriz koşullarında ortaya çıkan hareketliliklerin siyasal programları ve benimsedikleri idealler arasında bir türdeşlik yoktur. Oysa Fransız Devrimi kendisini, başlangıçta değilse de kısa bir süre içerisinde evrensel olarak ilan etmiştir. "Fransız Devrimi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, No: 79, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2698.*; Linda Frey, Marsha Frey, *The French Revolution*, Greenwood Press, London, 2004, s. 1-17.; Immanuel Wallerstein, "The French Revolution as a World-

siyasi karışıklık döneminden sonra Napolyon diktatörlüğüne varan bir hareket olmuştur. Liberal ve radikal fikirlerden esinlenen İhtilal, ilkelerinden çoğu Batı Avrupa'ya ve bunun da ötesine yayılırken çağdaş tarihin gidişatını kökten değiştirmiştir.¹⁸ Siyasi arenaya güçlü bir akım olarak çıkan milliyetçilik ile birlikte dünya genelinde mutlak monarşilerin azalmasına, cumhuriyetlerin ve ulus devletlerin bunların yerini almasına neden olmuştur. Yunan İhtilali bunun belki de en açık örneğidir.

1.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ (1821-1827)

Yunan İsyanı, Avrupa ve Amerika'daki birçok yerde devrimci hareketlerin ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda ayaklanmaların cereyan ettiği bir dönemde patlak vermiştir. Fransız İhtilalinin rüzgârı Akdeniz'deki İtalyan ve İber Yarımadası'ndan sonra Yunan Yarımadası'na ulaşmıştır. Yunanistan dışındakilerin hepsi bastırılmıştır.

Yunan İhtilaline yol açan hareket, 18. yüzyılın sonlarında organize edilmeye başlanmıştır. Filike Etairia,^{*19} Yunanların Sultan'a karşı isyan edebilecekleri ve

Historical Event", *The French Revolution and the Birth of Modernity*, Edit: Ferenc Fehér, Universty of California Press, 1990, s. 117-130.

¹⁷ Peter McPhee, *A Social History of France 1780-1914*. Second Edition, New York, Palgrave MacMillan, 2004. s. 30-51.

¹⁸ İhtilalin üzerinden iki yüzyılı aşkın zamanın geçtiği modern çağlarda onun sosyal, sınıfsal ve ekonomik niteliklerine meydan okuyan bir "revizyonist" tarih yazımı (özellikle Anglo-Sakson yazarlarca) da geliştirilmiştir. Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, New York, Cambridge University Press, 1999.; Alfred Cobban, *Aspects of the French Revolution*, London, 1968.; Alastair MacLachlan, "The Myth Of The French Revolution Revisited", Edit: D. Garrioch, *Two Hundred Years of the French Revolution*, Melbourne 1990. s. 21-36.; Konu üzerinde özet sayılabilecek bir çalışma için bkz; Gerald J. Cavanaugh, "The Present State of French Revolutionary Historiography: Alfred Cobban and beyond", *French Historical Studies*, Vol. 7, No. 4 (Autumn, 1972), pp. 587-606.; Amerika ve Avrupa'daki devrimlerin nedenleri çok ve çeşitlidir ancak duygusal ve entelektüel içerikleri giderek milliyetçi olmaktadır ve sonuç olarak mutlakıyetçiliğin kitlesel ulus devlete dönüşmesine yol açmıştır. John Hutchinson, Anthony D. Smith (Edit.) *Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1994, s. 7.

* Dostluk Derneği.

¹⁹ Filike Etaireia'nın kurulduğu tarih ve kurucularının kimlikleri, kuruluşunun yanında ikincil derecede önemlidir. Üyelerin üstlendiği işin büyüklüğü ve Derneğin hedefleri, sade bir biçimde ifade edilmektedir: "vatanın kurtuluşu". Filike Etaireia'nın kurucuları ve ilk üyeleri, yurt dışında büyük bir sosyal ve psikolojik dönüşüme uğrayan basit insanlardır. Bunlar, çok zor bir dönemde

kendi ulusal devletlerini kurabilecekleri fikrinin tohumlarını atmıştır. 1821'in başlarında Tuna Prenslüklerinde, sonra da Yunanistan'ın güneyinde Peloponnesos'da [Mora] ortaya çıkan İhtilal Kuzeyde başarısızlığa uğrarken, Güney'de hüküm sürebilmiştir. İsyancılar orada yeni devletin ilk siyasi kurumlarını oluşturmuştur. Büyük Güçler isyana olumsuz yaklaşırken²⁰ Filhellenler*, aksine bu hareketi coşkuyla karşılamıştır.

Aleksandros Upselantes**, 24 Şubat 1821 tarihinde ilan ettiği “İnanç ve Vatan için Savaş” başlıklı bildirisini ile Yunanlıları, onlara özgür bir vatan bırakmak için savaşarak ölen atalarının mezarları için savaşmaya çağırmıştır.²¹ Dış desteğin

yabancı boyunduruğundan kurtulmak için Yunanlıları birleştirme tutkusuyla ilerlemiştir. Onlardan daha zengin ve güçlü, çoğu eğitilmiş olan diğer Yunanlıların ciddi kuşkuları, onların iyimserliğini ve heyecanını etkilememiştir. Gerçekten bazı Yunanlılar, yurttaşlarının özgürleşebilmeleri ve kendi kendilerini yönetebilmeleri için öncelikle daha eğitilmiş olmaları gerektiğine inanmaktadırlar. Bazıları da Yunanlılar için önceliğin, uzun yıllardır Fenerlilerin yaptığı gibi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde daha iyi yaşam koşullarını gözetmek olması gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca 1814'te Napolyon'un yenilgisinden sonra gerici düzen ve tutucu güçler kendi rejimlerini dayatırken, devrimci her hareketi ezme konumundadırlar. Bütün bu olumsuzluklara karşın Nikolaos Soukoufas, Athanasios Tsakalof ve İmmanouel Ksantos, 1814'te Odessa'da Filike Etaireia'yı kurmuştur. Filike Etaireia hakkında her türlü ayrıntılı bilginin bulunabileceği Nea Estia dergisinin özel sayısında (898), özellikle bkz: E. G. Protopsaltis, “E Filike Etaireia kai to Ergon tes”, *Nea Estia*, Athena, 1 Dekemvriou 1964, teuhos 898, s. 1688-1695. ve Nestor Kamarianos, “E sumvole tou egemonia tes Moldavias Mihail Soutsou ste Filike Etaireia”, *Nea Estia*, Athena, 1 Dekemvriou 1964, teuhos 898, s. 1696-1701.; Amalia K. Eliade, “E Filike Etaireia kai e Epanastase tou 1821”, *Matia-Vivliotheke*, http://www.matia.gr/7/78/7806/7806_1_03.html, Erişim: 12 Ekim 2017.; Dionises Tzakes, “E Eforia tes Filikes Etaireias sten Peloponneso: Skepseis gia te Summetohe ton Topikon Egetikon Omadon sto Ethniko Kinema”, *Diethnes Epistemoniko Sunedrio: Epanastatike drase kai mistikes etaireies ste neotere Europe – Filike Etaireia, pou organose to Panepistemio Ioanninon se sunergasia me ton Demo Skoufa*, Kompoti-Arta, 26-27 İouliou 2014.

²⁰ Yunan İhtilalini resmen tanıyan ilk devlet Haiti'dir. Devlet Başkanı Boyer, Koraes, Pikkolos ve Vogorides'in talebine yanıt olarak 15 Ocak 1822'de Paris'teki Yunan Komisyonuna bir mektup göndererek Yunan geçici yönetimini tanıdığını duyurmuştur. Tasos Vournas, *İstoria tes Neoteris Elladas: Apo ten Epanastase tou 1821 os to Kinema tou Goudi (1909)*, Tomos A,, Athena, ekd. Tolides, s. 94.

* Filhellenes. Çağdaş Yunanca filos (dost) ve Ellenas (Yunan) sözcüklerinden oluşan ve Yunan dostu anlamına gelen bileşik isim.

** [Aleksandros İpsilantis]

²¹ “Etaireia o Ellenismos”, *Ta Dikaia tou Ellenismou en Makedonia kai Thrake*, Athena, Ekdoseis Pelekanos, 1895, s. 11.; Spiridon G. Ploumides, *Edafos kai Mneme sta Balkania: O “georgikos ethnikismos” sten Ellada kai Bulgaria (1927-1946)*, Athena, Ekdoseis Patakes, 2010, s. 181.; Spuros Melas, *Filikoi*, Vires, 1960, s. 32, 155.; Bildirinin tam metni için bkz. Vasiles Kremmidas, *E Ellenike Epanastase tou 1821: Tekmeria, Anapselafeseis, Ermeneies*, Athena, Gutenberg, 2016, s. 62.; ve İoannes Filemon, *Dokimion İstoriakon peri tes Filikes Etaireias*, Nauplion, Th. Kontakse kai N. Loulake, 1834, s. 305-306.; Salâhi R. Sonyel, yabancı kaynaklara dayandırdığı makalesinde Yunan ayaklanması sırasında Mora'daki Türklerin nasıl yok edildiğini anlatırken Yunan yandaşı Avrupalı gönüllülerin de öldürüldüğünü anlatmaktadır. Salâhi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *BELLETON*, Türk Tarih Kurumu, Sayı 233, Nisan 1998, s. 117-119; Aynı konuda ayrıca bkz: Ali Fuat Örenç,

öneminin bilincinde olan ihtilalciler Avrupa'da, bunun toplumsal ve siyasi düzenin yıkılmasını hedefleyen bir hareket olmadığı, yalnızca tirana karşı başkaldırı olduğu fikrini yerleştirmeye çalışmışlardır.²²

Osmanlı egemenliğinin ilk üç yüz yılı boyunca Avrupa'da geniş bir kitle, Yunan ile Türk'ü birbirine karıştıracak kadar Yunanların özelliklerinden habersizken²³ isyan, kamuoyu oluşturma faaliyetleri sonucunda²⁴ kısa sürede Avrupa gündeminde kendisine önemli bir yer edinmiştir.

1.2.1. Yunan İsyanında Filhellenler

Bu noktada Filhellenler ve Filhellenizm,²⁵ özel bir değinmeyi gerektirmektedir. 1821 İsyanı öncesinde ve esnasında Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da gelişen ve Yunanları maddi ve manevi olarak güçlendirmeyi hedefleyen bu ideolojik ve siyasi hareketin üyeleri, Aydınlanma ideallerine inanan kültürlü kişilerdir.

"Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı 11/22, 2011, s.26.; St. Clair ise şunları ifade ediyor: "Yunanistan Türkleri çok az iz bıraktılar. 1821'in ilkbaharında aniden ve tamamen dünyanın geriye kalanından habersiz olarak yok edildiler. (...) Kadın, erkek ve çocuk 20 binden fazla Türk, birkaç hafta içinde Yunan komşuları tarafından öldürüldüler." William St. Clair, *That Greece Might Still be Free: The Philhellenes in the War of Independence*, Cambridge, OpenBook Publishers, 2008. p. 1.

²² Paulos Petrides, "E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A' Meros", <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 19 Kasım 2017.

²³ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 76.; Engels, 19 Nisan 1853'de New-York Daily Tribune'de yayımlanan "Türk Meselesi" başlıklı baş makalesinde "Batı Avrupa ve Amerika halkının, Türkiye olayları konusunda doğruya yakın bir yargıya varmaları olanağı yakın zamanlara kadar olmamıştır. Yunan isyanına kadar Türkiye, niyet ve amaç ne olursa olsun, bir terra incognita idi." diye yazmaktadır. Panagiotes Kondiles, K. Marks - Fr. Engels, *E Ellada, E Tourkia kai to Anatoliko Zetema*, Athena, Ekdoseis "Gnose", 1985, s. 112.

²⁴ Dönemindeki çok sayıda örnekten biri olan Demetrios Upsilonles'in Alman ve Fransız Filhellenlere hitaben kaleme aldığı 1 Nisan 1821 tarihli mektubun metni için bkz: İoannes Filemon, *Dokimion İstorikon Peri Tes Ellenikes Epanastaseos, Tomos Deuterios*, Athanai, Tipois G. Kariofille, 1859, s. 296.

²⁵ Filellenismos Kinema [Yunan Dostluğu Hareketi]. Georgios D. Mpambiniotes, *Leksiko Tes Neas Ellenikes Glossas*, Athena, Kentro Leksilogias, 1998, s. 1906.; Fransız edebiyat çevrelerindeki Yunan dostu duygular üzerine görüşleri için bkz: Roland Hibon, "Apopseis tou Filellenikou Aisthimatos stous Logoteknikous kikklos tes Gallias", *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, İoannina, 1971, s. 254-265; Ayrıca bkz; Dimitrios N. Pantelodemos, "O Emeresios Tipos Tes Lionos kai E Ellenike Epanastaseis Tou 1821: Sumvole eis ten Meleten tou Gallikou Filellenismou", *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, İoannina, 1971, s. 282-300.; Filellenismos Hareketi Birleşik Devletler'de de ve özellikle şairler tarafından yüceltilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve önemli şiirlerden örnekler için bkz; M. Vironos Raizes, "Amerikanoi Rapsodoi tes Ellenikes Epanastaseos, 1821-1828", *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, İoannina, 1971, s. 266-281.

Fransız İhtilali ile doğan özgürlükçü ve radikal fikirler, Avrupalıların antik Yunan uygarlığına hayranlığı, genellikle trajik olaylar (örneğin Sakız Adası'nın imhası gibi)²⁶ veya Yunan savaşçıların cesaret ve kahramanlık öyküleri, Avrupa halklarını etkileyen ve Yunan dostluğunu teşvik eden unsurlar olmuştur. Kendi kültürel ve siyasi kökenlerini Antik Yunan'da bulan Avrupalı entelektüeller,²⁷ isyan eden Yunanlara destek vererek minnettarlıklarını göstermişlerdir.

İsyanın başından itibaren Yunanistan'ın kurtuluşu için mücadele eden Filhellenlerden kimileri savaşta aktif rol alırken kimileri de Paris, Cenova, Münih gibi kentlerde kurulan komitelerde isyanın propagandasını yapmışlar, isyanı siyasi, ekonomik, askerî yönden desteklemeleri için kendi devletlerine baskıda bulunmuşlardır.²⁸ 1824'de Mesologgi'de hayatını kaybeden İngiliz şair Lord Byron²⁹ bir simge olurken, hareketin kayıtlı taraftarlarının sayısı 940'a³⁰ ulaşmıştır. Filhellenler'in arasında bir de Türk, Şeyhülislam Hacı Halil Efendi bulunmaktadır.³¹

²⁶ John. A. Petropoulos, *Politike kai Sugkrotese Kratous sto Elleniko Vasileio (1833-1843)*, A', Athena, Morfotiko İdrima Ethnikes Trapezes, 1985, s. 55.

²⁷ Edebi Filhellenizmin, romantik Avrupalı sanatçıların bütünüyle klasik Hellas'a ilişkin bir imgeden ilham alarak ortaya koydukları eserlerin ayrıntılı bir betimlemesi için bkz: Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat edilişi*, çev. Tuncay Gürkan, İstanbul, Metis, 1998, s. 37-39.

²⁸ G. Margarites, "E Diakerikse tes Aneksartesias kai o epanastatikos Polemos (1822-1825)", *Ellenike İstoria, Tomos G, Neotere kai Sughrone Ellenike İstoria*, ekd. EAP, Patra 1999, s. 109-119.

²⁹ Yunan Millî Marşı'nın da şairi olan Solomos'un Lord Byron'ın ölümü için yazdığı uzun şiiri için bkz: Dionisios Solomos, *Eis To Thanato Tou Lord Mpairon: Poiema Liruko Anatipothen Ep'Egkeiria Tou Eortasmou Tes Ekatontaeteridos Tes Mnemes Tou Filellenos Lordou*, Aleksandreia, Tipois Gkoutemverg, 1924.

³⁰ 342'si Germen ülkelerinden gelirken onları 196 kişi ile Fransızlar, 137 kişi ile İtalyanlar, 99 kişi ile İngilizler izlemektedir ve devamında da İsviçreliler (35), Polonyalılar (30), Hollandalılar ve Belçikalılar (17), Macarlar (9), İsveçliler (9), İspanyollar (9), Danlar (8) ile uyruğu bilinmeyen 33 kişi gelmektedir. 1821-22 yıllarında 489'u Yunanistan'a gelmiş ve 1823-25 arasında 64'ü hayatını kaybetmiştir. Anılan kişilerin ayrıntılı kimlik bilgileri için bkz: Valtikos Vaggeles, *Mneme kai Lithoi: To Elleniko Topio Foreas Politismou*, Athena, Ethniko Metsovio Polutehneio, 2015, s. 79-81.

³¹ Sultan, Eflak'da ayaklanmanın patlak vermesi ve Filike Etairia'nın planlarının ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlıların en yüksek din yetkilisi olan Şeyhülislam Hacı Halil Efendi'den Konstantinoupoles Yunanlarının katledilmesini öngören bir fetva çıkarmasını istemiştir. Hacı Halil, biraz süre isteyerek (Patrik V. Gregorios ile temasa geçene kadar) bunu reddetmiştir. Devlet televizyonu ERT1 Televizyon Kanalında 29 Nisan 2011 tarihinde yayınlanan programda Konstantinos Despopoulos'un bu konudaki açıklamaları için bkz: E Ethike Autothisia tou Patriarhe to 1821, <https://www.youtube.com/watch?v=yBAzUrbtCnI>, Erişim: 27 Eylül 2017.

1.2.2. Büyük Güçler

Yunan meselesi,³² Napolyon'un yenilgisinden sonra Avrupa kıtası için çok gerekli olan dengeyi tehdit eden ve düzeni korumak için yeni bir strateji ve diplomasi gerektiren bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

İsyan fikrinin 1814'de Filike Etairia'nın³³ kurulmasıyla birlikte resmî ifadesini bulduğu ve dönemin Büyük Güçlerinin desteğini arama sürecini başlattığı söylenebilir. Dostlar, arkalarında güçlü koruyucuları olduğuna inanmaları halinde Yunanların Derneğin hedefleri etrafında toplanacaklarının farkındadırlar. Diğer yandan Büyük Güçlerin aktif desteğini olmasa bile sempatisini kazanmak zorunda olduklarının bilincindedirler. Zira her an Kutsal İttifakın kendilerine karşı dönmesi ve bütün planlarının sona ermesi tehlikesi bulunmaktadır. Bunun için ilk andan itibaren planlı ve sabırlı bir biçimde davranmaları, silahlı mücadeleden önce ideolojik, diplomasi ve propaganda savaşları vermeleri gerekmektedir.

Nitekim isyanın patlaması çok ciddi uluslararası problemler yaratmıştır. İsyân, İngiltere siyasetinin temel taşlarından biri olan Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğü konusunu gündeme getirirken, bu bütünlüğün tam aksi yönde bir köşe taşı oluşturduğu Rusya'nın da ilgisine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla birlikte statükonun altüst olması bölgede yeni ve öngörülemez dinamiklere yol açacağından isyan, Osmanlı'nın geleceği kadar Avrupa statükosunu da tehdit etmektedir. Büyük güçlerin ilgisiz kalabileceğini düşünmek elbette mümkün değildir.

³² Yunan kaynaklarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekümenik Ortodoks dünyasından Yunan dili, ulusal kimliği ve Ortodoks inancı kriterleriyle farklılaşarak bağımsız bir Yunanistan kurma düşüncesi, *Elleniko zetema* (Yunan meselesi) olarak nitelendirilmektedir. İoannis S. Koliopoulos, *To Elleniko Zetema*, Atina, University Studio Press, 2011.

³³ Engels ve Marx, Filike Etaireia'nın başlangıçta Rus yönlendirmesi altında olduğuna ve Dostların, bilinçli veya bilinçsiz olarak Rusya'nın ajanları olduklarına inanmaktadırlar. Vasilike Sioute, *E Epanastase tou 21 mesa apo ta matia tou Marks kai tou Engels*, SLpress.gr, 12 Maiou 2017, <https://slpress.gr/>, Erişim: 21 Ekim 2017.

Artık Babiâli'nin temsil ettiği gücün -yerleşik adlandırılmasına göre “muhteşem hastanın”- kaderi, yani Doğu Sorunu,³⁴ yeniden Büyük Güçlerin dikkatinin odağına yerleşmiştir. Bununla birlikte Büyük Güçlerin tutumunda, gerek Osmanlı İmparatorluğunun geleceği gerekse Yunan isyanına ilişkin bir uzlaşma söz konusu değildir.

Yunan meselesi için Doğu Sorunu çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın amaç ve stratejileri birbirinden farklıdır. Rusya'nın çıkarı,³⁵ dolayısıyla arzusu Osmanlı egemenliğinin dağılmasındadır ancak aynı durum diğer Büyük Güçler, özellikle de İngiltere için geçerli değildir. Yunanların amacı ise bu üç büyük devletin desteğini elde etmek ve ulusçu hareketin başarıya ulaşmasını sağlamaktır.

Bu çerçevede isyancı Yunanlar, Anayasa yaparak “iyi davranış” örneği göstermeye, bağımsızlık savaşını bütün Hristiyan dünyasının barbarlara karşı savaşına dönüştürmeye çalışmışlardır. Aleksandros Maurokordatos'un yaptığı gibi Rusya'nın, ilgisiz kalmaya devam etmesi halinde İngiltere'nin Yunanistan'ın destekçisi olabileceği ve kendisinin Ortodoks dünyanın koruyuculuğu ayrıcalığını kaybedebileceği yönünde söylemler kullanmışlardır.³⁶

İsyana düşmanca yaklaşan Fransa'nın politikası başta İngiltere olmak üzere diğer güçlerinkinden farklılık göstermiştir.³⁷ Fransa, İngiltere'ye düşman

³⁴ Foteine Tomae, “Pos oi Megales Dunameis Fovithikan ten Epanastase tou 1821”, *To Vema*, 25 Martiou 2006.; Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ne olacağı konusu, yani Doğu Sorunu, 1768-1774 Türk-Rus Savaşı'ndan 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmasına kadar bir buçuk yüzyıllık aşkın bir süre Büyük Güçler arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli unsur olmuştur. Bu terim, diplomasi dilinde ilk kez 1822'de Verona Kongresi'nde, 1821 Yunan İsyanına atıfta bulunulan tartışmalar sırasında yer etmiştir. M. Th. Laskares, *To Anatolikon Zetema 1800-1923*, Thessalonike, Pournaras, 1978, s. 11.

³⁵ Rusya, Yunan isyanını Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasında bir etmen olarak görmüş ve desteklemiş ancak iki nedenden ötürü temkinli davranmıştır: birincisi, diğer güçleri ve özellikle İngiltere'yi kıskırtmak istememiştir. Diğeri ise bir isyan olduğu için bu durumu, giderek Avrupa karşı-devriminin koruyucusu haline gelen Çarlık rejimine karşı bir tehdit olarak algılamıştır. Thanases Paparegas, “Oi Emfulies Sugkrouseis”, *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 2, 2001.

³⁶ Petropulos, *a.g.e.*, s. 54.

³⁷ Paparegas, *a.g.m.*

olmasına rağmen ayaklanan Yunanlara karşı olumlu bir tutum takınmamıştır.³⁸ Fransız Devriminin Fransız monarşisinde açtığı yaranın acısı hâlâ çok tazedir ve ifade edilen yeni fikirlerin kaydettiği ilerleme korkutucudur.

İngiltere isyanı başlangıçta, Rusya'ya karşı siper hattı olan Osmanlı'nın bütünlüğüne karşı düşmanca bir girişim olarak görmüştür. Ancak kısa bir süre içinde düşmanlığının çok kararsız ve tutarsız olduğu, durumun zorunluluktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Güney Amerika'nın bağımsızlığında aktif rol oynayan İngiltere, tam da aynı nedenle Yunan bağımsızlığının önemini mecburen kavramıştır çünkü İngiliz endüstrisi için yeni pazarlar yaratmaktadır. İngiliz siyasi liderliği, Yunan bağımsızlığının her halükarda kaçınılmaz olduğunun da farkına varmıştır. Sultan askerî bir zafer kazanabilse bile yönetilemeyen bir ülkede bunun bir anlamı olmayacaktır. Böylece Londra'nın tutumu 1822'den itibaren, özellikle de Canning'in gelişi ile birlikte değişmeye başlamıştır.³⁹ Değişiklikler şu anlamdadır: Bitiş kaçınılmazdır ve yararlı olabilir. Bu nedenle İngiltere'nin karşı durması için neden yoktur ancak mümkün olan en iyi şekilde hayata geçmelidir. Özellikle Yunanların başarısı değil, İngiltere'nin imtiyazı olarak gerçekleşmelidir. Bu şekilde yeni devlet, cihan devleti İngiltere'ye daha fazla bağımlı olacaktır.

Böylece Rusya'nın nüfuzu, Filhellenizmin baskısı, ekonomik çıkarlar ve Osmanlı'nın parçalanmasına engel olunamayacağı, bu duruma ancak düzen verilebileceği anlaşıldığında İngilizler, düşmanlıktan tarafsızlığa, oradan da gayri resmî bir Yunan yanlısı müdahale noktasına ulaşmışlardır.⁴⁰ İngiltere'nin yanı sıra diğer Büyük Güçler de 1822'den itibaren Yunan isyanı karşısındaki tutumlarını değiştirmeye başlamışlardır. Başlıca neden, Doğu Akdeniz'i bunlardan hangisinin kontrol edeceğine ilişkin rekabettir.

³⁸ "Oi Megales Dunameis to 1821: E Ellenike Epanastase tou 1821 (Meros V)", *İstoria Ellenike kai Pagkosmia*, <http://greekworldhistory.blogspot.com.tr/2014/03/2-1821.html>, Erişim: 24 Ekim 2017.

³⁹ Paparegas, a.g.m.

⁴⁰ Hobsbawm, a.g.e., s. 88.

İngiltere'nin Yunanistan'a gösterdiği ilk olumlu tavır, Mart 1823'de Yunanları muharip olarak tanıması ile gelmiştir.⁴¹ Yunan İhtilalinde tartışılmaz bir öneme ve etkiye sahip olan bu diplomatik hareketin yanı sıra çok önemli bir başka husus da, İngiliz bankalarının verdiği kredilerdir. İngiliz hükûmeti 1824/25 yıllarında borçlanmayı teşvik etmiştir. Bunun, doğmakta olan ülkenin gelecekteki gelişmelerine nüfuz edip kontrol olanağı vereceğini hesaplamaktadır.

İngiltere tarafından 1824 (800 bin) ve 1825'te (2 milyon) verilen iki kredi toplam 2 milyon 800 bin lira tutarında olup, Türklere karşı mücadeleyi güçlendirecektir. Bu kredilerin, ülkenin İngiltere'ye ekonomik ve siyasi bağımlılığının başlangıç noktası olması hedeflenmektedir. Ancak bu tutarlardan Yunanistan'a sadece 302 bin 585,99 lira yani yaklaşık 8 milyon 472 bin drahmi ulaşmıştır.⁴² Krediler, aynı zamanda İngiliz hükûmetinin, Yunanların siyasi varlığını ve gelecekte bu borçları üstlenebilecek devletin kurulması olasılığını gayri resmî olarak tanıması anlamına da gelmektedir.

1.2.3. İç Savaşlar

İhtilal esnasında ulusal bilinç ve ulusal bir devlet fikri yavaş yavaş gelişmiş ancak bu, ihtilalcileri iç savaşa kadar götüren birçok zorluk ve çatışmadan sonra gerçekleşmiştir.

⁴¹ Alexis Heraclides and Ada Dialla, "Intervention in the Greek War of Independence, 1821–32", *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, Manchester University Press, 2015, s.-112.

⁴² Georg Ludwig von Maurer, *O Ellenikos Laos, Protos Tomos*, Metafrase: Olga Rompake, 1976, s. 139-141.; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnos*, Tomos 20, 1821-1827, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010, s. 77.; Karl Mendelson - Bartolnti, *Epítome İstoria tes Ellenikes Epanastases*, Apodose: Elene Garide, H.K. Tegopoulos Ekdoseis A.E., s. 147.; Maria Christina Chatzioannou, "War, Crisis and Sovereign Loans: The Greek War of Independence and British Economic Expansion in the 1820s", *The Historical Review/La Revue Historique section of neohellenic research /institute of historical research Volume X* (2013), s. 33-55.; Bu arada Ocak 1824'de Rusya, Yunanların üzerindeki nüfuzunu kaybetmemek için büyük güçler ve Osmanlı İmparatorluğu'na Üç Parçalı Plan'ı önermiştir. Buna göre Sultan'a bağlı üç prenslik oluşturulacaktır. Plan hem Sultan hem de Yunanlar tarafından reddedilmiştir. Heraclides and Dialla, *a.g.e.*, s. 112.

II. Ulusal Meclisten sonra bazı çete başları ve ayanlar (özellikle Peloponnesos'tan), önemli mevkiler elde edemedikleri için hoşnutsuzdurlar. Devamında yavaş yavaş iki muhalif grup ve idare kurulmuştur: Bunlar, güçlü merkezî yönetim isteyenler ile Osmanlı dönemindeki ayrıcalıklarını korumak isteyen diğerleridir. Çatışma, iki iç savaşa (1824 ve 1825) yol açmış ve bundan, liberal kurumlarıyla merkezileşmiş bir devlet kurmak isteyenler zaferle çıkmıştır.⁴³

1.2.4. Krizdeki Yunan İhtilali (1825-1827) Uluslararası Mesele

1825-1827 yılları Yunanlar açısından tam bir hayal kırıklığı ve 1825, Yunan İhtilali için kritik bir yıldır. İç savaşlar sınırlandırılmakta ancak iyi örgütlenmiş Osmanlı karşı saldırısı İhtilali tehdit etmektedir. Bununla birlikte İngiltere ve Rusya ayaklanan Yunanlar karşısında politika değiştirmekte ve bu değişiklik, sonuç olarak özgür ve bağımsız Yunan devletine giden yolu açmaktadır.

Sultan II. Mahmut, 1825 yılından itibaren Yunan isyanını bastırmak için askerî önlemler almıştır. Bunların en önemlisi, Mısır Valisi Mehmet Ali ile Peloponnesos'a bir sefer düzenlemesi için anlaşmasıdır. Bunun karşılığında oğlu İbrahim Paşa, Vali olacaktır.⁴⁴ 1825'in başlarında İbrahim Peloponnesos'a ulaşmış ve çok kısa bir sürede büyük bölümünü ele geçirmiştir. Aynı esnada sefere başlayan Kioutahes,* Kara Yunanistan'ının batısını ele geçirmiş ve Mesologgi'yi kuşatmaya başlamıştır. Kioutahes Mesologgi'yi ele geçirdikten sonra (1826), 1827'ye kadar Kara Yunanistan'ının kalan kısmına da egemen olmuştur.⁴⁵ Umutsuzluk içindeki Yunanlar 1825'de İhtilalin başarısızlığa uğrama

⁴³ Paparegas, a.g.m.; Yaşananların ayrıntılı bir betimlemesi için ayrıca bkz; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 20, 1821-1827*, s. 71-83.; A. Takes Stamatopoulos, *O Esoterikos Agonas: Prin kai kata te Epanastase tou 1821, Tomos Protos*, Athena, Ekdoseis Kalvos, 1979, s. 340-452.

⁴⁴ Mehmed Ali'nin çok iyi organize edilmiş bir ordusu ve donanması vardır ve İbrahim yetenekli bir askerdir. Bkz; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 20*, s. 118-119.

* [Kiutahis] Reşid Mehmed Paşa

⁴⁵ K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 20*, s. 119-120.

tehlikesi karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan koruma talep etmiş ancak sonuç alamamışlardır.⁴⁶

Aralık 1825'de Çar I. Aleksandros'un ölümünün ardından tahtı devralan I. Nikolaos'un Yunanlara sempati duyması ve Mehmet Ali Paşa'nın elde ettiği başarıyı ülkesinin çıkarlarına aykırı bulması sonucunda Rusya, Yunan meselesini uluslararası bir mesele haline getirmiştir.

İngiltere ve Rusya arasında yapılan ve Fransa'nın da katıldığı 4 Nisan 1826 tarihli St. Petersburg Protokolü ile Yunanistan'ın, Osmanlıya vergi bağı ile bağlı özerk bir devlet olması öngörülmektedir. Osmanlı Devleti bunun için gönderilen notayı reddetmiştir.⁴⁷ Bu protokol, bağımsız devletin kurulmasına giden yolda ilk uluslararası diplomasi adımıdır.

Osmanlı Devleti'ne St. Petersburg protokolünü kabul ettirme amacıyla olan üç devlet bunu takiben, 6 Temmuz 1827 tarihli Londra Adlaşması ile asillerle Osmanlı arasında bir mütareke önermiştir.⁴⁸ Bâb'ı Âli'nin reddetmesi üzerine İngiliz, Rus ve Fransız gemilerinden oluşan bir donanma, 1827'nin sonbaharında Peloponnesos'un güneyindeki Navarin Limanı'nda demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yakmıştır.⁴⁹ İhtilal 1827 yazında sönmek üzereyken Yunanlar, sonbaharda özerkliğe dair ciddi umutlara sahiptirler.

Ali Fuat Örenç, "Rumlar bağımsız olacak diye hiçbir uluslararası hukuk kuralına uymayan baskın" şeklinde nitelendirdiği 1827 Navarin baskınında zorluk ve fedakârlıkla oluşturduğu donanması ile en seçkin denizcilerini kaybetmesinin, devlette onarılması güç yaralar açtığını belirtmektedir. Bundan sonraki süreçte inisiyatif Osmanlı'nın elinden tamamen çıkmıştır. Müttefikler adına Fransızlar

⁴⁶ "E Epanastase tou 1821, to noima kai e semasia tes sto semera", *Rizospastes*, 23-24 Mart 2013.

⁴⁷ H. Temperley, *The Foreign Policy of Canning 1822-1827: England, the Neo-Holy Alliance, and the New World*, Published by Frank Cass & Co Ltd, 1966, s. 355.; Miroslav Sedivy, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Czech Republic, 2013, s. 152.

⁴⁸ Heraclides and Dialla, *a.g.e.*, s.117.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz; Sedivy, *a.g.e.*, s.185-203.; Vasiles Rafaelides, *İstoria (komikotragike) tou Neoellenikou Kratous 1830-1974*, Ekdoseis tou Eikostou Protou, Athena, 2006, s. 16.

1828'de Mora'yı tek taraflı işgal ederken,⁵⁰ Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzu ve psikolojik üstünlüğü kırılmıştır.

1.3. YUNANİSTAN BAĞIMSIZ DEVLET

Üç devlet 22 Mart 1829'da Londra'da imzaladıkları protokol ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmiş, bu arada Rusya Osmanlı Devletine savaş açmıştır. Osmanlı Devleti yenildiği bu savaşın sonunda 14 Eylül 1829'da imzaladığı Edirne Antlaşması ile üç devlet tarafından imzalanan Londra Adlaşmasını kabul etmiştir.⁵¹

3 Şubat 1830'da, Yunanistan'ı bağımsız bir devlet olarak ilân eden Londra protokolü imzalanmıştır. Büyük devletler, Mayıs 1832'de yapılan bir antlaşma ile bu bağımsızlığı Bâb'ı Âli'nin de tanımasını sağlamıştır.⁵² Protokolün birinci maddesine göre Yunanistan bağımsız bir devlet olmuştur.⁵³ Devlet şeklini ve yönetim biçimini tanımlayan üçüncü maddeye göre üç himayeci devlet, bağımsızlığı karşılığında Yunanistan'ın verasete dayalı bir monarşiyle yönetilmesine ve 6 Temmuz 1827 tarihli Londra Antlaşmasında imzası olan devletlerle akrabalık bağı olmayan ve "Yunanistan'ın Hükümdarı" unvanını taşıyabilecek bir kralın getirilmesine karar vermiştir.⁵⁴

⁵⁰ Ali Fuat Örenç, *a.g.m.*, s. 26.

⁵¹ Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1-2, Ankara, 1951, s. 111-151.; C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833*, Cambridge University Press, 1930, s. 155-173.

⁵² K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 20*, s. 184-185.

⁵³ Kuzeyde Arta Körfezi ile Volos'a kadar uzanan sınırla çevrili bağımsız Yunanistan, Peleponnez ve Livadia'yı içine almaktadır. Livadia ise Korint ve Kiklades adalarını kapsamaktadır. Toplam 50 bin km²lik bu alan Fransa'nın onda biri kadardır. Halkı savaş zamanında çok fazla kayıp vermiştir. Türkler katledilmiş veya bölgeden kaçmıştır. Öyle ki krallıkta tek Müslüman kalmamıştır. Toplam 800 bin nüfuslu ülkede kilometre kareye 16 kişi düşmektedir. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s. 301.

⁵⁴ "Protocol of Conference Between Great Britain, France, and Russia, Relative to the Independence of Greece", *The American Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. 1918), s. 67-68.

Böylece 1821 Yunan İhtilalinin yarattığı bağımsız devlet, diğer Balkan halklarının (Sırp, Bulgarlar, Arnavutlar) bağımsızlığına giden yolu da açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse bir asır süren paylaşılması süreci 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda tamamlanmıştır.

1.4. SİYASİ VE SOSYAL MESELE

İhtilalciler başından itibaren yeni devletin yönetimini organize etmek için önce yerel, devamında da bölgesel siyasi organları oluşturmaya başlamıştır. Böylece İhtilalin kendilerini yönetmek olan hedefini gerçekleştirecekleri gibi savaşı daha iyi koordine edecek ve gereksinimleri için daha kolay para bulabileceklerdir. Bununla birlikte, oluşturulması gereken kurumları organize edecek yeni ulusal devlet üzerinde bütün Yunanlar uzlaşa sağlayabilmiş değildir. Farklı bölgeler arasında karşıtlıklar varken, çeşitli sosyal grupların hedefleri de farklıdır.

İki temel görüş söz konusudur. Bunlardan biri yerel yöneticiler ve üst düzey din adamlarının daha önce sahip olduğu ayrıcalıklardan çoğunu koruduğu ademî merkeziyetçi bir devlet isterken diğeri, birçok Avrupa ülkesindeki gibi liberal kurumlarla birlikte merkezî bir devlet istemektedir.

1.4.1. Yerel Meclisler ve Yönetimler

İhtilalin gelişmeleri, aktörlerini ilk günlerden itibaren yetkili siyasi organları organize etmek zorunda bırakmıştır. 23 Mart 1821'de Kalamata'da Petrompes Mauromihales tarafından kurulan Messenia Senatosu, İhtilalin bundan sonraki bütün yapılarının ve yerel yönetim ilkelerinin prototipi olmuştur. 26 Mayıs 1821'de Peloponnesos Senatosu,* 9 ve 15 Kasım tarihlerinde de Batı Yunanistan Senatosu** ve Yargıtay*** kurulmuştur.⁵⁵

* E Peloponnesiake Gerousia

** E Gerousia tes Dutikes Hersou Ellados

Bu üç yerel yönetim kuruluşu ile bunların organları, birleşik bir yönetim kurulmadan ve bir Anayasa yapılmadan önceki son adımlardır. Bir buçuk yıl boyunca Genel Yönetimin yanında faaliyet göstermiş ancak böylesine karmaşık bir sistemin işlevsel olmadığına ortaya çıkması üzerine 30 Mart 1823 tarihinde iptal edilmişlerdir.⁵⁶ Sonuç olarak yerel yönetimlerin İhtilali bir bütün olarak koordine edemediği görülmüş ve merkezî bir siyasi yönetimin gerekli olduğuna karar verilmiştir.

1.4.2. Anayasalar

Özgürlük mücadelesini yürütmenin yanı sıra bu mücadeleyi destekleyecek ve Türk yönetimini devralacak kurumların da oluşturulması gerekmektedir. İhtilal Anayasası bu nedenle oluşturulmuştur. Meclisin kurulması ve Anayasa'nın yapılması, aynı zamanda bu hareketin ciddiyetini Batı'ya gösterebilmenin araçları olmuştur.

1821'in sonlarında İhtilali koordine edecek merkezî bir yönetimin oluşturulması amacıyla Epidauros'ta, Yunan ulusunun temsilcilerinden oluşan Birinci Ulusal Meclis toplanmıştır. Aleksandros Maurokordatos'un⁵⁷ Başkan seçildiği Meclis,⁵⁸ Yunan ulusunun siyasi varlığını ilan etmiş ve 1 Ocak 1822'de, Yunanistan'ın ilk Anayasası olan "Yunanistan Geçici Anayasası'nı"⁵⁹ kabul ederek ülkenin geçici yönetim biçimini onaylamıştır.

*** Areios Pagos

⁵⁵ Bu üç yerel kurumun oluşturulması, işleyişi ve bileşenleri hakkında ayrıntılı ve döneminde kaleme alınmış tarihî bir kaynak için bkz; Andreas Z. Mamoukas, *Kata ten anagennesin tes Ellados; Etoi, sulloge ton peri ten anagennomenen Ellada suntahthenton politeumatou, nomon kai allon episemon prakseon apo tou 1821 mehri telous tou 1832, Tomos Protos*, 1839, Athena.

⁵⁶ "Topikes Suneleuseis & Politeumata", *Idrma tes Voules ton Ellenon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?slid=1111455118616461458180>, Erişim: 18 Kasım 2017.

⁵⁷ Yunan İhtilali'nin en önde gelen siyasi liderlerinden olan Fenerli Aleksandros Maurokordatos, liberal kurumlarla birlikte merkezî bir devlet isteyen grubun başlıca temsilcilerindendir. Bkz; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 19, 1800-1821*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010, s. 144-149.

⁵⁸ Mamoukas, *a.g.e.*, s. 34-36.

* Prosorinon Politeuma tes Ellados

Anayasa ilk maddelerinde Yunanistan sakinlerinin genel haklarını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki alıntıda kimlerin Yunan kabul edildiği ve yasa karşısında hangi haklara sahip olduğu belirtilmektedir.

“Yunanistan'da İsa'ya inanan yerli sakinler Yunandır ve hiçbir ayırım olmaksızın bütün siyasi haklardan yararlanırlar. Bütün Yunanlar derece, toplumsal grupları veya konumlarına bağlı herhangi bir istisna olmaksızın yasalar karşısında eşittirler.”⁶⁰

Yüz on kısa paragraf içeren Anayasa, güçler ayrımı (yasama, yürütme ve yargı) ilkesini izlemekte ve üç yapı oluşturmaktadır: Yasama gücüne sahip olan Meclis, bakanları da atayan beş üyeli İcra Kurulu ve yargı.

Epidauros Anayasası, Nisan 1823'te Astros'ta toplanan İkinci Ulusal Meclis tarafından gözden geçirilmiştir.⁶¹ Eski Anayasa'nın yalnızca bir revizyonu olan yeni Anayasa'ya, onun devamı niteliğini vurgulamak için "Epidauros Yasası" adı verilmiştir. Hukuk tekniği açısından öncekinden daha iyidir ve yasamanın, yürütme üzerinde hafif üstünlüğünü sağlamıştır. Ayrıca, yasaların hazırlanmasıyla ilgili olarak yürütmenin haklarını geliştirmiş, bireysel haklarla ilgili hükümleri iyileştirmiş ve seçim yasasını daha demokratik hale getirmiştir.

Doksan dokuz paragraftan oluşan Anayasa, milliyetinden bağımsız olarak Yunanistan'da bulunan herkese mülkiyet hakkı tanımıştır. Bir diğer önemli husus ise başlangıç cümlesiyle, ne pahasına olursa olsun bağımsızlık kazanılıncaya kadar İhtilalin sürdürüleceğinin yeniden ilan ediliyor olmasıdır.

⁵⁹ Anastases Gkikas, “O Kinonikos Harakteras tes Epanastases tou 1821”, *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 2, 2011.; Anayasa'nın tam metnine Yunan Parlamentosu'nun internet sitesinden erişilebilir. “Prosorino politeuma tes Elladas, etos 1822”. *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn06.pdf>, Erişim: 19 Kasım 2017.

⁶⁰ A.g.a.

⁶¹ “Ta Suntagmata Ethnikes Emveleias”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 19 Kasım 2017.; Tam metin için Yunan Paramentosu'nun internet sitesinden yararlanılabilir. “Nomos tes Epidaourou”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn07.pdf>, Erişim: 19 Kasım 2017.

İhtilal anayasalarının en önemlisi, Üçüncü Ulusal Meclis tarafından Mayıs 1827'de Tirizina'da kabul edilmiştir. İoannes Kapodistrias'ın yedi yıl için "Yunanistan Valisi" seçildiği oylamanın ardından kabul edilen "Yunanistan'ın Siyasi Anayasası"*, döneminin en liberal ve demokratik Anayasa'sı olarak tarihe geçmiştir.⁶² İlk kez iktidarı halkın egemenliğine dayandırmış ve Kuvvetler Ayrılığı ilkesini açık bir biçimde kurumlaştırmıştır. Getirdiği dikkat çekici bir diğer yenilik, Yasama Meclisi için ilk defa "Parlamento"^{**} teriminin kullanılmış olmasıdır.

1.4.3. İhtilalin Ekonomik Kurumları

Askerî operasyonlar, İhtilalin başlarından itibaren silah, mühimmat, yiyecek ve savaşanların maaşlarının sağlanmasını ve bunların organizasyon ve koordinasyonunu gerekli kılmaktadır. Başlarda bu ihtiyaçlar bölgesel düzeyde sağlanıyor ve karşılanıyor olsa da kısa süre içinde standart operasyonlar (gelir ve gider bütçesi, muhasebe sistemi, gelir mekanizmalarının ve kaynakların yönetimi vs.) aracılığıyla merkezî yönetimin mali düzenleme prosedürleri içine taşınmıştır.⁶³

Bu ilke, I. Ulusal Mecliste uygulanmaya başlamış ancak merkezî ekonomik kaynakların kontrolünün rasyonel bir şekilde yönetilmesi, Kapodistrias döneminde (1828-1831) gerçekleşmiştir. Başlangıçta Filike Etaireia tarafından toplanan paralar, İhtilalin sürdürülmesi için gereken miktarları karşılamaya yeterli değildir. Bu nedenle ekonomik ihtiyaçlar, isyan eden bölgelerin kaynaklarıyla karşılanmıştır. Özellikle Peloponnesos ve Ege adalarındaki ayan

* Politikon Suntagma tes Ellados

⁶² "Ta Suntagmata Ethnikes Emveleias". Anayasa metni için Yunan Parlamentosunun resmî internet sitesine bakılabilir. "Diakeruksis", <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn09.pdf>, Erişim: 19 Kasım 2017.

^{**} Βουλή [Voule]

⁶³ Bölgelerin örgütlenmesi hakkındaki yasalar (1822, 1823) ve Ulusal Fon ile ilgili yasa (1824) ile diğerlerinin yanı sıra bürokrasinin oluşturulması için de çaba gösterilmiştir. Simos Mpozikes, "Dunamikes kai Adraneies Ste Forologia kai sto Forologiko Mekanismo kata ten Epanastase tou 1821", *Mnemon*, Teuhos 31, Athena, 2010, s. 36

ailelerinin katkıları çok önemlidir.⁶⁴ Bunlar, Osmanlı döneminde de kendi bölgelerindeki vergilerin toplanmasından ve Osmanlı makamlarına teslim edilmesinden sorumlu olan ailelerdir.

Dolayısıyla tıpkı vergi sistemi gibi Osmanlı döneminin ekonomik kurumları ve mekanizmaları da İhtilal yıllarında korunmuştur. Aynı zamanda gümrük vergilerini toplamaya yönelik bir girişimde de bulunulmuştur.⁶⁵ Özellikle Peloponnesos'dan ve ikincil olarak da Ege adalarından kaynaklanan bu gelirler, 1824 yılına kadar İhtilalin finansmanı için ana kaynağı oluşturmuştur.⁶⁶ Bununla birlikte savaşın özellikle tarımsal üretim ve ticaretin gelişmesine izin vermemesi nedeniyle doğrudan ve dolaylı vergilendirme kaynakları düşüktür. Bu vergilerin toplanması ve geliştirilmesi, merkezî hükûmetin toplama mekanizmalarının etkinliği yerine mükelleflerin iyi niyetine dayanmaktadır. Savaş ganimetinin belli bir yüzdesi ise tamamlayıcı gelirdir ve bunun farklı liderler arasında paylaşılması, genellikle bir çatışma konusu olmuştur.⁶⁷

1.4.4. Yerel Kuruluşlar ve Merkezî Yönetim

Tarihçiler hazırlık aşamasında ayaklanmanın, neredeyse yalnızca yabancı desteğini hedeflediğine, siyasi ve toplumsal kuruluşa cevap vermedeki zayıf yönlerine işaret etmektedirler.⁶⁸

Bu yüzden merkezî ve modern, Batılı tarzda siyasi kurumların oluşturulması, İhtilalin karşı karşıya kaldığı belki de en büyük güçlük olmuştur. İhtilalin ilk aylarında ayaklanan bütün bölgelerde yerel ve bölgesel düzeyde oluşturulan

⁶⁴ "Ta oikonomika tes Epanastases: 1821-1827", *İdruma Meizoneos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/13.html, Erişim: 23 Kasım 2017.

⁶⁵ İhtilal sürecindeki vergileme çalışmaları, kurumların oluşturulması, uygulamalar ve gelirlerin artırılması çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz; Mpozikes, *a.g.e.* s. 31-70.

⁶⁶ "Ta oikonomika tes Epanastases: 1821-1827".

⁶⁷ Mpozikes, *a.g.e.*, s. 56-58.

⁶⁸ Kostas Vergopoulos, Nikos Svoronos, Paulos Petrides, Vasiles Filias, Giorgos Kasimates, Aristovoulos Maneses, Giorgos Sotereles, *E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A' Meros*, <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 19 Kasım 2017.

kurumlar, özgün yapılar olmaktan ziyade kendilerinden önceki kurumların yapısını izlemiştir.

İlk yıllarda faaliyet gösteren bu bölgesel siyasi oluşumların büyük bölümü, Osmanlı egemenliği sırasındaki kurumları anımsatmaktadırlar. Örneğin Peloponnesos Senatosu, adeta Osmanlı işgalinin geç zamanlarındaki Peloponnesos yaşlılar heyetinin düzenli toplantılarının bir devamıdır.⁶⁹

Merkezî siyasi organlar (Ulusal Meclis, Epidauros Geçici Anayasası) İhtilalin ilk yıllarından itibaren oluşturulmuşsa da yerel kurumların varlığına son verilmediği gibi bunlar, merkezî yönetime de itaat etmemişlerdir. Zayıf merkezî hükümet organları, birçok bölgede kendi otoritelerini kurmayı başaramamıştır. Bunlar ancak 1824 sonrasında ve şiddetli iç çatışmaların ardından gelişme sağlayabilmiştir.

İhtilal 1825'den sonra sürekli savaş meydanlarında cereyan ederken, merkezî yönetim kurumlarının yerel yönetimler karşısındaki iktidarı ters orantılıdır. 1828-1831 yılları arasındaki iktidarı döneminde ilk modern merkezî devletin kurulması için sistematik bir biçimde yönetimin temel taşlarını yerleştiren Kapodistrias'ın öldürülmesi, gelişmelerin ivmesini tersine çevirememiştir.⁷⁰ Merkez eksenli siyasi alanı merkezî bir otoriteyle birleştiren süreç, Otto'nun hükümdarlığı döneminde (1833-62) tamamlanmıştır.

1.5. KAPODISTRIAS DÖNEMİ (1827-1832)

18 Ocak 1823'de idarî merkez olarak belirlenen Nauplion, III. Ulusal Meclis tarafından 4 Mayıs 1827 tarihinde alınan bir kararla Yunanistan'ın başkenti yapılmıştır. Kapodistrias döneminde şehir genişlemiş, yeni binalar, birçok siyasi

⁶⁹ Frantzes Amvrosios, *Epitome tes İstorias tes anagennetheises Ellados arhomene apo tou etous 1715, kai legousa to 1835*, Dieremene eis Tomous Tessaras. Konst. Kastorhe kai Sintrofias, 1839. s. 240-260.

⁷⁰ "Topikoi organismoi kai kentrike dioikese", *İdruma Meizoneos Ellenismou*, http://www.fhw.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/05.html, Erişim: 23 Kasım 2017.

tartışmanın gerçekleştiği kahvehaneler inşa edilmiştir. Çok sayıda okul, matbaa ve dernek kurulmuş, ilk tiyatro temsilieri verilmiştir. İlk Resmî Gazete 22 Eylül 1825 tarihinde burada basılmıştır. 1833 yılına gelindiğinde Nauplion'da yedi adet gazete çıkarılmaktadır. 1834'te ise Yunanistan'ın başkenti artık Atina'dır.⁷¹

Ioannes Kapodistrias, 1 Mayıs 1827'de Ulusal Meclis tarafından Tirizina'da "Yunanistan Valisi" seçilmiştir.⁷² Kapodistrias bu unvan ile ne tam bir kraldır ne de cumhurbaşkanı. Bu husus belirsiz kalmıştır. Belirli olan, bu göreve yedi yıl için seçilmiş olmasıdır.

Kapodistrias'ın ülke içinde korsanlık, dağılmış ordu ve oluşturulması gereken kurumlar gibi uğraşmak zorunda olduğu pek çok sorun bulunmaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın ekonomik durumu da son derece kötüdür. Onun yeni kurulmakta olan devletin liderliğini üstlenmek için ileriye sürdüğü şartlardan biri, Meclisin dağıtılması ve Anayasa'nın askıya alınmasıdır. Bu nedenle Meclisin yerine "Panellenion"* oluşturulmuştur. 27 üyeli bu organ sadece vitrindir ve yönetimi bir tür bakanlar kurulu olan Genel Sekreterlik üstlenmiştir. Ayrıca ülke idarî bölgelere ayrılmıştır. Kapodistrias başlangıçta seçimlerin Nisan 1828'de yapılacağını taahhüt etmiş ancak daha sonra kaotik durum nedeniyle seçimler ertelenmiştir. Seçimler gerçekleştirildiğinde sahtekârlık iddiaları ileri sürülmüş olsa da Kapodistrias 36 bölgede seçilmeyi başarmıştır.⁷³

⁷¹ Paulos Drandakekes, *Megale Ellenike Egkuklopaideia, İE, (2e ekdose)*, Athena, Foiniks, s. 104-107.

⁷² Rafaelides, *a.g.e.*, s. 5.; Yunan Anayasal tarihini ve modern Yunan devletinin kuruluşunu 1821'de İsyanın patlak vermesiyle başlatan Spyropoulos ve Fortsakis, 1821-1833 dönemini - dolayısıyla Kapodistrias dönemini de cumhuriyet rejimi olarak nitelendirerek- I. Yunan Cumhuriyeti, bugünkü Yunanistan Cumhuriyeti'ni üçüncü cumhuriyet yönetimi olarak kabul etmektedirler. Philippos C. Spyropoulos, Theodore P. Fortsakis, *Constitutional Law in Greece, Kluwer Law International*, Netherlands, 2009, p. 41, 55.; Dolayısıyla 1924'te ilan edilen cumhuriyet, İkinci Yunan Cumhuriyeti (1924-1935) olarak nitelendirilmektedir. Alkes Regos, *E Deftere (V) Ellenike Demokratia 1924-1935*, Themelio, 1999.

* Bütün Yunanlar.

⁷³ Rafaelides, Kapodistrias'ı aydın bir diktatör olarak nitelendirmektedir. Ona göre ülkeyi tamamen diktatörlükle yönetmiştir ve günümüzde bunun sonuçları halen yaşanmaktadır. Vasiles Rafaelides, *a.g.e.*, s. 23.; Gelecekte etkisinin görüleceği hususlardan biri, Spiridon Trikupis'in buna öfkelenerek istifa etmesidir. Douglas Dakin, *Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, California, University of California Press, 1973, s. 243.; Giorgos M. Asprides, *Eisagoge Sten Politike kai Dioiketike Organose tou Ellenike Kratous*, Propompos, 2013, s. 21.; Diğer yandan bu durumun, ülkenin büyük bölümünün kurtarılması ve sıfırdan bir ülke ve devlet yaratma çabası içinde gerçekleşmiş olduğuna dikkat çeken kaynaklar da bulunmaktadır. "O Kuvernetes

Kapodistiras'ın ilk icraatlarından biri, korsanlığın bastırılması olmuştur. Buradan dağınık birliklerin yavaş yavaş düzenli orduya dönüştürülmesi ve silahlı kuvvetlerin yeniden örgütlenmesine geçilmiştir. Ordunun yeniden yapılandırılması çerçevesinde Harp Okulu** kurulmuştur. Savaş yetim ve dullarına yardım amacıyla bir fon oluşturulmuştur. Yunanistan'ın kurtuluşunun yalnızca denizden geleceğine inanan Kapodistrias, dağınık halde bulunan Yunan ticaret filosuna bir düzen vermiştir. Yunan Merkez Bankasını kurmuş, yeni ve daha etkili bir para sistemi oluşturarak Osmanlı kuruşu yerine arkaik Yunan drahmisini getirmiştir. Kuvvetle inandığı bilimsel tarımı gerçekleştirebilmek amacıyla Yunanistan'ı ziraat okullarıyla donatmıştır.⁷⁴ Kapodistrias, ülkenin kötü mali durumu nedeniyle yabancı bankalarla kredi anlaşmaları yapmaya çalışmış ancak İngiltere'nin tepkileri nedeniyle başarılı olamamıştır. Bununla birlikte yine de Rusya'dan 3 milyon 500 bin ruble, Fransa'dan ise 6 milyon frank destek gelmiştir.⁷⁵ Kapodistrias, daha önce Türklere ait olan toprakların köylülere dağıtılmasında başarılı olamamıştır. Dış politikası ise Çar'a boyun eğme yönündedir.⁷⁶

Eylül 1831'de öldürülen İoannes Kapodistrias, bağımsız Yunan devletini görememiştir. İhtilalin liderlerinden çoğunu uzaklaştırmış, güçlü bir merkezî yönetime sahip olan bir devlet yaratmaya çalışmıştır. Bunun için de hala güçlü olan yerel ileri gelenlerle çatışmak zorunda kalmıştır. Anayasa'yı askıya alarak liberalleri de karşısına almıştır. Sonunda muhalifleri tarafından öldürülmüş ve Yunanistan iki yıl sürecek sosyal ve siyasi bir kaosun içine sürüklenmiştir.

İoannes Kapodistrias (1828-1832)", Voule ton Ellenon, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 26 Kasım 2017.; Aynı yöndeki görüşleri için bkz; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 21, 1827-1847*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010, s. 23-33.

** E Stratiotike Sholes Euelpidon

⁷⁴ Rafaelides, *a.g.e.*, s. 24-25.; Nikolaos Dragoumes, *İstori kai Anamneseis (Vivliodetemmene Ekdose)*, *Tomoi A-V*, Ermes, 1973, s. 198.

⁷⁵ Dakin, *a.g.e.*, s.245-246.

⁷⁶ Mendelson-Bartolnti, *a.g.e.*, s. 203-205.; Kapodistrias, 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da en tanınan siyasi aktörlerden biridir. Yunanistan'ın Osmanlı boyunduruğundan kurtulmasındaki rolünün yanı sıra Doğu Akdenizde jeopolitiğin şekillenmesi ve günümüz üzerindeki etkilerine ilişkin bir çalışma için bkz; Giannes Sakkas, "E anatolike esogeios os paragon ton sughronon geopolitikon kai geostrategikon isorropion apo ton Kapodistria sten Sughrone perioodo", *Seira: e Ellenike Skepse Praktika Sunedriou, Regas Feraios, İoannes Kapodistrias, Fransisko nte Miranta, Tomos V. Thessalonike, Hellas, 2013, s. 440-446.*

1.6. KRAL OTTO DÖNEMİ (1833-1862)

Devam eden iç çatışmalar⁷⁷ ülkenin bir tür vesayet olmadan yönetilemeyeceğini göstermiştir. Böyle bir gerginlik ortamında Anayasalar ve Ulusal Meclis kararları temelinde bir kurumsallaşma gerçekleştirilememiştir. İç çatışmalar yüzünden ekonomi çok kötü durumdadır ve ülke kendi ayakları üzerinde duramamaktadır. Kapodistrias'ın başarısız olması üzerine bir sonraki adım, bir hükümdar seçilmesidir. Uygun kişinin seçilmesi de elbette Büyük Güçlerin kararıdır.

1.6.1. Mutlak Monarşi

7 Mayıs 1832'de üç Büyük Güç Yunan devletine nihaî yasal statüsünü verirken, müzakerelere Yunanistan veya Bavyera delegasyonu katılmamıştır. Bavyera Kralı Ludwig'in 17 yaşındaki oğlu Otto'nun kral ünvanı ile kalıtsal hükümdar olmasına karar verilmiştir.⁷⁸

Kral Ludwig, Otto 20 yaşına gelinceye kadar üçlü bir naiplik belirleyecektir. Ülkede kalan Fransız birliklerinin yerini alacak, 3.500 kişilik düzenli bir birlik kurulacaktır. Bu orduya Bavyeralı subaylar komuta edecektir. Güçler, dış borçlar için 60 milyon frank tutarında destek verecektir.⁷⁹ Böylece Yunanistan'ın Büyük Güçlerce ideal görülen ancak Yunan olmayan Krallığı kurulmuştur.

⁷⁷ John Anthony Petropulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton, Princeton University Press, 1968, s. 125-134.

⁷⁸ Yunanistan Krallığı'nın başına önce Saxe-Coburg Hanedanından Prens Leopold'un getirilmesi düşünülmüş ancak Prens'in, Yunanistan'ın kuzey sınırlarının genişletilmesi, bazı adaların Yunanistan'a verilmesi, Yunanistan'ın dış saldırılara karşı garanti altına alınması gibi isteklerinin Büyük devletlerce kabul edilmemesi üzerine Leopold krallığı reddetmiştir. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 6. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 283.; Kral Otto'nun Yunan tahtına çıkışı 28 Şubat 1833 tarihli Yunan Resmî Gazetesinde yayımlanmıştır. *Efemeris tis Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados, Arithm. 1*, Nauplion, 16/28 Fevrouariou 1833, s. 1-3.; Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries, Volume 1*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 254-264.

⁷⁹ Diğer hususların yanı sıra Yunanların, dört Gücün (İngiltere, Fransa, Bavyera ve Rusya) onayı olmaksızın devletin şeklini ve kendi kaderini tayin etme imkânı yoktur. Ayrıca verilen borçlar ile devletin gelirini bloke ettikleri için geri ödemeleri tehlikeye atacak kararlara müdahale etmek için nedenleri vardır. Bu krediler taksitlendirilmiş ancak her taksite yeni borç gereksinimleri eşlik etmiştir. Petropulos, *a.g.e.*, s. 174-175.

1.6.1.1. Devlet Kurumlarının Oluşturulması

Devlet, 3 Nisan 1833'de çıkarılan yasa ile 42 bölge ve belediyeden oluşan on valiliğe bölünmüştür. Her birinin başında bir vali bulunmaktadır. Yunan Kilisesinin bağımsızlığı ilan edilmiştir. 23 Şubat 1835 tarihli Kararname ile Bizans sistemine dayanan Medeni Hukuk kabul edilmiştir.⁸⁰ Naipliğin kararnameleri⁸¹ ile eğitim sistemi düzenlenmiş, okullar açılmıştır. 1837'de Atina Üniversitesi kurulmuştur.⁸² Diğer yandan Yunan askerlerinin yerine Bavyera'dan ücretli askerler getirilmiştir.⁸³ Vergi sistemi çok kötüdür ve devlet iflasın eşiğindedir.⁸⁴ Devletin yapılandırılmasına yönelik geniş çaplı çalışmalara karşın, kararları Büyük Güçlerin istekleri doğrultusunda olan Naiplik, ordu ve maliye konularında başarısızdır.

1.6.1.2. Monarşinin İç Politikası

Bu noktada İngiliz, Fransız ve Rus Partisi olarak adlandırılan üç partiye değinilmesi gerekmektedir. Bunlar Aleksandros Maurokordatos'un liderliğindeki İngiliz Partisi, İoannis Kolettes'in liderliğindeki Fransız ve Andreas Metaksas ile Theodoros Kolokotrones'in liderliğindeki Rus Partisidir.

Büyük Güçler genç ve zayıf devlet üzerindeki etki ve müdahalelerini, çıkarlarını temsil eden bu siyasi partiler aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Devletlerle ilişkilerini

⁸⁰ Apostolos S. Georgiades, *Genikes Arhes Astikou Dikaiou*, Ekdoseis Ant. N. Sakkoulas, 2007, s. 5-6.

⁸¹ 1833 yılında çıkarılan kararnamelerin bir arada bulunduğu Resmî Gazete için bkz; Efemeris tes Kuverneseos tou Basileu tes Hellados: 1835.

⁸² Üniversite; Hukuk, Tıp, Teoloji ve Felsefe olmak üzere dört fakülteden oluşmaktadır. Vaggeles D. Karamanolakes, *E Sugkrotese tes İstorikes Epistemes kai E Didaskalia tes İstorias sto Panepistemo Athenon* (1837-1932), Athena, İnitouto Neoellenikon Ereunon E İ E, 2006, s. 31.

⁸³ Yeni ordunun oluşturulması ve yapısı hakkında ayrıntılı bilgi Yunan Genel Kurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden edinilebilir. "O veos organismos tou Stratou tou 1833", *Geniko Epiteleio Stratou*, http://www.army.gr/default.php?pname=O_STRATOS_EPI_BASILEIAS_OTHONA&la=1, Erişim: 30 Kasım 2017.

⁸⁴ Petropulos, a.g.e., s. 190-227.; K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous*, Tomos 21, s. 87- 99.

isimleri ile de açıkça yansıtan bu üç parti, ülkenin hem iç hem dış siyasetinde önemli rol oynamıştır. Yunanistan, bağımsızlığını kazanmasını sağlayan bu devletlerin güç dengesi oyununun yaşandığı bir alan olmuştur. Ülkenin siyasi ve askerî yönetimi zaten Bavyeralıların elindedir.

Büyük Devletlerin elçilerinin Kral naipleri ve parti başkanlarının da dâhil olduğu entrikaları, Monarşinin ilk yıllarına damgasını vurmuştur. Yunanlar, Otto dönemindeki resmî politikanın adeta dışındadırlar. Yönetimin dışında olmanın yanı sıra Kapodistrias döneminde olduğu gibi bu dönemde de çözülemeyen toprak dağıtımı konusu, halkta büyük hoşnutsuzluk yaratmaktadır.

1.6.1.3. Monarşinin Dış Politikası ve “Megali İdea”*

1830’da Yunan bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasıyla birlikte Yunanların büyük ülküsü, Megali İdea⁸⁵, Yunanistan’ın bütün politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Yunanların yaklaşık üçte ikisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun yerini alacak geniş bir Yunanistan kurulması gibi bir niyetleri olmayan Büyük Güçlerce izin verilen Yunanistan’ın dar sınırlarının dışında kalmıştır. Otto ise “Yunanistan’ın Kralı” olmuştur, “Yunanların Kralı” değil: ki ikinci unvan, yeni sınırların ötesine ilişkin ilgiyi ima etmektedir.⁸⁶

* “Megale İdea.” Metin içindeki bütün kullanımlarında “Megali İdea” olarak yazılacaktır. Terim, Yunanca Megale (büyük) ve İdea (fikir) sözcüklerinden oluşmaktadır.

⁸⁵ 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın ilk otuz yılına kadar Yunan dünyasına egemen olan ve “kurtarılmayı bekleyen” bütün Yunanların kurtuluşunu ve başkenti İstanbul olan büyük bir Yunan devleti kurmayı amaçlayan ideoloji. Georgios D. Mpampiniotes, *Leksiko tes Neas Ellenikes Glossas*, Kentro Leksilogias E.P.E., Athena, 1998, s. 1068.

⁸⁶ Steven W. Sowards, Lecture 14: “Greek Nationalism, the ‘Megale Idea’ and Venizelism to 1923”, *Twenty- Five Lectures on Modern Balkan History, The Balkans in the Age of Nationalism*. <http://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lect14.htm>, Erişim: 30 Kasım 2017.; Küçük bir krallığa kavuşturulan Yunanlar, bunu milli hareketlerinin ilk aşaması olarak değerlendirmişler ve bu devletin sınırları dışındaki, Yunanca konuşan nüfusun da üzerinde yaşadığı topraklarla birlikte Yunan Krallığına katılması, Yunanistan’la birleşmesi, yani enosis fikrinden hareketle, aralıksız olarak “enosis” aşamalarıyla “Megali İdea” bütününe varmaya çalışmışlardır. Bkz; M. Murat Hatipoğlu, “Elefterios Venizelos’un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, s. 456.

“Megali İdea”nın amacı,⁸⁷ Yunanların yaşadığı bütün Akdeniz ve Balkan dünyasında bir anavatan olarak Yunan Devleti’ni tekrar kurmaktır. Böyle bir Yunanistan bugünün Yunanistan’ından daha büyük ancak batıda Sicilya kıyıları, kuzeydoğuda Karadeniz ve güneyde Mısır’a kadar uzanan Antik Yunan’dan daha küçüktür. Zira Büyük İskender Yunanlılığın etkisini Afrika ve Avrupa’ya kadar genişletirken Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans, Yunan kültürünü Balkanlar ve Küçük Asya’da korumuş ve sürdürmüştür.⁸⁸

Bu dönemde “Megali İdea”nın savunucusu Fransız Partisi’nin Başkanı Kollettes’dir. İngiliz Partisi de bu ülküyü desteklemiş olsa da ülkenin güçlenmesi için uygun zamanın beklenmesi gerektiğini savunmuştur.

1.6.2. Anayasal Monarşi (1843-1856)

Yunanların “yabancı işgali”, “yabancı egemenliği” olarak nitelendirdiği iç ve dış politika, Monarşiye karşı hoşnutsuzluğu artırmıştır.

Üç Büyük Gücün büyükelçilerinin kendi çıkarları doğrultusunda desteklediği karışıklıklar, özellikle 1839-1841 yılları arasındaki harcamaların 1843’de Yunan hükûmetinin resmen iflasını ilan etmesine yol açması, Otto’nun Yunanistan’a gelişinden ve Monarşinin kurulmasından 10 yıl sonra 1843 Eylül’ünde ülkeyi bir askerî darbeye karşı karşıya bırakmıştır.⁸⁹

Darbecilerin istediği Anayasa kabul edilmiş ve kısa bir süre sonra yapılan seçimleri, Megali İdea’nın “manevi babası” olarak kabul edilen siyasetçi İoannis Kolettes kazanmıştır. 1843 hareketinden sonra toplanan Ulusal Meclis, 18 Mart

⁸⁷ Megali İdea, Bizans’ın eski tarihsel hatıraları ile ilintili Alman Volksgeist Volksjay teorisinden esinlenmiştir. Fejzi Lila, “Rising Nationalism in the Balkans”, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Jan-Apr 2017 Vol.4, Nr.4, s. 33.

⁸⁸ Sowards, a.g.e.

⁸⁹ Döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz; Trifonos E. Euaggelidou, *İstoria tou Othonos Vasileos tes Ellados (1832-1862)*, Athenais, Aristeides G. Galanos, 1894, s. 204.; Petropulos, a.g.e. s. 408-434.

1844 tarihli Resmî Gazetede⁹⁰ yayımlanan Anayasa ile Meşruti Monarşiyi kabul etmiştir.

1844 Anayasası bir Ulusal Meclis çalışması değildir. Meclisin sadece düzenlenmesine katıldığı metin, “Sözleşme-Anayasa”, “Anlaşma-Anayasa” olarak nitelendirilmiştir. Anayasa, kalıtsal Monarşinin devletin ana organı olduğunu kabul etmiş ve Anayasal Monarşiyi oluşturmuştur. Kral, yürütme yetkisini bakanlar aracılığıyla kullanmaktadır. Yasama, Meclis ve Kral tarafından atanan Senatonun, yargı ise mahkemelerin yetkisindedir. Anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesini kurumlaştırdığı gibi ilk kez, örneğin konut dokunulmazlığının da aralarında bulunduğu temel kişisel hakları da tanımaktadır.⁹¹ Mart 1844’de kabul edilen seçim yasası da, milletvekillerinin doğrudan gizli oylama ile oluşacak iki turlu sistem tarafından çoğunluk ile seçilmesini öngörmektedir. Yasa elbette kadınlara seçme hakkı tanımamaktadır.⁹² Bu Anayasa ile yetkilerin çoğunun Kral’a ait olması durumu yine devam etmektedir.

Kolettes, Megali İdea’yı resmî olarak ilk kez Ocak 1844’de, Meclisteki Anayasa görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmasında dile getirmiştir.⁹³

“Yunan Krallığı bütün Yunanistan değil, yalnızca onun en küçük ve en eksik parçasıdır. Doğma büyüme Yunan olan kimse, yalnızca bu Krallık içinde yaşayan değil, aynı zamanda İyonya’da,* Tesalya’da,^{*1} Serez’de,^{*2} Adrianoupoles’de [Edirne], Konstantinoupoles’de [İstanbul], Trabzon’da,^{*3} Girit’de,^{*4} Sisam’da^{*5} ve Yunan tarihi veya Yunan ırkıyla ilişkili herhangi bir toprakta yaşayanıdır...

⁹⁰ *Efemeris tes Kuverneseos tou vasileiou tes Ellados, Arith. 5*, Athenais, 18 Martiou 1844.

⁹¹ Anayasa metnine Parlamento’nun resmî internet sitesinden ulaşılabilir. “Suntagmatike Monarhia (1843-1862)”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 2 Aralık 2017.

⁹² Spyropoulos, a.g.e. s. 41.

⁹³ Athanasios Karathanases, *E Triseme Enoteta tou Ellenismo; Arhaioteta-Vuzantio-Neos Ellenismos*, Kiriakide Afoi, 1991, s. 42.

* İonia

*1 Thessalia

*2 Serres

*3 Trapezounta

*4 Krete

*5 Samos

Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina⁶ ve Konstantinoupoles. Atina sadece Kraliyetin başşehridir; Konstantinoupoles ise bütün Helenlerin sevinci, ümidi olan büyük başşehirdir.”⁹⁴

Otto ve bütün partiler Megali İdea konusunda hem fikir olsalar da, her biri bunu farklı biçimde algılamaktadır ve gerçekleştirmek için farklı bir politika izlemiştir. Yunan siyasetçiler, Doğu Sorunu ne zaman krize girse Yunanistan'ın dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğundan pay alması için çaba göstermişlerdir. Bunun için de Büyük Güçlerden birini veya diğerini takip etmişlerdir.

Doğrudan irredantizm ile bağlantılı olan Megali İdea böylece 1922'deki Küçük Asya Felaketine kadar başta Osmanlı sınırları içinde yaşayanlar olmak üzere, bütün Yunanların sahip olacağı Büyük Yunanistan hayalinin dışı vurumu olarak varlığını sürdürecektir ve Yunan iç siyasetinin önemli bir malzemesi olarak kalmaya devam edecektir.

Otto bir Anayasa kabul etmiş olmakla birlikte çalışmalarını engelleyerek hükûmetlere sorun yaratmayı sürdürmüştür. Yetkilileri uzaklaştırmış, rakiplerini kovuşturmuştur. Megali İdea'yı desteklemiş olması halkın kendisini sevmesini sağlamış ancak Büyük Güçler için giderek daha fazla rahatsızlık yaratmıştır.

Bu dönemde de Büyük Güçler Yunanların meselelerine karışmaya devam etmiştir. 1850'de İngiliz filosu Pire'yi* kuşattığında ve 1854-1857 Kırım Savaşı esnasında İngiliz ve Fransız birlikleri Atina'yı işgal ettiğinde⁹⁵ olmak üzere ülkeyi iki kez, askerî olarak tehdit etmişlerdir.

Kırım Savaşı, Yunan hükûmetlerinin o zamana kadar izlemiş olduğu politikaların irredandist planlara hizmet etmediğini açıkça göstermiştir. Savaş bittiğinde üç

⁶ Athena

⁹⁴ Stephen G. Xydis, "Modern Greek Nationalism", *Nationalism in Eastern Europe*, Ed: Peter F. Sugar and Ivo John Lederer, USA, University of Washington Press, 1994, s. 227.

* Peiraias

⁹⁵ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 55, 60-62.

yabancı parti dağılmış ve siyaset sahnesine Aleksandros Kumunduros, Epaminondas Deligiorgis gibi yeni çehreler çıkmıştır.⁹⁶

Megali İdea'nın uğradığı başarısızlıklar, sahte seçim sonuçları, kraliyetin siyasi hayata müdahaleleri ve kötü ekonomik durum, Kral'a duyulan sevgiyi giderek azaltmaktadır. 1859-1862'de Otto'ya karşı bir hareket düzenlenmiştir. Sonunda Kral ve eşi Amalia Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Ekim 1862). 1864'te İkinci Ulusal Meclis yeni Anayasa'yı kabul ederek Danimarka Prensi Georgios'u Kral ilan etmiştir.⁹⁷

1.7. İHTİLAL VE BAĞIMSIZLIĞIN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE

İsyan, uzun süren savaş ve sonunda bağımsız bir devletin kurulması, Yunan toplumunu bütün yönleriyle modern çağ ile tanıştıran değişim süreçlerini başlatan olaylardır. Hayatın sosyal, siyasi, ekonomik her alanında gerçekleşen ve 19. yüzyıl Yunan toplumunu belirleyen bu değişimler, ihtilal yıllarında daha belirgin olarak yaşanmıştır.

Siyasi bütünleşme süreçleri, ilk Ulusal Meclisin toplanması ve Epidauros Geçici Anayasası ile başlatılmıştır. Bunu Anayasa'nın şekillendirilmesi, kuvvetler ayrılığı ve merkezî yönetim mekanizmalarına dayanan çağdaş kurum ve mekanizmaların oluşturulması çabası izlemiştir. Siyasi kurumların oluşturulması kadar işleyişine de çoğu zaman geleneksel bir kültürün belirlediği pratikler etki etmiştir. Dört yüzyıl süren "Türk yönetiminin"* izlerini silmek kolay değildir. Yeni devletin kurumları doğal olarak öncelikle bu döneminkilerin üzerinde, onları dönüştürerek ancak derin izlerini taşımaya devam ederek gelişecektir.

⁹⁶ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 35.

⁹⁷ Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, s. 35.

* Tourkokratia

Benzer şekilde siyasi süreçlere katılanlar, ağırlıklı olarak İhtilal öncesinin yönetici gruplarından gelmektedir. Bununla birlikte Yunan topraklarına “Yunan Aydınlanması” ile taşınan Avrupa’daki devrimlerin etkileri ve gelişmeler, gecikmeyle de olsa benimsenmiştir. Bu da yeni varoluş yolları arayan bir toplumun şekillenmesine ve yeni taleplerle ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yunan toplumunu baştanbaşa saran derin değişiklikler dört yüz yıllık Osmanlı döneminin yerleşik düzeni ve kurumlarını sarsarken, toplumda yeni gerginliklere neden olmuştur. Uzun yıllar süren ihtilal koşullarının yarattığı rekabet ile birleştiğinde bu ortam, silahlı çatışmalar ve suikastlara sahne olmuştur.

1824 ve 1825’deki iç savaşlar, Kapodistrias’ın öldürülmesi, Otto’nun gelişine kadar ki karışıklıklar bunların önde gelenleridir. Bununla birlikte bütün bu süreçlerin içinden çıkan yeni kurumlar, İhtilalin açtığı sosyal ve siyasi alanın sağlamlaştırılması için destek sağlamış ve yeni devletin üzerinde yükseldiği zemini oluşturmuştur.

1.8. 1864-1909 DÖNEMİNDE YUNANİSTAN

1864-1909 döneminde Yunan devletinin ana konuları siyasi yaşamın modernleştirilmesi, ülkenin ekonomik kalkınması ve sınırlarının genişletilmesidir. 1864’te Yunanistan’ın yeni bir Anayasa’sı vardır ve I. Georgios tahta çıkmıştır (1864-1913).⁹⁸ Yunanistan’ın bağımsız bir devlet olmasından itibaren pek çok siyasi bunalıma karşın yaklaşık elli yıl boyunca tahtta kalan I. Georgios’un dönemi, en uzun istikrar dönemi olmuştur.⁹⁹ Yeni Anayasa çerçevesinde seçim,

⁹⁸ “Treaty Between Great Britain, France, and Russia, on the One Part, and Denmark, on the Other Part, Relative to the Accession of Prince William of Denmark to the Throne of Greece”, *The American Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. 1918), p. 75-79.

⁹⁹ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, s. 36.

basın, eğitim alanlarında tanınan geniş hak ve hürriyetler sonucunda bu dönem halk arasında monarşik cumhuriyet* olarak adlandırılmıştır.

Anayasa, o dönemde Avrupa'nın en demokratik olanlarından biridir. Halkın egemenliği ilkesini kurumlaştıran Anayasa'da bütün yetkiler kaynağını, nasıl yönetileceğine temsilcileri aracılığıyla karar veren halktan almaktadır. Güçler ayrımı ile bireysel ve siyasi özgürlükleri eskisinden daha fazla güvence altına almaktadır. 21 yaşın üzerindeki erkekler için gizli oy sistemini getirmektedir.¹⁰⁰ 1864 Anayasası, Kral'ın önemli ayrıcalıklardan yararlanmaya devam etmesine karşın Parlamento'yu güçlendirmektedir. Hükümet, başbakan, Parlamento ve partiler daha fazla güç elde etmektedirler.

Kral'ın 1875 yılında parlamento çoğunluğuna sahip olan partinin hükümeti kurmasını kabul etmesi¹⁰¹ beklendiği gibi, daha istikrarlı siyasi partilerin oluşumuna öncülük etmiş ve iki partili¹⁰² bir sistem oluşmuştur. Yeni bir siyaset biçimiyle birlikte ülkenin anayasal tarihinde meydana gelen bu dönüşüm, siyasi oluşumların daha istikrarlı programlarla ve gündemlerle büyümesini mümkün kılmıştır.

* Vasilevomene Demokratia. Demokratia/Δήμοκρατία sözcüğü, Eski Yunanca Demos/Δῆμος (Halk) ve Kratia/Κρατία (Devlet-Yönetim) sözcüklerinden oluşan bir bileşik isimdir ve 1. demokrasi, 2. cumhuriyet anlamlarına gelmektedir.

¹⁰⁰ 110 maddeden oluşan yeni Anayasa, 17 Kasım 1864 tarihli Resmî gazete'de yayımlanmıştır. *Efemeris Tes Kuvneseos Tou Basileiou Tes Ellados*, Arith. 48, Athenais, 17 Noemvriou 1864.

¹⁰¹ Konunun bütün ayrıntılarıyla ele alındığı bir kaynak için bkz; Andreas G. Demetropoulos, *E Arhetes Dedelomenes*, Ekdoseis Sakkoula A.E., 2013.

¹⁰² Yeni Anayasadan sonraki ilk yıllarda ülkede siyasi yaşam huzura kavuşmamıştır. Hükümetler sık sık değişirken, seçimler genellikle hiçbir partiye çoğunluk getirmemektedir. İki yeni parti kurulduğunda durum değişmiştir: Bunlar 30 yıl boyunca (1875-1905) ülkeyi yöneten Yenilikçi Parti (Neoteriko Komma) ve Milliyetçi Partidir. Harilaos Trikoupes 1872 yılında, Yedi Adalardan bir grup milletvekili ile liberal ilkelere dayalı Yenilikçi Partiyi kurmuştur. Parti, daha güçlü bir ekonomi, Avrupa standartlarına göre örgütlenmiş bir devlet ve Megali İdea uyarınca "ulusal konularda" başarı hedeflemektedir. Bunu başarmak için daha fazla vergi ve daha büyük yabancı krediye ihtiyaçları vardır. Ancak zamanla görüldüğü üzere bu, daha çok alt sosyal kesimlere zarar vermektedir. Parti daha çok orta ve üst burjuva kesimler ile büyük toprak sahipleri tarafından desteklenmektedir. "To Neoteriko komma tou H. Trikoupe", *Idruma Meizonos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/domestic_policy/people/07.html, Erişim: 3 Aralık 2017. Aynı dönemde Theodoros Deligiannes Milliyetçi Partiyi kurmuştur. Parti daha az vergilendirme istemekte, tarımsal üretime önem vermektedir. O da Megali İdea'yı hararetle desteklemektedir. To Ethniko Komma tou Th. Deligiannes, *Idruma Meizonos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/domestic_policy/people/08.html, Erişim: 3 Aralık 2017.

“19. yüzyılın ikinci yarısının en tanınmış siyasi liderleri Epaminondas Deligiorgis (1829-79), Aleksander Koumoundouros (1815-83), Charilaos Trikoupis (1832-96) ve Theodore Deliyannis (1824-1905) de” Yunanistan'ın daha düzenli ve istikrarlı bir siyasi yaşama geçişinde belirleyici olmuşlardır.¹⁰³ Yunan Parlamentosu ve siyasi yaşamı artık daha olgun bir görünüm arz etmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Yunan siyaset sahnesi, birbirini izleyen hükümetler ve kentsel modernleşmenin¹⁰⁴ başlıca savunucusu olan Trikoupes'in partisi ile toprak sahipleri ve küçük burjuvazinin çıkarları açısından modernleşmeye tepki gösteren Deligiannes'in partisi arasındaki çekişme tarafından belirlenmiştir. Mücadelenin ana unsurlarından biri, “Kurtulmamış Yunanların kurtuluşu” yani Megali İdea'dır.¹⁰⁵ Ancak iki partinin de uygulamada, Yunanistan'ın coğrafi sınırlarının genişletilmesine dair ilan edilmiş bir politikası yoktur. Trikoupes, Türkiye ile genelleştirilmiş bir askerî çatışmanın maliyetinden kaçınarak barışı korumak istemekte ve siyasi sistem ile iktidar kurumları, ordu, kamu yönetimi, eğitim ve özellikle ulaştırma altyapısında köklü reformları desteklemektedir. Deligiannes ve Trikoupes'inkinden hep daha küçük kalan Partisi, askerî operasyonlar yoluyla sınırların genişletilmesini istemektedir.¹⁰⁶

Diğer yandan 1864 yılında İngiltere tarafından devredilen Yedi Adaların ülkeye katılması, siyasi yaşamın daha istikrarlı hale gelmesine katkıda bulunmuştur.¹⁰⁷ Koumoundouros hükümeti tarafından çıkarılan Toprak Reformu Yasası (25 Mart

¹⁰³ John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, Wiley-Blackwell, 2010, s. 45-46.

¹⁰⁴ Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century, Volume 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 41.

¹⁰⁵ Megali İdea, bu dönemde Yunan siyasi hayatını yine belirlemektedir. Bu amaçla askerî harcamalara yüksek rakamlar ayrılrsa da ülkenin ekonomik ve askerî güçsüzlüğü, kendi devletlerini oluşturmak isteyen Balkan halklarının ulusal hareketleri ve aynı zamanda kendi sınırlarını Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde genişletmek isteyen diğer Balkan devletlerinin varlığı, Yunanistan'ın iddialarına yardımcı olmamaktadır. Yunan meselesi esasen Doğu Sorununun bir parçasıdır. Katerina Gardika, “E Ellada kai Anatoliko Zetema (1821-1923)”, *E Sugkrotese tou Ellenikou Kratous: Diethnes plaisio, Eksousia kai politike ton 19o aiona*, Athena, Ekdoseis Nefele, 2008, s. 119-142

¹⁰⁶ Alekas Paparegas, “E İstorike Peira kai oi Sughrones Ekselikseis sto Astiko Politiko Sustima,” *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 4, 2014.

¹⁰⁷ John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *a.g.e.* s. 46.

1871)¹⁰⁸ ve Berlin Kongresi (1878) ile Thessalia ve Arta'nın Yunanistan'a dâhil edilmesi,¹⁰⁹ bu dönemin önde gelen iki gelişmesidir.¹¹⁰ Böylece Yunanistan ilk toprak kazanımlarını Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmadan elde etmiştir.

Ancak ekonomik politiklardaki yanlışlıklar ve yüksek düzeyli dış borçlar sonucunda Başbakan Trikoupes, 1 Aralık 1893'de ülkenin iflasını ilan etmiştir. Bunun üzerine ülkede Büyük Güçlerce bir ekonomik denetleme kurulunun oluşturulmuştur.¹¹¹ Ekonomik sorunlar, özellikle ABD'ye göçlere neden olmuştur.¹¹² Göçler, o dönemde sağladığı ekonomik katkının yanı sıra gelecekteki Yunan diasporasının köklerini oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır.

Girit bunalımı¹¹³ ile ülkenin yaşamakta olduğu sıkıntılara bir yenisi eklenmiştir. I. Georgios döneminde arkası kesilmeyen ekonomik krizler, 1897'deki Türk-Yunan savaşının yenilgisi,¹¹⁴ hem ülkeyi Büyük Güçlere daha da bağımlı hale getirmiş

¹⁰⁸ Yasa, 16 Haziran 1871 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneseos tou Vaseileiou tes Ellados, Arith. 25*, Athnais, 16 İouniou 1871.

¹⁰⁹ Bu katılım ile Yunan devleti 13 bin metrekare genişlerken, nüfusu da 500 bine yükselmiştir. K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 24, 1821-1827*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010, s. 12.

¹¹⁰ John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *a.g.e.* s. 53-54.

¹¹¹ K. Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 24*, s. 20-21.

¹¹² 1880'lerde çoğunluğu Sparta'lı 2 bin Yunan Amerika'ya gelmiştir. Bu rakam 1890'larda yaklaşık 15 bin dolayındadır ve Yunanistan'ın dört bir yanından gelmektedir. 20. yüzyılın ilk on yılında rakam 167 bin iken, 1911-1920 yıllarında Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı güçlükler rağmen 180 bine ulaşmıştır. Bu rakamlar, Yunanistan'da doğanlara ilişkindir. Yunanistan dışında doğan yaklaşık 100 bin kişi de hesaba katıldığında rakam, 1890-1920 döneminde 450 binin üzerindedir ve erkekler çoğunluğu oluşturmaktadır. "Ellenes metanastes stis EPA: Enas dusvatos kai tautohrona sunarpastikos dromos 127 hronon", *Huffington Post Greece*, 16 Ekim 2017.

¹¹³ Girit sorunu için bkz; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 555-563.

¹¹⁴ Türk Ordusunun daha ilk başarılarını kazanması üzerine Yunanistan'da iktidar değişikliği olmuş ve yeni Yunan Hükûmeti 27 Nisan'da Büyük Devletlere başvurarak mütareke yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Devletler İstanbul'a savaşın durdurulması için öneride bulunmuşlar ancak sonuç alamamışlardır. Dömeke yenilgisinden sonra Yunanistan, bu kez Rusya'dan aracılık yapmasını istemiştir. Bkz; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, 1985, s. 307.; Rus Çarı Abdülhamit'e özel bir telgraf göndererek ordunun zaferini kutlamış, ancak daha ileri gidilmesinin siyasi karışıklıklara yol açabileceğini belirterek zaferin, barış yolunu açan bir mütareke ile taçlandırılması ricasında bulunmuştur. Çar'ın bu telgrafi üzerine Sultan Abdülhamit, Başkumandan Edhem Paşa'ya çatışmalara son verilmesi emrini vermiş ve tarafların buldukları yerde kalmaları koşuluyla mütareke akdedilmiştir. Kara Todori Paşa telgraf için "Rusya Çarlarının iki asırdan beri böyle bir nâme yazdıkları vaki değildir." mütalaasını serdetmiştir. Bunu zikreden Tahsin Paşa, "Bu söz Rus nüfuzunun, o zaman İstanbul'da ne dereceye kadar ilerlemiş olduğuna bir delildir." gibi, doğru olmayan bir mütalaada bulunmaktadır. Saîd Paşa Hâtirâtı'nda, "Bu

hem de siyasi bunalımı ağırlaştırmıştır.¹¹⁵ Hükûmetlerin başarısızlıkları ve Girit'te ağırlaşan durum, Kral ve çevresine yönelik hoşnutsuzluğu artırmıştır. 1909 yılında gerçekleşen askerî darbe önlenemezken, Yunanistan'a davet edilen Venizelos'un gelişiyle birlikte ülkenin tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

1.9. ELEFTHERİOS VENİZELOS VE YENİ DÖNEM

8 Ağustos 1910 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Parlamente'ya giren Venizelos,¹¹⁶ 22 Ağustos'ta Liberal Partiyi kurmuştur. Parti, aynı yılın 28 Kasım'ında yapılan seçimlerde Meclisteki 362 sandalyeden 307'sini kazanarak

nâmeye verilecek cevabda 'Yunanlılar mütâreke şeraitini kabul eder etmez ahd-i mütâreke olunmak için başkumandana emir verilmiştir.' yollu bir cümle konulsa idi, Rumlar elimizden kolay kolay kurtulamazlar idi." mütâlâasında bulunmaktadır. Bunu, vak'alar karşısında neticeye ulaştıracak bir çâre olarak kabul etmek imkânsızdır. Bkz; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin Tahlili, Tenkidli Siyasi Tarihi, IV. Cilt*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s. 458.; 21 Ekim'de İstanbul'da iki devlet arasında barış görüşmeleri başlamış ve 4 Aralık 1897'de barış adlaşması imzalanmıştır. Tamamı on altı maddeden oluşan İstanbul Andlaşmasına göre:

1) Türk Ordusu tarafından ele geçirilmiş olan Tesalya, küçük sınır değişiklikleri yapılmak koşuluyla Yunanistan'a geri verilecek, sınır savaştan önceki konumuna getirilecektir.

2) Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı, savaş sırasında halka verdiği zararlara karşılık 100 bin lira tazminat ödeyecektir.

3) Osmanlı Devleti, savaş tazminatının ödenmeye başlamasından bir ay sonra, Tesalya'yı boşaltacaktır. Bkz; Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.307–308.; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volum II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press, 1977, s. 207; Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin baskısıyla yapılan bu andlaşma ile kazandığı büyük askerî başarıya rağmen, Berlin Andlaşması gereğince diplomatik yollarla Yunanistan'a terk etmek zorunda kaldığı ve bu savaş sırasında ele geçirdiği Tesalya'yı geri alamamıştır. Murat Belge, "Savaş meydanı/barış masası", *Radikal Gazetesi*, 11 Temmuz 2003.

¹¹⁵ "Savaştan sonra Yunan hükûmeti, tazminat için yeterli sayılan bütün gelirlerini Uluslararası Ekonomik Denetim Komisyonuna bırakmak zorunda kalmıştır. Şu kaynakların gelirlerini, borçlarına karşılık Komisyona devretmiştir: "Beklenen gelir (drahmi): 1) tuz, petrol, kibrit, oyun kâğıdı, sigara kâğıdı ve zımpara taşı tekelleri-12 milyon 300 bin, 2) tütün tüketim vergisi-6 milyon 600 bin, 3) damga vergileri- 10 milyon, 4) Piraios Limanı gümrük vergileri-10 milyon 700 bin, TOPLAM: 39 milyon 600 bin. Bu gelirlerin yeterli olmaması halinde öngörülen ikincil teminatlar: 1) Lavriyon-1 milyon 500 bin, 2) Piraios-2 milyon 400 bin, 3) Volos-1 milyon 700 bin, 4) Kerkira (Korfu) gümrük vergileri-7 milyon 200 bin olmak üzere, TOPLAM: 7 milyon 200 bin. *İstoria tou Ellenikou Ethnous (Vraveio Akademias Athenon 1980), Tomos ID*, s. 164. Komisyonun kuruluş ilanının yayımlandığı resmi gazete için bkz; *Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados, Teuhos Proton*, 26 Fevrouariou 1898.

¹¹⁶ Svoronos, *Episkopise tes Neoellenikes İstorias*, s. 110-111.; Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century, Volume 2*, s. 44.; Vasiles Mpekires, "Oi ekloges tes 8es Augoustou 1910 upo ten epiroo tou Eleutheriou Venizelou", *Eleutheros Tupos*, 17 Martiou 2020.

(yüzde 84,8) hükümeti kurma yetkisini elde etmiştir.¹¹⁷ 1910 seçimlerinin galibi Venizelos ve onun Liberal Partisi, Yunanistan'ı modernize etmeye ve sınırlarını genişletmeye çalışmıştır.

Giritli Eleutherios Venizelos Yunanistan'da halkın karşısına ilk kez 5 Eylül 1910 tarihinde, ılımlı reformlara dayandığı programını tanıttığı Suntagma Meydanı'nda çıkmıştır.¹¹⁸ Siyasî sistemi modernleştirmeyi ve bütün toplumsal tabakaların çıkarlarını dengelemeyi amaçlamaktadır. Programının ana konuları sosyal barış, zayıf toplumsal tabakaların rahatlatılması, devlet mekanizmasının daha verimli bir biçimde işleyebilmesi için modernizasyonu ve ulusal taleplerin gerçekleştirilmesi için askerî teçhizatın sağlanmasıdır. Ayrıca kendisini destekleyenlerin baskılarına rağmen, yeni bir anayasanın yapılmasını değil mevcut Anayasa'nın revizyonunu desteklemektedir. Kurduğu Parti, reformların taşıyıcısı olmuştur.

Çoğunluğunu liberallerin oluşturduğu yeni Mecliste, 1911 yılının ilk altı ayında Anayasa'nın temel hükümlerine ilişkin olmayan 53 değişiklik kabul edilmiştir. Köklü değişiklikler yapılmamış, aksine Monarşi'nin ve Kralın konumu daha da güçlendirilmiştir. Venizelos hükûmeti Anayasa'nın yanı sıra, kamu ve özel yaşamı düzenleyen 337 yeni yasa düzenlemesini de geçirmiştir. Bunların arasında devlet personelinin sınavla atanması, çalışma alanlarına ilişkin yönetmelikler, toprak dağıtımı, yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması, yargı süreçlerinde iyileştirmeler, Meclis tüzüğü'nün gözden geçirilmesi gibi düzenlemeler bulunmaktadır.¹¹⁹ 1864 Anayasası'nın revizyonu kapsamında günlük yaşama ilişkin maddelerin neredeyse yarısında değişiklik yapılırken, özellikle bireysel özgürlükler ve eğitimle ilgili olanlar Venizelos'un kişisel damgasını taşımaktadır.

¹¹⁷ Elias Nikolakopoulos, "Oi Ekloges 1910-1920, Eleutherios Venizelos: apo to Thriamvo sten Etta", *Ístoria tou veou Ellenismou, 1770-2000*, t. 6os. Vasiles Panagiotopoulos, Athena, 2003, s. 31-32.

¹¹⁸ Giannes Kordatos, *Ístoria tes Neoteris Elladas*, E', s. 210-215.

¹¹⁹ Agathokles Azeles, Gavriles Lampatos, *Themata Neoellenikes Ístorias*, G' Lukeiou, Athena, Metaihmio, 2019, s. 228.

Bu arada askerler ile kamu personelinin aktif siyasete katılması ve milletvekili seçilmesi de yasaklanmıştır.¹²⁰ Liberal Partinin Meclis çoğunluğuna sahip olması ve ordunun siyasetten uzak tutulması siyasî istikrarı sağlarken, saray-hükümet-ordu ilişkilerinde de düzelmeye görülmüştür. Ülkenin modernizasyonunun yanı sıra sınırlarının genişletilmesi için de hazırlıklar yapılmıştır. Bu da öncelikle ordunun güçlendirilmesini gerektirmektedir.

Silahlı kuvvetlerin eğitimi, yeniden yapılandırılması ve teçhizatı için Fransızlar, Jandarma teşkilatı için de İtalyanlarla iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Anayasal düzenlemelerin yanı sıra 1910-1912 döneminde kara ve deniz kuvvetlerinin teçhizatı için 116 milyon drahmi harcanmıştır. 1912'ye gelindiğinde Yunan ordusu, 95 bin kişilik vurucu güce sahip durumdadır.¹²¹ Sıra artık bütün bu hazırlıkların diplomasi ile desteklenmesindedir ve Venizelos dış politikada İngiltere'ye güvenmektedir.

Venizelos'un atacağı askerî ve diplomatik bütün adımlar İngiltere'nin desteğini görecektir. Hatipoğlu'na göre Yunan Başbakan, Megali İdea uğruna İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'nin askerî ve siyasi mekanizmalarının hizmetine girecektir. Megali İdea artık soyut ve duygusal yaklaşımlardan çıkıp, uluslararası andlaşmalara dayalı somut bir hedef haline gelecektir.¹²²

Balkan Savaşları (1912-1913)¹²³ ile bu hedef doğrultusunda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Yunanistan; Londra (30 Mayıs 1913), Bükreş (10 Ağustos 1913) ve Atina (14 Kasım 1913) antlaşmaları ve 1 Aralık 1912'de ilhak ettiği Girit ile birlikte topraklarını neredeyse iki katına genişletmiştir. Ülkenin yüz ölçümü 65.000'den 118.000 kilometrekareye, nüfusu ise 2.666.000'den 4.363.000'e yükselmiştir.¹²⁴

¹²⁰ Giorgos Th. Maurogordatos, *O Ethnikos Dihasmos*, Patakes, Athena 2015, s. 30.

¹²¹ Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, s. 56.

¹²² Hatipoğlu, a.g.e.,s.57

¹²³ Balkan Savaşları için bkz; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 651-695.

¹²⁴ Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, s. 59.;Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous*, Tomos 24, s. 1055.

1.10. ULUSAL BÖLÜNME,* 1915-1922

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunan hükûmeti ve Kral arasında Yunanistan'ın savaşa katılıp katılmamasına dair bir çatışma ortaya çıkmış ve ulaştığı boyutlar itibariyle "Ulusal Bölünme" olarak nitelendirilmiştir. Yunanistan bu çatışmanın sonuçlarını II. Dünya Savaşı'na kadar yaşamış ve bölünme, Monarşistler ve Cumhuriyetçiler arasındaki çatışmaya dönüşerek savaşı izleyen İç Savaş esnasında daha da şiddetlenmiştir.

1911 Anayasa revizyonunun ardından ilan edilen erken seçimler 11 Mart 1912'de gerçekleştirilmiş ve Liberal Parti, sandalyelerin çoğunluğunu (181 sandalyeden 151'i) tekrar kazanmıştır.¹²⁵ Böylece Venizelos, bu seçim zaferinden sonra önemli bir Parlamento muhalefeti olmaksızın siyaset sahnesine egemen olmuştur.

Bir yıl sonra Kral I. Georgios 5 Mart 1913 tarihinde bir suikast üzerine hayatını kaybedince yerine tahta Konstantinos çıkmıştır.¹²⁶ İki güçlü kişilik 1914'e kadar çatışmamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın savaşa katılmasının uygun olup olmadığı konusunda görüş farklılığı ortaya çıkmıştır.

Venizelos, İtilaf Güçleri ile birlikte savaşa girerek Megali İdea'yı gerçekleştirmek istemektedir. Babası I. Georgios'un yerine tahta çıkan ve Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi Sophia ile evli olan Kral Konstantinos¹²⁷ ise Almanya ile karşı karşıya gelmek istemediği için Yunanistan'ın bu savaşta tarafsız kalmasından yanadır.¹²⁸ İkili arasındaki anlaşmazlığın halka da yansması

* Ethnikos Dihasmos

¹²⁵ Nikolakopoulos, "Oi Ekloges 1910-1920, Eleutherios Venizelos...", s. 32.

¹²⁶ Ayrıntılar için Venizelos Vakfının resmi internet sitesine bakılabilir. "1910-1920, Prothupourgotes Elladas", <https://www.venizelos-foundation.gr/wp-content/uploads/chrono1910-1920.jpg>, Erişim: 26 Mayıs 2020.

¹²⁷ Taraftarı olan Yunanlar Konstantinos'u, Bizans İmparatorluğu'nun kurucusu I. Konstantinos'un oğlu İmparator XI. Konstantinos Paleologos ile isimdaş olduğu için onun ardılı olarak görerek XII. Konstantinos olarak adlandırmışlardır. Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 85.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için Yunan kraliyet ailesinin haklarını savunma amaçlı Kraliçe Anna Maria Vakfının internet sitesine başvurulabilir. E Ellenike Vasilike Oikogeneia, Vasileus Konstantinos

üzerine Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Yunanistan, siyasi bir kriz yaşamaya başlamıştır.

Kriz giderek derinleşirken Savaş Balkanlar'a ulaştığında Venizelos, İtilaf Güçlerini Selanik'e asker çıkarmaya çağırılmış ancak çıkan fikir ayrılığı sonucunda Kral onu istifaya zorlamıştır. Yerine Gounaris getirilse de Haziran 1915'de gerçekleştirilen seçimlerden yine Venizelos galip çıkmıştır. Liberaller, 316 sandalyeden 184'ünü elde etmiştir. Ancak bu sonuçlar krize son vermeye yetmemiştir. Kral, Eylülde Venizelos'u bir kez daha istifaya zorlamış ve izleyen ay da Meclis dağıtılmıştır. Böylece 6 Ekim 1915 seçimleri olağanüstü siyasi koşullar altında cereyan etmiştir. Liberal Parti, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle bu seçimlere katılmamıştır.¹²⁹ Artık iki taraf arasında fanatizme dayanan mesafe giderek büyümekte, nefrete dönüşmektedir. Savaşa karşı çıkan hemen herkes Venizelistler tarafından parlamenter demokrasiye, ulusal çıkarlara karşı olmakla suçlanmaktadır. Kralcılara göre ise Venizelistler Kralla savaşan, ulusun birliğini yok eden ve devleti tehlikeye atanlardır. Kutuplaşma giderek şiddetlenmektedir.

1916'nın ortalarında Parlamento siyaset sahnesinden neredeyse kaybolmuştur. Mevcut iklim, iki zıt grup oluşturan askerlerin de çatışmaya dâhil olmasına izin vermiştir. Venizelos'un Selanik'te geçici bir hükümet kurması (Eylül 1916), ülkede iki ayrı hükümetin varlığı sonucunu doğurmuştur. İtilaf devletlerinin baskıları sonucunda I. Konstantinos Yunanistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹³⁰ Megali İdea artık Yunan ulusunun büyük yığınlarını etrafında toplayan tek ideoloji olmaktan çıkmış, Ulusal Bölünmenin nedenlerinden biri haline gelmiştir.¹³¹ Ayrışma bütün topluma yayılmıştır. 1918 Sonbaharında Savaş sona erdiğinde, kısa bir süre önce galip taraf olan İtilaf devletlerinin

A' (1868-1922), *İdruma Anna Maria*, <http://www.greekroyalfamily.gr/timeline/constantine-a-birth.html>, Erişim: 3 Kasım 2017.

¹²⁹ Nikolakopoulos, "Oi Ekloges 1910-1920, Eleutherios Venizelos...", s. 34-36.

¹³⁰ Giannes Mourellos, *Ta "Noemvriana" tou 1916: apo to arheio tes meites epitropes apozemioseon ton thumatou*, Athena, Ekdoseis Patake, 2007, s. 17-18.; Kostas Skolarikos, *E Stase tes Elladas Ston A' Pagkosmio İmperialistiko Polemo 1914-1918, Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 5, 2014.

¹³¹ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 86.

yanında yer alan Venizelos,¹³² Megali İdea hedefi doğrultusundaki toprak kazanımları için ümitlidir.

Ülkesini Paris Barış Konferansı'nda temsil eden Venizelos'un hedefi, Atina'dan daha kalabalık bir Yunan nüfusa sahip olan İzmir ve çevresidir. Ancak bir anlaşmaya varılmadan İtalya'nın Antalya'ya çıkarma yapıp İzmir'e doğru ilerlemeye başlaması üzerine İngiliz, Fransız ve ABD'lilerce desteklenen Yunan orduları, 1919 Mayıs'ında İzmir'e çıkmıştır. İzmir'in işgali, İstanbul'daki hükümete rağmen Mustafa Kemal'in önderliğinde toparlanan Türk milliyetçiliği için itici güç olmuştur.¹³³ İşgal aynı zamanda, Venizelos ve Yunanistan'ın Anadolu macerasında da sonun başlangıcıdır.

Bu arada gelişmelere karşı çıkan Venizelos karşıtları durumdan memnun değildir. Başbakan Eleutherios Venizelos'a kraliyet subayları tarafından 30 Temmuz 1920'de Paris'te bir suikast girişiminde bulunulmuş, Venizelistler buna 31 Temmuz'da Atina'daki Dragoumes suikastıyla cevap vermiştir.¹³⁴ Dragoumes'in hayatını kaybettiği iki günlük dramatik olaylar, Ulusal Bölünmenin bir başka üzücü boyutu olarak kaydedilmiştir.

1.10.1. Sevr Antlaşmasından Seçim Yenilgisine

Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920)¹³⁵ Yunanistan'ın en büyük diplomatik başarısıdır. Venizelos'un cesur politikasında haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Balkan Savaşları'nın arifesindeki küçük Yunanistan, Antlaşmanın imzalanması ile "iki kıta ve beş deniz Yunanistan"ı haline gelmiştir. Megali İdea rüyası artık

¹³² Yunanistan 15 Eylül 1918 tarihindeki büyük Balkan saldırısında yer alarak savaşa katılmıştır. Nikos G. Svoronos, *Episkopise tes Neoellenikes İstorias*, s. 122.

¹³³ Paparregopoulos, *İstoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 24*, s. 141.; Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 92-93.; Lina Louve, "To Telos tes Megales İdeas", *E Mikrasiatike Katastrofe 1922*, Ed: Hristina Kouloure, Alter-Ego MME A.E., 2010, s. 32-33.

¹³⁴ Giorgos Sarres, "Apopeira Dolofonias Venizelou: Ton Purovolesan 10 Fores kai Sotheke", *Ethnos*, 28 İouliou 2019.

¹³⁵ Andlaşmanın tam metni için bkz; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 525-693.

somut bir gerçekliktir. Ancak Sevr Antlaşmasının uygulanması mümkün olmayacaktır.

Venizelos, Andlaşmanın imzalanmasından sadece iki gün sonra, Paris Lyon Garı'nda bir kez daha suikast girişimine maruz kalmıştır. Kralcı iki subayın kurşunlarına hedef olmuş ve yaralanmıştır.¹³⁶ Kısa bir süre içindeki bu ikinci girişim, Ulusal Bölünmenin vardığı noktayı göstermektedir.

Kısa bir süre sonra Liberal Parti, o zamana kadarki eylemlerini meşrulaştırmak ve Kral'ın yetkilerini sınırlamak amacıyla seçim çağrısında bulunmuştur. Ancak 1 Kasım'da gerçekleştirilen ve Venizelos'un dahi Meclise giremediği seçimlerin kazananı, beklenmedik bir biçimde birleşik muhalefettir. Üç hafta sonra yapılan Kral'ın geri dönüşüyle ilgili referandumda da 10.383 hayır oyuna karşılık 999.960 evet çıkmıştır.¹³⁷ Venizelos Büyük Yunanistan rüyasının zirveye ulaştığını düşünürken, aslında gerçeğe dönüşmekten giderek uzaklaşmaktadır. Görünen o ki yıllardır süren savaşların ülkeye getirdiği yorgunluk ve son üç yıldaki yönetim tarzı, Venizelos'un gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır.

İktidardan düşen Venizelos'un Yunanistan'dan ayrılması ve Kral Konstantinos'un ülkeye dönüyor olması, Ulusal Bölünme açısından durumu değiştirmemiştir. Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığı da bölünmenin üstesinden gelinmesini sağlamamıştır. Diğer yandan seçim sonuçları Sevr Antlaşmasını doğrudan etkilemiştir.

Kasım 1920'den sonra Kral ve yeni hükûmet, başarıya ulaşacağına inanmamalarına karşın Küçük Asya'daki savaşı sürdürmeye karar vermiştir.¹³⁸ İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri, Konstantinos Yunan tahtına dönerse

¹³⁶ Venizelos'a suikast girişiminde bulunan iki kişi Fransız yargısınca beş yıl hapse mahkûm edilmiş ancak 1923'de serbest kalmışlardır. Sarres, a.g.m.

¹³⁷ 1 Kasım seçimlerinde Liberaller 375.803 oy ile 118 sandalye, muhalefet ise 368.678 oy ile 251 sandalye elde etmiştir. Sandalye sayılarındaki farklılık seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. Giannes Gruntakes, Giorgos Dalkos, Aggelos Hortes, Ektoras Hortes, *Osa den Gnorizate gia ten Peiodo apo tous Valkanikous Polemous eos ten Ethnike Antistase*, Metaihmio, 2019.

¹³⁸ Başka bir seçeneklerinin bulunmadığı yönündeki görüşleri için bkz; Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, s. 119-120.

Sevr'i onaylamayacakları konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Ancak İngiliz hükümeti, Yunanistan savaşı sürdürmeyi kabul ederse Kral geri dönse bile ortaklarına Yunanistan'ı desteklemeye devam etmelerini önereceğini İngiliz basınına sızdırmıştır. Bununla birlikte Konstantinos'un dönüşü, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'a yönelik politikasının tersine çevrilmesi için bir başlangıç noktası olmuştur.¹³⁹ Bu arada giderek güçlenmekte olan TBMM hükümeti de Sevr Andlaşmasını tanımayacağını ilan etmiştir.¹⁴⁰ Bundan sonra yalnız kalan Yunanistan'ın uluslararası pozisyonu dramatik bir biçimde değişeceği gibi Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerlemesi de tersine dönecektir.

1.10.2. Küçük Asya Felaketi*

1922 yılına gelindiğinde Yunan ordusu artık Anadolu'da sıkışmış durumdadır. Ordunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasıyla başlayan Anadolu seferi Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz¹⁴¹ ile son aşamasına girmiş, 9 Eylül'de de başladığı yerde İzmir'de son bulmuştur.

¹³⁹ Louve, a.g.m., s. 32-33.; Pekçokları için tarihî gerçek farklıdır. "Devletlerin davranışları Venizelos'un yokluğu nedeniyle değil, çıkarları onları kamp değiştirmeye zorladığı için değişti: Sultan'ı kaderine terk etmek ve Mustafa Kemal'in yükselen gücünün yanında yer almak. Kemal'in siyasi ve askerî olarak baskın olduğunu anladıklarında, Yunanlıları kaderine terk ettiler. Venizelos'un yenilmesi ve Konstantinos'un geri dönüşü, Yunanistan'ın eski müttefiklerinin davranışlarının tersine dönmesi için güçlü bir 'mazeret' yarattı." Nikos Haralambos, "To telos tes 'Megales Ideas' pou katerreuse to 1922 me ten Mikrasiatike katastrofe", Apopseis, <https://www.apopseis.com/to-telos-tis-megalis-ideas-pou-katerrefse-to-1922-me-tin-mikrasiatiki-katastrofi/>, Erişim: 29 Mayıs 2020.

¹⁴⁰ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 186.

* Mikrasiatike Katastrofe

¹⁴¹ Sadi Borak, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 17.; İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX., S. 57, Kasım 2003, s. 1116-1131., Cengiz Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Büyük Taarruz, Dumlupınar Başkomutan Meydan Muharebesi ve Mudanya Ateşkes Anlaşması (1922)*, 2018, s. 11.; Arzu Güvenç, Murat Saygın; *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak*, Cilt II. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Silah Bırakışması, Türk-Yunan savaşını resmen sona erdirmiştir. Yunanistan, bir temsilcisi tarafından imzalanmayan Antlaşmaya göre Doğu Trakya'dan çekilecektir.¹⁴² Küçük Asya felaketi¹⁴³ sonucunda Yunanistan, Anadolu ve Doğu Trakya'nın ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş bölgelerini kaybetmiştir. Bu yıkım, Megali İdea ideolojisi ve Büyük Yunanistan'ı yaratma hayalinin sonuna işaret etmiştir. Yunanistan'ın toprak emelleri o tarihten itibaren Oniki Adalar ve Kıbrıs hariç olmak üzere son bulmuş, Yunan devleti mevcut topraklarıyla sınırlı kalmıştır.

Kuruluşundan itibaren Yunanistan'ın iç ve dış politikalarına hâkim olan ve birçoklarının devletin dayanağı olarak kabul ettiği ideolojinin çökmesi, Yunan halkında uzun yıllar egemen olacak bir kimlik bunalımına yol açmıştır. Bu bunalım mevcut karşıtlıkların sürmesine neden olurken, bunlara yenilerini eklemiştir. Durumun iç siyasete ilk yansımaları ise Mudanya Antlaşmasından bir kaç gün sonra iktidar değişikliği ile gelmiştir.

Bu sıcak ortamda Albay Nikolaos Plastaras önderliğindeki bir grup Venizelist subayın iktidarı ele geçirmesi¹⁴⁴ üzerine Kral Konstantinos, 27 Eylül'de yerini oğlu II. Georgios'a bırakarak ülkeden ayrılmıştır.¹⁴⁵ Ordunun orta ve alt kademeleri, mülteciler ve öfkeli halk, büyük ulusal felaketlerden sonra genellikle olduğu gibi sorumluların bulunmasını talep etmiştir. Dolayısıyla hükümetin ilk hedefi, yenilginin sorumlularının cezalandırılması olmuştur.

¹⁴² Baskın Oran, "Mudanya Silah Bırakışması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 213-214.; Gruntakes, Dalkos, Hortes, a.g.e.

¹⁴³ Savaşın Yunanistan için insan kayıpları çok yüksektir. 23 bin asker hayatını kaybederken 50 bini de yaralanmıştır ki bu rakamlar, Yunan ordusunun 1897-1918 yılları arasında vermiş olduğu bütün savaş kayıplarından daha yüksektir. Giorgos Margarites, "Oi Polemoi", *İstoria tes Ellados tou 20ou aiona*, Vivliorama, tom. A2, s.186.

¹⁴⁴ Pepones Anastases, "Nikolaos Plastaras: O 'Mauros kavalares' pou egine thulos", *Ta Nea*, 18 Dekemvriou 1999.

¹⁴⁵ Konstantinos Ocak 1923'de Sicilya'da hayatını kaybetmiştir. Bkz; Yunan kraliyet ailesinin resmi internet sitesi. "Vasileus Konstantinos A", *E Ellenike Vasilike Oikogeneia*, <https://www.greekroyalfamily.gr/timeline/constantine-a-birth.html>, Erişim: 28 Mayıs 2020.

1.10.3. Altıların Yargılanması

Felaketin suçluları Küçük Asya ordusunun komutanı Hatzeanestes, Kasım seçimlerinden sonra iktidara gelen eski başbakanlar Gounares, Stratos ve Protopapadakes ile eski bakanlar Mpaltatzes ve Theotokes'dir.¹⁴⁶ "Vatana ihanet" suçlamasıyla askerî mahkemeye sevk edilen bu sekiz kişinin, "gönüllü ve kasıtlı olarak yabancı birliklerin [...] Krallığın topraklarına girmesini" destekledikleri iddia edilmiştir. Sonuçta, sanıkların Yunan topraklarını düşmana teslim ettiği yönündeki ana suçlamanın yasal bir dayanağı yoktur çünkü Küçük Asya'nın Yunan ordusu tarafından işgal edilen batı bölgesi, ne uluslararası ne de Yunan hukukuna göre Yunan toprağıdır. Ancak felaketin suçluları olmalıdır ve "ihamet", Yunanlar için büyük yenilginin etkilerini hazmetmenin en iyi yoludur.¹⁴⁷ Tamamen siyasi olan davada mahkemenin öfkeli kamuoyuna özellikle de orduya, "bunun onların suçu" olduğunu kanıtlaması gerekmektedir.

Yargılama 31 Ekim-15 Kasım 1922 tarihleri arasında Parlatentonun (Eski Parlamento) özel olarak düzenlenmiş toplantı salonunda gerçekleştirilmiştir. Toplam 14 duruşma boyunca genel kanaat, mahkemenin idam cezası vereceğı yönündedir. Yargılama esnasında hükümet 10 Kasım'da istifa etmiş ve askeri hareketin önde gelen üyelerinden Albay Stulianos Gonatas 14 Kasım'da başbakanlık görevini üstlenmiştir. 15 Kasım'da gece yarısından hemen sonra mahkeme, kararını vermek üzere çekilmiştir. Askerî hâkimler sabah 06.40'ta geri dönmüş ve Olağanüstü Askerî Mahkeme Başkanı Aleksandros Othonaios kararı okumuştur. Oy birliğiyle sanıklardan altısı idam, ikisi ise müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca devleti zarara uğrattıkları gerekçesiyle tazminat cezası da verilmiştir. Karar sanıklara saat 09.00'da bildirilmiş ve buna karşı herhangi bir yasal yola başvurulamamıştır. İnfazlar aynı gün saat 14.30'da gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ "Mikrasiatike Ekstrateia", *E Ellenike Vasilike Oikogeneia*, <https://www.greekroyalfamily.gr/timeline/asia-minor-expedition.html>, Erişim: 29 Mayıs 2020.

¹⁴⁷ Louve, a.g.m., s. 50.

¹⁴⁸ Ta Nea Team, "Mikrasiatike Katastrofe: To ektakto stratodikeio gia tous protaitious tes", *Ta Nea*, 15 Noemvriou 2019.

Üç eski başbakan, iki bakan ve bir generalin yargılandığı dava, Ulusal Bölünmenin karşılıklı nefretin ulaştığı boyutunu gösteren en dramatik bölümlerinden birini oluşturmuştur. Bundan sonra iki savaş arası dönemin siyasi ortamı daha da gerginleşecektir. Diğer yandan yargılamanın ve infazların hızı, başlıbaşına süreci gölgede bırakan bir unsur olmuştur. Karara o zaman yapılamayan itiraz, uzun yıllar sonra sanık yakınlarından biri tarafından yapılacaktır.

20 Ocak 2008'de Petros Protopapadakis'in torunu Mihael Protopapadakis Yüksek Mahkemeye başvurmuş ve Atina Olağanüstü Askeri Mahkemesinin 15 Kasım 1922 tarihli kararının iptalini ve davanın yeniden görülmesini istemiştir. Mahkeme uzun bir süreç sonunda 20 Ekim 2010 tarihinde kararını vermiş ve Olağanüstü Mahkemenin ihanet hükümlüleri hakkındaki kararını iptal ederek ölüm cezasına çarptırılan altı kişiyi beraat ettirmiştir.¹⁴⁹

1.11. LOZAN

Lozan Konferansı çalışmaları, 7-20 Kasım 1922'de başlamıştır. Konferans'ta Türkiye'yi İsmet Paşa,¹⁵⁰ Yunanistan'ı ise askerî yönetim tarafından Yunanistan'ın yurt dışındaki temsilcisi olarak atanan Eleutherios Venizelos

¹⁴⁹ Ta Nea Team, "Mikrasiatike Katastrofe: To ektakto stratodikeio gia tous protaitious tes"

¹⁵⁰ Mustafa Kemal, Mudanya Mütarekesindeki başarısı nedeniyle Konferans'ta Türkiye'yi İsmet Paşa'nın temsil etmesini istediği için Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey istifa etmiş, yerine İsmet Paşa getirilmiştir. İsrail Kurtcephe, Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yayınevi, 2015, s. 242.;

İsmet Paşa'ya eşlik eden heyette Sağlık Bakanı Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan Bey'in (Saka) yanı sıra 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 danışman ve genel sekreter, 1 mütercim, 8 kâtip olmak üzere toplam 33 kişi bulunmaktadır. Baskın Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 217.; Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", *Bellekten*, Cilt:38, Ankara, 1974, s. 46-47.

temsil etmiştir.¹⁵¹ Venizelos için çok önemli iki konu, Türkiye ile Trakya'daki sınırın ve Doğu Ege adalarının egemenliğinin belirlenmesidir.¹⁵²

"Barış, bizim ekonomik, mali ve siyasal bağımsızlığımızın sağlanması koşullarıyla kurulabilir. Bu koşulları sağlayamayan bir barış antlaşmasını kabul edemeyiz." diyen Mustafa Kemal ise Türkiye'nin barış koşullarını henüz Konferans açılmadan önce açıklamıştır: Türkiye, "sınırlarının 'Ulusal Ant' ile belirlenen çerçevelerde kabul edilmesini; ülkenin tutsaklaşmasının başlıca nedenlerinden olan kapitülasyonların ve mali denetimin kaldırılmasını; Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin kurulmasını ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasını; Türkiye devlet borçlarının, Türkiye'den ayrılan ülkeleri de kapsamasını; Batı Anadolu'nun yakıp yıkılmış bölgelerinin yeniden kurulması için Yunanistan ya da İtilaf Devletleri'nin tazminat ödemelerini ve tüm devletlerce Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının tanınmasını istemektedir."¹⁵³ Türk Heyeti Konferans'a, 14 maddeden oluşan bir talimat ile gitmiştir.

Talimatın ilk kısmı Türkiye'nin sınırlarıyla ilgilidir: Doğu sınırı, Suriye sınırı, Boğazlar bölgesi ve Yunanistan'la sınırlarımızı belirleyecek olan Trakya, Batı Trakya ve Adalar. İkinci kısım ise kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, Türkiye'deki yabancı kuruluşlar, Türkiye'den ayrılan ülkeler ve bu ülkelerdeki İslam toplulukları ve vakıflarına ilişkindir.¹⁵⁴ Konferansın başlamasından sonra tartışılmaya başlanan ilk konulardan biri, iki ülke arasındaki nüfus mübadelesi sorunudur.

Lord Curzon 1 Aralık 1922'de Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda, savaş esirlerinin değişimi ile birlikte çok acil olarak nitelendirdiği Türkiye ile Yunanistan

¹⁵¹ "E Megale Dike ton Eksi to 1922", <http://greekworldhistory.blogspot.com/2015/05/31-15-1922.html>, Erişim: 30 Mayıs 2020.; Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri 1821-1993*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2018, s. 35-36.

¹⁵² Thanos Veremes, *Eleutherios Venizelos: O oramatistes tou efiktou*, Metaihmio, 2017.

¹⁵³ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999, s. 309.

¹⁵⁴ Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", s. 217-218.; Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017, s.72-73.

arasındaki mübadele sorununu gündeme getirmiştir.¹⁵⁵ Nüfus mübadelesi konusu aslında Konferans öncesinde ele alınmış ve Milletler Cemiyetinin 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında Göçmen ve Mülteciler Komisyonu Başkanı Norveçli Dr. Nansen, konu üzerinde çalışmalarda bulunmak üzere görevlendirilmiştir.¹⁵⁶ Görüşmeler, savaş esnasında göç eden önemli sayıda mülteci tarafından da geri dönüş umuduyla izlenmektedir.

Yunan ordusunun çekilmesi esnasında 1.000.000 civarında¹⁵⁷ Rumun Yunanistan'a göç etmiş olmasına karşın, 1922'de İstanbul'da 500.000 civarında¹⁵⁸ bir Rum nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Kendi ulus devletini kurma yolunda ilerleyen Türkiye, aynı zamanda azınlıkların varlığının yabancı müdahalelerinin gerekçesini oluşturduğunu düşündüğü için de mübadelenin sınırlarını geniş tutmak istemektedir. Buna karşılık ağır ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya bulunan Yunanistan bu sınırları daraltmayı hedeflemekte, üstelik Yunan halkının İstanbul'u terk etmesini istememektedir. Ayrıca mübadelenin zorunlu olmasında da anlaşmazlık söz konusudur.¹⁵⁹ Sonuç olarak mübadelenin zorunlu olmasına karar verilecektir.

Uzun tartışmalardan sonra 30 Ocak 1923 tarihinde "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Yunan heyetinden Venizelos ve Kaklamanos ile Türk heyetinden İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur Bey ve

¹⁵⁵ Dr. Nansen de temaları ve gözlemleri hakkında Komisyona bilgi vermiştir. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, Birinci Takım, C. I, Kitap I, YKY, İstanbul, 1993, s. 117-123.

¹⁵⁶ Ercan Çelebi, *Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti: (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri)*, Hiperlink Yayınevi, 2019, s. 39.; Dr. Nansen ve konuyla ilgisine dair ayrıntılı bilgi için bkz; Emine Tutku Vardağlı, "Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, Bahar 2017, s. 97-132.

¹⁵⁷ Surigos'a göre 1923'de mübadele başlamadan önce Yunanistan'da hayatta olan yaklaşık 862.000 mülteci vardır ve bunların 700.000'i Küçük Asya'dan, kalanlar Doğu Trakya'dandır. Aggelos M. Surigos, *Ellenotourkikes Sheseis*, Athena, Ekdoseis Patake, 2015, s. 56.

¹⁵⁸ Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992, s. 80.

¹⁵⁹ Fırat'a göre Türkiye mübadelenin zorunlu, Yunanistan ise gönüllü olmasını istemektedir. Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 329-330.; Mübadelenin zorunlu olması konusundaki tartışmalara dair ayrıntılı bilgi için bkz; Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 46-47.

Hasan Bey'in imzaladığı Sözleşme ve Protokol, on dokuz madde ile bir protokolden oluşmaktadır.¹⁶⁰

Sözleşme, Türkiye'de oturan Rum Ortodoks dinindeki Türk uyruklular ile Yunanistan'da oturan Müslüman dinindeki Yunan uyrukluları içermektedir. 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren değişim sağlanacak olup, iki istisnası bulunmaktadır: İstanbul'un Rum ahalisi ve Batı Trakya'daki Müslüman ahali. Bunlar İstanbul Belediyesi sınırları içine 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş Rumlar (Daha sonra İmvros [Gökçeada] ve Tenedos [Bozcaada] sakinleri de eklenmiştir.¹⁶¹) ile Bükreş Andlaşmasının (1913) çizdiği sınırın doğusuna yerleşmiş olan Müslümanlardır.

Bunun sonucunda İstanbul'daki 103.000 Rum ve Trakya'daki 86.793 Müslüman, mübadele kapsamı dışında kalmıştır. Aleksandres mübadeleyi, "Devletlere ilk kez istenmeyen yerli vatandaşlardan 'kurtulma' hakkı verildi çünkü ırk veya dinî olarak başka bir ülkeye bağlıydılar." şeklinde değerlendirmektedir.¹⁶²

Ertesi yılın 24 Temmuz'unda Lozan Antlaşması ile katılımcı taraflar Evros [Meriç] nehrini Yunanistan ile Türkiye arasında doğal sınır olarak tanımlamıştır. Yunanistan, İmvros, Tenedos ve Lagouses [Tavşan Adası] dışındaki Doğu Akdeniz adaları üzerinde egemenliğini korumuştur.¹⁶³ Andlaşma, bütün olanlardan sonra yenik Yunanistan için en iyi çözüm sayılmıştır. Bunların dışında Lozan'daki zorlu konulardan biri de Patrikhane sorunudur.

Ortodoks Patrikliğin gerek Birinci Dünya Savaşı, gerek Millî Mücadele sırasında Türkiye'deki Rumları Türkler aleyhine tahrik ve teşvik ettiği bilinmektedir.¹⁶⁴ Hatipoğlu Patrikhanenin daha fazlasını yaptığını, yerli Rumların

¹⁶⁰ Sözleşme ve Protokolün tam metni için bkz; Gürel, a.g.e., s. 134-138.; Cevahir Kayam, Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.'de Görüşülmesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IX, Sayı: 27, s. 592-593.

¹⁶¹ Aleksis Aleksandres, "E upohreotike antallage plethusmon", *E Kathemerine*, 28 İanouariou 2020.

¹⁶² Aleksandres, a.g.m.

¹⁶³ Ta Nea Team, "Mikrasiatike Katastrofe: To ektakto stratodikeio gia tous protaitious tes."

¹⁶⁴ Gürel, e.g.e., 37-38.

örgütlenmesinde, Yunanistan'la iş birliğinde ayrıca İngiltere ve Fransa ile birlikte Türkiye'nin varlığına kasteden yıkıcı politikalar izlediğini belirtmektedir.¹⁶⁵ Türk heyeti görüşmeler esnasında Patrikhanenin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını talep etmiş, Venizelos başta olmak üzere İngiltere, ABD, Fransa, Romanya ve Yugoslavya'nın tepkileri ile karşılaşmıştır.¹⁶⁶ Sonuç olarak Lord Curzon'un, Patrikliğin siyasi meselelerden uzak durması koşuluyla İstanbul'da kalması önerisi kabul edilmiştir.¹⁶⁷ Baskılar sonucunda Venizelist olarak bilinen Patrik Metaksakes istifa etmiş,¹⁶⁸ 6 Aralık 1923'de Kadıköy Metropoliti Grigorios, VII. Grigorios adıyla Patrik seçilmiştir. 17 Aralık 1924'de seçilen VI. Konstantinos ise mübadele kapsamında olduğu için sınır dışı edilmiştir.¹⁶⁹ Sorun, 13 Temmuz 1925'de Vasileios Georgiades'in seçilmesiyle aşılmıştır. Yeni Patrik İstanbullu sayılmaktadır.¹⁷⁰

Lozan Andlaşmasının imzalanması, yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan iki halkın ayrılmasına neden olmuştur. İnsanlar, devletler arası bir anlaşma ile doğup büyüdükleri evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalırken, savaş esnasında gidenler de geri dönme umutlarını tamamen kaybetmiştir. Mübadele ve sonuçları, Ege'nin her iki kıyısındaki yüz binlerce insanın yaşamında uzun yıllar bir kâbus olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca Mübadele Sözleşmesinin uygulanması hiç kolay olmamış, iki ülke arasındaki mevcut güvensizliğin korunmasını sağlayan bir faktör olarak işlev görmüştür. Bununla birlikte Yunanların "Küçük Asya Felaketi", Ege'nin karşı yakasında Kurtuluş Savaşı'nı veren Türklerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna tanıklık etmiştir. Sıklıkla dillendirilen iki halkın devletlerini birbirlerine karşı verdikleri bağımsızlık savaşı

¹⁶⁵ Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, 1997, Ankara. s. 59.

¹⁶⁶ Surigos, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁷ Gürel, e.g.e., 38.

¹⁶⁸ Surigos, a.g.e., s. 62.; Meletios Metaksakes, 1922 yılının Şubat ayında Patrik olmuş Giritli bir masondur. Venizelos ve yandaşlarının desteği ile Patrik seçilmiştir. Türk hükûmetinin bu seçimi geçersiz saymasına karşın Meletios, Patriklik tahtına oturmuştur. Nilüfer Erdem, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, 2016 Güz, s.111.

¹⁶⁹ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 124-139.

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için Patrikhanenin resmi internet sitesine bakılabilir. Vasileios G', Oikoumenikos Patriarhes, <https://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=gr&id=322>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

sonucunda kurdukları söyleminde sıra, bir asır sonra Türklere aittir. Lozan Andlaşmasından, varlığı ve bağımsızlığı tescil edilmiş bir Türkiye Cumhuriyeti devleti çıkarken, Yunanistan için durum oldukça iç karartıcıdır.

Lozan Andlaşması ve içerdiği nüfus mübadelesine ilişkin Sözleşme, Yunanların büyük ülkesi bir asırlık Megali İdea'ya trajik bir ironiyle son vermiştir. Anadolu'daki yüzlerce yıllık Yunan varlığı, küçük bir grup dışında sona ermiştir. Yunan siyaset dünyasının büyük çoğunluğu Türkiye ile 1923 sınırlarını kabul etmiştir. Devletin önceliği artık bu sınırların güvenliğini korumak ve yüzbinlerce göçmenin yerleştirilmesini sağlamaktır. Yunanistan, 1922-1923 kışında yüzbinlerce mültecinin yerleşmesi için acil yer ve kaynak bulma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır.

Lozan Andlaşmasınının 11. Maddesi uyarınca kurulan Uluslararası Karma Komisyona göre 1923-1926 yıllarında 189.916 Yunan Yunanistan'a ve 355.635 Müslüman da Türkiye'ye göçmüştür.¹⁷¹ Böylece savaş ve devamındaki mübadele sonucunda Yunanistan'a giden Yunanların sayısı 1.100.000'i, Türkiye'ye gelen Müslümanların sayısı 380 bini bulmuştur.¹⁷²

Gerçekten ülkenin nüfusunda yüzde 25 oranında bir artışa neden olan bu kadar büyük bir insan topluluğunun birdenbire gelen göçü, küçük ve yoksul bir devlet olan Yunanistan'da büyük sorunlara yol açmıştır. Gelenlerin büyük bir bölümü kadınlar ve çocuklardan oluşurken, yine büyük bölümü yalnızca Türkçe konuşmaktadır. Ülkedeki istikrarsız ortam, vatanlarından kopup gelen çoğu yoksul ve travma geçirmiş mültecilerin beraberlerinde getirdiği sorunlarla daha da gerginleşmiştir. Savaş kurbanı bu insanların yerli halkla bütünleşmesi sorunuyla başa çıkmak çok zordur. Bu insanlar, daha çok büyük şehirlerin varoşlarındaki aşağılanan mahallelerinde kendi kimliklerini ve köktenci siyasi özelliklerini İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar korumuşlardır. Mültecilerin on

¹⁷¹ Michael Barutciski, "Population Exchanges In International Law And Policy", *Crossing the Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey*, Ed: Renee Hirschon, Berghahn Books, 2004, s. 28.

¹⁷² Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 101.

yıllar alacak olan ülkeyle bütünleşmesi sorunu, kimi bölgelerde hiçbir zaman çözülemeyecektir.¹⁷³

1.12. 1923-1936

Yeni gelenlerle birlikte nüfusun geniş kesimlerinin yaşam standardının sürekli bozulması ve dış politikanın ilgi odağı olmaktan çıkması, ekonomik ve sosyal nitelikli çıkar çatışmalarını ön plana çıkarmıştır. Bütün bunlardan siyasi partilerin gelişimi de etkilenmiştir. Parti karargâhlarının ve askerî darbelerin yarattığı sürekli gerginlik ve siyasi istikrarsızlık, pekçok kişide siyasi yöneliminden bağımsız olarak bıkkınlık yaratmıştır. Bozulan durum, parlamenter sistemde de krizi derinleştirmiştir. Kökleri 1910'lar ve 1920'lerin bölünmesinde yatan kriz bu dönemde zirveye çıkmış, politikacılara duyulan güven sarsılmıştır. Dönemin siyasi yaşamını belirleyen başlıca unsur, ordunun siyasete sürekli müdahalesidir. Orduyu partiler üstü gören subaylar, iç politika konularında ilk sözün sahibi olmayı istemektedirler.

Kral Konstantinos'un ardından Eylül 1922'den itibaren tahtta olan Kral II. Georgios, Aralık 1923'de Yunanistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunu Plasteras'a karşı bir darbe ve seçimler izlemiştir. Devletin yönetim biçimine karar verecek olan bir Kurucu Meclisin seçileceği 16 Aralık seçimlerine Kral taraftarları girmeyince, sonuçlar Liberal Parti ile Monarşi karşıtlarının lehine çıkmıştır.¹⁷⁴ 4 Ocak'ta hükûmeti kuran Eleutherios Venizelos, yaşanan karşıtlıklar nedeniyle 8 Mart'ta istifa etmek zorunda kalmış ve 10 Mart'ta da Yunanistan'dan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra Meclis, 25 Mart'ta Monarşinin geleceği için halk oylaması yapılmasına karar vermiştir.¹⁷⁵ Bu sonuçla birlikte mültecilerin seçmen kitlesi olarak gücü de görünür hale gelmiştir.

¹⁷³ Clogg, a.g.e., s. 101-103.; Renee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, Önsöz.

¹⁷⁴ Alkes N. Dervitsiotes, *E Ennoia tes Kuverneses*, Sakkoulas, 2019, s. 225-226.

¹⁷⁵ To Vema Team, "Vouleutikes Ekloges 1923", *To Vema*, 16 Dekemvriou 2009.; Stefanos Papageorgios, 25 Martiou 1924: E Arhe tou Telous tes Vasileuomenes Demokratias sten Ellada", *Eleutheria*, 25 Martiou 2017.

13 Nisan 1924 tarihinde gerçekleştirilen oylamada sonuç, Monarşinin kaldırılmasından yana çıkmıştır. Seçmen kitlesini yerliler, mülteciler, azınlıklar ve ordu oluştururken 758.742 lehte oydan 150.000'inin mültecilere, 100-140.000'inin orduya ait olduğu hesaplanmıştır.¹⁷⁶ Yerli liberaller monarşi kurumununun ziyade Kral Konstantinos'a karşıdır. Böylece mültecilerin Monarşi karşıtı tutumu, 1924 rejim değişikliği üzerinde özel etkisi olan bir unsur oluşturmuştur.¹⁷⁷ Bu etki izleyen yıllarda da devam etmiştir.

Yeterli kalabalığa sahip olan mültecilerin bir arada yaşam koşulları da, iki savaş arası dönemde söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Mülklerine el konulan bu insanlardan Komünist Partiye (KKE)* yönelenler olduysa da çoğunluğu, kurtarıcıları olarak gördükleri Venizelos'a bağlıdır. Bu bağlılık, geride bıraktıkları mülkleri üzerindeki haklarının da tanındığı Atatürk ile 1930'daki barıştan sonra da sürmüştür.¹⁷⁸ Sonuç olarak mübadele ile gelen çoğu oy kullanma yaşındaki ve neredeyse tamamı liberal kampta yer alan 300.000 erkek, en az 1932'ye kadarki seçim sonuçlarında belirleyici olmuştur.¹⁷⁹

1924 Anayasası ile Cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturulurken, Paulos Kountouriotis ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Kountouriotis, Theodoros Pagkalos'un diktatörlüğünü¹⁸⁰ protesto ederek istifa ettiği 1926'ya kadar görevde kalmıştır.¹⁸¹ 1924'te başlayan süreç ancak 1927 Anayasası ile

¹⁷⁶ Kararname gereğince mülteciler ve askerler, ayrı seçim birimlerinde oy kullanmışlardır. Demetres Mpaharas, "Ekloges-Demopsefismata, V. To Demopsefisma tou 1924", *Ístoria tou Neou Ellenismou 1770-2000, tom 7 mesopolemos 1922-1940*, Ellenika Grammata, Athena, 2003, s. 42.

¹⁷⁷ Thanos Veremis, "1922: Political Continuities and Realignment in the Greek State", *Crossing the Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey*, Ed: Renee Hirschon, Berghahn Books, 2004, s. 56.

* Kommounistiko Komma tes Elladas (KKE)

¹⁷⁸ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 106-108.; Emilia Salvanou, "Refugees and the State in Interwar Greece: A Story of Mutual Transformation", *Migration and the Crisis of the Modern Nation State?*, Ed: Frank Jacob, Adam Luedtke, Vernon Press, 2018, s. 15.

¹⁷⁹ Veremis, "1922: Political Continuities and Realignment in the Greek State", s. 56.; Spuros Karavas, "E Prosfugike Psufos sto Poleodomiko Sugkrotrema tes Athenas ten Periodo tou Mesopolemos", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, tom. 9, 1992, s. 135-156.

¹⁸⁰ Giorgos Petropoulos, "E Diktatoria tou Pagkalou", *Rizospastes*, 17 İoune 2001.

¹⁸¹ Takes Kampras, "E Diadrome olon ton Proedron tes Ellenikes Demokratias, apo to 1924 mehri semera", *Newsbreak*, 16 İanouariou 2020, <https://www.newsbreak.gr/stories/68212/i-diadromi-olon-ton-proedron-tis-ellinikis-dimokratias-apo-to-1924-mechri-simera/>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

Senatonun da bulunduğu çift meclisli sisteme geçildiğinde tamamlanmıştır.¹⁸² Bu esnada bir darbe de Pagkalos'un darbesine karşı yaşanmıştır.

21-22 Ağustos 1926 gecesini General Georgios Kondules tarafından düzenlenen darbe,¹⁸³ bir süre için askerlerin siyasete müdahalesinin sonu olmuştur. Aynı yılın Kasım ayında, nispi temsil sisteminin uygulandığı ilk seçimler¹⁸⁴ gerçekleştirilmiştir. Seçimlerin sonucunda Liberallerin Halkçılarla (ve Metaksas ile) yaptığı iş birliğinin ürünü olan ekümenik hükümet kurulmuştur. Aleksandros Zaimes tarafından kurulan hükümet, 1927 Anayasası'nı kabul etmiş, kişi özgürlükleri konusunda da önemli ilerlemeler kaydetmiştir.¹⁸⁵ Bir sonraki seçimler 1928 yılında yapılmıştır ve 1928-1932 dönemi, Venizelos'un yeniden başbakan olarak ülke yönetimini eline aldığı dönemdir.

Eleutherios Venizelos, 19 Ağustos 1928 tarihinde yapılan seçimlerde¹⁸⁶ elde ettiği görkemli bir zaferle siyaset sahnesine dönüş yapmıştır. Venizelos hükümeti, görevde kaldığı dört yıl boyunca pek çok alanda başarılı işlere imza atmıştır. Yunanistan Bankası, Ziraat Bankası, Danıştay, Ulusal Tiyatro bu dönemde kurulmuştur. Ayrıca 3.000 okul inşa edilirken, önemli altyapı projeleri hayata geçirilmiştir.¹⁸⁷ Diğer yandan Venizelos, seçimleri salt çoğunluk sistemine dayandırarak sonraki hükümetlerin de seçim sistemini kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları uygulamayı başlatmıştır. Clogg'un seçim mühendisliği olarak nitelendirdiği bu uygulama (Liberal Parti, yüzde 47 oy oranı ile sandalyelerin yüzde 71'ini elde etmiştir.), daha önce müttefiki olan bazı

¹⁸² To Suntagma tou 1927, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

¹⁸³ "21-22 Augoustou 1926: O Kondules anatrepei ton Pagkalo", *Ethnos*, 21 Augoustou 2019.

¹⁸⁴ Nikos Oikonomou, "Ekloges-Demopsefismata A. Politikes Sumperiforas sten Periodo 1923-1936", *Istoria tou Neou Ellenismou 1770-2000, tom 7 mesopolemos 1922-1940*, Ellenika Grammata, Athena, 2003, s. 36.

¹⁸⁵ Veremes, *Eleutherios Venizelos: O oramatistes tou efiktou.*; "Statistike ton Vouleutikon Eklogon tes 7es Noemvriou 1926", *Ek tou Ethnikou Tupografeiou*, ekdose 1928.; "Kuvernesis Aleksandrou Zaima", *Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleitikon Thematon*, <https://gslegal.gov.gr/?p=964>, Erişim: 1 Haziran 2020.

¹⁸⁶ Oikonomou, a.g.m., s. 37.

¹⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için Eleutherios Venizelos Vakfının resmi internet sitesine bakılabilir. "1928-1936: Tetraetia statherotetas kai demiorgias. To telos", *Ethniko İdruma Ereunon kai Meleton "Eleutherios K. Venizelos"*, <https://www.venizelos-foundation.gr/el/1928-1936/>, Erişim: 1 Haziran 2020.

kişilerin kendisinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Giderek artan tutuculuğu ise 1929'da kendi hazırladığı ve sonraki hükümetlerin de rakiplerine karşı kullandıkları bir silaha dönüşen yasaya yansımıştır.¹⁸⁸ "İdionumo"¹⁸⁹ olarak anılan 25 Temmuz 1929 tarihli Yasa Komünizmi "özel bir suç" olarak ele almakta, komünist eylemi ve bu eylemin ana gövdesi olan Komünist Partiyi baskı altına almayı hedeflemektedir.¹⁹⁰ Venizelos'un bu son döneminde olumlu gelişmeler sağlanan bir alan da dış ilişkiler olmuştur.

İtalya, Yugoslavya, Romanya ve Fransa ile dostluk anlaşmaları imzalayan Venizelos,¹⁹¹ Ankara'yı ziyaret etmeye ve Atatürk ile yüz yıl süren bir çatışmayı sona erdiren bir dostluk anlaşması imzalamaya cesaret etmiştir.¹⁹² 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşma, Clogg'a göre Yunanistan'a tanınan büyük ayrıcalıklar sonucunda,¹⁹³ Veremes'e göre ise Yunanistan'ın fedakârlıkları sonucunda¹⁹⁴ gerçekleşmiştir. Venizelos durumu daha da ileriye taşımış ve aynı yıl Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstermiştir.¹⁹⁵ 1930 Anlaşması iki ülke arasındaki önemli milatlardan birini oluşturmuştur. Bundan sonra iki ülke arasındaki güvensizlik azalmış, ilişkiler daha da gelişmiştir. Dış politikadaki bu güzel gelişmelere karşın Venizelos

¹⁸⁸ Clogg, *A Concise History of Greece*, s.108-109.

¹⁸⁹ Çok ağır suçlar için özel yasa. Faruk Tuncay, Leonidas Karatzas, *Elleno Tourkiko Leksiko*, Kendro Anatolikon Glosson kai Politismou, Athena, 2009, s. 333.

¹⁹⁰ Giorgos Petropoulos, "To 'İdionumo'", *Rizopastes*, 14 İoule 2002.

¹⁹¹ Veremes, *Eleutherios Venizelos: O oramatistes tou efiktou*.

¹⁹² Aristides N. Hatzis, "A Political History of Modern Greece, 1821-2018", *Encyclopedia of Law and Economics*, Springer, 2019, s. 1-12.

¹⁹³ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 109.

¹⁹⁴ Thanos Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, Ekd. İ. Sideres, Athena 1998, p. 98-99.

¹⁹⁵ Özgen Acar konuyu şu şekilde anlatmaktadır: "Atina'da görev yaptığım yıllarda Yunan arşivlerinde yaptığım araştırmada çok önemli bir belge buldum. Venizelos 1934'te Nobel Barış Ödülü Komitesi'ne gönderdiği mektupta Atatürk'ü o yıl 'barış ödülüne aday' göstermişti. (...)Mektupta, özetle şöyle deniliyordu: 'Mustafa Kemal Paşa'nın karşıtlarına karşı kazandığı utku sonucunda 1922 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atılmış, baskı ve istikrarsızlığa son verilmiş, geçen yıllarda barışın sarsılmasına yol açabilecek yeni ve ciddi bir tehlike ortadan kaldırılmıştır. Bir ulusun yaşamında böylesine kısa sürede köktenci bir değişikliğe kolay kolay rastlanamaz. Türkiye komşularıyla olan toprak sorunlarının tümünü çözüme ulaştırıp ulusal ve siyasal sınırlardan hoşnut olarak bölgede barışın güçlü bir savunucusu olmuştur. Yunan hükümetinin başı olarak ben, Nobel Barış Ödülü'ne bu 'saygın konumu' gerçekten hak eden Mustafa Kemal'in adaylığı konusuna saygıdeğer komite üyelerinin özenle eğilmelerini rica ediyorum.'" Özgen Acar, "Venizelos'tan Sürprize", *Cumhuriyet*, 29 Mart 2013.

dönemi, aynı zamanda 1929-1932 büyük ekonomik bunalımın da yaşandığı dönemdir.

Yunan ekonomisi krizden büyük zarar görmüştür ve Venizelos bu krizle başa çıkmakta zorlanmaktadır. 1932'ye gelindiğinde Yunanistan artık çok zor durumdadır ve Eleutherios Venizelos'un 1932 yılının Ocak-Mart döneminde birikmiş Yunan borçlarını yeniden finanse etme çabaları sonuç vermemiştir. Venizelos, ekonomi politikasının tamamen başarısız olması ve ülkenin iflası üzerine 21 Mayıs 1932'de istifa etmiş ve yerine Aleksandros Papanastasiou tarafından kısa ömürlü bir hükûmet kurulmuştur. Bu esnada ülke çapında bir grev dalgası, Yunanistan'ı felç etmiştir.¹⁹⁶ Bunu 1932-1935 yılları arasında bir istikrarsızlık dönemi izleyecektir.

Nispi temsil sistemiyle gerçekleştirilen 25 Eylül 1932 seçimleri, Venizelos hükûmetinin seçmen kitlesinde yarattığı hayal kırıklığını yansıtmıştır.¹⁹⁷ Liberallerin kaybettiği seçimlerin sonucunda 4 Kasım'da Panages Tsaldares yönetiminde Halk Partisi hükûmeti kurulmuş¹⁹⁸ ancak o da uzun süreli olamamış ve 5 Mart 1933'de erken seçimlere gidilmiştir. Salt çoğunluk sistemiyle yapılan seçimlerde Tsaldares liderliğindeki Birleşik Muhalefet 526.200 oy ile 136 sandalye kazanırken, Venizelos'un liderliğindeki Ulusal Koalisyon, 528.656 oy elde ederek sisteminin özelliği sayesinde sadece 110 sandalye alabilmiştir.¹⁹⁹ Ertesi gün gelen darbe girişimi ise seçim sonuçlarının Venizelistler için ne kadar kabul edilemez olduğunu göstermektedir.

Plasteras, 6 Mart 1933'te Ordu Bakanlığına girmiş ve direnişle karşılaşmadan Bakan Kathehakes'in görevlerini üstlendikten sonra askerî birliklere emir vermeye başlamıştır. Kathetakes'e Plasteras'ı vurma emrini vermeyi reddeden Venizelos, 6 Mart hareketinden doğrudan sorumlu olmasa bile seçim sonrası

¹⁹⁶ İoannes Filistor, "E 'mahe tes drahmes' kai e hreokopia tes Elladas (1929-1932)", *Eleuthere Zone*, 11 İouliou 2015, <http://www.elzoni.gr/html/ent/856/ent.55856.asp>, Erişim: 2 Haziran 2020.

¹⁹⁷ Oikonomou, a.g.m., s. 37.

¹⁹⁸ "1928-1936: Tetraetia statherotetas kai demiorgias. To telos".

¹⁹⁹ Thanos Veremes, "Anekdotia Keimena guro apo to Kinema tes 6es Martiou 1933", *Mnemon*, Tom. 5 (1975), s. 83.

konumunu iyileştirmek için bundan yararlanmaya çalışmıştır. İsyancı General ile Tsaldares arasında arabulucu rolünü üstlenerek partisinin çıkarlarına hizmet eden tavizler aramıştır.²⁰⁰ Hareket bastırılmış ancak siyasi yaşamda şiddet taktikleri varlığını tekrar hissettirmiştir. Böylece 1926'daki Pagkalos yönetiminin sonundan itibaren süre gelen sakin dönemden sonra istikrarsızlık ve kargaşa dönemi tekrar başlamıştır. Plasteras hareketinden üç ay sonra sonra Venizelos'a bir suikast girişiminde bulunulmuştur.

Venizelos, 6 Haziran tarihindeki suikast girişiminden yara almadan kurtulmuştur. Bir korumanın ağır biçimde yaralandığı olayda Venizelos'un eşi ve şoförü de yaralanmış, olaya karışan on sekiz kişinin yargılanmasına 22 Şubat 1935'de başlanmıştır. Aralarında üst düzey iki polis memurunun da bulunduğu sanıkların davası hiç bitmemiş, 1 Mart 1935'teki hareket patlak verdikten sonra "süresiz" ertelenmiştir. Eleutherios Venizelos'a suikast girişiminden iki buçuk yıl sonra sanıklar serbest bırakılmıştır.²⁰¹ Öncekinin aksine başarısız 1 Mart darbe girişimi Venizelos'un iş birliğiyle gerçekleştirilmiştir ve hedef, Cumhuriyeti korumaktır.

Mart 1935 hareketi, iki siyasi-askerî organ tarafından düzenlenmiş ve Venizelist liderliğin teşviki altında gelişmiştir. Amacı Venizelis'in partisini tekrar iktidara getirmektir.²⁰² Hareketin üyeleri olarak tutuklananlar, Tsaldares hükûmeti tarafından yargıya sevk edilmiş, yargılama sonucunda çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Birçok Venizelist siyasi ve asker hapse atılmış, 1000 subay sınır dışı edilirken üçü de idam edilmiştir. Venizelos, İtalya'nın yönetimindeki Oniki Adalar'a, oradan önce İtalya'ya ve devamında da bir yıl sonra hayatını kaybedeceği Paris'e sığınmıştır.²⁰³ Bu girişim hükûmetin tutumunu sertleştirmesine neden olmuştur. Meclis dağıtılmış ve erken seçim ilân

²⁰⁰ Veremes, a.g.m., s. 84-85.

²⁰¹ "E Dolofonike apopeira enantion tou Eleutheriou Venizelou 6 İouniou 1933", *Ethniko İdruma Ereunon&Meleton "Eleutherios K. Venizelos"*, Hania, 2009, s. 13-14.

²⁰² "To Apotuhemeno kinema tou 1935", *To Pontiki*, 19 Martiou 2012.

²⁰³ "100 Hronia 'K': İstorika Protoselida-To Kinema tes 1es martiou 1935", *E Kathemerine*, 13 Martiou 2019.

edilmiştir. Haziran ayında yapılan seçimlere, boykot eden Venizelistler katılmamıştır.

9 Haziran 1935'te gerçekleştirilen seçimlerde Tsaldares'in Halk Partisi* ve Kondules yönetimindeki Ulusal Radikal Parti** koalisyonu oyların yüzde 65,04'ünü elde etmiş ve Parlamentodaki 300 sandalyenin 287'sini kazanmıştır. İoannes Metaksas ve İoannes Ralles yönetimindeki Kralcılar Birliği***yüzde 14,80 oy oranı ile 13 sandalye alırken, 5 sandalye de bağımsız adayların olmuştur.²⁰⁴ Oyların yüzde 9,59'unu kazanmasına rağmen KKE ve müttefik partiler çoğunluk sistemi nedeniyle Parlamentoda temsil edilmemiştir.²⁰⁵ Böylece Parlamentodaki bütün sandalyeler Venizelos karşıtlarınca paylaşılmıştır. Seçimler aynı zamanda Monarşiye ve 4 Ağustos diktatörlüğüne giden yolda önemli bir kavşak noktası oluşturmuştur.

Seçimlerin arkasından rejim değişikliği ve Monarşinin yeniden kurulması meselesi derhal gündeme getirilmiştir. Parlamento 10 Temmuz'da, 15 Kasım'a kadar ülkeyi referanduma götürmeyi öngören kararı onaylamış ve çalışmalarını 10 Ekim'e kadar durdurmuştur. Yeni Parlamentonun çalışmalarına başladığı 10 Ekim'de, Başbakan Tsaldares'i nahoş bir sürpriz beklemektedir. Kondules'in destek verdiği üç kuvvet komutanı arabasının önünü keserek onu istifaya zorlamıştır.²⁰⁶ Eski Venizelist Kondules artık en önde gelen Monarşi yanlılarındandır.

* Laikou Kommatos

** Ethnikou Rizospastikou Kommatos

*** Enosis Vasilofronon

²⁰⁴ Konstantinos Karamanles, ilk kez bu seçimlerde ve Halk Partisinden milletvekili seçilmiştir. "Oi ekloges anametreseis sten Ellada V' Ellenike Demokratia", *San Semera*, <https://www.sansimera.gr/articles/4/190>, Erişim: 4 Haziran 2020.

²⁰⁵ Bir önceki seçimlerden 40.000 fazla oy elde eden Komünistler için bu seçimler, önemli bir başarıdır. "1935: To KKE prostostatei gia te Sugrotese antifasistikou metopou", *Rizospastes*, 9 İoune 2001.

²⁰⁶ "San semera to 1935 kataluetai me stratiotiko praksikopema to demokratiko politeuma sten Ellada", *Newsbomb*, 10 Oktovriou 2018, <https://www.newsbomb.gr/ellada/story/923032/san-simera-to-1935-katalyetai-me-stratiotiko-praxikopima-to-dimokratiko-politeyma-stin-ellada>, Erişim: 4 Haziran 2020.

Darbenin lideri Georgios Kondules naip olarak belirlenmiş ve başbakanlığı üstlenmiştir. Darbeciler tarafından aynı gün, krallığı yeniden getirmek için 3 Kasım tarihinde referandum yapılması kararlaştırılmıştır. Tsaldares ile birlikte 165 milletvekili ayrıldıktan sonra Parlamentoda yalnızca 82 milletvekili vardır. 3 Kasım'da Yunan halkı, Monarşinin yeniden kurulmasına yüzde 97,8 oy oranıyla karar vermiştir. Buna karşılık bütün göstergeler, daha önce görülmemiş düzeyde sahtekârlık yapıldığı yönündedir.²⁰⁷ Kondules, yeniden tesis edilmesi için bu kadar uğraştığı krallığın ilk kurbanı olacaktır.

II. Georgios 25 Kasım'da Yunanistan'a dönmüştür. Kondules'in diktatörlük hükûmetine son veren Kral, Hukuk Profesörü Demertzes'in yönetiminde bir geçici hükûmet oluşturmuştur.²⁰⁸ Partiler üstü kişiliği ile tanınan Demertzes'in atanması da gergin iklimi yatıştırmaya yetmemiş, kamplaşma 1936 seçimlerine kadar olanca hızıyla devam etmiştir.

26 Ocak 1936 tarihinde nispi temsil yöntemine göre yapılan seçimlerin sonucunda bölünmüş iki büyük grup arasındaki fark çok küçüktür. 300 sandalyeli Meclis'te Halk Partisi ve müttefiklerinin 143 sandalyesine karşı Liberal Parti ile müttefiklerinin 141 sandalyesi bulunmaktadır. Komünistlerin ağırlığını oluşturduğu Halkçı Cephenin* sandalye sayısı ise 15'tir.²⁰⁹ Bu durum Komünistlere Mecliste, temsil ettiklerinden çok daha fazla güç sağlamıştır.

Halk Partisinin lideri Tsaldares ve Liberal Partinin lideri Sofoules arasındaki görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Komünistlerin desteğini kazanmak isteyen her iki taraf ta gizlice pazarlık yapmaya başlamıştır. Komünistlerin, hükümeti kurlmaları halinde Liberallere güvenoyu vereceklerini açıklaması, Ordu Bakanı Papagos'u endişelendirmiştir. Papagos Kral'a ordunun

²⁰⁷ A.g.m.

²⁰⁸ Kral ve Kondules arasında, Mart hareketine katılanların affı konusunda anlaşmazlık başgöstermiştir. Demetrios Ntoulos, "E Ptose tes Deuteris Ellenikes Demokratias kai e Palinorthose tou Georgiou V' (1935)", *Valkanika Summeikta*, teu. 18, 2017, s. 72.

* Pallaiko Metopo

²⁰⁹ Stefanos Papageorgios, "O Ioannes Metaksas kai oi ekloges tes 26es ianouariou 1936", *Eleutheria*, 14 Ianouariou 2018.; Oikonomos, a.g.m., s. 40.

bu durumu kabul etmeyeceğini bildirdiğinde görevden alınmış, yerine General Metaksas getirilmiştir.²¹⁰

18 Mart'ta Demertzes'in beklenmedik ölümü üzerine²¹¹ Kral, 13 Nisan'da onun yerine Metaksas'ı getirmiştir. 27 Nisan'da Metaksas hükûmeti, Başbakanın program açıklamalarının ardından Venizelistler ve Halk Partisinin anlaşması üzerine Parlamentodan 16 karşı ve 4 çekimser oya karşın 241 oyla güvenoyu almıştır. KKE milletvekilleri ve Georgios Papandreou da lehte oy kullananlar arasındadır. Parlamento'nun faaliyetleri 30 Nisan tarihinde 30 Eylül'e kadar askıya alınmıştır. Ülke 40 üyeli bir Parlamento komisyonu tarafından izlenmek koşuluyla hükûmet tarafından yönetilecektir. 1936 yılının ilk yarısında Venizelos, Kondules, Tsaldares, Demertzes gibi büyük siyasi liderlerin ölümü, Metaksas'ın yükselişinde çok önemli rol oynamıştır.²¹² İşçi hareketleri bu bunalımlı ortamı daha da gerginleştirirken Mayıs ayındaki kanlı olaylar parlamenter rejimin devrilmesine giden yolda önemli bahanelerden birini oluşturmuştur.

Türün işçileri başta olmak üzere neredeyse bütün Selanik'in grevde olduğu ve öğrencilerin de destek verdiği olaylar, 9 Mayıs 1936'da Metaksas'ın ordu ve jandarma ile grevi kırmaya karar vermesi üzerine kanlı bir boyut kazanmıştır. Jandarmanın açtığı ateş sonucunda on iki işçi hayatını kaybederken yüzlerce işçi de yaralanmıştır.²¹³ Durum artık tamamen kontrolden çıkmıştır. 5 Ağustos'ta yapılması planan genel grev ise Metaksas'a nihai hedefini gerçekleştirme fırsatını vermiştir.

²¹⁰ Papageorgios, a.g.m.

²¹¹ A.g.m.

²¹² "E diktatoria tes 4es Augoustou 1936", *Star.gr*, 4 Augoustou 2019, <https://www.star.gr/eidiseis/san-simera/470036/4-aygoystoy-1936-h-diktatoria-metaxa>, Erişim: 6 Haziran 2020.

²¹³ Spuros Staveres, "To 1936 skotonontai 12 diadelotes apo pura tes horofulakes Thessalonikes kai traumatizontai ekatontades alloi", *Lifo*, 9 Maiou 2015, <https://www.lifo.gr/team/sansimera/38137>, Erişim: 6 Haziran 2020.; "O Maes tou '36 ste Thessalonike kai ta aimatera gegonota", *ERT*, 6 Maiou 2018, <https://www.ert.gr/eidiseis/o-mais-tou-36-sti-thessaloniki-ke-ta-ematira-gegonota/>, Erişim: 6 Haziran 2020.; Giorgos Petropoulos, "O matomenos Maes tou '36 ste Thessalonike sten epeteio ton 70 hronon apo ena semantiko stahmo tes istorias tou ellenikou ergatikou kinematos", *Rizospastes*, 30 Apriliou 2006.

Metaksas, grevi engellemek ve “dış politika gereklilikleri” gerekçesiyle Kral’ı Anayasaya hükümlerinden bazılarını askıya almaya ikna etmeyi ve 4 Ağustos diktatörlüğünü kurmayı başarmıştır.²¹⁴ Bundan sonra görüşlerini uygulamaya koyulacaktır. Metaksas diktatörlüğü, iki savaş arası dönemin Cumhuriyet’ine ve Yunan siyasi tarihinin çok önemli bir dönemine son vermiştir.

1.13. METAKSAS DİKTATÖRLÜĞÜ

Yunanistan, II. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde 1936-1941 yılları arasında, Kral II. George ve Başbakan İoannis Metaksas’ın diktatörlüğü altındadır. Diktatörlük, Yunan toplumunun üst sınıflarınca bir tehdit olarak görülen işçi hareketlerini ve sol-liberal siyasi partileri yok etme amacı üzerine kuruludur. Metaksas’ın baskıcı yönetim biçimi Mussolini ve Hitler’inkiyle benzeşmekle birlikte, Alman Nazizmi ve İtalyan faşizminin dinamizminden tümüyle yoksundur. Onunki daha çok otoriter, geri kafalı ve ataerkil bir diktatörlüktür.²¹⁵ Üstelik Metaksas, Büyük Britanya tarafından desteklenen Yunan Monarşisini benimsemiştir ve Mihver Devletlerinin karşısında, Müttefiklerin yanında yer almıştır.

1.14. İŞGAL

²¹⁴ “E diktatoria tes 4es Augoustou 1936”.

²¹⁵ Peter D. Chimbos, “Greek Resistance 1941-1945: Organisation, Achievements, Contributions to Allied War Efforts Against the Axis Powers” *International Journal of Comparative Sociology*, Volume 40, 1999, p. 251.; Metaksas’ın “4 Ağustos 1936 Rejimi” şeklinde “saygın” bir adla anmayı tercih ettiği diktatörlüğü, bir dizi dış kaynaklı faşizm belirtisi göstermiştir. Hitler’in üçüncü Reich’ına özenerek “Üçüncü Helen Uygarlığı” anlayışını yaymıştır: Bunlardan birincisi Antik Yunan, ikincisi ortaçağ Bizans İmparatorluğu, üçüncüsü ise kendi kurduğu rejimdir. John Hondros, *Occupation and Resistance: The Greek Agony 1941-44*, Pella Publishing Company Inc. New York, p. 23-24.; Kendisini Protos Agrotos (İlk Köylü), Protos Ergates (İlk İşçi) diye adlandırmıştır. Mogens Pelt, “The Establishment and Development of the Metaxas Regime in the Context of Nazi Fascism, 1936-41”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 2, Issue 3, p. 143-172.; Hitler ve Mussolini’nin komünizm, liberalizm ve parlamentarizme duyduğu kini paylaşırsa da onun yönetiminde, faşizmin gerçek dinamizmi ve radikalliği yer almamış, ırkçılıktan da uzak kalmıştır. Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 119.

İtalya, 28 Ekim 1940'da işgali altında bulunan Arnavutluk'tan bir çıkarma yaparak Yunanistan'a savaş ilan etmiş ancak bu girişimi geri püskürtülmüş ve Yunanlar, Mart 1941'e kadar Arnavutluk içlerine kadar ilerlemiştir. Richard Clogg, Yunanistan ve Büyük Britanya'nın, Avrupa'da Mihver Güçlere aktif bir biçimde direnen tek iki ülke olduğunu ifade etmektedir.²¹⁶

6 Nisan 1941'de Almanya'nın Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden İtalya'nın yardımına gelmesi üzerine, 30 Mayıs'ta bütün Yunanistan; Alman, İtalyan ve Bulgaristan kuvvetlerinin üçlü işgali altına girmiştir. Kral, monarşist hükûmetin yetkilileri, ordu ve donanma birimleri Orta Doğu'ya, özellikle de Kahire'ye kaçmıştır. Almanya, 28 Nisan'da Atina'da Yunan General Yorgos Tsolakoglou liderliğinde bir hükûmet tesis etmiş,²¹⁷ polis gücü, Yunan Albay Everet'in yönetimi altında Nazilerin kontrolüne girmiştir.²¹⁸ İş birliği Yunan hükûmeti ile durumu kontrol altına almayı planlayan Naziler, uygulamaları ile Yunan toplumunda büyük sıkıntı yaratmışlardır.

Almanlar, işgal ettikleri bölgeleri Kuzey Afrika'ya kaynak sağlamak amacıyla kullanmaya başlamıştır.²¹⁹ Ayrıca Alman askerlerinin işgal bölgelerinde giriştiği gasp ve yağmalar, piyasadaki ürünlerin azalmasına ve halkın, ihtiyacı olan maddeleri elde etmede büyük problemler yaşamasına neden olmuştur. İşgalin başlamasıyla kendi ordularını beslemek için harekete geçen Almanya, Yunanistan'ın kaynaklarına yönelmiştir. Alman askerlerinin yağmaları dışında, Alman Ekonomi Kurmay Heyetinin Yunanistan'daki elektrik, tersane ve tekstil şirketlerinin kontrolünü ele geçirmiş, Shell Şirketini satışa zorlayarak sabotaj

²¹⁶ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 123.

²¹⁷ Maria Georgiadou, *Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times*, New York, Springer, 2000, s. 376.

²¹⁸ Hareketinden önce Kral, çoğu sol kanat partilerden olan 1700 siyasi tutukluyu Nazilere teslim etmiştir. Bunların çoğu idam edilerek veya toplama kamplarında hayatını kaybetmiştir. Chimbos, a.g.e., s. 254.; Düşmanla iş birliği yapan bu Yunanlar, savaş öncesi dönemin aşırı sağ kanat üyeleridir. Bazıları Metaksas diktatörlüğünü destekleyen subaylar ve politikacılar, bazıları da Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya'daki siyasi unsurlarla kontakt halinde olan Yunan faşist örgütlerinin üyeleridirler. Hondros, a.g.e., s. 79.

²¹⁹ R. Clarence Lang, "Red Cross Humanitarianism In Greece, 1940-45", *Journal of Institute for Historical Review*, Spring 1989 (Vol. 9, No. 1) P. 71-88.

tehdidiyle mülkiyetine el koymuştur.²²⁰ Artık Yunanistan'ın bütün kaynakları Almanların kontrolü altındadır.

Almanya, Yunanistan'da sert idari tedbirler almış, bu da ülkede Batı Avrupa'dakinden çok daha farklı bir sosyal yıkım yaşanmasına neden olmuştur. Açlık, kıtlık²²¹ ve yüksek enflasyon, piyasayı çöküşe sürüklemiştir.²²² Okullar kapatılır, fabrikalar Almanların kontrolüne geçerken, çöken ekonomi ve kaynaklarına el konulması Atina'yı ve sakinlerini insanlık dışı sınırlara taşımıştır. Yunan halkının işgal ile birlikte yaşadığı sorunlar arasında en korkuncu, 1941-1942 kışında özellikle Atina'da binlerce Yunan'ın hayatını kaybetmesine neden olan açlıktır. Bu benzeri olmayan acı dönem, çağdaş Yunan tarihine Büyük Açlık veya Büyük Kıtlık şeklinde geçerken, o günleri yansıtan fotoğraf kareleri toplumsal hafızada yerini korumaktadır.

1.15. ULUSAL DİRENİŞİN* ÖRGÜTLENMESİ

²²⁰ Mark Mazower, *Sten Ellada tou Hitler: E empeiria tes katothes*, Aleksandreia, 1994, s. 52.

²²¹ Ekim 1941 ve Ocak 1942 tarihleri arasında Türk gemisi Kurtuluş, başkentin büyüyen ihtiyaçları için tamamen yetersiz olan toplam 6,735 tonluk yardım tedarik eden beş sefer gerçekleştirmiştir. Altıncı sefer tamamlanamamıştır. Gemi, Marmara Denizi'nde 1.800 tonluk malzeme ile batmıştır. Bkz: Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 1984, s. 116.; Bu gemi gıda sorununu çözmekten ziyade, aç insanlar için bir sembol olmuştur. Kırsal alandan şehre taşınan Atina sakinlerinin ihtiyaçları, Kurtuluş'un taşıdığı miktarları kuşkusuz aşmaktadır. Bkz: Giorgos Margarites, *Ellada: Anoikse 1941-Fthinoporo 1942*, Athena, Polites, 1993, s. 81-82.; Procopis Papastratis, "Local Government in Libberated Areas of Occupied Greece", *Local Government in Occupied Europe (1939-1945)*, Ed: Bruno De Wever, Herman Van Goethem, Nico Wouters, Gent, Academia Press, 2006, s. 208.; Kızıl Haç, 1941-1943 yılları arasında kıtlık nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak 250.000 kişinin hayatını kaybettiğini tahmin etmektedir. Bkz; Maria Georgiadou, *a.g.e.*, s. 376.; Antonia-Leda Matalas and Louis E. Grivetti, "Non-food Food During Famine: The Athens Famine Survivor Project", *Consuming the Inedible: Neglected Dimensions of Food Choice*, Ed: jeremy MacClancy, Jeya Henry, Helen Macbeth, New York, Berghahm Books, 2007, p. 130-140.

²²² Almanlar, işgal ettikleri bölgeleri Kuzey Afrika'ya kaynak sağlamak amacıyla kullanmaya başlamıştır. Bkz: R. Clarence Lang, "Red Cross Humanitarianism In Greece, 1940-45", *Institute for Historical Review*, Erişim, http://www.ihr.org/jhr/v09/v09p-71_Lang.html, 30 Mart 2018.; Mark Mazower, "Military Violence and National Socialist Values: The Wehrmacht in Greece 1941-1944", *Past and Present*, no:134 (February 1992), s.139.; İtalyan saldırısı sırasında 10 drahmi olan bir okka ekmek (yaklaşık 1,5 kg), Almanlar 1944 Ekim'inde çekilirken 33.000.000 drahmiye ulaşmıştır. Peynirin okkası ise 60 drahmiyken aynı dönemde 1.160.000.000'a çıkmıştır. Bkz; Clogg, *A Concise History of Greece*,s.126.

* Ethnike Antistase

Üçlü işgale uğramasının ardından Yunanistan'da bir siyasi boşluk doğmuştur. Geleneksel siyasi güçlerin işgalcilere karşı koyabilecek güçten yoksun olması, 1941 sonbaharında en büyük iki direniş örgütünün oluşturulmasına neden olmuştur: Ulusal Kurtuluş Cephesi (EAM)* ve Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Birliği (EDES).**

Direniş hareketleri, başlangıçta birbirinden kopuk olarak gelişse de Komünist Partinin çağrısıyla birlikte iş birliğine gidilmiş,²²³ 27 Eylül'de dört merkez ve sol partinin katılımı ile EAM kurulmuştur. Bunlar; 1. Direniş hareketinin çekirdeğini oluşturan, liderlik, organizasyon ve merkezi planlamayı sağlayan Komünist Parti, 2. Yunanistan Sosyalist Partisi, 3. Yunanistan Köylü Partisi ve 4. Demokratik Halk Birliği. Diğer küçük örgütler ise Panhellenik Memurlar Komitesi ve Ulusal Birliktir. EAM'ın hedefleri: (a). Yunanistan'ın bütün Mihver silahlı kuvvetlerinden tümüyle kurtulması, bağımsızlığı ve özgürlüğü, (b). Bağımsızlıktan sonra ülke adına karar verecek, yabancı güçlerin olmadığı serbest seçimler ve (c). Kral'ın olmadığı bir savaş sonrası hükûmetinin kurulmasıdır.²²⁴ Direniş hareketinin siyasi kanadını oluşturan bu örgütün askerî kanadı olarak da Halkın Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELAS)*** kurulmuştur.²²⁵ Bütün deneyimleri, burjuva partilerinde olmayan yer altı faaliyetlerine dayanan ve iki dünya savaşı arası dönemin tek marjinal gücü olan komünistler, böylece ülkedeki boşluğu doldurmakta gecikmemişlerdir.

Yine 1941 Eylül'ünde Yunan Ordusundan bir grup subay, Albay Zervas'ın liderliğinde bir başka direniş örgütünü, EDES'i kurmuştur.²²⁶ EAM'ın diğer direniş gruplarından üstünlüğü, 1943'deki "Milli Milis Mutabakatı"yla

* Ethniko Apeleuteriko Metopo (EAM)

** Ethnikos Demokratikos Ellenikos Sundesmos (EDES)

²²³ KKE, Sovyetler Birliği'nin 1941 Haziran'ında Nazilerce işgal edilmesinin ertesinde süregelen savaşı "emperyalist" olarak değerlendirmeyi bırakarak bütün komünistleri Sovyet topraklarının savunulmasına katkıda bulunmaya çağırıştır. Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 125.

²²⁴ EAM'ın 28 Eylül 1941 tarihli kuruluş bildirgesi için bkz; "To İdrutiko Keimeno Tou Ethnikou Apeleutherikou Metopou", *ST' AMATA! ST' ARMATA!*, *Hroniko tes EthnikesAntistases 1940-1945*, Ekdotes P.L.E., 1967, s. 567-568.

*** Ellenikos Laikos Apeleutherotikos Stratos (ELAS)

²²⁵ Chimbos, a.g.e. s. 255-256.; Papastratis, a.g.m.s. 214.; Stathes N. Kaluvas, Nikos Marantzides, *Emfulia pathe: 23+2 vees eroteseis kai apanteseis gia ton Emfulio*, 2015.

²²⁶ Chimbos, a.g.e. s. 256.

tanınmasıdır. Oluşturulan genel merkezde EAM/ELAS adayları, komünist olmayan direnişçiler ve İngiliz askeri görevlilerine karşı önemli sayısal üstünlük elde etmiştir. Bu arada 1943 Ağustos’unda Kahire’ye giden milis delegasyonu başarısızlığa uğramıştır. Milislerle İngilizler, Kral ve sürgündeki hükümet arasında hiçbir düşünce birliği yoktur. Taleplerine cevap alamayan milisler, halkın sesine kulak vermeksizin monarşiyi yeniden kurma çabalarının İngilizlerin ürünü olduğuna inanarak hızla dağlara geri dönmüştür.²²⁷

Kahire fiyaskosundan sonra ELAS, işgalci güçlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle EDES’e saldırınca direnişçiler arasındaki gerginlik doruğa çıkmıştır. 1943/44 kışındaki karşılıklı yok etme savaşında İngilizler, ELAS’a giden desteğin önünü keserek EDES’in düşüşünü engellemeye çalışmıştır.²²⁸

1.16. MISIR’DA İSYAN VE MİLLİ BİRLİK HÜKÛMETİNİN KURULMASI

EAM’ın, 31 Mart 1944’de dağlık Yunanistan’da hükümet işlevini görecek olan Siyasal Ulusal Kurtuluş Komitesi’ni (PEEA)* kurduğunu açıklaması, Mısır’daki Yunan silahlı kuvvetleri içindeki EAM’cı unsurlar arasındaki ayaklanmayı kışkırtmıştır. Bu subaylar Komite’ye bağlı bir ulusal birlik kurulmasını istemektedirler. İngiliz birliklerince bastırılan ayaklanmalar Churchill’in endişelerini artırırken, Stalin ile bir anlaşma düşüncesine sevk etmiştir. Böylece Rusya’nın Romanya üzerinde hegemonya kurması karşılığında savaştan sonra İngiltere’nin Yunanistan üzerindeki egemenliği kesinleşmiş olacaktır. Bu düzenleme, Ekim ayında Churchill ile Stalin arasında yapılan ünlü yüzdeler anlaşmasıyla pekiştirilmiştir.²²⁹

²²⁷ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 132.

²²⁸ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 132.; A. A. Gromiko, İ. N. Zemskov, V. A. Zorin, V. S. Semyonov, M. A. Harlamov, *Uluslararası İlişkiler Tarihi – 5*, Çev: Ali Rıza Dırık, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.

* Politikes Epitropes Ethnikes Apeleutheroses (PEEA)

²²⁹ Clogg, *A Concise History of Greece*, s.133.; Stephen G. Xydis, “America, Britain, and the USSR in the Greek Arena, 1944-1947”, *Political Science Quarterly*, Vol. 78, No. 4. (Dec., 1963), p. 584.; İkinci Dünya Savaşı’nda çok az diplomatik olay, Ekim 1944’te Balkanların Stalin ve Churchill tarafından paylaşıldığı iddiası kadar heyecan yaratmıştır. Churchill’in açıklamasına

Ordudaki ayaklanma sonucunda Yunanistan'dan kaçalı çok olmayan bir politikacı, Georgios Papandreou sürgün hükûmetine başbakan olarak atanmıştır. İngilizlerin desteklediği Papandreou, bütün direniş ve siyasi güçlerin katıldığı Lübnan'daki Konferans'ta (17-20 Mayıs 1944) bir milli birlik hükûmeti kurmak için hazırlıklara girişmiştir.²³⁰ Papandreou'nun amacı EAM'ı hükûmete bir azınlık partisi olarak dâhil etmek ve ELAS'ı İngiliz askeri kontrolü altına sokmaktır.²³¹ Konferansta komünistler güçleri oranında temsil edilmemiş ve beş önemsiz bakanlığı kabul etmeleri için köşeye sıkıştırılmışlardır. Hükûmete katılmalarının karşılığında kilit bakanlıkları ve Papandreou'nun kellesini isteyen dağ kadroları bu bakanlıkları kabul etmemiştir. Ancak Ağustos'da EAM geri adım atıp Lübnan anlaşmasının varlığını kabul edince tıkanıklık birden giderilmiştir.²³² Daha sonra Eylül'de yapılan Caserta Anlaşması²³³ ile de ELAS'ı ittifak komutası altına vermeyi ve kabinede altı bakanlığı kabul etmiştir. Komünist bakanların yer almasıyla birlikte Papandreou, hükûmeti ulusal birlik olarak sunma fırsatını yakalamıştır.

göre Balkanların yazgısı, ilgili insanların dilekleri ya da politik emelleri dikkate alınmaksızın saniyeler içerisinde çizilmiştir.

Churchill'in anılarının Zafer ve Trajedi başlığını taşıyan bölümünde, Moskova seyahatini anlatan ve şu olağanüstü açıklamayla başlayan bir bölüm bulunmaktadır:

"Sözlerim tercüme edilirken yarım sayfalık bir kâğıda şunları yazdım:

Romanya	
Rusya	% 90
Diğerleri	% 10
Yunanistan	
Büyük Britanya	% 90
(ABD ile uzlaşa içinde)	
Rusya	% 10
Yugoslavya	% 50–50
Macaristan	% 50–50
Bulgaristan	
Rusya	% 75
Diğerleri	% 25

Stalin'e doğru ittim. Küçük bir duraksama oldu. Sonra mavi bir kalem alarak büyük bir işaret koydu ve geri verdi. Her şeyin hallolması, yazmaktan daha fazla zaman almadı." Bkz; Panos Tsakaloyannis, "The Moscow Puzzle", *Journal of Contemporary History*, Vol. 21, No. 1. (Jan., 1986), p.39.; Anlaşmanın öncesindeki iletişim süreci bkz; Gromiko vd.; a.g.e.

²³⁰ Georgios N. Moshopoulos, "Georgios Papandreou. Apo to Kairo sta Dekemvriana", *Ellenikos Emfulios Polemos 1943-1949*, <http://ellinikosemfiliios.blogspot.com/2012/05/k.html>, Erişim: 26 Nisan 2018.; Ayrıca bkz; Sotires Rizas, "Politike Krise E Enope Rekse kai Oi Sinepeies", *Ellenon İstorika: Dekemvriana, Oi mahes ton 33 emeron*, s. 14 .

²³¹ Thanasis D. Sfikas, "The People at the Top Can Do These Things, Which Others Can't Do: Winston Churchill and the Greeks, 1940-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 2. (1991), p. 316.

²³² Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 135.

²³³ Georgios Moshopoulos, "To Sumfono tes Kazertas", *E Kathemerine*, 10 Dekemvriou 2004.

1.17. ARALIK 1944 OLAYLARI (DEKEMVRİANA 1944) VE VARKİZA ANLAŞMASI

Almanlar Yunanistan'ı Ekim'de terk ettiğinde²³⁴ ülke, bir yığın sorunla karşı karşıyadır. İşgal yılları ekonomiyi enkaza çevirmiş, enflasyon astronomik rakamlara ulaşmıştır. Ülkenin alt yapısı, ulaşım yolları önemli ölçüde hasar görmüş, salgın hastalıklar ve kıtlık ülkeyi tehdit altına almıştır. Kurtuluşun coşkusu sönmeye başladıkça pratik sorunlar, siyasi sorunlarla birleşerek ağırlaşmaya başlamıştır. Üç buçuk yıllık işgalin sona ermesi, ne yazık ki ülkeye barışı getirmemiştir. Direniş örgütlerinin hesaplaşmaları, kutuplaşma ve şiddet ortamı yaratmış, hükûmetin Kahire'den Atina'ya dönmesi de durumu yatıştırmamıştır.

Tırmanan gerilim sonucunda 1944 Aralığında ELAS birimleri ve İngilizler arasında Atina'da çatışmalar başlamıştır.²³⁵ Yenilgiye uğrayan ELAS, 4-5 Ocak tarihlerinde Atina'dan çekilmiş ve 12 Şubat'ta Varkiza Anlaşması imzalanmıştır.²³⁶ Anlaşma uyarınca ELAS silahsızlanma sözü vermiş,

²³⁴ Georgios N. Moshopoulos, "Georgios Papandreou, Apo to Kairo sta Dekemvriana", *E Kathemerine*, 16.10.2005.

²³⁵ En önemli sorun, gerilla birliklerinin dağıtılarak yerine düzenli ordunun getirilmesidir. Sayıları 60 bini bulan ELAS güçlerinin İngiliz kuvvetlerinin denetimi altında olduğu varsayılsa da varlıkları Papandreou hükûmeti için tehdittir. Üstelik sol, Papandreou'yu sözünden dönmekle suçlayarak ordunun dağıtılmasına karşı çıkmıştır. Bu arada hükûmet, 18 Ekim'de ülkeye dönmüştür. Kriz yükselirken EAM üyeleri hükûmetten ayrılarak 3 Aralık'ta, Atina'da bir kitle gösterisi düzenlemiştir. Göstericilere ateş açan polis, beş kişinin ölmesine neden olmuştur. Bunun üzerine ELAS güçleri karakollara saldırmaya başlamış ve Atina'da bulunan İngilizlerle ELAS birimleri arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır. Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 136-137.; Çatışmaların ayrıntılı bir aktarımı için bkz; Giorgos Margarites, "Apo ton Livano eos te Varkiza", *İstorias ton Ellenon*, V' Ekdose, ekd. Dome, s. 49-68.; Nikos Giannopoulos, "Dekemvriana. E Enarkse tes Emfulias Tragodias", *Ellenon İstorika. Dekemvriana: Oi mahes ton 33 emeron*, s. 70-103.; Yunanistan'da devrimci hareketin gelişmesinden ve orada demokratik bir düzenin kurulmasından çekinen İngilizler, silahlı müdahale planı hazırlamıştır. Yunanistan'a asker sokulmasının amacı, başından beri Hitlercilerle mücadeleye değildir. Tam tersine mücadelenin bütün yükünü Yunan halkının omuzlarına yıkarak askerlerini artık kurtarılmış olan Yunanistan'a demokratik güçleri bastırmak için sokmayı tasarlamaktadırlar. Churchill daha Eylül 1943'de müdahale planları hazırlamakta ve İngiliz Kurmay Başkanları Komitesi'ne, "Yunanistan'ın Almanlar tarafından boşaltılması sırasında, biz mutlaka Atina'ya zırhlı araçlı ve müteharrikli 5 bin İngiliz askeri gönderecek durumda olmak zorundayız. Kurtuluş sırasında Yunanistan'ın içişlerine karışmamız gerekeceği olasıdır." demektedir ve 6 Ağustos 1944 tarihinde Genel Kurmay Başkanına, yaklaşık bir ay sonra Atina'ya tanklı ve zırhlı araçlı yaklaşık 10-12 bin kişiyi çıkarmaya hazır getirmesi emrini vermektedir. Gromiko vd. a.g.e.

²³⁶ Anlaşmaya ilişkin ayrıntılı bir kaynak için bkz; Panayiotos Venardos, *E Sumfonia tes Varkizas*, Pontiki, 1995.; Ayrıca bkz; Sfikas, "a.g.m.", p. 322-323; Giorgos A. Leontarites, *Poreia*

karşılığında “siyasi” suçlular için af sözü almıştır. Ayrıca seçimlerden sonra monarşinin geleceğine dair bir halk oylaması yapılacaktır.

Varkiza Anlaşması, çağdaş Yunan tarihinin tanık olduğu en karanlık dönemlerden biri olan Aralık olaylarına son vermiş ancak bu olaylara neden olan derin siyasi sorunlara çözüm getirmemiştir. Siyasi arena, 1945 yılının sonuna kadar durulmamıştır. Sağcılar, komünistlerin işgal sırasında rakiplerine uyguladığı baskı ve terörün intikamını almak istemektedir.

Nitekim Varkiza Anlaşmasından Mart 1946 seçimlerine kadar geçen süre, EAM destekçilerinin sistematik zulme maruz kalması nedeniyle tarihçilerin büyük bir bölümü tarafından "beyaz terörizm" dönemi olarak nitelendirilmektedir.²³⁷ Peş peşe gelen hükûmetlerden sonra yılsonuna doğru Themistokles Soufoukles liderliğinde bir hükûmet kurulmuştur.

1.18. İÇ SAVAŞ*

Ülkenin 1941’de üçlü işgal altına girmesiyle eski siyasi düzen çökmüştür ve oluşan iktidar boşluğu için doğan mücadele endişe vericidir. Avrupa’nın işgal altındaki diğer bölgelerinde olduğu gibi Yunanistan’da da komünistlerle komünist olmayanlar arasında neredeyse başından itibaren var olan sürtüşmenin nedeni, bu unsurların hepsinin uzun dönemli siyasi hedeflerinin olmasıdır. Yunanistan’da da bu sürtüşme, çok geçmeden açığa çıkacaktır.

Çağdaş Yunan tarihinde başka hiçbir terim veya olay, ideolojik ve duygusal olarak böylesine yüklü olmayıp, kamuoyunu böylesine meşgul etmemiştir.²³⁸ Yunanistan’da 1940’lar ve izleyen on yıllarda başlıca tartışma konusu İç Savaş,

aristera...: Otan kommounistes kai sosialistes eihan ftera, Ekdoseis Kastaniote A.E., Athena, 2014.

²³⁷ “EAM: apofaseis, anakoinoseis. KKE: apofaseis, ankoinoseis, hairetisteria menimata, omilies, hronika, epeteiaka (1947-1949)”, *Radiofonike ekpompe*, 14.12.1947, *Arheia Sughrones Koinonikes İstoria*.

* Ellenikos Emfulios Polemos

²³⁸ Kaluvas, Marantzides; a.g.e.

nedenleri, onu yaratan koşullar, gelişimi ve sonuçları etrafında dönmüştür. Yunan toplumunun bugün yaşamakta olduğu toplumsal travmaların çoğu, İç Savaş geçmişinden kalmadır ve yaşanmamış olsaydı, büyük olasılıkla ülkenin yaşam deneyimi daha farklı olacaktır.

1.18.1. İç Savaş Başlıyor

1940-1949 yılları, Yunan toplumu için kesintisiz bir dehşet dönemidir. 1945’de, II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Avrupa’nın geriye kalanı yaralarını sarma ve kendini rehabilite etme çabası içine girerken Yunanistan, Mihver Devletlerinin karşısında olduğundan daha acımasız olan ikinci bir savaşa girmiştir.

Yunan İç Savaşı ifadesi ile kastedilen, Yunanistan’da, 1946-1949 yılları arasında Yunan Ordusu ve Yunanistan Demokratik Ordusunun (Yunanistan Komünist Partisinin kontrolü altında) isyancı güçleri arasında yaşanan silahlı çatışma ve iktidar mücadelesidir.

1936’dan sonra yapılacak ilk seçimlerin tarihi 31 Mart 1946’dır.²³⁹ Seçimler Sovyetler Birliğinin katılmadığı, ABD, Büyük Britanya ve Fransa’nın yer aldığı heyetin gözlemciliği altında gerçekleştirilmiştir. KKE ve solun katılmadığı seçimlerde, Kral yanlısı Halk Partisi oyların çoğunluğunu elde etmiştir. Komünistlerin seçime katılmaması oy oranlarının ötesinde siyasi iklimin daha da kutuplaşmasına yol açmıştır. 30-31 Mart 1946’da şafak vakti bir grup komünist gerilla tarafından Litohoros karakoluna gerçekleştirilen saldırı, KKE’nin iktidarı şiddet yoluyla ele geçirme kararının somut kanıtı olarak yorumlanmış ve İç Savaş’ın başlangıç noktası olarak ilan edilmiştir.²⁴⁰ İç Savaş’ı üç dönem olarak

²³⁹ Antonos Klapses, “Oi ekloges tes 31es Martiou 1946”, *E Kathemerine*, 18 Septemvriou 2011.; Bu arada komünistlerin eski lideri Nikos Zahariades, Mayıs sonlarında ülkeye döner dönmez KKE liderliğinin siyasi çizgisini ve eylemini resmen tanıdığını açıklamış ve komünistlerin liderliğini tekrar üstlenmiştir. Vasiles Kondes, “Apo te Varkiza sten enarkse tou Emfuliou”, *E Kathemerine*, 11 Septemvriou 2011.

²⁴⁰ Klapses, *a.g.m.*; KKE Genel Sekreteri Nikos Zahariadis Mayıs 1945’de, “iki kutup” teorisini geliştirmiştir. Buna göre Yunan dış politikası hem Sovyet Balkanları, hem de İngiliz Akdeniz’ine eşit mesafede duracaktır. Ancak bu strateji İngiliz Hükûmeti ve milliyetçilerin baskısıyla

kabul eden tarihçiler ve yazarlar içinse İç Savaş'ın üçüncü aşaması başlamıştır.²⁴¹ Böylece 1946 seçimleri, işgal kâbusunu barışçıl yöntemlerle atlatabilmek için son şans iken, üç yıllık kardeş kavgasının başlangıcı ile ilişkilendirilerek Yunanistan'ın modern siyasi tarihinin bir dönüm noktası olmuştur.

1.18.2. Yunanistan Demokratik Ordusu (DSE)*

Tsaldares liderliğinde kurulan yeni hükûmetin kararıyla Anayasa'ya ilişkin halk oylaması Eylül ayında yapılmıştır. Oyların yüzde 64'ü Kralın geri gelmesinden yanadır. Cumhuriyetçilerin oylarının da bu oranın içinde yer alması, Kral'ın dönmesini komünistlerin gelmesine yeğlediklerini göstermektedir.²⁴² Sağcı hükûmetin kinci uygulamaları ile ELAS üyeleri tekrar dağlara yönelmiştir ve ülke hızla iç savaşa doğru sürüklenmektedir. Komünistler Ekim ayında Demokratik Ordu'yu kurduklarını ilan etmiştir.

Gerillalar 28 Ekim'de genel karargâhı oluşturmuş ve Markos Vafeiades de liderliği üstlenmiştir. Aralık ayında birlikler Yunanistan Demokratik Ordusu adını

karşılaşmıştır. Bu arada Zahariadis, Yugoslavlarca tercih edilen silahlı direniş seçeneğini de dışlamamaktadır. Sovyetlere rağmen KKE'ye, 1946 Mart seçimlerini boykot emri vermiştir. Seçimlerden milliyetçilerin galip çıkması ve KKE'ye baskıların artması üzerine Zahariadis ve Parti liderliği, silahlı direniş kararı almıştır. Ivo Banac; "The Tito-Stalin Split and the Greek Civil War", *Greece at the Crossroads; The Civil War and its Legacy*, Ed: John O. Iatrides, Linda Wrigley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995. s. 264.

²⁴¹ Bazı tarihçilere göre Yunan İç Savaşı üç döneme ayrılmaktadır. İlki, aslında 1943'de II. Dünya Savaşı sona ermeden çok önce başlayan dönemdir. Bu dönemde KKE destekli EAM/ELAS güçleri ile EDES güçleri defalarca karşı karşıya gelmiş ve direniş içinde bir rekabet yaşanmaya başlamıştır. Savaşın sona Yunanistan'ı komünistlerin devralmasından korkan İngilizler, bu süreçte Kahire'deki hükûmet ile yaşam bağlarını sürdüren EDES'i desteklemiştir. İkinci dönem ise 1944 Aralığında Epir ve Atina'da yaşanan çatışmalardır. Amikam Nachmani, "Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-49", *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 4. (Oct., 1990), p. 490.; İoannes Koliopoulos, "E Makedonia sunoro duo kosmon (1945-1949)", *To İdruma Mouseio Makedonikou Agona*, Erişim: <http://www.imma.edu.gr/imma/history/15.html>, Erişim: 26 Nisan 2018.; İç Savaş'ın kronolojisi ve başlangıcı hakkında bkz; Sthates Kaluvas, Nikos Marantzides, "Nees taseis ste melete tou emfuliou polemou," *Ta Nea*, 20 Martiou 2004.; Mark Mazower, "Kanenas apo tous mithous den antehei pleon..." *Ta Nea*, 20 Martiou 2004.

* Demokratikos Stratos Elladas (DSE)

²⁴² Soteris Rizas, "To Demopsefisma tou 1946", *E Kathemerine*, 11 Dekemvriou 2011.

almıştır. Gerillaların sayısı 10 bine ulaşmış ve kısa sürede Yunanistan'ın kuzeyi ile merkezindeki dağlık bölgeleri kontrol altına almayı başarmıştır.²⁴³

1.18.3. ABD'nin Müdahalesi, Truman Doktrini ve Marshall Planı

Koşullar hızla kötüye giderken İngilizler, Yunanistan'ı terk etme niyetlerini ifade etmişlerdir.²⁴⁴ Yunan hükûmeti bunun üzerine Tsaldares'in Aralık ayında ziyaret ettiği ABD'ye yönelmiştir. Amerikan tarafının taleplerinden biri, merkez partileri içeren daha geniş bir iş birliği hükûmetidir. ABD hükûmetinin baskısı üzerine sağ Tsaldares hükûmeti istifa etti ve yerine 24 Ocak'ta yeni Başbakan Dimitrios Maksimos daha geniş bir koalisyon hükûmeti kurmuştur.²⁴⁵ ABD Yunanistan'a desteğini resmen 12 Nisan tarihinde Başkan tarafından açıklanan Truman Doktrini ile ifade etmiştir.²⁴⁶ Amerikan yardımı ile²⁴⁷ Yunan hükûmetine İç Savaş'tan galip çıkmasını sağlayan ekonomik ve teknik destek verilmiştir.

Truman Doktrini'nin esası, Yunanistan ve Türkiye'yi komünizmden kurtarabilmek için bu ülkelere yoğun ekonomik yardım yapılması zorunluluğudur. Zira bu ülkeler de komünist Rusya ve uydularının

²⁴³ Demokratik Ordu'nun örgütlenmesi, eylemleri ve çatışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz; "Demokratikos Stratos Elladas (DSE), "Provlemata tou emfuliou polemu", *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias.*; Kostas Skolarikos, "E paraharakse tes İstorias tou Agona tou Demokratikou Stratou Elladas", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.,* Teuhos 3, 2010.

²⁴⁴ II. Dünya Savaşı'nda ekonomik açıdan tükenen İngiltere, Yunanistan'a ekonomik destek verecek güçte değildir. İngilizler Mart 1947'de ABD ve Yunan hükûmetlerine mali desteği keseceklerini bildirmiştir. Bkz; "E amerikanike epemvase ston Emfulio", *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias.*

²⁴⁵ ABD, Ocak ayı başlarında Yunanistan'a Paul A. Porter başkanlığında uzmanlardan oluşan bir komite göndermiştir. Giorgos Petropoulos, "To Dogma Trouman kai e politike tes upoteleias", *Rizospastes*, 7 Martiou 2004.

²⁴⁶ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, New York, St. Martin Press, 1990, s. 26.

²⁴⁷ Petropolulos, *a.g.m.*; Stefanos Helidones, "To Dogma Trouman", *E Kathemerine*, 14 Noemvriou 2011.; Savaşın sonuna kadar sadece askerî yardım 353 milyon dolara ulaşacaktır. Amerikan yardımı, bütçenin ihtiyaçları, nüfusun rahatlatılması ve özellikle mülteciler için muazzam öneme sahip olmuştur. "E amerikanike epemvase ston Emfulio", *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias.*; Yardımın yapılması, miktarlar, kullanım alanları ve sonuçları gibi ayrıntılar için bkz; George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, New York, St. Martin Press, 1990, s. 35-50.

hedefindedirler ve engellenmeleri gerekmektedir. Yunan İç Savaşı'nda Amerikan müdahalesi, sonuç için belirleyici olmuştur.

Amerikan yardımının etkisi görülünceye kadar Demokratik Ordu, düzenli ordu karşısında önemli başarılar elde etmiştir. 24 Ekim 1947'de gerillaların kontrolü altındaki bölgelerde Geçici Demokratik Hükûmet adı ile bir hükûmetin kurulduğu ilan edilmiştir.²⁴⁸ Sofoules hükûmetinin Demokratik Hükûmetin ilanına cevabı, çıkardığı bir yasa ile KKE ve EAM'ı yasadışı ilan etmek olmuştur.

Aynı yıl Marshall Planı Yunanistan'a güçlü finansal destek sağlamıştır. Yunanistan'ın Marshall Planı'na katılımı anlaşması, Temmuz 1948'de imzalanmıştır.²⁴⁹ Ülke, Truman Doktrini çerçevesinde Ağustos 1947'den itibaren zaten önemli miktarda yardım almıştır.

1.18.4. Tito-Stalin Çatışması

1949 yılına gelindiğinde Demokratik Ordu üyelerinin büyük bölümü Slav-Makedonlardan oluşmaktadır.²⁵⁰ Bu da Komünistleri geçmişteki Slav-Makedonların kendi kaderini tayin hakkı ile yeniden karşı karşıya getirmiştir. Uluslararası konjonktür de Yunan komünistlerin aleyhine değişmektedir.

Yunanlar 1948'de Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasından yana Moskova'ya destek vermiştir. Bunun üzerine Sovyetler Birliği ve müttefiklerinden

²⁴⁸ Giorgos Petropoulos, "O Shematismos tes Prosorines Demokratikes Kuverneses sta 1947", *Rizospastes*, 22 Dekemvre 2002.

²⁴⁹ Elene Mpellou, "60 Hronia apo to 'Shedio Marschall' " *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 5, 2007.

²⁵⁰ Varkiza Antlaşması'ndan sonra yeni bir Ulusal Kurtuluş Cephesi (Naroden Osloboditelen Front/NOF) oluşturulmuştur. 1946-1948 yılları KKE üyelerinin büyük bir bölümü Slav-Makedonlar'dır. Bunlar, 1947-48'de Yunan Makedonya'sının Makedonya Halk Cumhuriyeti ile birleşmesi için çaba göstermiş ancak Kominform'a yeni katılan KKE, Tito'dan yana olan Slav-Makedonları, Cephe'nin liderliğinden uzaklaştırmıştır. Ioannis Stefanidis, "United States, Great Britain and the Greek Yugoslav Rapprochement, 1949-1950", *Balkan Studies*, vol. 27, no. 2, 1986, s. 319.

gelen tehditlerle mücadele eden Yugoslavlar, Demokratik Ordu'ya verdikleri desteği keserek sınırı kapatmışlardır.²⁵¹

Demokratik Ordu'nun yenilmesinde asıl belirleyici olan etmen, ABD'nin yoğun ekonomik ve askerî yardımınıdır. Demokratik Ordu da komşu ülkelerden yardım almaktadır ancak düzeyi, ABD yardımının yanında çok önemsiz kalmaktadır. Böylece düzenli ordu, gerilla birlikleri karşısında önemli bir üstünlük elde etmiştir. Ancak nihai sonucu Tito'nun sınırı kapatma kararı alması, üstelik hızlandırarak getirmiştir. İç Savaş'ın son muharebesine bu şekilde gelinmiştir.

1949 yazı sonlarında Grammo-Vitsis bölgesinde gerçekleşen meydan savaşında Demokratik Ordu ağır bir yenilgiye uğramış ve sağ kalanlar, 29-30 Ağustos tarihlerinde Arnavutluk topraklarına çekilmiştir.²⁵² İç Savaş, en azından savaş meydanında sona ermiştir.

1.18.5. İç Savaşın Sonuçları

İç Savaş, Yunanistan'da on yıllardır tabu olan, sessizliğe gömülen bir konudur. "İç Savaş" ve "Yunanistan Demokratik Ordusu" terimleri telaffuz dahi edilmemiş, bunların yerine süreç sırasında hükûmet tarafından icat edilen "eşkiyalar" ve "eşkiya savaşı"²⁵³ terimleri kullanılmıştır.²⁵⁴ İç Savaş'ın açıkça tartışılması ve bilimsel araştırmalara konu olması ancak rejim değişikliğinden sonra ve yavaş

²⁵¹ Ioannis Stefanidis, a.g.m. s. 322. ; Evangelos Kofos, "The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflicts in Greece, 1943-1949", *Greece at the Crossroads; The Civil War and its Legacy*, Ed. John O. Iatrides, Linda Wrigley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995, s. 294.; Yunan isyanı için Yugoslav yardımı çok önemlidir. Voyvodina yakınlarındaki Buljkes kampı KKE için bir okul olmuştur. Yugoslavya'dan yayın yapan Özgür Yunanistan Radyosu, KKE'nin yiyecek ve teçhizat kaynağıdır. Markos 1946 Eylül'ünde Yugoslavya'dan Yunanistan'a geçerken tıbbi malzeme, hafif silahlar ve tavsiyelerle donatılmıştır. Ivo Banac, a.g.m. s. 266.

²⁵² "E stratiotike drase tou DSE to 1949", *Deltio ton tmimatou tou Dimokratikou tou Grammou, Kathemerina Nea, 5.8.1949, Arheia Sughrones Koinovikes İstorias.*

²⁵³ 1946-49 İç Savaşı'nda sağın, komünistlerce yürütülen savaş ve savaşanlar için kullandığı adlar: eşkiya savaşı, haydut, eşkiya, Bkz; "summoritopolemos ve summorites" maddeleri. Tuncay, Karatzas, a.g.e., s. 705.

²⁵⁴ "O Ellenikos emfulios polemos (1946-1949). İstoria kai drase tou Demokratikou Stratou Elladas mesa apo tis sulloges ton ASKİ", *Arheia Sughrones Koinonikes İstoria.*

yavaş gerçekleşmiştir. İlk kez 1989 yılında, yani üzerinden 40 yıl geçtikten sonra hükûmet, bir yasa ile İç Savaş gerçeğini ve DSE'nin varlığını tanımıştır.

İç Savaş, Mart 1946'dan Ağustos 1949 tarihine kadar sürmüş ve komünist isyancıların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Yunan İç Savaşı'nın, II. Büyük Savaş sonrası tarihinin, Soğuk Savaş'ın ilk pratiği olduğu yönünde uluslararası bir kabul bulunmaktadır. Coamsky, Yunan İç Savaşı'nın, büyük kayıpları ve yıkımları ile Soğuk Savaş döneminin ilk bastırma kampanyası olduğunu, Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa'nın yabancı bir ülkenin içişlerine karışmasının ilk örneğini oluşturduğunu belirtmektedir.²⁵⁵

Bu dönem, kurulduğu 1830 yılından itibaren ülkenin yaşadığı maddi manevi en büyük kayıplar dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemdeki kayıplar, yalnızca Küçük Asya seferinde Yunan ordusunun uğradığı kayıplarla kıyaslanabilecek düzeydedir.²⁵⁶ İç Savaş'ta ordu kuvvetlerinden 14 bin kişi hayatını kaybederken (13 bin asker ve 830 subay), asiler tarafında bu rakamın 25 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁷

Varkiza anlaşmasından sonra acil önlemler bağlamında kovuşturmalar başlatılmıştır. Askerî mahkemeler İç Savaş sırasında yaklaşık 37 bin kişiyi yargılamış, bunlardan yaklaşık 8 bini ölüm cezasına mahkûm edilirken en az 3 bin 500 kadın ve erkek idam edilmiştir. Siyasi tutukluların sayısı ülkenin modern tarihinin en üst boyutlarına ulaşmıştır. 1947-1949 yıllarında, 40-50 bin civarında siyasi mahkûm cezaevine girmiş veya sürgün edilmiştir. Makronissos Adası gibi kitle hapishaneleri oluşturulmuş, buralarda solun askerlerinin "biçimlendirilmesi" (işkence ve propaganda yoluyla) amaçlanmıştır.²⁵⁸ Siyasi kovuşturmalar, anti-komünist bir devlet kurma doğrultusunda yasa ve uygulamalardan oluşan daha geniş bir ağın parçası olarak uzun yıllar devam etmiştir. Kamu sektöründe

²⁵⁵ Noam Chomsky, *World Orders, Old And New*, Pluto Press London, Londra, 1994, s.39.

²⁵⁶ Balkan Savaşları, Küçük Asya Felaketi, İtalyan-Alman saldırısı ve İç Savaş kayıplarının ayrıntılı bir karşılaştırması için bkz; Giorgos Margarites, *İstoria tou Ellenikou Emfuliou Polemou 1946-1949*, tom. 1, ekd. Vivliorama (d' ekdose), Athena, 2002, s. 51.

²⁵⁷ "Oi Koinonikes diastaseis tou emfuliou polemou", *Arheia Sughrones Koinovikes İstorias*

²⁵⁸ "Eleuthere Ellada", *Deltio Pleroforion*, 23.4.1948, *Arheia Sughrones Koinonikes İstoria*.

sadece milliyetçi vatandaşlara iş sağlamak için sadakat ve bağlılık sertifikaları veren konseylerin kurulması, bunun tipik örneğidir.

Bir başka boyut, gerillalara giden desteğin kesilmesi amacıyla dağ köylerinden yaklaşık 700 bin kişilik bir nüfusun ordu tarafından yerinden edilmesidir. Bunlardan ancak 160 bini geri dönebilmiş ve döndüklerinde harabeyle karşılaşmışlardır. Bu durum, bu köylerde ve genel olarak ülke düzeyinde Yunan toplumunun sosyal dokusunu önemli ölçüde zedelemiştir.²⁵⁹

İç Savaş sırasında büyük bir toplumsal sorun olan mültecilerin durumu ise "paidomazoma"* tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Çocukların DSE tarafından Doğu Avrupa ülkelerine gönderilmesiyle ilgili olarak bu teriminin kullanılması, tamamen propaganda amaçlıdır. Doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'na, tiranlar tarafından kaçırılan çocukların Helen düşmanına dönüştürülmesine gönderme yapmaktadır. Bu sorunun insanî boyutunun ötesinde (çocukları korumak), siyasi boyutu da bulunmaktadır. Çocuklar iki uç durum arasındadır. Düzenli ordunun kamplarına alınmaları ise korunmaları için değil, ebeveynlerinin sadakatini sağlamak içindir.²⁶⁰ Bu uygulamanın öznesi olan çocuklar, on yıllar boyunca mülteci olarak yaşayarak o yılların acılarını belki de en ağır şekilde çekenlerdir.

Yunanistan'ın yabancı ülkelerde bulunan "düşmanları" sadece çocuklar değildir. DSE yenildikten sonra binlerce gerilla sınırları geçmiş ve siyasi mülteci olmuştur. Çoğunluğu, Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya'ya sığınan Slav-Makedonlardır (yaklaşık 20 bin kişi). Diğerleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine, özellikle Sovyetler Birliği (Özbekistan'ın Taşkent şehrine), Çekoslovakya ve Polonya'ya dağılmıştır. Siyasi mültecilerin sayısı 56 bin (Yugoslavya hariç) olarak tahmin edilmektedir. Bu insanlar için yenilginin hayal kırıklığına, yabancı

²⁵⁹ "Oı profuges prepei na yurisoun sta spitia tous", *Radiofonikos Stathmos Eleuthere Ellada*, 29.12.1948, *Arheia Soghrones Koinonikes İstorias*.

* Çocuk toplama, devşirme.

²⁶⁰ "15. Markon", *Radiotelegrafema*, 15.11.1948, *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias*.

lkelerdeki kültür Şoku eklenmiştir.²⁶¹ Mülteciler yıllarca geri dönüş hakkı elde edememişlerdir. Dönüşleri ancak 1980lerde mümkün olabilmiiŐtir.

Sonuç olarak yaşanan bu süreç sadece bir iç savaş değil, toplumun bütün katmanlarının içine sürüklendiği, bütünüyle sosyal hayatın içine taşınan bir dönemdir. 1940'ların ikinci yarısında ülkede derin izler bırakan İç Savaş'ın pratikte sona ermesinin ardından ülke, içerideki son derece hassas ortamın yanı sıra kendisini dışarıda da, Soğuk Savaş'a yol açan iki süper güç (ABD-SSCB) arasındaki kutuplaşma tarafından belirlenen kritik bir dönem ile karşı karşıya bulmuştur. Bir yandan çatışmanın ülke içindeki ağır sonuçları diğer yandan uluslararası gerginlikler, Yunanistan'daki sosyo-politik gelişmeleri on yıllar boyunca etkileyecektir.

1.19. İÇ SAVAŞ SONRASI DÖNEM (1949-1967)

Yunanistan'ın İç Savaş Sonrası tarihî, komünistlerin yenilgiye uğradığı meydan savaşının sonuçlanmasıyla birlikte 1949 AĞustos'unun sonunda başlamıştır. Sağcıların zaferine rağmen galip gelenlerle yenilenler arasındaki uçurum ve toplumdaki bölünmüŐlüĐün, çekiŐmelerin izleri uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. İç Savaş'ın gerçekte, ancak Yunan toplumunun kolektif hafızasında zayıflamaya yüz tuttuktan sonra sona erdiğini söylemek mümkündür.

Bu dönemin ilk yıllarına damgasını vuran hususlar, İç Savaş'ın ardında bıraktığı sorunların aciliyeti ile bunların yaralı ve bölünmüş bir toplumda çözülmesi gerekliliğidir. Maalesef bu süreç, meseleleri ele almada yetersiz kalan hkmetlerin birbirini izlediği bir dönemde cereyan etmiştir. Savaş sonrası Yunanistan'ının yönetim biçimi parlamenter monarŐidir ve ülkeyi 1949'dan 1963'e kadar, İç Savaş'ın kazananları yönetmiştir. Sağın liderleri Aleksandros Papagos ve Konstantinos Karamanles'dir.

²⁶¹ "Ag. Sun.", *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias*.

Sivil özgürlükler, 1950'ler ve 1960'lar boyunca İç Savaş hissiyatının ve olumsuz etkilerinin belki de en çok hissedildiği alan olmuştur. Bunlar, öncelikle kurumsal düzeyde ve buna paralel olarak İç Savaş döneminin travmalarının izlerini taşıyan ve İç Savaş esnasında kabul edilen sözde “olağanüstü” tedbirlerle yüklü bir Anayasa ile bütün bu dönem boyunca etkilerini sürdürmüştür. 1952 Anayasası²⁶² kadınlara siyasi haklar vermekle birlikte otoriterdir ve demokratik olmayan uygulamaları “yasal” hale getirmiştir. Başka bir deyişle, Yunanistan ciddi yönetim sorunları yaşamaktadır.

Devlet "sadakat beyanlarının" imzalanmasını istemektedir. Komünist olmadığına dair polis onayı alınmaksızın, yani "Toplumsal Düşünce Belgesi"²⁶³ olmadan birinin üniversiteye yazılması, ehliyet veya pasaport alması mümkün değildir. Solcu olduğundan şüphelenilen vatandaşlar cezaevlerine ve sürgün kamplarına gönderilirken, bazıları idam edilmiştir. 30 Mart 1952 tarihinde üç yoldaşı ile birlikte casusluk suçlaması ile idam edilen KKE liderlerinden Nikos Mpelogiannes,²⁶⁴ bu dönemin sembolü olmuştur. Yargılanması Yunan tarihine “Mpelogiannes davası” olarak geçmiş ve infazı, İç Savaş'tan sonra komünistlere uygulanan acımasızlığın en tipik örneğini oluşturmuştur.

²⁶² 1952 Anayasası, 1 Ocak 1952 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. *Efemeris tes Kuverneseos*, 1 İanouariou 1952.

²⁶³ “Toplumsal Düşünce Belgesi” (To pistopoietiko koinonike fronematon), 1938'den 1981 yılına kadar yetkili makam (Emniyet, Ordu) tarafından verilen ve bir vatandaşın kendisinin veya bir aile üyesinin komünist olmadığını, hatta komünizme sempati dahi duymadığını teyit eden bir devlet belgesidir. Bkz; Athanasios Karafulles, “Pistopoietika koinikon fronematon: Mia klasike periptose koinonikes dikaiosines e adikias kata ten epiloge ton ipopsefion spoudaston stis Paidagogikes Akademies”, *5oEpistemoniko Sunedrio İstorias Ekpaideuses me Thema: “Ekpaideuse kai Koinonike Dikaosine” Dimosieuse eisegeseon*, Patras, 2008.; Tasos Kostapoulos, “Ta sinora tou ethnous”, *Sugchronoi Mehanismoi Vias kai Katapieses*, 15-18 Martiou 2005, s. 349- 395.

²⁶⁴ Eserin özellikle 13. bölümüne bakılabilir. Nikos Davvetas, *O Zografos tou Mpelogiannes*, Ekdoseis Metaihmio, 2013.; İşgale karşı ulusal direnişin sembolü olan komünist Mpelogiannes ile ilgili süreç, yakından izleyen uluslararası kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Picasso'nun “Karanfilli Adam” olarak resmettiği Mpelogiannes için Kostas Varnales, Giannes Ritsos ve Nazım Hikmet tarafından olmak üzere üç de şiir yazılmıştır. Nazım Hikmet'in 26 Mayıs 1952'de kaleme aldığı şiir şöyledir: “karanfilli adam: seher karanlığında,-projektörlerin ışığında,- kurşuna dizilen beyaz karanfilli adamın,- fotoğrafı duruyor üstünde masamın.- sağ eli- tutuyor karanfilli- bir ışık parçası gibi yunan denizinden.- karanfilli adam- ağır karakaşlarının altından- bakıyor cesur çocuk gözleriyle, hilesiz bakıyor.- türküler ancak böylesine hilesizdir- ve ancak komünistler- and içer böylesine hilesiz. - dişleri bembeyaz:- gülüyor Mpeloyannes. ve elindeki karanfil, -bu yiğit, -bu rezil günlerde- söylediği sözlerden biri gibi insanlara...-mahkemede çekildi bu fotoğraf.- idam kararından sonra...Bkz; “Tria poiemata gia ton Niko Mpelogiannes”, *To Kouti tes Pandoras*, 30 Martiou 2016, <http://www.koutipandoras.gr/article/tria-poiemata-gia-ton-niko-mpelogiannh>, Erişim: 03 Nisan 2018.

1949 ve 1952 yılları arasında çok kısa süre iktidarda kalan çeşitli hükûmetler kurulmuştur. İç Savaş'ın gerilimlerini yatıştırmak amacıyla siyasi tutukluların affı (barış önlemleri) yoluna giden Nikolaos Plastiras hükûmeti²⁶⁵ de bunların arasındadır. Onu Aleksandros Papagos (1952-1955) ve Konstantinos Karamanlis izlemiştir. Merkez, birleşik siyasi ifadesini ancak 1961'de, Georgios Papandreou liderliğindeki Merkez Birliğinin (EK)* kurulmasından sonra elde etmiştir. Solun en büyük yasal partisi 1951'de kurulan Birleşik Demokratik Sol (EDA)** iken, KKE yasa dışıdır.

Rejimin başlıca dayanakları ABD, monarşi ve gizli güç odaklarıdır. Yunanistan'ın NATO'ya katılımı (1952) ve ülkede askerî üslerinin kurulmasından (1953) sonra kurumsaştırdığı nüfuzu ile ABD, Yunan meselelerinde başrol oyuncusu haline gelmiştir. Bu noktada uluslararası konjonktüre yer verilmesinde yarar bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya artık bambaşka bir yerdir. Savaşa kadar dünyanın en önemli gücü olan İngiltere artık bu niteliğini kaybetmiş, yerini Amerika Birleşik Devletlerine bırakmıştır. Böylece dengelerin değiştiği ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar devam edecek yeni bir döneme girilmiştir. Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönem, iki büyük blok ülkesi Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğindeki Batı Bloku ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin liderliğindeki Doğu Bloku arasındaki jeopolitik, askerî ve ekonomik rekabet ile belirlenen dönemdir. Savaş sonrasında Sovyetlerin Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da artan etkisi karşısında ABD ve İngiltere, başta Batı Avrupa olmak üzere Sovyet destekli komünist partilerin iktidar olmasını engellemek üzere harekete geçmiştir. Birleşik Devletler "Marshall Planı ve Truman Doktrini" ile Batı Avrupa'yı nüfuzu altına almış, buna karşılık Kıta'nın doğusunda da Sovyetlerin güdümü altında komünist hükûmetler kurulmuştur. NATO ve Varşova Paktının kurulmasıyla da Soğuk Savaş doruğa ulaşmıştır.

²⁶⁵ Leontarites, *a.g.e.*, s. 83-93.

* Enosis Kentrou (EK)

** Eniaia Demokratike Aristera (EDA)

Yunanistan ise bu iki kutuplu dönemin etkilerini, II. Dünya Savaşı'nın ve işgalin ağır sonuçlarını henüz atlatmadan kendisini içinde bulunduğu kanlı İç Savaş yıllarında yaşamaya başlamış bir ülkedir. Nachmani İç Savaş'ı, "Bu, ülkenin geleceğine dair bir savaştır: Yunanistan komünizme mi kayacak, yoksa Batı-oryantasyonlu bir ülke olarak kalmaya devam mı edecek?"²⁶⁶ şeklinde nitelendirmektedir. Ülke bu yeni düzende tercihini Batı Blokundan yana kullanarak İç Savaş'ın sona ermesinden itibaren komünizm karşıtı politikasını hayata geçirmiştir.

Bu arada Yunanistan'da siyasi kriz giderek keskinleşirken, tartışmalı 1961 seçimleri sonrasında önemli sosyal mücadeleler de gelişmiştir. Demokratik özgürlükler talep eden, yaşam koşullarının iyileştirilmesini isteyen ve eğitim masraflarının artışı protesto eden binlerce vatandaş sokağa çıkmıştır. Bu iklimde 1963'te Selanik'te EDA milletvekili Gregores Lamprakes gizli güçler, polis iş birliğiyle (takip eden davada kanıtlandığı üzere) öldürülmüştür.²⁶⁷ Karamanles, altı ay sonra yapılan seçimleri çok az bir farkla Georgios Papandreou'nun Merkez Birliği karşısında kaybetmiştir. Karamanles, Saray ile ilişkilerinde de sorunlarla karşılaşınca 1964'de ülkeden ayrılarak Paris'e yerleşmiştir.

Yunanistan 1950'lerde NATO'ya üye olurken, Batı Avrupa ile de ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET)* yaptığı başvuru, 1961'de anlaşma ile sonuçlanmıştır.²⁶⁸

²⁶⁶Nachmani, a.g.m., p.399.

²⁶⁷ Strates Dounias, "54 hronia apo te dolofonia tou Gregore Lamprake", *Rizospastes*, 28 Mae 2017.; Evi Gkotzaridis, "Who Will Help Me to Get Rid of this Man?": Grigoris Lambrakis and the Non-Aligned Peace Movement in Post-Civil War Greece: 1951-1964, *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 30, Number 2, October 2012, p. 299-338.; Tahsin İşkeçeli, *Yunanistan Buhurani*, Ankara, Kardeş Matbaası, 1969, s. 48

* Bu çalışmada Avrupa Birliği (AB) terimi mevcut AB'yi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Topluluğu (AT) ise daha önceki tezahürlerini belirtmek için kullanılmaktadır.

²⁶⁸ Resmi süreç için Yunanistan Dışişleri Bakanlığının internet sayfasına bakılabilir. "E poreia tes Elladas stin Europaike Enose", *Ellenike Demokratia Upourgeio Eksoterikon*, <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html>, Erişim: 7 Nisan 2018.

1.19.1. Kıbrıs Olayları

Yunanistan aynı zamanda Kıbrıs ile de yakından ilgilenmiştir. Ada'daki gelişmeler Yunanistan'ın siyasi yaşamını büyük ölçüde etkilemiş ve Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi gerektiğini iddia eden birçok kişiyi harekete geçirmiştir.

Yunanistan, II. Dünya Savaşı'nda kazanan taraf olmasına rağmen toprak talepleri açısından tatmin olmamıştır. Daha önce İtalyan mülkiyeti altında bulunan Oniki Adalar ilhak edilmiş olsa da uluslararası koşullar, kuzey sınırında değişikliğe izin vermemektedir. Böylece Yunanistan Avrupa'daki etnik sınırlarına ulaşmıştır. Bu çerçevede Kıbrıs, Yunanların yaşadığı ancak Atina'nın kontrolünde olmayan tek topraktır. 1950'lerin ortalarında Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar, bu bölgeyi Yunan millî tutkularının odağı haline getirecek ve bir anlamda savaş ve savaş sonrasındaki sıkıntılar için bir çıkış noktası olacaktır.²⁶⁹ Bundan sonra her hükûmet, dış politika yöneliminden bağımsız olarak bu büyük sorunla uğraşmak zorunda kalacaktır.

1878'de Ada'nın yönetimini devralan İngiltere, 1914'de tek yanlı bir kararla Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Kıbrıslı Rumlar, Ada'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiliz hâkimiyetine geçişini olumlu karşılamıştır. Zira bunun Enoses'e, yani Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesine yol açacağına inanmışlardır. Enoses, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs, Küçük Asya ve Konstantinoupoles gibi Yunanların yaşadığı parçalarının Yunanistan tarafından ilhak edilmesi anlamındaki daha geniş kapsamlı bir hırs olan "Megali İdea"nın bir parçasıdır.²⁷⁰ Milliyetçi fikirlerden etkilenen orta sınıfın oluşmasının yanı sıra giderek Yunanistan'ın resmi ideolojisi haline gelmesi, Kıbrıslı Rumları Enoses

²⁶⁹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 413.; Niyazi Kızılyürek, İç Savaş'ın (1946-1949) Komünistlerin yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra Yunanistan'da göreve gelen hükûmetlerin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerine sıkı sıkıya bağımlı olmalarının, ülkenin Kıbrıs için aktif bir politika geliştirmesine engel olduğunu belirtmektedir. Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısılcısında Kıbrıs*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 122.

²⁷⁰ James Ker-Lindsay, *The Cyprus Problem: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2011, p. 14-15.

milliyetçiliği doğrultusunda etkilemeye başlamıştır.²⁷¹ Öte yandan Kıbrıslı Rumlar, Ada'nın tarihsel olarak Yunan olduğuna ve Yunanistan ile birliğin doğal bir hak olduğuna inanmaktadırlar.²⁷²

Türkiye, Kıbrıs üzerindeki İngiliz egemenliğini Lozan Antlaşması ile 1923'de tanımıştır.²⁷³ Nüfusun yüzde 80'ini oluşturan Rumlar, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması konusunda ısrarcıdırlar.²⁷⁴ Başpiskopos Makarios'un öncülüğünde 15-22 Ocak 1950'de gerçekleştirilen plebisitte Rumların yüzde 95,7'si Enosesi istediğini ifade etmiştir.²⁷⁵ Bunun sonrasında bu doğrultudaki çabalar artırılmıştır.

Yıl ortalarında Albay Grivas bazı ön temaslar sonrasında Ada'ya giderek Makarios ile görüşmüş ve İngilizlere karşı girişilecek silahlı mücadelenin örgütlenmesine başlamıştır.²⁷⁶ 1955'de Ulusal Kıbrıs Savaşçıları Örgütünün (EOKA)* İngiliz kuruluşlarına karşı terör eylemlerine başlaması, bu gergin ortamı patlamanın eşiğine getirmiştir.²⁷⁷ Richard Clogg, 1955 ayaklanmalarını kışkırtan nedenin Kıbrıslı Rumların ana karayla birleşme isteği olduğunu ve Türklerin de buna karşı taksim (Ada'nın paylaşımı) isteğiyle cevap vermekte

²⁷¹ Enoses fikrinin gelişimi için bkz; Niyazi Kızılyürek, a.g.e., s. 77-102.

²⁷² Thomas Diez, *The European Union and the Cyprus Conflict, Postmodern Union*, Manchester University Press, s. 83.

²⁷³ Antlaşmanın 20. Maddesi şöyledir: "Türkiye Britanya Hükûmeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani 1914'te ilân olunan ilhakını tanıdığını beyan eder." "Lozan Sulh Muahednamesi", T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, Devre: II, İçtima: 1, Cilt 2, İkinci Basılış, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1942.

²⁷⁴ Clogg, *A concise history of Greece*, s. 150.; Türk Dışişleri Bakanlığının internet sitesinde ise "18. yüzyıl başlarına kadar Kıbrıs'taki Türk sayısı Rumlardan fazla olmuştur." denilmektedir. Bkz; "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, Erişim: 7 Nisan 2018.

²⁷⁵ Niyazi Kızılyürek, a.g.e., İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 92, 95-96.; Her ne kadar Kilise plebisit belgesini sadece Kıbrıslı Hıristiyan Rumların imzalamasını istediye de az sayıda (42) Kıbrıslı Türk de imzalamıştır. Nikos Hristodoulides, "To Enotiko Dempsefisma sten Kupro", *E Kathemerine*, 02.09.2012.

²⁷⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 7.

* Ethnike Organosis Kuprion Agoniston (EOKA)

²⁷⁷ Dale C. Tatum, *Who Influenced Whom? Lessons from the Cold War*, Maryland, University Press of America, 2002, p. 43.; "E EOKA kai e Enople drase", *Rizospastes*, 14 Flevare 1999.

gecikmediğini belirtmektedir.²⁷⁸ 1959'a gelindiğinde enosis'den vazgeçmiş olan Makarios artık bağımsızlık fikrini benimsemektedir.

Faruk Sönmezoğlu ise Makarios'un, gerçekte taksim seçeneğini ortadan kaldıracak ve enosisin aşamalı olarak gerçekleştirilmesine imkân tanıyacak bir zeminin oluşturulmasını hedeflediğini belirtmektedir.²⁷⁹ Karamanlis ile Adnan Menderes arasında Zürih'te temelleri atılan²⁸⁰ bağımsız bir Kıbrıs devletine dair Londra'daki görüşmelere Makarios, Türk toplumunun temsilcisi Fazıl Küçük ile birlikte katılmıştır.²⁸¹ Kararlaştırılan anlaşmalar 19 Şubat 1959'da Londra'da Türkiye, Yunanistan, İngiltere ile Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri tarafından imzalanmıştır.²⁸² Xydis, Makarios'un endişeli olduğunu ancak bunun için Londra'ya gelmiş olan Başbakan Karamanlis'in kendisine, imzalamaması halinde Yunanistan'ın yanında olmayacağını söylemesi üzerine "evet" demek zorunda kaldığını belirtmektedir.²⁸³ Kıbrıs, 1960 yılında bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiştir.²⁸⁴ Bununla birlikte "Kıbrıs, Türkiye ile Yunanistan için asla bir dış politika konusu olmamış, bir 'milli dava' olarak kalmaya devam etmiştir."²⁸⁵ Bu çözüm, her iki ülkenin de karşılık olarak tezlerinden fedakârlık yapmaları sonucunda elde edilebilmiştir.

Çözüm süreci Türkiye ve Kıbrıs Türkleri arasında bir anlaşmazlık yaratmazken, aynı durum Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar için geçerli değildir. ABD ve İngiltere'nin, meseleyi NATO üyeleri arasında sorun yaratmadan çözme yönündeki baskıları sonucunda Yunanistan'ın Türkiye lehine ödün verdiği

²⁷⁸ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 151, 153.

²⁷⁹ Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, s. 12.

²⁸⁰ John S. Koliopoulos, Thanos, M. Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, s. 150.

²⁸¹ Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, Maryland, Scarecrow Press, s.105-106.

²⁸² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, İstanbul, Alkım, s. 533.; "Millî Mücadeleye adanmış bir ömür: Dr. Fazıl Küçük", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 63, Mart 2015, s. 22.; Sürece ve anlaşmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz; Serdar Örnek, Giasemi Ververi: *Yunanistan perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Seçkin, 2016, s. 61-78.; Anlaşmaların hukuki boyutu için bkz; Kudret Özersay, *Kıbrıs Sorunu: Hukusal İnceleme*, Akara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No:32, Ankara, 2009, s. 7-50.

²⁸³ Stephen George Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, The Hague: Mouton, 1973, p. 439-454.

²⁸⁴ Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 415.

²⁸⁵ Niyazi Kızılyürek, a.g.e.,s. 104-105.

söylenbilir. Bu durum, Yunan hükûmeti ile Makarios arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Yunanistan'ın Kıbrıs politikası, Karamanlis'in iktidarı kaybettiği 1963 Kasım'ına kadar Zürih ve Londra ruhuna uygun bir seyir izlemiş ancak Şubat 1964'de Georgios Papandreou'nun iktidara gelmesi durumu değiştirmiştir.²⁸⁶ Türkler 1960 yılındaki kazanımlarını korumaya çalışırken Rumlar, kendilerine göre demokratik olmayan ve işleyemez yönleri değiştirmeyi hedeflemektedir.

Kasım 1963'de Kıbrıslı Rum Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumları arasındaki yetki dağılımına ilişkin olarak Anayasa değişikliği önerisinde bulunmuştur. "Makarios'un 13 Noktası"²⁸⁷ olarak anılan öneri, Rum Cumhurbaşkanı ile Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto yetkisini kaldırırken, Parlamentodaki temsil oranlarını değiştirmekte ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını sınırlamaktadır. Makarios'un amacı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki toplumlu yapısını zayıflatmaktır.²⁸⁸ Başpiskopos, özellikle hükûmetin değişmesi ve Zürih-Londra antlaşmalarına karşı olan Georgios Papandreou'nun başbakan olması nedeniyle değişiklik önerilerinin kabul edileceğini düşünmektedir.²⁸⁹

Ada'da iki toplum arasındaki olaylar ve güvensizlik devam ederken, 1963 yılında Türklere yönelik saldırılar, Türkiye'nin Ada'ya doğrudan müdahale etmesi tehlikesini doğurmuştur.²⁹⁰ Üç garantör devlet taraflara çatışmaları sona erdirmeye çağrısında bulunurken, kurulan bir komitenin imzaladığı anlaşma ile Yeşil Hat'ın oluşturulması sağlanmıştır.²⁹¹ Güvenlik Konseyi kararı ile oluşturulan BM

²⁸⁶ Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, s. 13-14.

²⁸⁷ F. Stilianu, "Ta 13 Semeia", sto: P. Papapoliviou (epim.), *1960-1969: E dekaetia tes egkathidrisis*, Leukosia 2010, s. 95.

²⁸⁸ Paulos Tzermias, *Ístoria tes Kupriakes Demokratias*, Athena, Libro, 2001, s. 480.

²⁸⁹ Alekses Erakleides, *To Kupriako: Sugkrouse kai epilise*, Athena, I. Sideres, 2002, s. 86-87.

²⁹⁰ Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 205, Ağustos 2013, s. 13-15.

²⁹¹ Anlaşma 30 Aralık 1963 tarihinde imzalanmıştır. Örnek, Ververi: a.g.e., s. 92.

Barış Gücü²⁹² 17 Şubat'ta işlerlik kazanırken, çatışmalar durmadığı gibi yoğunlaşmıştır. Bu esnada Makarios ile Georgios Papandreou arasında nisan ayında gerçekleştirilen görüşmede hayati bir karar alınmış, Makarios, Papandreou'nun Ada'ya gizlice asker gönderme teklifini kabul etmiştir.²⁹³ Bu da güvensizliğin ve beslenen niyetlerin en belirgin göstergesi olmuştur.

Olaylar ancak ABD Başkanı Johnson'ın şahsî müdahalesi²⁹⁴ üzerine yatışmıştır.

Başkan Johnson'ın 5 Haziran tarihli mektubu Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Diplomatik üslupla bağdaşmayan ve muhatabına yukarıdan bakan mektup, kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır.²⁹⁵

Olaylar, izleyen yıl Birleşmiş Milletler Barış Gücünün Ada'ya gelmesine yol açmış, Kıbrıs kriz olmaktan çıksa da sorun olarak kalmaya devam etmiştir.

²⁹² Tony Judt, *E Europe meta Ton Polemo*, Tomos 3, Metafrase: Elene Asteriou, Athena, Ekdoseis Aleksandria, 2012, s. 87-88.; "UNFICYP Background," *UNFICYP*, <https://unficyc.unmissions.org/>, Erişim: 12 Mayıs 2018.

²⁹³ Andreas Papandreou konuyu şöyle aktarmaktadır: "Kıbrıs Yunanistan'dan oldukça uzaktaydı. Bu nedenle Yunanistan'ın Kıbrıs'a yardım taahhüdü, Türkiye'nin Ada'ya asker çıkarması halinde pek bir şey ifade etmeyecekti. Kıbrıs'ın savunmasına Yunanistan'ın askerî yönden katkıda bulunması, bu katkıyı Türkler saldırmadan önce gerçekleştirmesiyle mümkün olabilirdi. Gerçekten de Yunanistan Kıbrıs'a el altından silah ve asker yollayabilirse bu, Türklerin işlerini zorlaştıracak ve Ada'ya askerî müdahaleyi önleyecekti. Babam Makarios'a bu teklifi yaptı; o da kabul etti. Geniş çaplı bir yardım harekâtı başladı. Bu yardım gizlice iletiliyordu. Silah ve asker dolu gemiler geceleri Ada'ya yanaşıyor; sivil elbiseler giymiş 'gönüllüler' Kıbrıs'a çıkarılıyor ve Kıbrıs birliklerine katılıyorlardı. Yardım harekâtı yazın ortalarına dek sürdürüldü. 20 bin kadar tam teçhizatlı subay ve er, Kıbrıs'a çıkarıldı." Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, New York, Doubleday and Company, Inc., 1970, p. 132.; Aynı konu Türk Dışişleri Bakanlığının internet sitesinde şu şekilde yer almaktadır: "Bilahare, BM Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964'de aldığı 186 sayılı kararla Ada'ya uluslararası barış gücü (UNFICYP) konuşlandırılmıştır. Bu arada Yunanistan adaya gizlice askeri kuvvet yollamaya başlamış, bu kuvvetin sayısı zaman içinde 20.000'e ulaşmıştır. Böylece bir ortaklık devleti olmaktan çıkarak bir Rum yönetimine dönüşen Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen Rum/Yunan kontrolü altına girmiş ve iki halk birbirinden tamamen kopmuştur. "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı."

²⁹⁴ "Johnson Warns Inonu On Cyprus", *The New York Times*, June 6, 1964.; "Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House," January 15, 1966, *Middle East Journal* 20 (1966), p. 386-393.; Melek Fırat, "Kıbrıs Sorunu ve İnönü", *İnönü Vakfı*, <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihitali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, Erişim: 7 Nisan 2018.

²⁹⁵ "Milliyetçiler için gurur kırıcı olan mektup, sol görüşlüler için de ülkenin ipotek altında olduğunun bir göstergesidir." Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, s. 89

1.19.2. Cunta'ya Doğru

Papandreou, galip gelmekle birlikte ancak azınlık hükûmeti kurabildiği 1963 seçimlerinden sonra, 16 Şubat 1964'deki seçimlerde çoğunluğu elde etmiştir.²⁹⁶ 15 Temmuz 1965'te Başbakan, Milli Savunma Bakanlığı görevini de üstlenmeyi talep etmiştir. Kral II. Konstantinos'un, Başbakan'ın kendi oğlu Aspida* davasında üstlendiği düşünülen rolü yüzünden soruşturulmaktayken uygun olmayacağı gerekçesiyle reddetmesi, Papandreou'nun istifa etmesine neden olmuştur.²⁹⁷ Bunu büyük gösteriler izlerken Merkez Birliği'nden ayrılanların oluşturduğu başarısız iki koalisyon hükûmeti, ülkeyi girdiği çalkantılı dönemden çıkarmayı başaramamıştır. Kral Papandreou'ya karşı sert bir tutum takınırken liberal ve muhafazakâr siyasetçiler arasında da gerginliğin tırmanması ve güvensizlik, siyasi bunalımın giderek şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu döneme damgasını vuran başlıca iki aktör, siyasi hayatta aktif bir rol almak isteyen Kral ile siyasi rejimi komünistlerden korumayı amaç edinmiş olan ordudur.

Kral'ın Nisan 1967'de hükûmeti kurmakla görevlendirdiği Panagiotis Kanellopoulos'un Parlamentodan güvenoyu alamaması üzerine, 28 Mayıs tarihinde genel seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. Seçimleri Papandreou'nun kazanacağı genel beklentisi bulunmakla birlikte, olası bir askerî ayaklanmaya ilişkin söylentiler de yaygındır.²⁹⁸ Nitekim Andreas Papandreou, Mayıs 1967'de gerçekleştirilecek seçimlerde Merkez Birliğinin ezici bir fark elde edeceğinin daha 1966 sonbaharında belli olduğunu, 1967 ilkbaharında ise gün gibi ortada

²⁹⁶ Judt, a.g.e. s. 84.; Papandreou mutlak çoğunluğu EDA Partisinin desteği ile elde etmiştir. İskeçeli, a.g.e.,s. 69.; Andreas Papandreou 1963 ve 1964 seçimlerine aktif olarak katılmış, milletvekili seçilmiş ve Merkezi Birlik Hükûmeti Bakanı olarak görev yapmıştır. Giorgos Petropoulos, Nikolas Zerganos, Nikos Hatzedemetrakos, Kostas Manimanakes, Elene Katsigianne, "E Deksia sto Kunegi tou Andrea", *E Efemerida ton Suntakton*, 24 Septemvriou 2017.

* Kalkan.

²⁹⁷ Papandreou bunu, Karamanlis'in 1961'deki seçim komplosuyla eş değer bir "kraliyet komplosu" olarak nitelendirmiştir. Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 161.; "Georgios Papandreou (1888-1968): O Geros tes Demokratias", *Voule ton Ellenon*, Athena 2008, s. 14.

²⁹⁸ Svoronos, *Episkopise tes Neoellenikes İstorias*, s. 152.; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 426.

olduğunu iddia etmektedir.²⁹⁹ Haritos-Fatouros da, ordu içindeki aşırı sağ unsurların hedefinin Georgios Papandreou ile oğlu Andreas'ı siyaset sahnesinden uzaklaştırmak olduğu³⁰⁰ değerlendirmesiyle Papandreou'nun görüşünü desteklemektedir.

Sonuç olarak Yunanistan, 21 Nisan sabahı bir diktatörlüğe uyanmıştır.

1.20. ALBAYLAR CUNTASI³⁰¹

Georgios Papandreou 1964'de başbakan olduğunda, bazı eski kralcı subayları emekli edip onların yerine genç, liberal ve ordu üzerinde sivil denetimin üstünlüğünü benimseyenleri getirmek suretiyle silahlı kuvvetleri yeniden organize etmeyi ve sivil denetim altına almayı planlamıştır. Bu durum Papandreou'nun muhafazakâr kesimlerle ilişkisini daha da gerginleştirdiği gibi orduda da savunma giderlerinin kısıtlanacağı endişesini yaratmıştır. Durum, Mayıs 1965'de Aspida³⁰² olarak adlandırılan gizli, sol kanat bir subaylar grubunun ortaya çıkarılmasıyla daha da kötüye gitmiş, kanıtlanmamış olsa da

²⁹⁹ Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 9-10.

³⁰⁰ Mika Haritos-Fatouros, "The Greek situation", *The Psychological Origins of Institutionalized Torture*, USA and Canada, Routledge, 2003, s. 27.

³⁰¹ "İspanyolca kökenli 'Junta' teriminden gelen 'cunta' (honda) terimi, Latin Amerika ülkeleri için yönetimi ele geçiren grup olarak tanımlanırken genel anlamda, "darbe yoluyla iktidarı ele geçiren askerî ve siyasi grup ve silah gücü ile diktatörlük rejiminin dayatılması" olarak tanımlanmaktadır. Yunanistan özelinde ise 1967 yılında yasal yönetimin devrilmesini planlayan ve devamında da yönetimde yer alan siyasetçileri ve askerleri ifade etmektedir. Georgios D. Mpampiniotes, a.g.e., s. 1985.; Ayrıca sözcüğün serüveni için bkz; Leonidas Kalluvretakes, "Honda semainon kai semainomena: oi peripeteies mias lekse", *Elios Ethniko İdrima Erevnon*.

³⁰² Andreas Papandreou, Aspida hakkında şunları ifade etmektedir: "Kral, Anayasa dışı davranışını meşru göstermek için ordu içinde bir 'gizli örgüt' keşfetti. 'Gizli örgüt', benim liderliğim altında birkaç subaydan oluşmaktaydı. 'Aspida' diye adlandırılan bu sözde 'gizli örgütü' güya Yunan CIA'sından kopardığım subaylarla kurmuştum. Örgütün amacı hükûmeti devirmek, Kralı yurt dışına sürgüne göndermek, sosyalist eğilimli 'iğrenç bir diktatörlük' kurmaktı." Bkz; Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 8.; Bu konuda ayrıca bkz; Dimitri Kitsikis, "The Nationalism Of The Present Greek Regime And Its Impact On Its Foreign Relations", *Ethniko Kentro Koinonikon Ereunon, Epitheoresis Koinonikon Ereunon a' kai v' trimenon*, 1971, s. 42.; Andreas Papandreou'nun eşi Margaret Papandreou'nun, eşinin Aspida konusuna neden dahil olamayacağına ilişkin görüşleri için bkz; Margaret Papandreou, *Nightmare in Athens*, USA, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1970, s. 105-117, 263-285.

Başbakan'ın oğlu Andreas Papandreou'nun grupla bağlantıları olduğu iddia edilmiştir.

Böylesine gergin bir ortamda seçim hazırlıkları yapılırken 21 Nisan'da Albay Georgios Papadopoulos, Albay Nikolaos Makarezos ve Kıdemli Albay Stilianos Pattakos'un liderliğinde bir grup subay iktidara el koymuştur. Bu üç başrol oyuncusundan CIA ile bağlantısı olduğu iddia edilen Papadopoulos, müdahaleden birkaç gün önce devrimin lideri olarak seçilmiştir.³⁰³ Nitekim Cunta esnasında Devlet Bakanı olarak Başbakanlık ofisinde kilit rol oynayacaktır. Böylece 1843, 1862, 1909, 1920'lerdeki³⁰⁴ ve 1936'dan sonra ordu, bir kez daha Yunan siyasetine girmiştir. Aslında uzun zamandır ipuçlarını veren ve işaretlerini gösteren 21 Nisan darbesi, birkaç saat içinde başarılı olmuştur ve yıllarca sürecektir.

Konstantinos Karamanlis hükûmetinin girişimiyle 1974 yılı sonlarında özel bir mahkeme oluşturulmuştur. Mahkeme, 1967'de gerçekleştirilen darbenin yirmi subay tarafından planlandığı ve uygulamaya konulduğu kararını vermiştir.³⁰⁵

Messas, Yunanistan'da ordunun geçmişte -1821'den itibaren-, "ülkenin bağımsızlığının, anayasal yapısının ve toprak bütünlüğünün düşmana karşı savunulması" şeklinde belirlenen anayasal görevinin ötesinde, ülke siyasetinde

³⁰³ Constantine P. Danopoulos, "Military Professionalism and Regime Legitimacy in Greece, 1967-1974", *Political Science Quarterly*, Vol. 98, No. 3, 1983, s. 487-488.; Andreas Papandreou, Papadopoulos'un Avrupa'da diktaörlük makamına gelen ilk istihbarat ajanı olduğunu ve gerçekleştirdiği darbenin, CIA'nın Avrupa'daki ilk başarılı askerî harekâtı olması ile ünlü olduğunu iddia etmektedir. Bkz; Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 11.; Papadopoulos'un CIA ile bağlantılı olduğu yönündeki iddialar için ayrıca bkz; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 430.

³⁰⁴ Albaylar Plastiras ve Gonatas liderliğinde 1922 yılında gerçekleştirilen darbeden, 1936 yılındaki Metaksas darbesine kadar ülkede yedi adet darbe ve darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. C. L. Sulzberger, "Greece Under The Colonels", *Foreign Affairs*, Jan. 1970, s. 302-303.; "Bağımsızlığın kabul edildiği 1828'den hemen sonra, 'darbe günlüğünü' 1831'de iki ayrı darbe ile başlatan Yunanistan, sırasıyla 1843, 1862, 1909, 1916, 1922, 1925, 1926, 1935 ve en son 1967'de askeri darbelerle yüzleşmek durumunda kaldı. Bunlara ek olarak 1923, 1933, 1935, 1938, 1951, 1967 (ikinci kez), 1973 ve son olarak 1975'te başarısız ya da son anda önlenen darbe girişimleri yaşandı." Bkz; Stelyo Berberakis, "Yunanistan'da darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırdı", *Batı Trakya Haber Ajansı*, <https://www.batitrakya.org/yazar/stelyo-berberakis/yunanistan-darbe-ve-tesebusleri-31-yil-once-ortadan-kaldirdi.html>, Erişim: 26 Kasım 2018.

³⁰⁵ Danopoulos, a.g.m., s. 487.

çok önemli bir aktör olduğunu belirtmektedir. Ona göre “Yunanistan’da ordunun siyasetteki rolü, genel olarak Yunan tarihinin hızlı ve değişken karakteri ile izah edilebilir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı verilen bağımsızlık mücadelesi özel olarak vurgulanmak şartıyla yabancı müdahalelerin Yunan siyasetindeki etkisi ayrıca siyasi yaşamda başından beri kendini gösteren monarşi ve cumhuriyet çekişmesine kadar birçok olgu, Yunanistan’da silahlı kuvvetlerin siyasallaşmasını motive etmiştir. Diğer yandan, ordunun Yunan siyasetine müdahalesi, ülkenin sınıf sistemindeki gelişmelerle de yakından ilişkilidir. Bu çerçevede ordunun siyasallaşmasının nedeni, aslında toplumdaki belirli grupların kazanımlarını garanti altına almak ve siyasi gücü korumak olarak düşünülebilir.”³⁰⁶

Subaylar darbeyi gerçekleştirirken Prometheus adlı NATO planına dayanmıştır. Plan, 25 Nisan 1966 tarihinde Kral ve zamanın başbakanı tarafından imzalanan NATO planının bir parçasıdır ve hedefi, Yunanistan’ın komünist komşularından birinin, örneğin Bulgaristan’ın saldırısına uğraması halinde ülke içinde baş gösterebilecek bir komünist ayaklanmanın bastırılmasıdır.³⁰⁷

Ülkenin darbeye çok da hazırlıklı olmadığı, Andreas Papandreou’nun aşağıdaki ifadelerinde karşılığını bulmaktadır:

“Papadopoulos’un ‘Prometheus Planı’nı’ uygulaması büyük şaşkınlığa yol açtı. Bütün harekât tek bir emirle yürütüldü: ‘Prometheus Planı’nı uygulayın. Bu NATO planı, komünistler bir darbe yaptığı takdirde kullanılmak üzere hazırlanmıştı ve Genelkurmay Başkanlığına ait çok gizli bir belgeydi. İleri gelen komutanlar, Genelkurmay’da Millî Savunma Bakanı Papaliguras başkanlığında yapılacak bir toplantıya katılmak üzere çağrılmış oldukları Atina’da bulunmaktaydılar. Kıtalarda komutanlık görevinde bulunan subaylar ise ‘Prometheus Planı’nı uygulayın’ emrini

³⁰⁶ Kostas Messas, “Greece”, *The Political Role of the Military: An International Handbook*, Edit: Cynthia Watson, Constantine P. Danopoulos, Greenwood Press, London, 1996. s. 155-157.

³⁰⁷ Nitekim söz konusu plan, darbe günü ile bunu izleyen birkaç gün içerisinde sekiz bin komünistin tutuklanması için kullanılmış ve Yunanistan’daki komünist hareketin “kafası kopartılmıştır”. Robert V. Keeley, John O. Iatrides; *The Colonels’ Coup and the American Embassy: A Diplomat’s View of the Breakdown of Democracy*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2010, s. 89.; Kitsikis, “The Nationalism Of The Present Greek Regime And Its Impact On Its Foreign Relations”, s. 42.

aldıkları zaman, bunu Genelkurmay kaynaklı bir emir zannettiler ve hiç itiraz etmeden uygulamaya koyuldular. Telefon haberleşmesinin kesilmesinin ve bunun sonucunda kumanda mevkiindeki subayların olup bitenler hakkında ayrıntılı bilgi alamamalarının da şaşkınlığın büyümesine katkısı oldu. Bununla birlikte eğer Kral yeni hükûmete yemin ettirmeyi reddetseydi, her şey alt üst olabilirdi.³⁰⁸

21 Nisan günü bütün siyasi liderler tutuklanırken³⁰⁹ Başbakanlık görevine getirilen Yunanistan Yargıtay Başsavcısı Konstantinos Kollias, Kral'ın önünde yemin etmiştir.³¹⁰ Kral'ın darbedeki rolü, gerçekten son derece tartışmalı bir konudur.

Svoronos, Nisan 1967'de Kanellopoulos'un güvenoyu alamaması üzerine alınan seçim kararını, aslında Kral'ın hazırlığı içinde olduğu bir müdahale planının parlamento safhasının başarısızlığa uğraması şeklinde yorumlamakta, bunun da askerî darbenin yolunu açtığı değerlendirmesinde bulunmaktadır.³¹¹ Svoronos'un aksine Tony Judt, Kral Konstantinos'un istekli olmadığını, darbecilere zorunlu olarak yemin ettirerek göreve getirdiğini iddia etmektedir.³¹²

³⁰⁸ Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 223.

³⁰⁹ 21 Nisan tarihinde ülke genelinde tutuklananların sayısı, 8270'dir. Bu tutuklamalar tamamen polis ve jandarma tarafından gerçekleştirilmiş olup, ordu karışmamıştır. Leonidas Kalluvretakes, "E omada Papadopoulou sten telike eutheia pros ten eksousia (1966-1967)", *E Stratiotike Diktatoria, 1967-1974*, Ep. Seiras: Elias Nikolakopoulos, Vasiles Panagiotopoulos, Vaggeles Karamanolakes, Ekdose Dimosiografikes Organismos Lamprakes A.E. 2012, s. 81

³¹⁰ Kıdemli Albay Stilianos Pattakos İçişleri ve Kamu Düzeni Bakanı, Panagiotes Pipineles Dışişleri Bakanı, General Grigorios Spandidakes Başbakan Yardımcısı ve Milli Savunma Bakanı, Albay Nikolaos Makarezos Koordinasyon Bakanı, General Odisseus Angeles ise Genelkurmay Başkanı olmuştur. Bkz; "Yunanistan'da Darbe", *Milliyet*, 22.04.1967.; Danopoulos, a.g.m., s. 488.; Margaret Papandreou, a.g.e., s. 178.

³¹¹ Svoronos, *Episkopise tes Neoellenikes İstorias*, s. 152., Andreas Papandreou da Svoronos'un düşüncesini paylaşmakta ve Kral'ın kendisinin de 13 Mayıs'ta, hatta Türkiye'deki model uyarınca bir darbe yapmayı planladığını söylemektedir. Ona göre bunu İngilizler de bilmektedir. Üstelik Gürsel'in darbesine de karıştıkları için bu konuda kendisine fikir vermişlerdir. İngilizlerin planına göre Kral Cuntası seçimleri bir yıl erteleyecek ve bu sürede onun kontrolü altında bir parti oluşturulacaktır. Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 224.: 21 Nisan darbesi ile Türkiye'deki 1960 darbesinin bir karşılaştırması için bkz; Keeley, *latrides, a.g.e.*, p. 105-106.

³¹² Nitekim sekiz ay sonra gerçekleştirilecek üstün körü bir "karşı darbe" girişiminin ardından Kral, ailesi ile birlikte Roma'ya kaçacaktır. Bkz; Tony Judt, a.g.e., s. 86.; 22 Nisan tarihinde *Milliyet* gazetesi, "Türkiye yakından izliyor" başlığıyla verdiği haberinde durumu, "Yunanistan'da Kral ile birlikte ordunun idareye el koyması" şeklinde aktarmaktadır. "Türkiye yakından izliyor", *Milliyet*, 22.04.1967.

1.20.1. Kral ile Darbeciler Arasında Müzakereler

Gece boyunca Kral ile kurulan birkaç temas sonrasında 21 Nisan sabahı saat 06.30'da Silahlı Kuvvetler radyo istasyonu, ordunun bozulan yönetime gece yarısından itibaren el koyduğunu belirten bildiriye yayınlamaya başlamıştır. Bunu, sahte kraliyet kararnamesinin³¹³ okunması izlemiştir.³¹⁴

“Yunanların Kralı Konstantinos,

Anayasa'nın 91. maddesinin kendisine verdiği yetki uyarınca yürürlükteki Anayasa'nın 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 95 ve 97. Maddelerini, ülkenin güvenliği ve kamu düzenine yönelik iç tehlikeler nedeniyle yürürlükten kaldırmıştır. Bu kararnameyi İçişleri Bakanı yayımlar ve yürütür.

21 Nisan 1967'de Atina'da

Yunanların Kralı Konstantinos

Bakanlar Kurulu

Başkan, üyeler... ”³¹⁵

Bunun anlamı, şu hükümlerin artık yürürlükte olmadığıdır: Kimsenin mahkeme emri olmadan tutuklanmaması, insanların özgür toplanma hakkı, sendika kurma ve katılma hakkı, ifade özgürlüğü hakkı ve yazışmaların dokunulmazlığı. Madde 18, siyasi suçlarla ilgili olarak ölüm cezasının uygulanmasını yasaklamaktadır ve böylece artık olağanüstü askerî mahkemeler, özel bir yasa olmaksızın kurulabilecek ve işleyebilecektir.

³¹³ Papadopoulos, gerekli askerî birliklerin hareketlerini tanımlayan ve Kral Konstantinos'un imzasını taşıyan sahte bir yazılı emir hazırlamıştır. Komplocular, yeni uyanan askerlere güya Kral tarafından imzalanmış olan emri okuyarak seslenmiş ve onları Kral adına savaş planında konuşlandırmışlardır. Ardından Papadopoulos, bir acil durum planı olan NATO Prometheus Planını devreye sokmak için işaret kodunu göndermiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için Kraliyet ailesinin internet sitesine bakılabilir. Andreas Megkos, “21e Apriliou: 51 hronia apo to Praksikopema ton Suntagmatarhon: Ellada Parelthon”, 21.04.2018, *The Royal Chronicles*, <http://www.royalchronicles.gr/21-apriliou-51-xronia-apo-to-praxikopima-ton-sintagmatarxon/>, Erişim: 21 Nisan 2018.

³¹⁴ “Misos eaionas apo to praksikopema tes 21es Apriliou-To hroniko tes egkathdruses tes Xountas ton suntagmatarhon”, *Newspost*, 21 Apriliou 2017, <http://newpost.gr/ellada/602818/misos-aiwnas-apo-to-praksikophma-ths-21hs-apriliou-to-xroniko-ths-egkathidryshs-ths-xoyntas-twn-syntagmatarxwn>, Erişim: 20 Nisan 2018.

³¹⁵ Kararname yine 21 Nisan günkü Resmî Gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris Tes Kuverniseos tou Vasileiou tes Ellados*, Teuhos Proton, Athenais, 21 Apriliou 1967.

Sabah saat 08.00'de Kral ile görüşmek isteyen darbeciler, kendisinden bir hükûmetin kurulmasını sağlayacak olan beyanları imzalamasını talep etmiştir. Müzakereler sonucunda iki taraf bir anlaşmaya varmıştır. Kral subayların bakanlıkları üstlenmesini, darbeciler de başbakanın sivil olmasını kabul etmiştir.³¹⁶ Kral'ın darbe ile ilişkisi tartışmalı bir konudur.

ABD Büyükelçisi Philips Talbot, subaylar yemin ettikten sonra Kralı ziyaret ettiğini belirtmektedir. Kral kendisine birlikleri kontrol edemediğini, Yunanistan'ı felakete sürüklediklerini, tanklar tarafından çevrilmiş olan Saray'da çaresiz kaldığını ve ülkeyi terk etmenin daha iyi olup olmayacağını düşündüğünü söylediğini aktarmaktadır. Hatta Kral, gerektiği takdirde Amerikan helikopterlerinin onu ve ailesini yurt dışına götürmek üzere Tatoi'ye ne kadar sürede ulaşacağını da sormuştur.³¹⁷

Dolayısıyla Kralın darbecilerle doğrudan bir iş birliği içinde olduğunu söylemek güç görünmektedir. Daha ziyade, kendisinin de belirttiği gibi çaresiz kaldığı veya direnebilecek kadar güçlü olmadığı değerlendirilmesi akla daha uygun gelmektedir. Ancak bu durum, elbette Kralın darbeciler tarafından hiç değilse kullanıldığı, hatta kendisinin de onları kullanmaya çalıştığı gerçeğini değiştirmemektedir.

1.20.2. Cuntacılar Kimlerdir?

Yeni askerî liderlerin birçok ortak özelliği vardır. Kırsal kesimden gelmektedirler ve Yunanistan dışında gerçek deneyimleri yoktur. Yunan toplumunun, yetişmelerini sağlamak için oğullarını orduya gönderen yoksul ailelerinden gelmektedirler. Metaksas döneminde okulda, o dönemin fikirlerini özümsemişler, daha sonra İç Savaş sırasında komünistlere karşı

³¹⁶ "Misos aionas apo to praksikopema tes 21es Apriliou-To hroniko tes egkathidrises tes Hountas ton sintagmatarhon", *Newspost*.

³¹⁷ Alekses Papahelas, *O Viasmos tes Elenikes Dimokratias: O Amerikanikos Paragon 1947-1967*, Ekdoseis Estia, sel. 325.

savaşmışlardır. Bazıları, Yunan Memurları Kutsal Birliği veya IDEA gibi sağcı topluluklarda yer almıştır. Metaksas rejimindeki benzerleri gibi sadakat, din ve milliyetçilik erdemlerini vurgulamışlar ve gerçekleştirdikleri müdahalenin bir komünist iktidarı engellediğini ilan etmişlerdir.³¹⁸ Askerlerin tutumu, aradan geçen yaklaşık yirmi yıla karşın İç Savaş yıllarını anımsatmaktadır.

Cunta, kendini yüceltmek için tıpkı Metaksas'ın 1936'da diktatörlüğünü "4 Ağustos 1936 Rejimi"³¹⁹ şeklinde "saygın" bir adla anması gibi darbeyi 21 Nisan 1967 Devrimi olarak adlandırmayı tercih etmiştir.³²⁰ Papadopoulos, katı bir "dogma"ya değil, esnek ideallere dayanan "yeni bir ideolojiye" ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Bu da ifadesini, antik Yunan değerleri ile Hristiyan etiğin "uyumlu sentezinde" bulmaktadır. Ulusal yeniden doğuş" olarak tanıttığı programın unsurları ise şöyledir: Ekonomik gelişme; Yunanistan'ın teknolojik ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler ailesine dâhil olması; modern, esnek, verimli, hizmet odaklı ve "anti-bürokratik" yönetim; eğitimin yeniden yapılandırılması; daha sağlıklı bir siyasi yaşam.³²¹ Cunta bütün fikir ve uygulamalarıyla Metaksas diktatörlüğünün gecikmeli bir devamı gibidir.

Judt'a göre ise Albaylar Cuntası, klasik bir cuntadır. Baskının hâkim olduğu dönem boyunca sol ve merkezdeki siyasiler hapse atılmış³²² veya sürgüne yollanmış, ülke yedi yıl boyunca dışarıya kapalı kalmıştır.³²³

³¹⁸ Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 427-428.

³¹⁹ Hondros, *a.g.e.*, p. 23-24.

³²⁰ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 163.

³²¹ Bkz; Danopoulos, *a.g.m.*, p. 491.; Papadopoulos'un ideolojisi ile ilgili olarak sözleri, açıklamaları, mülakatları ve anılardan oluşan "İnancımız" adlı kendi eserine başvurulabilir. Georgios Papadopoulos, *To Pistevo mas*, 5 *Tomoi*, Genike Dieuthunse Tupou, Athena, 1968.

³²² Tutuklulara uygulanan işkence teknikleri hakkında

³²³ Judt, *a.g.e.*, s. 86.; "Yeni Genelkurmay Başkanı Odiseus Angelis, 21 Nisan'dan itibaren kapalı salon toplantılarını, açık havada beşten fazla kişinin yan yana gelmesini, her türlü gayri milli propagandayı, silah taşımayı, sivillerin evlerinde silah bulundurmalarını ve başkasına ait bir evde sağlık tedavisini yasaklamıştı. Amatör radyo istasyonları bulundurulması ve herhangi bir elektronik alıcı ya da verici kullanılması da yasaktı. Nihayet stokçuluk ve aşırı fiyatlardan satış yapılması da yasaklanmıştı." Andreas Papandreu, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 23.

1.20.3. Cuntanın Uygulamaları

Darbeyi izleyen ay yeni rejimin hukuki temellerini sağlamlaştırmak için yeni bir Anayasa hazırlanması amacıyla yirmi hukukçudan oluşan bir komisyon kurulmuş ve yeni Anayasa taslağı aralık ayında hükûmete sunulmuştur.³²⁴ 1967 Aralığında kalkıştığı başarısız darbe girişiminden³²⁵ sonra Kral'ın sürgüne kaçmasının ardından bir naipler kurulu oluşturulmuştur. 1968'de otoriter bir Anayasa yapılmış ve hileli bir halkoylaması ile yürürlüğe konulmuştur.³²⁶ Papadopoulos artık ülkenin en güçlü adamıdır.

Devlet organizasyonunda dört büyük değişiklik yapan Anayasa,³²⁷ Kralın gücü ve yetkileri ile Parlatentonun yetkilerini sınırlarken devletin siyasi partiler üzerindeki denetimini canlandırmış, hükûmetin Parlamento ve Kral karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. Seçmenlerin yüzde 92'si tarafından onaylanan yeni Anayasa³²⁸ ayrıca ordunun yapısını ve sistem içindeki konumunu yeniden yapılandırırken, önemli ölçüde özerklik elde etmesini de sağlamıştır.

Bu arada ABD'nin baskıları sonucunda Andreas Papandreou serbest bırakılmıştır. Onun ülkeden ayrılmasına izin verilirken babası Georgios Papandreou, yaşamını evinde göz hapsinde geçirmiştir. 1968 yılının Kasım ayında hayatını kaybettiğinde cenazesinde toplanan kalabalık, gözden düşen yönetime karşı bir kitle gösterisi niteliğindedir.³²⁹ Her şeye rağmen demokrat vatandaşlar, direniş çekirdeklerini yaratmaya başlamışlardır.

³²⁴ Koliopoulos, Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, p. 144.

³²⁵ Papadopoulos'un, Kral'ı darbe gerçekleştirmek üzere nasıl provoke ettiği ile ilgili olarak bkz; Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, p. 257-259

³²⁶ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 166.

³²⁷ Anayasa metni için bkz; *Efemeris tes Kiverneseos tou vasileiou tees Ellados, En Athenais, 15 Noemvriou 1968, Teuhos Proton*, Arithmos Fillou 267.

³²⁸ Pantazis Terlexis, "The Military and the Greek Constitution: A Comparison between the New and the old Document", *The Western Political Quarterly*, Vol. 24, No. 3 (Sep., 1971), p. 449, 454.; Koliopoulos, Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, p. 144.

³²⁹ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 164.; Toplanan binlerce insan, Georgios Papandreou'nun kitlelerdeki popülaritesinin göstergesidir. Keeley, Iatrides, a.g.e., p. 185.; Margaret Papandreou o günlere dair anılarını kaleme aldığı eserinde Georgios Papandreou için Cunta'nın devlet töreni önerdiğini ancak Andreas Papandreou ve kendisinin bunu reddettiğini ifade etmektedir. Margaret Papandreou, *Nightmare in Athens*, p. 376.; Toplanan devasa

Diktatörlük karşıtı en büyük olayın, Alekos Panagoulis'in 1968 Ağustos'unda Papadopoulos'a yönelik suikast girişimi³³⁰ olduğunu söylemek mümkündür. Dahası, Batı Avrupa ülkelerinde demokrat yurttaşlar tarafından gerçekleştirilen güçlü protestolar, Cuntaya karşı uluslararası bir tepki hareketine yol açmıştır. Sonuç olarak 12 Aralık 1969 tarihinde Avrupa Konseyi, Yunanistan'la ilişkileri dondurma kararı almıştır.³³¹

Cunta dönemi boyunca yaşanan tepkilerin en önemlilerinden biri, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi şair yazar Yorgos Seferes'in 1971 yılındaki cenazesinin büyük bir diktatörlük karşıtı gösteriye dönüşmesidir.³³² Mayıs 1973'deki "Donanma Hareketi", silahlı kuvvetler içinde demokrasinin yıkılmasından hoşnutsuz olan çok sayıda subay ve astsubay olduğunu göstermiştir. Atina ve Selanik'teki öğrenci gösterileri, Şubat-Mart 1973'de Hukuk Fakültesi'nin ve Kasım 1973'de de Politeknik'in öğrenciler tarafından işgal edilmesi³³³ ise bütün bunların en önemlileridir.

1.20.4. Cunta ve Kıbrıs

1964-1967 döneminde zaten çok iyi olmayan Yunanistan ve Kıbrıs Rumları arasındaki ilişkiler,³³⁴ Albayların yönetime el koymasıyla birlikte daha da kötüye gitmeye başlamıştır. ABD ile yakın ilişkiler içindeki yönetim, sorunu NATO içerisinde çözme eğilimindeyken buna karşı çıkan Makarios'u baskı altına almaya yönelince tarafların arası açılmaya başlamış, bu da Kıbrıslı yöneticileri

kalabalık, erken seçim ve demokrasinin yeniden tesis edilmesi talebini dile getirmiştir. Danopoulos, a.g.m., p. 492.

³³⁰ Mikhael N. Katsigeras, "E apo peira kata tou Papadopolou", *E Kathemerine*, 2 Oktovriou 2017.

³³¹ "E hounta 'apohorei' apo to Sumvoulío tes Europes", *Ístoriko Leukoma 1969*, 1998, Kathemerine, sel. 56-59.

³³² "E Hthesine Kedia tou Giorgou Sefere", *To Vema*, 23 Septemvriou 1971.

³³³ E Poliorkia kai e epemvase", *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Oktovriou 2007.; Politeknik işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Andreas G. Demetropoulos, *To Epos Tou Poltehniou kai e Antistase tou Ellenikou Laou*, O eortasmos tes epeteiou tou Polutehneiou sto Demotiko Theatro ste Leukosias, 1985.; Andreas G. Demetropoulos, *To Epos Tou Poltehniou kai e Semasia tou gia mas Semera*, O eortasmos tes 14es epeteiou tou Polutehneiou sto Demotiko Theatro ste Leukosias, 17 Noemvriou 1987.

³³⁴ Örnek, Ververi; a.g.e., s. 106.

daha bağımsız bir politika izlemeye sevk etmiştir. Cuntacıların Kıbrıs sorunu hakkında Türkiye ile görüşmek istediklerini açıklamaları ve zaten bu görüşü savunmakta olan Türkiye'nin de kabul etmesi üzerine Eylül 1967'de Keşan ve Dedeoğaç'ta gerçekleştirilen görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.³³⁵ Türkiye'nin Albaylar Cuntasını tanıyan ilk ülke³³⁶ olmasında Kıbrıs sorununun ağırlığı hissedilirken, bu durumun başarısız olsa da bu görüşmelerin zeminini hazırlamaya katkı yaptığı görülmektedir.

Armaoğlu, görüşmelerde tarafların kendi tezlerinde ısrarcı olduğunu ve Cuntanın önceki Yunan hükûmetlerinden farkının sadece Enosis'i müzakere ve pazarlık yoluyla gerçekleştirmek istemesi olduğunu belirtmektedir.³³⁷ Niyazi Kızılyürek'e göre ise Cuntanın Kıbrıs politikası tam bir fiyaskodur. Bir yandan Enosis'i savunan Cunta, bir yandan da toprak tavizi vererek yani "Acheson Planı"nı³³⁸ kabul ederek çifte-Enosis yapılabileceğini söylemektedir. Hem Kıbrıslı Türklerle uzlaşması için Makarios'a baskı yapmakta hem de kendisine gerçek amacın Enosis olduğu konusunda taahhütler vermektedir.³³⁹ Bu esnada Ada'daki çatışmalar da yoğunlaşmıştır.

³³⁵ Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s. 115-116.; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 796-797.

³³⁶ Daha sonra ABD, devamında da İngiltere, Avustralya, Güney Afrika, Portekiz, Formosa, İtalya, Kanada ve diğer birçok kapitalist devlet Cuntayı tanımıştır. "Gia to Stratiotiko Praksikopema tes 21es Apriliou 1967", *Rizospastes*, 5 Mart 1967.; Diğer yandan Papadopoulos da Milliyet gazetesinde 28 Ocak 1968 tarihinde yayımlanan mülakatında, "Atatürk ve Venizelos'un sesleri dahi duyuluyor... Ege'nin iki kıyısını birleştirmeliyiz." demektedir. İki ülkenin bir konfederasyon biçiminde birleşmesinden bahseden Papadopoulos, iki ülke arasındaki dostluğa güvenini ifade etmiştir. Demetres Kitsikes, *İstoria tou Ellenotourkikou Horou (1928-1973)*, 2. B., Estia, Athena, 1995, s. 304.

³³⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 797.

³³⁸ 1964 yılında ABD'nin özel Temsilcisi Dean Acheson tarafından ortaya konulan öneriye göre Ada, Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılacaktı. Özünde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne son veren Plan'a göre Karpathos Yarımadası'nda bir bölge Türkiye'ye bırakılırken Ada Yunanistan ile birleşecek, Kastellorizo Adası da Yunanistan tarafından Türkiye'ye verilecekti. Kyriacos C. Markides, *The Rise of the Cyprus Republic*, Yale University Press, 1977, s. 127-128.; Michael Michalis Stavrou, *Resolving the Cyprus Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 2009, p. 27-29; William Mallinson, *Cyprus: A Modern History*, New York, I. B. Tauris, 2005, p. 42-44.; Nasuh Uslu, *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003*, New York, Nova, 2003, p. 61-63.

³³⁹ Niyazi Kızılyürek, a.g.e. s. 122.

Kriz, Başkan Johnson'ın özel danışmanı Cyrus Vance'i bölgeye göndermesinin yanı sıra Birleşmiş Milletlerin de harekete geçmesi sonucunda atlatılabildiği.³⁴⁰ Bunalım, 1974 Temmuz'unda Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yaptığında içinden çıkılmaz boyuta varacak olan Cunta-Makarios ilişkilerinin süresiz bozulmasının başlangıcına işaret etmiştir.³⁴¹

1.20.5. Cunta ve ABD

Darbe sonrasında ABD, darbeyi kınamaksızın parlamenter demokrasinin yeniden kurulmasından yana tavır almıştır. Başlangıçta, Kongredeki muhaliflerin baskısı altında Yunanistan'a ağır silahların satışı için ambargo ilan etmiş ancak bunun askeri rejim üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır. ABD'nin ambargosu, Federal Almanya Cumhuriyeti ve Fransa'dan askerî teçhizat tedarikiyle dengelenmiştir.³⁴²

ABD, diktatörlüğü darbeden 9 ay sonra (21 Ocak 1968) resmen tanımıştır. Devamında askerî ambargoyu kaldırarak Yunanistan'a gemi, uçak ve tank vermiştir. Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'in de aralarında bulunduğu üst düzey yetkililer cuntacılarla sık sık ikili resmî temaslarda bulunmuş ayrıca NATO zirveleri esnasında da görüşmüşlerdir. Kıbrıs sorunu bütün görüşmelerin ana konularından biridir. Amerikan liderliğinin temsilcileri, parlamenter demokrasiye "pürüzsüz" geçiş amacıyla askerî diktatörlükten yana tavır alan partilerin liderleri ile de temas halinde olmuştur.³⁴³ Bütün bunlar ABD'nin darbecilerle iş birliği yaptığı düşüncesinin Yunanların belleğinde yer etmesine neden olmuş ve uzun vadede ona karşıt duyguları canlı ve güçlü tutmuştur.

³⁴⁰ Giannes Goulielmos, "Noemvrios 67, oi Ellenes apoxoroun", *E Kathemerine*, 25 Noemvriou 2007.; "The 1967 Crisis", *UNFICYP*, Erişim: 14 Mayıs 2018.; Uluslararası alanda yalnız kalmış olan Yunan Cuntası, Türkiye'nin taleplerinin neredeyse tamamını kabul etmiştir. Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, s. 197.

³⁴¹ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 165.

³⁴² "Gia to Stratiotiko...", *Rizospastes*,

³⁴³ A.g.m.

1.20.6. Sona Doğru

Judt, modernliğe “maskaralık” boyutunda karşı olan albayların basına sansür getirdiğini, grevleri hatta mini etek ve modern müziği yasakladığını, okullarda Sophokles, Euripides ve Aristophanes’in yanı sıra artık sosyoloji, Rusça ve Bulgarcanın da okutulmadığını aktarmaktadır. Tarz olarak “popülist” ancak uygulamada “paternalist” olan albaylar şekle önem verirken özellikle Atina’da katı bir sıkıyönetim havası egemendir.³⁴⁴ Buna karşın darbenin ekonomik sonuçlarının aynı şekilde olumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu alanda sonuçlar biraz karmaşıktır.

Albayları protesto eden siyasi bilinç sahibi turistlerin yerini ucuz tatil yapmak isteyenler alınca, turizm sektörü zarar görmemiştir. 1968 yılında köylülerin borçlarının silinmesi, kendileri de oralardan gelen cuntacılara kırsal kesimden gelen desteği artırmıştır. Darbeden on yıl önce başlamış olan yabancı yatırımlar ve GSYİH’nin düzenli yükselişi de durumdan etkilenmemiştir. İşçi protestolarının yasak, ücretlerin düşük olduğu ortam, yabancı sermaye için de son derece elverişlidir.³⁴⁵ Yurt içinden ve dışından yatırımcılara yüksek düzeyde borçlanan ve bolca teşvik dağıtan rejim, 1950’lerin sonları ve 1960’ların başlarında demokratik hükümetler döneminde yaratılan büyüme hızını, hiç değilse 1973’deki petrol krizine kadar yakalayabilmiştir. Bu durum aynı zamanda geniş çaplı bir başkaldırı hareketinin oluşmasını da engellemiştir.³⁴⁶

Milliyetçi Albayların ithal ikamesine dönmesi ise üretici-tüketici konumunda çatışma halinde oldukları politikacıların görevden alınmasının rahatlattığı kentli orta sınıfı, askerî rejimle eninde sonunda karşı karşıya getirecektir çünkü Albaylar geleceğe dair umut vermemektedir.³⁴⁷ Ekonomi yönetimini ele alış biçimleri son derece kötüdür ve bunun sonuçları, 1973 yılında ekonomik kriz patlak verdiğinde ortaya çıkacaktır.

³⁴⁴ Judt, a.g.e., p. 85.

³⁴⁵ Judt, a.g.e.,p. 85-86.

³⁴⁶ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 165.

³⁴⁷ Judt, a.g.e., s.86.

Aynı yıl, son yirmi yıldan sonra enflasyon yükselmeye başlarken öğrenciler, düzene karşı hareketlerde başı çekmektedirler. Aslında diktatörlük asla güçlü bir halk desteğine sahip olmamış, rejime karşı olanlar ve diktatörlük karşıtı eylemler için sert yöntemler kullanmıştır. Binlerce insan hapsedilmiş, işkence görmüş, sürgün edilmiş veya yurt dışına kaçmıştır.

Avrupa'da daha önce cereyan eden öğrenci ayaklanmalarına paralel olarak 1973'ten itibaren Yunanistan'da güçlü bir öğrenci hareketi gelişmiştir. Şubat-Mart aylarındaki Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesinin işgali³⁴⁸ esnasında öğrenci hareketi, toplumla bütünleşmeyi başaramamış olsa da rejim krizini hızlandırmış ve aslında altı ay sonraki Politeknik işgaline giden yolu açmıştır.

Hukuk Fakültesi işgalini Mayıs ayında deniz subaylarının hareketi izlemiştir.³⁴⁹ O zamana kadar belki de en önemli direniş olan Donanma Hareketi, diktatörlerin yerini almak değil, devletin özgürleştirilmesi amacıyla örgütlenmiştir. Herhangi bir siyasi kişi veya çıkar tarafından yönlendirilmemiş, halkı ifade etmiştir.

Birbirini izleyen olaylar üzerine muhalefetin Kralı desteklemesinden ürken Papadopoulos, 1 Haziran 1973'te Monarşiye son vererek cumhuriyeti ilan etmiştir. Kendisi geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş ve sivil yönetime dönüş hazırlıklarını başlatmıştır.³⁵⁰ Devamında Papadopoulos yüzde 78,4 oran ile evet, yüzde 21,6 ile de hayırın çıktığı gayri meşru referandum ile yeni kurulan Yunan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olurken, General Odisseas Aggeles de Cumhurbaşkanı Yardımcısı olmuştur. Georgios Papadopoulos, 20 Eylül 1973'te Yunan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak binlerce Yunan'ın huzurunda Metropoles'de yemin etmiştir. Kısa bir süre sonra 8 Ekim 1973'te,

³⁴⁸ Olimpios Dafermos, *Foitetes kai Diktatoria: To Antidiktatoriko Foitetiko Kinema 1972-1973*, Ekdoseis Gavrielides, Athena, 2009, s. 116-141.; Giannes Z. Drosos, "Nomike 1972-1973: E Nomike", *the books' journal*, teuhos 38, 21 Aprilou 2014.

³⁴⁹ Antonis Kakaras, "Poioid ekanan to Kinema tou nautikou. Ola ta onomata ton sullefthenton kai miemenon", *OnAlert*, 22 Maiou 2012., Erişim: http://www.onalert.gr/stories/Poioid_ekanan_to_Kinhma_toy_NaytikoyOla_ta_onomata_ton_syllh_fthton_kai_myhmenon, 1 İouliou, 2018.; "Gia to antidiktatoriko kinema tou Polemikou Nautikou", *Rizospastes*, 4 Genare 2002.

³⁵⁰ "O laos katargei te monarhia", *Rizospastes*, 8 Dekemvre 1974.

bütün siyasi tutukluları affederek ülkeyi parlamento seçimlerine götürmesi talimatı ile eski siyasi lider Spuros Merkezines'i ardılı olarak başbakanlığa atamıştır.³⁵¹ Öğrenci hareketi ise bu esnada kitlesel nitelik kazanarak rejimin kanla boğduğu Kasım 1973'teki Politeknik ayaklanmasıyla zirveye ulaşmıştır.

Politeknik ayaklanması, halkın, Albayların cunta rejimine karşı güçlü ve kitlesel eylemi haline gelmiştir. Ayaklanma 14 Kasım tarihinde Atina'da Politeknik'in öğrenciler tarafından işgal edilmesiyle başlamış ancak cunta karşıtı genel bir ayaklanmaya dönüşmüştür. 17 Kasım³⁵² sabahı tankların Politeknik'e girmesiyle³⁵³ birlikte işgal, kan dökülerek son bulmuştur. Hayatını kaybedenlerin sayısı resmî olarak 34'e ulaşmıştır.³⁵⁴ Selanik ve Atina'da bir kez daha sıkıyönetim ilan edilmiştir.³⁵⁵ Politeknik olayları, modern Yunan Solu kimliğinin oluşumunda kendiliğinden ayaklanma ve otoriterlik karşıtlığının zirvesi olarak kabul edilen bir aşama olmuştur. Diğer yandan yönetimdeki çatlakları da su yüzüne çıkarmıştır.

Politeknik olaylarından sekiz gün sonra 25 Kasım 1973 tarihinde Georgios Papadopoulos, Ioannides'in darbesi ile devrilmiştir.³⁵⁶ Papadopoulos ve Merkezines, devrilmelerini Amerikan faktörüne bağlamışlardır.

³⁵¹ "O protos - kai teleutaios airetos Proedros tes Ellenikes Demokratias: San semera 20 Septemvriou 1973 opkizetai O Georgios Papadopoulos", *Stohos*, 20 Septemvriou 2018.

³⁵² 1981 yılından itibaren 17 Kasım tarihi, yeni göreve gelen PASOK hükûmeti tarafından ayaklanmanın resmi yıldönümü olarak kurumlaştırılmıştır. "O Kostas Kornetes sunthluvei enan metapoliteutiko mutho gia to Polutehneio", *Lifo*, 2.11.2016.

³⁵³ Olayın, Savcı Tsevas'ın bulguları doğrultusundaki ayrıntıları için bkz; "14-10-1974: Porisma Tseva gia Polutehneio", <http://www.vrahokipos.net/old/history/gr/polytexneio/Tsevas.htm>, Erişim:22 Eylül 2018.; Politeknik'in kapısını kırarak askerlerin içeriye girmesini sağlayan tank sürücüsü- askerinin anlatısı için bkz; Hatzides Kostas, "O Stratiotes-Odegos tou Tank pou gkremise ten pule tou Polutehneiou spaei te siopie tou kai milaei prote fora gia to makeleio tes 17es Noemvriou 1973", *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

³⁵⁴ 1975 sonbaharında yapılan baskına ilişkin araştırmada, 21 ölümcül yaralanma vakası tespit edilmiştir. Ancak mağdurlar çok daha fazla olmalıdır çünkü birçok kişi ağır yaralanmış bununla birlikte tutuklanmaktan kaçmak için hastanede tedavi edilmeyi reddetmiştir. Vlasses Vlasides, "E poluorkia kai e epemvase", *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Oktovriou 2007.

³⁵⁵ Dafermos, a.g.e., s.154-182.

³⁵⁶ Spuros Karatzaferes, *E Sfage tou Polutehneiou*, Ekdoseis Alkaios, 1976, s.255.; Soteris Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, Athena, Metaihmio, 2017.

Papadopoulos, ABD'nin kendisine olan güvenini kaybettiğini ve CIA'nın yakın çalışma arkadaşı ve Musevilerin adamı olan İoannides'e döndüğünü düşünmektedir.³⁵⁷ Merkezines de anılarını kaleme aldığı kitabında ve daha sonra da basında, ABD'lilerin taleplerine boyun eğmeyi reddetmesinin düşürülmesine neden olduğunu belirtmiştir.³⁵⁸ Papadopoulos'un devrilmesi için 1973 yazından itibaren hazırlık yaptığını söyleyen İoannides ise 21 Nisan devrimci ruhunun ve rejimin, birçok orta ve üst rütbeli subay tarafından siyasileştirilmesini protesto ettiğini belirtmiştir. Politeknik'e gelince Papadopoulos'un yanlış hareket ettiğini, öğrencilere karşı cephe açmaması gerektiğini düşünmektedir.³⁵⁹ Bu darbe ile birlikte Yunanistan'ın Kıbrıs politikası da değişikliğe uğramıştır. Yunanistan, yıllardır sürüncemede olan Kıbrıs sorununu bu koşullar altında ve bu kadro ile çözmek durumundadır.

Cuntada yönetim değişikliği, Türkiye ile ilişkilerin birdenbire ve son derece bozulduğu bir döneme denk gelmiştir.³⁶⁰ İoannides, Ada'yı Yunanistan ile "birleştirmek" ve Makarios'u saf dışı bırakmak için³⁶¹ Grivas ve diğer Kıbrıslı Rum milliyetçilerle iş birliği içine girmiştir. 15 Temmuz 1974'de EOKA-B'nin iş birliğindeki Kıbrıs Ulusal Muhafız birlikleriyle birlikte Yunan subaylar Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na saldırmış ve yurt dışına kaçmak zorunda kalan Makarios'un yerine bir kukla hükûmet kurulmuştur.³⁶²

³⁵⁷ Nikos Psuroukes, *İstoria tes Sughrones Elladas, To Kathestos 21 Aprilio*, Epikairoteta, Dekemvrios 1983, s. 333.; Giannes D. Sakkas, *E Ellada ste Mesogeio, 1950-2004: Eksoterike Politike kai Perifereiakes Sugkrouseis*, SEAV, 2015, p. 81.

³⁵⁸ Spiros V. Merkezines, *Anamneseis 1972-1974*, Athena, Ekdoseis Athena, 1979, s. 468.; "Etsi epese o Paulopoulos", *Kuriakatike Eleftherotipia*, 4 Dek. 1994, s. 43-4.

³⁵⁹ Giorgos Fragkos, "O İoannides mou eipe", *Eleftheros Kosmos*, 9 Septemvriou 2010.

³⁶⁰ Türkler, Ege Denizi'nde Yunanların kendilerine ait olduğunu iddia ettiği bölümlerinde hak iddia etmektedirler. Yunan adası Taşoz'da işlenebilir miktarda petrol bulunmuş olması bölgeyi cazip kılmaktadır. Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 205-206.

³⁶¹ İonnides, Makarios'un devrilmesinin şart olduğunu düşünmektedir. Zira Makarios bağımsız vee bağlantısız bir politikadan yanadır ve Enosis yanlısı görünmemektedir. İhsan Gürkan, "1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Siyasal İradenin Oluşumu Ve Askerî Uygulama", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 271.

³⁶² Judt, a.g.e., s. 88.; Mihail Solanakis, "Operation "Niki" 1974: A suicide mission to Cyprus", *Welho*, <http://web.archive.org/web/20130525074957/http://koti.welho.com/msolanak/kyprosengl.html>, Erişim: 4 Ekim 2018.; "U.S. Library of Congress – Country Studies – Cyprus – Intercommunal Violence", *Countrystudies.US.*, <http://countrystudies.us/cyprus/13.htm>, Erişim: 4 Ekim 2018.; Yiannis Papadakis, "Nation, narrative and commemoration: political ritual in divided Cyprus", *History and Anthropology*, Volume 14, 2003, p. 253-270.

Darbenin gelişinin belli olmasına rağmen batılı istihbarat servislerinin tarihi öngöremedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin CIA'nın 12 Temmuz tarihli bir raporunda İoannides ile temas halinde olduğu ve Yunan hükûmetinden, Makarios'a karşı bir hareket içinde olunmadığına dair güvence alındığı belirtilmektedir.³⁶³ Oysa İoannides 20 Haziran'da Atina'daki bir CIA görevlisine Makarios'a karşı bir darbe planı hazırladığını söylemiş ve ABD'nin tepkisinin ne olabileceğini sormuştur.³⁶⁴

Türkiye darbeyi Ada'daki anayasal düzenin yıkılması, gayrı meşru bir yönetimin kurulması ve ilgili anlaşmaların ihlali sayarak yeni yönetimi tanımadığını bildirmiştir. İngiltere aynı sert tonda Türkiye'yi izlerken ABD, daha yumuşak bir ton ile hadiseyi tasvip etmediğini ve tanımadığını belirtmiştir.³⁶⁵

Cuntanın düzenlediği bu darbe, Kıbrıs'ın tarihinde bir dönüm noktası oluşturacak ve neden olacağı olaylar çok kısa bir süre içinde geri dönüşü olmayan bir süreci başlatacaktır.

1.20.7. Türkiye Kıbrıs'ta

Cuntanın darbe lideri olarak özenle seçtiği Nikos Sampson'ın genel seçimlerin yapılacağı ve toplumlar arası görüşmelerin devam edeceği sözünü vermiştir. Bununla birlikte Ankara, hem Atina'nın kendisine sunduğu fırsatı değerlendirmek hem de harekete geçmemesinin Enosis'e yol açacağı kaygısıyla garantör devlet olmaktan doğan hakkını kullanmış ve 20 Temmuz 1974 tarihinde Ada'ya asker çıkarmıştır. Türkiye kısa sürede Ada'nın yüzde 35.08'inin kontrolünü eline geçirmiştir.³⁶⁶

³⁶³ Kostas Venizelos, Mihales İgnatiou, *Ta Mistika Arheia tou Kisintzer: E Apofase gia ten dihotomese*, Protos Tomos, Ekdotes: Livanes, Athena, 2002, s.63

³⁶⁴ Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, s. 200-201.

³⁶⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 802.

³⁶⁶ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümsüzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezeoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 293.; Ayrıntılı bilgi için bkz; Süha Bölükbaşı, *The Superpowers and the Third World:*

İki ülkenin ortak tarihinde pek çok kez olduğu gibi aynı olay, tarih veya sürecin iki tarafça farklı adlandırıldığı bir durumdur bu. Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarması Türkiye ve Kıbrıs Türkleri için "Barış Harekâtı" iken, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar için "Kıbrıs'ın istilasidir**".

Cunta Atina'da darbe kararı alırken en çok tartışılan konulardan biri Türkiye'nin Ada'ya müdahale etme olasılığı olmuştur. İoannides arkadaşlarını, CIA'nın kendisine Türklerin müdahale etmeyeceği konusunda güvence verdiğini söyleyerek ikna etmiştir.³⁶⁷ Zira darbe sonucunda Türkiye'nin Ada'ya müdahale etmesiyle birlikte iki ülke arasında çıkabilecek bir savaş, cuntacıların pek çoğunun göze almayı istemediği büyük bir risktir.

15 Temmuz 1974 sabahı saat 08.20 civarında Kıbrıs'taki Yunan Alayında görevli Albay Georgitses, Yunan Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği şifreli bir mesaj ile Kıbrıs'ta darbenin başladığını bildirmiştir. Mesajda, "Aleksandros hastaneye kaldırıldı."** şifresi yazılıdır.³⁶⁸ Darbenin gelişimi Atina'ya, Aleksandros'un sağlık durumu üzerinden aktarılacaktır. Aleksandros'un durumu iyiye gidiyorsa, işler yolunda anlamına gelecektir.

Süreç Türkiye açısından ise Lefkoşa'daki Türk Büyükelçiliğinin şifreli bir mesaj ile Kıbrıs'ta darbe yapıldığını Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na bildirmesiyle başlamıştır.³⁶⁹ Mesajın alınmasıyla birlikte Ankara'da Millî Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu toplantılarının yanı sıra ilgili bütün bakanlık, kurum ve kuruluşlarda durumun her türlü olasılıkla değerlendirildiği hummalı bir trafik başlamıştır. Başbakan Bülent Ecevit başta olmak üzere özellikle Dışişleri

Turkish-American Relations and Cyprus, Ianham, Maryland, University Press of America, 1988, p. 167-190.

* Eisvole

³⁶⁷ Paulos Tzermias, *İstoria tes Kipriakes Demokratias*, 2. Tomoi, Ekdotes: Livros, 2001, s. 723.

** O Aleksandros eis elthe eis to nosokomeio

³⁶⁸ Mihale N. Mihales, *To ek promeletes egklema tou '74*, Gnome, 2012, s. 23.; Darbe esnasında Kıbrıslı Türklerden öldürülen olmazken, Makarios yanlısı 41 direnişçi, o sırada askerlik görevini yapmakta olan 36 Kıbrıslı Rum, 5 Yunan askeri ve 16 sivil Kıbrıslı Rum hayatını kaybetmiştir. Marios Adamides, *E tragike anametrese kai e prodosia tes Kuprou: Kupros 15-24 İouliou 1974*, Athena, Ekdotes: Marios Adamides, 2011, s. 73.

³⁶⁹ Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990, s. 27.

Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı planında, durumun zaman kaybına tahammülü olmadığı görüşü hâkimdir. Dolayısıyla bütün süreç, bu motivasyon çevresinde yürütülecektir.

Kıbrıs Cumhuriyeti Garanti Antlaşması'nın garantör ülkelerinden biri olan Türkiye, darbe yüzünden Yunanistan'ın bu niteliğini kaybettiğini iddia etmiştir. Başbakan Bülent Ecevit, diğer garantör ülke olan İngiltere ile ortak bir harekât gerçekleştirebilmek umuduyla durumu görüşmek üzere 17 Temmuz'da İngiltere'ye giderken Türkiye, İngiltere'nin destek vermemesi halinde tek başına askerî operasyon gerçekleştirme kararını zaten almış durumdadır. İngiltere, bunun Birleşmiş Milletlerde ele alınması gereken bir konu olduğunu ifade etmiştir. Bülent Ecevit Türkiye'nin tek taraflı müdahalesinden söz etmiş olsa da İngiltere buna ihtimal vermemiştir. Ecevit'in başkanlığındaki Türk heyeti Kıbrıs meselesini, dönemin İngiltere Başbakanı Harold Wilson ve Dışişleri Bakanı James Callaghan ile ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco³⁷⁰ ile görüşmüştür. Ancak İngiltere ve ABD'nin destek vermemesinin yanı sıra Ecevit'in Ada'daki İngiliz üslerini kullanma talebi de kabul görmeyince, Türk heyeti 18 Temmuz'da Ankara'ya dönmüştür. Verilen diplomatik savaşın sonuçsuz kalması üzerine Kıbrıs'taki durum 19 Temmuz'da Genelkurmay Başkanlığı'ndaki komutanlarla görüşülmüş ve görüşmenin ardından Bakanlar Kurulu, oy birliği ile Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunulması kararını almıştır. Zaten sürdürülmekte olan hazırlıklar tamamlanarak 20 Temmuz 1974'de Girne'nin batısındaki küçük bir plaja çıkarma ve buna paralel olarak hava indirme harekâtı başlatılmıştır.³⁷¹ Türk istilasının bu ilk aşaması ATTİLA I olarak adlandırılmıştır.³⁷² Harekâtı Kıbrıs'a ve dünyaya Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve

³⁷⁰ Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco, 19 Temmuz günü Ankara ve Athena arasında mekik dokuyarak tarafların görüşlerini birbirine iletmiştir.; Makarios Drousiotes, *1974, to agnosto paraskenio tes Tourkikes Esvoles*, Leukosia, alfadi, 2002, s. 99-102.

³⁷¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 803.; Birand, a.g.e., s. 64-100.; Çıkarma'nın yapıldığı Pladini Plajı bugün Yavuz Çıkarma Plajı olarak bilinmektedir. Ulvi Keser, "Strateji ve Güvenlik Bağlamında CIA ve Yunan İstihbarat Belgelerinde Kıbrıs", *Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.1, Haziran 2016, s. 31.; Gürel, a.g.e. s. 108-110.

³⁷² "E demokratia dikaio oudepote katelithe": *E Apokatastase tes Demokratias*, 40 Hronia, Athena, To İdruma tes Voules gia ton Koinovouleutismo kai te Demokratia, 2014, s. 20.

Kıbrıs Türk Yönetimi Başkanı Rauf Denktaş, 20 Temmuz sabahı Bayrak radyosundaki konuşması ile duyurmuştur.

Denktaş “bunun bir istila olmadığını, Kıbrıs’ın bağımsızlığı, bütünlüğü ve güvenliğini yeniden oluşturmayı amaç edinen bir polis harekâtı” olduğunu belirtmiştir. Mücahitlere Rumlara ateş açmamaları çağrısında bulunmuş, halka evlerinden çıkmamalarını öğütlemiştir.³⁷³ Denktaş’ın konuşması, Bayrak radyosunun Yunanca yayınlarında da belirli aralıklarla verilmiştir.

Başbakan Bülent Ecevit 20 Temmuz tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde sabaha karşı yaptığı konuşmada, “Değerli arkadaşlarım, Kıbrıs’ta başladığımız hareket aslında bir savaş olmanın dışında bir barış hareketidir. Uzun yıllardır, önce toplumlar arası savaşlar halinde, sonra bir toplumun kendi içinde savaş yaraları ala ala bugüne gelmiş bir adaya bir bakıma barış getirmek üzere, özgürlük ve barış getirmek üzere girişilmiş bir harekettir.”³⁷⁴ demektedir. Ecevit, sabah saat 06.10’da TRT’de yaptığı konuşmada ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs’a indirme ve çıkarma harekâtına başlamış olduğunu açıklamış ve “Ada’ya savaş için değil, barış için; yalnız Türklere değil, Rumlara da barış getirmek için gidiyoruz.”³⁷⁵ vurgusunu yapmıştır.

³⁷³ Denktaş, o sabahı şöyle anlatmaktadır: “20 Temmuz: Sabah beş. Bayrak radyosu beyanatımı vermeye başladı. ‘Bugün, bu anda kahraman Türk silahlı kuvvetleri Kıbrıs’ın her yanında havadan ve denizden çıkarma yapmaktadır. Gazanız mutlu olsun. (...) Sabırlı olunuz, harekâtın zaferle bitmesini bekleyiniz.’ Ve birden bire derinden top sesleri... Hemen arkasından Gönyeli ovalarına yağın paraşütler. Etrafa baktım. Ağlayanlar çoktu. Yere kapanmış toprağı öpenler vardı. Ben de ağlamaktaydım. Avusturyalı irtibat subayı elimi iki avucunun içine alarak ‘sizi kutlarım, artık kurtuldunuz’ dedi. Her yerde, herkesin yürüyüşü bile değişmişti. Başlar dik. Gözlerde sevinç ve gurur vardı. Ölse de gam yemeyiz artık diyordu herkes. Geldiler ya... Her Türk’ün içinde Rum’un yıllarca, sınırlardan çalıp dinlettiği ve bizimle alay ettiği ‘Bekledim de gelmedin’ şarkısının uyandırdığı öfke ve acı vardı: Gelmişlerdi işte!”, Ercan Dolapçı, “Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 40. Yılı: Rauf Denktaş Barış Harekâtı’nı anlatıyor”, *Aydınlık*, 21 Temmuz 2014.; Mustafa Tarakçı, *Kıbrıs Barış Harekâtı*, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2010. s. 132.

³⁷⁴ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, “20 Temmuz 1974 Cumartesi, Başbakan Bülent Ecevit’in (Zonguldak Milletvekili) Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs Barış Harekâtı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma”, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Cilt 7, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 485.; Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, UK, Palgrave Macmillan, 2010, s. 71-72.

³⁷⁵ Açıklamanın tam metni için bkz; Birand, a.g.e., s. 64-100.; Ayrıca açıklamanın video kaydına TRT arşivlerinden ulaşılabilir. “Bülent Ecevit’in Kıbrıs Barış Harekâtı Değerlendirmesi”, *TRT, Türkiye*, 1974; <https://www.trtarsiv.com/izle/75929/bulent-ecevit-in-kibris-baris-harekati-degerlendirmesi>, Erişim: 7 Ekim 2018.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin harekâtının başlamasından bir saat kadar sonra saat 06.00 civarında Rum Radyosu, kilise ilahisi ile başladığı yayınında genel seferberlik ilan edildiğini bildirmiş, eli silah tutan bütün erkekleri silah altına çağırırken, hapishanelerdeki mahkûm ve tutukluların da savaşa katılmak üzere serbest bırakıldıklarını duyurmuştur.³⁷⁶

Türkiye müdahaleyi, Garanti Anlaşmasının 4. maddesini³⁷⁷ gerekçe göstererek gerçekleştirmiş olsa da Birleşmiş Milletlerin yanı sıra Avrupa Konseyi de Türkiye'nin bu hareketini işgal olarak değerlendirmektedir. BM Güvenlik Konseyi 20 Temmuz 1974 tarihli ve 353 sayılı kararında, "Bütün devletlerin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne saygı duyması gerekir... Yabancı askerî müdahaleye derhal son verilmelidir."³⁷⁸ ifadesi ile harekâta karşı olduğunu açıklamıştır.

Güvenlik Konseyi 11 Mayıs 1984 tarihindeki 550 sayılı kararında³⁷⁹ da durumu işgal olarak nitelendirmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ise 29 Temmuz 1974 tarihli ve 573 sayılı kararında, Türk müdahalesinin yasal olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁰ Garanti anlaşmalarında savunma, tek yanlı bir süreçtir. Kıbrıs ile ilgili olarak 1960'da imzalanan Garanti Antlaşmasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin durumları da buna benzemektedir.³⁸¹

20 Temmuz'da Türklerin harekâta başlamasıyla birlikte Yunanistan'da da askerî rejim seferberlik ilan etmiştir.³⁸² Ancak Kıbrıs için etkili bir savunma planı ve olanaklarının bulunmadığı açıktır. Türk kuvvetleri üç gün içinde Girne'yi ve şehir

³⁷⁶ Tarakçı, a.g.e., s. 132.

³⁷⁷ Bu maddenin kuvvet kullanma hakkı vermediği görüşünü desteklemek için ortaya atılan argümanlar, aksi görüşteki argümanlar ve hukuki yorumlar için bkz; Özersay, a.g.e., s. 145-209.

³⁷⁸ "United Nations Security Council Resolution 353 (1974) of 20 July 1974", [https://undocs.org/S/RES/353\(1974\)](https://undocs.org/S/RES/353(1974)), Erişim: 8 Ekim 2018.

³⁷⁹ "United Nations Security Council Resolution 550 (1984) of 11 May 1984", [https://undocs.org/S/RES/550\(1984\)](https://undocs.org/S/RES/550(1984)), Erişim: 8 Ekim 2018.

³⁸⁰ Murat Metin Hakkı, *The Cyprus Issue: A Documentary History, 1878-2000*, London, I.B. Taurus, 2007, s. 187.

³⁸¹ Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'ta Kurulan Askeri İttifaklar ve Özellikleri", *Cyprus International University, folklor/edebiyat*, cilt: 18, sayı: 70, 2012/2, s. 199.

³⁸² Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, 2017.

çevresindeki bölgeyi ele geçirirken Türkiye, BM Güvenlik Konseyinin aldığı ateşkes kararını 22 Temmuz'da, saat 17.00'de kabul ettiğini bildirmiştir.³⁸³ Ancak bu arada hem Atina'daki cunta hem de Kıbrıs'taki hükûmet darbesi çökmüştür.

Kıbrıs'taki kısa ömürlü diktatörlük çökerken Cumhurbaşkanlığı görevini Temsilciler Meclisi Başkanı Glaukos Klerides üstlenmiştir.³⁸⁴ Bu arada Yunanistan'da 23 Temmuz'da, Kuvvet Komutanlarının talebi üzerine askerî rejimin Cumhurbaşkanı tarafından bir toplantı çağrısı yapılmış ve diktatörlük öncesi dönemin önde gelen siyasetçileri ile görüş alışverişinde bulunulmuştur. Sonuç olarak Euaggelos Averof ve Deniz Kuvvetleri komutanı Petros Arapakes'in önerisi üzerine Panagiotes Kanellopoulos'un liderliğinde bir hükûmet oluşturulması fikri bir kenara bırakılmış ve Karamanles'in ülkeye geri çağrılmasına karar verilmiştir. 24 Temmuz'da Fransa Cumhurbaşkanı Valerie Giscard Giscard d'Estaing'in uçağı ile ülkeye dönen Konstantinos Karamanles,³⁸⁵ günün ilk saatlerinde başbakan olarak yemin etmiştir. Karamanles derhal diktatörlük öncesi dönemin Ulusal Radikal Birliği (ERE),* Merkez Birliği ayrıca diktatörlüğe karşı direnişi yükselten merkez solun yeni siyasetçilerinin katılımıyla bir ulusal birlik hükûmeti oluşturmuştur.³⁸⁶ Böylece 21 Nisan 1967'den beri ülkeyi yönetmekte olan zalim cunta rejimi artık tümüyle sona ermiştir. Karamanles'in gelişi halkta büyük coşkuya neden olmuştur.

Karamanles'in gelişi Türkiye'de de heyecan yaratmıştır. Ecevit kendi yazdığı tebrik mesajını Karamanles'e Atina Büyükelçisi Kamuran Gürün aracılığıyla iletmiştir. Mesaj Karamanles tarafından da aynı şekilde heyecanla karşılanmıştır. Yunan Başbakan Büyükelçi Gürün'e, görevde bulunduğu sürece Türk-Yunan dostluğunu gerçekleştirmeye çalıştığını belirterek son olaylardan

³⁸³ Eren Sarı, *Mehmedin Öyküsü/Kıbrıs Barış Harekâtı: Adaletle Uzanan Bir Kilometre*, Antalya, NoktaE-Book Publishing, 2016, s.13.

³⁸⁴ "E demokratia dikaio oudepote katelithe": E Apokatastaase tes Demokratias, 40 Hronia... s. 24.

³⁸⁵ A.g.m., s. 26.

* Ethnike Rizospastike Enosis (ERE)

³⁸⁶ Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, Proto Meros.

duyduğu üzüntüyü ifade etmiş ve Bülent Ecevit'in kendisine yardımcı olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁸⁷

Konstantin Karamanles Ulusal Birlik Hükûmetinin Başbakanı olarak 25 Temmuz 1974'de yaptığı konuşmada, “Şu anda düşüncelerim, bütün güçlerimizle savunacağımız, bağımsızlığı ve bütünlüğü ile test edilen Kıbrıs'a yönelmiş durumdadır.”³⁸⁸ vurgusunu yaparak hükûmetin birincil önceliğinin bütün dış tehlikelerle özellikle de son dönemde yaşanan dramatik olaylarla mücadele etmek olduğunu belirtmiştir.

Karamanles, anayasal hükûmetin geri getirileceğine dair güvence vermiş ancak dikkatli bir şekilde hareket etmek zorunda kalmıştır. Her şeyden önce iktidara, ordunun bir bölümü tarafından getirilmiştir. Devlet çapında askerî kontrol hâlâ güçlüdür ve sivil idarenin muhafazası, ordunun iş birliğine dayanmaktadır. Dahası devasa Kıbrıs sorunu bütün ağırlığıyla devam etmektedir. Türkiye ile savaş ihtimali bulunduğu sürece Silahlı Kuvvetleri zayıflatacak veya demoralize edecek hiçbir önlemin alınması mümkün değildir. Bu nedenle Papadopoulos rejimiyle iş birliği yapmış olanları yargılamak için başlangıçta hiçbir girişimde bulunulmamıştır.³⁸⁹ Bununla birlikte 1 Ağustos'ta, 1952 Anayasası'nı Krallık hakkındaki kararnameler istisna olmak üzere tekrar yürürlüğe sokarak diktatörlüğün yasal çerçevesini iptal etmiştir.³⁹⁰ Bu arada günlerle ifade edilen bu çok kısa sürede Kıbrıs'taki durum daha da ağırlaşmıştır.

BM Güvenlik Konseyinin 353 sayılı Kararı uyarınca 25 Temmuz'da üç ülkenin dışişleri bakanları Cenevre'de bir araya gelmiştir. Bir deklarasyonun imzalandığı Birinci Cenevre Konferansı (25-30 Temmuz 1974) Türkiye açısından başarı ile tamamlanmış ancak İkinci Cenevre Konferansı (8-14 Ağustos 1974), bir sonuç

³⁸⁷ Birand, a.g.e., s. 256-257.

³⁸⁸ Konuşmanın tam metni için bkz; Konstantinos Svolopoulos, *Konstantinos Karamanles: Arheio, Gegonata&Keimena, Tomos 8*, Athena, İdruma K. Karamanles, 1992, s. 29-30.; “*E demokratia dikaio oudepote katelithe*”: *E Apokatastaase tes Demokratias*, 40 Hronia... s. 37.

³⁸⁹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 433.

³⁹⁰ Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, 2017.

elde edilemeden dağılmıştır.³⁹¹ Görüşmelere Dışişleri Bakanı Georgios Mauros ile katılan Karamanles hükûmetine göre Cenevre'deki müzakereler, Türklerin Kıbrıs topraklarının yüzde 34'ünü isteyen ultimatoma gibi talepleri yüzünden çıkmaza girmiş ve ikinci Türk istilası (Attila II) ile sonuçlanmıştır.³⁹²

22 Temmuz'da geçici ateşkesin düzenlenmesinden sadece birkaç hafta sonra Türk ordusu, 14 Ağustos'ta tekrar ilerlemeye başlamıştır. İki gün içinde Magusa-Lefkoşa-Lefke-Kokkina hattına ulaşarak Ada'nın yüzde 38'ini ele geçirmiştir.³⁹³ Türkiye, Ada'nın kuzeyinin tamamını ancak başlıca ekonomik kaynaklarının ve yaklaşık 200 bin Rum sakinin yaşadığı bölgesini işgal etmiştir ve artık ülkenin en zengin bölümüne sahiptir. Eski ofisine yerleşen Makarios ile müzakereler yeniden başlatılmıştır ancak bu kez Türkler avantajlı durumdadır ve hızlı bir çözüm aramak için hiçbir nedenleri yoktur.³⁹⁴ Karamanles bunun üzerine Atlantik İttifakı ve Birleşmiş Milletlerin ilgisizliğini protesto etmek için Yunanistan'ı NATO'nun askerî kanadından çekmiştir.³⁹⁵ Diğer yandan ikinci Türk operasyonu, ilkinin aksine uluslararası planda ağır biçimde eleştirilmiştir. Bütün sürece ilişkin olarak her iki tarafın da resmî anlatıları, doğal olarak kendi haklılıkları üzerine kuruludur.

Türk Dışişleri Bakanlığı Kıbrıslı Türklerin iktidardaki Nikos Sampson ile tehlikede olduğunu iddia ederken, Nikos Sampson da 26 Şubat 1981'de Eleutherotipia gazetesine verdiği mülakatta, Türkiye müdahale etmemiş olsaydı Yunanistan ile Birliğe gideceğini ve Kıbrıslı Türkleri yok edeceğini itiraf etmiştir. Buna ek olarak darbeden sonra EOKA-B'li Kıbrıslı Rum esirler, hayatlarını kurtarmaya yönelik olarak Türkiye'nin müdahalesini ummuştur.³⁹⁶ Böylece Türkiye, Ada'ya müdahale ederek Makarios'a karşı girişilen darbenin amacı

³⁹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 805.

³⁹² Thanos Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes Istorias*, Metaihmio, 2017, s.131-155.

³⁹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Cilt 1-2: 1914-1995*, s. 806.

³⁹⁴ Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, p. 433.

³⁹⁵ Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfilio ste Metapoliteuse*, 2017.; Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 748, 750-763.

³⁹⁶ "Cyprus Historical Overview", *Türk Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/cyprus-historical-overview.en.mfa>, Erişim: 5 Ekim 2018.

olan Enoses'in gerçekleştirilmesini önlemiş, Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğini teminat altına almıştır.

Resmî Kıbrıs Rum anlatısına göre ise "Türkiye, Cumhurbaşkanı Makarios'un seçilmiş hükûmetine karşı Atina'daki askerî cunta rejimi tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz 1974 darbesinin ardından Kıbrıs'a karşı bölünmecî planlarını uygulamaya koymak için bahane bulmuştur. 20 Temmuz tarihinde Garanti Anlaşması'nın 4. Maddesi uyarınca hareket ettiğini iddia eden Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs'a karşı tam bir işgal hareketi gerçekleştirmiştir. Birleşmiş Milletler Şartı gibi uluslararası hukukun bütün kurallarını ihlal etmesine rağmen Türkiye, Ada'nın kuzey kısmını işgal etmiş ve bölgeyi Rum sakinlerinden tahliye etmeye başlamıştır. İzleyen yılın sonuna kadar Cumhuriyet tarafından kontrol edilen bölgelerde yaşayan Kıbrıslı Türklerin büyük çoğunluğu, buraları terk ederek Kıbrıs'ın Türk ordusu tarafından işgal edilen bölgelerine geçmiştir. Böylelikle Ankara'nın yirmi yıl önce benimsediği bölünme ve nüfusun şiddet yoluyla kovulması politikası, uygulamaya konulmuştur."³⁹⁷ Resmi tezlerde de görüldüğü üzere geçen süre soruna bir çözüm getirmedeği gibi tarafların yumuşamasına, en azından bazı noktalarda farklılıkları giderebilmelerine yardımcı olmamıştır.

"2 Ağustos 1975 tarihinde Viyana'da BM gözetiminde Rauf Denктаş ve Glafkos Klerides arasında bir nüfus mübadelesi anlaşmasına varılmıştır. BM Barış Gücü aracılığı ile uygulanan bu anlaşmayla Kuzey'den Güney'e yaklaşık 120 bin Rum, Güney'den Kuzey'e de 65 bin Türk geçmiş, böylece nüfus bakımından homojen iki kesim meydana gelmiştir. Bu iki kesim, 180 km boyunca uzanan ve genişliği 5 metre ile 7 km arasında değişen bir ara bölge ile birbirinden ayrılmıştır."³⁹⁸ 40 yılı aşkın bir süredir olaylar sırasındaki haliyle kalan bu bölgenin en önemli işlevi belki savaşı sürekli olarak hatırlatıyor olmasıdır.

³⁹⁷ "İstorike Anadrome", *Upourgeio Eksoterikon*, http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2016.nsf/mfa08_gr/mfa08_gr?OpenDocument, Erişim: 6 Ekim 2018.

³⁹⁸ "Kıbrıs Meselesinin tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı",; Niyazi Kızılyürek, Türkiye'nin, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a düzenlediği askerî harekât ile Ada'nın coğrafi bölünmesini sağladığını, Kıbrıslı Rumların Kıbrıs'ın kuzeyinden güneyine kovulması ve Kıbrıslı Türklerin de

1.20.8. Bir Devrin Sonu

Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği harekâtın sonuçlarıyla baş edememesi, Yunanistan'da 21 Nisan 1967'de silahlı darbe ile yönetimi ele geçiren Albaylar Cuntasının sonunu getirmiştir. Cuntanın düşmesiyle birlikte Yunanistan, 23 Temmuz 1974'de aniden diktatörlükten demokrasiye geçişe adım atmıştır. Katalizör, arkasında Yunan cuntasının bulunduğu Başpiskopos Makarios hükûmetine yapılan darbenin hemen sonrasında, 20 Temmuz tarihinde Türk ordusunun Kıbrıs'a çıkması olmuştur. Yedi yıldır ülkeyi yönetmekte olan askerî diktatörlük toplumsal tepki nedeniyle değil askerî bir krize cevap vermekteki yetersizliği yüzünden, üstelik yalnızca yetmiş iki saat içerisinde çökmüştür. Yedi yıldır askerlerce yönetilmekte olan ülkenin bir savaşa hazır olmadığı, daha en başında ortaya çıkmıştır.

Tarihe “görünmez diktatör” olarak geçen İoannides, milyonlarca demokratın gözünde demokrasiye ihanet etmiş, masumların baskı görmesine ve öldürülmesine dâhil olmuş birisidir. Ancak aynı zamanda Kıbrıs trajedisinden de sorumludur ve Türklere Ada'yı istila etme şansını veren kişidir.

1974 yılı, Ada'da günümüze dek süregelen bölünmenin başlangıcı olması itibariyle Kıbrıs'ın ve bütün Kıbrıslıların yaşamında da bir dönüm noktası oluşturmaktadır. O tarihten bu yana kapanmayan bir yara olduğu gibi eski duruma dönülmesi olasılığı da bulunmamaktadır.

Kıbrıs'ta Temmuz-Ağustos 1974'de yaşanan dramatik olaylar, Yunan tarafında neredeyse 1922 ile karşılaştırılabilecek derin bir iz bırakmıştır. Yunanistan Cumhuriyeti'nin tarihinde Kıbrıs bir trajedi, bir ulusal yenilgidir. Zira diktatörlüğün çöküşü, bir askerî ve siyasi ulusal yenilginin acısıyla birlikte gelmiştir. Yunan toplumu için bu yenilgiyi kabullenmek ve onunla başa çıkabilmek çok güç olmuştur. Yenilginin acısıyla birlikte bu kötü yazgının nedenlerini başkalarına

güneyden kuzeye geçmesiyle demografik olarak da bölündüğünü belirtmektedir. Ona göre Denктаş, askerî harekâtın hemen arkasından coğrafi ve demografik bölünmeyi, siyasi bölünmeyle derinleştirmeye yönelmiştir. Niyazi Kızılyürek, a.g.e., s. 280.

yükleyen ve herkesin kendisine karşı komplo içinde olduğuna inanan problemlili bir içe dönüklük gelişmiştir. Yakın gelecekte bu durumun yansımaları dış politikada belirgin bir biçimde gözlemlenecektir.

Diğer yandan askerî diktatörlük yılları boyunca Yunanistan'ın demokratikleşme ve İç Savaş ikliminin üstesinden gelme süreci kesintiye uğramıştır. Rejim anti-komünist, milliyetçi ve parlamentarizm karşıtıdır. Bireysel hak ve özgürlüklerin ihlali, siyasi özgürlüklerin rafa kaldırılması, siyasi kovuşturmalar ulusal bünyede ciddi yaralar açmıştır. Yunanistan bu dönemde diğer Avrupa ülkelerinden uzak kalmış ve AET'ye katılım prosedürleri durmuştur. Cunta tarafından yaygın işkence yapıldığı iddiaları ise Avrupa kurumlarının ülkeye mesafe koymasına neden olmuştur.

Bununla birlikte farklı siyasi ve sosyal kesimlerden vatandaşların diktatörlüğe karşı aynı kampta olması, İç Savaş sonrasında ilk kez bir tür birlik ve beraberliğin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Sağcılar ve solcular birbirleriyle konuşmaya, ortak hedefler bulmaya veya aramaya başlamışlardır. Bu halk birliği, diktatörlük sonrasında halk tarafından seçilen ilk hükümet olan Konstantinos Karamanles hükümetinin yaygın kabulünde siyasi olarak ifadesini bulmuştur.

Darbelerin yaşandığı birçok ülkede olduğu gibi Yunan halkı da hiç unutmaması gerekenin, demokrasinin verili bir durum olmadığını, onun için her gün savaşılmaması gerektiğini bir kez daha yaşayarak hatırlamak zorunda kalmıştır.

1974 yılında diktatörlüğün sona ermesi, demokrasiye geçiş ve 1975 yılında demokratik Anayasanın kabulü ile modern Yunan tarihinin en önemli siyasi normalleşme dönemi açılmıştır. 1974'de başlayan bu dönem, 1828-1832 ve 1924-1935 dönemleri gibi kralın olmadığı demokratik idare şekli nedeniyle "Üçüncü Yunan Cumhuriyeti" olarak nitelendirilmekte olup, günümüzde de sürmekte olan dönemdir.

2.BÖLÜM: PANHELLENİK SOSYALİST HAREKETİN (PASOK)* KURULUŞU VE GELİŞİMİ, 1974-1981

Yunan diktatörlüğü Temmuz 1974'te düştüğünde, savaş sonrası sağın eski lideri Konstantinos Karamanles ülkeyi demokrasiye götürmek üzere sürgünden geri çağırılmıştır. Karamanles, savaş sonrası dönemden itibaren süregelen dışlayıcı sistemin derhal yıkılarak yeni bir çoğulcu düzen kurulmasına liderlik etmiş ve Yunanistan'ın Avrupa Topluluğuna katılımını başlıca hedef olarak belirlemiştir.

2.1. DEMOKRASIYE GEÇİŞ, METAPOLİTEFSİ

Demokrasiye geçiş olarak adlandırılan bu dönemin anlaşılması, dönemin özellikle ilk yıllarına (1974-1975) dayandıkları ve öncelikli siyasi amaçları ile doğrudan bağlantılı olduğu için Üçüncü Cumhuriyet Dönemi siyasi partilerinin tarihi açısından son derece önemlidir.

“Metapolitefsi”³⁹⁹ terimi, 1974'te Albaylar Cuntasının yıkılmasından sonra Yunanistan'da yönetim biçimindeki değişikliği ve parlamenter demokrasiye geçişi ifade etmektedir. Ülkenin siyasi tarihinde demokrasiye geçiş, tarihî konjonktürün gücünden çok daha derin ve karmaşık tarihî ve siyasi önemi olan bir olaydır.

1974 yazında başlayan Metapolitefsi'nin sona erip ermediği, erdiyse bunun ne zaman olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi (1989-91) ve Andreas Papandreou'nun (1996) ölümü “birinci Metapolitefsi'nin” sonunun belirlenmesine dair kavşak noktaları olarak kabul edilirken, 2009 yılında meydana gelen ekonomik kriz, birçok gözlemcinin yeni

* Panellenio Sosialistiko Kinema (PASOK)

³⁹⁹ “Metapoliteuse”: 1. Bir yönetim biçimden diğerine geçiş 2. Yunanistan'da 1974'de demokrasiye geçişle birlikte yönetim biçiminde değişiklik. Mpampiniotes, Georgios D.; *Leksiko tes Neas Ellenikes Glossas*, Kentro Leksilogias E.P.E., Athena, s. 1092.

bir tarihsel dönemin başlangıcından bahsetmesine neden olmuştur.⁴⁰⁰ Diğer yandan bu konudaki yaklaşımlar çeşitlilik arz etmektedir. Terim bazıları için sadece Yeni Demokrasi (ND)* hükûmetleri dönemini (1974-1981) ve diğer bazıları için de Andreas Papandreou'nun güçlü dönemini ifade ederken,⁴⁰¹ pek çokları için 1974'den günümüze kadar süregelen zamanı içermektedir.

Yunanistan, Temmuz 1974'ten aşağı yukarı 1975'in sonlarına kadar ülkenin diktatörlük rejiminden monarşisiz parlamenter demokrasiye geçişini başarıyla sağlayan bir dizi sarsıcı değişiklik yaşamıştır. Kıbrıs trajedisinden sonra ordunun kışlasına dönmesi, darbenin elebaşlarının mahkûm edilmesi, Komünist Partinin tanınması ve yeni siyasi partilerin yaratılmasıyla siyasi hayatın yeniden canlanması, monarşinin kaldırılması ve cuntacıların temizlenmesi yeni bir Anayasa dönemin aciliyet taşıyan konularıdır. Böylece kurumların yeniden inşası, diktatörlük rejimiyle ilişkilerin çözülmesi ve ülkenin Avrupa yönelimi, yeni ve farklı bir döneme yol açan geçiş süreçlerinin merkezinde yer almıştır. Eski Başbakan Konstantinos Karamanles'in ülkeye dönmesiyle birlikte siyasi yaşamın yeniden inşası başlamıştır.

Karamanles, 1 Ağustosta Krallık hükümleri istisna olmak üzere 1952 Anayasasını tekrar yürürlüğe koyarak diktatörlüğün anayasal çerçevesini iptal etmiştir. hükûmet, 23 Eylül tarihinde Yunanistan Komünist Partisini yasal hale getirmiştir. 17 Kasım'da Karamanles ve partisi Yeni Demokrasi, diktatörlük sonrasındaki ilk seçimlerde yüzde 54,4 oran ve 220 sandalye ile şaşırtıcı bir çoğunluk elde etmiştir. 8 Aralık tarihinde gerçekleştirilen referandum ile de yüzde 69,2 gibi bir çoğunlukla cumhuriyet üstün gelmiş ve krallık yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁰² Böylece geçmişten gelen çok önemli bir sorun çözüme kavuşmuş ve Yunanistan bir cumhuriyet olarak kalmıştır.

⁴⁰⁰ Hr. Vernardake, G. Maure, "Oi taksikoi agones ste metapoliteuse", *Theseis*, Teuhos 14, periodos: Ianouarios-Martios 1986.; Giorgos Giannouloupoulos, "To telos tes metapoliteuses", *E Efimerida ton Suntakton*, 17.01.2016.

* Nea Demokratia (ND)

⁴⁰¹ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes Ístorias*, s.197.

⁴⁰² Rizas, *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfilio ste Metapoliteuse*, 2017.

Metapolitefsi'nin ilk anlarından itibaren Yunanistan'da olaylar yeniden sakin bir biçimde akmaya başlamıştır. Ülke bir yönelim, bir yol seçmiştir ve bu yolu güvenli bir biçimde yürüme için gereken adımı da bulmuştur. Şimdi Karamanles'in başlıca hedefi, Yunanistan'ın AET'ye tam üyeliğidir.⁴⁰³ Yani 1950'lerin sonlarından itibaren zaten kendisinin başlatmış olduğu ülkenin Avrupa yönelimini sürdürecektir ve tamamlayacaktır.

Karamanles, 24 Temmuz 1974'de erken saatlerde Yunanistan'a dramatik dönüşü üzerine yaptığı açıklamada "Ulusların hayatında, ulusal yeniden doğuşun dönüm noktasına dönüşebilecek krizler vardır."⁴⁰⁴ demiştir. Fane Palle-Petralia'nın bu dönemde Yunanistan'da ekonominin ritmini bulduğunu, toplumun huzurlu olduğunu, demokrasinin her zaman olduğundan daha iyi, "ayıpsız" işlediğini ve bütün bunların ilk kez ve eş zamanlı olduğu yönündeki ifadeleri,⁴⁰⁵ Karamanles'i haklı çıkarır niteliktedir.

Karamanles'in 24 Temmuz 1974'te ulusal birlik hükûmetinin başına geçmesinden sonra Yunanistan, esasen iki partili olan doğasına rağmen parlamenter demokrasiyi tercih etmiş ve çok partili seçimler ile ülkeyi özgürleştirmiştir. Hükûmet, askerlerin kıışlasına dönmesini sağlayan ve siyasete müdahalesini engelleyecek bir dizi önlemden sonra hızla seçimlere gitmiştir.

⁴⁰³ Yunanistan'ın AET'ye entegrasyonu gerçekten de ülkenin en önemli stratejik tercihidir. Ortaklık anlaşması Karamanles tarafından gerçekleştirilmiştir. Karamanles, Temmuz 1961'de AET ile imzalanan anlaşmadan önce bu tercihi şöyle tanımlamaktadır: "... Yunanistan sadece ekonomik nedenlerle katılmak istemiyor. Her şeyden önce demokrasinin istikrarı ve milletin geleceği için siyasi nedenlerden dolayı istiyor. Yunanlar, Avrupa misyonuna inanıyorlar. Bu misyonun yerine getirilmesi, hâlihazırda devam eden birleşme süreçlerinin hızlandırılmasını gerektirmektedir. Yunanistan, Avrupa'nın bu birleşme süreçlerine katkıda bulunabileceğine inanıyor ve bunu bekliyor..." Aggelos Mpratakos, *É İstoria tes Neas Demokratias*, ekd. A. A Livane, 2002, s. 205.; 1974'de ND'nin seçim kampanyasında, Megali İdea'nın, 19. yüzyıl Yunanistan'ının politikalarına egemen olan Bütün Yunanları tek bir devletin sınırları içinde birleştirme fikrinin çağdaş bir formu olarak Avrupa Topluluğuna katılıma güçlü bir vurgu yapılmıştır. Yunanistan'ın Türkiye ile sorunlar çözülmeden NATO'ya tam geri dönüşünün mümkün olmadığına vurguyla Batı'ya yönelim, bir kez daha teyit edilmiştir. Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, London, C. Hurst & Company, 1987, p. 73.

⁴⁰⁴ Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 73.

⁴⁰⁵ Fane Palle-Petralia, *Saranta Hronia Tora: Gegonota, paraskenia kai protagonistes tes metapoliteuses*, Athena, Ekdoseis Kastaniote A.E., 2014.

Metapolitefsi'nin ilk aylarında kurulan iki parti, Konstantinos Karamanles'in Yeni Demokrasisi ve Andreas Papandreou'nun Panhellenik Sosyalist Hareketi, ülkenin gelecek on yıllarına damgasını vuracak iki siyasî hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Böylece Metapolitefsi, hem diktatörlük öncesi siyasi sistemden hem de onun temel karakteristiklerinin korunmasından kopuş ile nitelendirilen yeni bir siyasi sistemin başlangıcına damgasını vurmuştur. Üçüncü Yunan Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi; monarşinin kaldırılması, yeni parlamenter sistemin konsolidasyonu, komünist sol partilerin meşruiyeti, sendikalar ve diğer sosyal örgütlerin canlandırılması, vatandaşların sahneye yeni çıkan siyasi partilere (PASOK) ve daha önce yasa dışı olan komünist sol partilere (KKE, KKE-İÇ, parlamento dışı örgütler) kitlesel katılımının sağlanması ile karakterize edilmiştir.

1974'te demokrasinin restorasyonu ile başlayan diktatörlük sonrası dönemin önde gelen özelliği, siyasi partilerin siyasi ve sosyal rolünün artmasıdır. Metapolitefsi'nin kurumsal-anayasal çerçevesi içinde resmen tanınan siyasi partiler, toplum çıkarlarını ve devlet politikasını temsil eden organlar olarak yükselmiştir.

Diktatörlük sonrası dönem ayrıca örgütsel işlevi ve ideolojik-politik oluşumu ile güçlü toplumsal etkisi olan büyük kitle partilerinin dönemidir. Bu dönem Yunan siyasi partilerini geliştirerek ve kitlesel sosyal oluşumlar haline getirerek onlara yeni bir dönem açmıştır. Siyasi partilerin cesareti, benzer kapasitelere sahip başka kurumların bulunmamasıyla birleştiğinde, onları demokrasiye geçiş stratejisinde kilit aktörler olarak onaylamıştır.

2.2. SİYASİ PARTİLER

Ergun Özbudun'a göre "Siyasi partiler, halkın desteğini kazanmak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır."⁴⁰⁶

Siyasi partiler tanım gereği siyasal sistemin (demokratik) sınırlarının genişlemesini amaçlayan, toplumun siyasi temsil kurumlarıdır.⁴⁰⁷ Bununla birlikte aynı zamanda sosyal ve siyasi talepleri bir hükümet programına dönüştürme yetenekleri ile partiler, devlet iktidarının yöneticileridirler. Bu anlamda partilerin doğası çift yönlüdür. Bir yandan çöküş ve çatlakların diğer yandan da entegrasyonun taşıyıcılarıdır.⁴⁰⁸ Moshonas da partilerin çok çeşitli kamu ve özel çıkarların taşıyıcıları olduklarına vurgu yaparken, aynı zamanda neredeyse sadece siyasi öneride buldukları için "siyasi işletmeler" olduklarını belirtmektedir. Ona göre siyasi bir işletme olarak partiler, stratejik bir şekilde hareket etme eğilimindedirler. Bu strateji, bireylerin davranışlarının rasyonelliğine ve karşılıklı bağımlılığına dayanarak başarılı bir orta ve uzun vadeli eylem planı olarak ifadesini bulmaktadır.⁴⁰⁹ Siyasi partiler nispeten yeni siyasi kurumlardır.

Ortaya çıkmaları ve gelişmeleri 19. yüzyılın ilk yıllarına dayanmaktadır ve demokrasinin gelişimi ile iç içedir. Kurum, ilk parlamentoların işleyişi ve kurumlaşmasının yanı sıra hakların genişletilmesine de damgasını vuran siyasi

⁴⁰⁶ Ergün Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, AÜHF Yayınları, 1979, s. 4.; Kapani'ye göre de "Siyasi partiler, bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır." Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s. 160.

⁴⁰⁷ Birçok anayasacının görüşüne göre sonuç olarak partiler, halkın kendisini ifade etmesi amacıyla toplumda vatandaşlar ve devlet arasındaki bağımsız araçlar olarak faaliyet gösteren organizmalardan başka bir şey değildir. Kostas Hrisogonos, "Suntagma kai politika kommata: Opseis tou elleimatos demokratikes antiprosopous", *To Mellon ton Politikon Kommaton*, Ed: Th. Demetres Tsatsos, Ksenofon I. Kontiades, Papazeses, 2003, s. 85.

⁴⁰⁸ Mihales Spourdalakes, "Politika Kommata kai Kommatika Sustimata", *Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemon Athenon, Platforma Teleekpaideuses*, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA178/Spourdalakis%20kommata%20kai%20kommatika%20sustimata.pdf>, Erişim: 16 Aralık 2018.

⁴⁰⁹ Gerasimos Moshonas, "E diairetike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)", *E ellenike politike koultoura semera*, N. Demertzes (epim), Athena, Odusseas, 1995, s. 171-172.

demokratikleşme çabalarına paralel ve benzer şekilde gelişmiştir.⁴¹⁰ Modern demokrasinin, siyasi partilerin doğuşu ve evrimi ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu gerçektir.

Modern demokrasi, -özellikle Avrupa'da kurulanların farklı kurumsal düzenlemelere sahip olmalarına rağmen- "parti demokrasisidir."⁴¹¹ Partilerin varlığı ve gelişimi, siyasi özgürlüğün, temsili demokrasi hakkı olarak tanımlanabilecek anayasal hak ile birlikte temsili demokrasinin ilkeleri çerçevesinde gerçekleşmesi için gereklidir.⁴¹² Demokrasi teorilerinin çoğunda ve neredeyse bütün demokratik yönetimlerin mevcut pratiğinde siyasi partiler belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Siyasi partiler, haklarındaki bazı çalışmaların yarattığı polemiklere rağmen çağdaş demokrasinin kaçınılmaz unsurlarıdır ve temsili demokrasinin onlarsız işlemesi mümkün değildir. Her modern demokraside siyaseti, siyasi partiler örgütlemektedir.⁴¹³ Parlamento seçimlerinin onlar olmadan gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu gerçeği, günümüzde pek çoklarının modern parti devletinin, doğrudan demokrasinin ortaya çıkışının rasyonel bir biçimi olduğunu iddia etmesine neden olmuştur.⁴¹⁴

Partilerin (özellikle soldakilerin) varlığı ve eylemlerinin hakların genişletilmesi için belirleyici olduğu gerçeğine rağmen, anayasal tanınmaları çok gecikmiştir. Ancak II. Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa (o zaman) ülkelerinin anayasa yapıcıları, demokrasinin işleyişi için önemlerini kabul etmiştir.⁴¹⁵ Resmi anayasal

⁴¹⁰ Mihales Spourdalakes, "Politika Kommata kai Kommatika Sustimata"; Maurice Duverger, *Political Parties*, New York, John Wiley and Sons Inc., 1973, p. 426.; İlk parti oluşumları kuşkusuz, kapitalizmin ürünleridir. Kapitalist üretim biçiminin doğumu ve gelişimine paralel olarak ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir. Mihales Spourdalakes, "Gia te theoría ton politikón kommáton", *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 55/1984. s. 49.

⁴¹¹ Mihales Spourdalakes, "To Kommatiko Fainomeno: Ekselikse ki Sugkiria", *To Mellon ton Politikón Kommáton*, Ed: Demetres Th. Tsatsos, Ksenofon Í. Kontiades, Athena, Ekdoseis pPapazese, 2003, s. 39.

⁴¹² Kostas G. Maurias, *Suntagmatiko Dikaio*, Athena- Komotine, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, 2002, s. 159.

⁴¹³ Benjamin R. Barber, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley, 1984.; S. C. Stokes, "Political Parties and Democracy", *Annu. Rev. Polit. Sci.* 1999. 2, s. 243.

⁴¹⁴ Theodora D. Antoniou, *Stoiheia ameses demokratias sto anatheoreméno Suntagma tou 1975*, Athena-Komotene, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, 1988, s. 30.; Demetres Th. Tsatsos, *Suntagmatiko Dikaio (Protos Tomos)*, Ekd. Ant. N. Sakkoula, 1992, s. 94.

⁴¹⁵ Siyasi partileri ilk olarak 1948'de İtalyan Anayasası tanıırken, bir yıl sonra onu Alman Anayasası izlemiştir (Madde 21). Beşinci Fransız Cumhuriyeti'nin Anayasası bu konuda çok

düzenin, partilerin siyasi ve toplumsal sürekliliğe ve bütünleşmeye nasıl katkıda bulduklarını anlaması kolay olmamıştır. Kurum karşısındaki çekincelerin nedenleri ise muhafazakar algılar, ideolojiler ve politikalarıdır.⁴¹⁶

Yunan Anayasa hukuku da parti olgusunu ele almayı, anayasal monarşinin klasik anlayışı tarafından devletin birliği açısından tehlikeli olarak görülmesi nedeniyle uzun süre reddetmiştir.

2.2.1. Yunanistan’da Siyasi Partilerin Anayasal Çerçeve Gelişimi

1821-1855: Kurtuluş mücadelesinin başlangıcına denk düşen ilk parti oluşumları, bu dönemde yerel düzeydedir. Zamanın büyük güçlerine referansla ve dış politika yönelimlerine göre üç büyük parti oluşturulmuştur: Rus, İngiliz ve Fransız partileri.* Kral Otto’nun yönetimindeki dönemin ana özelliği, monarşik rejimler tarafından yönetilen Avrupa’nın kalanında olduğu gibi durumun üç devrim Anayasasına (1822,1823 ve 1827) da yansımış olmasıdır.⁴¹⁷

1855-1882: Yeni liderler ortaya çıkmıştır. 1864 Anayasası ile birlikte hatta 1855’den itibaren çok partililiğe gidişin habercisi bir durum söz konusudur. 1862 seçimlerinde dağlık ve ovalık bölgelerde küçük siyasi partiler ortaya çıkmıştır. 1880’den itibaren partiler, parlamentarizmin kurulması ve parti fenomeninin başlangıcını tamamlamasına rağmen, büyük ölçüde kişisel nitelikler tarafından belirlenen yapılardır.⁴¹⁸ 1875’den itibaren Parlamenter sistemin daha da güçlendirilmesi, eş zamanlı olarak siyasi partilerin gelişmesi için bir sıçrama tahtası oluşturmuştur.

daha geç harekete geçmiştir. Mihales Spourdalakes, “Convergence of Political Parties: The Greek Case”, *The University of Manitoba*, 1980.

⁴¹⁶ Mihales Spourdalakes, “Politika Kommata kai Kommatika Sustimata”.

* Partilere ilişkin bilgi, birinci bölümün “Monarşi’nin İç Politikası” başlıklı alt bölümde verilmiştir.

⁴¹⁷ Andreas Demetropoulos, *E Suntagmatike These ton Politikon Kommaton*, Didaktorike Diatrive, Athena, 1974, s. 19.

⁴¹⁸ A.g.e., s. 20-21.

1882-1910: Bu dönem, Trikoupis ve Deligiannes'in partilerinin hakim olduğu iki partili dönemdir. Artık siyasi çatışmaların ve program temelinde tartışmaların başladığını söylemek mümkündür.⁴¹⁹

1910-1946: Yunanistan'ın siyasi ilişkilerinde ve merkezi siyaset sahnesinde artık güçlü baskılar uygulayan ve 1911 Anayasa revizyonuna yol açan Eleutherios Venizelos'un ve onun Liberal Partisinin varlığı söz konusudur. Aynı yılın Meclis yönetmeliğinde siyasi gruplar da tanınmıştır.⁴²⁰

1925 Anayasası (Madde 53,64) ve 1927 Anayasası (Madde 55,56)⁴²¹, siyasi kulisleri ve sosyal süreçleri (Yunanistan Sosyalist İşçi Partisinin (SEKE)* kurulması, Küçük Asya Felaketi, Selanik'teki hareket) göz önünde bulundurarak ilk kez partiler için dolaylı hükümler içermiş, bununla birlikte bunlar hakkında kesin düzenlemelerden kaçınmıştır. Yalnızca Parlamento ve soruşturma komisyonlarının, partilerinkine benzer şekilde oluşturulduğuna değinmiştir.

1946-1967: İç Savaşın sona ermesinin ardından siyasi harita değişmiş ve 1952 Anayasası, 1927 Anayasasının kazanımlarını tarihin tozlu sayfalarında bırakarak siyasi partiler hakkında doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir hükme yer vermemiştir.⁴²² Bu durumu Anayasal bir geri gidiş olarak nitelendirmek mümkündür.

1975'ten günümüze: Yunanistan'da yasa koyucu, siyasi partilerin, demokrasinin korunması ve işlemesi için bir kaldıraç noktası olduğunun kanıtlandığını göz ardı ederek tanımakta gecikmiştir. İlk defa 1975 Yunan Anayasası, siyasi parti kurumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Siyasi partilere doğrudan veya dolaylı bir atıfta bulunmayan 1952 Anayasasına⁴²³

⁴¹⁹ A.g.e. s. 21-23.

⁴²⁰ A.g.e., s. 23-28.

⁴²¹ Andreas Demetropoulos, "E Anatheorse tou arthrou 29 tou Suntagmatos", *Siaine Euaggelia*, s. 7.

* Sosialistiko Ergatiko Komma Ellados (SEKE)

⁴²² Andreas Demetropoulos, *E Suntagmatike These ton Politikon Kommaton*, s. 28-29.

⁴²³ Anayasa metnine Yunan Parlamentosunun internet sitesinden erişilebilir. "Suntagma tes Ellados", *Efemeris tes Kuvneseos tou Vasileiou tes Ellados*, En Athenais, Teuhos Proton, 1

kıyasla 1975 Anayasası,⁴²⁴ partiler için açık hüküm içeren 29. Maddenin⁴²⁵ yanı sıra bir dizi diğer yasayı da -37, 39, 68. Madde 3. Fıkra, 71, 73. Madde 4. Fıkra, 76. Madde 4. Fıkra, 113. Madde- içermektedir. Böylece siyasi partiler, siyasi ve sosyal fenomen düzeyinden Anayasal düzen tarafından kapsanma düzeyine ancak 1975 Anayasası ile geçmişlerdir.

Anayasanın 29. Maddesinin 1. Fıkrasına göre "Oy kullanma hakkına sahip olan Yunan vatandaşları, örgütleri ve eylemleri ile demokratik sistemin özgür işleyişine hizmet etmesi gereken siyasi partileri serbestçe kurabilir ve bunlara katılabilirler. Seçme hakkını henüz elde etmemiş olan vatandaşlar, partilerin gençlik örgütlerine katılabilirler."

Böylece 1974'de demokrasinin yeniden tesis edilmesiyle birlikte ülkenin kurumsal ve siyasi yeniden yapılanmasına giden yolun açıldığı, yavaş yavaş parlamentarizmin normal işlemeye başladığı ve demokratik kurum ve süreçlerin dinamik geliştiği ve pekiştirildiği gözlenmektedir. 1975 Anayasası, seçme hakkını kullanan ve demokratik bir devlet örgütlenmesinde başrolü oynayan, siyasi olarak aktif olan bir vatandaş profilini vurgulamaktadır.

PASOK'un kuruluşuna geçmeden önce izleyen bölümde, ülkede onu önceleyen siyasi yaşam; parti sistemleri, partiler ve yapıları özelinde ele alınmıştır. Zira İç Savaş sonrası ortamdaki parti sisteminin ve devamında da diktatörlüğün, PASOK'un ortaya çıkmasına, hızla gelişmesine ve uzun yıllar iktidardaki yerini korumasına katkı sunduğu kesindir. Bu dönem, Üçüncü Yunan Cumhuriyetinin parti sistemine belirli özellikler ve talepleri miras bıraktığı için önemlidir. Örneğin demokratik olarak örgütlenmiş bir parti sisteminin gelişimi, solun

lanouariou 1952. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>, Erişim: 18 Aralık 2018.; Andreas Demetropoulos, "E Anatheorese tou arthrou 29 tou Sintagmatos", *Siaine Euaggelia*, s. 7.

⁴²⁴ Anayasa 9 Haziran 1975 tarihli Resmi gazetede yayımlanmıştır. "Suntagma tes Ellados", *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demokratias*, En Athenais, Teuhos Proton, 9 İouniou 1975.; Anayasa'sının 2008'de revize edilmiş hali için bkz; "Suntagma tes Elladas: Opos anatheoretheke met o Psefisma tes 27es Maiou 2008 tes E Anatheoretikes Voules ton Ellenen", *Voule ton Ellenen*, https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/SYNTAGMA1_1.pdf, Erişim: 17 Aralık 2018.

⁴²⁵ Anılan maddenin bir yorumu için bkz; Giorgos Kasimates, "E Metavase ste Demokratia kai to Suntagma tou 1975", *Idruma tes Voules ton Ellenen*, Athena, 2005, s. 58-59.

meşrulaştırılması, katılımcı kültür, yeni tip partilerin örgütlenmesi, yapıların gelişimi ve parti içi organların işleyişi gibi... Bunlar, anılan dönem ve özellikle yedi yıllık bir diktatörlük döneminden sonra karşılanması gereken taleplerdir.

2.3. PASOK'U ÖNCELEYEN SİYASİ YAŞAM VE PARTİ SİSTEMİ

Parti sistemi, bir siyasi sistemde partilerin birbirleri ile oluşturduğu sistemli ilişkilerin meydana getirdiği yapı biçiminde tanımlanabilir.⁴²⁶ Terim, bu siyasi yapı içinde siyasi temsilin nasıl paylaşıldığı ile ilgilidir. Yani iktidar ve muhalefetin parlamentoda ne şekilde temsil edildiğini açıklamaya yöneliktir.

Parti sistemlerinin sınıflandırılmasında pek çok ölçüt bulunmakla birlikte en yaygın kabul göreni, sistemde yer alan parti sayısına göre yapılan sınıflandırmadır.

Bu sınıflandırmaya ilişkin çalışmalar 1950'lere kadar gitmektedir. Başlangıçta sayı ölçütüne bağlı olarak tek parti, iki partili ve çok partili sistemler şeklinde klasik bir sınıflandırma⁴²⁷ yapılırken zamanla yetersiz kalmıştır. Parti sistemine ilişkin çalışmaların hız kazanmasıyla birlikte yeni kriterler ortaya konulmuştur. Alan Siaroff'un tipolojisi kapsayıcı niteliği ile öne çıkmaktadır.

- a. Baskın Bir Partiye Sahip İki Partili Sistem,
- b. Rekabetçi İki Partili Sistem,
- c. İlimli Çok Partili Sistem,
- d. Baskın Bir Partiye Sahip İlimli Çok Partili Sistem,
- e. İki Ana Partiye Sahip İlimli Çok Partili Sistem,
- f. Parti Güçlerinin Dengeli Olduğu İlimli Çok Partili Sistem,
- g. Bir Baskın Partiye Sahip Kutuplaşmış Çok Partili Sistem,

⁴²⁶ İlder Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları, 1986, s. 121.

⁴²⁷ Özbudun, bu ayrımın sadece sayısal kriteri (numeric) esas aldığı söylemenin haksızlık olduğunu belirtmektedir. Bkz; Ergun Özbudun, "M. Duverger'in 'Siyasal Partileri' ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 1964, s.40

- h. İki Ana Partiye Sahip Kutuplaşmış Çok Partili Sistem,
i. Parti Güçlerinin Dengeli Olduğu Kutuplaşmış Çok Partili Sistem.⁴²⁸

Bu çerçevede Takis Pappas, Yunan parti sisteminin gelişimi sırasında meydana gelen değişikliklerin, ardışık biçimde gelişen üç farklı parti sistemi türünde sınıflandırılmasını önermektedir.⁴²⁹

1. Çok Partili Sistem, 1951-81:

- Hakim parti sistemi (1952-1963): Bu sistemde meşru parti sayısı birden fazladır ve bunlar faaliyetlerini eşit şartlar altında gerçekleştirmektedirler.⁴³⁰ Bununla birlikte içlerinden bir tanesi, elde ettiği oy oranı ve bunun sonucu olarak da parlamentodaki çoğunluğu ile diğer partilere kıyasla çok daha güçlüdür. Bu durum üstü üste seçimlerde cereyan ettiği bir “hakim” partiden söz etmek mümkündür.⁴³¹

- Kutuplaşmış çoğulcu sistem (1963-1981): Kutuplaşmış çoğulcu sistemde, ülkenin temel sorunları üzerinde farklı görüşlere sahip olan çok sayıda parti bulunmaktadır. Sartori'ye göre çoğulcu sistemlerin kutuplaşmış parti sistemi olabilmesi, 5-6'dan fazla partinin yer aldığı sisteme işaret etmektedir.⁴³²

2. İki Partili Sistem (1981-1996): Ülkedeki mevcut partilerden ikisinin siyasi yaşama hakim olduğu durumdur.⁴³³ İktidar bu iki parti arasında el değiştirmektedir. İki partinin dışında başka partilerin de varlığı söz konusu olmakla birlikte iktidar için ağırlıklarını koyma gücüne sahip değildirler.

⁴²⁸ Emre Savut, “Alan Siaroff’un Tipolojisi Işığında 1946’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Parti Sistemi”, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, Vol: 3, Issue: 11, pp. 126.

⁴²⁹ Takis S. Pappas, “The Transformation of the Greek Party System Since 1951”, *West European Politics*, Vol. 26, No.2 (April 2003), p. 92.

⁴³⁰ Dolayısıyla sistem özü itibarıyla plüralisttir. Ergun Özbudun, “M. Duverger’in «Siyasal Partiler»i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, s. 41.

⁴³¹ Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 276-277.

⁴³² Sartori, Giovanni; *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, New York, Cambridge University Press, 1976, p.146.

⁴³³ Münci Kapanı, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s. 177.

Ulusal bağımsızlığını 19. yüzyılda elde etmiş olması, yaşadığı iç savaş ve maruz kaldığı uzun süreli antidemokratik düzen Yunanistan'ın en belirgin özellikleridir. Kuruluşundan itibaren yaşadığı dramatik siyasi dönüşümler, ülkede istikrarlı parti sistemlerinin oluşmasını engellemiş ve geciktirmiştir. Çalışma dönemimiz açısından sağlam bir parti sisteminin gelişimi özellikle savaş sonrası Yunanistan'ında ve ancak 1951 yılında başlayabilmiştir.

Mihver işgalinin hemen arkasından gelen İç Savaş (1946-49), ülkeyi uzun süren bir istikrarsızlığa ve siyasi karmaşaya gömmüştür. Komünist Partinin zaten yasa dışı ilan edildiği (1947) arenada hem sağ hem de merkez, kısa süreli ve istikrarsız hükümetler tarafından kötü bir biçimde temsil edilmiştir. Durum ancak 1951 yılında iki yeni partinin ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Bunlardan biri birleşik sağ, diğeri de birleşik (ancak asla birleşmemiş) solu temsil etmektedir. Sağ, General Papagos'un, sol ise Birleşik Demokratik Solun (EDA) bayrağı altında birleşmiştir.⁴³⁴ Yunan parti sistemi, bu şekilde yapısal konsolidasyon aşamasına girmiştir. Bununla birlikte merkez, bir on yıl daha bölünmüş halde kalacaktır.

1946 yılındaki seçimler, ülkenin Metaksas Diktatörlüğü, Nazi işgali ve İç Savaş ile birlikte karşı karşıya kaldığı on yılı aşkın (1936-1949) bir kargaşa ve dönüşüm sürecinden sonra yapılan ilk seçimlerdir.⁴³⁵ 1950 seçimleri ise sol güçlerin kovulduğu kanlı İç Savaştan sonra, üstelik Parlamento üyelerinin bir araya gelemediği bir zaman olan 27 Aralık 1947'de, merkez-liberal Sofoules hükümetinin "509 Sayılı Devletin ve Anayasanın ve Sosyal Rejimin Güvenliği ve Vatandaşların Özgürlüklerinin Korunması Hakkında Zorunlu Kanun"⁴³⁶u yayımlayarak KKE, EAM ve Ulusal Dayanışmayı yasa dışı ilan etmesini izleyen bir ortamda gerçekleştirilmiştir.

⁴³⁴ Seraphim Seferiades, "Polarization and Non-Proportionality; The Greek Party System in the Postwar Era", *Comparative Politics*, Volume 19, Issue 1 Oct.1986, p.74.

⁴³⁵ Giorgos Th. Maurogordatos, "Oi ekloges ki to demopsefisma tou 1946. Prooimio tou emfuliou polemou", *Ellada sten dekaetia 1940-150*, Athens, ekd. Themelio, 1984, s. 307-340.

⁴³⁶ Giorgos Petropoulos, "E Ellada siderodesmia kai to KKE ektos nomou: O Anagkastikos Nomos 509", *Rizospastes*, 31 Dekemvre 2000.

1946-50 yıllarında devlet biçimlenirken, aynı şeyi parti sistemi için söyleyebilmek mümkün değildir. Kitle partileri bir parti sisteminin gerçek göstergesiyken,⁴³⁷ bu anlamda oluşmuş ve kurumsallaşmış partilerden söz etmek güçtür. Nisan 1946 ile Haziran 1950 arasında kurulan kısa ömürlü on hükûmet⁴³⁸ ise siyaset zemininin ne kadar kaygan olduğu göstermektedir.

Pappas, Yunan siyasetinin savaş sonrasındaki yarım asırlık dönemini 1951-1981 yılları ve 1981'den sonrası olmak üzere iki alt döneme ayırmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan çeşitli partileri de sağ, sol ve merkez olmak üzere üç siyasi aile (veya kamp) içinde gruplandırmaktadır.⁴³⁹ Bu dönemlerin her birinin kendine özgü parti sistemi ve parti yapıları bulunmaktadır.

2.3.1. 1951-1981 Döneminde Siyasi Parti Sistemleri ve Partiler

Anılan siyasi aileler açısından bu dönemde şu hususlar tespit edilmektedir:

2.3.1.1. Sağ

Dönemin en önemli özelliği, daima büyük bir sağ partinin varlığı ve seçimleri tek başına ve genellikle büyük bir çoğunluk ile kazanmasıdır.

Yunanistan'da savaş sonrasında siyasi yaşam, esas olarak İç Savaş'ın komünistler karşısındaki galibi Mareşal Aleksandros Papagos'un 1951'de muhafazakar ve antikomünist bir parti olan Yunan Dirilişini* kurmasıyla başlamıştır.

⁴³⁷ Sartori, a.g.e., 243-245.

⁴³⁸ Seferiades, "Polarization and Non-Proportionality; p.73.; Bu dönemin ayrıntılı bir incelemesi için ayrıca bkz: Elias Nikolakopoulos, *Kommata kai Vouleitikes Ekloges sten Ellada 1946-1964*, Athena, Ethniko Kentro Koinonikon Ereunon, 2000.

⁴³⁹ Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 92.

* Ellenikos Sunagermos

Askeri alanda sembolik bir figür olan Aleksandros Papagos'un kurduğu yeni parti, lider kişilikler ve güçlerin bir koalisyonudur. 1949-1952 yılları arasında göreve gelen çok sayıda hükûmetten sonra Papagos, kamu maliyesinin istikrarı ve ülkenin Avrupa standartları (tarım ve sanayi üretimini artırmak, özel mevduatın artması, ihracatın büyümesi, turizmin gelişimi) doğrultusunda dönüşümünün temellerini atarak siyasi istikrarı (1952-1955) tesis etmiştir.⁴⁴⁰ 1952'de seçimleri kazanan Papagos'un⁴⁴¹ 1955'deki ölümünden sonra halefi Konstantinos Karamanles, partiyi Ulusal Radikal Birlik ismiyle devam ettirmiş ve üç ardışık seçimi (1956, 1958 ve 1961'de) kazanmıştır.⁴⁴² Bu noktada vurgulanmasında yarar görülen bir husus, bu dönemde ordunun siyasetteki ağırlığıdır.

Yunan subaylar kendilerini ulusun savunulması için ant içmiş geçici bir anayasal kurumdan çok, onun ve bütünlüğünün bekçisi olarak görmektedirler. Savaş sonrası Yunan siyasal yaşamında ordu, başından itibaren etkindir.⁴⁴³ İç Savaş sırasında hükûmet güçlerinin komutanı olan Mareşal Aleksandros Papagos'un 1950'lerin başlarında yapılan ulusal seçimlerin galibi Yunan Dirilişi Partisinin başkanı olması, tesadüf olmayıp bu durumun göstergesidir.

Savaş sonrası "muhafazakar" üstünlüğü, Karamanles'in siyaseti terk ederek yurt dışına sürgüne gitmeye karar vermesinden sonra merkez parti zaferi ile 1963 seçimlerinde gelmiştir. Ülke 1967 yılında askeri diktatörlüğün kurulmasıyla birlikte yoğun bir siyasi kargaşa ve istikrarsızlık dönemine girmiş ve otoriter rejim yedi yıl sürmüştür. Diktatörlük çöktüğünde yeni demokratik düzeni kurmak üzere sürgünden geri çağrılan Karamanles, ERE'yi canlandırmak yerine Yeni

⁴⁴⁰ İoannes K. Filandros, "E idruse tes Ethnikes Rizospastikes Enoses", *E Kathemerine*, 04 Aprilou 2014.

⁴⁴¹ Yunan Dirilişi, yüzde 49,22 oy oranı ile sandalyelerin yüzde 82,3'ünü kazanmıştır. Seferiades, "Polarization and Non-Proportionality; The Greek Party System in the Postwar Era", p.76.; Ethnos gazetesi seçim sonuçlarını "Yunan Dirilişi'nin görülmemiş zaferi" olarak vermektedir. "Protofanos o Thriamvos tou 'Ellenikou Sunagermou' kerdizei peri tas 240 Edras!", *Ethnos*, 17 Noemvriou 1952.

⁴⁴² Tasos Sakellaropoulos, *O Konstantinos Karamanles kai e epohe tou*, Athena, Mouseio Mpenake, 2007, s. 82-83.; Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 92-93.; Filandros, a.g.m.; Judt, a.g.e. s. 83.; Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, s. 150.

⁴⁴³ Tony Judt, a.g.e., s. 83.

Demokrasiyi kurmayı tercih etmiştir. Yeni Demokrasinin tartışmasız lideri Karamanles, Cumhurbaşkanı olduğu 1980 yılından önce birbirini izleyen iki seçimi (1974 ve 1977) kazanmıştır.

1951-1977 yılları arasında yapılan dokuz genel seçimde ana sağ kanat partinin oy oranı 1964'te yüzde 35,3 ve 1974'te de yüzde 54,4 olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle bu dönemde ana sağ kanat partiler, ulusal oyların yüzde 44'ünü etkilemiştir. Başlıca sağ kanat partisinin Yunanistan'da 1951-81 döneminin büyük bir bölümünde baskın olması, çağdaş parti sisteminin üç önemli özelliğini açıklamaya yeterlidir. Bunlardan birincisi, ardışık sağ kanat partilerin toplam 18 yıl (1952-63 ve 1974-81) iktidara hakim olmasıdır. İkinci olarak güçlü çoğunluk hükûmetleri üretmeyi başarmıştır. Özellikle 1952'den sonra partiler, her zaman koalisyon ortağı aramaya gerek duymadan çoğunluk hükûmetleri kurma konumunda olmuşlardır. Üçüncüsü ve büyük oranda yukarıdaki özelliklerin bir sonucu olarak küçük sağ kanat partilerin hiçbiri uzun vadede çok fazla güç kazanamamış veya hayatta kalamamıştır.⁴⁴⁴

2.3.1.2. Sol

Siyasi yelpazenin sağından soluna doğru gidildikçe daha farklı bir resim ile karşılaşmaktadır. Bu alanda yer alan siyasi güçlerin görünürdeki birlikteliğine rağmen anlaşmazlık ve yoğun iç çekişmeler söz konusudur.

1951-1981 döneminde solu en iyi karakterize eden husus, ortodoks komünizmi temsil eden büyük parti ile revizyonist solu temsil eden küçük parti⁴⁴⁵ arasında,

⁴⁴⁴ Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 93.

⁴⁴⁵ Bu döneme ait ayrıntılı bilgi için bkz: Hares Razakos, "To Nomiko kai Politiko Plisio tes Periodou 1950-1967", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 2, 2017.; V. Kapetanyannis, "The Communists", *Political Change in Greece: Before and After the Colonels*, Edit: K. Featherstone and D.K. Katsoudas, London, Croom Helm, 1987, p.145-173.; Anna Bosco, in coolaboration with Carlos Gaspar, "Four Actors in Search of a Role: The southern European Communist Parties", *Parties, Politics and Democracy in the New Southern Europe*, Edit: P. Nikiforos Diamandouros, Richard Gunther, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2001, p. 329-87.

başlangıçta sessizce yürütülen ancak 1974'te demokrasiye geçişten sonra açık hale gelen sürtüşmeli bir süreç olmasıdır.

Komünistlerin İç Savaş'taki yenilgisinden sonra liderlerinin yanı sıra gerilla ordusunun kalıntıları da komünist Sovyetler Birliği ve onun uydusu ülkelere sığınmıştır. Yunanistan Komünist Partisinin 1947'den itibaren zaten yasa dışı olduğu⁴⁴⁶ ağır politik ortamda sol, kısa bir süre için resmi olarak temsil edilmemiştir. Ancak Papagos'un siyasi yelpazenin sağında Yunan Dirilişini kurduğu 1951 yılında, solda da Birleşik Demokratik Sol (EDA) oluşturulmuştur⁴⁴⁷. EDA başlangıçta genel seçimlere katılması ve dağılık sol oyların toplanması için bir ön örgüt olarak tasarlanmış ancak çok geçmeden içindeki komünist faktörün baskın olmasıyla birlikte sürgündeki KKE'nin liderliğine esir olmuştur.⁴⁴⁸

Askeri Diktatörlük öncesinde EDA'nın seçim geri dönüşleri, ulusal oyların kabaca yüzde onu ile yüzde 14'ü arasında değişmektedir. 1958'de neredeyse oyların dörtte birini kazanmış ve kısa süre içinde ana muhalefet partisi haline gelmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Diktatörlük, diğer pek çok şeyin yanı sıra solun kırılma birliğini de tamamen yok etmiştir. Uzun süredir beklenen bölünme nihayet 1968 Şubatında yurt dışında toplanan Komünist Parti Merkez Komitesinin 12. Genel Kurulunda meydana gelmiş ve iki ayrı parti ortaya çıkmıştır. Sovyet yanlısı KKE ve daha ılımlı ve revizyonist olan Avro-komünist KKE-İç.*⁴⁵⁰ Ülke demokrasiye

⁴⁴⁶ Kostas Skolarikos, "Oi Paranomes Kommatikes Organoseis ten Periodo 1949-1958", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.* Teuhos 4, 2011.

⁴⁴⁷ 1951 yılının Ağustos'unda kurulan Birleşik Demokratik Sol, komünistler ve sosyalistlerin yanı sıra eski EAM üyelerini de bünyesine dâhil etmiştir. Giannis Papadimitriou, *E Analampe tes Aristeras: Okto Sugklonistikes Eklogikes Anametreseis 1950-1967*, Ekdoseis Filistor, Athena, 2001, s. 23-24.

⁴⁴⁸ EDA'nın kuruluşu ve KKE ile ilişkilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz; Fanes Parres, Kostas Skolarikos, "E Politike Summahion Tou KKE Stis Dekateties 1950-1960. E Peira tes EDA", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 4-5, 2012.

⁴⁴⁹ Foivos Oikonomides, "Otan Aristera egine aksiomatike antipoliteuse", *Eleutherotupia*, 28 Maiou 2011.; Ioannes K. Filandros, "Oi ekloges tou 1958", *E Kathemerine*, 07 Dekemvriou 2014.

* To Kommounistiko Komma Elladas Esoterikou

⁴⁵⁰ Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 93.; Stefanos Kretikos, "E opourtounistike omada kai e diaspase tou KKE to 1968", *Rizospastes*, 11 Ioule

geri döndükten kısa bir süre sonra bu iki parti tamamen yasal hale gelmiş ancak kısa sürede bir genel seçimle karşı karşıya kalınmıştır.

EDA ile bir araya gelen iki parti bir ittifak kurmuş ve Birleşik Solu (EA)* oluşturmuşlardır. O zamanki KKE çok zayıftır ve bu birliktelik, birleşik KKE'nin 1968'deki bölünmesini ve KKE-iç'in Avrupa-komünist oryantasyonunu pratikte geçersiz kılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Birleşik Sol, EDA ve Merkezin radikal bölümlerinden gelen sol dünyanın büyük bölümünce olumsuz karşılanmış ve PASOK'a sosyal nüfuz için fazla yer bırakmıştır.⁴⁵¹ Seçmenin yüzde onundan fazlasının oy kullanmadığı bu seçimlerden sonra iki komünist parti arasında hesaplaşma zamanı gelmiş ve ittifak 1975 yılında yıkılmıştır.⁴⁵²

Bu arada solda, yeni ve güçlü bir rakip ortaya çıkmıştır. Demokrasiye geçişten birkaç hafta sonra Yunanistan'a dönen Andreas Papandreou, Panhellenik Sosyalist Hareketi kurmuştur. Parti geleneksel solun oylarını devralmayı başarırken, cunta sonrası Yunanistan'ında komünist solun daha da parçalanmasına da katkıda bulunmuştur.

2.3.1.3. Merkez

İç Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından ve akut siyasi istikrarsızlığın ortasında Yunanistan, bir dizi merkez hükûmetle karakterize kısa bir dönem geçirmiş ancak bu hükûmetler ülkeyi kör bir gidişattan alıkoyamamıştır. 1950 ve 1951'deki genel seçimlerde merkez güçler tek bir siyasi oluşumda birleşememiş veya artan ulusal sorunlara inandırıcı çözümler önerememiştir.

2004.; Argirios İfantopoulos, "E Kommounistike ananeose kai to antidiktatoriko foitetiko kinema 1972-1973: e diaheirise tes mnemes", *Panteio Panepistemio Koinonikon kai Politikon Epistemon*, Athena, 2010, s. 12-20.; Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, s.434-435.

* Enomenes Aristeras (EA)

⁴⁵¹ Panayiotos Konstantinos, "PASOK, o kuriarhos tes Metapoliteuses", *tvxs*, 28 İouliou 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/pasok-o-kyriarhos-tis-metapoliteysis>, Erişim: 13 Temmuz 2019.

⁴⁵² Kretikos, a.g.m.,; İfantopoulos, a.g.e., s. 105-140.

Merkezci blokun içindeki kargaşa, liderlerinin o dönemin stratejik ikilemini çözemedikleri gerçeğiyle, yani “tahtın” etrafında sağ ile birlikte sola karşı ortak bir burjuva cephesinin veya Monarşi ve onun sağcı destekçilerine karşı sol ile ortak bir Cumhuriyetçi cephenin oluşturulup oluşturulamayacağı ile açıklanabilir. Her iki seçenek de burjuva hegemonyası için merkezci hayallerin sona ermesi anlamına gelmektedir.⁴⁵³

Bu nedenle 1950'lerde siyasi iktidarın sağ tarafından neredeyse tekelleştirilmesi, merkez partilerin dağılmış bir görüntü sergilemesine ve herhangi bir siyasi rol üstlenememelerine neden olmuştur. Ancak bu durum 1961'de, seçimlerden kısa bir süre önce Merkez Birliğinin kurulmasıyla değişmiştir. Merkez güçler, 1961 yılına kadar Georgios Papandreou ve Sofokles Venizelos gibi liderlerin çatışmalarının eşlik ettiği uzun süreli muhalefetin yol açtığı içe dönüklüğü artık kıracaktır.

Bakanlar Kurulu, 19 Eylül 1961 akşamı Başbakan Karamanles'in Meclisin dağıtılması ve erken seçimlere gidilmesi kararını onaylamak üzere toplanmıştır.⁴⁵⁴ Aynı akşam 29 Ekim tarihinde gerçekleştirilecek seçimlerin öncesinde Merkez Birliğinin⁴⁵⁵ kuruluşu ilan edilmiştir. Birlik, çok sayıda eski bağımsız gücün oluşturduğu bir ittifaktır ve sekiz üyeli bir komite tarafından yönetilecektir. Bu merkez sağdan, sola ve liberallere kadar uzanan bir yelpazedeki siyasetçilerin yer aldığı gevşek bir ittifaktır ve ana bileşenleri, Papandreou'nun Liberal Demokrat Partisi* ile Venizelos'un Liberal Partisidir.^{456**}

⁴⁵³ G.T. Mavrogordatos, “The 1940s Between Past and Future”, *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy*. Ed: J. O. Iatrides and L. Wrigley University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1995, p.32; Savaş sonrası Yunan Merkezi'nin 1950'lerdeki durumunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz; Aikaterine Demetrios Dede, “E anadise tou Kentrou ste metapolemike Ellada: e Ethnike Prrodeutike Enosis Kentrou tou Nikolaou Plastera”, *Panepistemo Peloponnesou. Shole Koinonikoon Epistemon.*, 2013.

⁴⁵⁴ “E İdruse tes Enoses Kentrou”, *İstoriko Leukoma 1961*, Athena, Kathemerine, s. 175.

⁴⁵⁵ S. Lamproulis, E İdruse tes Enoseos Kentrou 1961, *Sughrona Themata*, ar. 330, Maios 1987.

* Fileleuthero Demokratiko Komma

** Komma ton Fileleutheron

Yeni siyasî oluşumun doğrudan hedefi, 1958'den itibaren önemli bir muhalefet olan EDA'nın aşırı güçlenmesi ve 1952'den beri hüküm süren Konstantinos Karamanles'in iktidardaki ERE'sidir.

Merkez Birliği, 29 Ekim 1961 seçimlerinde oyların yüzde 33,34'ünü (83 sandalye) alarak ana muhalefet konumuna yerleşmiştir⁴⁵⁷. Ancak bir diğer dikkat çekici husus, Merkez Birliğinin kendisini dikkate alınacak yeni bir siyasi güç olarak sunmayı başarmasıdır. Karamanles'in ERE'sinin yüzde 50,8'lik oran ile 176 sandalye elde ederek yeniden seçilmesine itirazlar yükselmiştir. Bu noktada Parti'nin lideri yaşlı Papandreou, "şiddet ve hile ile dolu" olarak nitelendirdiği⁴⁵⁸ bu seçimlerin geçerliliğini sorgulayarak mücadele başlatmıştır. Bu taktik, on yıllardır süren sağ kanat üstünlüğünden sonra geçici de olsa farklı merkez-sağ güçlerin tek bir partiye dönüşmesini sağlamıştır. Öte yandan, siyaseti daha yoğun bir kutuplaşma ve artan bir istikrarsızlığa maruz bırakmıştır.⁴⁵⁹ 1963'de yapılan seçimleri Papandreou kazanırken Karamanles, Paris'e sürgüne gitmiştir.

3 Kasım 1963'te yapılan bir sonraki seçimlerde Merkez Birliği, oyların yüzde 42,04'ü ve 138 sandalye ile birinci parti olmuş ancak çoğunluğu elde edemeyince azınlık hükûmeti kurmuştur. Böylece kaçınılmaz olarak 1964'deki seçimler gelmiştir. 16 Şubat 1964'te yapılan yeni seçimlerde oyların yüzde 52,72'si ile 171 sandalye kazanan Birlik, mutlak çoğunluğu elde ederek yeni hükûmeti kurmuş ancak farklılıklar hızla ortaya çıkmıştır. Partinin homojenliği

⁴⁵⁷ Georgios Hristopoulos, Ioannis Bastias, Euangelos Kofos, Thanos Veremes, Konstantinos Svolopoulos, Aleksis Alexandres, *İstoria tou Ellenikou Ethnous: Sighronos Ellenismos apo to 1941 eos to telos tou aiona*, Ekdotike Athenon, 1941, s.208.; Hrestos Euaggelos Hrestides, "o anedotos agonas tes Enoses Kentrou: apo tis ekloges tou 1961 sten paraitese tou Konstantinou Karamanle", *Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon (EKPA)*, Athena, 2012, s. 20.

⁴⁵⁸ Georgios Papandreou'nun, "Merkez Birliği adına Yunan halkının ve Yüksek Kurulun önünde seçim sonuçlarını şiddet ve hile ürünü olmakla suçluyorum." dediği bu seçim süreciyle ilgili olarak hazırlanan 256 sayfalık kitabın ismi: Demokrasi Kazanacak: Kara Kitap, 29 Ekim 1961 seçim darbesi. Bkz: *E Demokratia Tha Nikesei: Maure Vivlio, To hronikon tou eklogikou praksikopematos tes 29 Oktovriou 1961, Enosis Kentrou*, 1962.

⁴⁵⁹ Spiros Lugkoures, "E Enosis Kentrou kai oi ekloges tou 1961", *E Nea Politike*, 20.01.2015.; Takis S. Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 96-97.

hâlâ bir sorundur ve Konstantinos Mitsotakis ve Andreas Papandreou'nun tartışmasıyla, kişisel hırslar ve ideolojik çelişkiler su yüzüne çıkmıştır.⁴⁶⁰

Başbakan'ın aynı zamanda Savunma Bakanlığı görevini de üstlenme talebinin Kral tarafından reddedilmesi, 15 Temmuz Haziran 1965'de başbakanlıktan istifa ederek taht ile kopmasına yol açmıştır. Bu olay, Partinin ilerleme çizgisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bunu, birbirini izleyen üç hükûmeti -Georgios Athanasiades, Novas Eleas Tsimirokos ve Stefanos Stefanopoulos- kuran⁴⁶¹ hükûmet ve parti liderlerinin ayrılmasıyla birlikte Parti'nin bölünmesi izlemiştir.

1974'te diktatörlüğün ardından siyasi faaliyetlerin yoğun olduğu ortamda eski merkezci liderlerden oluşan bir grup (Georgios Papandreou, hayatını kaybetmiştir.), seçimler için Merkez Birliği-Yeni Kuvvetleri (EK-ND*) bir araya getirerek yeni bir merkez parti kurmayı başarmıştır. Bununla birlikte Parti, geçmişteki simgelerin ötesine geçememiş ve 1974'deki ilk demokratik seçimlerde oyların sadece yüzde 20,4'ü ile Parlamentoda 61 sandalye elde etmiştir.⁴⁶²

Seçimlerden kısa bir süre sonra Yunan monarşisinin Aralık 1974'te bir referandumla kaldırılmasının ardından merkez parti ve geleceği için yeni bir ikilem ortaya çıkmıştır. Ya sağdan önemli ölçüde farklı bir siyasi program önerecek ya da ülkenin siyasi ufkundan tamamen yok olacaktır. Bu arada 1976 yılında ismi Merkez Demokratik Birliği (EDEK)** olarak değiştirilen Parti, Mauros Georgios'un liderliği altında girdiği 20 Kasım 1977 seçimlerinde oyların yüzde 11,95'ini ve 16 sandalye elde ederek üçüncü parti olmuştur.⁴⁶³ Yeni siyasi ve toplumsal koşullar ve özellikle de Papandreou unsuru, tahminleri alt üst etmiştir.

⁴⁶⁰ Sotiris Rizas, *The Rise of the Left in Southern Europe: Anglo-American Responses*, Routledge, 2019, p. 29-45.

⁴⁶¹ *Georgios Papandreou (1888-1968), O Geros tes Demokratias*, Voule ton Ellenon, Athena, 2008, s. 13.

* Nees Dunameis (ND)

⁴⁶² Takis S. Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", s. 97.

** Kentrike Demokratike Enose (EDEK)

⁴⁶³ "Eklogiko Apotelesmata", *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#B>, Erişim: 6 Aralık 2018.

Bu seçimlerde Parti, PASOK lehine yüzde 48 civarında oy kaybına uğrarken milletvekilleri, Yeni Demokrasi ve PASOK arasında dağılmıştır.⁴⁶⁴ Metapolitefsi'nin ılımlı merkez partileri arasında yer alan Demokratik Birliğin 1970'lerin yeni kutuplaşmış politikalarında büyük talep görmediği ortadadır. Nitekim ilerleyen yıllarda düşüş süreci devam edecek ve Yeni Demokrasi ile PASOK'un arasında ezilecektir.

2.3.2. 1981 Sonrasında Sağ, Merkez ve Sol

Yunan parti sistemi için 1981 seçimleri bir seçim depremini temsil etmektedir. Her şeyden önce parti parçalanmasından, yüksek siyasi güç yoğunluğuna geçişi işaret etmektedir. Bu da kurulu siyasi düzenlemelerin çözülmesine neden olmuş ve ülkenin parti sisteminde değişikliğe yol açmıştır.

Sağ kanat partisi Yeni Demokrasi için 1981'deki seçim yenilgisi, hükümet gücünün kaybından daha maliyetlidir. Yunan siyasetinde uzun süreli muhafazakar hakimiyetinin/egemenliğinin sonu gelmiştir. Ancak ND, dikkate değer ölçüde esnek bir parti olduğunu ispatlayacaktır. Her şeyden önce 1981'de aşırı sağcı "sığınmacıları" yeniden içine çekerek sağdaki eski üstünlüğünü yeniden elde etmeyi başarmıştır. Seçimlerden kısa bir süre önce yükselen bir sosyalist zafer beklentisine karşı Ulusal Cephe (EP)* Partisi PASOK'un iktidara gelmesini önlemek için ND'nin lehine yarışmadan çekilmeyi kabul etmiştir. Bununla birlikte merkez sağda temsil tekelinin yeniden kurulması, ND'yi iktidara geri döndürmek için yeterli olmamıştır.⁴⁶⁵ Yeni Demokrasi 1981'den sonra, incelediğimiz dönem açısından iktidarı üstlendiği 1990-1993 arasındaki kısa dönem dışında ana muhalefet partisi olmuştur. Bununla birlikte, 1981'deki

⁴⁶⁴ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, s.131-155.

* Ethnike Paratakseis (EP)

⁴⁶⁵ T.S. Pappas, "In Search of the Center: Conservative Parties, Electoral Competition, and Political Legitimacy in Southern Europe's New Democracies", *Parties, Politics and Democracy in the New Southern*, Ed: P.N. Diamandouros and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 2001), p. 240-248.

göreceli olarak düşük performansının dışında, iktidara gelebilecek kadar güçlü bir parti olarak kalmayı başarmıştır.

PASOK'un 18 Ekim 1981'de yarattığı seçim depremi, neredeyse benzeri görülmemiş bir durumdur. Sadece dört yıl içinde gücünü iki katına çıkaran Parti on yıllardır süregelen muhafazakar egemenliğine son vermiş ve "1830'daki bağımsızlıktan bu yana ülkenin gördüğü en radikal hükümeti" kurmuştur.⁴⁶⁶ PASOK o zamandan itibaren neredeyse kesintisiz yönetimi boyunca radikalden ılımlı bir sosyal demokrat partiye doğru büyük ideolojik metamorfozlar geçirmiştir. Ayrıca parti liderliğinin son derece karizmatik⁴⁶⁷ ve popülist Andreas Papandreou'dan ılımlı ve pragmatik Kostas Simitis'e geçiş ile yaşanan değişimle birlikte kayda değer bir başarı sergileyerek hayatta kalmayı başarmıştır. Bununla birlikte, ideolojisindeki ve liderliğindeki değişikliklere rağmen PASOK, kuruluşundan itibaren soldan merkeze doğru uzanan siyasi rekabet yelpazesinde çok geniş bir alanı işgal etmeyi başarmıştır.⁴⁶⁸

1981 seçimlerinin Merkez açısından sonucu ise parti sisteminde son derece önemli bir rol oynayan savaş sonrası siyasi merkezinin (partilerin ittifakı veya 1961'den sonra tek bir parti olarak) parçalanması ve nihai olarak ortadan kalkmasıdır. Sistemin orta alanını işgal eden merkez partinin sağ ve sol arasında salınması, aynı zamanda ikisine de itiraz etmesi gerekmektedir. 1960'lı yılların başlarında başarılı olan bu tür bir strateji, halkın monarşiyi sarstığı ve ön plana geçtiği, yükselen PASOK'un yeniden güvence altına aldığı dikta sonrası Yunanistan'ında anlamsız görünmüştür. Merkez partinin ortadan kalkmasından sonra hem ND hem de PASOK, siyasi olarak "evsiz" kalan merkezci oylar üzerinde iddiacı olarak boşluğu doldurmak üzere harekete geçmiştir. Girişimleri parti içinde aşırı sağ unsurlar tarafından büyük ölçüde engellenen ND bu konuda daha az başarılı olmuştur. Yeni Demokrasi karşı tarafta ultra

⁴⁶⁶ George Th. Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, London, Athens, N. Sakkoulas, 1983, p. 3.

⁴⁶⁷ Sözcük, Yunanca 1. Armağan, hediye, 2. Tanrı vergisi, 3. Yetenek, kabiliyet anlamlarına gelen "harisma" sözcüğünden gelmektedir. Bkz; Tuncay, Karatzas, a.g.e., s. 812.

⁴⁶⁸ Takis Pappas, 2003'de yayımlanan makalesinde, "Hatta daha yakın bir zamanda, "işlevsel olarak muhafazakâr" bir parti durumuna gelmiştir." demektedir. Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 92.

muhafazakar görüntüsünü koruduğu sürece PASOK, merkeze doğru ilerleyebilmiş, sonunda da ele geçirmiştir.⁴⁶⁹ Özellikle 1981'den sonra komünist solun, PASOK'u zayıflatabilecek bir güce sahip olmaması da katkıda bulunmuştur.

1974'te askeri diktatörlüğün çöküşünü izleyen siyasi liberalleşme ve ardından PASOK'un görkemli yükselişi, yeni demokratik siyasette geleneksel solun ikincil konuma indirgenmesine neden olan ana faktörlerdir.

Sol içindeki hegemonya mücadelesinde, daha ılımlı rakiplerine (KKE-iç) karşı zafer kazandıran Ortodoks Komünistler (KKE) olmuştur. Oysa dikta sonrası siyasette, savaş sonrası EDA'sını somutlaştıracak hiçbir şey yoktur.⁴⁷⁰ 1974 sonrasında komünist sol, parti sistemi üzerinde belirleyici bir rol oynayamamıştır.

2.4. PASOK'UN KURULUŞU

Andreas Papandreou tarafından kurulan Hareketin yükselişi ve düşüşü, modern Yunan tarihinin en etkileyici siyasi anlatısıdır. Yunanistan'da siyasetin akışını değiştiren ve siyasi eylemler, parti entrikaları, insani tutkular, skandallar ve başarılar, zaferler ve trajedilerle dolu bu anlatı, Papandreou'nun 3 Temmuz 1974 tarihinde PASOK'un kuruluşunu ilân etmesiyle başlamıştır.

Metapolitefsi, geleneksel siyasi partileri dağılmış halde ve sonuç olarak sosyal ve siyasi bir temsil boşluğu bulmuştur. Merkez Birliği ve ERE'nin yanı sıra sol da ciddi bir krizden geçmektedir. Koşullar göz önüne alındığında, merkez ve soldaki boşluğu dolduracak yeni bir siyasi partinin oluşturulması imkânı bulunmaktadır. Andreas Papandreou bu siyasi ortamda ortaya çıkmayı ve PASOK'un gelişimine zemin hazırlamayı başarmıştır.

⁴⁶⁹ Pappas, a.g.e., p. 99.

⁴⁷⁰ A.g.e., p. 99.

Panhellenik Sosyalist Hareket, komünist solun İç Savaş'taki yenilgisinden sonra son derece yoğun bir biçimde yaşanan halk katmanlarının siyasi temsilindeki boşluktan, merkezin 1964-1966'daki başarısızlığından, 1967'de diktatörlüğün gelmesinden ve KKE'nin 1968'deki bölünmesinden yararlanarak kurulmuş ve gelişmiştir.⁴⁷¹

PASOK'un kurulması, ülkenin siyaset sahnesinde önemli bir kavşak noktasıdır. Metapolitefsi'nin sosyal ve siyasi radikalizminin ifadesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır, dolayısıyla hızlı bir büyüme yaşamıştır.

PASOK'un kurulduğu 1974 yılı boyunca Yunanistan, Emile Durkheim tarafından bir topluluğa ait olma hissinin sağlamaştırıldığı ve kolektif kimliklerin güçlendirildiği istisnai olaylar olarak tarif edilen "kritik durumlarla" karşı karşıya kalmıştır. Diktatörlüğün devrilmesi, Yunanistan'ın Kıbrıs'ta küçük düşmesi ve monarşinin sonunu getiren referandum gibi olaylar, 1974 yılının önemli olaylarıdır. Bunlar halkın büyük bir bölümünü harekete geçirerek siyasete olan ilgiyi önemli ölçüde artırmış, siyasi partilerin kredibilitesini yükseltmiş ve yenilikçi siyasi reformlara ilişkin beklentileri meşrulaştırmıştır.⁴⁷²

Demokratikleşmenin başarısı göz önüne alındığında, devlet gücünün kontrolünün yerleşik liberal partilerde uzun süre kalması ve Yunan siyasetinde ılımlılığın egemen olmasının beklenmesi gerekirken, Yunanistan'da Temmuz 1974'te demokrasiye geçişten hemen sonra Andreas Papandreou tarafından kurulan PASOK yeni, radikal, kitle örgütü yapılarının geliştirilmesine büyük önem veren sosyalist bir siyasi güç ve cunta sonrası Yunanistan'ının baş aktörü olarak ortaya çıkmıştır.

⁴⁷¹ Vernardakes, Hr. & Maures G. "E These ton politikon kommaton sto kratos kai e epektase tes politikas antiprosopeuses", *Thesis*, t. 16, s. 81-114.

⁴⁷² Gerassimos Moschonas, "The path of modernization: PASOK and European integration", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 3, Number 1, 2001, s. 11.

Başlangıçta radikal bir Marksist parti olarak görünen ancak çok da gerçekçi olmayan bir siyasi programa sahip olan PASOK⁴⁷³, kuruluşunun hemen ardından gerçekleştirilen 1974 seçimlerinde zayıf bir performans (yüzde 13,6) sergilemiştir. Bununla birlikte bu noktadan sonra tam bir “hareket” haline gelerek isminin hakkını veren PASOK, 1977 seçimlerinde halk desteğini iki katına (yüzde 25,3) çıkarmayı başarmış ve Ekim 1981’de de etkileyici bir oran (yüzde 48,2) ile iktidarı elde etmiştir.

2.4.1. PASOK’a Doğru

Yunanistan'daki en önemli bölünmelerin kökleri, önceki yüzyılın birbirini izleyen iki tarihî çatışmasında bulunmaktadır. İlki, iki savaş arası dönemde de cumhuriyetçilerle kralcılar arasında uzlaşmaz bir çatışma haline dönüşerek devam eden, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Venizelistler ve anti-Venizelistler arasında savaşa katılıp katılmama konusunda yaşanan “ulusal bölünmedir”. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı sırasında patlak veren ve 1946-49’lu yılların İç Savaşı ile sonuçlanan burjuva partileri ile komünistlerin egemen olduğu sol arasındaki bölünmedir.⁴⁷⁴ Bu bölünmelerin ardı ardına gelmesi ve üst üste binmesi, siyaset sahnesine de bölünmeyi getirmiştir.

Bu iki tarihsel bölünmenin mirası, savaş sonrası dönemden itibaren adlandırıldıkları üzere merkez, sağ ve sol olmak üzere üç siyasi kampa veya “aileye” ayrılmış olan derin, köklü ve kalıcı bir bölünme üretmiş olup,⁴⁷⁵ üç tarihî siyasi ailenin her biri 1967 yılında, diktatörlüğün arifesinde tek bir partinin çatısı altında toplanmıştır: Merkez Birliği, Ulusal Radikal Birlik ve Birleşik Demokratik Sol. 1967 darbesinden kısa bir süre önce Merkez Birliği’nin Andreas Papandreou’nun liderliğindeki merkez-sol fraksiyonu, harekete geçen yeni

⁴⁷³ Takis S. Pappas, “Political Leadership and the Emergence of Radical Mass Movements in Democracy”, *Comparative Political Studies*, Volume 41, Number 8, August 2008, p. 1124.

⁴⁷⁴ George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley: University of California Press, 1983, p. 282-345.

⁴⁷⁵ George Th. Mavrogordatos, “The Greek Party System: A Case of 'Limited but Polarised Pluralism'?”, *West European Politics*, Vol. 7, No: 4, p. 156.; George Th. Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, p. 5.

grupları temsil eden radikal bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Georgios Papandreou'nun oğlu, Yunan siyasetine 1964 yılında giren⁴⁷⁶ Andreas Papandreou'nun sembolü ve lideri olduğu bir siyasi radikalleşme sürecine yol açmıştır.

Hizip, 60'lı yılların ortalarında yeni harekete geçen radikal güçlerin temsilcisi olmuştur.⁴⁷⁷ Bu güçler, çıkarlarına faydalı politikaları savunan partilere olan bağlılıklarından vazgeçmeye, sadakatlerinin yönünü değiştirmeye hazır olan orta ve alt sınıflardır. Komünist solun iktidarı kazanma şansı olmaması nedeniyle merkez-sol, o dönemin standartlarına göre tutarlı ve oldukça radikal olan "demokrasi" mesajı ile sosyal ve siyasi reformlar için tek güç olarak ortaya

⁴⁷⁶ Andreas Papandreou, siyasi yaşama henüz öğrenciyken başlamış ancak aile geleneğinden farklı bir siyasi yol izlemiştir. Ortaokul son sınıfta Troçkist çevrelere girmeye başlamıştır. 4 Ağustos 1936'da Metaksas diktatörlüğü geldiğinde, Atina Üniversitesi Pilot Okulu, orta okulunda kayıtlı olan Andreas, darbeyi açıklayan bir duyuruyu yırtmaktan çekinmediği için tutuklanmıştır. 1939'da Atina Hukuk Fakültesine giren Andreas, rejim karşıtı faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Diktatörlük sırasında bir direniş grubu organize ederek Troçkistlerle ortak bir cephe üzerinde çalışmış, yasadışı bir dergiyi Atina'nın bütün mahallelerinde dağıtmıştır. Sonunda Mart 1939'da, kendisini izleyen Maniades'in Emniyet güçleri tarafından diktatörlük karşıtı eylemleri nedeniyle tutuklanmış, 7 Temmuz'da serbest bırakılmıştır. Stefania Kasime, "Andreas Papandreou – O egetes pou semadepse ten Ellada", *enikos.gr*, <http://www.enikos.gr/society/522480/andreas-papandreou-o-igetis-pou-simadepse-tin-ellada>, Erişim 17 Kasım 2019.; Dönemin basınında o zaman yer aldığı üzere Andreas Papandreou'nun da aralarında bulunduğu bütün tutuklular (Menelaos Megariotes dışında), eylemlerini itiraf etmiş, pişmanlık beyanında bulunmuş ve genç yaşlarından dolayı serbest bırakılmışlardır. *To Vema*, 9 Augoustou 1939.; Kısa bir süre sonra A. Papandreou öğrenimi için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve 1961'de Konstantinos Karamanles'in girişimi üzerine Yunanistan'a dönmüştür. "Çıktığımda artık diktatörlüğe karşı çalışamazdım. Artık işe yaramaz 'damgası' taşıyordum. Gitmeye karar verdim... Fransa'ya gidecektim ama tesadüfen bir arkadaşım bana Amerika'ya gideceğini söyledi ki sinemada gördüklerimin ötesinde hiçbir şey bilmiyordum... Bu büyük maceraya karar verdim... Ama pasaportum yoktu. Sürgündeki babama (Kuthira ve Andros'ta) gitmek için izin aldığımdan kendisini iyi tanıdığım Maniades'ten izin almak zorundaydım. Bana (ünlü Maniades) şöyle derdi: 'Seni izliyorum, sola bulaşıyorsun, seni yakalayacağım, çok pahalıya ödeyeceksin. Ben de gülümserdim. Maniades sonunda 17 gün izin verdi ... O zaman Roosevelt ile liberal olan Amerika, başvurum üzerine bana pasaportum olmadan oturma izni verdi." *Ídruma Andrea G. Papandreou*, http://www.archeio.gr/media/texts/ap_cv/17.html, Erişim: 17 Kasım 2019.

⁴⁷⁷ Andreas Papandreou'nun cazibesi, 60'lardan itibaren bellidir. Atina'da 1967 yılının Mart ayında, seçimlerden önce gerçekleştirilen seçmen davranışları üzerine bir kamuoyu yoklamasındaki merkez soru, "Gelecek Başbakan'ı siz seçecek olsanız, kimi Başbakan olarak görmek istediniz?" şeklindedir. Sonuçlar Karamanles için yüzde 21, Andreas Papandreou için yüzde 16 ve George Papandreou için yüzde 13'tür. Andreas Papandreou'nun oranı babasınınkinden daha yüksektir ve Merkez Birliği destekçilerinin çoğunun onu ve onun merkez sol fraksiyonunu baskın görmek istediği açıktır. "Şu anki politikacıardan hangisinin ülkeyi önümüzdeki yıllarda yönetmesini istiyosunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, yüzde 30 ile Andreas Papandreou, yüzde 12 ile Karamanles ve yüzde 2 ile Georgios Papandreou şeklindedir. Theodora Kotsaka-Kalaitzidaki, "The human geography of PASOK: 1974-1981", Paper presented to the 2nd LSE Phd Symposium on Modern Greece, Panel entitled: 'Domestic Politics I, London UK. June 2005, p. 3.

çıkılmıştır. Ancak Nisan 1967 askeri darbesi bu oluşumun önüne geçmiş ve siyasi değişim umudunu geçici olsa da kırmış,⁴⁷⁸ bununla birlikte bu merkez-sol siyasi gücü yok edememiştir.

Bu gücün önde gelen üyelerinin çoğu 1968 yılının Şubat ayında, yeni siyasî eylemcilerle birlikte Andreas Papandreou tarafından kurulan büyük direniş örgütlerinden Panhellenik Kurtuluş Hareketine (PAK)* katılmıştır.⁴⁷⁹ Diktatörlük süresince yurt dışında olan Andreas Papandreou kendisini ve PAK'ı Merkez Birliğinden uzak tutmuş ve babası Georgios Papandreou'nun 1968'deki ölümünden sonra, Merkez Birliğinin liderliğini üstlenmeyi tercih etmemiştir.⁴⁸⁰ Erken yaşlardan itibaren radikalizmi ve babasının tezlerinden pek çok konuda uzak kalmasıyla bilinen A. Papandreou, bunun yerine çabalarını, yeni bir siyasi partinin temeli haline gelebilecek bir radikal değişim programı ile PAK'ı etkili bir siyasî güç haline getirme konusuna yoğunlaştırmıştır.

Papandreou, cuntanın devrilmesinin ardından Yunanistan'a döndükten sonra yeniden açılmış olan Merkez Birliğine katılmayı da reddetmiş, kendisini hem eski merkezden hem de geleneksel soldan ayıran yeni bir siyasi parti olan Panhellenik Sosyalist Hareketi kurmuştur. Bu Parti, yıllarca iktidarda kalacaktır.

2.4.2. PAK'ın Dağıtılması ve PASOK'un Kuruluşunun İlânı

⁴⁷⁸ Christos Lyrantzis, "Political parties in post-junta Greece: A case of 'bureaucratic clientelism?', *West European Politics*, Vol.7, No3, p. 97-118.

* Panellenio Apeleuteriko Kinema (PAK)

⁴⁷⁹ Andreas Papandreou, PAK'ın kuruluşunu ilan ettiği 28 Şubat 1968 tarihinde örgütün amacını şöyle ifade etmektedir: "Bugün, Panhellenik Kurtuluş Hareketinin kurulduğunu ilan etmek için İsveç'i seçtim. Bu organizasyonun tek bir hedefi var: Ülkemizin özgürleşmesi. Yunanistan'a demokrasi tekrar geldiğinde dağılacak... Hedefimiz, ilk kez halkın egemenliği kurmaktır. Çünkü Yunanistan'da halkın güçlerine saygılı bir demokratik yönetimimiz asla olmamıştır. Halkın sesine." Konuşmanın tam metni için bkz; "28 Flevare 1968: 41 hronia apo ten emera pou o Andreas Papandreou idruse to PAK. Opoios den ehei mneme den ehei mellon..." 28 Şubat 2009, <http://sibilla-gr-sibilla.blogspot.com.tr/2009/02/28-1968-41.html>, Erişim: 10 Mart 2018.; Damianos Vasileiades, *O mithos tou Andrea: Oi Theoretikes vaseis tes Enoses Kentro, tou PAK kai tou PASOK*, Enallaktikes Ekdoseis, Athena, 2007.; Damianos Vasileiades, *PAK, PASOK: Mithos kai Pragmatikoteta*, Dialogos, Athena, 1977.

⁴⁸⁰ Kotsaka-Kalaitzidaki, "The human geography of PASOK: 1974-1981", p. 4.

Andreas Papandreou 16 Ağustos 1974'de Yunanistan'a geri dönmüştür. Askerî rejim tarafından hapse atılmasının ardından Yunanistan'dan ayrılışının üzerinden altı yılı aşkın bir zaman geçmiştir. Kıbrıs olaylarından sonra cuntanın çöküşü, Papandreou'nun ülkeye ve aktif siyasete dönüş sürecini otomatik olarak başlatmıştır. Merkez Birliğinin eski Bakanı, Yunanistan'ın siyasî manzarasını değiştirmek ve belirlemek üzere geri dönmektedir.

Konstantinos Karamanles 1974 Temmuz'unun sonlarında Ulusal Birlik hükûmetini kurduğunda Papandreou, bulunduğu Kanada'dan, oradaki PAK üyeleriyle buluşmak üzere Londra'ya gitmektedir. Tam da o sıralarda bir partinin kurulmakta olduğu yönündeki bilgileri, demokrasinin geri dönmediğine ve seçimlerin gerçekleşmesi halinde sonuçların sağlıksız ve belirsiz olacağına inandığı için reddetmektedir.⁴⁸¹ Londra'dan da PAK'ın Almanya'daki önderleri, özellikle Tsochatzopoulos, Semites ve Tsekouras ile bir araya geldiği Münih'e, devamında İtalya'ya ve 6 Ağustos'ta da PAK'ın dağıtılması kararının alındığı Ulusal Konsey toplantısının gerçekleştirildiği İsviçre'nin Winterthur kentine gitmiştir.⁴⁸² Papandreou, Yunanistan'daki pek çok kişiyle görüşmesinin ardından on gün sonra ülkeye dönme kararı almıştır. Romaios Giorgos o süreci, "Atina'ya dönmeden önce Roma'dan beni de bulduğum 'Vema'da arayarak görüşümü sorduğunu hatırlıyorum. Benim görüşüm, onun Karamanles'in çözümüne önem verilmemesi şeklindeki görüşünden farklıydı. Ülke normal parlamenter yaşama girmişti ve siyasi manzaranın, Metapolitefsi siyasetinin şekillenmesine aktif katkıda bulunmasını gerektiriyordu. Sonraki akşam, Papandreou ailesinin tarihî evinin yanındaki Kastri Otel'de kendisi ve yakın çalışma arkadaşlarıyla yemekte bir araya geldik."⁴⁸³ şeklinde aktarmaktadır. Gerçekten de Giorgos gibi düşünenlerin sayısı azımsanabilecek gibi değildir.

⁴⁸¹ Roula Kotseta, "3 Septemvriou 1974: E idruse tou PASOK", *Newsbomb*, 02 Septemvriou 2015.

⁴⁸² Toplantıya PAK'ın dağıtılmasına ve Panhellenik Sosyalist Hareketin, bildirilen ilkelere dayanan sosyalist bir partiye dönüşmesine karar veren yaklaşık 80 kişi katılmıştır. Aynı zamanda, yeni siyasi oluşuma dair bir "taslak ilkeler" metni yazması için bir komite görevlendirilmiştir. Kotseta, a.g.m.

⁴⁸³ Giorgos Romaios, "O egetes kai to kinema pou allaksan ten Ellada", *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

Eski Merkez Birliğinin seçmenleri ve pek çok eski milletvekili Papandreou'dan, babasının koltuğunu devralmasını beklemektedir. Yapılan istişarelerin ana adreslerinden biri haline gelen Kastri Otel'de Andreas Papandreou'ya, yeni bir parti kurmanın demokrasiye zarar vereceği uyarısında bulunmakta ve kendisi riskler hakkında ikna edilmeye çalışılmaktadır.⁴⁸⁴ Ancak hem "hareketinden" hem de onun karakterinden emin ve kararlı olan Papandreou, geçmiş ile ilişkilendirilecek yöneticilerle çalışmayı reddetmiştir.

Yeni siyasi oluşumun kuruluş bildirisinin hazırlanması sırasında adlandırma konusu da gündeme getirilmiştir. Andreas Papandreou "Yunanistan'ın Yeniden Dirilişı için Panhellenik Sosyalist Hareket"i önermiş ancak "diriliş" terimi, arkadaşlarından çoğu tarafından "eskimiş" bulunduğu ve kimilerince cuntanın sloganlarına benzetilebileceği için uygun bulunmamıştır. Sonuç olarak bu isim terk edilmiş ve yerine "Panhellenik Sosyalist Hareket" benimsenmiştir. Antones Livanes'in "sosyalist" sözcüğünü "demokratik" sözcüğüyle değiştirme önerisi de reddedilmiştir. "Parti" veya "hareket"⁴⁸⁵ ikileminden ise yeni siyasi oluşumun anti-bürokratik karakterini vurgulamak üzere, kolayca ikincisi galip çıkmıştır. En sonunda benimsenen amblem de küçük bir Troçkist gruptan esinlenen, yükselen bir yeşil güneş olmuştur.⁴⁸⁶

Papandreou 3 Eylül'de King's Palace Hotel'e geldiğinde yanında, kendisinin hazırlamış olduğu kişisel olarak davet edilmiş 149 kişiden⁴⁸⁷ oluşan bir liste

⁴⁸⁴ Özellikle Giannes Aleuras onu, her gece Kastri'de toplanan ateşli gençlerden uzaklaştırmaya çalışmakta, "Bunlar oy bile kullanamıyor." demektedir. Sosyalist yönelimli yeni bir parti fikri için ise "Andrea, burada hazır bir partimiz var, deney mi yapacağız?" diye sormaktadır. Bu ve benzer görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Andreas Deligiannes, "3e Septemvre: Apo to PASOK tou Andrea Ste Sfage ton Epigonon", *THETOC*, <http://www.thetoc.gr/magazine/3i-septembri-apo-to-pasok-tou-andrea-sti-sfagi-twn-epigonwn>, Erişim: 11 Mart 2018.

⁴⁸⁵ Elefantas, Panhellenik Sosyalist Hareketin elbette isminde belirtildiği gibi panhellenik olduğunu ancak sosyalist olmadığını, özellikle bugün hiç olmadığını hatta hareket de olmadığını söylemektedir. Ona göre PASOK bir parti idi ve hâlâ da partidir. Aggelos Elefantas, *Ston asterismo tou laikismou*, Athena, O Polites, 1991, s. 12.

⁴⁸⁶ Kotseta, *a.g.m.*

⁴⁸⁷ Lavropoulos Od., Kokkinos Theod., Arhakes Aleksandros, Giotas Stathes Loukakes Haralambos, Lambrou Petros, Papanagiotou Thanos, Tsigaridas Kon., Kavaliotu Hristina, Tsouras Thanases, Mihalopoulos Nikos, Mpournazakes Nik., Dimopoulos Nikos, Aleksopoulos Thanases, Tzortzes Giannes, Laliotes Kostas, Filippou Katerina, Haralampopoulos Giorgos, Thomidou Soula, Miha Maria, Kourtes Hristina, Haralampopoulos Giannes, Touloupas Takes, Mantouvalos Elias, Vgenopoulos Nikos, Koronaios Giannes, Peloponnesios Fontas, Prokos

bulunmaktadır. Cevap vermeyen birkaç kişiye karşılık, davet edilmeyen pek çok kişi de orada bulunmaktadır. Belki siyasette büyük isimler değildirler ancak onunla beraberdirler. Hep birlikte ülkenin siyasi haritasını ve sonunda da rotasını değiştirecek bir siyasi proje başlatmışlardır.

Andreas Papandreou, 3 Eylül 1974'de King's Palace Hotel'de Panhellenik Sosyalist Hareketin kuruluşunu resmen ilân etmiştir.⁴⁸⁸ Partinin kuruluşunu

Apostolos, Koutsogiorgas Menios, Livanes Antones, Skoulas Thanases, Kokkola Aggela, Vardanes Mihales, Eleftheriades Georgios, Koutsogiannes Giannes, Mandilara Aspa, Simites Kostas, Eleftheriades Demetrios, Koronaios Panos, Sakellaropoulos Aleks., Ntinou Evi, Fragkias Andreas, Fleming Amalia, Akrita Silva, Triarides N., Drosogiannes Antones, Georgiades Seraf., Katsifaras Georgios, Skoularikes Giannes, Nikolaou Kostas, Apanomeritakes, Verivakes Lefteres, Kretikos Panagiotes, Androutopoulos Kostas, Kasimates Grigores, Kampanes Stamates, Papastrates Giorgos, Farmakes Nikos, Kanellopoulos Kostas, Kavounides Spiros, Lekkas Demetrios, Zervopoulos Giannes, Haralampopoulos Hristos, Prasanakes Georgios, Vasilakopoulos Leonidas, Mpouloukos Aristod., Mpouloukos Dionises, Pantazopoulos Stelios, Papadonikolakis Giannes, Valaseles Zanos, Koutsikas Fivos, Kaklamanes Apostolos, Tombras Fanes, Damvouneles Arist., Deas Costas, Papaspirou Giannes, Papadimitriou Georgios, Koutsoheras Ioannes, Kefallenos Talbot, Sakellariou Giannis, Nikolopoulos Basileios, Papanikos Demetrios, Speliopoulos Spiros, Hrisafes Giannes, Kirgios, Tsirides Haralambos, Karanasese Hristos, Voulgare Elene, Anastasiades Spiros, Mazes İon., Tsimboukes Ath., Marasles Alekos, Koukos Ioann., Pappas Aleksandros, Tsaganas Ioann., Tzouvales Kon., Mihas Athanasios, Speliotakara Ria, Asimakopoulos Georgios, Kostouros Georgios, Kollias Dem., Kakouropoulos Andr., Karazeres Georgios, Kezelos Nikos, Koes Dem., Giannopoulos Soterios, Moustakes Georgios, Sokares Spir., Foukas Tasos, Tsafoulias Georg., Katravas Sot., Koutsogiorgas Teles, Balases Ath., Koumaniotes Kost., Mpitsos Ath., Lambropoulos Tasos, Histodulias Theod., Aleksopoulos Kostas, Papagiannopoulos Takes, Panoutsos Ioann., Papagiorgopoulos Takes, Zigogiannes Giorgos, Valirakes, Papathanasiou Hrestos, Zoumpogiorgos, Koures Haralambos, Moraitou Maire, Grimela, Giannopoulos, Livane Katina, Koures A. Papandreu Vaso, Papastaurou, Ziagkas Mihales, Kouloures K, Zafiroopoulos G., Damianos, Kissonas, Oikonomides P., Bampagiannes, V. Vournas Panos, Papademas Toles, Hatzemihelakes Nikos, Salas Mihales, Giannakakes Mihael, Polihronopoulos Giannes. Bkz: Deligiannes, a.g.m.

⁴⁸⁸ Kuruluş Bildirgesi'nin tam metni için PASOK'un resmi internet stesine bakılabilir. "İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon", PASOK, <http://pasok.gr/diakhyxh/>, Erişim: 12 Mart 2018.

Gazeteler PASOK'un kuruluş ilanını ilgiyle aktarmışlardır: Akropolis gazetesi 3 Eylül 1974 tarihli sayısının birinci sayfasında yeni partinin kuruluşunu, deneyimli gözlemcilerin görüşüne göre halkın katılımı ile birlikte siyasi yaşamın ve ülkenin normale dönmesinin başlangıcı olarak tasvir etmektedir. "Ekso kai apo to politiko NATO kai en EOK", *Akropolis*, 3 Septemvriou 1974; *To Vema*, Andreas Papandreou'nun konuşmasını ve en önemli görüşlerini kodladığı Kurucu Bildirgenin metnini ayrıntılı bir biçimde açıklayarak vermiştir. "Sosialistike politike kinese ekseggeile hthes O K. Papandreou", *To Vema*, 4 Septemvriou 1974.; *Apogeumatine* 4 Eylül 1974 tarihli sayısının birinci sayfasında Partinin kuruluş ilanını Papandreou'nun fotoğrafıyla birlikte vermiştir. Siyaset sahnesine egemen olan olay olarak aktarılan haber, "Andreas Papandreou bağımsız Yunanistan ve toplumsallaşmanın ilanını yapmıştır." başlığını taşımaktadır. "Adesmeute Ellada kai koinonikopoiesis diakerukse o Andreas Papandreou" *Apogeumatine*, 3 Septemvriou 1974.; "O K. Papandreou idruse sosialistikon komma kai diekerukse tas arhas tou", *Makedonia*, 4 Septemvriou 1974.; "O Papandreou İdruse sosialistikon komma kai diekerukse tas arhas tou," *Makedonia*, 4 Septemvriou 1974.

duyurmak için bu tarihin seçilmiş olması, 3 Eylül 1843 Devrimine, yabancı Kral Otto'ya doğrudan atıftır.⁴⁸⁹

Öncesindeki günlerde Atina'daki siyasî çevrelerin sorunu, Andreas Papandreou'nun ne yapmak istediğidir. Yeni bir siyasi hareket oluşturmak istediğine ilişkin bilgiler vardır ancak bunlar söylenti ve spekülasyonların ötesine geçmemiştir. Ülkeye henüz 18 gün önce dönen Papandreou'nun 3 Eylül'deki basın toplantısında yaptığı açıklamaların Yunanistan'ın siyasi haritasını değiştirecek nitelikte olduğu, kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktır.

Birkaç hafta sonra Ekim ayı başlarında diktatörlük karşıtı önemli isimlerden oluşan bir örgüt olan Demokratik Savunma (DA)* da PASOK'a katılmıştır. Böylece S. Karagiorgas, G. Notaras, N. Konstantopoulos, B. Filias, H. Rokofillos, S. Nestor, A. Staggos, İ. Katres ve diktatörlük karşıtı mücadelenin diğer mensupları, yeni doğan Hareketin üyeleri haline gelmiştir.⁴⁹⁰

2.5. KURULUŞTAN İKTİDARA 1974-1981

PASOK'un Andreas Papandreou dönemi, iki ana aşamada değerlendirilecektir. Bunlardan ilki PASOK'un kuruluşundan itibaren yani 1974'den 1981'e kadar olan muhalefet aşaması, ikincisi ise iktidara geldiği 1981'den 1995'e kadar olan aşamadır.

2.5.1. 1974 Seçimleri

⁴⁸⁹ Nikos Lakopoulos, "E anodos kai e ptose tou kinematos pou tha allaze ten Ellada", *Anoighto Parathiro*, 2 Septemvriou 2017, <https://www.anoixtoparathyro.gr/%CE%B7-%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B8/>, Erişim: 27 Kasım 2018.

* Demokratike Amina (DA)

⁴⁹⁰ Giorgos, a.g.m.

Metapolitefsi'nin ilk seçimleri simgesel bir tarih olan Politeknik olaylarının birinci yıl dönümünde, 17 Kasım 1974 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Ulusal Birlik hükûmeti özellikle siyasi yaşamın normalleşmesi ve özgürlüklerin restorasyonu alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak, şartların gerektirdiği olaylar, seçim sandıklarına başvurulmasını zorunlu kılmıştır. 19 Eylül tarihinde nispi sistemi öngören seçim yasası onaylanmış ve aynı ayın 23'ünde partilerin yeniden faaliyete geçmesine dair bir kararname çıkarılmıştır. Bu arada siyasi oluşumların canlandırılması veya yenilerinin kurulmasına da başlanmıştır. 17 Kasım 1974 seçimleri, siyasette olduğu kadar toplumda da sadece birkaç ay içinde meydana gelen niteliksel değişimin boyutunu gözler önüne sererek örnek bir düzen içinde gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar şöyledir: yüzde 54,3 ND (220 milletvekili), Merkez Birliği-Yeni Güçler yüzde 20,4 (60 milletvekili), PASOK yüzde 13,6 (12 milletvekili), Birleşik Sol yüzde 9,5 (8 milletvekili).⁴⁹¹ Konstantinos Karamanles'in Yeni Demokrasisi yeni Parlamentodaki büyük çoğunluğu garantileyerek seçim zaferini yakalamıştır.

Yunan parti sistemine ve siyaset sahnesine dinamik bir şekilde giriş yapan PASOK'un mitinglerinde "18'inde Sosyalizm" sloganı duyulmuştur. 17 Kasım tarihinde ilk cunta sonrası seçimleri yapılırken bazıları, gerçekten de ertesi gün sosyalizmin geleceğine inanmaktadır. PASOK'un seçim mitinglerinin canlılığı ve görünüşteki olumlu tepkiler, en azından 1974'deki ilk seçimlerde oya çevrilmemiştir. Bununla birlikte PASOK, kurulduktan 75 gün sonra üçüncü parti olmayı başarmıştır. 17 Kasım 1974 seçimlerinde, Karamanles'in diktatörlük öncesi ERE'yi dağıtarak ve muhafazakâr bir kitle partisi oluşturmayı amaçlayarak kurduğu sağın yeni partisi Yeni Demokrasi, mevcut konjonktür ve seçim yasası nedeniyle yükselmiştir.

⁴⁹¹ "Vouleutikes Ekloges", *Ídruma tes Voules ton Elleno gia ton Koinovouleutikon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sld=1111452116216461457895>; Erişim: 29 Kasım 2018.; Yunan siyasi tarihinde bu oy oranı ve milletvekili sayısının ikinci bir örneği yoktur. Nike Papazoglou, "Oloi oi hartes ton eklogon apo te metapoliteuse", *newsbeast*, 25 İounariou 2015, <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/780936/oloi-oi-hartes-ton-eklogon-apo-ti-metapoliteusi>, Erişim: 26 Aralık 2019.

Clogg, “Görünüşe bakılırsa seçmen, ‘ya Karamanlis, ya tanklar’ sloganından etkilenmiştir. Darbe öncesi dönemden kalan tek parti olan Merkez Birliği çökerken, PASOK’un elde ettiği yüzde 14’lük oy oranı, önceden kurulu bir parti örgütünün olmadığı düşünüldüğünde önemli bir başarıdır. Seçmenlerin milliyetçilikle bezeli sosyalist söylemin cazibesine kapıldığı açıktır.”⁴⁹² değerlendirmesini yapmaktadır. Ancak bir başka bakış açısıyla PASOK’un çağrısının, sosyalist değişimden ziyade parlamenter demokrasinin sağlamlştırılmasını tercih eden Yunan seçmende çok büyük bir destek bulmadığı da gerçektir.

2.5.2. PASOK’un Yunan Siyasetinde Yerini Alması

İç Savaş sonrası dönemde (1946-67) Yunan parti sistemini yapılandıran üç parti ailesi, ideolojik olarak ultra muhafazakâr bir güç olan sağ, merkez-sağ ideolojisine kıyasla daha “yumuşak bir yapı olan merkez ve İç Savaş’ta yenilgiye uğrayan ve zayıf düşmüş bir devlette ortaya çıkan üçüncü kutup Komünist soldur. Bu dönemin ayırt edici özelliği, siyasi arenada sosyalist veya sosyal demokrat kutbun olmamasıdır. Komünist geleneğin soldaki etkisi öylesine güçlüdür ki, gündelik siyasi terminolojideki “sol” terimi, açıkça komünist sol tarafından dizayn edilmiştir. Bu nedenle 1974’de Panhellenik Sosyalist Hareketin kurulması⁴⁹³ ve Yunan siyaset sahnesinde dinamik bir biçimde yerini

⁴⁹² Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 172-173.; Parti Merkez Kurulu 22/11 /1974’de “yüzde 13 düşük oranının nedenlerini, 1) “Karamanles veya tanklar” sahte ikilemi, 2) seçimlerin ani bir şekilde gerçekleşmesi ve seçim yasaı, 3) güvensizlik yaratan iftira, söylentiler ve 4) bu hükûmete katılarak bunu meşrulaştıranların (burada Merkez Birliğinin görevlileri kastedilmektedir.) siyasi hatası olarak ilan etmiştir. Yine Parti görevlilerinin döneme dair izlenimleri şöyledir: “PASOK, demokratikleşme dönemi için çok radikaldi ve insanlar oy kullanmak isteseler de PASOK’un seçimleri kazanması halinde ABD’nin yeni bir darbe yapmasından korkmaktaydılar. Bu nedenle ABD’nin sevdiği K. Karamanles’in güvenli yolunu tercih ettiler.” *Agonistes*, 3 Aralık 1974.

⁴⁹³ PASOK’un kurulması, Yunanistan’da sosyal demokrasinin ilk örgütlü ifadesi değildir. Sosyal demokrat partiler, PASOK’un kurulmasından on yıllarca önce de mevcuttur. Bu tür partilere örnek olarak “Yunanistan Sosyalist Partisi/Sosialistiko Komma Elladas (SKE)” ve Elias Tsirimokos liderliğindeki Halk Demokrasisi Birliği/Enose Laikes Demokratias (ELD) verilebilir. Bu iki parti KKE ve Çiftçi Partisi (Agrotiko Kommma) ile birlikte EAM’ı kurmuştur. Benzer hareket ve partiler, Aleksandros Papanastasiou ve diğerlerinde olduğu gibi iki savaş arası dönemde de vardır. “Vasikes ekselikseis sto astiko politiko sistema apo to 1974 mehri semera”, *Rizospastes*, 28 İoule 2013.

alması, Yunan siyasi arenasının devamlılığında önemli bir değişiklik oluşturmuştur.⁴⁹⁴ Kuruluşuyla birlikte PASOK, siyasi yaşama sosyalist terimini dahil etmiştir.

Petros Pizaniyas, onun etkisini pekiştiren unsurun bu olduğunu belirtmektedir. Ona göre de o zamana kadar kutuplaşma İç Savaştan kaynaklanmaktadır ve Komünistler ile sağcılar arasındadır. İsminde sosyalist terimini taşıyan PASOK, yeni merkez sol olarak ortaya çıkmıştır ancak Avrupa'nın o zamanki sosyal demokrat partileriyle hiçbir ilgisi yoktur. Radikal bir partidir ve ilk seçimlerde elde ettiği oran tesadüf değildir. İlk ortaya çıkışıyla birlikte kendisini radikal, sosyalist ve halkçı, yani halk tabakalarının yankısı olan bir parti olarak oluşturmuştur.⁴⁹⁵ PASOK bazıları için modern merkez (eski Merkez Birliğinin devamı), diğerleri için Yunan renkleri içinde kendine has bir sosyal demokrasi, kimileri için popülist bir parti prototipi ve bazıları için de bütün bunların tamamıdır.⁴⁹⁶ Ancak aynı zamanda bunların toplamından daha fazlasıdır: PASOK, birçok yüzü olan bir partidir.

Yunan siyaseti, Temmuz 1974'te askerî rejimin çöküşünden sonra, dönüşüm kapsamının altını çizen yeni partilerin ortaya çıkmasıyla birlikte kökten bir değişim geçirmiştir. İlk olarak 1955-1963 yılları arasında ve ardından da 1974-80 yıllarında Başbakan olan Konstantinos Karamanles tarafından kurulan Yeni Demokrasi, Yunan sağına modernize edilmiş ve gençleşmiş bir görüntü kazandırmıştır. Bununla birlikte büyük oranda Ulusal Radikal Birliğin yapısına ve çalışanlarına dayanan Yeni Demokrasinin aksine Eylül 1974'te kurulan Panhellenik Sosyalist Hareket, tamamen yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Kendisini hem eski merkezden hem de geleneksel komünist soldan tamamen farklı bir parti olarak takdim eden PASOK,⁴⁹⁷ askerî rejime karşı

⁴⁹⁴ Gerassimos Moschonas, "The Panhellenic Socialist Movement", *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Ed. R. Ladrech and P. Marlière, Palgrave Macmillan UK, Macmillan, Basingstoke, 1999, pp. 110.

⁴⁹⁵ Konstantinos, a.g.m.

⁴⁹⁶ Gerassimos Moschonas, "The Panhellenic Socialist Movement", pp. 110.

⁴⁹⁷ Kostas Semites, "Amacımız KKE'den ve geleneksel Merkez Birliği'nden farklı, güçlü bir sol parti oluşturmaktır." demektedir. Kostas Semites, *Dromoi Zoes*, Ekd. Polis, 2015, s. 139;

mücadele sırasında ortaya çıkan direniş güçlerine ve 1963-67 dönemi Merkez Birliğinin merkez-sol eğilimlerine dayandığı düşünöldüğünde kısmen yeni bir partidir.

Bazıları PASOK'un Yunan siyasi tarihindeki diğer partilerden esas itibariyle farklı, tamamen yeni bir siyasi oluşum olarak kabul edilmesi gerektiği ve cunta öncesi Merkez Birliği veya geleneksel Yunan solunun kalıtımsal devamı olarak düşünölemeyeceği görüşündedir. Bunlar, PASOK'un tarihî kökenlerinin Merkez Birliği ve özellikle de merkez-sol ile alakalı olduğunu kabul etmekle birlikte sadece Merkez Birliğinin devamı olarak kabul edilmesinin yanıltıcı bir görüş olduğunu belirtmektedirler.⁴⁹⁸ Daha ziyade siyasi kadronun önemli ölçüde yenilendiği ve Yunan siyasi partiler arenasına yeni fikirler ve uygulamalar getirmeyi başaran yeni bir güç olarak ele almışlardır. Diğerleri ise PASOK'un orijinlerini sıkı bir şekilde Merkez Birliği tarafından temsil edilen geleneksel merkeze yerleştirmektedirler.⁴⁹⁹ PASOK ise kendisini ısrarla yeni ve özel bir siyasi formasyon olarak nitelendirirken merkezle bağlarını da reddetmemiştir. Diğer yandan verili koşullar gereği yeni sistemin, cunta öncesi dönemden önemli unsurlar barındırdığı görüşü de yaygınlığını korumaktadır.

Nitekim Featherstone ve Katsoudas, yeni siyasi sistemin önemli ölçüde 1967'deki Albaylar Cuntası'ndan önce var olan eski rejim tarafından biçimlendirilmiş olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre 1967 öncesi dönemin kalıtları hâlâ kolaylıkla görölebilmektedir. 1974'den sonra başlıca sağ-kanat parti olan Yeni Demokrasi önceki yıllardan önemli sayıda siyasetçi barındırmaktadır ve bunlar, yeni partinin iktidara gelmesiyle birlikte bakanlık

Christos Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", *West European Politics*, 03 Dec 2007, p. 308.; Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, s. 128.

⁴⁹⁸ PASOK ve Merkez Birliği arasındaki süreklilik, yalnızca kısmen doğrudur ve çoğunlukla parlamento düzeyinde geçerlidir. Moschonas, "The Panhellenic Socialist Movement", s. 111.

⁴⁹⁹ Clogg, a.g.e., p.122-123.; Mavrogordatos da PASOK'un ideoloji ve yapısındaki yeniliğin inkar edilemez olduğunu ancak pek çoklarınca PASOK ile merkez arasındaki bağlantının göz ardı edildiğini belirtmektedir. Merkez mirasının 1974'den itibaren giderek gözden düştüğünü ve 1981'de de tamamen ezildiğini ifade eden yazara göre "Papandreou da dâhil olmak üzere PASOK'un üyeleri ve taraftarları yeşil gökyüzünden düşmemiştir". PASOK, Yunan parti sistemi içinde merkezin yapısal konumunun mirasını açık bir biçimde taşımaktadır. Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, p. 9-10.

görevlerinde bulunmuşlardır. Yeni sosyalist parti PASOK ise başlangıcında, 1967 öncesinin Merkez Birliğinin sol kanadı tarafından belirlenmiştir.⁵⁰⁰

Mavrogordatos da Yeni Demokrasi milletvekillerinin yüzde 30'unun Parlamentaoya ilk kez 1967 öncesinde girmiş olduğunu belirtirken, PASOK milletvekillerinin üçte ikisinin de aynı şekilde aktif siyasete diğer partilerin himayesinde girdiğine vurgu yapmaktadır.⁵⁰¹ Dolayısıyla kendisini oluşturan unsurlar itibariyle PASOK'un kökenleri, '60'ların ortalarına ve askerî diktatörlük yıllarına dayanmaktadır.

Gerçekten, Albaylar rejiminin sona ermesiyle birlikte Yunanistan'da ortaya çıkan parti sisteminde önemli bir "değişim" den bahsetmek çok da olanaklı görünmemektedir. Temmuz 1974'te Anayasal düzene geri dönülmesiyle birlikte askerî yönetimin yedi yıl boyunca dondurduğu ancak ortadan kaldıramamış olduğu Yunan parti sisteminin yeniden yapılanarak harekete geçtiği düşünülmektedir.

PASOK'un kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmeleri ayrıntılı bir biçimde incelemeyden önce siyasi partiler teorisi ve parti türlerine küçük bir pencere açmak, bu sürecin pratiklerinin ve PASOK'un gelişim sürecinin değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

2.5.3. Siyasi Partiler Teorisinin Ana Koordinatları

Modern bir siyasi parti, iki özel ilişkinin (kavramın) birleşmesinin sonucudur: a) temsil, b) yasallaştırma ilişkileri. Bu iki ilişki, doğrudan parti olgusunun ortaya çıkışına ve evrimine işaret etmektedir. Partiler büyük toplumsal kitlelerin, geniş toplumsal kesimleri ifade eden politik sürecin merkezine girişinin taşıyıcıları

⁵⁰⁰ Kevin Featherstone, Dimitris K. Katsoudas, "Change and Continuity in Greek Voting Behaviour", *European Journal of Political Research*, 13 (1985), p. 27.

⁵⁰¹ George Th. Mavrogordatos, *The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, London, Athens, N. Sakkoulas, 1983, p. 52-55.

olarak doğmuş ve gelişmişler (temsil)⁵⁰² ve bu girişi, tanımlanmış çerçevelerde belirleyen kurumlara dönüşmüşlerdir. Böylece hem vatandaşların politik sürece dâhil olma ihtiyacına/gereğine ve hem de sosyopolitik sistemin yeniden üretilmesine (yasallaştırma) hizmet etmişlerdir. Sosyal temsil ve devlet politikası üretimi, modern siyasi partinin iki varoluşsal unsuru, gerçek varlığının iki ayrılmaz yönüdür.⁵⁰³ Temsil ve yasallaştırma ilişkileri toplumsal, sınıfsal ve siyasi karşıtlıkların somut bir bağlamına göndermede bulunmaktadır.

Her parti, sosyal sınıfları/katmanları ile kendi temsil ilişkilerini şekillendirmektedir (ve bu, partinin toplumsal rekabet ilişkileri, bir toplumun politik ve ideolojik gelenekleri ile ilişkilerinin ortaya çıkışının tarihî koşullarının analizine göndermede bulunmaktadır) ve yasallaştırma ilişkileri ağına kendi (benzersiz) yöntemi ile dâhil olmaktadır. Her partinin türünü, sosyal-sınıfsal fizyonomisini ayrıca siyasi programını, örgütsel yapısını, diğer partilerle (rakip veya müttefik) olan ilişkilerini yani parti sistemindeki konumunu bu ikili bileşim belirlemektedir.⁵⁰⁴ Dolayısıyla her siyasi partinin bu iki ilişki ve bunlar arasındaki dengenin kendisine özgü bir bileşiminin sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁰² “Demokrasinin en basit ve en gerçekçi tanımı şudur: İdare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği bir rejim. Bu seçim mekanizması hakkında hukukçular, XVIII. yüzyıl filozoflarını takiben, bir temsil nazariyesi meydana getirmişlerdir; buna göre seçmen, kendi adına konuşması ve iş görmesi için, milletvekiline bir vekâlet verir; böylece milletin vekili olan parlâmento, millî iradeyi ifade eder. Tatbikatta ise, temsil nazariyesi gibi, seçimler de, partilerin gelişmesi ile büyük bir değişikliğe uğramışlardır. Artık seçmenle milletvekili, milletle parlâmento arasında bir diyalog mevcut değildir; bunların arasına, münasebetlerinin mahiyetini kökten değiştiren bir üçüncü taraf girmiştir. Milletvekili, seçmenleri tarafından seçilmesinden önce, partisi tarafından intihab olunmakta; seçmenler de bu intihabı tasdikten başka bir şey yapmamaktadır. Tek bir adayın halkın tasvibine sunulduğu tek-parti rejimlerinde bu durum bedihî mahiyettedir. Aynı hal, daha örtülü şekilde olmakla beraber, çok-partili rejimlerde de mevcuttur: Seçmen müteaddit adaylardan birini seçebilirse de, bunların hepsi, gene bir parti tarafından aday gösterilmektedir. Hukukî temsil nazariyesi devam ettirilmek isteniyorsa, milletvekilinin çift vekâlet aldığı kabul etmek gerekir: Partiden ve seçmenlerinden. Bunlardan her birinin ehemmiyet derecesi, memlekete ve partilere göre değişmektedir; genel olarak, parti vekâleti, seçmenlerin vekâletine nazaran ağır basma istidadındadır.” Maurice Duverger, “Partiler ve siyasi Rejimler” s. 96-97.; Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan (Eds), *Party Systems and Voters Alignments*. New York: The Free Press, 1967, p. 1-64.

⁵⁰³ Sartori, a.g.e.; p. 27.; Demetres Tsatsos, *Suntagma kai Politeiake Praktike, 9 Epiloge Keimenon 1971-1983*, Thessalonike, Parateretes, 1983, s. 138.

⁵⁰⁴ Hristoforos Vernardakes, “E idruse, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K”, *sto Trianta Hronia Demokratia: To politiko sustima tes trites ellenikes demokratias 1974-2004*, Panepistemio Kretes, 20-22 Maiu 2004), ekd. Kritike, 2004. s. 1.

Elbette, modern partilerin aynı türden bileşimlere cevap vermesi, hepsinin aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Her siyasi parti konjonktür içinde farklı sosyal çıkarları ve sosyal ittifakları ifade etmektedir ve bunları devlet çerçevesine farklı bir biçim ve yoğunlukta yerleştirmektedir. İşte bu yüzden, bir partiye ilişkin teorik analiz, çeşitli eş zamanlı çalışmaları gerektirmektedir.⁵⁰⁵

Mihales Spourdalakes, bir partinin incelenmesi esnasında üzerinde özellikle durulması gereken iki hususun, partinin örgütsel yapısı ve siyasi programı olduğunu, bunların bir partinin fizyonomisine yaklaşmak için en anlaşılır iki alan olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir partinin örgüt yapısı, temsil ilişkilerini ve bir partide hüküm süren “çıkar hâkimiyetini” “fotoğraflamaktadır.” Parti örgütü barometredir. Partinin, ideolojik ve siyasi yöneliminin ve sonuç olarak toplum ve devlet ile ilişkisinin ifadesidir. Siyasi programı ise bir partinin fizyonomisinin teorik ve stratejik yoğunlaşmasıdır. “Temsil ilişkileri” ve “yasallaştırma ilişkilerinin” bileşimidir. Yani, partiyi “destekleyen” ve bu temsilin stratejik çıkarlarının devlet politikası haline geldiği sosyal temsilin bir sonucudur. Siyasi program bu anlamda “parti bildirisi” veya yönetim programı ile özdeş değildir. Bununla birlikte onları kesinlikle içermesine rağmen, kavram çok daha geniştir.⁵⁰⁶ Bu teorik yaklaşım PASOK’un durumunu da belirlemektedir. Bütün modern siyasi partiler gibi PASOK da bu iki bileşen arasındaki belirli bir dengenin ifadesidir.

Bir yandan sosyal grupların ve toplumsal taleplerin ifadesi ve temsili, bir yandan da bu taleplerin devlet politikası ve yönetim bağlamında bütünleştirilmesi ve yönetimi, her tarihsel konjonktürde partinin biçimini, ideolojisini, toplumla olan ilişkilerini, ahlaki ve entelektüel etkisini belirlemektedir.⁵⁰⁷ Metapolitefsi’nin parti sistemini ve siyaseti belirleyen, en azından 1977’den itibaren yakın geçmişe

⁵⁰⁵ a) Bir partinin tarihsel doğum ve gelişim koşullarının analizi, b) her tarihi (zamansal) an içinde politik çizgisinin analizi, c) parti ve siyasi sistem çerçevesinde diğer sosyal ve siyasi konularla biçimlenen ilişkilerin analizi, d) içyapısı ve parti içi rekabet veya çatışmaların çevresinin analizi, ç) siyasi programı ve stratejisinin analizi, e) devlet ve devlet kurumlarıyla ilişkilerinin analizi. Vernardakes, a.g.e., s. 1-2.

⁵⁰⁶ Mihales Spourdalakes, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, Ekd. Patakes, 1998, s. 17.

⁵⁰⁷ Vernardakes, “E idruse, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K.”, s. 2.

kadar onun içerisinde hatta merkezinde bulunan PASOK'un ilerleyişi de bu ilişki/bağlantı temelinde gerçekleşmiştir.

2.5.4. PASOK'un Örgüt Yapısı ve Siyasi Programı

Andreas Papandreou, 3 Eylül 1974 tarihinde aynı adlı Bildirgeyi sunarak yeni siyasi oluşumun, PASOK'un kuruluşunu resmileştirmiştir. Bildirgeyi vatandaşlara, sosyal ve çalışma alanlarında öz örgütlenme çağrısı izlemiştir. Yeni partinin dinamiği, o dönem hemen görülebilir nitelikte değildir. PASOK, Komünist sol karşısında yetersiz ve örgütsel açıdan zayıf görünmektedir. Doğasının gereği olan iç çeşitliliği sorun olarak kabul edilse de dönem için aslında güçüdür. Bu çeşitlilik, toplumsal mücadelelerin ve çoğulculuğun, Yunan toplumunun fermantasyonunun sonucu olarak doğduğunu göstermektedir.⁵⁰⁸ PASOK'un doğumunda farklı siyasi kökenlerden gelen akımlar, farklı ideolojiler, farklı sınıflara aidiyetler ve 1965-1974 döneminde toplumsal mücadelenin farklı zamanlarında oluşan farklı akımlar birbirine yaklaşmıştır.

PASOK, kurulduğunda varoluşsal bir mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Yapısının temelini kitlesele taban örgütleri olduğunu belirtmektedir ancak bir örgütlenmesi yoktur. 17 Kasım 1974 seçimleri çok yakın olduğu için bu sorun daha da acil hale gelmiştir.

3 Eylül Bildirgesi ve öz örgütlenme çizgisi, PASOK'un doğuş kuruluş aşamasındaki temel iki adımdır. Gelişim evreleri bu iki temel aşama üzerinde kaydedilecektir. Bu aşamalar ise PASOK'un dahil olduğu parti türleriyle yakından ilgilidir.

Siyasi partiler örgüt yapıları temelinde aşağıdaki gibi ortaya çıkmışlardır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Vernardakes, a.g.e. s.2.

⁵⁰⁹ Mihales Spourdalakes, "Politika Kommata kai Kommatika Sustimata", *Ethnikon kai Kapodistriakon Pamepistemion Athenon, Platforma Teleekpaideuses*, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA178/Spourdalakis%20kommata%20kai%20kommatika%20sustimata.pdf>, Erişim: 16 Aralık 2018.

- (a) sınırlı siyasi haklar döneminde kadro partileri,
- (b) hakların genişletilmesi ve işçi sınıfının siyasete girişiyle belirlenen dönemde kitle partileri,
- (c)"Kapitalizmin altın dönemi" olarak nitelenen son Büyük Savaş döneminden hemen sonra "herkesi kucaklayan partiler,*"
- (d) son yirmi otuz yılın toplumsal ve siyasi kriz döneminde⁵¹⁰ "devlet partisi" (veya "kartel partileri").

Mihales Spourdalakes Yunanistan'daki parti ve parti sistemlerinin evrimini, farklı tarihî (siyasi ve sosyal) koşulların belirlediğini ifade etmektedir. Yunan örneği, diğer gelişmiş demokrasilerinkinden daha farklı kışkırtmalarla karşı karşıya kalmış ve farklı bir başlangıç noktasından yola çıkmıştır.⁵¹¹ Yukarıdaki sınıflandırma ile benzerlikler gösterse de doğal olarak kendine özgü niteliklerini de sergilemiştir.

19. yüzyılda Yunan partileri, tartışmasız ülkedeki "yabancı unsur" varlığı ve etkisini yansıtan bir dizi yerel, elit, hizipçi örgütlerdir. İsimlerini liderlerinin yabancı güçlerle aralarındaki bağımlılık ilişkisinden alan "yabancı partiler", sözde partilerdir. İstikrarlı örgütü ve çoğunlukla halk denetiminin dışındaki Monarşi ile ilişkilerinden kaynaklananlar dışında başka işlevleri olmayan bu "partiler", yöneticilerinin özelliklerini taşımaktadırlar. 19. yüzyılın son çeyreğinde parlamentarizmin kurulması ve işleyişi de partileri ve parti yapılarını kökten değiştirmemiştir. Partiler, sıklıkla görülen hizipçi davranışlara rağmen kadro partileri olarak kalmışlardır. Ağırlıklı olarak kişiye bağlı olmaları, diğer sosyal ve kültürel özellikleri ve nispeten tarihî gelişmeler nedeniyle kurumsallaşamamış ve yeni tip (kitle) istikrarlı parti kurumlarına dönüşmemişlerdir. Spourdalakes, böylece KKE dışında kalan Yunan partilerinin, özünde ülkedeki kümülatif

* Terimin Türkçe pek çok yayında "hepsini yakala partileri (toplayıcı parti)" olarak kullanıldığı görülmektedir. "Herkesi kucaklayan partiler" olarak kullanmayı tercih ettiğimiz terim Yunan dilinde "polusillektika kommata" terimi ile ifade edilmekte ve İngilizcedeki "Catch All Party" terimine karşılık gelmektedir.

⁵¹⁰ Siyasi partiler kurumunun 70'lerden itibaren test edildiğini ve bir krizden geçtiğini ifade eden görüşleri için bkz; Mihales Spourdalakes, "To Kommatiko Fainomeno: Ekselikse ki Sugkiria", s. 39-55.

⁵¹¹ Spourdalakes, "Politika Kommata kai Kommatika Sustimata".

demokratik eksikliklere (Bölünme, Küçük Asya felaketi, Metaksas Diktatörlüğü, İşgal, İç Savaş, Diktatörlük) eşdeğer bir kurumsal ve örgütsel gecikme içinde olduklarını ifade etmektedir.⁵¹² Dolayısıyla Yunan parti sistemi, Batı Avrupalı örneklerinin hızına ancak Metapolitefsi ile yetişebilmiş, kurumsallaşmış kitle partilerinden bahsetmek ancak bu dönemde mümkün olabilmektedir.

PASOK ise Yunanistan'da kitle partisi kavramına damgasını vuran bir partidir. Onun örgüt yapısı 1970'lerde diğer bütün partileri etkilemiştir.

Vernardakes, PASOK'un kuruluşundan itibaren aşağıdaki tarihsel evrim ve dönüşüm aşamalarını tanımlamaktadır.⁵¹³

1974-1981: Partinin kurulmasıyla başlayan bu dönem, gelişimini içermektedir. Savaş sonrası dönemde halk katmanlarının siyasi temsilindeki boşluktan, "kitle-partisi" dönemine geçiş söz konusudur. Bu dönemin özelliği, PASOK'un güçlü antiemperyalist unsurlarla yüklü bir radikal sol parti oluşudur. Siyasî programı, siyasi ve sosyal "değişim"* üzerine kuruludur.

1981-1990: Bu döneme "yönetim partisinin" oluşumu damgasını vurmuştur. Siyasi değişimden devlet yönetimine, reformdan entegrasyona geçilmiştir. PASOK artık "sol" bir sosyal demokrat partidir ve siyasi programı, gelir ve sosyal refahın, yeniden dağılımı şeklinde tanımlanmaktadır.

1990-1996: Bu yıllar ise "yönetim partisinin" artık kurulduğu, devletin siyasi yönetiminden toplumsal karşıtlıkların yönetimine geçilen dönemdir. Toplumsal çıkarların devlette temsilinden, devlet tercihlerinin toplumda yasallaştırılmasına geçiş vardır. Artık karakter olarak "muhafazakârlığa" kaymış bir sosyal demokrat parti söz konusudur. Siyasi programının hedefi ise neo-liberal tercihlerin kademeli (şiddet yoluyla değil) entegrasyonudur.

⁵¹² A.g.e.

⁵¹³ Vernardakes, "E idruse, e ekselikse kai e melete tou PA.SO.K.", s. 3.

* Allage

Spourdalakes ise PASOK ve onun toplum ve devletle ilişkisinde aşağıdaki daha ayrıntılı beş aşamayı belirlemektedir:⁵¹⁴

- a) 3 Eylül 1974 bildirgesi sırasındaki kısa dönemde PASOK, farklı bir kadro partisidir.
- b) Metapolitefsi'nin ilk seçimlerinden 1975 ilkbaharına kadar olan dönem, kitle partisinin temellerinin atıldığı öz örgütlenme dönemidir.
- c) 1975-1977, PASOK'un iktidar alternatifi parti olarak yükseldiği dönemdir ve tam bir kitle partisi gelişimi göstermiştir.
- d) 1977-1985, PASOK'un herkesi kucaklayan örgütsel yapı modellerine dönüşümüyle karakterize edilen dönemdir.
- e) 1985'ten itibaren olan süreç ise PASOK'un yavaş yavaş devlet partisi haline geldiği dönemdir.

2.5.4.1. Örgüt Yapısı

Baskıcı rejimlerden kurtulma ve geçiş dönemlerinde genellikle olduğu üzere Metapolitefsi'de de parti örgütlenmelerinin yüksek düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Geniş kitle örgütlenmesi nedeniyle kitlelerin siyasi seferberliği, Metapolitefsi'nin "olağanüstü niteliğinin" çok ötesine geçmiştir. Yunanistan'da temel siyasi gruplar ilk kez kitlesel partilerde örgütlenmiştir. Sürece sol partiler öncülük etmiştir ki, bu son derece doğaldır. Kitlelerin partilerde örgütlenmesi, esasen sola ait bir sanattır.⁵¹⁵ Kitle partisi örgütlenmesi, gelişim döneminde Papandreou PASOK'unun, Yeni Demokrasinin siyasi davranışını da etkileyen başlıca siyasi araçtır.

⁵¹⁴ Spourdalakes, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, s. 15-74.

⁵¹⁵ Giannes Voulgares, *E Ellada tes Metapoliteuses 1974-1990-Stathere Demokratia Semademene Apo ten Metapolemike Istoría*, Ekdoseis Themelio, Athena, 2008, s. 43-48.; PASOK, muhteşem bir örgütsel büyüme göstermiş, eski Merkez Birliği ve Komünist solun önemli sayıda politikacısını çekmeyi başarmıştır. Soldaki herhangi bir partiye kıyasla en iyi kitle seferberliğini gerçekleştirmiştir. PASOK'un seçim mitingleri ve Papandreou'nun halkla temasları, gençlerin katıldığı kitlesel gösteriler bunun parçası olmuştur. Karamanles ise bu gençlik seferberliğini, PASOK'dan korkmaya gerek olmadığı, çok sayıda taraftarı olsa da oy kullanamadıkları şeklinde değerlendirmiştir. Ona göre PASOK'un destekçilerinin çoğu, oy kullanma yaş sınırının altındadır. Kotsaka-Kalaitzidaki, "The human geography of PASOK: 1974-1981", p. 5.

PASOK 1974 seçimlerindeki tek yeni partidir ve ilk yıllarda varlığını sürdürmesi sorununun Partinin önceliklerini belirlediği bir gerçektir. Öncelikler; güçlü bir kimlik oluşturulması (İnsanların hakkında açık bir fikre sahip olmadığı tek partidir.), farklı sınıflarla iletişim kanallarının yaratılması, halkın gizli radikalizminin ifadesi⁵¹⁶ ve buna paralel olarak güçlü bir parti örgütünün inşasıdır. PASOK'un örgüt yapısı ve uygulaması, çeşitli sosyal ve siyasi yapıları işlevsel bir birliktelik içinde korumaya dayanmaktadır.

Bu bağlamda PASOK; kuruluşu, hızlı gelişimi ve iktidarda uzun süre kalmasını, kitle partisi örgütsel yapısının benimsenmesi ve sağlamlaştırılmasının yanı sıra kendisini hem diktatörlük öncesi parti sisteminin lider merkezli kadro partilerinden hem de Komünist solun bürokratik merkezleşmiş parti modellerinden uzak tutmasına borçlu görünmektedir. PASOK bu model sayesinde zamanın, vatandaşların siyasete aktif katılımı yönündeki talebine cevap vererek katılım için yeni bir örgütsel ve ideolojik bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır.

PASOK'un örgüt yapısının temel özellikleri şunlardır: öz örgütlenme, kolektif organlar ve yapının kurumsallaştırılması vaadi, liderin kolektif organlara katılımı, "demokratik süreçler" vaadi, içindeki farklı eğilimleri kabul etme vaadi, parti örgütünün eğitici rolü, parlamentarizm hakkında çekinceler ve açık toplantılar aracılığıyla siyasi seferberlik modelinin benimsenmesi.⁵¹⁷ Bütün bunlar, kitlelerin siyasetle ilişkisine dair yeni bir anlayışa işaret etmektedir.

⁵¹⁶ Diktatörlük deneyimi Yunanları önemli ölçüde radikalleştirmiştir. Gençliğin radikalleşmesi 60'lardan, özellikle de 1968 Mayıs'ından itibaren oluşmaya başlamış ve Metapolitefsi'ye doğru zirve yapmıştır. Bkz; Konstantinos Kornetis, Student resistance to the Greek military dictatorship: Subjectivity, memory and cultural politics 1967-1974, Phd Thesis, *European University Institute*, Florence, 2006.; Baskılar, aşıkâr emperyalist müdahaleler, Türk istilasını hazırlayan Kıbrıs'ın bağımsızlığına karşı komplolar, son iki yılın enflasyonu, kapitalizmin gelişmesi ve kentleşmenin yol açtığı problemler (kirlilik, şehirlerde yaşamın güçleşmesi, ekolojik problemler, kadın meselesi vs) ve yeni ihtiyaçların bilincine varılması, bütün bu faktörler diktatörlük çerçevesinde herhangi bir siyasi yapı tarafından ifade edilemeyen patlayıcı bir siyasi iklim yaratmıştır. Aggelos Elefantis, "PASOK and the elections of 1977: The rise of populist movement", *Greece at the pools*, Ed: H.R. Penniman, Washington: American Enterprise Institute, 1981, p. 118.

⁵¹⁷ "İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon".; PASOK'un örgütsel yapısı için ayrıca bkz; Spourdalakes, *Komma, kratos, koinvonia*.; Andreas Pantazopoulos, *Gia to Lao kai to ethnos: E*

PASOK'un örgütlenmesi, toplum için bir model olarak hareket etmeyi vadeden, halkın sürece aktif olarak katılmasıyla birlikte devletin demokratikleşme sürecinde bir kaldıraç olacağına dair söz veren bir politikadır.⁵¹⁸ Açık toplantılar yoluyla bir politik seferberlik modelinin benimsenmesiyle birlikte sıkı bir örgütsel yapının somut uygulaması, Panhellenik Sosyalist Hareketin çok hızlı bir şekilde iktidara gelmesini sağlayacaktır.

2.5.4.1.1. Öz Örgütlenme* ve Parti İçi Çatışmalar

PASOK'un ortaya çıkışının ilk temel unsuru, öz örgütlenmedir. Parti örgütsel oluşumunda büyük sorunlar yaşamıştır. Genç Hareketin, kitleselliği hedef alan bir siyasi partinin ihtiyaç duyduğu örgütsel yapıya ulaşmak için ne gerekli deneyimi ne de maddi kaynağı vardır. PASOK liderliği bu koşullar altında halkın inisiyatif üstlenmesine aracılık eden, örgütsel bir omurga yaratan ve Partinin insanlarla temasına katkıda bulunan "öz örgütlenme" fikrine ulaşmıştır.

Papandreou 3 Eylül 1974'te Panhellenik Sosyalist Hareket'i kurmuş, 15 Eylül'de "Halk partisini kurmaya çağrılıyor." sloganına dayanan öncü bir örgütlenme biçimi için harekete geçmiştir. Bu örgütlenme biçiminde toplumsal hareket mantığına sahip kitleler, İniyatif Komiteleri aracılığı ve öz örgütlenme yöntemiyle Partiyi örgütleyecektir. PASOK'un bu yöntemi o zamana kadar ki verileri altüst etmiş ve yüz binlerce kişinin doğrudan örgütlenmesine yol açmıştır.⁵¹⁹ Kitlelerin yanıtı bütün beklentileri aşarken, İç Savaş sonrasında

stigma Andrea Papandreou 1965-1989, Polis, 2001.; Mihales Spourdalakes, *PASOK, Dome, esokommatikes kriseis kai sugkentrose eksousias*, Eksantas, Athena, 1988.

⁵¹⁸ Tasses Hrusanthos, "PASOK 1974-1996: E oikodomese enos egenonikou kommatos", didaktorike diatrive, *Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon*, 2008, s. 235-240.; Tasses Hrusanthos, "Emiteleis metashematismoi kai dusepilutes antifaseis tou prodiktatorikou politikou sustematos: skepseis gia te sigkrotese kai ten anaptikse tou PASOK", *Epitheorese Politikes Epistemes*, ekdoseis Themelio, 2010, s. 157.

* Autoorganose

⁵¹⁹ Paraskeuas Perakes, "Saranta hronia PASOK, 1974-2014", *Haniotika Nea*, 3 Septemvriou 2014.; Demetres Katsoridas, "E analepse tes diakuvernese apo to PASOK", *Diethnistike Ergatike Aristera*, <https://dea.org.gr/> Erişim: 19 Ekim 2018.

sağın yaratmış olduğu ve o zamana kadar süren baskı hatta korku iklimi kısa sürede kırılmıştır.

Bu tercih, her şeyden önce dönemi farklılaştıran iki büyük faktör üzerine yaslanmaktadır. Bunlardan ilki büyük siyasileşme iklimi, ikincisi ise Merkez Birliğin eski parti mekanizmasının yanı sıra KKE'nin bürokrasisinden uzak yeni bir örgütlenme anlayışının benimsenmesidir. Öz örgütlenme tercihi 1974 için gerçekten devrimci bir eylemdir. Halk temel bir ittifak için bir parti oluşturmaya, Parti ise demokratik bir kongre ile onaylanacak bir yol takip etmeye çağrılmaktadır.⁵²⁰ Bu esnada çok sayıda üyesi, parası, hiçbir örgütsel mekanizması olmadığı gibi çok kısa bir süre içinde bunları tamamlama olanağı da olmayan Parti, 1974 seçimleri deneyimini yaşamıştır.

Bununla birlikte öz örgütlenme tercihi sadece seçimlerle başa çıkma ihtiyacı ile ilgili değildir. "Troçkistlerin" mantığına göre siyasi bir çizgi olarak öz örgütlenme, bir iktidar embriyosu barındırmaktadır.⁵²¹ Öz örgütlenme siyasi ilhamını Troçkistler'e, özellikle de Dalavagkas'a borçludur. Dönemin bütün PASOK yöneticilerinin klasik parti inşası yöntemini (temel örgütler, orta sınıf kurumları, bölgesel organlar, hiyerarşi) tercih ettiği bir konjonktürde Dalavagkas, halkın İnisiyatif Komitelerinde öz örgütlenmesi çözümünü önermiştir. Bu komiteler çok kısa bir süre içinde ülke geneline yayılmıştır. Sayılarının bütün Yunanistan'da 400-500'e ulaştığı tahmin edilmektedir.⁵²² Komiteler muazzam bir başarıyla PASOK'un yerel örgüt üslerine evrilmiştir.⁵²³ Böylece bir kitle partisi örgütünün temelleri atılmıştır.

⁵²⁰ Roula Eleutheriou, "Ennea xronia PASOK, Meros B, apo ten autoorganose ste grafeiokratia", *Anti*, teuhos 241, 1983, s. 26.

⁵²¹ Giorges Mitsakes, "Skepseis guro apo tes prooptikes tou laikou kinematos-Epitropes Protovoulías, Epitropes Mellontikes Eksousias", *Suzetese gia tes Epitropes Protovoulías*, ekd. Enoteta, s. 4-6.

⁵²² Dalavagkas, PASOK'un kurucu üyelerindedir. Politeknik'in öğrettiklerini özümleyen ve daha eski diğer deneyimlerin algılamaları ile birleştiren bir anlayış içindeki ilerici kanat, 3 Eylül ilkelerinin ışığı altında halka, kendisini örgütlemesi için İnisiyatif Komiteleri oluşturması çağrısında bulunmuştur. Apostolos Veros, "Kai pali gia tes Epitropes Protovoulías", *Suzetese gia tes Epitropes Protovoulías*, ekd. Enoteta, s. 14-16.

⁵²³ Mparmpas-Nikos Arvanites, "Apopse Enos Pragmatikou eroa tou Polutehneiou: 'E Genia tou Polutehneiou', to proimo PASOK, oi ekathariseis antifronounton kai e perithoriopieise kai sikofantese tou laikou kinematos", *olimpia.gr*, 17 Noemvrios, 2011.

Öz örgütlenme PASOK'u, radikalleşmiş ve siyasileşmiş bir dünyaya bağlamıştır. Komiteler; yönetim, üretim araçlarının sosyalleşmesi, emek kontrolü, sosyalizm, kitle yansıması ve tartışmanın başlangıç noktasıdır ancak uzun vadede öz örgütlenme, uzun süredir devam eden bir siyasi ve kültürel baskı nedeniyle de büyük önem taşımaktadır. Gerçekten demokratik bir parti tabanına veya bunun yerine modern kitle iletişim araçlarının bürokratik mekanizmasına yol açıp açmayacağı başta belirsizdir.⁵²⁴

O dönemde Yunanistan'ın birçok bölgesinde kurulan İnisiyatif Komiteleri, kitle örgütlenmesinin ilk çekirdeklerini, ilk hücrelerini oluşturmaktadır. Komitelerin devamı olan yerel ve sektörel örgütler, güçlü siyasi tartışmaların yapıldığı düzenli üye toplantıları ile faaliyet göstermektedir. Mahallelerdeki parti büroları her gün çalışmaktadır. Hareket üyelerinin dışa dönük faaliyeti ile seçim öncesi dönemde gereken yoğun faaliyet oradan düzenlenmektedir. Parti, şube örgütlerinde işçi sınıfı içerisinde yeni üyeleri eğitmeye çalışmaktadır. Gerçekleşen kitlesel yerel toplantılar, yerel meseleler ve başlıca siyasi meselelerin yanı sıra her bir örgüt biriminin kompozisyonuna bağlı olarak teorik tartışmaların yapıldığı zeminlerdir. Andreas Papandreou'nun konuşmaları üzerine de geniş tartışmalar yapılmakta, her tartışma sonunda verilen kararlar yetkili organlara iletilmektedir. Her bir örgüt biriminin sekreteri finans, örgütsel durumun gözlenmesi ve kampanyanın başarılı bir şekilde ele alınması gibi bir dizi konuda Partiye karşı sorumludur.⁵²⁵ Yerel örgüt ile Parti merkezi arasındaki bağlantı son derece yoğun ve düzenlidir.

16 ve 17 Mart 1975'te, yalnızca 500 civarında "temsilcinin" katılımıyla PASOK'un ön Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongrede ilk kez 88 üyeli Merkez Komitesi seçilmiştir. Merkez Komite, 13 Nisan 1975 tarihli toplantısında Andreas

⁵²⁴ Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985 Sheseis Ekprosopeses kai Sheseis Nomimopoieses sto Fos tou Politikou kai Koinonikou Antagonismou", Didaktorike Diatrive, *Panepisternio Athenon Tmema Politikon Epistemon kai Demosias Dioikeses*, Athena 1995, s. 117.

⁵²⁵ Demetres Talaiporos, "E ennoia tes kommatikes entakses sta sughrona sosialistika kommata. Ta kommatika mele sto PASOK", *Diplomatike Ergasia*, 2010-2011, s. 38.

Papandreou, Akes Tzohatzopoulos, Giannes Tsekouras, Demetres Livieratos, Sefes Valirakes ve Thanases Tsouras'dan oluşan İcra Bürosu'nu seçmiştir.⁵²⁶

Mevcut koşullar nedeniyle öz örgütlenmenin neredeyse zorunlu olarak uygulanması ve üyelerin siyasi ve örgütsel inisiyatifi, yeni Hareketin kitleselleşmesinin temellerini oluşturmuştur. Bununla birlikte ilk iç farklılıklar ve çelişkileri de kıskırtmıştır. Zira PASOK kurulduğunda ve öz örgütlenme aşamasına girdiğinde, farklı yerlerden gelen, farklı siyasi deneyimlere ve yaşamlara sahip olan yönetici ve üyelerin hareketidir.

Parti içi çatışmalar, parti örgütlerinin yapısal unsurlarıdır. Parti içi farklılıklar, giderek hizip biçimini almaktadırlar.⁵²⁷ PASOK da doğumundan itibaren eski Merkez Birliği milletvekilleri, PAK üyeleri, öğrenciler, diktatörlük karşıtı mücadelenin kişilikleri ile yeni inşa edilen PASOK'un çatısı altında ideolojik bir sığınak bulmuş küçük hiziplerden oluşmuştur. Kaçınılmaz olarak bütün bu ideolojik akımların kendi hedefleri ve Parti için eylem planları vardır. Bu durum ciddi parti içi krizlere yol açmıştır.

1974 seçimlerinde elde edilen yüzde 13'lük sonuç mevcut koşullar altında zafer olarak görülse de, Hareketin büyük bölümünde şok yaratmıştır. Bunun üzerine liderlik, Partinin iktidarı çok daha hızlı bir şekilde aramak zorunda olduğuna karar vermiştir. Bunun anlamı geleneksel siyasi kalıplardan uzak, demokratik ve kurumsallaşmış bir kitle partisi doğrultusundaki gelişme vaadinin kademeli ancak istikrarlı bir şekilde zayıflamasıdır. İktidarın hızlandırılması kararına, radikalizmin yıkılması eşlik etmiştir.⁵²⁸ Bunun bedeli ise Parti içi demokrasinin yara alması olmuştur.

Kuruluşundan bir ay sonra PASOK Merkez Kurulu 75 üyeden oluşmaktadır. Bunlardan 50'si PAK bünyesinden Andreas Papandreou tarafından, 20'si DA

⁵²⁶ Mparmpas-Nikos Arvanites, a.g.m.

⁵²⁷ Euthemes Papavlasopoulos, "E anasugkrotese tou ellenikou sunteretismou: E organose tes Neas Demokratias", Didaktorike Diatrive, *Aristoteleio Panepistemio Thessalonikes*, 2004, s. 321-324.

⁵²⁸ Kotsaka-Kalaitzidaki, "The human geography of PASOK: 1974-1981", p. 7.

tarafından ve 5'i de PASOK ile birleşen diğer küçük direniş grupları tarafından atanmıştır. İcra Kuruluna 12 üye atanırken Merkez Kurul üye sayısı Kasım 1974 seçimlerinden sonra 100'e yükselmiştir. Bu 100 üye, Hareket içerisinde ilk kongrenin gerçekleştirilmesine kadar geçecek süreç için üst otorite olarak kabul edilmiştir. Düzenli olarak toplanmış, geniş tartışmalardan sonra, ancak nadiren oy birliği ile karar almıştır.⁵²⁹ PASOK hemen 1975'in başlarında büyük bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. İlkbaharda ise ilk ihraç işlemleri gerçekleşmiştir.

25 Mayıs'ta Panhellenik Öğrenci Mücadele Hareketi (PASP)* Genel Kurulu, Gençlik Kurulu üyelerini görevden almıştır. 9 Haziran'da ise Papandreou, uzun zaman önce kendi ideolojik ve örgütsel inançlarını ifade etmeye başlayan DA'nın kurmaylarıyla çatışmıştır.⁵³⁰ DA, PASOK organlarına önceden belirlenmiş oranlarda katılmaktadır ancak kurmayları Hareketin içinde ayrı bir grup olarak durmakta⁵³¹ ve Papandreou'nun lider olarak sahip olduğu ezici gücü sorgulamaktadırlar. "Demokratik Savunma" krizi olarak da bilinen bu ilk kriz, "demokratik süreçleri" tetiklemiştir.

Parti içi karşıtlığın başlangıcı, orta ve alt seviyedeki organlara ilişkin seçim (Demokratik Savunmanın görüşü) veya atama (Papandreou'nun görüşü) konusundaki karşıtlıktır.⁵³² PASOK içindeki iki ana kutup arasındaki ihtilafın ana odağı ise örgütsel sorundur: Merkez parti kadroları ile PAK'ın eğilimi sert iken, bunun karşısında sayısal çoğunluğa sahip olan Demokratik Savunma bulunmaktadır. Bu "ikinci kutbun" talepleri; demokratik olarak yapılandırılmış bir

⁵²⁹ Richard Clogg, p. 130.

* Panellenia Agonistike Spoudastike Paratakse (PASP)

⁵³⁰ Vasiles Asemakopoulos, "Antitheseis kai Esoterikes Sugkrouseis sto PASOK ten Periodo 1974-1990. Ermeneutikes Opseis tes İstorikes Ekseliksos tou Ellenikou Koinonikou Shematismou", Didaktorike Diatrive, *Panteio Panepistemiou*, Athena, 2016, s. 174-183.

⁵³¹ Giorgos Romaios, Demokratik Savunma ekibinin PASOK'a entegre olamadığını veya bu konuda isteksiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre niyetleri PASOK'ta grup olarak kalmak ve Papandreou'yu "primus inter pares" olarak tanımadır. Romaios, a.g.m.

⁵³² Mihales Spourdalakes, "O ellenikos laikismos stis sunthekeis tou autarhikou kratismou," *Laikismos kai Politike*, N. Mouzeles, Th. Lipoavats, M. Spourdalakes, ekd. Gnose, Athena, 1989, s. 131-159.

kitle örgütünün kurulması, Papandreou'nun gücünün⁵³³ azaltılması ve PASOK ile Panhellenik Sendikal İşçi Mücadele Hareketi (PASKE)* arasında özerklik sağlanmasıdır.⁵³⁴ 1975'teki bölünmüşlük PASOK'un seçim dinamiğini engelleyebilecek kadar önemlidir.

Papandreou, gücünü göstererek 30 Ocak 1975'de Geçici Merkez Komitesini feshetmiş ve durumu açıklığa kavuşturmak için ön Kongre yapılacağını ilan etmiştir.⁵³⁵ 10 Ekim 1974'deki ortak bir basın toplantısında Andreas Papandreou ve Sakes Karagiorgas, Hareketi güçlendirmek için PAK ve Demokratik Savunma'nın PASOK'ta ortak kurucu ve eşit ortaklar olduklarını açıklarken, Mart 1975'te ilk bölünme gerçekleşmiştir.⁵³⁶ PASOK'un kuruluş bildirgesinin yazımında yer alan Karagiorgas, Papandreou ile birlikte eş başkan olduğu düşünülürken yeni Hareketin kişiye bağlı niteliğini eleştirince onunla ters düşmüştür.⁵³⁷ Ön Kongrenin krizin ateşini söndürmediğini gören Papandreou bir ihraç döngüsü başlatmıştır.⁵³⁸ Karagiorgas, Andreas Papandreou'nun Merkez Komite üyesi olan üyelerini "sağ sapma" ile suçlayınca Demokratik Savunmadan gelen yüzlerce üye ile birlikte ihraç edilmiştir.⁵³⁹ Sonuç olarak Merkez Kurulunun 75 üyesinden 48'i, "sosyal demokrat" ve "sabotajcı" oldukları

⁵³³ PASOK'un örgütü ile ilgili temel gerçek, Papandreou'nun Partinin siyasi seyrini tam olarak kontrol ediyor olmasıdır. Elefantis, A. "PASOK and the elections of 1977: The rise of the populist movement", p. 122.

* Panellenia Agonistike Sundikalistike Kinese (PASKE)

⁵³⁴ Moschonas, "The Panhellenic Socialist Movement", p. 112.

⁵³⁵ Giorgos Lakopoulos, "To PASOK uparhei (kai) hare stis kriseis tou", *Ta Nea*, 13 İanuariou 2012.

⁵³⁶ "37 (aksehasta) hronia PASOK: Mizes, Mise, pathe kai...roz istories!", *Demokratia*, 3 Septemvriou 2011.

⁵³⁷ "O Sakes Karagiorgas gia to PASOK kai ten Aristera", *Dromos tes Aristeras*, Fullo 370, 29/7/2017.

⁵³⁸ 16 Mart'ta Amerika Meydanı'ndaki Monseigneur Center'da, 450 delege arasında ilk iç savaş - kapalı kapılar ardında- yaşanmıştır. Demokratik Savunma'nın ileri gelenleri Karagiorgas'ı rakip kutup olarak göstermeye çalışmış ancak Andreas Papandreou Merkez Kurulun kontrolünü elinde tutmuştur. Giorgos Lakopoulos, a.g.m.; İlk Merkez Kurul 1975 Ocak sonlarında dağılırken, yenisi Mart ortalarında hazırlık için toplanmıştır. Bu Kurulun ilk ve tek toplantısında Papandreou, Parti Başkanının İcra Bürosu'nu, onun da Disiplin Kurulunu atadığını açıklamıştır. Bu Disiplin Kurulu, PASOK'un öğrenci hareketi PASP'ın 14 lider üyesini ihraç eden kuruldur. Clogg, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, p. 130.

⁵³⁹ PASOK'un kurucusu ilk andan itibaren niyetlerini bilmektedir ancak ilk seçimde onlara ihtiyacı vardır çünkü çoğu, direniş eylemleri ve cuntanın askeri mahkemesinde yargılandıkları için iyi birer isim sahibidirler. Daha sonra gerçekleşen ihraç işlemleri ise önceden kararlaştırılmıştır. Romaios, a.g.m.; Semites güçlü bir liderliğin gerekli olduğuna inandığını belirtmektedir. Semites, a.g.e., s. 162-163.

gerekçesiyle ihraç veya istifa etmiştir.⁵⁴⁰ Bunu, 1976 kışında PASP'ın bir dizi üyesinin daha ihracı izlemiştir.⁵⁴¹ Sonuç olarak bu dönemde Parti üst yetkilileri ve Merkez Kurul üyelerinin önemli bir bölümü Partiden uzaklaştırılmıştır. PASOK bu parti içi kriz nedeniyle örgütünü ancak 1975 sonbaharından itibaren sistematik bir biçimde oluşturabilmiş ve genişletebilmiştir.

Hemen devamında bir yandan Andreas Papandreou ile eski merkezçiler, diğer yandan PAK, PASOK ve PASP yöneticileri arasında yeni bir cephe açılmıştır. Marksistler ideolojik saflığı sağlamak için Hareketi kontrolleri altına almak istemiş, Papandreou da onları hizipçilikle suçlamıştır. 1976 başlarına kadar Giannes Tsekouras'ın liderliği altında PASOK-B adı verilen büyük bir grup Partiden uzaklaştırılmıştır.⁵⁴² O zamandan itibaren PASOK'un hikayesi, bir dizi iç kriz ve bölünme haline gelmiştir.⁵⁴³ Her iç kriz, Papandreou'nun keyfi örgütsel uygulamalarının güçlenmesine ve otoritesini pekiştirmesine neden olmuştur.

PASOK'un bu erken aşaması, 1975-77 arasındaki iki yıllık bu dönem, parti içi çatışmaların ötesinde Andreas Papandreou'nun Hareketin kitlesel bir partiye dönüştürülmesinin temellerini attığı dönem olarak tanımlanabilir ki bu durum 1977 seçimlerinde ispatlanacaktır. PASOK'un örgütsel yapısı hala sorunlar yaşamaktadır ancak karizmatik kişiliği ve radikal söylemiyle Papandreou, ülkenin siyasi zemininde PASOK'u giderek pekiştirmektedir.

1976 bölünmesiyle birlikte PASOK için ilk uzun dönem sona ermiştir: 1974-1976 arasındaki iki yıl, PASOK'un ortaya çıkmasına katkıda bulunan süreç ve kadroların sürekli bir hareketlilik dönemi olmuştur. Bu anlamda 75 ve 76 krizleri özellikle parti içi demokrasi açısından olumsuz yönlerinin yanı sıra PASOK'un

⁵⁴⁰ Lakopoulos, a.g.m.

⁵⁴¹ Asemakopoulos, a.g.e, s. 174-183.

⁵⁴² Grup, Giannes Tsekouras'ın liderliğinde PAK'ın eski kurmayları tarafından kurulmuştur. "Kararı üç üyeli Sekreteryanın, Andreas'ın Psihiko'daki evinde yaptığı olağanüstü toplantıdan sonra aldı." diyen Augerinos, "Dışarıya verilen ihraç metni hazırlandı ve iki gün öncesine ait bir karar tarihi verildi çünkü Giannis Tsekouras'ın ifadelerinin bir kısmının bizim için büyük bir sorun teşkil edeceği iki öncesinden itibaren PASOK üyesi sayılmaması gerekiyordu. Devamında bir fraksiyona katılmakla suçlanan 48 üyenin ihracı geldi." diye tamamlamaktadır. Paraskeuas Augerinos, *E Allage Teleiose Noris*, Athena, 2013, Vivliopoleion tes Estias, s. 48.

⁵⁴³ Michalis Spourdalakis, "PASOK's second chance", *Mediterranean Politics*, n. 3, p. 1-33.

gelişimine katkıda bulunan siyasi süreçler olarak da anlaşılmalıdır. 1976'daki kopuşların bir diğer önemli yanı da Andreas Papandreou'nun Partisinin tartışmasız lideri olarak yükselmesidir.

PASOK'da yaşanan üçüncü büyük kriz, 1980'de yaşanan "Selanik krizidir". Selanik örgütünde resmi parti çizgisinden "kuşku duyanların" büyük yürüyüşünden sonra Disiplin Kurulu ve ardından o zamanki İcra Bürosunun kararı ile 1980 yazındaki olaylar esnasında PASOK ve gençlik örgütünün yaklaşık 2 bin üyesi ihraç edilmiştir. Bu rakam 1975 ve 1976 krizlerinde ihraç edilenlerin sayısını aşmaktadır. Ancak 1980'de PASOK'un üye sayısı çok daha fazladır ve bu bölünmenin sayısal ağırlığının öncekiler ile karşılaştırılması mümkün değildir. Konjonktür, zaten oldukça iç karartıcıdır. Metapolitefsi'nin dinamizmi, "değişimin" seçim zaferine yapılan yatırım ile yerini durgunluğa bırakmıştır. PASOK'un içinde seçimler ve hükümet, hegemonik stratejiler olarak sağlamlaşmıştır. Bu bölünme, o güne kadar ki en önemli eleştirilerin yapılmasına karşın bir sonuç getirmemiştir.⁵⁴⁴

Bu, ideolojik ve teorik olarak oldukça yoğun ancak siyasi düzeyde mevcut verileri değiştiremeyen bir bölünmedir. PASOK'un halk katmanlarıyla ilişkisi artık daha belirlidir. Programlar daha nettir ve stratejik kristalleşmeler söz konusudur. Krizlerden çıkan belki de en önemli sonuç, "sol" veya "Marksist" olarak nitelendirilen eğilimler arasında temel bir programsal birliğin olmadığı hatta bu grupların karşılıklı olarak birbirini nötralize ettiği'dir.⁵⁴⁵

Diğer yandan Eylül 1974'teki öz örgütlenme çağrısı önemli bir karşılık bulmuştur. İnisiyatif Komitelerinin üye sayısı birkaç yıl içinde PASOK'un üye sayısını aşmıştır. Üye profili, diktatörlük öncesi EK ve EDA tarafından paylaşılmakta, PAK'ın halen yurt dışında bulunan üye çekirdeğinin büyük çoğunluğu ise bu komitelerde yer almamaktadır. Bununla birlikte Yerel Örgütlerin parti düzeyinde taban örgütleri olarak oluşturulmasını izleyen

⁵⁴⁴ Leuteris Tziollas, "PASOK Eidikotera stoiheia tes poreias tou", duo mere, *Filladio*, t. 6. 1983, s. 53-55, 40-44.

⁵⁴⁵ Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 123-124.

dönemde öz yönetim komitelerinin kitleselliği, aynı düzeyi korumamıştır. 1975 Mart'ındaki ön Kurultayda toplam üye sayısı 8 bine ulaşmıştır.⁵⁴⁶ Daha önce de belirtildiği üzere PASOK esas itibarıyla 1975 Sonbahar'ından itibaren örgütsel olarak biçimlenmeye başlamıştır.

Yerel Örgütler ilk derece taban örgütleri olarak biçimlenirken Vilayet Kurulları, Yerel Örgütlerin sorumlu liderlik organları olarak belirlenmiştir ve çeşitli sektör şubelerinde de sendikal gruplar oluşturulmuştur.⁵⁴⁷ PASOK, bütün sosyal doku içerisinde dallara ayrılmakta ve örgüt önemli ölçüde kitleselleşmektedir.

Bu ilk aşamada PASOK'un örgütsel gelişimi, işçi ve köylü kesiminde önemli ölçüde aksamıştır. Aksine bilim adamları, teknisyenler, eğitimciler, kamu kurumu çalışanları, serbest meslek sahipleri, doktorlar ve sağlıkçılar arasında büyük bir gelişme kaydetmiştir.⁵⁴⁸ Bununla birlikte 1977 seçimlerine kadar PASOK'un üye sayısındaki artış, 1976 yılına kıyasla yavaşlamıştır.

1976'daki rakam 10 bin iken iç krizler nedeniyle dinamik üye kaybı artık çoktan başlamıştır. 1977'deki Pan-Hellenik Kurultayda PASOK'un 27 bin üyesi bulunmaktadır ve örgüt ağı ulusal ölçekte yaygınlaşmıştır. Dönemin Yönetici Sekreterliği ve Organizasyon Kurulu raporu, 460 yerel örgüt, 500 örgütsel çekirdek ve 68 de Vilayet Meclisinin varlığını bildirmektedir.⁵⁴⁹ Aynı dönemde yurt dışında da 120 örgüt birimi bulunmaktadır.⁵⁵⁰ 8-10 Temmuz 1977'de Atina'da düzenlenen Pan-Hellenik Konferans, PASOK'un yeniden örgütlenmesini amaçlamaktadır.⁵⁵¹ Konferans'da kişisel zaferini teyit eden Papandreou'nun bundan sonraki hedefi iktidardır.

⁵⁴⁶ "Apologismos Douleias tes Ekteletikes Grammateias tou PASOK", *Meniaio Enemerotiko Deltio*, t. 7-8, 1977.

⁵⁴⁷ Aggelos Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, s. 123.; Andreas Pantazopoulos, "E Koinonike Sunthese tou Stelethikou Dunamikou tou PASOK (1974-1981)", *o Politis*, th. 83 (11), Septemvrios 1987, s. 15-16.

⁵⁴⁸ Aggelos Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, s. 123.

⁵⁴⁹ "Apologismos Douleias tes Ekteletikes Grammateias tou PASOK", s. 10-14.

⁵⁵⁰ Pantazopoulos, "E koinonike sunthese tou stelethikou dunamikou tou PASOK (1974-1981)"

⁵⁵¹ Lakopoulos, a.g.m.

Ancak en önemli gelişme, Konferans'dan sonra 1977 Kasım'ındaki seçimlere kadar PASOK'un ilk kez bir örgüt içi süreklilik elde etmiş olmasıdır. Dönemin Parti terminolojisinde bu terim, liderlik ve taban arasında ilişki anlamına gelmektedir. PASOK, öznel zayıflıklarının bir sonucu olarak hiçbir zaman bir "Hareket", bir cephe olarak işlev görmemiştir. 1977 Pan-Hellenik Konferansı, örgüt içi çelişkileri çözmüş ve tipik bir "parti" yönünde ilerleme başlamıştır.⁵⁵² Bundan sonra Partide kalan sol kanatçılar son derece dinamik bir biçimde ve açıklama yapılmaksızın 1981 yılına kadar temizlenecektir. PASOK, bir parti kurultayı bile gerçekleştirmeden yalnızca liderinin talimatlarına göre faaliyet gösterecektir.

1978-1980 yılları, örgütlü üye sayısının hızlı bir artış gösterdiği dönemdir. PASOK'un organizasyon stratejisi, ne pahasına olursa olsun üye sayısının artması ve örgütün genişlemesidir. "Hareketin gelecekteki organizasyon yürüyüşü için öneri"* başlıklı Parti dokümanına göre örgütsel gelişim, seçim desteği ile üyelik arasında belirli bir orantının kurulmasına dayanmaktadır.⁵⁵³ 1977'de 27 bin olan rakam, Mart 1980'de 65 bine ulaşmıştır.⁵⁵⁴ 1984 Mayıs'ındaki ilk Kurultayda ise PASOK'un üye sayısı, 220 bindir.⁵⁵⁵ Partinin iktidardaki ilk yıllarında üye sayısı ikiye katlanmıştır.

Kuruluşundan on yıl sonra düzenlenen ilk Kurultay, zaten iktidarda olan PASOK için sadece kutlamaya yönelik bir yönetim kurulu niteliğindedir. Yaser Arafat'ın da bulunduğu Kurultayda 2 bin 500 delegeye hitaben 1 saat 15 dakika konuşan

⁵⁵² Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 128.

* Eisegese gia te Mellontike Organotike Poria tou Kinematos

⁵⁵³ 7 Aralık 1977 tarihli bu belge, nümerik örneklerle doludur ve üye alımlarını yöneten ilkeler ile ilgili açıklamalar bulunmamaktadır. Piero Ignazi, Colette Ysmal, *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, Greenwood Publishing Group, 1998, p. 211.

⁵⁵⁴ 1980 verilerine göre bin Yerel Örgüt, coğrafi bölge başına 600 Örgütsel Çekirdek, çalışanların bütün sosyal alanlarının yanı sıra, bütün Yunan bölgesini (yurt dışında) kapsayan 600 Örgütlenme, 500 Sektörel Parti Örgütü ve 100 Bölgesel Örgüt kaydedilmektedir. Artış ılımlı bir şekilde devam etmiş ve seçim yılı olan 1981'in Mart ayında 110 bin üye sayısına ulaşılmıştır. Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 128.; Üye sayısı 1994'de 240 bine ulaşacaktır. Michalis Spourdalakis, "PASOK: The Telling Story of a Unique Organizational Structure", *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, ed: Piero Ignazi, Colette Ysmal, Praeger, 1998, p. 203.; Voulgares, a.g.e., s. 43-48.

⁵⁵⁵ "Apofase tes 6es Sinodou tes Kentrikes Epitropes PASOK", *Enemerotiko Deltio*, t. 2-3, 1980, s. 16-45.

Andreas Papandreou, 130 kez alkışlanmıştır. Delegeler "Kavga haklı çıktı." diye bağırmaktadırlar ve yeni Merkez Kurulunun seçimi, isimlere oylanmaksızın karar verilmesi nedeniyle sanallaştırılmıştır.⁵⁵⁶ İktidar gücü, farklı sesleri yok etmektedir.

Hızlı yükseliş, toplumsal mücadelelerin Metapolitefsi'nin ilk yıllarındaki momentumunu kaybetmeye başladığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda PASOK'un, önceki dönemlerin aksine düzenli, ılımlı bir siyasi ve sosyal iklimi ve parlamenter beklentiyi güçlendirdiği, sosyal alanlarda "barış" uygulamalarını teşvik ettiği dönemdir. Kitleselleşme, PASOK'un sosyal alanlardaki siyasi hegemonyası zemininde gerçekleşmektedir.

1981'den sonra PASOK'un devlet aygıtını denetleme ve kadrolaşma çabalarında muazzam bir kitleselleşme gözlemlenmektedir. Bu dönemde Parti örgütleri, devletin "partilileşmesine" aracılık etmiştir. Öte yandan PASOK, en azından devlet idaresiyle doğrudan ilişkisi olmayan alanlarda seçim zaferini örgütsel düzeyde artırmıştır. Bu nedenle 1982'den itibaren sanayi dallarındaki PASOK üye sayısı önemli ölçüde artış göstermiştir ve çalışma alanlarında örgütler önemli ölçüde güçlendirilmiştir.⁵⁵⁷ Bu arada bir sonraki iç krizin patak vermesi uzun sürmemiştir.

1985 sonbaharında, Kamu İşletmeleri ve Kuruluşlarından (DEKO)* sendikacıların etrafında toplandığı Gerasimos Arsenes ile Andreas Papandreou arasındaki çatışma tırmanmıştır. Arsenes, 1985 seçimlerinden sonra hükümet dışında kaldığında etkisi altında bulunan sendikacılarla birlikte liderliğe şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Buna karşılık ekim ayında Yunanistan Genel İşçi Konfederasyonunun (GSEE)** yedi kurmayı, PASOK'tan ihraç edilmiştir.⁵⁵⁸ İhraçlar artık PASOK liderliğinin yaptırım yöntemlerinin başında gelmektedir.

⁵⁵⁶ Giannes Polites, "Oi psefoforoi den kleronomountai", *Real*, 26 Martiou 2018.

⁵⁵⁷ Giannes Maures, Oi koinonikes suntetagmenes tes kommatikes epiroes. Diereunese tes psefou sto epipedo ton vouleutikon kai ton sundikalistikon eklogon, Didaktorike Diatrive, *Panepistemiou Athenon*, 1993.

* Demosie Epiheireseis kai Organismois (DEKO)

** Genike Sunomospondia Ergaton Ellados (GSEE)

Eylül 1990'da yapılan ikinci Kurultayda PASOK, bir yılda üç kez yenilmiş durumdadır ve üç bakanıyla birlikte Andreas Papandreou'ya özel mahkemenin yolu açılmıştır. Ancak "haklı çıkmak için" gürültü ile yeniden seçilecektir. Bu kurultay tarihe "hileli kurultay" olarak geçmiştir. Oy pusulalarının sayımında büyük usulsüzlük olduğu iddia edilmiştir. 3 bin 600 kişi oy kullanırken, oy sayısı 4 binden fazladır. Kurultayda Merkez Kurulu Sekreterinin konumu da kurumsallaşmıştır. Ancak Kasım 1990'da Akes Tsohatzopoulos'un seçileceği Pentelikon Otel'deki ilk toplantı, bir parti içi çatışmaya dönüşmüştür.⁵⁵⁹ Papandreou'nun karşısına başka bir adayla çıkan bir grup bulunmaktadır. Ancak o, Partinin aday belirleme hakkından kuşku duyanlara doğrudan saldırmış, tehdit ve şantajlara boyun eğmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁶⁰ Koskotas skandalının** gölgesinde, hesapların temizlenmesi ikliminde gerçekleşen Kurultayda, Andreas Papandreou'ya ilişkin ilk kuşku işaretlerinin ağırlığı hissedilmektedir.

PASOK'un Üçüncü Kurultayı Nisan 1994'te gerçekleştirilmiştir. Andreas Papandreou başbakanlığa dönmüş ve itirazlar içinde Parti liderliğine tekrar seçilmiştir. Liderliğe yönelik güçlü eleştiriler söz konusudur ve Papandreou

⁵⁵⁸ 1982 yılında GSEE Genel Sekreteri seçilen Rovertos Spuropoulos da ihraç edilenlerin arasında bulunmaktadır. Spuropoulos, 1989'da PASOK'a geri dönmüş ve Andreas Papandreou'nun son hükümetinde (1993-1996) İşgücü İstihdam Bürosu (Organismos Apasholeseos Ergatikou Dunamikou/OAED) Direktörü ve Deneysel Mesleki Eğitim Enstitüsü Başkanı olarak görev yapmıştır. 1996 ve 2000'de PASOK'tan Arkadia milletvekili seçilmiş ve 2001-2004 yılları arasında Kostas Semites hükümetinde Çalışma Bakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 2006 yılında PASOK Genel Direktörü olmuştur. Giorgos Papandreou hükümetinde başlangıçta 2009 ve 2010 yılları arasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Genel Sekreteri olarak ve Ağustos 2010'dan itibaren de Sosyal Sigorta Kurumu (İdruma Koinonikon Asfaliseon/IKA) Direktörü olarak görev yapmıştır. "To Vema Team, Oristikan tesseris veoi Genikoi Grammateis", *To Vema*, 30 Dekemvriou 2009.; Demetrios G. Sioufas, *Kratos kai Kuverneseis tes Metapoluteuses 1974-2011: Ta Megala Provlēmata Diakuberneseis kai e Antimetopise tous*, Athena, 2010, s. 157-171, 185-191.

⁵⁵⁹ Zira Melina Merkouri, Th. Pangalos, K. Laliotes ve K. Semites, P. Avgerinos'u aday göstererek Andreas Papandreou ile çatışmaya girmiştir. PASOK lideri otelde dramatik tonlarla şunları söylemiştir: "Kendimi vahşi bir şantaj karşısında buldum ve gerekirse kanıtları vereceğim. Sekreterlik görevine ilişkin önerim Akes Tsohatzopoulos'dur." Bkz; "O Muthos kai e istoria tou Pentelikou", *TheToc*, <http://www.thetoc.gr/koinwnia/article/o-muthos-kai-i-istoria-tou-pentelikou>, Erişim: 17 Şubat 2019.

⁵⁶⁰ Andreas, Kostas Semites'i Pentelikon çatışmasının organizatörü olarak kabul ederken Melina Merkouri Papandreou'yu bir ultimatomla ziyaret etmiştir: "Akes'i önerirseniz, Paraskevas'ı önereceğiz." Ancak Papandreou her şey için karardır. "Akes seçilmezse, PASOK'u dağıtacak ve yeni bir parti için harekete geçeceğim." demiştir. Lakopoulos, a.g.m.

** Koskotas skandalı çalışmanın üçüncü bölümünde, "Seçimler ve Skandallar" başlıklı alt bölümde incelenmiştir.

konuşmasında, tarihe geçen şu cümleyi kurmuştur: "PASOK miras bırakılamaz, bağışlanamaz, tımarlara bölünemez."⁵⁶¹ Yaklaşık iki yıl sonra bu kez kendisinin yerine bir lider seçimi söz konusudur. 15 Ocak 1996'da sağlık nedenleriyle istifasını sunmasından üç gün sonra parlamento grubunda, Andreas Papandreou'nun yeri için seçim yapılmıştır. PASOK tarihinin en ilginç parti içi çatışmasında savaş serttir.

Dört aday bulunmaktadır: Akos Tsochatzopoulos, Kostas Semites, Gerasimos Arsenes ve Giannes Haralampopoulos. İlk turda Akos Tsochatzopoulos ve Kostas Semites 53 oy alarak ikinci tura geçmiştir. Onları 50 oy ile Gerasimos Arsenes ve 11 oyla Giannes Haralampopoulos izlemiştir. İkinci turda "modernist" Kostas Semites, "iyi asker" ve sadık Papandreou'cu Tsochatzopoulos'un 75 oyuna karşılık 86 oyla üstün gelerek ülkenin başbakanlığını devralmıştır. Kostas Semites 30 Haziran 1996'da 4. PASOK Kurultay'ında yine Akos Tsochatzopoulos'a karşı zafer kazanarak Hareketin başkanlığını da üstlenmiştir.⁵⁶² Dördüncü Kurultay, kaybedilen Parti kurucusunun yokluğunun gölgesinde yapıldığı için en dramatik olanıdır.

2.5.4.1.2. PASOK'un Örgütlenme Derecesi

PASOK'un kitleleşmesinin yönü ve bunun altında yatan siyasi ve sosyal koşullardaki değişiklikler, Partinin örgütlenme derecesinin evriminde yani örgütlü üyelerin seçmen toplamına oranında görülmektedir. 1977'de PASOK'un örgütlenme derecesi sadece yüzde 2,07'dir (parlamento seçimlerinde 27 bin üye ve 1.300.025 oy). 1981'de ise oran iki katına çıkarak yüzde 4,03'e ulaşmıştır (110 bin üye ve 2.276.309 oy). 1985'de ise örgüt gücünün doruğuna ulaşan PASOK, yüzde 7,5 oranına sahiptir (220 bin üye ve 2.916.735 oy). Diğer partilerle kıyaslandığında özellikle de ND ve KKE ile, PASOK'un örgütlenme

⁵⁶¹ Merkez Kurul için mücadeleyi, Giorgos Gennimatas rahatlıkla kazanmış, ardından Theodoros Pangalos ve Demetres Tsovolas ve 11. sırada kalan Kostas Semites gelmiştir. Polites, a.g.m.

⁵⁶² "San Semera to 1996: E Ekloge Semite sten Proedria tou PASOK-E mahe me ton Ake kai to dahtulidi ston Giorgo", *To Pontiki*, 30 İouniou 2018.

derecesi onlarla eşit düzeydedir hatta daha azdır.⁵⁶³ Bununla birlikte veriler, on yıldan kısa bir süre içinde PASOK'un kitleselleşme yönünde çok önemli bir mesafe kaydettiğine işaret etmektedir.

2.5.4.1.3. Örgüt Yapısındaki Dikey Bölünme

İlk anlarından itibaren PASOK'un yapısında yukarıda incelenen iç çatışmaların ışığında "dikey bir bölünme", daha çok "kurumsal" bir bölünme oldukça belirgindir. Bu, Parti ile örgütsel yapının tamamı ve diğer yandan Parlamento grubu arasındaki ayrımdır.⁵⁶⁴

Metapolitefsi, 1965-66 dönemine (dönemlik) katkıda buldukları ve diktatörlüğü önlemede başarısız oldukları "suçlamasıyla" soldaki partilere ciddi bir ihtiyatlılık ile yaklaşıldığı bir dönemdir.⁵⁶⁵ PASOK bu çerçevede kitle partisi örgüt modelini benimserken⁵⁶⁶ hedefleri arasında üyeleri ve Parlamento grubunu kontrol altında tutmak da vardır. Bu modelde Parti ve örgüt, Parlamento grubu karşısında kuşkusuz önemli bir avantaja sahiptir.

Siyasi çizginin belirlendiği, stratejik tercih haritalarının çizildiği, PASOK'un programının oluşturulduğu parti hiyerarşisinin (Merkez Komite, Yürütme Bürosu, Parti örgütleri), Parlamento grubu karşısında önceliği bulunmaktadır. Parlamento grubu, bütün bunların belirlendiği değil, uygulandığı yerdir.⁵⁶⁷ Parlamento grubunun Parti içinde kendine özgü bir ağırlığı bulunmaktadır.

⁵⁶³ Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 129-130.

⁵⁶⁴ Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 130.

⁵⁶⁵ Hrusanthos Dem. Tasses, "PASOK kai Koinovouleutike praktike: E periptose tes kratikopoieses enos mazikou kommatos", *E Auge*, 28 İanouariou 2015.

⁵⁶⁶ Ayrıntılar için PASOK'un Kuruluş Bildirgesine bakılabilir. Diakerikse tes 3es Semtembre (1974).

⁵⁶⁷ "Politike Eisegese pano sto Katastatiko", *Meniaio Enemertrotiko Deltio*, t 2, 1977, s. 3-14.; Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 130.; Liderler ve milletvekilleri, milletvekilleri ve seçmenler arasındaki feodal ilişkiler nedeniyle halk, geçmişin partizan oluşumlarının acı deneyimlerini yaşamıştır. PASOK'un en önemli üyeleri (S. Karagiorgas, K. Semites, Ak. Tsochatzopoulos, N. Konstantopoulos ve diğerleri) 1974 seçimlerinde aday değildiler ve Geçici Merkez Komite, oy pusulalarını hazırlamaktadır. Tasses, "PASOK kai Koinovouleutike praktike:..."

Stratejinin geliştirilmesinde yer alamaz, parti içi çatışmalara katılamazken PASOK'un politikasına kendi boyutunu ve yorumunu katarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu rol büyük ölçüde, geniş sosyal ve popüler katmanlarla arabuluculuğu kapsamaktadır. Böylece PASOK içinde aralarında elbette rekabet bulunan iki farklı tarafı biçimlendiren, kendine özgü bir "dualizm" gelişmiştir.⁵⁶⁸

2.5.4.1.4. PASOK Örgütünün Sosyal-Mesleki Bileşimi

Kitleselleşmenin örgüt politikası, özellikle 1977'den sonra, Ulusal Halk Birliği (ELE)* genel stratejisi ile ifadesini bulmuştur. Diğer bir deyişle PASOK'un temel örgütsel hedefi, her şeyden önce temel toplumsal ittifakın temelini oluşturan - PASOK'un analizine göre- işçi ve ücretlilerin, çiftçilerin, gençlerin, entelektüellerin, bilim adamlarının, sanayiciler ve küçük esnaf gibi geleneksel küçük burjuva katmanlarının örgüt içinde yer almasıdır. PASOK'un siyasi (örgütsel) söyleminde geleneksel komünist solun tarzı ve yapısı kolayca ayırt edilmektedir: "PASOK bir halk hareketidir, bürolara kapatılamaz, (...) sadece ülkemizin siyasi elitine hitap etmesi mümkün değildir. (...) Marksist açıdan rehavete kapılmamalıyız ayrıca Marksist durmalı ve Marksistin yanında yer almalıyız. Halkın sorunlarının içinde olursak onunla özdeşleşiriz, onların yükselmesi için mücadeleye ve tercihlerine katılırız."⁵⁶⁹

Elefantos'e göre ise Ulusal Halk Birliği, küçük burjuva katmanlarının siyasi entegrasyonunun sert çekirdeğidir. Ona göre iktidara giden yolda, PASOK'un öncelikli olarak temsil etmeyi tercih ettiği sosyal özne bellidir: 70'lerin artık "normalize edilmiş", Yunan kapitalizminde önemli bir rol oynayan küçük-orta burjuva kesimleri. Sosyal özne ile siyasi özne (PASOK), diyalektik bir ilişki

⁵⁶⁸ Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 131.

* Ethnike Laike Enotetas (ELE)

⁵⁶⁹ "Apofase gia Mazikopoiese tou PASOK, 25/1/77", *Meniaio Enemerotiko Deltio*, t. 1, 1977, s. 16-26.

içinde yoldaşlık kurmuş ve PASOK, “küçük burjuva ideolojisinin sözcüsü” olmuştur. Onu yeniden düzenlemiş ve ona tutarlı ideolojik ufuklar sunmuştur.⁵⁷⁰

PASOK, örgütsel anlamda da küçük burjuva sınıfı desteklidir. Andreas Pantazopoulos Partinin ilk andan itibaren, hatta 1977'den sonra da yeni burjuva katmanlarının (hukuk, sağlık ve teknik meslekler) güçlü desteğini elde ettiğini belirtmektedir ki, o tarihte PASOK artık kitleleşmekte, örgütsel olarak güçlenmekte ve işçi sınıfıyla, köylülerle veya öğrencilerle olan bağları, küçük burjuvalara kıyasla zayıf kalmaktadır.⁵⁷¹ Diğer yandan (yeni) burjuva katmanları, kurumsal çıkarlarını ilerletmek için PASOK'u desteklemektedirler.⁵⁷² Zira Parti iktidara geldiğinde Parti örgütünün başındaki konumlarını sağlamlaştırdıkları için devlet kaynaklarına ayrıcalıklı erişim olanağına kavuşacaklardır.

PASOK'un sosyal kompozisyonunun analizi, Andreas Papandreou'nun Hareketin liderlik organları içindeki iş gücü egemenliği konusundaki arzularını⁵⁷³ zaten yalanlamaktadır. PASOK, yeni küçük burjuva tabakalarının yoğun varlığından ve toplumsal hareketin bütün sonuçlarındaki baskın konumundan kaçınmayı başaramamıştır.

1975 Sonbaharında başlayan ilk aşamada PASOK'un örgütsel gelişimi, işçi ve köylü kesiminde önemli ölçüde aksamaktadır. Aksine bilim adamları, teknisyenler, eğitimciler, kamu kurumu çalışanları, serbest meslek sahipleri, doktorlar ve sağlık çalışanları arasında büyük bir gelişme kaydetmiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Aggelos Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, s. 124-13

⁵⁷¹ 1979-1980 yılları arasında "işçiler ve köylüler bloğu, öğrencilerle birlikte Vilayet Komitelerinin toplam üye sayısının dörtte birini (%26,5) oluşturmaktadır. Buna karşılık bütün burjuva blokları (inşaat mühendisleri, mimarlar, doktorlar, avukatlar, profesyoneller, tüccarlar, mekanikçiler, ustalar, sigortacılar) yarısını rahatlıkla aşmaktadır (%52,7) ... sadece %11,9'u (tüccarlar, profesyoneller, zanaatkarlar) "eski" küçük-burjuva entegrasyonuna dahilken, geri kalan % 34,8'i yeni burjuva kesimindedir. Andreas Pantazopoulos, "E Koinonike Sunthese tou Stelethikou Dunamikou tou PASOK (1974-1981)", s. 17-21.

⁵⁷² Giannes Mpalampanides, "Gia mia koinonia ishure, gia mia ishure Ellada, Kritike anagnose tou eksughronistikou egheirematos (1996-2004): Politike kai ideologia", *Panteio Panepistemio*, Athena, 2007, s. 16.

⁵⁷³ Andreas Papandreou, "Omilia ste Sinedriase tes Prosorines", *Apo To PAK sto PASOK: Logoi Arthra, Sunenteukseis, Deloseis tou Andrea papandreou Ethnike Aneksatesia Laike Kuriarhia*, Ladia, 1976, s. 171.

⁵⁷⁴ Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, Athena, O Polites, 1991, s. 123.

Ülkenin ekonomik olarak aktif nüfusunun sadece yüzde 9,4'ünü oluşturan bilimadamları-serbest meslek mensupları, partinin zirvelerinde yüzde 70-75 oranında yer almaktadır. Avukatlar (toplam ekonomik olarak aktif nüfusun yüzde 0,63'ü), mühendisler (yüzde 0,76), doktor-dişhekimleri (yüzde 1,89) gibi bireysel meslekler, Parti'nin organları ve liderliğinde haddinden fazla ağırlığa sahiptir. Bu sadece PASOK ile ilgili değil, diğer sol partilerde de ortaya çıkan bir olgudur. Ayrıca sadece Yunan değil, Batı Avrupa'nın "daha sınıfsal" işçi partilerinde de var olan bir olgudur. Liderliğin sosyal bileşimi, seçim ya da sosyal tabandan çok farklıdır. "İşçi sınıfı", Partinin ne örgütsel ne de siyasi gelişimde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁷⁵ Bu gerçek, elbette PASOK'un yarattığı bir durum değildir. Bu, sadece PASOK'un seçim bildirge ve vaatlerinden bir sapma değil, derin tarihî kökleri olan bir eğilimdir.

2.5.4.1.5. Örgütlenmede Kitleleşmeden Herkesi Kucaklamaya

1970'lerde Yunanistan'da PASOK'un güçlü kitle örgütlenmesi sonuç olarak iki paralel sürece etkili bir biçimde katkıda bulunmuştur. Bir tanesi parti örgütlerine üyelik yoluyla kitlelerin siyasete entegrasyonu, diğeri de iktidara hızla yükseliştir.⁵⁷⁶ PASOK daha sonra sınıfsal rahatlatma, sendikalarla bağlantıların gevşemesi ve merkez seçmenine açılım ile birlikte herkesi kucaklayan bir partiye dönüşmüştür.⁵⁷⁷

PASOK'un lider merkezli niteliği ve herkesi kucaklayan örgüt yapısına dönmesi, özellikle 1977 yılından itibaren ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁸ Bu dönüşüm süreci 1981'den, ağırlıklı olarak da 1982'den itibaren yoğunlaşmıştır. Partiye 1981'den itibaren dahil olan üyeler, ideolojik açıdan daha ılımlı, çoğu devlette veya kamu

⁵⁷⁵ Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 139.

⁵⁷⁶ Kostas Eleutheriou, "Summetohike Demokratia horis mele: o organotikos metashetismos tou PASOK ten periodo 2004-20008", anakoinose sto sunedio "Sughrone Ellenike Politike", Kentro Politikon Ereunon, *Panteio Panepistemio*, 2008.

⁵⁷⁷ Spourdalakes, *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, s. 17.

⁵⁷⁸ 1975-1977 döneminde yaşanan yoğun parti içi krizler ve bölünmeler, 1977 seçimlerinde PASOK'u ana muhalefet konumuna getirecek çok sıkı ve disiplinli bir örgütsel yapıya yol açacaktır. Tasses, "PASOK kai Koinovouleutike praktike:..."

sektöründe çalışan, dikkatini liderliğin tercihlerine daha çok yönelten daha ılımlı kişilerdir.⁵⁷⁹ Görüldüğü üzere seçimlerde kazandığı zaferden ve kayıtlı üye sayısındaki büyük artıştan sonra PASOK yapısının temel özellikleri değişmiştir.

1985'de PASOK'un örgüt yapısı, tabanın ağırlığıyla birlikte artık herkesi kucaklayan niteliktedir. Bununla birlikte örgüt süreçlerinde kitle partisi geleneği ile bazı bağlantı noktalarının hala bulunduğu gözlenmektedir. Yerel örgüt meclisleri, Parti merkezine muhalif görüşlerini dile getirerek faaliyet göstermeye devam etmektedir. Üyenin hala yükümlülükleri vardır. Üye aidat ödemek, ortaya çıkan yerel sorunlara müdahale etmek, okumak zorundadır ve yerel örgüt süreçlerine etkin biçimde katılabilmesi için bilgilendirilmesi gerekmektedir. Partinin yerel meclisini ziyaret eden milletvekili önce yerel örgüt sekreterini dinlemek ve üyelerin eleştirilerini kabul etmekle yükümlüdür.⁵⁸⁰ Yani Parti örgütü bir ölçüde de olsa geçmişin ayrıcalıklarına kitle partisi standartlarında sahip olmaya devam etmektedir.

Parti örgütü ile Parlamento grubu arasındaki ilişkide ortaya çıkan belirgin değişimin, 1990'da 2. Parti Kurultayından önceki örgüt seçim süreçlerinde artık geriye dönüş olmayacak biçimde yerleştiği görülmektedir. 1990'dan itibaren milletvekilleri örgütlere girmekte ve vilayet sekreteri veya her örgüt sekreterinin milletvekili tarafından seçilmesi gerekmektedir. Bunun nedenlerinden biri, PASOK'un hem programsal hem de siyasi hedeflerini değiştirmiş olmasıdır. Üyelerin sosyal durum ve ideolojik kalkanlarının, büyük oranda yeni üyelerin katılımı ve siyasi süreçlerin gerilemesiyle ilgili olarak ciddi şekilde zayıflaması ise bir diğer nedendir.⁵⁸¹ Partinin devletleşme süreci ise zaten başlamış durumdadır. Andreas Papandreou'nun ardından Semites'in PASOK'un başkanlığına seçilmesi ise Partinin devlet partisi haline gelmesinin onaylanması anlamına gelmiştir. Parti örgütünün artık seçim mekanizmasına ihtiyacı kalmayacaktır. Örgütlerin günlük faaliyetleri de sona ererken, üyeler yalnızca oy verme süreçlerinde ortaya çıkacaktır.

⁵⁷⁹ Talaiporos, "E ennoia tes kommatikes entakses sta sughrona sosialistika...", s. 39.

⁵⁸⁰ A.g.e., s. 40.

⁵⁸¹ A.g.e., s. 40-41.

2.5.4.2. Siyasi Program

Partinin ideolojik ve programsal yönelimi, bağımlılık okulunun⁵⁸² teorik formunun benimsenmesine dayanmaktadır: sosyalizm çağrısı, güçlü anti-Amerikancılık ve milliyetçi retorik, Yunanistan'ın AET'ye katılımının iptali, büyük şirketlerin ve yabancı monopollerin kamulaştırılması. Amacı ideolojik ve örgütsel olarak dönemin yaygın radikalizm ruhunu ifade etmek ve açıkça diktatörlük öncesi merkez partilerinden kesin bir şekilde ayrılmaktır.⁵⁸³ Bağımlılık okulunun işlenmesine teorik referansı ve örgütsel zirve ile Hareket, sosyalist bir kitle partisinin inşası ve toplumun sosyalist dönüşümünü vadetmektedir. Bu, Metapolitefsi'nin ilk seçimlerinde "18'inde sosyalizm" sloganında abartılı bir biçimde tasvir edilen bir husustur.⁵⁸⁴

PASOK bir hegemonya krizi sürecinde ortaya çıkmıştır. Metapolitefsi'nin sosyal taleplerinin gerçekleştirilmesinin, tarihsel, siyasi ve toplumsal nitelikli bir "beklentiler patlamasının" yalnızca Karamanles, yalnızca Yeni Demokrasi tarafından temsil edilmesinin mümkün olmaması gibi sol partiler tarafından temsil edilmesi de mümkün değildir.⁵⁸⁵ PASOK dağılık radikalizmi, beklentileri,

⁵⁸² Bağımlılık okulu, Üçüncü Dünyanın belli bir uyum içinde yükselen sesi olarak adlandırılmaktadır. Bağımlılık Okulu farklı düşünceleri barındırır da en temel özelliği, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi, bağımlılık ilişkisi olarak ele almasıdır. Fuat Ercan, *Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik*, İstanbul, Bağlam Y., 2001, s. 125.

⁵⁸³ Ayrıntılı bilgi için Papandreou'nun 1977 Eylül'ünde Oikonomikos Tahudromos'a verdiği mülakata bakılabilir. Andrea G. Papandreou, sunenteukse gia ten EOK, *oikonomikos tahudromos*, ar. 1221-1222, Septemvrios 1977.: Savaştan sonraki yirmi yılda ülkenin kendine özgü ekonomik gelişmesinden kaynaklanan sosyal radikalizmin ifadesidir. Altmışlı yılların ortalarındaki sosyal huzursuzluğun göstermiş olduğu ve cunta rejimine muhalefetin de kanıtlandığı gibi eski sosyopolitik resim dışına sıkıştırılmış eski sosyal tabakalar (basit emtia üreticileri ve köylüler) ve son ekonomik kalkınmanın doğurduğu yeni sosyal tabakalar (kentsel çalışma ve orantısız şekilde büyük hizmet sektörünün yeni orta sınıfları) arasındaki siyasi ittifakın radikalizmidir. PASOK'u Yunan radikalizminin öncüsü yapan ve benzeri görülmemiş bir biçimde kısa sürede iktidara yürüyüşüne katkıda bulunan, bu tabakaların radikalizminin hacminin ve dinamiği ve diğer partilerin, özellikle solda olanların zayıflığıdır. Michalis Spourdalakis, "The Greek Experience", *Socialist Register 1985/86: Social Democracy and After*, Vol: 22, 1985. p. 249-250.; Andreas Papandreou, *Metavase ston Sosialismo*, Athena, Ekdoseis Aihme, 1977, s. 50-51.; Elefantos, *Ston asterismo tou laikismou*, s. 163.; Hrusanthos Dem. Tasses, "Apo to 'Sosialismos stis 18' tou Andrea sten 'Autoduname Ellada' tou Venizelou", *E Auge*, 1 Septemvriou 2014.

⁵⁸⁴ Tasses, a.g.m.

⁵⁸⁵ Voulgares, a.g.e. s. 127.

özellikle yeni küçük burjuvazinin taleplerini birleştirmeyi ayrıca kendisini merkezin gerçek mirasçısı olarak oluşturmayı başarmıştır.

Panhellenik Sosyalist Hareket toplumun ilgisini kendi güneşine, kendi vizyonuna çekmeyi başarmış ve her şey, anti-Amerikan ve NATO karşıtı söylemleriyle bu yeni partinin gelişmelerin ön saflarında olacağını göstermiştir. PASOK'un ilerleyişi, yarattığı umutları boşa çıkarmamıştır. Toplum tarafından kabulü etkileyicidir ve en iyimser beklentileri bile aşmıştır.

2.5.4.2.1. 3 Eylül 1974 Bildirgesi

Kostas Semites, Panepistemiou ve Kriezotou caddelerinin köşesindeki King Palace otelinde 3 Eylül 1974'te gerçekleştirilen Kuruluş Bildirgesine ilişkin basın toplantısını şöyle aktarmaktadır:⁵⁸⁶

“Alan küçüktü ve katılımcılar çok sıkışık bir şekilde oturmaktaydılar. Atmosfer gergindi ve beklediğimizden daha büyük bir kalabalık olduğu için karışıklık hakimdi. Andreas iyi hazırlanmıştı. Bu onun için büyük bir andı. Güçlü varlığıyla ülkenin geleceği için önemli bir şeyin başladığına dair ikna edici bir izlenim yarattı. (...) Etkinlik sona erdiğinde, memnuniyet ve rahatlama duygusu içindeydim. Başlangıç yapıldı ve başarılı oldu. Yunanistan'da artık sol ve Merkez Birliğinden bağımsız bir sosyalist siyasi parti olacaktı. Amaçlarının çoğunun belirsiz kaldığının, programı olmadığını ve projeye başlayanların homojen bir bütün oluşturmadığı gerçeğinin farkındaydım. Ancak düzgün çalışırsak başarılı olacağımızdan emindim.

(...) Metne göre Bildirge, "çiftçi, işçi, zanaatkar, ücretli, memur, cesur ve aydınlanmış gençliğimize" sesleniyordu. Partinin yönünü herkese döndüğünü, hedefinin herkesi kucaklamak olduğunu gösteriyordu. PASOK imtiyazlı olanlara, servet oligarşisine ve ülkeyi yöneten az sayıda kişiye karşı olan bütün partilerin devamı olmak istiyordu. PASOK'un kuruluşuna katılanların çoğu, bütün solun ve özellikle de Komünist partilerin yerini alacak yeni bir devrimci partinin doğduğuna inanıyordu. (...) Yunan halkı demokrasinin artık işlemediğini, eşitliğin sağlanmasını ve Devletin kalkınma ve sosyal adalete doğru hareket etmesi için siyasi bir değişim

⁵⁸⁶ Semites, a.g.e.,

istiyordu. (...) Kalabalığın bir bölümünde, bildirgenin açıklanmasından sonra coşku hakim oldu. İstedikleri, tam da Andreas'ın vaat ettiği idi: yerleşik partilerin önerdiğinden farklı, aynı zamanda radikal ve yurtsever bir şey.”

Semites'in ilanına tanıklığını tarihe bu şekilde not düştüğü Kuruluş Bildirgesi'ne⁵⁸⁷ göre yeni oluşturulan Hareket, kendisini politik ve örgütsel olarak diktatörlük öncesi parti oluşumlarına büyük bir mesafede bulunan bir siyasi oyuncu olarak nitelendirmektedir.

Dolayısıyla 1974'te ilk öncelik, PASOK'u benzersiz bir kimlik ve geçmişle bağları olmayan, tamamen yeni bir parti olarak kurmaktır. Parti açısından bu hedefe başarıyla ulaşılmıştır ancak kötü bir seçim sonucu söz konusudur. Sosyalist etiketi, ideolojisi, taban örgütü ve hatta Partinin yeşil güneş olan logosu, PASOK'un yeniliğini ve özgünlüğünü sağlam bir şekilde yansıtmıştır.⁵⁸⁸ Partinin gelişimi ve genişlemesini bu temelde başlayabileceği ve kesintisiz devam edebileceği düşünülmektedir.

“3 Eylül”, bir ideolojik ilkeler çerçevesidir.⁵⁸⁹ Bildirge, Hareketin örgütsel yapısı ve stratejisinin, üyeler tarafından ortak karar verilecek olan açık konular olmaya devam ettiğini vurgulayarak bu durumu açıkça belirtmektedir. Program ve örgütsel yapıya, demokratik bir süreç çerçevesinde hızlı bir şekilde toplanacak ilk Kongrenin bütün üyelerinin eşit katılımıyla ortaklaşa karar verilecektir.

Papandreou, hem PASOK'u oluşturan güçlerin kökenleri hem de “3 Eylül”ün ideolojik kullanımını sorununu şu şekilde ortaya koymaktadır:⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ “Halkımızın, geçmişin liderleri ve milletvekilleri ile parti ileri gelenleri ve seçmenler arasındaki feodal ilişkiye dayanan parti oluşumları hakkında acı bir tecrübesi bulunmaktadır. Rüşvet ve kulisin ilkeler, program ve demokratik süreçlerin yerini almış olduğu parti mekanizmalarından.” Bkz; “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”.

⁵⁸⁸ Mavrogordatos, “The Greek party system:...” p. 159-160.

⁵⁸⁹ “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”.

⁵⁹⁰ Andreas Papandreou, “Omilia ste Sinedriase tes Prosorines”, *Apo To PAK sto PASOK: Logoi Arthra, Sunenteukseis, Deloseis tou Andrea Papandreou Ethnike Aneksatesia Laike Kuriarhia*, Ladia, 1976, s. 85.

“3 Eylül Bildirgesi elbette (...) büyük bir pay bırakmaktadır. Bir kod değil, genel ilkelerdir ve alternatif programları düzenlemek için mükemmel bir aşama bırakmaktadır. (...) Biz Yunan siyasi alanının birçok kesiminden güç toplayan bir hareketiz ve bence sorun, 3 Eylül Bildirgesinde değil. Belki de herkesin onu kendi anlayışına göre okumak istemesinde. Bu Bildirgede farklılıkların ve farklı eğilimlerin olduğu sadece doğru değil aynı zamanda gereklidir.”

Aynı görüş, bir başka PASOK lideri tarafından da şöyle ifade edilmektedir: “PASOK’un kurucu belgesi olan 3 Eylül Bildirgesi tutarlılığa sahiptir ancak bir program oluşturmamaktadır. Genel olarak alternatif programların yapılandırılabilmesi için çerçeveler belirlemektedir.”⁵⁹¹ Bir kuruluş haritası olan 3 Eylül 1974 Bildirgesi geçen zamanla bir stratejik program metni, teorik ilkeler metni olarak kabul edilmiştir.

Pan-Hellenik Sosyalist Hareketin İlke ve Hedefleri Bildirgesi,⁵⁹² mümkün olan her seviyede radikalizm unsurunu, ideolojik, sosyal, siyasi, ulusal, hatta kültürel ve dini unsurları içermektedir. Metin, Kıbrıs trajedisine başlamakta ve yedi yıllık diktatörlüğün nedenleri ile ülkenin yabancıların çıkarlarına olan bağımlılığının nedenlerini araştırmaktadır. Aynı zamanda Bildirge, biri doğrudan ve konjonktürel, diğeri uzun vadeli olmak üzere iki hedef belirlemiştir. Konjonktürel hedefi PASOK’un aynı zamanda ilk sloganlarını oluşturmaktadır: “cezalandırma-temizlik-rehabilitasyon.” Yani yedi yılın, cuntanın baş aktörlerinin ve işkencecilerin, Politeknik katliamının ve Kıbrıs trajedisinin suçlularının cezalandırılması, devlet mekanizmasının temizlenmesi -bütün diktatörlük mevzuatının iptali talep edilmektedir.- diktatörlüğün mağdurlarının rehabilitasyonu. Partinin geleceğe yönelik öncelikleri ise şu şekilde ortaya konulmaktadır: halkın iktidarı, görevin kötüye kullanılmasına karşı vatandaşın hakkının savunulması, düşünce ve ifade özgürlüğü, Anayasa çerçevesinde toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, cinslerin sosyal ve ekonomik eşitliği, bağımsız sendikacılık, Kilise ve devletin ayrılması, sosyal kurtuluş. PASOK’un bunları gerçekleştirmek için oluşturduğu uzun vadeli hedefler ise “ulusal

⁵⁹¹ Vaso Papandreou, “Apopseis pano sten ‘epanaastatike theoría’ tou M. Nikolinakou”, *Anti, teuhos* 12, İannouarios 1975.

⁵⁹² “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”.

bağımsızlık”, “halkın egemenliği”, “toplumsal özgürlük” ve bağımsız, demokratik ve sosyalist bir Yunanistan için “demokratik süreçtir”.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için ön koşul ülkenin siyasi, askerî ve ekonomik bloklardan çıkmasıdır. Ayrıca Avrupa ve Akdeniz'in bütün halklarıyla daha yakın ekonomik ve kültürel ilişkiler kurulması, Akdeniz'in nötralizasyonu ve Balkanlar'ın nükleer unsurlardan arındırılmış bölge olmasına atıfta bulunmaktadır.

Bildirgede ulusal bağımsızlık mücadelesi, toplumsal özgürlük ve toplumun sosyalist dönüşümü ile ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır. Bu doğrultuda ekonominin ademi merkeziyetçi sosyal planlaması ve sosyalist öz yönetim bağlamında büyük üretim birimlerinin sosyalizasyonuna gidileceği açıklanmaktadır. Ayrıca sosyal demokrat veya liberal karakterli reformlar bütünleşmiş durumdadırlar ve nihai sosyalist değişim hedefine hizmet etmektedirler.

Deklarasyonun hitap ettiği toplumsal blok, işçiler, çiftçiler, küçük burjuva tabakaları -geleneksel ve yeni- ve gençlik eşit bir temeldedir. Asıl mesele, kolektif siyasi öznenin demokratik bir ilkeler partisi olarak oluşturulmasıdır. Bildirgeye göre bunun yokluğunun nedeni, Yunan sosyal oluşumunun siyasi ve sosyal gecikmesinin sonucudur.

Bildirge, sosyalist bir geçiş sürecinde hedefler ve araçlar arasında ayırım yapmaktadır. Asemakopoulos ve Tasses, bir işçi hareketinin tarihi bağlamında Bildirge'nin, iki savaş arası dönemin sol sosyal demokrasisine veya evrimsel sosyal demokrasiye, aslında Bad-Godesberg döneminden önceki dönemin sosyal demokrasisine meyilli olduğunu belirtmektedirler. Andreas Papandreou da izleyen dönemde ve 1977'ye kadar yaptığı açıklamalarının çoğunda

PASOK'u, siyasi çizgi olarak İkinci Enternasyonal'in (iki savaş arası dönem) sosyalist partileri arasında sınıflandırmıştır.⁵⁹³

İyimserlik ve devrimci söylemlerin egemen olduğu bir manifesto niteliği taşıyan bu Bildirge zamanın özel toplumsal koşullarıyla birleştiğinde, Hareketin tartışmasız lideri karizmatik Andreas Papandreou tarafından güçlendirilen bir aşırı coşku iklimi yaratmıştır. Her şey yeni Partinin gelişmelerde öncü olacağını göstermiş ancak kimse hızını ve boyutlarını kestirememiştir.

2.5.4.2.2. PASOK'un İdeolojik Koordinatları

Yunan sosyalistlerin partisinin "PASOK'laşma" doğrultusundaki seyri, 1974'te sosyalist bir kitle partisi olarak kurulmasıyla başlayan, örgütsel ve ideolojik düzeydeki uzun bir dönüşüm sürecinin sonucudur.

Parti, mevcut sağ-sol bölünme çizgisine "basmış" ve sağ karşıtı kampın öncülüğüne yükselmiştir. Moshonas'a göre zaman zaman sola doğru taktiksel ve retorik sapmalarına (Amerikan karşıtlığı, anti-avrupalılık, anti-emperyalizm vb) karşın PASOK, "merkezkaç merkezizetçilik" uygulayarak demir atma kararlılığı ile merkeze doğru ilerlemiştir. Ona göre Yunan siyasi sisteminde "merkezkaç merkezizetçilik" stratejisini takip ederek ortaya çıkan Parti, Komünistlerin karşısında sol kanat düşüncesinin elçisi olarak kurumlaşmaya çalışmıştır. Bu, Yunan teorisyene göre Partinin Yunan siyasetine başarılı bir şekilde giriş yapmasının başlıca unsurudur.⁵⁹⁴

PASOK ilk faaliyet dönemi boyunca, kendisini o zamanki geleneksel sol, sosyal demokrasi, Avrupa komünizmi ve "mevcut sosyalizmin" bütün akımlarından

⁵⁹³ Vasiles Asemakopoulos, Hrusanthos Tasses, "Ermeneutike semeia gia te Diakerukse tes 3es Septemvre", *E Efemerida ton Suntakton*, 03 Septemvriou 2018.

⁵⁹⁴ Moshonas, "E diairetike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)", s. 175-179.

farklılaştıran bir “anti-kapitalist” program çerçevesinde hareket etmiştir.⁵⁹⁵ Bu yolla geleneksel solu kuşatmış, yeni toplumsal hareketlerle Metapolitefsi'nin ilk döneminin siyasi mücadelesini birleştirmiş ve Yunan solunun geleneksel bürokrasisinden uzaklaşarak “öz örgütlenme” süreci ile yeni bir tür “kitle partisi” oluşturmuştur.⁵⁹⁶ O zamanki “liderlik” ve Andreas Papandreou'nun hiç şüphesiz hegemonik varlığına yönelik eleştirilere rağmen Parti, özellikle örgütlenme biçimi nedeniyle toplumun ürünü olduğu için pek çok iç çatışmadan geçmeyi başarmıştır. Ancak esasen çoğulcu ve demokratik bir Parti olması gerekirken giderek lider merkezli bir parti haline gelmiştir.

PASOK seçim dinamiklerini, esas itibariyle liderliğinin ustalıkla yürüttüğü ancak temelde kararsız bir strateji üzerinde geliştirmiştir. Bir yandan komünist sol ile rekabet edebilecek konumda “anti-kapitalist” ve “anti-emperyalist” bir parti oluşturmuştur, diğer yandan geleneksel merkez iddiasına sahip olabilecek bir konumda “demokratik”, “modernleştirici” ve “sağ karşıtı” bir partidir. 1974-1981 döneminde PASOK, söylemi ile sistem karşıtı bir partinin sınırlarına dokunurken aynı zamanda siyasi sistemin içindeki başlıca meydan okuma ve radikalizm aracı olarak işlev görmüştür.⁵⁹⁷

PASOK'un “merkezci” ve “sol” cephelerini seçimler için etkili bir biçimde “birbirine bağlayan” ve birleştiren faktör, Andreas Papandreou'nun rolünün ötesinde “sağ karşıtı” söylem ve ideolojisidir. Son derece muhafazakar bir sağ tarafından uygulanan sınırlı demokrasi rejimi ve otoriter devlet kontrolü, 1960'larda İç Savaşın sonucu olarak yaygın bir sağ karşıtı tavrın gelişmesine neden olmuştur. Diktatörlüğün acı deneyimi (1967-74), 1974'ten-itibaren Yunan siyasetindeki ana bölünme olarak “demokratik güçler-sağ” bölünmesini desteklemiştir. PASOK, sağ karşıtı söylem ve hareketliliği, Yeni Demokrasi partisini zayıflatmanın yanı sıra sağ karşıtı cephe için de sistematik bir araç olarak da kullanmıştır. PASOK'un agresif bir sağ karşıtı söylem kullanması iki

⁵⁹⁵ PASOK, Komünist Partiden ideolojik, siyasi ve örgütsel olarak özerk bir şekilde kurulduğu için Komünist solun temsilcileriyle (geleneksel ve yeni) rekabet içine girmiştir. Asemakopoulos; Tasses; a.g.m.

⁵⁹⁶ Hristoforos Vernardakes, “E idrise, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K”, s. 4-5.

⁵⁹⁷ Moschonas, “The Panhellenic Socialist Movement”, pp. 111-112.

işleve sahiptir: Birincisi Partinin, seçmenlerin hem merkezci kesimine hem de komünist solun saçaklarına hitap etmesini sağladığı için her kesimi kucaklama niteliğini pekiştirmiştir. İkincisi, PASOK'un kuruluş sürecinin agresif söylemine sadık kalmasına ve sosyalistlerin, “kapitalizm karşıtı” ve “emperyalizm karşıtı” orijinlerini terk ederek iktidara yönelmesinin (veya sağa kaymasının) maliyetini en aza indirmesine izin vermiştir.⁵⁹⁸ Gerçekten 1974-77 dönemindeki keskin radikal strateji, 1977-81 döneminde iktidara yaklaşırken yerini giderek daha ılımlı ve merkeze doğru giden bir stratejiye bırakmıştır. Bununla birlikte Parti tabanına yönelik olarak da agresif sağ karşıtı söylem ısrarla sürdürülmüştür.

PASOK, siyasi ve sosyal ideolojik alanını, yapısal kapitalizm eleştirisine sahip yarı antisistemik bir parti olarak belirlemiştir.⁵⁹⁹ Avrupalı sosyal demokrat ve uluslararası sosyalist partilere şiddetli eleştiriler yönelmiştir çünkü bunlar, kapitalist sistemle özdeşleşmiştir.

1975-1977 yılları arasındaki iki yıllık dönem, sosyalist PASOK'un Yeni Demokrasi, Merkez Birliği, AET ve ABD karşısındaki ideolojik çizgisini en “sert” biçimde sunduğu dönemdir. Hükûmeti vatandaşlara siyasi şantaj yapmakla suçlamış ve "ABD emperyalizmini" reddetmiştir. Üslere dair anlaşmaları iptal etmek istemiş ve ülkenin AET'ye katılımına karşı çıkmıştır. "AET ve NATO aynı birlik" sloganı tarihe geçmiştir. PASOK, Merkez Birliğini bir sosyal demokrat parti olarak nitelendirmekte ve kendisini ondan tamamen ayrı tutmaktadır. Papandreou'nun 3 Kasım 1975 tarihinde Ta Nea'ya verdiği mülakat karakteristiktir:⁶⁰⁰

“Sosyal demokrasi, kapitalizmin kibar yüzüdür. Hedef insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak değil, sistemin korunması ve tekelci ve emperyalist kapitalizmin sağlamaştırılması için sınıfsal farklılıkların hafifletilmesidir. Bu nedenle sosyal demokrasi tarafından teşvik edilen marjinal değişiklikler, sistemin zayıflıklarını ve çelişkileri gizlemek için tasarlanmıştır. Bunlar, sosyalizme yönelik değil aksine onu savuşturmak için önlemlerdir.”

⁵⁹⁸ Moschonas, a.g.m., pp. 112.

⁵⁹⁹ Perakes, a.g.m.

⁶⁰⁰ Romaios, a.g.m.

Hareket kendisini bir merkez parti olarak tanımlamamıştır. Aksine, diktatörlük öncesi Merkez Birliği gibi Liberal Partiden de uzak durmuştur. 3 Eylül Bildirgesinin ilanı ile sosyalist bir hareket olarak tanımlanmış ve genişletilmiş bir sosyalleşme programı aracılığıyla sosyalist dönüşümü amaçlamıştır.⁶⁰¹ Amacı siyasi olarak üç nesli ifade etmektir: Ulusal Direniş,* 1-1-4⁶⁰² ve diktatörlük karşıtı mücadele. Bu tercihlerle PASOK, Yunan parti sisteminde ana anti-sağ kutup⁶⁰³ olarak ortaya çıkmış ve Metapolitefsi'nin ilk dönemi sırasında örgüt yapısı ile Yunan toplumunun radikalizmini bünyesinde birleştirmiştir.

PASOK, 1974'ten sonra hükümet eğilimi olan bir parti olarak kurumlaşmak amacıyla başlangıçtaki siyasi profilini dönüştürme dinamik stratejisini takip etmiştir.⁶⁰⁴ İktidara giden yolda izlenen strateji doğrultusunda 1974 yılındaki doğrudan hedef, "PASOK'un farklı, belirsiz bir kimliğe sahip ve geçmişle bağı olmayan tamamen yeni bir parti" olarak kurulmasıdır. 1977'ye kadar ki hedef ise

⁶⁰¹ Perakes, a.g.m.

* İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Yunan direnişi.

⁶⁰² 1960'larda demokratik değerlerin korunması için merkez sol öğrenci gençliği tarafından kullanılan ana slogan. İlk kez 5 Mart 1962'de kullanılmıştır. Rakamlar, 1952 Anayasası'nın "Bu Anayasa'ya uyulması, Yunanların yurtseverliğine adanmıştır." diyen son maddesinin sayıdır. "5 Martiou 1962- Provalletai gia prote fora kai to sinthema '1-1-4'", *Iscreta.gr*, 3 Martiou 2016. <http://iscreta.gr/2016/03/5-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%AF%CE%BF%CF%85-1962-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%B7-%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AC-%CE%BA/>, Erişim: 23 Ocak 2019.

⁶⁰³ 1970'lere sağ/anti-sağ bölünmesi damgasını vurmuştur. Anti-sağ güçlerin (PASOK, EDEK, KKE, KKE- iç) ortak hedefi, ortak düşman olan sağa karşı bir cephe yaratmak için seçimler düzeyinde olmasa da iş birliği yapılması gerektirir. Moshonas, dönemin etkili bir seçim kampanyası söyleminin ND ile güçlü bir karşıtlık ve çatışma gerektirdiğini iddia etmektedir. ND'ye karşı düşmanca söylemi yumuşak bir tonda tutan EDEK ve KKE-iç gibi güçler, toplumsal hoşnutsuzluğu ifade eden başlıca güçler olan PASOK ve KKE'ye kıyasla kaybetmişlerdir. Çatışma başlıca üç parametre üzerine inşa edilmiştir: sosyal problemler, ülkenin uluslararası yönelimi ve siyasi sistemin demokratikleştirilmesi. PASOK, bu siyasi ailenin başlıca temsilcisi olmuştur. Gerasimos Moshonas, "Eikones tes 'Deksias' kai anti- deksio sundromo: E diarese 'Demokratikon Dunameon-Deksias' 1974-1990", *Koinovouloutike Epitheorese*, teuhos 255-26: 71-104, 1996.; PASOK'un ana anti-sağ kanat imajını yaratmaya K. Karamanlis'in de yardımcı olduğu iddia edilebilir. Dönemin önde gelen parti önderlerinden olan G. Notaras, "PASOK'u ana rakibi olarak görüp onu en güvenilir muhalefet haline getiren Karamanlis'tir." demektedir. Yeni Demokrasi, seçmenleri PASOK'un liberal kurumlar için bir tehdit oluşturduğuna ve zaferinin karmaşaya ve muhtemelen Komünizme yol açacağına ikna etmeye çalışmıştır. Böylece, Yeni Demokrasi iki kamp arasındaki kutuplaşmayı yoğunlaştırmış ve seçimleri sağ ve sol arasında düz bir tercih haline getirmiştir. Bu strateji uzun vadede ND'den ziyade PASOK'a yaramıştır. Christos Lyrintzis, "The rise of PASOK: The Greek election of 1981", p. 311.

⁶⁰⁴ George Mavrogordatos, "The Emerging Party System", *Greece in the 1980s (Ed. Richard Clogg)*, London, MacMillan, 1983, p. 79.

ikinci en büyük parti haline gelmek ve bölünmüş muhalefet içerisindeki egemenliğini tartışmasız bir biçimde dayatarak Yeni Demokrasinin karşısında tek ateşli alternatif olmaktır. Nitekim bu seçimlerde başarılan bu hedef PASOK'a iktidar yolunu açmış ve izleyen seçimlerde parlamento çoğunluğunu kazanan Parti, hükûmeti kurma şansını elde etmiştir.

Gerçekten 1974 yılında, yeni kurulmuş rekabetçi bir parti olarak PASOK'un, onu neredeyse otomatik bir şekilde destekleyen güvenli bir seçmen kitlesi inşa etmesi gerekmektedir. Bu nedenle oluşumunun ve gelişiminin ilk aşamasında açık ve net bir fikirler bütünü formüle etmeyi ve kurulu siyasi partilerinkinden belirgin bir biçimde farklı bir siyasal alan işgal etmeyi istemektedir. Sonuç olarak sadece EK-ND'nin solunda ve Komünist solun sağında bir medya partisi olarak değil yeni bir parti, yeni fikirlerin partisi olarak işlev görmüştür.

Bu bağlamda Komünist solun kuşatılması gerekliliği, PASOK'u eşzamanlı olarak radikal merkez olarak çalışmaya zorlayan ve "herkesi kucaklayan" özel bir adımın başlıca ve kritik unsurunu oluşturmaktadır. Parti, EK-ND kökenlerinin solunda konumlanmıştır. Bu ikili işlev, Yunan sosyalistlerin, seçmenin bir bölümü ile hedeflenen fiziksel bağlantıyı güvence altına almasını ayrıca ayrıca örgütlü üyelerin seferberliği ile 1974 seçimlerinin düşük yüzdesine rağmen önemli bir başarı elde etmelerini sağlamıştır. İdeolojik olarak kutuplaşmış ve sağ/anti-sağ bölünmesiyle belirlenmiş bir parti sisteminde PASOK, eksenin sol ucuna yakın bölümleri işgal etmiş ve Komünist soldan gelen tehdidi bertaraf edemese de sınırlandırabilmiştir. Bunu özellikle 1977'den itibaren merkez alanın işgali izlemiştir.⁶⁰⁵

Merkez hareket, sol fizyonominin onaylanmasından sonra göreceli olarak sağlaştırılmasını sağlamış ve Partinin sola karşı bariyerini güçlendirmiştir. Bunu, PASOK'un merkeze doğru genişleme stratejisi izlemiştir.

⁶⁰⁵ Moshonas, "E diaretike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)", s. 172-174.

PASOK'u önemli bir siyasi güç olarak kuran adım, solun kucaklanması ve siyasi kuşatılması iken, bu adımın korunması ve tamamlanması için tam tersi yönde hareket edilerek merkeze doğru genişlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle PASOK'un iktidar yolculuğundaki ikinci istasyonu, en yakın akraba rakibin, merkez partisinin tarihsel devamlılığı iddiasında bulunan ancak hepsinden önemlisi aynı seçmen kitlesine hitap eden EDEK'in yenilgisidir.⁶⁰⁶ Sonuç olarak bu Parti, PASOK'un izlediği stratejiler ile 1977 seçimlerinde siyaset sahnesinden silinmiştir.

PASOK, EDEK'in yenilmesinden sonra oy oranını yükseltmek için artık hırslı bir merkezci taktik benimsemek zorundadır ve benimsemiştir.⁶⁰⁷ Rekabetçi eksen üzerinde PASOK'un başlangıçtaki temel merkezkaç yerleşimine merkezci bir hareket eşlik etmiş ve onu tamamlamıştır. "Merkezkaç Merkezciyetçilik"⁶⁰⁸ stratejisi, Partinin iktidara doğru yolculuğunun son aşamasını (1977-1981) oluşturduğu gibi hükûmet döneminde de etkili olmuştur. Bu strateji, PASOK'un başarı denklemdir.

Sosyalist kutup ise ara pozisyon olup, ideolojik kutuplaşmanın yüksek olduğu bir sistemde sol kutubun etkisinin sınırlandırılması için gerekli bir koşul olan bir stratejidir. Böylece PASOK, her parti gibi yalnızca ideolojisinin dilini değil, aynı zamanda ara pozisyonunun dilini de konuşmuş, sadece fikir ve sembollerin taşıyıcısı olarak değil aynı zamanda bir pozisyon sahibi olarak da hareket etmiştir.

⁶⁰⁶ Parti, 5 Şubat 1976'da EK-ND ve İoannes Zıgdes'in Demokratik Merkez Birliğinin birleşmesinden sonra kurulmuş ve Demokratik Merkez Birliği adını almıştır. Partinin liderliğini o zamana kadar EK-ND'nin lideri olan Georgios Mauros üstlenmiş ve Parti 1977 seçimlerine onun liderliği altında katılmıştır. *E.DE.K Enose Demokratikou Kentrou Menifeto '77*, Ekd: Ellenikes Demokratikes Ekdoseis A.E., Oktovriou 1977- A'ekdose.; Ayrıntılı bilgiye ayrıca Parti'nin resmi internet sitesinden ulaşılabilir. www.edik.gr, Erişim: 30 Mart 2019.; Spourdalakis de "1977 seçimlerinde PASOK'un payı yüzde 25'e çıktı (93 sandalye). Başarısı, kısa bir süre sonra hiziplere bölünerek zayıflayan Merkez Birliği pahasına geldi." demektedir. Michalis Spourdalakis, "Securing democracy in post-authoritarian Greece: The role of political parties", in Lewis, P. and Pridham G. (eds.), *Rooting fragile democracies*, London: Routledge, p.78.

⁶⁰⁷ İlimli bir çerçeve 1977 seçimlerinden önce biçimlenmeye başlamıştır. Michalis Spourdalakis, *The rise of the Greek Socialist Party*, London, New York, Routledge, 1988, p. 162-168.

⁶⁰⁸ Moshonas teriminin, George Ross ve Tony Daley'den ödünç alındığını belirtiyor. Moshonas, "E diairetike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)", p. 116-138.

2.5.4.2.3. İdeolojik Geri Çekilmenin Uzun Yolu

Vernardakes'e göre PASOK'un tarihî yolculuğunda ilk göze çarpan şey, bu partinin fizyonomi ve siyasetinde başından beri şaşırtıcı bir esnekliğe sahip olmasıdır. Ona göre Avrupa siyasi sisteminde belirleyici sarsıntılar, ideolojik yönelimler ve stratejik tercihler olmaksızın böylesine hızlı ve kolay bir biçimde dönüşen bir partiye rastlamak zordur. 1970'lerin en "Avrupa karşıtı" partilerinden biri (dönemin birçok komünist partisinden daha fazla), 1990'ların sonunda artık en "Avrupa yanlısı" partisine dönüşmüştür. 1970'lerin en "kapitalizm karşıtı" partilerinden biri iken, 1990'ların sonlarının sermayesi ve stratejileri ile neredeyse organik biçimde özdeşleşmiş ve Avrupa siyasi sisteminde nadiren görülen ilişkiler geliştirmiştir. Bu değişimler, uzun süre iktidarda kalan ve "yenilmez" psikolojisini edinen bir partinin kültüründe yoğunlaşmaya başlayan bir "siyasi fırsatçılık" olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte PASOK, daha ilk yıllarından itibaren bütün dönüşümler ve siyasi, ideolojik gelişmelerle birlikte benzer partilerin yolculuğunu izleyerek yavaş yavaş "tipik bir sosyal demokrat/sosyalist Avrupa partisi" olmuştur.⁶⁰⁹

1970'lerde ve 1980'lerin başlarında⁶¹⁰ PASOK, siyasi merkezin tarihsel simgeleriyle anti-kapitalist söylemini birleştirmekte son derece başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Partinin kurucu lideri Andreas Papandreou merkez orijini Marksist analiz ile birleştirerek bu kombinasyona örnek bir biçimde kişilik kazandırmıştır. Gerçekten de parti rekabet sisteminde Yunan sosyalistler tarafından işgal edilen stratejik konum, dikkat çekici ve benzersizdir. İlk dönemde (1974-1981) PASOK, parti sistemi içinde retoriği ile zaman zaman bir sistem karşıtı partinin sınırlarına dokunarak politik itirazı ana araç olarak kullanmayı başarmıştır. Aynı zamanda tarihsel merkezin seçim boşluğuna kendisini kademeli olarak, özellikle de 1977 seçimlerinden sonra yerleştirmeyi

⁶⁰⁹ Vernardakes, "E idrise, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K", s. 3-4.

⁶¹⁰ Bu dönemin bir analizi için bkz; Panteles Kuprianos, *Demosio endiaferon kai koinonike aksia tes politikas*, Em, Ekdoes, 1997, s. 46.

ve hakim olmayı da başarmıştır.⁶¹¹ Bu dönem boyunca PASOK, tarihsel merkezin bir devamıdır ve komünist soldan daha dinamik ve daha yenilikçidir.

1974-81 döneminde PASOK'un siyasi programının çok yönlü dönüşümleri ve yeniden düzenlemeleri, Partinin popülist pratiğinin sonucu olarak kaydedilmiştir. Papandreou'nun sosyal programındaki Sosyalist vizyonlar ve radikal retoriğe karşın kapitalizm karşıtlığı, tekellerin kamulaştırılmasına dair bulanık bir sloganda yoğunlaşmaktadır. Değişime giden yolun barışçıl, demokratik olacağını ve Parlamentodan geçeceğini açıklıkla vurgulamaktadır.⁶¹² Radikal söylem üç farklı baskıya karşılık gelmektedir. İlki, rejime karşı genel hoşnutsuzluktan yararlanma ihtiyacıdır. İkinci olarak bu geleneğin, doğal ardılı olan KKE'nin tekelinden kurtarılabilmesi için Partinin radikal Ulusal Direniş geleneğine ulaşması gerekmektedir. Son olarak da PASOK'un, radikallerin, çeşitli sol eğilimlerin ayrıca kendisine yaklaşan öğrenci örgütlerinin arzularını ifade ediyor olmasıdır.⁶¹³ Partinin, kendisini destekleyen en uç toplumsal kesimleri hayal kırıklığına uğratmaması gerekmektedir.

1977'de Panhelenik Konferansta Parti, gelecek seçimler için yapılacak kampanyanın hemen öncesinde üyelerine, Marksist ve maksimalist hedeflere atıfta bulunmaktan kaçınmalarını öğütlemektedir.⁶¹⁴ Seçim öncesi programdaki farklılıklar büyüktür. Özellikle de tezler ve sonuçlarının daha açık olduğu ekonomi politikası alanında bu farklılıklar son derece belirgindir. 1974'de "büyük şirketlerin ve yabancı sermayenin" kamulaştırılmasından bahsedilmekteyken giderek ve özellikle de 1977'den⁶¹⁵ sonra önceki tezlerin çoğu terk edilmiş veya

⁶¹¹ Moschonas, 1974-1985 döneminde PASOK'un stratejisinin, François Mitterand'ın 1973-1984 dönemi ile kıyaslanabileceğini belirtmektedir. Ona göre her iki strateji de siyaset bilim kitaplarında etkili bir biçimde birleştirilebilir iki farklı paradigma olarak öğretilmelidir. Bunlar: a) oligopolcü rekabetin boyutları ve b) solun çoğunluk olduğu "oy maksimizasyonudur. Moschonas, "The path of modernization: PASOK and European integration", p. 11.; Moschonas, 'The Panhellenic Socialist Movement', p. 111-112.

⁶¹² Papandreou'nun Parlamento konuşması için bkz; "Me demokratikes diadikasies to PASOK Tha parei ten eksousia", *Eksormese*, 18 İouniou 1976.

⁶¹³ D. Sasoon, "To PASOK kai e krise tes ellenikes metapoliteuses", *To vema ton koinonikon epistemon*, Tomos D, teuhos 16 İouniou 1995.

⁶¹⁴ Andreas Papanderou'nun PASOK Konferansı'ndaki konuşması için bkz; *Eksormese*, 15 Septemvriou 1977.

⁶¹⁵ 1977'de PASOK, kamulaştırma, âdemi merkezîyet ve işçilerin öz yönetimi ilkelerine vurgu yapmıştır. Enerji, bankalar, ulaşım, gemi yapım, kimya, gübre ve çimento üretimi gibi

yerlerini, özel sermayenin önemi ve kamulaştırmanın yalnızca bankalar, enerji ve ulaştırma alanlarında geçerli olacağına ilişkin daha ılımlı bildiregelere bırakmıştır.⁶¹⁶ PASOK, artan bir pragmatizm ve ılımlılık imgesini sistematik bir şekilde yerleştirmiştir.

25-26 Şubat 1978'de Merkez Kurulunun 2. toplantısında Ulusal Halkçı Birlik stratejisinin kabul edilmesiyle herkesi kucaklama anlayışı belirginleşmiş, bu da PASOK'a iktidara giden yolu açmıştır. Sınıfsal referanslar azalır ve "ayrıcalıklı olmayanların" sosyal ittifakının kurulmasıyla bütün topluma açılım gerçekleştirilirken Parti örgütü, özellikle seçim mobilizasyonuna odaklanmıştır.⁶¹⁷ Strateji ile PASOK, aşamalı olarak sosyalist bir Anayasa için anayasal parlamento gibi tezlerden vazgeçmeye başlamış ve kapitalist sistemin yapılarını modernize etmek ve yönetmek için yeni bir tarihî güç bloku çerçevesinde işçi ve burjuva sınıfının bazı bölümleriyle iş birliğine yönelmiştir.⁶¹⁸ 1981 tarihî seçimlerinden kısa bir süre önce Merkez Kurulunun 8. Toplantısı sırasında "Halk ile Sözleşme"* ve "değişim" önerilir ve oylanırken, sosyalizme referanslar ortadan kalkmıştır.⁶¹⁹ Bu gelişmelerin sonucu olarak örgütlü parti ve radikal söylem bileşimi, PASOK'un hızlı siyasi ve seçimsel gelişimi için vazgeçilmezdir. 1981 ise Yunan sosyalistlerin büyük seçim zaferinin kaydedildiği yıldır. PASOK, sol veya sağdaki diğer bütün partilerden daha geniş bir temsile sahip olan bir güç olarak kabul edilmiştir.

ekonominin temel alanlarında kamulaştırmayı önermiştir. Bununla birlikte kamulaştırılan sektörün yanında küçük ve orta ölçekli firmaların varlığına izin verilecektir. Son yıllarda eğitimde son derece şişen özel sektörün ise tamamen yok edilmesi söz konusu olabilecektir. Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 75.

⁶¹⁶ PASOK'un siyasi programında 1974-1981 yılları arasındaki değişiklikler için bkz; Chrisanthos D. Tassis, "PASOK: From Protest to Hegemony", *University of Athens.*, https://www.researchgate.net/publication/282654173_PASOK_From_Protest_to_Hegemony/link/5745b4a908ae9f741b42ec0d/download, Erişim: 10 Aralık 2019.; Mavrogordatos, "The Greek party system:...", p. 160.; Romaios Giorgos ise aynı dönemde PASOK'un, artan parlamenter temsil nedeniyle daha ılımlı bir görüntü sunmaya çalışıyor olmakla birlikte gerçekte merkezinde antiemperyalizmin bulunduğu radikal profilini büyük ölçüde koruduğunu ifade etmektedir. 25 Şubat 1978 tarihinde Parti Merkez Kurulunda yaptığı konuşma için bkz, Romaios, a.g.m.

⁶¹⁷ Tasses, "PASOK kai Koinovouleutike praktike:..."; Mavrogordatos, "Mavrogordatos, "The Greek party system:..." p. 160.

⁶¹⁸ Katsoridas, a.g.m.

* Sumvolaio me to Lao

⁶¹⁹ Tasses, "Apo 'Sosialismos stis 18' tou Andrea ...", National Popular Unity- The meeting of the Second Session of the Central Committee of PASOK. Athens: Publication Beraue, KE.ME.DIA/PASOK, B1/1978.

PASOK'un çelişkileri 1977'de olduğu gibi açıktır: bir yandan kapitalizm karşıtı programsal bir bildiri,⁶²⁰ diğer yandan "ılımlı" bir siyasi çizgi söz konusudur. Siyasi çizgi, Partinin diğer özelliklerine yavaş yavaş karşı çıkmaktadır. Parti, bir örgütlenme biçimi ve temsil ilişkisi olarak öz örgütlenme dinamikleri ve felsefesi ile yavaş yavaş bağlantısını kesmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermeye başlayan bir örgütsel mekanizmanın yapılandırılmasını kabul etmiştir.⁶²¹ Bir yandan program ve strateji diğer yandan siyasi çizgi ve taktik arasındaki bu kopukluk, PASOK'un sosyal demokrat profilinin temelini oluşturmaktadır.

PASOK, 1981'den sonra Avrupa sosyal demokrasinin yapısal özelliklerini aşamalı olarak parti yapısına dâhil etmiştir ve bunlar, hükûmet görevini üstlenmesiyle birlikte egemen hale gelmiştir. Hükûmet politikası ayrıca toplumsal servetin dağılım ilişkilerine müdahale (ekonomik yeniden dağıtım politikaları), üretim ilişkilerinin dokunulmazlığı, anayasal siyasi çerçevenin kabul edilmesi, orta vadeli halk çıkarlarının göreceli olarak güçlenmesi gibi temel karakteristik özelliklerle tipik bir sosyal demokrat politika olacağını ispat edecektir.⁶²² Bu, başlangıçta belirlenmiş bir çizgi ve hedef-sonuç değildir. PASOK sosyal demokrat bir parti olarak kurulmamış ve bu şekilde gelişmemiştir. Ancak programsal bildirelerinin içsel çelişkileri, "sosyal demokrat" bir yönetim doğrultusunda çözülecektir.

PASOK'un durumu, Avrupalı sosyal demokrat partilerle birçok yakınsama içermektedir. Bununla birlikte gelişimi tipik sosyal demokrat partiler arasında sınıflandırılabileceği biçimde olmamış, bu alan ile bir nesnel yaklaşma seyri izlemiştir. PASOK'un farklılığı, değişikliklerinin süresinin çok kısa olmasıdır. 1974'ün radikal antiemperyalist sol partisinden 1981'in sosyal demokrat

⁶²⁰ Vernardakes, PASOK'un programsal ve stratejik bildirelerinin yapısal teorik çelişkiler içerdiğini, bu fenomenin daha sonra uzun vadeli hedef olan stratejik bildirimleri bozmadan "tuhaf" bir gelişmeye evrileceğini ve yakın siyasi tercihlerin farklı bir yönde ekleneneğini belirtmektedir. Ona göre PASOK'un bildirelerinin çelişkileri nihayetinde "halkçı, sosyal demokrat" bir hükûmet yönetimi yönünde çözülecektir. Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985..." , s. 141.

⁶²¹ Vernardakes, "E idrise, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K." , s. 5.

⁶²² Vernardakes, a.g.m.

partisine dönüşmüş, 1980'lerin sonunda ve '90'ların başında ise "ılımlı Keynesyen yönetim" partisi haline gelmiştir. Batı sosyal demokrasisi için elli, altmış yılı aşkın bir sürede yaşanan gelişme, PASOK'da yirmi yılda gerçekleşmiştir.⁶²³

1990'larda, farklı bir siyaset çerçevesi ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist rejimlerin çöküşü ve neoliberalizmin tek siyasi ve hükümet tercihi olarak yükselişi, Yunan sosyalistlerinin partisini de etkileyen bir gelişmedir. Modern Üçüncü Yol'un⁶²⁴ ortaya çıkmasıyla birlikte PASOK, özel sektörün dinamik sosyal katmanları ile yeni bir sosyal ittifak kurmaya çalışmış ve işçi sınıfıyla geleneksel sosyal ittifakı hafife almıştır.⁶²⁵ Vizyonlar, devlet yönetiminin önceliği ve parlamentarizmin gerekleri ile değiştirilmektedir. Kostas Semites'in, 1996'da Başbakan ve PASOK Başkanı olarak ortaya çıkışı da bu eğilimi sürdürmüştür.

⁶²³ Nikos Athanasios, "E europaïke sosialdemokratia, o metarruthmistikos realismos, kai e anaktese tou hamenou kurous tes", *Huffpost Greece*, 31 Oktovriou 2018.

⁶²⁴ "1990'ların ikinci yarısından itibaren; bir yandan artık tarihsel misyonunu dolduran sosyal demokrasiyi yeni bir adla sunmak, öte yandan liberal politikaların, Hristiyan ve muhafazakâr partilerin programlarının dünyayı emekçiler için cehennem yapmaya kararlı olduğunu fark eden kitlelere yeni bir 'umut' üretmek için '3. Yol' kavramı ortaya atıldı. Eskiden '3. Yol' kavramı; kapitalizm ve sosyalizm dışında gösterilmek istenen akımları tanımlamak için kullanılırdı. (...)1960'larda Kruşçevçilerin de desteği ile propaganda edilen 'kapitalist olmayan yoldan (aynı zamanda sosyalist de olmayan) kalkınma' bir '3. Yol' olarak propaganda edildi. Yine aynı yıllarda, bu görüşle de bağlantılı olarak gündeme gelen; kapitalist ve 'sosyalist' dünya dışında kalan ülkeler bloku için kullanılan '3. dünya ülkeleri' kavramı bir '3. Yol'culuk olarak tarif edildi. Ya da genelde; kapitalist ve sosyalist olarak dünyanın ikiye bölündüğünün kabul gördüğü yıllarda; bu iki ana blok dışındaki her tür politik ve ekonomik görüş ve tutum '3. Yol' olarak adlandırıldı. Şimdi ise; artık dünyanın tek bir kapitalist pazar olarak bütünleştiği; globalizmin sadece bir olgu olarak değil ideolojik bir argüman olarak da dayatıldığı 1980'li yılların sonundan itibaren kutsal '3 rakamının yeniden kullanıma sokulduğuna tanık oluyoruz.", Sedat Güner, " '3. Yol': sosyal demokrasinin yeni versiyonu, *Özgürlük Dünyası*, Aralık 1998.; Kozanoğlu da "Üçüncü Yol"u sosyal demokratların son dönemdeki en gözde malzemesi olarak nitelendirmektedir. Hayri Kozanoğlu, "Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasi için Tek Yol mu, Son Yol mu?", *Birikim*, Sayı 113, Eylül 1998.; "En basit anlatımla liberalizm ve sosyalizm gibi iki rakip ideoloji arasında üçüncü bir yol öneren ve bu nedenle üçüncü yol olarak da adlandırılan sosyal devletçi anlayış, 19. yy ortalarından itibaren gelişim gösteren reformist ya da revizyonist sosyalizmin sunduğu genel çerçeveyi izlemiştir." Anthony Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.; Anthony Giddens, *Üçüncü Yol-Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, çev. Mehmet Özay, Birey Yayınları, 2000.; İhsan Kamalak, "Üçüncü Yol ve Sosyal Demokrasi", *Doğu-Batı*, 30, 2004-2005, s. 221-235.; Keith Dixon, "Küreselleşmeyle Uyumlu Üçüncü Yol", *Birikim*, 139, 2000, s. 60-62.

⁶²⁵ Dhm. Hrusanthos Tasses, "PASOK: O makrus dromos tes organotikes kai ideologikes upohoreses", *E Auge*, 15 İanouariou 2019.

Andreas Papandreou, 1946-49'da başarısız toplumsal dönüşümü barışçıl yöntemlerle gerçekleştirmeyi istemektedir. Dekemvriana 44'ün Başbakanının oğlu, Marksist dönüşümün başarısızlığının, bir tür halk onayıyla giderileceğinin mümkün olduğunu düşünmektedir.⁶²⁶ Ancak PASOK giderek sosyal demokrat bir partiye dönüşmüş ve baştaki AT ve NATO karşıtlığı, genel bir benimseme halini almıştır. Andreas Papandreou, böylece yeni bir vizyon gerçekleştirmiştir.

2.5.5. İktidara Doğru, 1977 Seçimleri

Hareketin kurulmasından kısa bir süre sonra seçim kampanyası başlamıştır. Fırtınalı varlığı ile Andreas Papandreou'nun deri ceketi, balıkçı yaka kazağı ve açılmış elleri ile resmedildiği posterler duvarları doldururken duyulan sloganlar "Ulusal Hâkimiyet", "Sosyal Kurtuluş", "Yunanistan Yunanlara aittir", "İnsanın insan tarafından sömürsüne hayır"⁶²⁷ şeklindedir. Ancak sonuç hayal kırıklığı yaratmıştır: yalnızca yüzde 13,58 ve 12 sandalye.

1974 seçimlerinin göreceli olarak zayıf olan sonucunun ve devamında 1975-1977 arasındaki parti içi kriz ve bölünmelerin ardından PASOK'un kademeli ideolojik "adaptasyonu" ile örgütsel gelişimi birleştirilmiştir. Böylece 1977 seçimlerinde kullanılan temel slogan, "Sosyalist Değişim" olmuştur.⁶²⁸ Ancak Partinin imajı çelişkilidir. Parlamentoda sadece eski merkeziler yer alırken Hareket içinde Marksist kaygılar taşıyan gençler, PAK üyeleri ve sabırsız sosyalistler bulunmaktadır.

PASOK'un kurucusu 1977 erken seçimleri ilan edilmeden hemen önce Panhellenik Konferansı toplayarak Parti kurmaylarına, Hareketin protesto uygulamalarını terk ederek iktidar partisi mantığını benimsemesi gerektiğini açıklamıştır.⁶²⁹ Konferansta "Sosyalizm için demokratik yol" stratejisi

⁶²⁶ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, 2017.

⁶²⁷ Deligiannes, a.g.m.

⁶²⁸ Tasses, "Apo to 'Sosialismos stis 18' tou Andrea ...",

⁶²⁹ Deligiannes, a.g.m.

kararlaştırılmıştır. Bu, Hareketin iktidara ve toplumsal referanslarına yönelik ideolojik ve politik bağlamını özetlemektedir.⁶³⁰

Diğer yandan muhafazakâr partinin lideri Karamanles'in cuntanın düşmesinden hemen sonra KKE'yi yasallaştırmasına rağmen Papandreou, sağ kesime her gün darbeci subaylarla ilişkisini hatırlatmaya zen göstermiştir. PASOK ve iki komünist partinin de varlığıyla daha geniş bir siyasi güçler yelpazesi ve daha çoğulcu bir Parlamento söz konusudur. Ayrıca petrol krizi ve izleyen durgunluk ve enflasyon nedeniyle ekonomideki sabit kalkınma döneminden sonra, bir düşüş sürecine girilmiştir.⁶³¹ Ancak ekonomik durgunluk olmasaydı da diktatörlüğün dondurduğu siyasi yaşamın tekrar harekete geeğini düşünmek mümkündür. İşte böyle bir ortamda yeni politikalar ve toplumsal koşullar ve özellikle Papandreou faktörü, bütün tahminleri alt üst etmiştir.

PASOK, 77 erken seçimlerini memnuniyetle karşılayan tek muhalefet partisidir. Seçim programını karakteristik olarak detaylandırmıştır ve geçen üç yılda maksimalist pozisyonlarından bazılarını yumuşatmıştır.⁶³² PASOK, 20 Kasım 1977 erken seçimlerinde her tür parti içi endişeden sıyrılmış olan Andreas Papandreou'nun 3 Eylül Bildirgesinden daha ılımlı olan seçim programı ile ilk büyük siyasi ve seçim sıçramasını gerçekleştirmiştir. Gücünü neredeyse iki katına çıkararak yüzde 25,34'lik oran ve 92 sandalye ile ana muhalefet partisi haline gelmiştir.

Artık iktidara giden yolda PASOK'un n açılmıştır. Bu durum, Partiyi gerekli siyasi ve örgütsel düzenlemeleri gerçekleştirmeye götürmüştür. Andreas Papandreou giderek daha fazla parlamentarist olmakta ve solun, Partinin örgütlenmesindeki ayak izlerini temizlemektedir.

Kasım 1977 Yunan genel seçimleri yalnızca Yunanistan'ın siyasi haritasına derin değişiklikler getirmekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa siyaseti

⁶³⁰ "PASOK: Hronologies-Stathmoi", *E Kathmerine*, 16 Ocak 2004.

⁶³¹ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, 2017.

⁶³² Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 74.

bağlamında da siyasi güçlerin konfigürasyonu benzersiz olmuştur. Yunanistan için bu seçimlerin olağanüstü önemi, ülkenin parlamenter tarihinin önemli bir bölümüne hâkim olan burjuvazi içerisinde “liberal-muhafazakâr karşıtlığına”, kutuplaşmasına nihayet son vermiş olmasıdır. İç Savaştan bu yana ilk kez, Parlamento bloklarının kompozisyonuna gerçek bir sınıfsal ayırım yansımından söz edilebilmektedir. Andreas Papandreou’nun Panhellenik Sosyalist Hareketinin başlıca zaferi (göreceli olarak), kırsal nüfusun ve kent soylu küçük burjuvazinin, Yunan yönetici sınıfına ciddi bir biçimde meydan okumasıdır. İlaveten solun birleşik seçim güçleri oyların yüzde 38’ini almıştır.⁶³³ Bunun anlamı, yakın bir gelecekte solun Parlamenter süreçler aracılığıyla iktidara gelme olasılığının bulunduğuudur.

2.5.6. 18 Ekim 1981: Ülkeyi değiştiren seçimler ve PASOK’un İktidara Yükselişi

1977-1981 seçimleri arasında PASOK ve lideri, merkezin seçmenlerini rahatlatmak için sınıf odaklı Marksist bir parti ilk imajından uzaklaşmaya devam etmiştir. Bu dönemde Parti muhteşem bir örgütsel büyüme gerçekleştirmiş ve seçmen tercihi düzeyinde sürekli yükselmiştir.

PASOK'un hızlı yükselişini anlamak için önemli analiz seviyelerinden biri, Partinin inşa edilme şeklidir. Partiyi bütün ülke, il ve şehirlerde örgütleyen radikalleşmiş gençler ve eğitilmiş insanların yoğun bir halkçı etkinliği söz konusudur. Bu, cuntanın son bir buçuk yılında gençlerin radikalleşmesinin katkıda bulunduğu, genç yöneticilerin bir büyük etkinliğidir. PASOK, Andreas Papandreou’nun kuruluş bildirgesinde değindiği ve yaptığı çağrı üzerine gerçekleştirilen öz örgütlenme süreci ile halkı kazanmıştır.

Parti tabanı, hem genel olarak ülke çapında hem de sendikalar, ticaret birlikleri, üniversiteler, hatta orta dereceli okullar düzeyinde örgütlenmiştir. Parti aktivizmi

⁶³³ Nicos Mouzelis, “The Greek Elections And The Rise of PASOK”, *New Left Review*, 108, March-April 1978, p. 59.

ve kitle seferberliği son derece yoğundur ve nihai seçim zaferine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Panhellenik Sosyalist Hareket, Yunan toplumunda ulusal bağımsızlık, halkın egemenliği ve sosyal adalet düşüncesine dayanan radikal bir değişimi savunmuştur. Diktatörlük yönetiminin yedi yılı boyunca NATO'nun oynadığı roldeki belirsizlik, PASOK'un Yunanistan'ı NATO ve AET'den çekme taahhüdünü kabul edilebilir bir konuma getirmiştir. "Ulusal bağımsızlık" sloganı, özellikle Yunanistan'ın Türkiye ile olan gergin ilişkileri açısından kısa sürede popülerleşmiştir. Ekonomi programında Parti, temel ekonomik birimlerin devletleştirilmesinden, öz yönetime ve âdemi merkezîyetçiliğe kadar değişen radikal politikaları savunmuştur. Devlet aygıtının demokratikleşmesini destekleyen politikalara özel önem verilmiştir. PASOK'un programı, Yeni Demokrasinin politikalarından memnun olmayan pek çok sosyal gruba uyum sağlamak için çok çeşitli popüler talepleri onaylama stratejisiyle birleştirilmiştir. PASOK'a göre Parti, ayrıcalığı olmayan Yunanların çıkarlarını temsil etmeyi ve yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Açıkçası "ayrıcalıksız" terimi Yunan seçmenin büyük kısmını kapsayabilecek bir içeriğe sahiptir.⁶³⁴ Bu herkesi yakalayan strateji, PASOK'un mesajını sunmaktan sorumlu olan Parti Genel Başkanı Andreas Papandreou tarafından etkili bir şekilde izlenmiş ve onun karizmatik tutumu, seçmenleri çekmede önemli bir unsur olmuştur.

1980 yılında Cumhurbaşkanı seçilen liberal kanadın lideri Karamanlis'in yokluğunda, muhafazakâr bir siyasi figür olan Georgios Ralles'in liderliği altındaki ND, PASOK'un değişim sloganına karşı koyamamıştır.⁶³⁵ O burada ve şimdi değişim", "Yunanistan Yunanlara aittir", "AET ve NATO aynı birlik", sloganlarıyla Yunan seçmenin çoğunluğunu ikna etmiştir. Yeni Demokrasiyi **biraz** geride bırakarak % 48.07 oran ve 172 sandalyeye sahip olmayı başarmıştır. Yeni Demokrasi yüzde 35.87 ile 115 sandalye, KKE ise yüzde

⁶³⁴ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 308.

⁶³⁵ Nikiforos Diamandouros, "The Political System in Post-Authoritarian Greece (1974-1996): Outline and Interpretations", Piero Ignazi, Colette Ysmal (Ed.), *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, Westport, Praeger, 1998, p. 183.

10.93 ile 13 sandalye elde etmiştir.⁶³⁶ PASOK'un milletvekili sayısı önceki seçimlere kıyasla 79 kişi artış gösterirken ND'nin sandalye sayısı 56 azalmıştır. Seçime katılan diğer partiler ise milletvekili çıkarmayı başaramamıştır. Parlamentoda sadece üç parti (PASOK, ND ve KKE) yer almakta ve her biri üç ana siyasi kampı sağ, merkez ve solu temsil etmektedir.

2.5.6.1. Değişim

İlimli muhafazakâr lider Konstantin Karamanles Yunanistan'da yeni bir demokratik kurumsal çerçeveyi sağlamlaştırmaya çalışırken asi siyasetçi Andreas Papandreou,⁶³⁷ 1970'lerin ortaları ve sonlarında genel değişim sözü vererek radikal kitle hareketini PASOK içinde biçimlendirmiş ve 1981'de iktidara gelmiştir.

PASOK'un bağımsızlıktan beri ülkenin tarihini karakterize eden bağımlılık çemberini kırmak için gösterilecek çaba ile bağlantılandığı radikal sosyal dönüşüme ilişkin önerileri, değişim sloganı içinde toplanmıştır. Bu, 1950'lerde Plastiras'ın EPEK'i tarafından kullanılan yeni bir slogan iken, 1981 kampanyasında da EDEK, güvenli değişim olarak takdim edilmiş ve KKE de kendisini gerçek değişimin tek garantörü olarak ileriye sürmüştür. KKE-İç ise güvenli ve sağlam bir değişim için kavga vermekte olduğunu deklare etmiştir.⁶³⁸

PASOK'un vadettiği değişim, sadece basit bir siyasi slogandan ibaret değildir. Yunan toplumunun bilinçlenmesinde, yabancı güçlerden sistematik olarak uzaklaşan ulusal yürüyüşünün içinden, derinlerden gelen tarihî bir taleptir.⁶³⁹ Andreas Papandreou Yunan toplumunun sosyalist dönüşümüyle bağlantılı olan

⁶³⁶ Seçim sonuçlarına Yunan Parlamentosunun internet sitesinden ulaşılabilir. "Eklogike Anametrese 18/10/1981: G' Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos 7/5/1985, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C>, Erişim: 5 Mayıs 2019.

⁶³⁷ Pappas, "Political Leadership and the Emergence...", p. 117-118.

⁶³⁸ Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 85.

⁶³⁹ Clogg, a.g.e., p. 75.; Pappas, "Political Leadership and the Emergence...", p. 1124.

değişiklikler için çağrıda bulunmuştur. Temel ve kalıcı hedef, siyasi sistemin korunması değil, değişimi olmalıdır.

1981 seçimlerine giderken Parti Merkez Kurulu, hükümet politikasının ilan edilmesine karar vermiş ve PASOK'un seçim programı, 100 sayfalık "Hükümet Politikası Bildirgesi" veya "Halk ile Sözleşme"⁶⁴⁰ içinde ifade edilmiştir. Politikanın çerçevesi, aynı slogan ile desteklenen değişim hedefidir.

Sözleşme, toplumun gerçek bir değişim gerçekleştirebilmesi için Papandreou ve PASOK tarafından seçmene yöneltilen önerileri içermektedir. Halkın değişime olan inancını ve ulusal bağımsızlık, demokrasi, sosyalizm ve kazanmak için savaşıma verme kararını ifade etmektedir. PASOK iktidarında halkın sesi güçlü olacaktır. Kararların yabancı bağımlılığı, etkisiz ve müdahalesi olmaksızın halk tarafından alınacağı Yunanistan, PASOK ve halk tarafından birlikte inşa edilecektir. İnsanlar ruhsal ve kültürel olarak girişimlerini gerçekten özgür bir toplum içinde yaratıcı bir biçimde gerçekleştireceklerdir. "Halk ile Sözleşme" retorik olarak uzun ve radikal sosyal transformasyon pratikleri konusunda kısa olmakla birlikte teknokratik bir dinamizm aurası yaratmıştır ve bu, temel seçim kampanyası mesajı bulunmayan ND'nin durumu ile sert bir biçimde zıttır.⁶⁴¹ 1981 Sonbaharında değişim sloganı, Yunan halkı için muazzam bir cazibeye sahiptir.

Gerçekten sıkıntılı olan toplum bir değişiklik arayışı içindedir. Neredeyse yarım yüzyıllık sağ kanat hükümetlerden -Yunan toplumu için her şeyi tehdit olarak algılayan- sonra yönetimler, sağlıklı bir kamu söylemi ve sosyal diyalog için yeterli alan bırakmamaktadır ve Yunanistan değişiklik için hazırdır. Böyle bir ortamda Papandreou'nun retorisi takdir ve umutla karşılanmıştır. Onun 1981

⁶⁴⁰ Son derece dikkatli bir biçimde hazırlanmış olan program, PASOK hükümetinin ilk yüz gününü kapsamaktadır. Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolaiio me to Lao, Ekdotes: Grafeio Ekdoseon KE.ME.DÍA, PASOK, 4 İouliou 1981.

⁶⁴¹ Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 86.

kampanyası son derece parlaktır.⁶⁴² Pek çok konuya değinmektedir: sosyal eşitlik, ulusal sağlık sistemi, kadın hakları, Kilise ve devletin ayrılması, kamu sektörünün demokratikleştirilmesi, ekonomide radikal bir yeniden yapılanma, ulusal egemenliğin güçlendirilmesi ve Amerikan üslerinin Yunan topraklarından uzaklaştırılması.⁶⁴³ Papandreou'nun verdiği sözler, Yunanların büyük bölümünde heyecan yaratmaktadır.

Parti artık AET ve NATO üyeliği ve üretim araçlarının sosyalizasyonu gibi tartışmalı çeşitli konular üzerinde daha gerçekçi ve ılımlı bir tutum benimsemiştir. AET ile ilgili olarak mevcut anlaşmanın temel noktalarının yeniden görüşülmesine dayanan özel bir anlaşma, çekilme fikrinin yerini almıştır.⁶⁴⁴ AET'den çekilmek bir referandumun sonucuna bağlanmıştır ancak Cumhurbaşkanı'nın yetkisindedir. NATO'ya gelince, Yunanistan'ın örgütten çekilmesi müzakereye tabi, uzun vadeli bir hedeftir. Nihayet, kamulaştırma konusunda Parti, bunun kapsamının ulusal ekonomi için hayati önem taşıyan birkaç firma ile sınırlı olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁵ Bütün bu taktik değişiklikler karşılığını seçim sonuçlarında bulmuştur.

Bu etkileyici hükümet geçişi, seçimlerin öncesi ve sonrasında "değişim" olarak nitelendirilmiştir. Ülkede uzun süreli sağ iktidarlardan sonra iktidarın sahibi artık sosyalist bir partidir.

⁶⁴² Papandreou ilk seçim mitingini, 5 Eylül'de Patras'da yaparak perdeyi açmıştır. Olga Mpezantakou, "Ekloges Periodou 1975-2012, *Ethniko kai Kapodistriako Panepitemio Athenon*, s. 12.

⁶⁴³ Philemon Bantimaroudis, "Western Media Portryals vs. Historical Assessments: The Framing of Andreas Papandreou," *University of Texas*, Austin, 1999, p. 55; Sosyalist lider, partisinin Yunanistan'daki bütün yabancı üslere karşı olduğunu ve Amerikan üslerinin Yunanistan için "tehlikeli" olduğunu söylemektedir. Ancak hükümetin ABD ve NATO'dan Ege'deki güç dengesi konusunda güvence almak için bunları bir pazarlık noktası olarak kullanması gerektiğini söylemektedir. Marvine Howe, "Greek Parties Start Election Campaign", *The New York Times*, Feb. 15, 1981.

⁶⁴⁴ Papandreou, "AET'ye karşı değiliz ancak üyeliğin Yunanistan için ekonomik açıdan felaket olacağına inanıyoruz ve Yugoslavya ile benzer şekilde özel bir anlaşma yapmak istiyoruz." demektedir. Howe, a.g.m.

⁶⁴⁵ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 309.

2.5.6.2. Yeni Demokrasinin Rolü

Metapolitefsi'nin ilk iktidarı ve PASOK ile birlikte önde gelen iki partisinden biri olan Yeni Demokrasi için bu noktada özel bir pencere açmak, PASOK'u iktidara taşıyan sürecin daha iyi değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

Konstantinos Karamanles, 4 Ekim 1974'te Yeni Demokrasiyi kurmuş ve Partinin ideolojisini, ilkelerini ve değerlerini vurgulayan Kurucu Deklarasyonu'nu yayımlamıştır.⁶⁴⁶ Tony Judt, Yunanistan'ın demokrasiye yumuşak geçiş yapabilmesinde Karamanles'in kendi geçmişinden kopmasının yanı sıra olgun ve süreklilik mesajları vermesinin de payı olduğunu, etkisi artık zayıflamış olan Ulusal Radikal Birliği canlandırmaya çalışmaktansa yeni bir parti kurmayı tercih ettiğini belirtmektedir.⁶⁴⁷

Kasım 1974 seçimlerinde oyların büyük bölümünü rahatlıkla alan Yeni Demokrasi, Parlamentoda da çoğunluğun sahibi olmuştur. Böylece yetkisi halk tarafından onaylanan Karamanles, ilerlemeye devam edebilecektir. 8 Aralık 1974'te yapılan referandum ile Monarşinin kaldırılması da hem Metapolitefsi'yi hem de Yeni Demokrasiyi güçlendirmiştir.

Karamanles her ne kadar meseleyle ilgili tarafsız bir duruş sergilemiş olsa da sessizliği, çok önemli durumlarda Yunan siyasetini istikrarsızlaştırmış olan kurumun kınanması olarak yorumlanmıştır. Monarşi konusunda yirminci yüzyılda düzenlenen altıncısı (1920, 1924, 1935, 1946, 1973) olan 1974 tarihli referandumda oyların yüzde 69'u, monarşinin kaldırılmasından yanadır.⁶⁴⁸ Bunun üzerine Karamanles, Cumhuriyetin kurulmasına ön ayak olmuştur. Orduyu tasfiye etme çağrılarına da kulak asmamış, askerinin dışlanmasını

⁶⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için Yeni Demokrasi Partisinin resmi internet sitesine bakılabilir. "E İdruse tes Neas Demokratias", *Nea Demokratia*, <https://nd.gr/istoria>, Erişim: 13 Temmuz 2019.; g

⁶⁴⁷ Judt, a.g.e. s. 89.; 1974'te yeniden yapılanan muhafazakar siyasi kutup, sadece diktatörlük öncesi muhafazakar partilerin devamı değildir. Aksine yenilenen bir parti formuyla ortaya çıkmıştır ve dahası ERE'nin (Ethnike Rizospastike Enosis) parti modelini kırarak Karamanles'in "yeni tip" bir burjuva partisinin kurulması için müdahalesine yol açmıştır. Bkz; Paulos Mpakogiannes, *Anatomia tes Ellenikes Politikes*, Athena, Ekdoseis Papazese, 1977, s. 267-271.

⁶⁴⁸ Koliopoulos, Veremis, a.g.e. s. 154.

önlemek için ülkeye bağlı kalanları ödüllendirip terfi ettirirken, ismi lekelenen yüksek rütbeli subayları erken emekliliğe sevk etmiştir. Bununla birlikte cuntacı liderler yargılanmış ve 1975 Ağustos'unda haklarında verilen ölüm cezaları müebbet hapse çevrilerek mahkûm edilmişlerdir.⁶⁴⁹ Referandumdan sonra, Metapolitefsi ile birlikte başlayan değişimler kapsamında yeni bir Anayasanın hazırlıkları için ciddi bir çalışma başlatılmıştır.

Karamanles Aralık 1974'ün sonlarında, üçte ikinin üzerindeki çoğunluğa sahip olduğu Parlamentoda tartışılmak üzere bir Anayasa taslağı hazırlamıştır. Taslak, Gaullist modelden sonra son derece güçlü bir cumhurbaşkanlığı yürütmesi sağlamaktadır ve Parlamantonun yetkilerinin herhangi bir şekilde kısıtlanmasına karşı çıkanlar tarafından ağır bir biçimde eleştirilmiştir.⁶⁵⁰ Sonuç olarak 1975'te Cumhurbaşkanı'na güçlü yetkiler veren yeni bir Anayasa çıkarılmış ve 1974 yazında geçici olarak yürürlüğe konulan 1952 Anayasasının yerini almıştır.

Yeni Anayasa, yürütmenin Parlamentodaki rolünü güçlendirmiş ve Cumhurbaşkanı'na diğer bazı ülkelerin parlamentolarının sahip olmadığı yetkiler vermiştir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı beş yıllığına Parlamento tarafından seçilmektedir, savaş ilan etme ve anlaşma yapma yetkisine sahiptir.⁶⁵¹ Başbakan da dâhil olmak üzere bakanları atayabilecek ve görevden alabilecek

⁶⁴⁹ Judt, a.g.e. s. 89.; 21 Nisan 1967 darbesinin elebaşlarının yargılanması, 28 Temmuz-23 Ağustos 1975 tarihleri arasında Korudallos hapisanesinde oluşturulan özel bir alanda, Beş Üyeli Atina Temyiz Mahkemesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Mahkeme "Yunan Nürnberg'i" olarak nitelendirilmiştir. *İstoriko Arheio ERT*, 28 İoulıou 1974.; Georges Th. Kremmudas, *Oi Anthropoi tes houndas meta te Diktatoria*, Eksantas, 1984, s. 8.; 23 Ağustos tarihinde yargılamanın sonuna gelmiş, Mahkeme Başkanı Giannes Ntegiannes tarafından okunan 477 Sayılı Karar ile verilen ölüm cezaları, aynı gün yapılan bir hükümet açıklaması ile müebbet hapse çevrilmiştir. Muhalefetin kopardığı tepki fırtınasına rağmen 25 Ağustos'ta Karamanles, üç ölüm cezasının ömür boyu hapis cezasına dönüştürülmesi prosedürünü başlatmaya oy birliği ile karar veren Bakanlar Kurulunu toplamıştır. Başbakan 29 Ağustos 1975'de, ülkenin askeri tarihinde o zamana kadarki en büyük tatbikat olan "Ptolemaios"un tamamlanmasından sonra tatbikata katılan bin subaya hitaben yaptığı konuşmada, ertesi gün gazetelere manşet olan bir ifade kullanmıştır: "Müebbet derken, yaşam boyunca kastediyoruz." Darbecilerin başı Papadopoulos, 27 Haziran 1999'da hayatını kaybettiğinde son 36 aydır hastalığı nedeniyle hapisane yerine Halk Hastanesindedir. Nikos Demisiotes, "E polukrote dike kai e tuhe ton protaition tou aprilianou praksikopematos", *Newsbeast*, 17 Noemvriou 2018, <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/4198337/i-polykroti-diki-kai-i-tychi-ton-protaition-toy-aprilianoy-praxikopimatos>, Erişim: 13 Temmuz 2019.

⁶⁵⁰ Koliopoulos, Veremis, a.g.e., p. 155.

⁶⁵¹ Koliopoulos, Veremis, a.g.e., p. 155.

olan Cumhurbaşkanı, halkın iradesini artık yansıtmadığını veya istikrarlı bir hükümet sağlayamadığını kanıtladığını düşünürse Parlamento'yu feshetme yetkisine de sahiptir. Her ne kadar geçersiz kılınması Parlamento çoğunluğunun beşte üçüne bağlanmış olsa da Cumhurbaşkanı'na yasaları veto etme hakkı da verilmiştir. Tanınmış bir entelektüel ve Karamanlis'in yakın çalışma arkadaşı Konstantinos Tsatsos, 19 Haziran 1975'te Parlamento tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶⁵² Bununla birlikte çok da ön plana çıkmayan Tsatsos'un görev süresi boyunca Karamanlis'in Başbakan olarak etkisinin ağırlığı sürecektir.

Anayasa, diğer hususların yanı sıra kilise-devlet ilişkilerinin yasal çerçevesini de belirlemektedir. Cumhurbaşkanı'nın Ortodoks olma ve Ortodoks inancını korumaya yemin etme şartı kaldırılmıştır. Din değiştirmeyi yasaklayan fıkra, 3 üncü Maddeden insan hakları konusundaki 13 üncü maddeye taşınmıştır. Madde 3, "Ortodoksluk"un geçerli inanç olduğunu kabul etmekte, Madde 13 de dini özgürlükleri garanti etmektedir.⁶⁵³

Karamanlis, izleyen yıllarda da ülkenin siyasi yaşamındaki güçlü konumunu korumuştur. Yeni Demokrasi, 1977 seçimlerine⁶⁵⁴ gelindiğinde yine iktidar partisidir ancak 1974 seçimlerine kıyasla bir miktar gerilemiştir ve artık karşısında hızlı, hatta pek de beklenmedik bir yükseliş gösteren PASOK vardır. Karamanlis parlamenter demokrasiye barış içerisinde geçişi dikkatli manevralarla mümkün kılarken, Papandreou yeni bir sol, hatta geniş bir görüş yelpazesini kapsayan sloganlarla milliyetçi sağ bir toplum yaratmaktadır. Halka köklü bir değişim vaadine dayanan iyi ve kötülerin olduğu yeni bir anlatı da

⁶⁵² Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, s. 435.; Koliopoulos, Veremis, a.g.e., s. 155.

⁶⁵³ Effie Fokas, "A New Role for the Church? Reassessing the Place of Religion in the Greek Public Sphere," GreeSE Paper no. 17, August 2008, *Hellenic Observatory Papers LSE*, p. 13-14.

⁶⁵⁴ Yeni Demokrasinin 1977 kampanyasında genel hareket noktası, en genel seçim posterinde özet bir biçimde sunulmaktadır. Poster, "Büyük garanti. Kaos'un üstesinden geldi. Bir devlet yarattı" başlıklarıyla birlikte Karamanlis'in fotoğrafını içermektedir... Selanikte yaptığı iki saatlik konuşma, " '74 Umut-'77 Garanti" ve "Yunanistan-Avrupa-Karamanlis" gibi sloganlarla kesilmiştir. Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 73.

sunmaktadır.⁶⁵⁵ Papandreou'nun amacı Yunan siyaset sahnesini kutuplaştırmak ve farklı bir strateji yaratmaktır. Temel hedefi, gelecek seçimlerin garantiye alınması ve devletin kontrolüdür.

1974'de çok partili demokrasiye geçiş yani Metapolitefsi'nin ilk yılı, süreklilik ve değişimin tuhaf bir alaşımı tarafından belirlenmiştir. Semboller, retorik ve hatta Anayasa bile değişmiştir ancak bürokrasinin ve polis teşkilatının sistematik bir tasfiyesine gidilmemiştir. Devletin kilit bölümleri eski düzenin elinde kalmıştır. Karamanles hükûmeti "geri dönüşü olmayan değişim" vaadinde bulunduğu yeni cumhuriyetin inandırıcılığı pek çok sıradan Yunanın, özellikle de askerî diktatörlüğün istikrarsızlığına vesile olan öğrencilerin gözünde ciddi bir biçimde zayıflamıştır.⁶⁵⁶ Metapolitefsi'nin daha geniş bir demokratik değişime yol açacağına inanan solcu öğrenciler için hayal kırıklığı duygusu daha da büyüktür. Onların hayal kırıklığı, gelecek yıllarda büyük bir istikrarsızlık ve aktif hoşnutsuzluk kaynağı olacak, protesto hareketleri şeklinde ifade edilecektir. ND, esas olarak 1978'den sonra sosyal olaylarla sarsılmaya başlamıştır.

1979-1980 iki yıllık dönemi, toplumsal çatışmalarda yeni bir gerginlik döngüsüyle karakterize edilmiş ancak hükûmet, Metapolitefsi'nin önceki döneminde olduğu gibi etkili bir biçimde cevap verememiştir.⁶⁵⁷ 1978'de gerçekleştirilen ekonomi politikasındaki değişim, hükûmet-toplum ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık üç buçuk yıl sonra, net bir müdahalecilik politikası, daha liberal bir versiyon için terk edilmiştir. Ekonomik durgunluğun ilk belirtileri, yükselen enflasyon ve Topluluk ülkeleri ile yakınlaşma çabalarının yoğunlaştırılması, ekonomi politikasındaki değişimin temelini oluşturmuştur.⁶⁵⁸ Bu dönemde Yunanistan, NATO'nun askeri kanadına tekrar dâhil olmamış

⁶⁵⁵ Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*.

⁶⁵⁶ George Kassimeris, "Junta by Another Name? The 1974 Metapolitefsi and the Greek Extra-parliamentary Left", *Journal of Contemporary History*, Vol 40 (4), p. 745.

⁶⁵⁷ Hristoforos Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 53.

⁶⁵⁸ Bu yeni kemer sıkma politikası dört temel önleme dayanmaktadır: (a) kamu yatırımlarında ciddi düşüşler, (b) gelecek yıllar için kontrol edilen artışlarla 1979 yılının sonuna kadar maaş ve ücret kısıtlamaları, (c) bir dizi temel tarımsal ürünlerde sübvansiyonların kaldırılması, d) doğrudan tüketici alışkanlıklarına müdahale (ithalat kısıtlamaları, benzin fiyatlarındaki artış, çalışma saatlerinin yeniden yapılandırılması, gece çalışmasının sınırlandırılması, cumartesi ve pazar günleri araç trafiğine rotasyon önleminin uygulanması.) Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 53.

ancak belirlenmiş olan 1984 tarihinden daha önce Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyelik yönündeki Batı oryantasyonuna devam etmiştir.⁶⁵⁹

Mayıs 1980'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan yetmiş üç yaşındaki Karamanlis, Cumhurbaşkanlığı makamına çıkmıştır.⁶⁶⁰ Başbakanlık makamında ise artık Ralles bulunmaktadır. PASOK'un seçim zaferi üzerine Ralles'in Papandreou'yu zaferinden dolayı hemen kutlamasıyla birlikte, sonraki günlerde iktidarı devretme süreci normalleşmiştir. 1981'deki yumuşak hükûmet değişikliği, Yunanistan'da demokrasinin artık kesin bir şekilde yerleştiğini göstermiştir.

Lyrantzis, iki temel siyasi gelişme yaşanmasaydı PASOK'un 1981'deki zaferinin gerçekleşmesinin son derece güç olduğunu değerlendirmektedir: İlk olarak Karamanlis'in Mayıs 1980'de Cumhurbaşkanı seçilmesi, Yunan siyaset tarzında önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Onun Cumhurbaşkanı olması ile tartışmasız lideri olduğu ND'nin seçim umutlarını artırabilecek tek kişiden mahrum kalması, siyasi iktidarın pürüzsüz bir biçimde devredilmesi için garanti unsuru olmuştur.⁶⁶¹ Dahası, Karamanlis'in cumhurbaşkanlığına geçmesi istikrarın garantisidir ve dolayısıyla ND'nin propagandası daha az etkili olmuştur.⁶⁶² Mayıs 1980'de başlıca rakibi Evangelos Averoff'u az farkla geçerek Parti lideri seçilen George Ralles ise otorite sağlamakta başarısız olmuş ve görev yaptığı süre boyunca ND'yi siyasi yelpazenin hem merkez hem de sağını kapsayan bir parti olarak sunmaya çalışmıştır. Seçimlerden sonra Aralık

⁶⁵⁹ Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century, Volume 2*, s. 435.

⁶⁶⁰ Kasım 1981 için planlanan seçimlerin anılan tarihten önce yapılmasını zorlamayı uman 93 PASOK üyesi oy kullanmamıştır. Jelavich, a.g.e., s. 435.; ND'nin dört yıllık iktidarının sonunda 18 Ekim 1981 ulusal seçimleri ve eşzamanlı Avrupa Parlamentosu seçimleri için kampanya, teknik olarak 24 Ağustos'ta başlamıştır. Aslında Mavrogordatos'un işaret ettiği üzere kampanya, Karamanlis kendisini Cumhurbaşkanı seçtiğinde Mayıs 1980'de zaten başlamıştır. Karamanlis üçüncü turda 183 oy ile alt sınırdan sadece üç oy fazlası ile seçilmiştir. Aksi takdirde 1975 Anayasası 32. Maddesi 3 ve 4 üncü fıkralar uyarınca Parlamente'nun dağıtılması gerekmektedir. Oylama, Anayasaya göre gizlidir ancak 171 ND milletvekilinin oyu ile birlikte daha küçük partilere mensup milletvekillerinin de oylarını almış olmalıdır. 11 KKE milletvekilinin boş oy kullandığı görülmekteyken KODISO, Karamanlis'e desteğini açıkladığı için bir milletvekilini ihraç etmiştir. Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, p. 82.

⁶⁶¹ Lyrantzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 310-311.

⁶⁶² Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in ...* p. 24.

1981'de Meclis Grubu tarafından Partinin liderliğine Averoff getirilmiştir. Böylece ND görünüşte aşırı sağın kadrolarını da kucaklamaya hazır, modern bir merkez-sağ ve geleneksel sağ kanat partisi olma arasında gidip gelen bir parti haline gelmiştir. Bu politika, PASOK'u büyük oranda reddeden çok sayıda merkez ve ND seçmenini Partiye yabancılaştırmıştır. ⁶⁶³ Tutarlı bir strateji benimsemesi durumunda Partinin kayıpları muhtemelen daha az yıkıcı olacaktır.

Benzer görüşü paylaşan Petros Pizaniyas da, Konstantinos Karamanlis'in cuntadan önce izlediklerine kıyasla nispeten "cesur" politikalarına rağmen herkesi -cuntacılar, bağışçılar, aşırı sağcılar, devlet içindeki gizli güç odakları vb.- ND'nin içinde tutmaya devam ederek aslında sağın modernleşmesini reddetmekte olduğunu ve bunun da PASOK için çok fazla alan yarattığını vurgulamaktadır.⁶⁶⁴ Ancak PASOK'un yükselişi sadece Yeni Demokrasinin iç sorunlarının sonucu değildir.

Bir diğer neden, son yılların ekonomik durgunluğundan ve yüksek enflasyonundan hükûmetin sorumlu tutulmasıdır. 1980'de resmi olarak yüzde 20 civarında hesaplanan enflasyon, ulusal kamuoyu araştırmasına göre seçmenlerin yüzde 57'since seçimi etkileyecek ana konu olarak görülmektedir. Örneklemin yüzde doksanı tarafından belirtilen ikinci önemli husus, devlet aygıtının aksaması ve hükûmetin etkin olmamasıdır. Bu yetersizlik, Atina ve diğer şehirlerde meydana gelen Şubat 1981 depremleri sonrasında ortaya çıkan problemlerle başa çıkmada dikkate değer bir beceriksizlik sergilediğinde ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁵ Sonuç olarak ekonomik ve idari güçlükler, Yeni Demokrasinin seçim gerilemesinin temel gerekçeleridirler. Hükûmetin bu iki önemli alandaki zayıf performansı, PASOK'a, onu parçalanmış ve verimsiz olarak nitelendirme fırsatı vermiştir.

⁶⁶³Cumhurbaşkanının rolü de son derece önemlidir. Karamanlis kesinlikle tarafsız bir tavır benimsemiş ve kendisinin kurduğu partiye herhangi bir yardımda bulunmamıştır. Bu nedenle Ralles, kampanyası sırasında Karamanlis ismini ilk kullandığında, Cumhurbaşkanının ismini seçim hedefli olarak kullanmaması için resmi olarak uyarılmıştır. Karamanlis'in parti politikasının üstünde kalma kararı, gözle görülür kutuplaşmaya rağmen seçim kampanyasının barışçıl yollarla yürütülmesine büyük katkıda bulunmuştur. Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 310-311.

⁶⁶⁴ Konstantinos, a.g.m.

⁶⁶⁵ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 310.

Seçim kampanyası muhtemelen Yunanistan'da o zamana kadar düzenlenenlerin en sakindir.⁶⁶⁶ PASOK, siyasi değişimin tek aracı olduğunu iddia ederek programını yürütmesini sağlayacak salt çoğunluğun kendisine verilmesini istemiştir. Sol ya da merkezin diğer partileri ile iş birliği yapmayı reddeden Parti, dolaylı olarak 1977'den itibaren Yunan siyasetinde beliren kutuplaşmayı artırmıştır. Öte yandan ND, demokrasi ve liberal kurumlar için bir tehdit olduğuna dair seçmeni ikna etmeye çalışarak PASOK'a sert saldırılar gerçekleştirmiştir.⁶⁶⁷ Yeni Demokrasiye göre PASOK'un zaferi kaos ve muhtemelen Komünizme yol açacaktır. Saldırının odağı hükûmetin, PASOK'un Yunanistan'ı AET ve NATO'dan çekmeyi planladığını kanıtlamaya çalışan dış politikası üzerine kurulmuştur. Yeni Demokrasi bunu ulusal bir felâket olarak nitelendirmektedir ve böylece iki kamp arasındaki kutuplaşma artmış, seçimler sağ ve sol arasında düz bir tercih haline gelmiştir.⁶⁶⁸ Ancak seçim sonuçlarının da kanıtladığı üzere bu stratejiden Yeni Demokrasi yerine PASOK yararlanmıştır.

Nitekim 1977 ve 1981 seçimleri arasında merkez sağdan sola seçmen kayması yaklaşık yüzde 25'i bulmuş ve neredeyse tamamı PASOK'a gitmiştir.⁶⁶⁹ 1974 ve 1977 seçimlerinde Merkez Birliğinin ülke ortalamasının üzerine çıktığı bütün ilçelerde PASOK, 1981'de kendi ulusal ortalamasından daha yüksek puan almış, merkezin kalelerini hemen her yerde ele geçirmiştir.

⁶⁶⁶ 1981 seçimleri, aynı zamanda Yunanistan seçim tarihinin en masraflısı olarak tarihe geçmiştir. Seçimlerin kritik doğası, tarafları bütün finansal kaynaklarını mobilize ederek profesyonel reklam acentelerinin, posterlerin, diğer basılı materyalin kullanımına yöneltmiştir. PASOK "değişim" kavramının yanı sıra kitle gösterilerini de başarılı bir biçimde kullanırken, televizyon ve basın etkisinden de etkin bir biçimde yararlanmıştır. 1981 seçimlerinde PASOK'un yanı sıra diğer partilerin de kampanya yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*.

⁶⁶⁷ ND, PASOK'u, basında yer alan iç sorunları ile ilgili haberleri de göstererek örgütü olmayan bir parti olarak sunmaya çalışmıştır. Titos Athanasiades, "Ti sumvainei sto PASOK; Mia apokaluptike ereuna, o 'kleftopolemos' ekselissetai ste rekse", *E Vradune*, 2 İouliou 1979.; Soteria Spanou, "E Sugkrotese tou PA.SO.K, (1974-1981): Fusiognomia, Harakteristika kai Leitourgies", *Panepistemo Thessalias*, 2003, s. 77.

⁶⁶⁸ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 311.

⁶⁶⁹ 1977'de Merkez Birliği veya ND için oy kullanan toplam 5,6 milyon seçmen, oyunu PASOK'a vermiştir. Kotsaka -Kalaitzidaki, "The human geography of PASOK: 1974-1981", p. 8.

2.5.6.3. Seçim Sistemi

18 Ekim'de sadece ulusal Parlamento seçimlerinin değil, Avrupa Parlamentosuna doğrudan seçimlerin de gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Yunanistan Avrupa Parlamentosu için ilk kez doğrudan oy kullanıyor olsa da bu durum, ulusal seçimlerin öneminin gölgesinde kalmıştır.

İki seçimde farklı oylama davranışına neden olan temel bir faktör, her iki durumda kullanılan seçim sistemlerinin farklı olmasıdır.⁶⁷⁰ Avrupa Parlamentosu seçimlerinde nispi temsil yöntemi kullanılmıştır. Seçmenin oyunu boşa çıkarmaktan korkmadan küçük partilere oy vermesine izin veren bir sistemdir bu. Bununla birlikte ulusal seçimlerde 626/1977 sayılı Yasanın⁶⁷¹ öngördüğü "güçlendirilmiş nispi temsil" olarak adlandırılan sistem kullanılmıştır. Bu çeşitli varyasyonları ile Yunan seçimlerinde sıklıkla kullanılan bir sistemdir ve büyük partinin lehine çalışmaktadır.⁶⁷²

Bu sisteme göre, her vilayet bir seçim bölgesidir. 56 seçim bölgesi bulunmaktadır ve her seçim bölgesi için seçilen milletvekili sayısı, her vilayetin

⁶⁷⁰ 1981 seçimleri, Yeni Demokrasi ile PASOK arasında bir düello olmuştur. Bu bakış açısından PASOK seçmenin önemli bir kısmı seçim sisteminden ve belirli siyasi koşullardan farklı bir şekilde oy kullanmış olmalıdır. Bu argüman, Avrupa Parlamentosu seçiminin sonuçları ile desteklenmektedir. Zira iki seçim de aynı zamanda yapılmış olsa, da farklı sonuçlar kaydedilmiştir. Ulusal seçimlerde ND ve PASOK'un oyların yüzde 84'ünü elde ederken Avrupa seçimlerindeki toplamın yalnızca yüzde 71.7 olması önemlidir. Bu tutarsızlık, seçmenin ulusal seçimleri belirleyen kutuplaşmadan etkilendiğini göstermektedir. Avrupa seçimlerinde küçük partiler çok daha iyi performans göstermiş ve üç partiden -KKE-iç, KODESO (Komma Demokratikou Sosialismou)* ve İlerici parti- her biri, bir milletvekilliği elde etmiştir. Dolayısıyla, Avrupa seçimlerinin seçmenin ideolojik tercihlerini daha doğru yansıttığını, ulusal seçimlerde ise temelde değişim için siyasi bir karar verdiğini söylemek mümkündür. Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 311 .

⁶⁷¹ Efemeris Tes Kuvneseos tes Ellenikes Demokratias, Arithmos 185, 29 İouniou 1977.

⁶⁷² Bu sistemin sonucu olarak 1977'de ND oyların yüzde 42'si ile sandalyelerin yüzde 56,7'sini elde ederken benzer şekilde PASOK da oyların yüzde 48'i ile Parlamento'daki sandalyelerin yüzde 57'sini elde etmiştir. Sonuçlar PASOK'un merkez oyların büyük bölümünü çektiğini göstermektedir. Merkez'in zayıflığı, sonuç olarak PASOK'a yaramıştır. Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 311.; Seçimler güçlendirilmiş analog sistem ile gerçekleştirilmiştir. Yargı personeli için ilk defa bilgisayarlar ve aydınlatıcı formlar kullanılmıştır. Yine ilk defa genel seçimler esnasında elde edilen sonuçların bir kısmına dair analiz yapılmıştır. Aynı zamanda seçmenlerin oy kullanması için gereken zaman ve "kendi bölümlerindeki akışları" konusunda kesin ölçümler yapılmıştır. Aynı gün gerçekleştirilen Avrupa Parlamnosu seçimleri de kesin bir pürüzsüzlükle cereyan etmiştir. Bir Batılı ajans: "Seçimler benzersiz ve kusursuz bir şekilde gerçekleşti." değerlendirmesini yapmaktadır. Bkz; "To 1981 e prote nike tou Andrea stis ekloges- Stis 18 Sosialismos", *iefimerida*, 18 Oktovriou 2018.

nüfusuna göre seçim yasası ile tanımlanmıştır. Her seçim bölgesinde sandalye sayısı için gereken oy sayısının bir fazlası, o bölgeden çıkacak milletvekili sayısını ve hangi partinin kaç milletvekili çıkaracağını göstermektedir. Ancak çoğu kez önemli miktarda sandalye dağıtılamamaktadır. Böylece, sandalyelerin ikinci bir kez dağıtımı gerekmektedir. Bunun için 56 seçim bölgesi dokuz büyük gruba ayrılmaktadır. Bu ikinci dağıtıma (tahsisata) katılabilmek için partilerin ulusal ölçekte oyların en az yüzde 17'sini almaları gerekmektedir. Bu yüksek baraj göz önüne alındığında, genellikle ikinci dağıtıma katılan yalnızca iki taraftır. Hâlâ dağıtılmayan sandalyeler varsa, üçüncü turda bütün ülke tek bir seçim bölgesi olarak muamele görmektedir.⁶⁷³ Bu seçimlerin önemli sonuçlarından biri, aşırı sağın siyaset sahnesinden neredeyse yok olmasıdır.

Geleneksel sola gelince, KKE tek kazanandır. Parti, sandalyelerin ikinci tahsisatında oyların yüzde 17'sine sahip olmayı hedeflese de yüzde 10,9'luk sonuç,⁶⁷⁴ başarısızlık olarak değerlendirilemez. KKE zorlu bir hattı savunmuş, Moskova ile olan bağlantılarını hiçbir zaman reddetmemiş ve başlıca hedeflerinden birini gerçekleştirmeyi, diğer bir deyişle ana rakibi KKE-iç'den kurtulmayı başarmıştır.⁶⁷⁵ Seçimlerin bir diğer önemli sonucu, KKE'nin geleneksel solun tek temsilcisi olarak kalması ve Yunan Parlamentosunda üçüncü en büyük parti olmasıdır.

2.5.6.4. 18-19 Ekim 1981

18 Ekim seçim tarihi, Andreas Papandreou için özel anlamlarla yüklüdür. Babası Georgios Papandreou, tam 37 yıl önce 18 Ekim 1944'te özgür Yunan hükümetinin Başbakanı olarak Atina'ya dönmüştür.⁶⁷⁶ Görgü tanıklarının ifadelerine göre 18 Ekim akşamı Kastri'de zafer, coşku, neşe ve yarına dair umut atmosferi vardır.

⁶⁷³ Efemeris Tes Kiverneseos tes Ellenikes Demokratias, Arithmos 185, 29 İouniou 1977.

⁶⁷⁴ G Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos 7/5/1985, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C>, Erişim: 3 Mart 2018.

⁶⁷⁵ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 311.

⁶⁷⁶ "E apeleutherose tes Athenas stis 12 Oktovriou 1944", *Ta Nea*, 12 Oktovriou 2019.

Andreas Papandreou, zafer gecesindeki mesajında şunları vurgulamıştır:⁶⁷⁷

“(…) Meydanlarda ve televizyonda yaptığım konuşmalarında söylediğim gibi yarın, 19 Ekim'den itibaren zorlu çalışmalar başlıyor. Size söylediklerimi tekrarlıyorum: Büyük değişim programını gerçekleştirmek için sonunda halkımızın büyük beklentilerine ulaşmak için derhal aktif katılımınıza ihtiyaç duyulacaktır. Alacağımız her yeni önlem için her zaman uzlaşınızı, geniş halk onayını isteyerek sağlam adımlarla ilerleyeceğiz. Değişimi somutlaştıracamız.

Değişim yüzünü çok hızlı bir şekilde, hemen gösterecektir. Bütün devlet aktörleriyle iş birliği yapılacağını vurgulamak isterim. Geçmişte de vurguladığımız gibi ülkeyi herhangi bir şekilde maceraya sürüklemek hiçbir şekilde söz konusu değildir. Hedefimiz, politikamız, halkın refahıdır. Ulusal gurur ve sosyal adalettir (…).”

Seçimlerin ertesi günü çıkan gazetelerden bazılarının manşetleri şöyledir: Ta Nea: “Nihayet Değişim”,⁶⁷⁸ Auriane: “Kazandık: Zafer PASOK’un”, “Açın cezaevlerini, değişimi getiren yayımcılarımız çıksın”,⁶⁷⁹ Rizospastes: “Büyük Zafer: Esaslı değişim için halkın açık talimatı”,⁶⁸⁰ E Vradine: “Halk hüküm verdi: İnşallah pişman olmaz”⁶⁸¹, Apogeumatine: “Andreas Başbakan”⁶⁸², E Kathemerine, “PA.SO.K. çoğunluk hükûmeti kuruyor”⁶⁸³, To Ethnos: “Zafer Halkın.”⁶⁸⁴

Seçimleri kazanan Andreas Papandreou 19 Ekim sabahı Yunan halkına, tarihî bir konuşma yapmıştır:⁶⁸⁵

⁶⁷⁷ Giannes Antupas, 18 Oktovriou 1981: O Andreas Papandreou kerdizei tis ekloges -To PASOK sten kuvernese, *Proto Thema*, 18 Dekemvriou 2017.; Mağlup olduğu o gece kendisini tecrit eden Ralles, “Seçim sonucunun hoş olmayacağını öngörmeme rağmen, PASOK’un yüzde 42-43’ü geçmesini beklemiyordum ve yüzde 40 civarında olacağımızı umuyordum. Böylece sonuç benim için çok hoş olmayan bir sürpriz oldu.” demiştir. Thodoros Hondrogiannos, “Prin apo 36 Hronia e Ellada ‘Allakse’ Psefizontas Mazika PASOK”, *Vice*, <https://www.vice.com/gr/article/yw3akg/to-pasok-sthn-kybernhsh-o-laos-sthn-e3oysia-prin-apo-36-xronia-akribws-h-ellada-alla3e>, Erişim: 28 Eylül 2019.

⁶⁷⁸ “Epitelous Allage”, *Ta Nea*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁷⁹ “Nikesame: Thriamvos tou PASOK”, Anoikte tis fulakes na vgoun oi ekdotes mas pou eferan ten Allage”, *Auriane*. 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸⁰ “Megale Nike: Safes laike entole gia ousiastike allage”, *Rizospastes*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸¹ “O Laos ekrine: Makari na me Metaniose...”, *E Vradine*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸² “O Andreas Prothupourgos”, *Apogeumatine*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸³ “To PA.SO.K. Schematizei Autoduname Kuvernese”, *E Kathemerine*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸⁴ “Niketes O Laos”, *To Ethnos*, 19 Oktovriou 1981.

⁶⁸⁵ *E Kathemerine*, *Ta Nea*, 19 Oktovriou 1981.

“Değişimi somutlaştıracamız. Değişim yüzünü çok doğrudan ve çok hızlı bir şekilde gösterecektir. Bütün devlet aktörleri arasında iş birliği olacağını vurgulamak isterim. Geçmişte vurguladığımız gibi hiçbir şekilde ülkeyi bir maceraya sürüklemek niyetinde değiliz. Hedefimiz, politikamız, halkın refahıdır. Ulusal gurur ve sosyal adalettir. Programımızı harfiyen yürütmeye kararlıyız çünkü bize istediğimizi verdiniz. Bize Yunanların Parlamentosunda tereddüt etmeden ve gecikmeden değişimi gerçekleştirebilmemiz için çoğunluğu verdiniz. Ve bize bu fırsatı verdiğiniz için kalbimin derinliklerinden teşekkür ederim. Sizi temin etmek isterim ki, hepimizin arzu ettiği Yeni Yunanistan için bu mücadelenin ön safında olacağız. Halkına ait olacak bir Yunanistan, halkını savunacak bir Yunanistan için.

Bu akşam zaferi kutluyoruz. Öncelikle 18 Ekim 1981'de değeri kanıtlanan demokratik kurumlardan başlayarak değişimin zaferini kutluyoruz. Ve kutlamalarınızda ve neşenizde, PASOK'un bütün Yunanların hükümeti olduğunu unutmamanızı rica ediyor ve PASOK'un şimdi halkımızdan uzlaşma talebinde bulunduğunu belirtmek istiyorum. Geçmiş unutulsun. Yeni Yunanistan'ı inşa etmenin harika ve büyük çalışması için hep birlikte ileri.”

Andreas Papandreou, konuşmasında, ülkenin siyaset sahnesindeki yedi yıllık varlığı sırasında bulunduğu vaatleri yerine getirmeyi taahhüt etmektedir. Panhellenik Sosyalist Hareketi yalnızca 7 yıl önce kuran Papandreou, Georgios Ralles başkanlığındaki ND'ye karşı devletin yönetimini kazanan muzaffer bir liderdir.

Papandreou hükümetinin yemin töreni 21 Ekim'de gerçekleştirilmiş, program açıklamaları⁶⁸⁶ ise 22 Kasım 1981 Pazar günü yapılmıştır. Yüzlerce taraftar Eroses Attikos'u* doldururken, yıllarca bakanlıkların önünde gösteri yapanlar artık bakanlık koltuklarında oturmaktadırlar.⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Papandreou'nun hükümet programını açıkladığı, devlet televizyonu ERT tarafından yayınlanan Meclis oturumu için bkz; “Oi programmatikes deloseis tou ste Voule stis 22 Noemvriou 1981”, *ERT*, 22 Oktovriou 1981, https://www.youtube.com/watch?time_continue=109&v=F_h_49zT8Jg, Erişim: 19 Temmuz 2019.

* Atina'da antik açık hava tiyatrosu.

⁶⁸⁷ Hrestos Drouzias, “18 Oktovriou 1981: San semera to PASOK katakta ten eksousia”, <https://www.parapolitika.gr/stories/article/331853/18-oktovriou-1981-san-simera-to-pasok-katakta-tin-exousia-picsvid/>, Erişim: 19 Temmuz 2019.

2.5.6.5. Andreas Papandreou'nun Belirleyici Rolü

PASOK'u iktidara taşıyan süreçte Andreas Papandreou'nun kişisel rolünün altını çizmek gerekmektedir. PASOK, “değişim” mesajını popüler bir slogan haline getirmek için Papandreou'nun kişisel duruşundan yararlanmıştı. O, 1981 seçim kampanyasında sözünü verdiği, PASOK'un ulusal bağımsızlık ve halkın egemenliği konusundaki diğer bütün sloganlarını kapsayan ve oldukça çarpıcı bir hedef olan “değişim” için savaşım vermiştir. Bunu yaparken de halk katmanlarıyla doğrudan temas ve iletişim içinde olan bir siyasetçi profili sergilemiştir.

PASOK'un lideri, arkadaşlarının yanı sıra rakipleri tarafından genellikle ilk adı Andreas ile hitap edilen bir kişidir.⁶⁸⁸ “Balkonların Büyücüsü”⁶⁸⁹ olarak anılan Papandreou, bir iletişim “büyücüsüdür.” Kalabalıkları büyülemektedir. Hitabet ve iletişim alanında çarpıcı yeteneklere sahip olan Papandreou, konuşmalarını dinlemek için ülkenin dört bir yanındaki meydanları ve limanları dolduran on binlerin oluşturduğu kalabalıklara seslenmiştir. PASOK'un kurucusunun bir sloganı, bir sözcüğü, bir cümlesi, heyecan dalgası yaratmaktadır.

Pizantias'ın saptamaları dikkat çekicidir: “Andreas Papandreou olmadan PASOK olmazdı. Onun varlığı belirleyicidir. Yüksek düzeyde eğitim ve kültürü, Yunan toplumuna dair derin bilgisi ve Amerikan solunun yoğun unsurları ile son derece siyasileşmiş bir entelektüeldir. Gerekli bütün ön koşullara sahiptir. Dahası Parti içinde ve dışında rakipleriyle karşı karşıya kaldığında, oldukça sert bir siyasetçidir. PASOK yöneticilerinin büyük bir kısmının tasfiye edilmesi bunun örneğidir. Bu şekilde, PASOK'un siyasi ifadesinin mutlak lideri olarak

⁶⁸⁸ Hrestos Demetes, “Ta sunthemata tou Andrea Papandreou”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ta-synthimata-toy-andrea-papandreoy.6434977.html>, Erişim: 1 Ocak 2020.

⁶⁸⁹ Deligiannes, a.g.m.; Ölümünün üzerinden 20 yılı aşkın bir süre geçmiş olsa da bugün bile, her gün yüzlerce kişi youtube'da bulunan konuşmalarını izlemektedir. Örneğin 15 Ekim 1981 Perşembe akşamı Suntagma Meydanı'nda yaptığı seçim mitingi için bkz: Andreas Papandreou, 1981, https://www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=oJ9G9PmIJ7k, Erişim: 5 Mayıs 2019.

kalmıştır.”⁶⁹⁰ Yunan toplumunu çok iyi okuması da PASOK'un iktidara yükselmesinin bir diğer kilit noktasıdır.

Konstantinos'a göre 1960'ların sonlarından ve 1970'lerin başlarından itibaren Yunan toplumunun dinamik kesimleri ekonomik refah peşinde koşmaya yönelmiştir ve siyasi olarak hareket etmekten ziyade para kazanmakla ilgilenmektedir. Papandreou yaşanan bu yönelimden yararlanmış ve zenginleşmeyi isteyen halkı meşrulaştırmıştır. Kısacası ideolojik-siyasi meselelere artık çok fazla değer vermeyen “sol görüşlülüğe” zenginleşme hakkı vermiştir.⁶⁹¹

Andreas Papandreou'nun sloganlarının çoğu demagojiktir ancak pek çoğunun ne kadar kışkırtıcı olduğu unutulmamalıdır. Neredeyse otuz yıllık Amerikan egemenliğinden sonra “Toplumsal Kurtuluş, Halkın Egemenliği” bunlardan bazılarıdır.⁶⁹² İktidara birkaç gün kala meydanlarda halka seslenirken söylediği “PASOK hükûmete, halk iktidara.”⁶⁹³ sloganı, sadece meydanda toplananları değil bütün ülkedeki taraftarlarını coşkuyla ayağa kaldırmıştır.

2.5.7. 1981 Seçimlerinin Çağdaş Yunan Siyasi Tarihinde Önemi

18 Ekim 1981 seçimleri ve Andreas Papandreou'nun liderliği altında PASOK'un kazandığı zafer, ülkenin çağdaş siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu zafer, Yunanistan'da 20. yüzyılın sonunu ve 21. yüzyılın ilk on yılını belirleyen önemli gelişmelerin başlangıcını teşkil etmektedir. 1981 seçimleri Parti ve ülkeye dair siyasi tartışmaları, karşıtlıkları ve araştırmaları hala beslemekte olan bir kilometre taşıdır.

⁶⁹⁰ Konstantinos, a.g.m.; Hrestos Lurintzes, “To PASOK sten eksusia”, *Ístoria tou ellenikou ethnous*, Ekdotike Athenon, s. 350-351.

⁶⁹¹ Konstantinos, a.g.m.

⁶⁹² A.g.m.

⁶⁹³ Andreas Papandreou, 1981.

1974'de kurulan parlamenter demokrasi, iktidarın Yeni Demokrasi'den PASOK'a başarılı bir biçimde transferi ile ilk gerçek sınavını başarıyla vermiştir. Ülke için ifade ettiği bu önemin yanı sıra Panhellenik Sosyalist Hareketin iktidar yürüyüşünün doruğa ulaştığı 1981 seçimleri, Batı'da da sol tarafından haklı olarak yaygın bir coşkuyla karşılanmıştır. PASOK'un zaferi sadece yarım asrı aşkın sağ kanat yönetimi (acımasız yedi yıllık diktatörlük dâhil) sona erdirmekle kalmamış, aynı zamanda Reagan-Thatcher-Kohl tepkimesinin ortasında Fransa'daki sosyalist zaferi takip etmiştir. Böylece Güney Avrupa'da sosyalizmin ileriye doğru bir adımını oluşturduğu gibi sağ kanat dirilişinin geçici olduğunu da ispatlamıştır.⁶⁹⁴ PASOK'un 1985 Haziran'ındaki ikinci seçim zaferi, bu çerçevede de örnek teşkil etmiştir.

1981 seçimleri, bir anlamda son 40 yılın bütün siyasi ve sosyal gelişimini özetler gibidir. Yunan toplumu artık normal işleyen bir parlamenter mücadele çerçevesinde bütün bir sağ-sol, muhafazakârlık-değişim karşıtlığını, birbirini karşılıklı olarak dışlayan iki siyasi ve ideolojik dünyayı bu seçimlerde birlikte yaşamıştır. PASOK'un elde ettiği sonuçlar ile KKE ve KKE-iç'in sonuçları birlikte ele alındığında bu seçimlerin sol açısından, İç Savaş yenilgisi ve onu izleyen on yıllar boyunca yaşanan sıkıntılar ve dışlanmanın sonu olarak düşünülebilir.

Gerçekten 1981 seçimlerinin en belirgin sonuçlarından biri, solun Parlamente'ye ve Yunan toplumunun baskın ve öncü gücü olarak siyasi arenaya dönmesidir. Seçimler bütün Metapolitefsi döneminin en temel siyasi olaylarından biridir çünkü ülkenin muhafazakâr politikalarla kesintisiz biçimde yönetilmesi, bu seçimlerle birlikte açık bir biçimde sona ermiştir. Çok önemli bir diğer sonuç, Metapolitefsi demokrasisinin artık olgunlaştığının ortaya çıkmasıdır. Bu demokrasinin siyasi krizler yaratmadan hükümet değişikliği gerçekleştirebilen bir istikrara kavuştuğu kanıtlanmıştır. Konstantinos Karamanlis'in yedi yıllık hükümetten sonra yenilen merkez sağ partisi Yeni Demokrasi, sakın bir biçimde iktidarı devretmiştir. İç Savaş mirasının hala canlı olduğu ülkede daha önceki, altmışlı yılların ortalarındaki girişimlerin 1967 darbesi de dâhil olmak üzere

⁶⁹⁴ Mavrogordatos, *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, p. 3.

çeşitli müdahaleler ile engellendiği düşünülürken, bu deneyim son derece önemlidir.

Bir diğer önemli sonuç, iki partili sistemin netleşmesidir. 1977 seçim sonucu ile ortaya çıkmaya başlayan iki kutupluluk güçlenmiş, giderek daha belirgin bir biçimde iki partiliğe dönüşmüştür. PASOK'un, ND'nin iktidarının sonunu getiren zaferiyle birlikte cunta sonrası Yunan siyasetinde bu iki partinin hâkimiyeti kanıtlanmıştır. Parlamentoda üç parti bulursa da iktidar yarışı ve rekabet, esas olarak ND ve PASOK arasındadır.

PASOK'un herkesi yakalama stratejisine rağmen, sağ ve sol arasındaki kesin ayrım, diğer bölünmelerin yokluğunda temel bölünme olarak ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası Yunan siyasetinin büyük bölümüne hâkim olan liberal-muhafazakâr bölünmesinin sonuna gelinmiş, liberal güçlerin çoğunluğu ya PASOK'a ya da Yeni Demokrasiye katılmıştır.⁶⁹⁵

İki büyük partinin seçim gücünde zaman zaman yaşanan dalgalanmalara rağmen, 1974'ten 1996'ya kadar yapılan bütün seçimlerde (1977 hariç), geçerli oyların yüzde 70'inden ve sandalyelerin de yüzde 80'inden fazlası bunlar tarafından paylaşılmıştır.⁶⁹⁶

Yıl	Oy (%)	Sandalye Sayısı (%)
1974	75	93
1977	67	88
1981	84	95
1985	86	95
1989 (Haziran)	83	90

⁶⁹⁵ Lyrintzis, "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", p. 312-313.

⁶⁹⁶ Eklogika Apotelesmata, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#A>, Erişim: 19 Ağustos 2019.; Pappas, iki partili bir sistemde üçüncü partilerin varlığının, koalisyonların gereksiz olduğu durumlarda iki büyük partinin tek başına karar vermesini engellemediğini, bu nedenle mevcut olduklarında bile varlıklarının ihmal edilebileceğini ifade etmektedir. Takis S. Pappas, "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", p. 110.

1989 (Kasım)	87	92
1990	85	91
1993	86	93
1996	80	90

İki partili sistemler, ulaşılması çok güç olduğu için nadirdirler. Bu yüzden, uzun demokratik geleneği, istikrarlı siyasi kurumları olan ülkelerde gelişme eğilimindedirler.⁶⁹⁷ Yunanistan'da iki partili bir sistemin gelişmesi ise genel olarak 1981 seçimlerinden sonra genç demokratik rejimin pekiştirilmesine ve bunun sonucu olarak siyasal kutuplaşmanın gerilemesine denk düşmekte ve sonuçları aşağıdaki gibi kaydedilmektedir.⁶⁹⁸

- İstikrarlı tek parti hükümetleri söz konusudur.
- Yürütme, Parlamentodaki en büyük partinin liderinin elindedir. Başbakan'ın lehine Cumhurbaşkanı'ndan bazı önemli yetkilerin alındığı Anayasa değişikliği (1985) sayesinde bu iktidar son derece güçlüdür.
- 1989-1990 dönemindeki üç ardışık seçim haricinde seçimler üç buçuk yılda bir yapılmış ve bu, Metapolitefsi'yi Yunan demokrasisinin en istikrarlı dönemlerinden biri haline getirmiştir.
- Parti sisteminin karakteristik özelliği, ülkenin tarihî siyasi saflarını ifade eden iki büyük parti arasındaki çatışmadır ve bu çatışma, Yunan siyasi sisteminde zaman zaman (örneğin 1985-1989) yoğun kutuplaşma dönemlerine neden olmuştur.
- Seçmenin önemli bir bölümü, partinin politikalarıyla olan uzlaşısının boyutundan bağımsız olarak iki büyük partiden biriyle özdeşleşmiştir. Bu özdeşlik, ağırlıklı olarak geçmişin önemli siyasi olaylarına neden olan bölünmelerin sonucudur (1915-1922 ulusal bölünmesi, 1944-1949 İç Savaşı).

⁶⁹⁷ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A framework for analysis*, ECPR Press, 2005, p. 74.

⁶⁹⁸ Nikos Marantzides, "E krise kai to ekkeniko kommatiko sustema", *Foreign Affairs The Hellenic Edition*, 21.12.2012.

- İki taraf arasında seçmen hareketliliği söz konusudur. Bu seçim hareketleri genel olarak istikrarlı seçimde küçük bir akış oluştursa da, seçimin sonucu için çok önemli olabilmektedir. Bu temelde kliyentalist ağlar, grup ve bölgelerdeki imtiyazların öncelikli hedefi, seçmen üzerindeki parti kontrolünü korumak ve genişletmektir.

Nihayetinde PASOK'un iktidara gelmesiyle birlikte çağdaş Yunan tarihinde Veremis tarafından dördüncü dönüm noktası olarak nitelendirilen çok önemli bir dönem başlamıştır.⁶⁹⁹

2.5.8. PASOK ve Popülizm

PASOK'un iktidara alışılmadık bir biçimde hızlı ulaşmasının nedenleri doğal olarak dikkat çekerken, yükselmesi ve siyasi yelpazenin neresinde yer aldığı hususlarının yanı sıra popülist bir parti olup olmadığı da Yunanistan'da güçlü bir tartışmanın konusudur. 1974-1990 döneminde PASOK için yorumlayıcı çerçeveler olarak öne sürülen ana analitik şemalardan bazıları popülizm, müşteri ilişkileri, liderlik ve milliyetçiliktir.

Popülizm kavramının bilimsel temeli üzerine kapsamlı bir bakış, mevcut çalışmanın amaçlarından değildir. Burada gösterilmeye çalışılacak olan PASOK'un, Yunan toplumunda popülizmin bir ifadesi olarak analizinin başlıca sonuçlarının kısa bir sunumudur. Bu açıdan bakıldığında popülizm kavramının, çok genişlemiş bir kavram olması nedeniyle "belirsizleştğini" söylemek mümkündür. Zira popülizm veya popülist politika terimleri sık ve yaygın olarak

⁶⁹⁹ Thanos Veremes, Çağdaş Yunan tarihinde ortak/genel bir özellik ile dört dönem ayırd etmektedir. Ona göre değişikliklerin habercisi olan bu dört etkili dönüm noktası, bir toplumun ve sınırlarına ulaşarak çıkış arayan bir devletin ifadeleridir. Bu dönemler vizyonların, fikirlerin, kurumların ve anlayışların zirvesi ve çöküşü olarak belirlenmektedir. Ona göre bu dönemler, çıkmaza gidilen dönemlerdir. Bu dört dönemden en devrimci ve yaratıcı olanı 1821'dir. Başrolü oynayan liderler grubunun bilinçli tercihi ile gerçekleştirilmiştir. İkinci dönem, Venizelos ile Kral Konstantinos arasında 1915-1920 bölünmesinin yaşandığı dönemdir. Diğer iki dönem ise Metapolitefsi ile Konstantinos Karamanles ve Andreas Papandreu hükümetleri dönemleridir. Veremes, *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes İstorias*, 2017.

kullanılmalarına karşın, genel tanımlarının verilmesi son derece zor olan kavramlardır.

Margaret Canovan, Sir Isaiah Berlin'in bu belirsizliği "Sinderella kompleksi" adını verdiği bir yaklaşım ile açıkladığını aktarmaktadır:

"Sinderella kompleksiyle şunu kastediyorum: bir yerde uygun bir ayağın bulunduğu bir ayakkabının -'popülizm' sözcüğünün- varılması. Bu ayakkabıya hemen hemen uyan çok çeşitli ayaklar vardır ancak bu hemen hemen uyan ayaklar, bizi tuzağa düşürmemelidir. Prens daima ayakkabıyla dolaşmaktadır ve bir yerde, eminiz, saf popülizm denilen bir uzuv beklemektedir. Bu, popülizmin çekirdeğidir, özüdür."⁷⁰⁰

Üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmayan kavram, son yıllarda siyasette yeniden görünür hale gelmiş, siyaset bilimciler tarafından yeniden tanımlanma sürecine girmiştir.

Francis Fukuyama, net bir tanımı olmayan popülizm⁷⁰¹ ile ilişkili en az üç özelliğin bulunduğunu ifade etmektedir: "Birincisi, kısa vadede popüler olan ancak uzun vadede, genellikle sürdürülemez sosyal politikalar izleyen bir rejimdir. Örnekler; fiyat sübvansiyonları, cömert emeklilik maaşları veya ücretsiz sağlık klinikleri olabilir. İkincisi, meşruiyetin temeli olan "halkın" tanımlanması ile ilgilidir. Pek çok popülist rejim bütün nüfusu değil daha ziyade "gerçek" halk olduğu söylenen belli bir etnik veya ırksal grubu kapsamaktadır. Üçüncü özellik ise liderlik ile ilgilidir. Popülist liderler, siyasi partiler gibi kurumlardan bağımsız olarak var olan karizmatik bir kapsayıcı olduklarını iddia ederek kişisel bir kült

⁷⁰⁰ Yazar, bu özü tanımlama girişimlerini şu başlıklarda toplamaktadır: 1."Modernleşme problemleriyle karşı karşıya olan geri köylü ülkelerde (ortaya çıkan) sosyalizmdir." 2."Esas itibarıyla genişleyen endüstriyel ve finansal sermaye tarafından tehdit edilen sıradan kırsal halkın ideolojisidir." 3."Temelde değişen bir toplumda geleneksel değerleri gerçekleştirmeye çalışan bir kırsal harekettir." 4. "Halkın çoğunluk görüşünün seçkin bir azınlık tarafından kontrol edildiği inancıdır." 5. "Şu ana öncüllere dayanan herhangi bir öğretisi veya hareketi: erdem, en kuvvetli çoğunlukta olan basit insanlarda ve onların ortak geleneklerinde bulunmaktadır." 6. "Popülizm, halkın iradesinin diğer tüm standartlara göre üstün olduğunu ilan etmektedir." 7. "Kentsel işçi sınıfının ve/veya köylülüğün desteğini alan ancak bu iki sektörden birinin özerk örgütsel gücünden kaynaklanmayan siyasi bir harekettir." J.B. Allcock'dan aktaran Margaret Conovan, *Populism*, Londra, Junction Books, 1981, p. 7.

⁷⁰¹ Türk Dil Kurumu popülizmi, 1. "Politik durumu dramatize ederek halkın ilgisini uyandırmak amacıyla yapılan politika", 2. "Halk yardakçılığı" ve popülisti de "halk yardakçısı olarak vermektedir. Bkz; *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*.

geliştirme eğilimindedirler. Temsil ettiklerini iddia ettikleri “insanlarla”, umutlarını ve korkularını yönlendirerek doğrudan, aracısız bir ilişki geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, mevcut kurulu düzene yatırım yapmış elitin suçlanması ile birleştirilmektedir.”⁷⁰²

Pek çok analiz ve tartışmada popülizm, mevcut sistemin aşılamayan sorunları ve krizleriyle bağlantılı olarak iktidar ve elitler ile halk ve karizmatik liderler çerçevesinde işleyen karşıtlık üzerinden açıklanmaktadır. Popülist söylemler sağ, sol, merkez, bütün partilerce oy elde etmek amacıyla yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Yunanistan'daki seyrine gelince, popülizm kavramının sıklıkla PASOK ile birlikte anıldığı gözlenmektedir.

Dimitrios Triantaphylliou, Yunan popülizminin özellikle radikal oluşumlarında hem sağ hem de sol görüşlü bir gelişimi olduğunu söyleyebileceğini ifade etmekte, kaynağını ise Avrupa'dan farklılaşma çabası, Yunan medeniyetinin ve Ortodoksluk'un devamlılığı konusunda bir güvence, Metapolitefsi ile birlikte 1974 yılından itibaren elit yönetim modeline yani kurulu düzene verilen tepkide bulmaktadır.⁷⁰³

⁷⁰² Francis Fukuyama, The Populist Surge, *The American Interest*, Volume 13, Number 4, February 9, 2018.; Nikos Mouzeles de, günlük konuşmada popülizmin, siyasi arenada (yalnızca değil) karizmatik bir liderin çoğunlukla seçmen temelli nedenlerle gerçekleştiremeyeceğini önceden bildiği sözler verdiğini veya tamamen gerçek dışı bir durumun (ülke içi ve dışı) resmini sunduğu fikrine atıfta bulunduğu işaret ederken, sosyal bilimlerde popülizm teorisinin daha karmaşık olduğunu belirtmektedir. Bu karmaşıklığa, popülizmin üç boyutuna bakarak genel bir bakış vermeye çalışmaktadır: onun ideolojik, örgütsel ve sosyal temeli. İdeoloji: Halk daima haklıdır, dolayısıyla Anayasa ve temsili demokrasi zayıflatılmaktadır. İlaveten halkı manüple eden bir kurulu düzen bulunmaktadır. Sosyal Temeli: Bu üçüncü düzeyde, popülist seferberlik için elverişli zemin sağlayan sosyal tabakalar genellikle kenarda kalanlar, aktif siyasi alanda rol oynamayanlardır. Örgüt: Karizmatik lider, halkının “babası” olduğu için halk katmanlarıyla doğrudan temasını engelleyen orta sınıfların (örgütlerin, sendikaların, profesyonellerin) özerkliğini baltalama eğilimindedir. Nikos Mouzeles, “Oï treis diastaseis tou laikismou: me te Thematike anodo tou laikismou”, *To Vema*, 13 Maiou 2017.; Herbert Kitschelt, “Linkages Between Citizens and Politicians in Democratic Polities”, *Comparative Political Studies*, Vol. 33, No. 6/7, August/September 2000, p. 855.; Bkz; Jan-Werner Müller, *What Is Populism?*, Philadelphia, University Of Pennsylvania Press, 2016, s. 2.; İlke Civelekoğlu, “Siyaset-Demokrasi Düzleminde Popülizmi Anlamak”, *Panorama*, Kış 2018, Sayı 26, s. 35.; Burak Özçetin, “Medya ve Popülizm: Bir İş Birliğinin Anatomisi”, *Panorama*, Kış 2018, Sayı 26, s. 39.

⁷⁰³ Dimitrios Triantaphylliou, “Yunanistan'daki Popülizmi Anlamak”, çev: Faruk Çakır, *Panorama*, Kış 2018, S. 26, s. 41.

Popülizm başlangıçta, “ismen” radikal sosyalist bir parti olan PASOK tarafından temsil edilmiştir.⁷⁰⁴ Yeni Parti bu konuda çok başarılıdır ve 1981’de bir seçim depremi ile iktidarı elde etmeyi başararak savaş sonrası Avrupa’sının iktidardaki ilk popülist partisi olmuştur. PASOK’un popülist taktikleri kullanan paradigmatik bir strateji ile 1980’lerde Yunan halkının önemli bir çoğunluğunu temsil ettiği iktidarı, Yunanistan’ın popülist hikâyesinin yalnızca başlangıcıdır. Onun başarıları, iki partili sistemdeki diğer büyük parti olan Yeni Demokrasiye de sirayet etmiş, o da 1990’ların başlarında oy için rakibinin popülist yöntemlerini taklit etmiştir.⁷⁰⁵ Popülizm nihayetinde bütün siyasi sisteme nüfuz etmiş, kitleleri kazanmak ve seçmeni muhafaza etmek için izlenen rasyonel bir strateji haline gelmiştir.

Popülizm tartışması Yunanistan’da daha önce de var olsa da sık ve sistematik kullanımı, içeriği ve nedenlerine ilişkin ilgi ve araştırmalar Metapolitefsi ile birlikte, özellikle de 1977’de⁷⁰⁶ başlamıştır. Tartışma PASOK’un yükselişi ile bağlantılıdır. PASOK’un iktidara yükselişi yalnızca popülizme olan ilgiyi canlı tutmakla kalmamış aynı zamanda genişletmiştir.

⁷⁰⁴ Yunanistan’da popülizm, cuntanın kullandığı retoriğin başlıca unsuru olsa da hem 1980’lerde iktidara yürürken hem de hükümet görevi süresince Andreas Papandreou tarafından da araçsallaştırılmıştır. Triantaphylliou, a.g.m., s. 41.; Takis S. Pappas, *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis*, Oxford, Oxford University Press, 2019, s. 140.

⁷⁰⁵ Pappas ve Aslanidis, popülizmin Yunanistan’ın iki partili sistemini kirlettiğini belirtmektedirler. Bundan sonra uzun yıllar boyunca ve uluslararası siyasi ve ekonomik ortam elverişli olduğu sürece, Yunanistan’ın popülist demokrasisi nispeten iyi çalışıyor gibi görünmüştür. Fakat 2000’li yılların sonlarında, küresel ekonomik ve mali kriz Avrupa’ya çarptığında, Yunanistan en erken ve en önde gelen kurbanı olmuştur. O zaman dikkat çeken bir şey yaşanmıştır. “Halk” eski popülist partiler PASOK ve ND’yi terk etmiş, kendilerine hiçbir şey değişmemiş gibi hizmet vermeye devam etmeyi vaat eden herhangi bir yarışmacının desteğini beklemiştir. Takis S. Pappas and Paris Aslanidis, “Greek Populism: A Political Drama in Five Acts”, *European populism in the shadow of the great recession*, Ed: Hanspeter Kriesi, Takis S. Pappas, ECPR Press, 2015, s. 181, 185.

⁷⁰⁶ 1977’de, Politis’te yayımlanan “PASOK: Popülizm mi Sosyalizm mi” adlı ünlü makale, Yunan seçmenin potansiyel bir meydan okuma haline gelen PASOK’a muhteşem yönelimini yorumlama yönünde önemli bir girişim, bir mihenk taşıdır. Aggelos Elefantos, Makes Kavouriades, “PASOK: Laikismos e Sosialismos?”, *Polites*, teuhos 13, Oktovriou 1977. p. 16-27.; Konuya ilişkin Yunan bibliyografyası üzerine bir çalışma için bkz; Hrestos Lurintzes, Mihales Spourdalakes, “Peri Laikismou: Mia Sunthese me Aforme ten Ellenike Vivliografia”, *Ellenike Epitheorese Politikes Epistemes*, th. 1, İanouarios 1993. p. 133-162.

Bu yıllarda siyasi söz varlığına girmiş olan popülizm kavramı, siyasi gerçekliği anlamak için analitik bir kavram olarak veya rakibi dışlamak için olumsuz anlamda kullanılmıştır. Terim özellikle rakipleri tarafından PASOK için kullanılırken o, bunu hiçbir zaman kabul etmemiştir.⁷⁰⁷ 1974-1995 yılları arasında Yunanistan'da popülist fenomenin somut bir ifadesi olarak PASOK tartışması, akademik olduğu kadar siyasi düzeyde de yaygın durumdadır.

PASOK, toplumsal alanı sadeleştirmek ve ayrıcalıklı olanlar ile ayrıcalıksızlar arasındaki çeşitli farklılıkları gidermek için “eşdeğerlik” mantığını kullanmıştır. Olumsuz bir kimlik olan ayrıcalıksızların PASOK tarafından toplumsal özne olarak kabulü, ayrıcalıklar ile farklılıklarını dengelemeyi sağlamıştır. Sosyal ve siyasi alandaki farklılıkları gidermek PASOK'a, Yunan toplumunun büyük bölümlerini harekete geçirme ve kitleleri bir araya getiren mekanizma olarak faaliyet gösteren bir hareket yaratma olanağı vermiştir.⁷⁰⁸

Bunu yaparken Papandreou, anlatisını iki ana sütun üzerine inşa etmiştir: Kendini Marksist ilan eden ve 1970'lerin başındaki bağımlılıktan büyük ölçüde etkilenen siyasetçi, birinci sütunu Yunanistan'ı Büyük Güçler tarafından sömürgeleştirmeye benzer bir sürece maruz bırakılan bir ülke olarak sunmuş ve dünyayı baskın, gelişmiş bir emperyalist “merkez” ve bağımlı, az gelişmiş “çevre” ülkeleri arasındaki bölünmüşlük üzerine inşa etmiştir. İkinci sütun ise hem yabancı hem de yerli sömürücü bir “kurulu düzen” ile “yoksun bırakılmış” Yunanlar arasında ispatlanmış bir çatışmayı temsil etmektedir. Özetle, Yunanistan'ın dış güçlere olan bağımlılığını korumayı ve bundan kurtulmayı isteyen iki uzlaşmaz kamp arasında kaçınılmaz bir çatışma söz konusudur. İkincil kamp kazanmak istiyorsa, tek bir seçenek vardır: Yunanistan'da halk egemenliğinin kurulması. Böylece, tek ve görünüşte birleşmiş bir siyasi varlık

⁷⁰⁷ Hrestos Lurintzes, “Laikismos: E Ennoia kai oi Praktikes”, *Ekloges kai Kommata ste Dekatita tou '80*, Hrestos Lurintzes, Elias Nikolakopoulos, Ekdoseis Themelio, 1990, s. 56-57.

⁷⁰⁸ Lurintzes, a.g.n., s.57. Popülist söylemin PASOK tarafından kullanılma biçimi için ayrıca bkz; Christos Lyrantzis, *Between Socialism and Populism: The Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, Thesis (Ph.D.), *London School of Economics and Political Science (University of London)*, 1983.

olan “halkı” oluşturabilmiştir. Bundan sonra geriye kalan, halkı seçim çoğunluğuna etkili bir biçimde dönüştürerek devlet gücünü yakalamaktır.⁷⁰⁹

1981 seçimlerinde kazandığı zafer, bu gücü getirmiştir. Gerçekliği iyi-kötü, zayıf-güçlü, ahlaki-yozlaşmış, adil-adaletsiz arasındaki sonsuz savaş etrafında dönen yoğun bir tarihsel drama olarak sunan, zayıf ve ahlaki tarafın temsilini üstlenen Papandreou'nun popülist stratejisi zafer kazanmıştır ve kampanya sloganı olan “PASOK görevde, halk iktidarda” hayata geçirilmiştir.

Andreas Papandreou artık başbakanlık makamındadır ve görevi halka hizmettir. Bu, PASOK'un maddi ve diğer mükâfatlar ile verdiği sözleri yerine getirmesini, seçmen kitlesini memnun etmesini gerektirmektedir. Öyle de yapmış, popülist politikaların gereklerini yerine getirerek devlet olanaklarını bu doğrultuda seferber etmiştir.

Papandreou, popülist taktik uyarınca taraftarları ile dolaysız bir ilişki geliştirmiş olsa da gerçekte, kendisinin körüklediği halkçı duyguları el altından yönetmiştir. Halk ile diyalogu kendi ifadesiyle iyi sahnelenen bir monologdan başka bir şey değildir. Kitleler kendi seslerini duymak istemektedirler.⁷¹⁰ Diğer yandan popülist söylem, karizmatik lider tarafından Partiyi mutlak bir biçimde kontrol altında tutmak için de istisnai bir başarıyla kullanılmıştır. Popülizmin yapısı, örgütü liderine bağımlı kılmış, karar alabilecek güç ve konumda bulunmayan partililere, Papandreou'nun düşünce ve kararlarını kabul etmekten başka alternatif tanımamıştır.

1981'de iktidarı elde eden PASOK'un, ülke reformu konusunda net bir programı yoktur. Bunun yerine, devlet üzerindeki sıkı ve sınırsız kontrolün tadını

⁷⁰⁹ Pappas, Aslanidis, a.g.m., p. 183-184.

⁷¹⁰ Thanos Veremes, *Andreas Papandreou, Megales Prosdokies*, Patakes, 2017.

ıkararak geleneksel himaye politikalarına* geri dönmüş ve gerçekten onları mkemmelleştirmiştir. ⁷¹¹

* Konu, Üçüncü Bölümde, "PASOK, Patronaj Politikaları ve Klientalizm" başlıklı alt bölümde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

⁷¹¹ Pappas, Aslanidis, a.g.m. p. 184.

3. BÖLÜM: PASOK İKTİDARDA 1981-1989, 1993-1995

1981 seçimleri Andreas Papandreou'nun, 1985 seçimlerinden sonra da 1989'a kadar devam eden ve bir dizi önemli siyasi tercih tarafından belirlenen ilk başbakanlık dönemini başlatmıştır.

Papandreou iktidarı üstlendiğinde Atina'nın yarısının kanalizasyon sorunu bulunmaktadır. Şehrin önemli bir kısmının içme suyu yoktur. Ülkenin bazı bölgelerinde elektrik yoktur. Çevre yolları yetersizdir. Kıyı şeridi çok kötü durumdadır. Üniversitelerin yanı sıra ilk ve orta dereceli okulların sayısı da azdır. Sağlık sisteminin durumu ayrıca trajiktir ve ülke genelindeki 5-6 hastaneden ibarettir.⁷¹² PASOK, az gelişmiş bir ülke teslim almıştır.

Panhellenik Sosyalist Hareket Yunanistan'ın yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynamış, Yunan toplumunda gerçekten reform yapmıştır. Altyapılar (yollar, kanalizasyon, havaalanları, limanlar, elektrik ve su temini ağları vb.) inşa etmiş, ulusal sağlık sisteminin yanı sıra yeni bir eğitim sistemi (ilk ve orta dereceli okullar, üniversiteler, kütüphaneler vb.) yaratmıştır. Ulusal direnişi tanımıştır ki bu, büyük bir siyasi tavırdır ve PASOK'un asla unutulmaması gereken yanıdır. Diğer yanı ise skandalların ortaya çıkardığı yolsuzluktur. Başlangıçta çok büyük olmayan bu yolsuzluk, giderek toplumun büyük kesimine yayılmıştır.

Bundan önceki bölümde muhalefetteki PASOK'un pozisyon ve tutumlarından söz edilmiştir. Bu bölümde öncelikli olarak soracağımız soru, sağın neredeyse elli yıldır süregelen iktidarının devrildiği 1981 tarihi seçimlerini ve devamında da 1985 seçimlerini kazanarak 1980'lerde siyasi iktidarın egemeni konumuna gelen bu sol partinin iktidar uygulamalarının nasıl seyrettiği, seçim beyanları ve muhalefetteki açıklamalarıyla ne ölçüde uyumlu olduğu, teori ve pratik arasında nasıl bir ilişki kurduğudur.

⁷¹² Konstantinos, a.g.m.

Bu ilişki Partinin yasama ve kurumsal çalışmaları ile ekonomi politikası bağlamında bölümlendirilerek incelenmiş, dış politikası ise izleyen bölümde ele alınmıştır.

3.1. PASOK HÜKÛMETLERİNİN YASAMA VE KURUMSAL UYGULAMALARI

Bu bölümde dikkat çeken husus, PASOK'un 1981-1989 yılları iktidarının ilk ve ikinci dört yılının birbirini izleyen iki hükûmet dönemi olması nedeniyle sadece kronolojik olarak değil, uygulamalar açısından da birbirinden oldukça farklı olmasıdır.

PASOK yönetiminin ilk yıllarının en önemli özelliği, program beyanları ve siyasi eylemi arasındaki yakın ilişkidir. Başbakanın siyasi vaatleri ve hükûmetin ilk adımları arasında önemli ölçüde örtüşme bulunmaktadır. Kurumsal değişim sadece program beyanlarında tekrarlanmakla kalmamış, aynı zamanda hemen uygulanmaya başlanmıştır. Aşırı yüklü ve son derece radikal bir hükûmet programı (22 Kasım 1981),⁷¹³ 1982'nin başından itibaren benimsenen kurumsal önlemler ve reformlara yansımıştır.

“Değişim” mevzuatının yürürlüğe girdiği ilk dönem, devlet kurumlarındaki yapı ve işleyişi etkilediği ve değiştirdiği gibi sonuç olarak toplum üzerindeki güçlü etkileri ile karakterizedir. Kurumsal reformlarda dört temel unsur göze çarpmaktadır. Bunlar “onarıcı eşitlik” önlemleri, geçmişin uyuşmazlıklarını aşma çabaları, geniş anlamda siyaseti güçlendirme çalışmaları, sosyal açıdan kritik cephelerde yapısal reformlar olarak sıralanabilir.

Birinci Andreas Papandreou hükûmeti, Başbakanlık Siyasi Bürosunu (daha sonra Başbakanlık Genel Sekreterliği) bağımsız bir kamu kuruluşu olarak

⁷¹³ “To rantevou me ten istoria pou... den egine!” 18 Oktovriou 2016, <https://www.cretalive.gr/istoria/ranteboy-me-tin-istoria-poyden-egine>, Erişim: 7 Mart 2019.

(1299/1982 sayılı Yasa)⁷¹⁴ oluşturan hükûmettir. Yunan tarihinde ilk defa Başbakanlık Ofisi kurumsal statü kazanmış ve çeşitli alanlarda politika oluşturulması ve uygulanmasında önemli rol almıştır.

O zamanki Siyasi Büro Müdürü ve Andreas Papandreou'nun yakın çalışma arkadaşı olan Antonis Livanes, bütün bakanlardan daha güçlü bir hükûmet unsurudur. Başbakanlık Siyasi Bürosunda, yetkili özel ofislere dağılan 70'den fazla danışman görev yapmaktadır.⁷¹⁵

Papandreou, başbakanlık görevinin yanı sıra Savunma Bakanlığı görevini de üstlenmiştir. Bu durum, geçmişin bazı acı deneyimlerinin siyasi kariyeri boyunca peşini bırakmamasının bir örneğidir.⁷¹⁶ Nitekim bu ilk dönemin başlangıcında Papandreou, askeri personelin maaş ve tazminatlarını artırmıştır. Üstelik diğer kamu sektörü çalışanlarına kıyasla daha iyi emekli aylığı, konut ve sağlık olanaklarına sahip kılmıştır.⁷¹⁷ Görünen o ki Papandreou, ordu mensuplarının PASOK yönetimine bağlılığını sağlamaya çalışmıştır.

Yunanistan'da darbeler silsilesine son noktayı PASOK lideri Andreas Papandreou koymuştur. Tarih boyunca çok sayıda darbe ve darbe girişimine maruz kalan ülkede Papandreou, 1981'de iktidara geldiğinde gerekli değişikliği yapmıştır. 1967 darbesini düzenleyen 18 subay ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış olsa da ülke, 1980 yılında "darbeci" olarak bilinen subaylardan hala arınamamış, seçimle gelen partiler bu konuda endişe etmekten kurtulamamıştır.

⁷¹⁴ Yasa, 13 Ekim 1982 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demokratias*, Athena, Teuhos Proto, 13 Oktovriou 1982.

⁷¹⁵ Drouzias, a.g.m.; Andreas Papandreou'nun çekirdek yönetici kadrosu ve yasal çerçevesi için bkz; Kevin Featherstone, Dimitris Papadimitriou, *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power*, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 92-93.

⁷¹⁶ Geçmişteki deneyim için ikinci bölümün "Merkez" başlıklı alt bölümüne bakılabilir. Belli ki Papandreou, 1965 yılında Savunma Bakanı Petros Garoufalias'ın babasını zorladığını unutmamıştır. 1965'de Aspida meselesinin patlak vermesiyle birlikte Garoufalias tahttan yana tavır almış ve istifa etmeyi reddetmiştir. Bu da siyasi iklimin keskinleşmesine ve Kraliyetin olayı saptırmasına büyük katkıda bulunmuştur. Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, New York, Doubleday and Company, Inc., 1970, p. 100-101.

⁷¹⁷ Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics: From Independence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997, p. 179.; Aynı husus, CIA belgelerinde de yer almaktadır. "Greece: Papandreou and the Military, An Intelligence Assessment, Approved For Release 2008/10/15, p.7., <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84S00555R000200010002-9.pdf>, Erişim: 14 Eylül 2018.

1981’de iktidara gelen Andreas Papandreou Yunan siyasi ve askerî tarihinde bir “ilk”e imzasını atarak Yunan Silahlı Kuvvetleri içinde büyük bir “temizlik operasyonu” gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede ordu tüzüğünde radikal değişiklikler yapmış ve Savunma Bakanlığı görevini de kendisi üstlenmiştir.⁷¹⁸ PASOK’un 1981 seçimlerinde kazandığı zafer, Yunan devlet yönetim politikası tarihinde beklendiği üzere yeni bir döneme işaret etmektedir.

PASOK’un hükûmet olarak başlattığı devlet yönetim politikasının birbiriyle mutlaka çelişkili olması gerekmeyen iki yönü bulunmaktadır. Bir tanesi, ND’nin modernleşme politikası ile sürekliliktir ve PASOK, cunta sonrası demokrasinin temel koordinatlarını ve özellikle de devletin siyasi gücünü ve meşruiyetini kullanma biçimindeki kurumsal özelliklerini çok da sorgulamayacaktır. İkinci husus, ND’nin modernleşme politikası ile çelişmez. PASOK, modernizasyonun yoğunlaştığı “sosyal sözleşmeyi” ve özellikle de egemen sosyal güçlere verilen ekonomik ve sosyal politikayı yönetme hakkını sorgulayacaktır. Parti, popüler ekonomik ve sosyal kurumları devlet politikasına sokacaktır. Dolayısıyla yeni devlet politikası, ND’nin modernleşme politikasının, doğrusal bir devamı değildir. Daha da önemlisi aynı toplumsal ittifak ve öncelikleri ifade etmemektedir. Bununla birlikte bu, yine de bir süreklilik politikasıdır.⁷¹⁹

⁷¹⁸ “Buna göre; ‘(...) darbe hazırlıkları emrini alan; ya da aldığı emrin olası darbelere yol açabileceği kanısına varan alt rütbeli subaylara, hatta erlere, bir üstlerinden aldıkları bu emri Cumhurbaşkanına, Başbakanına ya da hükûmet üyelerine bildirme yetkisi” verildi. Aynı yönetmeliğe göre, darbe ya da darbeye yol açabilecek emirleri alan ve bunu siyasetçilere bildirmeyen alt rütbeliler, bu emri aldıkları bir üstleri kadar “darbe yapmak ya da darbe teşebbüsünde bulunmak” suçu ile aynı derecede sorumlu gösterilecek ve ömür boyu hapis cezası hükmü giymeleri kaçınılmaz olacaktır. Yani bu değişikliklerle “yalnız ve yalnız darbe ya da darbe teşebbüsü şüphesi arz eden emir ve talimatlar için geçerli olması kaydıyla” Yunan Silahlı Kuvvetleri içindeki emir-komuta zinciri demokratik bir biçimde ve demokrasi uğruna kırılmış oluyordu. Eski başbakanlardan Bülent Ecevit, 1986 yılında *Nokta* dergisine verdiği bir demeçte bu duruma atıfta bulunarak, Yunanistan Başbakanı Papandreou’nun Yunan ordusu içindeki emir komuta-zincirini demokrasi için kırmasını övmüş, “Benim yapamadığımı Papandreou yaptı.” demişti. (...) Yunanistan’daki bu darbe ve darbe teşebbüsleri süreci 1981’deki temizlik operasyonu ve emir komuta zincirinin kırılmasıyla sona erdi. (...) Çağdaş Yunanistan için, genelkurmay başkanları ya da ordu komutanları ‘bire devlet memurudur.’ Genelkurmay başkanı ise savunma bakanlarının ‘emrindedir.” Stelyo Berberakis, “Yunanistan’da darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırıldı”, *Batı Trakya Haber Ajansı*, <https://www.batitrakya.org/yazar/stelyo-berberakis/yunanistan-darbe-ve-tesebbusleri-31-yil-once-ortadan-kaldirdi.html>, Erişim: 26 Kasım 2018.

⁷¹⁹ Vernardakes, “Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...”, s. 67.

PASOK hükûmetinin 1981-1985 dönemindeki dört yıllık politikası, üç ana eksene dayanmaktadır: Bunlardan birincisi, temsil kurumlarının genişletilmesidir. Temsil ve katılım kurumlarının sosyal alanlarda veya iş yerlerinde genişletilmesi önemli bir husustur. İkinci eksen, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesidir. Hukuk devletinin tamamlanması ve savaş sonrasının antikomünist devlet kalıntılarının ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Üçüncü eksen de yeni devlet politikasının en önemli yönü olan refah devletinin gelişimine dairdir.⁷²⁰

PASOK hükûmeti böylece temel yönelimlerinin bir bileşimi olan ve 40 yıl önceki sosyal sınıfların mücadeleleri ve beklentileri üzerine yoğunlaşan bir dizi önlem kabul etmiştir. Yasama düzenlemeleri biçimini alan bu önlemler, temel olarak modern bir hukuk devletinin tamamlanması ve sosyal devletin gelişimi yönünde hareket etmiştir.

Birinci eksenle ilgili olan yasal düzenlemeler çerçevesinde 18 yaşını dolduranlara oy kullanma (1224/81 sayılı Yasa) uygulaması çıkarılmış, AET ülkelerinden gelen göçmenlere oy kullanma hakkı (1427/84 sayılı Yasa) verilmiş, sendikaların demokratikleşmesi sağlanmış (1264/82 sayılı Yasa),⁷²¹ tarım kooperatiflerinde demokratik süreçler tesis edilmiş (1361/83 sayılı Yasa), il konseylerinin kurulmasıyla il düzeyinde halkın temsili (1235/82 sayılı Yasa) hayata geçirilmiştir. Siyasi partilerin finansmanı yasası aynı önlem paketinde (1443/84 sayılı Yasa) yer almıştır. Bu eksenin odak noktasını sendikal hareketlerin demokratikleştirilmesine ilişkin 1264/82 sayılı Yasa oluşturmaktadır.⁷²² Muazzam siyasi önemi olan bu temelde, Yunanistan işçi hareketi tarihinde ilk gerçek temsilci konferansı, 23. GSEE Kongresi gerçekleştirilmiştir.⁷²³

⁷²⁰ Gerasimos Arsenes, *Politike Katathese*, Odusseas, 1987; Spourdalakes, *Dome, Esokommatikes Kriseis kai Sugkentrose Eksousias*, s. 290-310.; N. Dionuses Grabares, *To "htisimo" tou koinonikou kratous: Apo ton kommatiko logo stis kratikes politikes*, sto Spourdalakes M. (epim.), *PASOK: Komma-kratos-koinonia*, ekd. Patake, Athena, 1998, s. 101.

⁷²¹ *Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias*, Teuhos Proton, 1 İouliou 1982.

⁷²² Vernardakes, "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...", s. 68-69.

⁷²³ Giorgos F. Koukoules, *Vasiles Tzannetakos, Sundikalistiko kinema 1981-1986: E megale eukairia pou hatheke*, Odusseas, 1986.

Yeni devlet politikasının ikinci ana eksenini, ND hükûmeti tarafından başlatılmış bir süreç olan hukuk devletinin tamamlanması ve savaş sonrasında Komünizm karşıtı devlet kalıntılarının ortadan kaldırılması ile ilgilidir. Bu çerçevede 23 Ağustos 1982 tarihinde Parlamentoda yapılan tarihî oturumda kabul edilen 1285/82 sayılı Yasa ile II. Dünya Savaşı sırasında Mihver güçlerine karşı verilen ulusal direniş tanınmış, savaşanlar emekli yapılmış ve siyasi mültecilerin tekrar yurda dönmelerine izin verilmiştir.⁷²⁴ Casusluk hakkındaki 315/1936 kararname⁷²⁵ kaldırılırken, Metaksas diktatörlüğünün ve İç Savaş müktesebatının kalıntıları iptal edilmiştir (1289/82 sayılı Yasa). Politeknik ayaklanmasının yıl dönümünün resmi bir okul bayramı olarak kabulü de bu çerçeveye dâhildir.⁷²⁶ Özellikle ulusal direnişin tanınması, ulusal uzlaşma açısından sadece PASOK'un değil, aynı zamanda Yunan Parlamentosunun da en önemli başarılarından biri olarak kaydedilmelidir.

Güvenlik birimlerinin birleştirilmesi de toplumda olumlu yankı uyandıran uygulamalardan biri olmuştur. 1481 sayılı yasa ile Jandarma ve Şehir Polisi birleştirilmiş ve bugünkü Yunan Polisini oluşturmuştur.⁷²⁷ Özellikle Jandarmanın kaldırılması, sağcı hükûmetlerin otoriter uygulamalar, dolayısıyla yaygın "jandarma korkusu" ile özdeşleştiği için sol görüşlü vatandaşlarda görülmemiş bir rahatlama duygusuyla karşılanmıştır.

⁷²⁴ Başbakan Andreas Papandreou oturum esnasındaki konuşmasında, -ND milletvekilleri oturumu terk ederken- önceki yasaların sınırlar getirdiğini ve çarpıtmalarla dolu olduğunu vurgulamış ve sonuç olarak direniş mücadelesinde yer alan örgütlerin eylemlerinin tanındığını belirtmiştir. Papandreou'nun bahsi geçen konuşmasına devlet televizyonu ERT'nin arşivlerinden ulaşılabilir. "E anagnorise tes Ethnikes Antistases-23 Augoustou 1982", <https://www.ert.gr/arxeio-afierwmata/i-anagnorisi-tis-ethnikis-antistasis-23-avgoustou-1982/>, Erişim: 3 Ekim 2019.; Vaggeles Tzoukas, "E anagnorise tes Ethnikes Antistases", *E Ellada ste dekaetia tou 80: koinoniko, politiko kai politismiko leksiko*, V. Vamvakas - P. Panagiotopoulos (epim.), Athena, To perasma, 2010.; Richard Clogg, "PASOK in Power: Rendezvous with History or with Reality?", *The World Today*, Vol. 39, No. 11 Nov. 1983, p. 439.

⁷²⁵ Nikos Mpelogiannes ve Nikos Ploumpides bu kararnameye göre idam edilmişlerdir. Voulgares, a.g.e.s. 153.

⁷²⁶ 17 Kasım ayaklanmasının yıl dönümünün resmi olarak anılması, 1981'de yeni seçilen PASOK hükûmetinin icraatı olmuştur. Cunta yılları ve Politeknik olaylarının ayrıntılı bir panoraması için bkz; Kostas Kornetes, *Ta paidia tes diktatorias*, Polis, 2015.

⁷²⁷ 1481 sayılı Yasa, 8 Ekim 1984 tarihli resmi gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kiverneseos tes Ellenikos Demokratias*, Athena, Teuhos Proto, 8 Oktovriou 1984.

PASOK'un eğitim alanındaki reformu, iki temel yasa ile ifade edilmiştir. Yüksek Öğretim Kurumlarının işleyişine dair öncü ve ilerici bir çerçeve yasa ile (1268/1982) cunta yapısının parçalanması ve üniversitelerin demokratikleşmesi hedeflenmiştir.⁷²⁸ Dört dereceli öğretim ve araştırma personeli kadrosu tanımlanarak kürsü kurumu kaldırılmış, öğretim üyeleri ve öğrencilerden oluşan ortak yönetim organları oluşturulmuştur. Yüksek Teknik ve Mesleki Eğitim Merkezleri* yükseltilirken, 24 Kasım 1983 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 1404 sayılı Yasa ile Teknolojik Eğitim Enstitüleri** kurulmuştur.⁷²⁹ 1566 sayılı İlköğretim ve Ortaöğretim Yasası⁷³⁰ ile eğitimde temel bir yapısal dönüşüm sağlanmıştır. Ebeveyn ve öğrencilerin okul işlerine daha fazla katılımını sağlarken müfettiş kurumunu okul danışmanı ile değiştirmiştir. Yetişkin eğitimi⁷³¹ ve yaşam boyu öğrenmenin halk eğitimi gibi kurumlar aracılığıyla uygulanması ise PASOK hükûmetinin çok az bahsedilen ancak en önemli reformlarından biridir.

Cinsiyet eşitliği alanında, çok yoğun reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunların önde geleni, dini çevrelerin tepkisine rağmen medeni nikâhın dini nikâha eşit kılınmasıdır (1250/82 sayılı Yasa)⁷³². 1329/83 sayılı Yasa⁷³³ ile kadın-erkek

⁷²⁸ 1268 sayılı Yasa 16 Ocak 1982 tarihli resmi gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias*, Teuhos Proto, 16 İouliou 1982.

* Kentra Anoterias Tehnikes kai Epaggelmatikes Ekpaideusis (KATEE)

** Teknologika Ekpaideutika İdrumata (TEI)

⁷²⁹ 1404 sayılı Yasa 24 Kasım 1983 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias*, Teuhos Proto, 24 Noemvriou 1983.

⁷³⁰ 1566 sayılı yasa 30 Eylül 1985 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias*, Teuhos Proto, 30 Septemvriou 1985.

⁷³¹ Yetişkin eğitimi, emek hareketinin özellikle dinamik bir rol üstlendiği 19. yüzyılda Avrupa'da organize bir eğitim etkinliği olarak başlamıştır. Bir eğitim yöntemi olarak zamanın belirli politik koşullarıyla ilişkilendirilirken, eğitim kurumları sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bağlamlarda gelişmiştir. Yetişkin eğitimi Yunanistan'da da hem sivil hükûmetlerin hem de Metaksas ve Albaylar Cuntası gibi otoriter rejimlerin önemli bir aracı olmuştur. Tarihi gelişimi açısından yetişkin eğitimi, Yunanistan'da son derece politize olmuş bir konudur. Demetres Vergides, *E Ekselikse tes Ekpaideuses Evelikon sten Ellada kai e Koinoniko-oikonomike leitourgia tes, Tomos V'*, Patra: E.A.P.; Nikolaos Ktriveses, Laïke Epimorfose: İdeologikes Proektaseis kai Koinonikes Praktikes, *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 82, 1991, s. 12-40.

⁷³² Penelope Agallopoulou, "o Thesmos tou Politikou Gamou sten Ellada. Kritike Parousiase Statistikon Dedomenon tes Dekatias 1991-2001", *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 116, s. 167-175.; Güçlü Kilise tepkilerinden sonra Başbakan Andreas Papandreou'nun Başpiskopos Serafeim ile doğrudan temasını takiben Meclis'ten geçirilen tasarı, medeni ve dini nikahın "eşdeğer" olmasını sağlamıştır ancak medeni nikah, ilk tasarıda olduğu gibi zorunlu değildir. 1985-1987 döneminde de Kilise, mülklerden arındırılması için yapılan yasal girişimlere,

eşitliği, Anayasal eşitlik ilkesi çerçevesine yerleştirilmiştir. Devamında çağdışı çeyiz kurumu kaldırılmış, anlaşmalı ve otomatik boşanma kabul edilmiş, rıza dışı ayrılma nedenleri sadece “evliliğin güçlü bir biçimde sarsılması” ile sınırlandırılmıştır. Nafaka hakkının suçluluk ile ilişkilendirilmesine son verilmiş, objektif ihtiyaç ölçütüyle ilişkilendirilmiştir. "Evlilik dışı" çocukların evlilik içinde dünyaya gelenlerle yasal eşitliği sağlanmıştır ki bu, reformların en ilerici olanlarından biridir. Eşlerin yasal ilişkilerinde soy isimlerinin değişmemesi, babalık otoritesi yerine ebeveyn sorumluluğunun kurulması yine aile hukuku kapsamındaki önemli düzenlemelerdir.

Cinsiyet eşitliği⁷³⁴ çalışma alanında da uygulanmış, bu çerçevede “anneliğin korunmasına ilişkin” 103 no’lu Uluslararası İş Sözleşmesi kabul edilmiş (Yasa 1302/82),⁷³⁵ istihdam ve meslekte kadın ve erkek arasındaki tüm ayrımcılığı ortadan kaldıran 111 no’lu sözleşme (1224/84) onaylanmış ve iş ilişkilerinde eşitlik ilkesinin uygulanmasına dair 1414/84 sayılı Yasa kabul edilmiştir.⁷³⁶

Üçüncü eksen, yeni devlet politikasının en önemli yönü olan refah devletinin gelişimiyle ilgilidir. Bu çerçevede yapılan reformlar, Yunan toplumu için sadece o zamana değin sistematik kamu refahı politikası yaşamamış olduğu için değil, ekonomik büyümenin yaşam standardı gibi sosyal ve siyasi haklara dayandırılması nedeniyle de önemli olmuştur. Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) bir yüzdesi olarak Yunanistan'daki sosyal harcamaların oranı savaş

kutlamalar yapmaktan kaçınmak ve miting düzenlemek suretiyle şiddetle tepki göstermiştir. Giorgos Karagiannes, *Ekklesia kai Kratos 1833-1997*, Athena, To Pontiki, s. 163, 192.

⁷³³ Yasa, 18 Şubat 1983 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias*, 18 Fevrouariou 1983.

⁷³⁴ Papandreou hükûmetinde Melina Merkoure’nin varlığı, kadın hakları konusunda yasal yeniliklerin birçoğunun katalizörü olmuştur. Kendisi başlangıçta Papandreou’yla çelişiyor olsa da, 1981’den itibaren özellikle kadının toplumdaki yeri ve kültürel konularla ilgili olarak ağırlığı olan bir faktör haline gelmiştir. Pappas, Melina Merkoure’nin ülke çapında tanınırlığı olduğunu ve bu nedenle Andreas Papandreou’nun üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğunu yazmaktadır. Burjuva, hatta sol ile ilgisi olmayan bir aileden gelmesine rağmen yalnız bir PASOK hükûmeti bakanı olmayı başarmakla kalmamış, cinsiyet eşitliği konusunda önemli rol oynayan bir kişilik olmuştur. Takes Pappas, *To Harismatiko komma. PASOK, Papandreou, eksousia*, Athena, Ekdoseis Patake, 2008, s.132.

⁷³⁵ Afrodite Daikou, *Hronologikos & Thematikos Katalogos Nomothetaton Shetikon me ten Ugieine & Asfaleia stous Horous Ergasias & to Perivallon (1861-2002)*, Elleniko Institutouto Upeines & Asfaleias tes Ergasias, s. 25.

⁷³⁶ Vernardakes, “Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985...”, p. 68-69.

sonrası dönemde umutsuzca düşük kalırken, 1981'den itibaren yükselişe geçmiştir.⁷³⁷ Aynı zamanda 1981 sonrasında hükümet politikası ücret ve maaş artışları açısından kökten değiştirilir ve önemli artışlar kaydedilirken, emekli aylıkları da bu durumdan yararlanmışlardır. 1981 sonrası refah politikası birçok alana yayılmıştır.

Dört haftalık izin (1346/83 sayılı Yasa) dönemi başlamış,⁷³⁸ yardımcı sigorta bütün işçi kesimine genişletilmiş, çiftçilere emeklilik olanağı tanınmış (1287/82 sayılı Yasa); ırk, renk, cinsiyet, din, ulusal köken bazında ayrımcılık yapılmaksızın bütün vatandaşların sosyal haklarını garanti altına alan Avrupa Sosyal Şartı onaylanmıştır (1426/84 sayılı Yasa). Sigorta kapsamı sigortalı olmayan 70 yaşın üzerindeki gruplara da genişletilmiş,⁷³⁹ haftalık çalışma 40 saate düşürülmüştür. Ulusal İlaç Endüstrisi Örgütünün oluşturulması (1316/83 sayılı Yasa) ve 1397/83 sayılı Yasa ile Ulusal Sağlık Sisteminin* kurulması,⁷⁴⁰ refah politikasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Sağlık sisteminin özü, üç bakım kademesinin oluşturulmasıdır: sağlık merkezleri, bölge hastaneleri ve valilik hastaneleri. Önemli bir yenilik, bu kapsamda bütün vatandaşların, herhangi bir ön koşul veya şart olmaksızın, hastanelerde bakım hakkına sahip olmasıdır.

PASOK yönetiminin 1981'den 1985'e kadar olan ilk aşamasında kurumsal değişim arzusu ve daha genel olarak bir sosyal arz eğilimi vardır. 1985'ten

⁷³⁷ 1960 yılında Yunanistan, sosyal harcamalar açısından Avrupa'da sadece diktatörlük altında bulunan İspanya ve Portekiz'i geride bırakmaktadır. Vernardakes, a.g.e., p. 69.

⁷³⁸ Yasa, 14 Nisan 1983 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokatis*, 14 Aprilou 1983.

⁷³⁹ "Gururlu yaşlılık", PASOK'un 1980'lerin başında siyasi literatüre tanıttığı bir terimdir. Andreas Papandreou, özellikle hükümetinin yaşlılar için aldığı önlemleri vurgulamak istediğinde, 1981 seçimlerinden önce ve sonra yaptığı konuşmalarda sık sık "gururlu yaşlılığa" atıfta bulunmuştur. Demetes, a.g.m.

* Ethnikou Sustimatos Ugeias (ESU)

⁷⁴⁰ PASOK iktidarı vatandaşlara sağlık hizmetlerini kurulduğu 1983'den itibaren reform ve yapısal değişim konusunda birçok girişimde bulunan Ulusal Sağlık Sistemi aracılığıyla sağlamıştır. Tüm yapısal değişiklikler ve sistemi finanse etmek için yapılan düzenlemeler modernize etmeyi, karşılaştığı sorunları çözmeyi ve finansman yükünü kademeli olarak devlet bütçesinden vatandaşların aile bütçelerine kaydırmayı hedeflemiştir. Sistemin hedefleri; vatandaşlara hizmet etmek, uzak bölgelerdeki vatandaşların yanı sıra bütün vatandaşlara erişimde eşitlik sağlamaktır. Lila Antonopoulou, "Ruthmise kai metarruthmiseis tou ethnikou sustematos ugeias sten Ellada. Sugkriseis me ten europaike empeiria", *Koinonike Sunohe kai Anaptukse*, 2008, 3 (2), s. 109-120.

1989'a kadar olan ikinci aşamada ise -bir ölçüde yapılmak istenilen, hedeflenenlerin önemli ölçüde gerçekleştirilmesi nedeniyle de- değişim motivasyonunda bir zayıflama, belki de yorgunluk gözlenmektedir.

1986 yılında bir Anayasa revizyonu gerçekleştirilmiştir.⁷⁴¹ 1975 Anayasası ilk kez 1986 yılında, cumhurbaşkanlığı yetkilerinin kapsamı üzerine uzun bir bilimsel ve siyasi tartışma yapıldıktan sonra revize edilmiştir. 1975 Anayasasının ilk on yılında Cumhurbaşkanı, pratikte hiç kullanılmamış olmasına rağmen, en belirgini hükûmeti ve Parlamento'yu fesih hakkı olmak üzere "süper güçler" olarak adlandırılan bir dizi güçle donatılmıştır. Rolü, devletin sadece bir "düzenleyicisi" olmaktan ötedir. 1986 yılının Mart ayında, Anayasanın 110. Maddesi uyarınca, on bir madde revize edilmiştir. Cumhurbaşkanının çoğu yetkisi, başbakan, kabine ve Parlamento arasında dağıtılmıştır ve devlet yönetimi artık başbakan merkezlidir.

Devletin parlamenter karakterinin giderek daha fazla güçlendirilmesi bağlamında Anayasa revizyonu, Haziran 1987'deki Meclis Tüzüğü⁷⁴² reformu ile desteklenmiştir. Tüzük altı bölümde toplam 172 maddeyi içermektedir. Bu düzenleme, muhalefetten daha fazla üyenin Parlamento başkan yardımcısı olabilmesi, yasaların hazırlığı için özel komiteler kurma olanağı, hükûmet üyelerinin konuşma süresinin kısaltılması gibi birçok yenilik getirmiştir.

PASOK'un iktidardaki, kurumsal önlemler çerçevesinde neredeyse 1985-1987 yılları arasındaki uygulamalarıyla sınırlanan ikinci dört yılı, özellikle daha "Ortodoks" ekonomik uygulama biçimlerine ve sosyal politikalara geçiş ile mühürlenmiştir. Zira 1985 seçimlerinden sonra PASOK'un ödenek ve diğer sosyal politika biçimlerini aynı oranda sağlamaya devam edemediği anlaşılmıştır. Bu nedenle sadece kamuoyunun değil, bu politika değişikliğine karşı çıkan parti yöneticisi ve üyelerinin de sert tepkisine neden olarak bir

⁷⁴¹ Söz konusu revizyon 6 Mart 1986 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokrias*, 6 Martiou 1986.

⁷⁴² Giorgos Sotereles, Athanasios Kseros, *To Suntagma tes Elladas-O kanonismos tes Voules*, Athena, Ekdoseis Sakkoula A. E., 2011, s. 11.

tasarruf programı başlatmıştır. Gerasimos Arsenes'in başkanlığında başlayan "istikrar programı", Kostas Semites'in başkanlığında kelimenin tam anlamıyla "kemer sıkma" politikası ile birleşerek reformların azaldığı, "dünyayı değiştirme" motivasyonunun zayıfladığı bir dönemin başlıca özelliği olmuştur. PASOK ikinci dört yılında, başta sessizce olsa da Yunanistan'ın Avrupa ile bütünleşmesi için çalışmaya başlamıştır.

3.1.1. Reformlar Üzerine

1981-1989 yılları arasındaki PASOK hükûmetleri döneminde toplam 635 yasa ve 2.187 cumhurbaşkanlığı kararnamesi yürürlüğe girmiştir. Resmi Gazete sayfa sayısı ise 28,699'u bulmuştur.⁷⁴³

PASOK'un ilk döneminin tarihe bıraktığı ayak izleri, öncelikle geçmişin ideolojik ve sosyal bölünmelerinin üstesinden gelmek için alınan önlemlerle belirlenmiştir denilebilir. "Değişim" hükûmetinin ilk dönemi ve uygulamaları, ülkeyi yeniden şekillendiren ve her şeyden önce iyimserlik, özgürlük ve bireysel ve sosyal hakların korunması ortamını yaratan kapsamlı yasal müdahaleler ve reformlar içermektedir.

Öncelikle bütün direniş örgütlerinin yani İç Savaştan sonra tanınmayan sol örgütlerin resmi olarak tanınması, kırk yıldır kanayan açık yaraları iyileştiren yepyeni bir siyasi iklim oluşturmuştur. Bu karara, fahri emeklilikler ve diğer haklar (madalyalar, diplomalar) ile İç Savaş ve savaş sonrası döneminin pek çok olumsuz etkisinin yasal olarak kaldırılması eşlik etmiştir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nden ve diğer Doğu Avrupa Halk Cumhuriyetlerinden binlerce siyasi mültecinin ülkeye geri dönüşü kolaylaştırılmıştır.

Gerçekleştirilen değişim politikası, son derece "ideolojik" renklerle bezelidir. Vatandaşlar arasında eşitliğin yayılması için nesnel olarak zayıf grupları

⁷⁴³ Antonos N. Vgontzas, "To PASOK kai e Metapoliteuse, Nomothetikes Tomes: E Megale Allage 34 Hronia Meta, 18 Oktovriou 2015, *Pasok.gr*, Erişim: 1 Aralık 2019.

güçlendirerek, ayrımcılığı ortadan kaldırarak, özgürlüklerin kullanılma koşullarını ve genel özgürlük duygusunu geliştirerek, temel sosyal malların kullanım olanaklarını artırarak çok somut bir yönde ortaya çıkmıştır.

Asgari emekli aylığının iki katına çıkarılması ve asgari ücret ve maaşlarda önemli artışlar gibi sosyal önlemlerle daha zayıf toplumsal tabakaların rahatlatılması amaçlanmıştır. Kurulan Ulusal Sağlık Sistemi, uygulamasında karşılaşılan sorunlara rağmen bu dönemin en başarılı kurumlarından biri olarak ön plana çıkmıştır.

PASOK'un 1981'de seçilmesi "değişim" temel sloganı ile olmuştur. Bu değişim bir dizi meseleyle ilgilidir ancak esas olarak modern bir ülkeye geçiş vizyonu vardır. Bu bağlamda ilk dört yılda yapılan değişikliklerin, son 40 yılda yapılmayan değişiklikler olarak son derece önemli olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin o zamanlar toplum ve siyasi yaşam için tabu olan cinsiyet eşitliği konusunda atılan adımlar, toplumsal sahneyi altüst etmiştir. Medeni nikâh, karşılıklı anlaşarak boşanma, Yunan aile hukukunun kesitlerini oluştururken cinsiyet eşitliğinin kurumsal olarak tanınması ve çeyiz uygulamasının kaldırılması, kadın hareketi mücadeleleriyle birlikte kadınların statüsünün iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak 1980'lerde Yunan toplumu kökten değişmiş, Andreas Papandreu hükûmetleri bu dönüşümde öncü rolünü oynamıştır. Andreas Papandreu karizmatik bir lider, coşkulu bir hatiptir ancak aynı zamanda büyük bir reformcu olmuştur.

3.2. PASOK'UN EKONOMİ POLİTİKASI

Bu alt bölümde, PASOK'un ekonomi politikasına geçmeden önce yakın dönem Yunan ekonomisinin ana hatları verilmiştir.

3.2.1. Yunan Ekonomisi

Stavros Tomadakis, Yunan ekonomisinde temel bir paradoks bulunduğuna işaret etmektedir: “Yunanlar tüccar, girişimci, akademisyen, mühendis olarak dünyayı baştan başa kat eden çalışkan, uyumlu ve yetenekli insanlardır ama Yunan ekonomisi iyi işlemez. Diğer Avrupa ülkelerinin ekonomilerine kıyasla akut biçimde geri kalmıştır.”⁷⁴⁴ Yazar, bunun gerçek bir paradoks mu yoksa maharet ile performans arasındaki açıklanabilir bir uyumsuzluk mu olduğunu sorgulamaktadır.

Yunanistan tarihinde büyüme dönemlerinin sayısı az olduğu gibi aralıktır ve büyük bölümünde ülke ekonomik duraklama, hatta kriz içindedir. Küçük bir ülke olmasının sınaî kalkınma için sürekli bir dezavantaj yaratmasının yanı sıra tarihî ve coğrafi koşulları da Yunanistan'ın etkili bir büyüme süreci başlatabilmesinin önünde engel oluşturmuştur. Yunanistan 19. yüzyılda 1820'lerdeki ihtilal günlerinde alınan büyük borç yükünün ve onu sürekli olarak savaşın eşiğinde tutan irredandist bir politikanın baskısı altındayken, bugünkü sınırlarını elde ettiği 20. yüzyılda da iki dünya savaşı, 1910'lardaki Balkan Savaşları, 1920'lerdeki Küçük Asya savaşı ve 1940'lardaki İç Savaş ile sarsılmıştır.⁷⁴⁵ Bu neredeyse aralıksız savaşlar ve çatışmalar döneminin aralarında yaşanan barış süreçlerinde bile ülkenin ekonomik büyümesinin önünde aşılması gereken tarihî ve coğrafi engeller vardır.

Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyeleri arasında Büyük Avrupa pazarlarına en uzak ülke olmasının getirdiği dezavantaj, kuzeye doğru doğal hinterlandının savaş sonrası dönemde demir perde sınıрыyla kesilmesi ile pekişmiştir. Dahası 1990'larda bu sınırın tek geçit yeri olan Yugoslavya, bir savaş bölgesi haline gelmiştir. Doğu tarafı ise çatışma ve savaş sahası olan Orta Doğu ve hasmı Türkiye'nin bulunması nedeniyle kapalı kalmıştır. Bu konum da, gerektirdiği

⁷⁴⁴ Stavros B. Tomadakis, “Yunan ekonomisi: performans, beklentiler ve paradokslar”, *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999, s. 55.

⁷⁴⁵ Tomadakis, a.g.m., s. 57-59.

askeri harcamaların sonucu olarak ekonomik büyümenin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Pek çoklarıncı “Yunan ekonomik mucizesi” olarak nitelendirilen 1958-1973 yılları arasındaki büyüme dönemi, bu engeller nedeniyle istisnai bir başarı olarak kaydedilmektedir.⁷⁴⁶ Bu başarı izleyen dönemlerde aynı çizgide sürdürülemediği ve istisnai olmaktan çıkarılmamıştır.

Söz konusu dönemin ikinci yarısını oluşturan Albaylar Cunta’sı, aynı zamanda inceleme dönemimizin hemen öncesini oluşturduğu için biraz daha detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

3.2.2. Diktatörlüğün Ekonomi Politikası (1967-1974)

Nisan 1967’de askeri diktatörlüğün kurulması, sosyal uzlaşmanın artık otoriter yöntemlerle ele alınıyor olması nedeniyle ekonomi politikası için yeni koşullar yaratmıştır. Bununla birlikte, Albayların ekonomi politikasında o zamana kadar izlenen politika ile süreklilik unsurları da bulunmaktadır. Diktatörlüğün getirdiği yeni çerçeve siyasi açıdan boğucu olsa da, aynı şeyi ekonomi için söylemek zordur.

Başta turizm ve inşaat sektörleri olmak üzere yatırım teşvikleri genişletilmiş, zirai borçlar silinmiş, yabancı yatırımlar ve Yunan gemi inşa sermayesi için istisnalar getirilmiştir.⁷⁴⁷ Yeni rejimin temel amacı iktidarda istikrarı sağladıktan sonra özellikle daha geniş bir meşruiyet elde etmek için hızlı bir ekonomik büyüme sağlamaktır.

Askeri rejim, baskı mekanizmasıyla bir yandan yerli ve yabancı sermayenin düzgün gelişmesini kolaylaştıracak diğer yandan herhangi bir sosyal rahatsızlıkla etkili bir biçimde başa çıkacak bir çerçeve oluşturmayı istemektedir.

⁷⁴⁶ Tomadakis, a.g.m., s. 59-61.

⁷⁴⁷ Vasiles Patronos, Panagiotos Liargkovas, “Koinonike Ensomatose kai Oikonomike Politike sta Hronia tes Diktatorias sten Ellada, 1967-1974: O Eidikos Rolos tou Agrotikou Tomea”, *Ellenike Epitheorese Politikes Epistimes*, th. 23, Aprilios 2004, s. 107-137.

Bu doğrultuda baskı unsurunu; sosyal dayanakların kazanılması ve kalkınma modelinin yarattığı eşitsizliklerin azaltılması için belirli üretim gruplarına sağlanan “faydaların seçici dağıtım yöntemi” ile birleştirmiştir. Aslında Albaylar, var olan sermaye birikimi modelini bütünüyle benimsemiş ve kalkınmanın önündeki bütün engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Diktatörlüğün politikası özel yatırımları teşvik etme, yabancı sermayeyi çekme ve ihracatı teşvik etmeye odaklanmıştır. Devletin rolü özel sermayeye teşvik sağlamak, altyapı oluşturmak ve uygun bir iş ortamı sağlamak doğrultusunda tükenmiştir.⁷⁴⁸

1972'den itibaren artan uluslararası yakıt ve ham madde fiyatları nedeniyle ithalat miktarı çığ gibi büyümüştür. Diktatörlüğün son iki yılında ödemeler dengesi üzerindeki baskı dayanılmaz hale gelmiş ve bu da enflasyonun yükselmesine katkıda bulunmuştur. Böylece ilk yılların artan refahından sonra, 1971-1972 yıllarında ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Aşırı harcamaların yarattığı aşırı talep, belli bir dereceye kadar ithalattaki artışa (yedi yıl boyunca dört kat artan) yöneltmiş ancak devamında 1972-73'teki küresel finans krizinin⁷⁴⁹ etkileriyle birlikte fiyatlarda benzeri görülmemiş bir yükseliş meydana gelmiştir (1973'te yüzde 30'u geçmiştir.). Cunta hükümetleri üretken olmayan harcamaları sıfıra indirerek enflasyonu durdurmaya çalıştıysa da, artık çok geçtir. Özellikle kamu çalışanlarına dair harcamalar ve inşaat kredileri keskin bir biçimde düşerken, ticaret ve turizm kredilerine de kısıtlamalar getirilmiştir. Aynı zamanda, finans faiz oranları artmış ve yeni konut

⁷⁴⁸ Sakes Karagiorgas, *Oi oikonomikes sunepeies tes stratotikes Diktatorias*, sto Spelios Papaspeliopoulos (epim), *Meletes pano ste Sughrone Ellenike Oikonomia*, ekd. Papazese, Athena 1978, s. 17-34. Albaylar, kendilerinden önce başlamış olan ikincil sanayileşme sürecinin meyvelerini vermesinde başarılı olmuşlardır. Başlatmamış olsalar da bu süreci bozma girişimlerini şiddet yoluyla bastırma fırsatına sahip oldukları için amansız bir tutarlılıkla devam ettirmişlerdir. Nikos Mouzeles, *Neoellenike Koinonia, Opseis upanaptukses*, ekd. Eksantas, Athena, 1978. s. 290-291.; Özünde Albaylar, uluslararası iş bölümü bağlamında sınai kalkınmanın temel rehberini değiştirmeden, Nisan öncesi rejimden devraldıkları ekonomik politika mekanizmalarını yeniden yapılandırmış ve sistematik hale getirmişlerdir. Meletes Meletopoulos, *E Diktoria ton Suntagmatarhon*, ekd. Papazeses, Athena, 2000, s. 453.; A. Euaggelos Hekimoglou, “Ta oikonomiko tes megales autapates”, *Eleutherotopia*, 21 Aprilou 2001.

⁷⁴⁹ Yunan ekonomisinin 20. yüzyıldaki her iki ekonomik büyüme dönemi de uluslararası krizler nedeniyle kesintiye uğramıştır. 1920'lerin sonundaki Büyük Bunalım ve 1970'lerin ortasındaki birinci petrol krizi. 1960-1973 uzun büyüme döneminde (pek çoklarınınca “Yunan ekonomik mucizesi” olarak nitelendirilen) GSYİH ortalama yıllık yüzde 7,7, ihracat ise ortalama yüzde 12,6 dolayında artmıştır. Her iki oran da Avrupa’da gözlenen en yüksek, OECD ülkeleri içinde ise Japonya’dan sonraki en yüksek ikinci orandır. Tomadakis, a.g.m., s. 59.

inşaatlarında metrekare başına özel bir vergi konulmuştur. Bu önlemler inşaat sektöründe ve ilgili sanayi dallarındaki faaliyetlerinde keskin bir düşüşe yol açarken turizm, ticaret ve işten çıkarmalarla yanıt veren bazı sanayi şirketlerinin zarara uğramasına neden olmuştur.⁷⁵⁰ Daha genel olarak uluslararası ekonomik kriz, askeri rejimin kendini meşrulaştırma çabasını baltalamış ve kendisini dönüştürmesinin toplum tarafından onaylanmasına engel teşkil eden unsurlardan biri olmuştur. 1974 ise uluslararası konjonktür ile birlikte Yunan ekonomisinin de alt üst olduğu yıldır.

1973'te Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi çökmüş ve dünya ekonomisi dalgalı döviz kuru rejimine girmiştir. Bu gelişme drahminin dolar karşısında serbest kalmasına neden olmuş, drahminin sürekli değer kaybetmesi ve yüksek enflasyon dönemi başlamıştır.⁷⁵¹ Yine aynı dönemde yani 1973'ün sonlarında petrol fiyatlarının dört kat artması⁷⁵² enflasyonu körüklemiş ve savaş sonrası Yunanistan tarihinin en büyük durgunluğuna neden olmuştur. Bununla birlikte dönemin en önemli olayı, Temmuz 1974'te diktatörlüğün çökmesi ve parlamenter sistemin kurulmasıdır.

Diktatörlüğün çöküşü halkın taleplerinin bastırılması uygulamasını alaşağı etmiş, gelirin daha yoksul sınıfların yararına yeniden dağıtılmasına yönelik baskılanmış taleplerin patlamasını tetiklemiştir. Diktatörlüğün düşmesinin ikinci büyük sonucu, ülkenin Avrupa Topluluğuna katılımının yolunu açmasıdır. Katılım, korumacılığın kademeli olarak terk edilmesi ve idari olarak kontrol edilen bir finansal sistemin, rekabet güçlerine daha açık bir sistem ile kademeli olarak yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Böylece Diktatörlüğün yıkılışıyla

⁷⁵⁰ Patronos, Liargkobas, a.g.m., s. 135.

⁷⁵¹ Konu ile ilgili olarak Yunanistan Bankası Başkanı Nikolaos H. Gkarkanas'ın Bankanın faaliyete geçmesinin 75. yıl dönümü vesilesiyle yaptığı konuşmaya bakılabilir. "Omilia tou Dioikete tes Trapezas tes Ellados k. Nikolaou H. Gkargkana sten ekdelose gia ten epeteio ton 75 xronon apo ten enarkse leitorgias tes Trapezas", *Trapeza tes Ellados*, Athena, 3 Noemvriou 2003, <https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typoy/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=2aa7bf72-25f9-4a92-8042-91d17616c706>, Erişim: 5 Kasım 2019.; Giannes Varoufakes, *Vlasses Missos, Pagkosmia Pikonmike Krise, oi rizes tes semerines krises sto metapolemiko shediasmo tees pagkosmios oikonomias*, Institutouto Ergasias GSEE, Athena, Fthinoporo 2012, s. 71-75.

⁷⁵² Philip Coggan, "Upervole e sukgrise tes krises tou 73 me te semerine", *E Kathemerine*, 12 Oktovriou 2002.

Yunan siyasi ve sosyal dinamikleri serbest kalırken, 1960'lar ve 1970'lerin büyüme türü de krize girmektedir. Bu olgu, Yunanistan'a özgü değildir. 20. yüzyıl boyunca süregelen kapitalizmin altın çağı, uluslararası düzeyde sona ermiştir. Kitlesele Fordist üretime, kitlesele talebe, tam zamanlı istihdama, toplu pazarlığa ve sosyal devlete dayanan uzun savaş sonrası kalkınma süreci sonuna gelmiştir. Ülke artık istikrarsızlık, artan ekonomik güçlükler, kriz esnasında artan üretken yapı ve gelirin yeniden dağıtım talepleri ile karşı karşıyadır.⁷⁵³ Yunanistan bu koşullar altında yeni siyasi ve sosyal dinamiklerle baş etmek zorunda kalmıştır. Her şeyden önce açık ekonomi, uluslararası rekabet ve Avrupa entegrasyonuna dayanan yeni bir ortamda yaşamayı öğrenmek zorundadır.

Ancak Yunanistan'ın ekonomik koşullarındaki en temel değişiklik, 1953-73 mali rejiminin dayandığı siyasi koşulların baltalanmasıdır. Kamuoyu talepleri, gelirin en yoksul sınıflar ve İç Savaş sonrası ülkenin ekonomik ve sosyal hayatından dışlanan nüfus kesimlerine yeniden dağıtılması yönünde artmıştır.⁷⁵⁴ Diktatörlük rejiminin son yıllardaki politikasının zaten çok büyük olan eşitsizlikleri daha da şiddetlendirdiği gerçeği, yeniden dağıtım talebini daha acil hale getirmiştir. Bu talep için başvuru merkezi ise ekonomide sahip olduğu müthiş müdahale olanakları ile devlettir.

3.2.3. 1974-1981 Dönemi

1974'te Metapolitefsi ile birlikte Yunanistan'da kademeli olarak farklı girişimler ve müdahalelerle devletin ekonomide daha aktif ve genel olarak daha sosyal bir rol üstlendiği yeni bir ekonomi politikası dönemi başlamıştır.

⁷⁵³ Vaşiles Patrones, *Ellenike Oikonomike İstoria, Oikonomia, Koinonia kai Kratos sten Ellada (18os-20os aionas)*, Sundesmos Ellenikon Akademaikon Bibliothekon, 2015, s. 217.

⁷⁵⁴ Patrones, a.g.m., s. 217.

Ulusal Birlik Hükûmetinin ekonomi politikasını yeniden yapılandırması⁷⁵⁵ reel ekonomiyi kısmi iyileşmeye götürürken, drahminin başlıca Avrupa para birimleri karşısında hafifçe değer kaybetmesine neden olmuştur. Yunan para birimi İngiliz sterlini karşısında 1975'te yüzde 7,3, 1976'da yüzde 4,2 ve 1977'de de yüzde 0,8 oranında değer kaybetmiştir. Alman markı karşısındaki değer kaybı ise 1975'te yüzde 0,7 ve 1976'da da yüzde 7 dolayında olmuştur. Yunanistan Bankası⁷⁵⁶ indirim yüzdesini azalttığı için Ulusal Birlik Hükûmeti likidite krizini başarılı bir biçimde ele alabilmiştir. Ekonomik faaliyet, Yunanistan'ın AT'ye üyelik için başvurduğu 1976 yılından sonra hafifçe toparlanmıştır. Drahminin dolar ile bağı kesin bir biçimde koparılmış ve Yunanistan Bankası drahminin döviz kurunu, bir sepet değerini esas alarak belirlemeye başlamıştır. Drahminin döviz karşısında değerinin belirlenmesi, Yunan ekonomisinin rekabet edebilirliğini korumak amacıyla ekonomi politikası hedeflerine ulaşmanın yeni bir aracı olmuştur. Para politikasının hedefleri; fiyatlardaki artışı kontrol altına almak, ödemeler dengesini iyileştirmek ve ülkede ekonomik faaliyeti canlandırmaktır.⁷⁵⁷ 1981'in girişiyile birlikte PASOK'un sonbaharda yapılacak seçimler için iktidar yarışını önde götürdüğü ve Yunan tarihinde ilk kez bir sosyalist hükûmetin iktidarı elde edeceği açık bir biçimde görünmektedir.

Cumhurbaşkanlığı makamında 1975 Anayasası'na göre süper olarak nitelendirilen güçlere sahip olan Karamanles'in bulunmasına karşın Papandreou'nun başbakan olma olasılığı, burjuvazide göreceli bir gerginlik yaratmıştır. Yunanistan Bankasının Müdürü Zolotas'ın 8 Ocak 1981'de Karamanles'e gönderdiği olası gelişmelere dair not, karakteristiktir. Zolotas Cumhurbaşkanı'na, ülkenin huzuru ve demokratik kurumların güvenliği için sadece onun bulunduğu makamın gerçek bir garanti olduğunu belirtmekte, uzun zamandır içinde bulunulan yüksek enflasyon durumundan çıkabilmek için

⁷⁵⁵ Hrusafes İordanoglou, "E Oikonomia 1949-1974. Epivradunse - Stasimoteta - Anaptukse", *İstoria tou Neou Ellenismou 1770-2000*, t. 10, Athena, Ellenika Grammata, 2004.

⁷⁵⁶ Trapeza tes Ellados.

⁷⁵⁷ Ancak bu çabalar ikinci petrol kriziyle aynı zamana denk gelmiş, bu olumsuz ortamda Yunan ekonomisi aşağı yönlü bir seyir izlemiş ve GSYİH büyümesi 1978'de yüzde 7, 1979'da yüzde 3,3, 1980'de yüzde 0,7 ve 1981'de yüzde -1,8 olarak gerçekleşmiştir. Mihales Psalidopoulos, *İstoria tes Trapezas Tes Ellados 1928-2008: Apo Trapeza tou Kratous Egguetria tes Hrema Topistotikes Statherotetas*, Trapeza tes Ellados, Athena, 2004, s. 45-46.

dikkatli bir yönetim, uygulamalarda sabır ve tutarlılık gerektiğine işaret etmektedir.⁷⁵⁸

Yılın en önemli ekonomik gelişmesi (29.5.1979'da Katılım Antlaşmasının imzalanmasının ardından) Yunanistan'ın 01.01.1981'den itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılımı olmuştur. Yunanistan, geçiş düzenlemeleri⁷⁵⁹ dışında, Topluluk müktesebatını bu tarihten itibaren uygulamaya koyma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Aynı zamanda, mevzuatını Topluluk yasalarına tamamen uyarlamayı ve gerekli yasal değişiklikleri yapmayı da taahhüt etmiştir. Katılımdan birkaç ay sonra iktidara gelen PASOK'un Yunanistan'ın Avrupa yönelimine ilişkin tutumu ise belirsizdir. PASOK başlangıçta üyelikten uzak dururken daha sonraları Katılım Anlaşmasının şartlarının yeniden müzakere edilmesi politikasını benimsemiştir.

3.2.4. PASOK'un Ekonomi Politikasının Ana Hatları

Nikolaos, "Konstantinos Karamanles'in adı demokrasinin restorasyonuna ve parlamenter sistemimizin ona dayanıklılık ve uzun ömür sağlayan kurumlarla sağlamlaştırılmasıyla bağlantılıysa Andreas Papandreou'nun adı, Yunanistan'ın uzun yıllardır yaşadığı sakin siyasi ortamı destekleyen toplumsal uyumun yaratılmasıyla birlikte, ekonominin toplumla uzlaştırılmasıyla bağlantılıdır."⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ Zolotas 3 Ekim 1981'de istifasını vermiş ve yerine Gerasimos Arsenes, Yunanistan Bankasının başkanlığına atanmıştır. Psalidopoulos, a.g.e., s. 299, 303.

⁷⁵⁹ Özellikle iki tarım ürünü ve işçilerin serbest dolaşımı faslına dair yedi yıllık bir geçiş dönemi öngörülmüştür. Ekonominin bazı kesimlerinde veya ülkenin bir bölgesinde istisnai güçlükler belirmesi durumuna ilişkin özel önlemler için de hazırlık yapılmıştır. Yunanistan, özellikle tarım ve sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerini kademeli olarak kaldırmak zorunda kalmıştır. İlaveten aşamalı olarak kaldırılacak olan 14 endüstriyel ürün dışındaki bütün nicel kısıtlamaları derhal kaldıracaktır. Üçüncü ülkelerle yapılan ticaret söz konusu olduğunda Yunanistan, beş yıllık bir geçiş döneminde AET Ortak Tarifesine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Kamu maliyesi alanında Katma Değer Vergisinin yürürlüğe girmesi için üç yıllık bir geçiş dönemi getirilmiş, sermaye hareketleri hemen birkaç istisna dışında serbest bırakılmıştır. Geçiş döneminde Yunanistan'ın Avrupa Para Sistemine katılımı tartışılacakken, drahminin diğer para birimleri karşısında reel döviz kurunu izlemesini olanaklı kılmak için Atina'da bir döviz piyasası kurulması gerekli görülmüştür. Bkz; Ekthese tou Dioikete gia to etos 1979, *Trapeza tes Ellados*, s. 137-141.

⁷⁶⁰ N. Nikolaou, "Andreas Papandreou", *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

demektedir. Peki, Andreas Papandreou'nun ekonomik politikasının karakteristik özellikleri ve başlıca uygulamaları nelerdir?

Özellikle Yunanistan'ın son yıllarda içinde bulunduğu ekonomik kriz bağlamında Andreas Papandreou'nun ekonomi politikası da çokça tartışılan konulardan biri olmayı sürdürmektedir. Bir kesim onu mevcut krizin başlıca sorumlusu olarak görürken, ulusal ekonomiyi bugünkü kuşağın torunlarının bile ödeyemeyeceği bir borç batağına soktuğunu ve Yunanistan'ı Avrupa'dan çıkarmak ve Küba veya Arnavutluk yapmak isteyen bir Üçüncü Dünya lideri olduğunu iddia etmektedir. Diğer bir kesim ise parlak akademik geçmişiyle çok önemli bir ekonomist olduğunu, siyasete girmek üzere Yunanistan'a dönmeyip bu kariyere devam etseydi çok daha büyük başarılarla imza atacağını kesin olduğunu ifade etmektedir.

Andreas Papandreou, ekonomi alanında öğrenim görmüş ve kariyer yapmış bir siyasetçidir. Ekonomist kimliği, siyasetçi kimliğinin gölgesinde kalmış hatta belki pek bilinmiyor olsa da, gerek genel gerekse onun dönemi bağlamında Yunanistan ekonomisi incelenirken bu kimliğin vurgulanmasını gerekli kılmaktadır.

3.2.5. Ekonomi Profesörü Andreas Papandreou

Andreas Papandreou'nun bilimsel çalışmalarının gövdesi, 1949 yılında American Economic Review'da yayımlanan "Tekelci Güç ve Piyasa Yapısı" konulu ilk önemli makalesi ile o yıldan itibaren konuşulmaya başlanmış ve 1950'lerin ortalarında tamamlanmıştır. 1953 ve 1955'te, "ekonomistler tapınağının" iç odalarına giriş sertifikalarının geleneksel ana sponsorları olan AER, E. Journal ve Econometrica adlı üç dergide çalışmaları yayımlanmıştır.⁷⁶¹

⁷⁶¹ Pepelas'a göre "Andreas Papandreou, 1940'ların ortasından ve özellikle 1950'lerden itibaren ekonomi bilimi alanında dünya çapındaki en ünlü Yunan ismi olmuştur ve öyle olmaya da devam etmektedir." Adamantios Pepelases, "O oikonomologos Andreas Papandreou: Skepse upselon", *Anoighto Parathuro*, 22 İouniou 2017, <https://www.anoixtoparathyro.gr/%CE%BF-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CF>

Papandreou, 1960'lı yılların başlarında ekonomik düşünceye önemli ölçüde katkıda bulunmuş bir bilim insanı olarak kendisini kanıtlamış durumdadır. Peki, siyasetçi Andreas Papandreou, ne tür bir ekonomisttir?

“Akademik topluluğun dışında kalan ve belki de akademik çalışmalarının farkında olmayan içindeki bazılarının bile onun hakkındaki izlenimi, Marksist olduğu yönündedir. Gençliğinde bir Troçkist olduğunu duymuş olabilirler. Lideri olduğu bir sosyalist parti kurduğunu da kesinlikle bilmektedirler. Bazıları 15 kitabından biri olan Paternalist Kapitalizm adını da duymuştur. Bu başlık, sistemi eleştiren bir heretik olduğu izlenimini pekiştirmektedir.” bilgisinin yer aldığı Papandreou Vakfının resmî internet sitesinde onun ne tür bir ekonomist olduğu sorusu kısaca şöyle yanıtlanmaktadır: “Neo-klasik, yani Marksist olmayan bir iktisatçıydı. ‘Neo-klasik’ ekonomi, Amerika'nın bütün üniversitelerinde öğretilmektedir.”⁷⁶² Oğlu Nikos Papandreou da, babasının akademik kariyeri boyunca kapitalizmin kuramlarını yıkmak değil, gelişmesine katkıda bulunmak için çaba gösterdiğini belirtmektedir.⁷⁶³

1943 yılında yirmi dört yaşında, Harvard Üniversitesinde doktora derecesini Profesör W.L. Crum'un danışmanlığında, “Girişimcilik Faaliyetinin Türü ve Genişliği”^{*} başlıklı teziyle almıştır.⁷⁶⁴ Konu, daha sonraki yıllarda hem

<http://www.iap.gr/agp/content/Document.aspx?d=7&rd=5499005&f=1426&rf=-1&m=4734&rm=9646179&l=2#1>, Erişim: 20 Ekim 2019.

⁷⁶² Neo-klasikler, Marx ve Ricardo'nun değil, Marshall ve Jevons gibi önceki yüzyılın "klasik" geleneğinin devamıdır. Andreas G. Papandreou-O oikonomologos, *Ídruma Andrea G. Papandreou*, <http://www.iap.gr/agp/content/Document.aspx?d=7&rd=5499005&f=1426&rf=-1&m=4734&rm=9646179&l=2#1>, Erişim: 7 Kasım 2019.

⁷⁶³ Pepelases, a.g.m.

* To Eidos kai To Euros Tes Epiheirematikes Drasteriotetas

⁷⁶⁴ Andreas G. Papandreou-O oikonomologos,; Antonakes, ülkesinin büyük savaş macerasına girdiği yıl Andreas'ın, ABD'deki çalışmaları ile yeni bir başlangıç yaptığını ifade etmektedir. Oysa o sırada eski sınıf arkadaşları ve dostları Epir'in karlı dağlarında kahramanca savaştıkları Faşist İtalya'ya karşı kazandıkları zaferlerle bütün dünyada hayranlık uyandırarak ölmektedirler. Antones Antonakos, *Andreas*, 6 Ianouariou 2017. http://ellintekton.blogspot.com/2018/03/blog-post_99.html, Erişim: 11 Kasım 2019. Drinas onun ABD'ye gidişini şu şekilde anlatmaktadır: “Öğrenimini ABD'de sürdürme planları, Papandreou Yunanistan'dan ayrılmadan önce başlatılmıştı. Atina Koleji'nin Başkanı Omeros Nteivis, eski dekan ve tarih profesörü Harilaos Lagoudakes'e yaklaşmakta olan gelişini önceden bildirmişti. Andreas, Lagoudakes'in en sevdiği öğrencilerden biriydi. Papandreou'nun gemisi New York Limanı'na demirlediğinde, Harilaos Lagoudakes onu karşılamaya gidenler arasındaydı. Papandreou, Nteivis'den Harvard ve

düşüncesinin hem de siyasetinin değişmezlerinden birini, büyük bürokratik örgütlerin egemen olduğu bir toplumda yaratıcı faaliyete ilişkin eylem umutlarını yansıtmaktadır.⁷⁶⁵

Papandreou, doktora derecesini aldıktan birkaç ay sonra 11 Ocak 1944'te, iki yıllık bir süre için ABD Donanmasına katılmıştır.⁷⁶⁶ Temmuz 1944'te babasının aracılığı ile Bretton Woods'taki Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansına katılan Yunan heyetinde yer almak için Donanmadan kısa süreli izin almıştır. Kahire'de sürgünde bulunan hükümet tarafından gönderilen Yunan heyetinin başkanı, Kuriakos Varvaresos'dur. Andreas'ın rolü sürgündeki Başbakan olan babası tarafından belirlenmiştir. Orada görüşleri, savaş sonrasında Batı Avrupa'daki ekonomik iyileşme için ABD'nin borç verme aracı olarak hizmet edecek iki finans kurumu olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonunun (IMF) kuruluşunun temelini oluşturan İngiliz ekonomist John Maynard Keynes'i tanımıştır.⁷⁶⁷ Görünüşe bakılırsa Georgios Papandreou, oğlunun Bretton Woods Konferansına katılımını, Yunanistan'a dönmesi için bir fırsat olarak görmektedir. Ancak Andreas kendi görüşlerinde direnmiştir.

Papandreou, ABD silahlı kuvvetlerinde görev yapan yabancı statüsünden yararlanmış, Kasım 1944'te Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni bir hayata

Princeton Üniversitesi için tavsiye mektupları da almıştı. Lagoudakes'in Papandreou'ya sunduğu yardım paha biçilmezdi ve aynı şey yirmi yıl sonra Yunanistan'daki siyasi kariyerinin başında, Lagoudakes artık State Department'te Yunanistan konularında kıdemli analist olarak görev yaptığı sırada gerçekleşecekti. Lagoudakes sayesinde Papandreou, ABD'ye geldikten sadece birkaç ay sonra, Harvard Üniversitesine, özellikle Büyük Buhrandan sonra ABD için önemi artan bir dal olan ekonomi alanında lisans üstü derecesi için girmeyi başarmıştır." Spuros Drainas, *Andreas Papandreou, E Gennese Enas Politikou Antarte*, Ekd. Psuhogios, 2013.; Aynı konuda kendisi şunları söylemektedir: "Harvard lisansüstü çalışmalar için beni hemen kabul etti, ancak doktora diploması için ekonomiyi bitirmiş olma şartıyla. Ama ben iktisat okumamıştım. Böylece Harvard'daki ilk dönem benim için çok karmaşıktı... Harcamalarımı karşılamak için Teoloji Fakültesinin pencerelerini temizliyordum. Yıkıcı bir program aldım. Sabah 6'dan akşam 12'ye kadar. Aylarca ses çıkarmadım, sinemaya, eğlenceye vb. bile gitmedim. Yılı "çok iyi" ile geçtim. Bu bana başa çıkabileceğimi kanıtladı ama hayatımın en kritik aşamasıydı!" Kasime, a.g.m.

⁷⁶⁵ Spuros Drainas, *Andreas Papandreou, E Gennese Enas Politikou Antarte*, Ekd. Psuhogios, 2013.

⁷⁶⁶ Papandreou'nun bunu ABD vatandaşlığını almak için yaptığı, muhalif çevrelerde yaygın bir görüştür. Donanmadaki görevi esnasında 15 Nisan 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler Tüzüğü imzalanırken Yunan heyetinin tercümanıdır. Böylece Papandreou, savaş sonrası dünyasının yaratılışı için kritik bir zamanda hazır bulunmuştur. Antonakos, a.g.m.

⁷⁶⁷ Drainas, a.g.e.

başlama kararlılığını teyit ederek ABD vatandaşlığı almıştır.⁷⁶⁸ Bu arada, Yunanistan'daki olaylar dramatik bir dönemece girmiş, Georgios Papandreou hükûmeti, Aralık 1944 olayları sonucunda istifa etmiştir.

Andreas Papandreou, Donanma'daki hizmetinin sona ermesinden kısa bir süre sonra Nisan 1946'da Cambridge'e dönmüş ve Harvard Yaz Okulunda ders vermeye başlamış, Yunan gerçekliğinden izole bir biçimde 1946-47 akademik yılını Harvard'da ekonomi konulu tanıtım oturumlarının koordinatörü olarak geçirmiştir. Yıl boyunca Üniversitedeki bağlantılarını güçlendirmiş, yeni ve önemli tanışıklıklar edinmiştir. 1947 sonbaharında Minnesota Üniversitesinde ders vermek için Cambridge'den ayrılmış, Galbraith'in güçlü tavsiyeleriyle yeni işe alınanlara dair durumun daha üstünde bir adım olan doçent unvanı ile başlamıştır. Kısa bir süre sonra da ekonomi profesörü olmuş,⁷⁶⁹ 1956 sonbaharında da Berkeley'e taşınmıştır. 1956-1959 yılları arasında Berkeley'de Ekonomi Fakültesinin dekanlığını yürütmüştür. 1959'da bir araştırma geliştirme programı için Fulbright-Guggenheim Vakfı Bursu ile bir yıllığına Yunanistan'a dönmüştür.⁷⁷⁰ 1961'de ise Konstantinos Karamanles'in önerisini kabul ederek 18 Ağustos'ta Ekonomik Araştırmalar Merkezi* Bilim Genel Direktörü ve Yönetim Kurulu Başkanı olarak göreve başlamış, Yunanistan Bankasına danışman olarak atanmıştır.⁷⁷¹ Bu görevde iki yıl kalacaktır. Siyasetle bu ilk

⁷⁶⁸ Drainas, a.g.e.

⁷⁶⁹ Kasime, a.g.m. İzleyen dokuz yıl boyunca, 1956 yılına kadar Minnesota Üniversitesinde kürsü sahibi olmuş ve bu sürenin büyük bölümünde Kennedy yönetiminin Ekonomi Danışmanları Konseyi Başkanlığını üstlenecek olan Walter Heller ile aynı ofisi paylaşmıştır. Drainas, a.g.e.

⁷⁷⁰ O Andreas G. Papandreou, Akadimaiko Viografiko, *Ídruma Andrea G. Papandreou*, http://www.archeio.gr/ap_ac_cv.html, Erişim: 17 Kasım 2019.

* Kentro Oikonomikon Ereuvov

⁷⁷¹ Bu esnada 1957 yılında ayrıca Amerikan Adalet Bakanlığında danışman olarak da görev yapmıştır. O Andreas G. Papandreou, Akadimaiko Viografiko,; 1959 da bir yıl Atina'da kaldığı süre zarfında babası onu siyasete girmesi için ikna etmeye çalışmış ancak başaramamıştır. Yöntem daha sonra Başbakan Konstantinos Karamanles aracılığıyla bulunmuştur. Kasime, a.g.m.; Andreas Papandreou rakiplerinde -özellikle de sağ kanat, muhafazakâr kesim- geçmişini araştırma ve ortaya çıkarma çabalarına neden olmuştur. Metaksas döneminin "Papandreou davası", tanınmış sağcı gazeteci aile Athanasiades'in E Emera gazetesi tarafından yeniden yayımlanmıştır. 10 Haziran 1964'de birinci sayfasında, "1939'da A. Papandreou anarşist olarak tutuklandı" diye yazan Gazete, ertesi gün yine birinci sayfasında Andreas'ın Troçkist geçmişini, kendisinin ve yoldaşlarının tutuklandığını doğrulayan Metaksas'ın Güvenlik Müsteşarı ve ERE Milletvekili K. Maniades tarafından yapılan açıklamaya ve imzaladığı pişmanlık belgesine yer vermiştir. Maniades, Papandreou'nun bu geçmiş ile ABD'den döndükten sonra Yunanistan Bankası ve Ekonomik Araştırma Merkezi Başkanının Mali Danışmanı olarak atanmasını yasal

temasında hedef olarak ekonomik büyümeyi sağlamak için iktidar (ordu - monarşi - burjuva sivililer) yapısı ile çatışmayı belirlemiştir.

Cunta döneminde 1968'de Stockholm Üniversitesi'nde, 1969-1974 yılları arasında ise yerleştiği Kanada'da, York Üniversitesi'nde Ekonomi Profesörü olarak çalışmıştır.⁷⁷²

Papandreou'nun ellili yıllarda egemen olan ekonomi teorisi ile ilgili problemleri olmasına rağmen, bir başka dünya görüşüne dair öneride de bulunmamaktadır (örneğin Marksist). Mevcut olanı daha geniş uygulama gücüne sahip olacak şekilde geliştirmek ve iyileştirmek istemektedir. 1950'de Ekonomi ve Sosyal Bilimler başlıklı makalesinde⁷⁷³, ekonominin ilerlemesi için sosyal bilimlerin kullanılması gerektiğini önermiştir. İnceleme dönemimiz, ekonomi üzerine böyle

prosedürler gereği sorgulamaktadır: "Andreas, mevcut geçmişi ile devlet aygıtında üst pozisyonlarda bulunmak için Toplumsal Düşünce Belgesini nasıl almıştır?" A. Papandreou, Şubat 1961'de bir belge talebinde bulunmuş ve almıştır. Ancak bunun için ya yetkililer bunu atlamış olmalı ya da buna ilişkin kanıt bulunmamalıdır. Tek veri kaynağı, Güvenlik makamları tarafından tutulan şahsi dosyalardır. Andreas'ın geçmişi, cuntanın gelişine kadar tartışılmaya devam etse de soruşturma, 1967'de ASPİDA davası vesilesiyle başlamıştır. Davanın Kraliyet temsilcisi -Emniyet'te Papandreou'nun Metaksas dönemi kayıtlarına ilişkin dosyasının bulunmadığı şeklindeki ifadesinden sonra- 27.2.1967'de, yazılı olarak Atina Savcılık Ofisinden soruşturma başlatmasını istemiştir. 3.3.1967 tarihinde Savcılık ön inceleme talimatı vermiş, inceleme raporu 28.3.1967 tarihinde Cumhuriyet Savcısına iletilmiştir. İlgili rapor, davanın meçhul failler arşivine gönderilmesine neden olmuştur çünkü Papandreou'nun Metaksas döneminde bir davasının olup olmadığı, onun hakkında bir dosya oluşturulup oluşturulmadığı, var ise imha edilip edilmediği -veya kim tarafından- hususlarının tespiti mümkün olmamıştır. Andreas'ın Metaksas döneminde oluşturulmuş olması gereken dosyasının çok sonra yayımlandığı, hatta imzaladığı pişmanlık belgesinin internette dolaştığı belirtilmelidir. Nihayetinde bir dönem bu materyal kayıtlardan çıkmış, bilinmeyen ellere geçmiştir. Bu, 1939 ile Papandreou'nun Yunanistan'a dönmesine kısa bir süre kala 1961 yılları arasında olmuş olmalıdır. Aksi takdirde 1961'de bir Toplumsal Düşünce Belgesi alması mümkün olmayacaktır. Belgenin dolaşıma sokulması, dosyanın muhalifleri tarafından ele geçirildiği veya başta arkadaşlarında olsa bile daha sonra muhaliflerin eline geçtiği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Andreas'ın Metaksas dönemine ilişkin gizli dosyası, kendi soruşturmasını gerçekleştiren ancak kesin bir sonuca varamayan cuntanın da ilgisini çekmiştir. Ancak cunta boşluğu, Andreas'ın Emniyetteki dosyasına 4 Ağustos dönemindeki dostlarının dosyalarındaki kendisinden bahsettikleri belgelerin kopyalarını yerleştirerek doldurmaya çalışmıştır. İki tür belge söz konusudur. Cunta öncesi ve cunta dönemi. Andreas'ın kayıp dosyasına ilişkin 1967 soruşturması ve savcılık raporunda yedi adet belgenin yanı sıra davayı aydınlatacağı düşünülen üç polis memuru ile bir tanığın ifadeleri yer almaktadır. Bu arada soruşturma raporunda belirtilen tanıkların tanık ve ifade özetinde belirtilenlerle tamamen aynı değildir. Giorgos Petropoulos, Nikolas Zerganos, Nikos Hatzedemetrakos, Kostas Manimanakes, Elene Katsigianne, "E Deksia sto Kunegi tou Andrea", *E Efemerida ton Suntakton*, 24 Septemvriou 2017.

⁷⁷² O Andreas G. Papandreou, Akadimaiko Viografiko.

⁷⁷³ A. G. Papandreou, "Economics and the Social Sciences", *Economic Journal*, Vol LX, No. 240, December 1950, p. 715-723.

bir akademik kariyer ve geçmişe sahip bir Başbakanın dönemidir. Dolayısıyla Papandreu'nun iktidar döneminde iç siyasi bağlamdaki söylemleri sıklıkla, yirmi yıllık akademik kariyerinin mirası olan politik ekonominin jargonudur.

3.2.6. 1981 Sonrasının Yeni Ekonomi Politikası Çerçevesi

PASOK'un iktidara yürüdüğü kısa tarihinde, programsal niyetlerinde çarpıcı bir değişiklik meydana gelmiştir. Hareketin “insanın insan tarafından sömürsüne son verme”, “insanın özgürlüğü” gibi Kuruluş Bildirgesinde tanıtılan stratejik hedefler, 1977 ile 1981 arasında “farklı gelir grupları arasındaki mesafenin daraltması”, “periferik kalkınmanın” üstesinden gelinerek gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması”, “öz destekli ulusal kalkınma” gibi hedeflerle yer değiştirmiştir. PASOK, 1981 seçimlerinden yalnızca birkaç ay önce Hükümet Programını veya Halkla Sözleşmesini açıkladığında belgenin, Partinin 1974 tarihli bildiriyle küçük bir benzerliği olduğu konusunda çok az anlaşmazlık vardır. Daha önceki bildirinin radikal ve stratejik hedeflerinin yerine, “durgunluk ve enflasyonun” birlikte üstesinden gelinmesi gibi hedefler göze çarpmaktadır.⁷⁷⁴

Hükümet olarak ilk ekonomi açıklamasında PASOK, bu hedeflere ulaşmak için bir dizi neo-Keynesyen önlem ortaya koymuştur. Orta ve düşük seviyedeki gelirlerin güçlendirilmesi ve üretken yatırım teşvikleri “yeni politikası” ile üretim teşvik edilecektir.⁷⁷⁵ Kamu yatırımlarının yakından incelenmesine ve yaygın vergi kaçakçılığının ortadan kaldırılmasına yönelik paralel bir çabaya ek olarak “temel ürün ve hizmetler” için fiyat kontrolleri uygulanacaktır. “Sorunlu şirketler” (borçlu şirketler) rasyonel hale getirilecek ve tekellerin faaliyetlerinin kesin kontrolünün sağlanabilmesi için kamu sektöründe “yapısal değişiklikler”

⁷⁷⁴ Spourdalakis, “The Greek Experience”, p. 250-251.

⁷⁷⁵ İlk önlemler paketi, 1982'de yılbaşı arifesinde televizyonda bizzat Andreas Papandreu tarafından ilan edilmiştir. Hükümet, bu önlemleri finanse etmek için bir yıl önce Fransa'da Komünist- Sosyalist hükümet tarafından test edilmeye başlanan neo-Keynesyen bir politika karışımına başvurmuştur. Vasiles Papagioutopoulos, *O Andreas Papandreu Kai E Epohe Tou, Ta Nea*, s. 204.

yapılacaktır.⁷⁷⁶ Devamında da ekonominin stratejik sektörlerinin kamulaştırılması, ilaç ve silah endüstrisi gibi daha zayıf bazı endüstriyel sektörlerin devlet kontrolü altına alınmaları gerekmektedir. Bu arada PASOK'un 1981'deki etkileyici zaferi, beklentileri gerçekten aşırı biçimde yükseltmiştir.

Papandreou, iktidara geldiğinde Yeni Demokrasi hükûmetinin ve olumsuz uluslararası ekonomik iklimin manevra özgürlüğünü engellediğini iddia etmekte zaman kaybetmemiştir. Yunanistan'ın ekonomik durumundaki bozulma elbette ciddidir. Sürekli yüzde 20'nin üzerinde bir enflasyon oranı ile karakterize edilirken, yüzde 10'a yaklaşan işsizlik oranı söz konusudur. En azından kısmen PASOK'un kamulaştırma planlarının olası etkileri ile ilgili korkuların yol açtığı düşük yatırım ve düşük verimliliğin yanı sıra gemi taşımacılığı ve turizm gibi iki geleneksel destekten elde edilen gelirlerde belirgin bir düşüş görülmektedir. Uzun yıllardır ilk kez emlak fiyatları düşmektedir ve bu, zor zamanlar için garanti olarak değerlendirildiği bir toplumda ekonomik krizin işaretidir. Ekonomik çıkmaz hükûmeti çok zorlu önlemlere zorlamıştır. Devlet sektöründe çalışanlar için grev hakkını ciddi bir biçimde sınırlayan yasalar ile birleştğinde PASOK'un uyguladığı sert ücret dondurması tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır.⁷⁷⁷ Oysa miting ve kampanyalarında yıllarca ücret ve maaşların enflasyona endeksleneyeceği vaadinde bulunmuştur.

PASOK'un iktidarı ile birlikte Yunanistan'daki siyasi yaşam daha liberal hale gelmiştir ancak ekonomi alanında radikal değişiklikler yaşanmamıştır. Ekonominin kilit sektörlerinin kamulaştırılması son derece sınırlı kalmıştır. Mali kısıtlamalar, hükûmetin büyük yapısal reformları gerçekleştirme konusunda manevra özgürlüğünü ciddi bir biçimde engellemiştir.

Yeni hükûmet, iç talebi arttırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeye çalışmıştır. PASOK, açık bir Keynesyen politika ve solcu bir kalıbı takip etmiştir. Büyüme stratejisinin temel unsuru, düşük ücretliler için gelir artışını içeren bir politikadır. Oysa gelirdeki artışın yerli üretimi teşvik etmediğine, bunun yerine tasarrufların

⁷⁷⁶ Spourdalakis, "The Greek Experience", p. 252.

⁷⁷⁷ Clogg, "PASOK in Power: Rendezvous with History or with Reality?" p. 438.

ve ithalatın artmasına yol açtığına dair inandırıcı göstergeler bulunmaktadır.⁷⁷⁸ Yani hükûmetin, artan gelirlerin yeni yatırım ve üretimi kısa sürede teşvik edeceği varsayımı gerçeğe dönüşmemiştir.

Temel problemler, hükûmetin açıkça Yunanistan ekonomisinin talep yönetimi tarafından çok hızlı bir şekilde uyarılmasını beklemesinden kaynaklanmıştır. 1982'nin sonunda küresel göstergeler ekonomide hafif bir iyileşmeye işaret etmekteyse de, bu olmamıştır.⁷⁷⁹

Az gelişmişlik, yapısal ekonomik açıklar ve enflasyon, düşük büyüme oranları, kamu borçları ve ödemeler dengesindeki açıklar gibi gerçek sorunlar, Yunan toplumunun yapısal reformu için gerekli manevra kabiliyetini sınırlamaktadır. PASOK deneyimi dünya çapında ekonomik zorlukların yaşandığı bir zamanda gerçekleşmektedir. Halen mevcut olan klientalist ilişkiler, Yunanistan'da sosyalist bir örgütlenmenin ve sınıf bilincinin gelişmesini güçleştirmektedir. Sanayi işçileri diğer Avrupa ülkelerindeki kadar önemli değildir. Köylüler geçmişte güçlü ve özerk bir hareket inşa edememişlerdir. İç Savaş sonrası yaşanan baskılar ve yaygın komünizm karşıtlığı, sol muhalefeti engellemiştir. Seçim sistemi iktidardaki siyasi güçleri desteklemiştir ve bu ne zaman yeterli olmazsa, ordu müdahale etmekte tereddüt etmemiştir.

Son olarak Yunanistan'da özel bir "ideolojik formalizm" biçimi vardır. Böylece radikal ve aşırı ideolojik ihtilaflar, mevcut siyasi sistemi gerçekten tehlikeye atmadan cereyan edebilmektedir.⁷⁸⁰ İzleyen bölümde, yukarıda bahsedilen çerçevede hareket eden Andreas Papandreou ve hükûmetinin politikalarına biraz daha yakından, uygulamaları penceresinden bakılmıştır.

⁷⁷⁸ Papagioteopoulos, a.g.e., s. 206.

⁷⁷⁹ Heinz-Jürgen Axt, "On the Way to Self-Reliance? PASOK's Government Policy in Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 2, Number 2, October 1984, p. 197.

⁷⁸⁰ Mouzelis, Nicos P., *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, London and Basingstoke: Macmillan Press, 1978, p. 134-136.

3.2.6.1. PASOK Hükûmetinin Uygulamaları, 1981-1989

Ülke ekonomisinin, temel özellikleri durgunluk ve yüksek parasal ve makroekonomik istikrarsızlık olan kötü durumu, PASOK'un 1981'de iktidara gelmesine katkıda bulunmuştur. Yeni ekonomi ekibi, kısa vadeli istikrar önlemleri, orta-uzun vadeli üretken yeniden yapılandırma ve ekonominin modernizasyonu önlemlerinin bir kombinasyonunu öngören alternatif bir strateji denemiştir. Bu, "demokratik planlama", "kamulaştırma" ve öz yönetimli üretim entegrasyonunun yanı sıra Ortak Pazar eleştirisinde ısrarlı, son derece iddialı ve radikal bir ekonomi programıdır. 1981'den 1985'e kadar ki politikaların temel özelliği, devlet müdahalesinin merkezi rolü olmuştur.⁷⁸¹ Hedef, iç talebin harekete geçmesiyle ekonominin yeniden yapılandırılmasını ve uzun vadeli büyüme politikalarının başarısını sağlayacak olan makroekonomik ortamı yaratmaktır.

Gelir politikası açısından ücret ve maaşlardaki cesur artış, üretkenliğin üzerine istikrarlı bir şekilde taşınmıştır. Ocak 1982'de ücret artışları⁷⁸² ve Otomatik Endekslemenin* başlatılması, diğer sosyal gruplara kıyasla ücretli çalışanlar ve ücretli çalışanlar içindeki daha düşük ücretliler lehine yeniden dağıtım olanağı vermiştir.⁷⁸³ Bunlar, özellikle petrol fiyatlarındaki son zamanlardaki artışın neden

⁷⁸¹ Patronos, a.g.m., s. 219.

⁷⁸² 1982'de PASOK işçiler, emekliler ve çiftçilere büyük artışlar sağlamıştır. Ulusal verilere göre 1981 yılında kamu ve özel sektörde istihdam edilen sayısı 3,5 milyon, toplam ücret tutarı 831,4 milyar drahmi iken, 1982'de ücretlerin toplamı 1.069.3 milyara yükselmiştir. Ardı ardına devam eden artışlar sonucunda bu miktar 1986 yılında 2.204.3 milyar olmuş, asgari ücret ise 589 drahmiden 1.660 drahmiye yükselmiştir. Nikolaou, a.g.m.

* Automate Timariothmike Anaprosarmoge (ATA)

⁷⁸³ Tokas, ATA'nın kurumsallaşmasını, PASOK'un, "sosyalist değil, sosyal yağma" olarak nitelendirdiği gelir politikasının bir parçası olarak görmektedir. ATA ve Ocak 1982'de düşük kamu çalışanı ve emeklileri maaşlarına verilen önemli artışlarla, birçok düşük maaşlının ceplerinin kayda değer şekilde ısındığının doğru olduğunu belirtmekte ancak aynı yıl bütçeye konulan keskin vergi artışlarının, bu artışları önemli ölçüde "yediğine" işaret etmektedir. O zamanlar PASOK hükûmeti Yunanistan'da enflasyon olduğunu açıkça itiraf etmektedir. Bu nedenle ATA'yı, ücretlerin ve emekli maaşlarının enflasyon karşısında satın alma gücünün asgari düzeyde korunmasını sağlayacak bir savunma mekanizması olarak yasalaştırmıştır (Resmi oranlardaki artışa bağlı olarak her dört ayda bir ücret ve emekli maaşlarının artacağı öngörülmektedir). 1982'de, ücretler ve emekli maaşları için 1982 bütçesi toplam harcamaları yüzde 35,5 oranında artmış ve bu artışa rağmen resmi enflasyon 1981'deki yüzde 24,8'den 1982'de yüzde 21,3'e düşmüştür. Lampros Tokas, "Den einai sosialistike alla... sozialestrike", *Rizospastes*, 12 Genare 1997.

olduğu yoğun bir enflasyonist baskı döneminde gerçekleşmiş ve iş gücü maliyetlerinde keskin bir artışa neden olmuştur.

Gerasimos Arsenes'in Ekim 1981 seçimlerinden sonra Yunanistan Bankasının yönetimini devralması, para politikasının uygulanmasında kamunun varlığını daha güçlü hissettireceğini göstermiştir. Daha geniş bir ekonomik ve sosyal politika hedefinin gerçekleştirilebilmesi için bankacılık sisteminin daha verimli işlemesi gereği, başlangıç hedefi olarak ilan edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra hedef; ekonomiyi istikrara kavuşturmak, enflasyonu ve cari işlemler açığını kontrol etmek haline gelmiştir. Para politikasının gevşetilmesi, Para Kurulunun kaldırılması (1266 sayılı Yasa)⁷⁸⁴ ve bazı yetkilerinin Bankadan uzaklaştırılması ile aynı zamana denk gelmiştir.⁷⁸⁵

Ödemeler dengesi problemlerini ele almak için 1983 yılının Ocak ayında drahminin değerinin dolar karşısında yüzde 16, ECU* karşısında ise yüzde 15 düşürülmesini içeren bir istikrar programı uygulanmıştır. Ekonomi politikası izleyen yıl tekrar gevşetildiğinden bu çaba, ülke ekonomisi üzerinde ve daha açık ve rekabetçi bir ortama uyum sağlaması konusunda uzun vadede olumlu bir etki yaratmamıştır. AET'ye katılım ise, ticaret dengesini daha da kötüleştirmiştir.⁷⁸⁶ Öte yandan kamu harcamalarındaki artış, kamu gelirlerindeki artışı fazlasıyla aşmıştır.

İtici güçler kamu tüketimi, sosyal güvenlik harcamaları ve kamu borç geri ödeme yükümlülüklerindeki istikrarlı artıştır. Merkezi yönetim harcamalarındaki artış, kamu yatırımlarından değil, bütçe harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeye, ilke olarak devlet memuru emeklileri ve çalışanlarının

⁷⁸⁴ "Nomos 1266", *Efemeres tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias*, 2 İouliou 1982.

⁷⁸⁵ 1981'de yüzde 24,5'e ulaşan fiyat artışları 80'lerin sonlarına kadar iki haneli seviyelerde kalırken, 1981'i izleyen beş yıl için yılda yaklaşık yüzde 20 civarında gerçekleşmiştir. 1980'de GSYİH'nin yüzde 2,6'sını bulan genel yönetim açığı artarak 1981'de yüzde 8,7'ye, 1985'de ise yüzde 11,6'sına ulaşmıştır. Para arzındaki artış 1981'de yüzde 35,7, 1982'de yüzde 28 ve 1984'te de yüzde 29,6 olmuştur. Psalidopoulos, a.g.e., s. 48-49.

* European Currency Unit

⁷⁸⁶ Açık 1978'deki 4.342.8 milyon dolardan, 1981'de 6.696.8 milyon dolara ve 1985'te de 6.267.9 milyon dolara ulaşmıştır. Tasos Giannitses, *E entakse sten EK kai eiptoseis ste viomehanía kai to emporio*, Athena, İdruma Mesogeiakon Meleton, 1988.

maaşlarındaki artış (özellikle de seçim öncesinde zirveye ulaşan) katkıda bulunmuştur. Ayrıca emekli sayısındaki artış da, sosyal harcamalardaki artışı yükseltmiştir. Katkıda bulunan bir diğer faktör de kamu işletmelerinin artan açığıdır.⁷⁸⁷ Bu açık yatırımlardan değil, gelir politikası ve personel artışının sonucunda artan maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik faaliyetin diğer alanlarındaki yönetim de zayıftır. PASOK hükûmetleri, sayısı oldukça fazla olan “sorunlu işletmeler” meselesini çözmeye çalışmış bu da ekonomi politikasında özel bir problemlili alan açmıştır.

Andreas Papandreou'nun ilk dört yıllık döneminin önemli uygulamalarından biri, çoğu kârsız birçok özel şirketin devletleştirilmesidir.⁷⁸⁸ Çoğu durumda bunun nedeni şirketlerin kârsız olmalarıdır. Bu olgu, hükûmetin durumu yanlış bir biçimde ele almasıyla birleştiğinde hasar artmıştır. Zira hükûmet, işletmelerin yalnızca yüksek devlet sübvansiyonlarıyla ayakta kalmasına neden olarak zararları artırmıştır. 1980'lerin artan partizanlığı ile birleştiğinde devletleştirmeler, hükûmetlerin ekonomi üzerinde giderek daha kontrolcü olmasına katkıda bulunmuştur. Bu devletçi modelin olumsuz etkileri ekonominin düşük büyüme hızında ve düşük üretken yatırım boyutunda belirginleşmiştir.⁷⁸⁹ Bir ülkenin üretim altyapısının büyümesine katkıda bulunan üretken yatırımlar önemli ölçüde azalmıştır.

⁷⁸⁷ Toplam kamu işletmeleri açığı 1980'de GSYİH'nin yüzde 2,7'sinden 1985'te yüzde 5,5'e yükselmiştir. Patrones, a.g.e., s. 219.

⁷⁸⁸ 1386/1983 sayılı Yasa ile Ulusal Ekonomi Bakanı'nın denetiminde olan Ekonomik Yeniden Yapılanma Teşkilatı (Organismos Oikonomikes Anasugkrotesses AE (OAE)) adı altında halka açık bir limited şirket kurulmuştur. OAE'nin amacı, öncelikle finansal sıkıntı yaşayan işletmelerin tasfiyesi, yabancı teknolojinin getirilmesi ve uygulanması ayrıca yerli teknolojinin gelişmesi, nihayetinde kamulaştırılmış veya karma ekonomi işletmelerinin kuruluşu ve işletilmesidir. A. N. Masourides, “Oi provlematikes provlematizoun akome”, *To Vema*, 10 Septemvriou 2006.

⁷⁸⁹ Demetres Vagianos, “E politike tou Andrea Papandreou etan zemiogona gia ten ellenike oikonomia”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreou-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 20 Kasım 2019.; Marianna Tzanetou, “E hruse oktaetia tou Andr(e)a tes Allages”, *OFFLINEPOST*, <https://www.offlinepost.gr/2019/02/05/%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE-%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%B1%CE%B5%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B3%CE%AE/>, Erişim: 19 Kasım 2019.; Özellikle konut, okul, otel, hastane vs. içeren “diğer binalara” yapılan yatırımlar, 1980 yılında toplam yatırımın yüzde 47,4'ünü ve 1984'te yüzde 34,1'ini oluşturmaktadır. Tzanetou, a.g.m.

Ödemeler dengesindeki bozulmanın devam etmesi ve kaynağı belirsiz gelirlerin bunu karşılamadaki zayıflığı, 1985 yılında cari işlemler açığında GSYİH'nin yüzde 10'unu aşan keskin bir artışa yol açmıştır. Bu gelişme, 1986-1987 arasında iki yıllık istikrar programının uygulanmasının ana argümanıdır.⁷⁹⁰ Artan mali açıklar ve yüksek enflasyon, ikinci Papandreou hükûmetini Ekim 1985'te Avrupa Komisyonuna sunulan bir istikrar programını uygulamaya koymak zorunda bırakmıştır.

Bu program ile drahminin değeri yeniden yüzde 15 oranında düşürülürken, 1986 yılına ilişkin kamu harcamaları azaltılmış, nominal ücret artışlarına yasal kısıtlama getirilmiştir. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş bu programa yardımcı olmuş ve ekonomik göstergelerde önemli ölçüde iyileşme sağlanmış ancak 1987'den sonra terk edilmiştir.⁷⁹¹ Böylece olumlu bir yaklaşımla büyüyen dış ticaret açığının baskısı altında Papandreou hükûmeti, 1985 seçimlerinden sonra genel olarak devlet harcamalarını baskı altında tutmaya ve ekonomiyi dengelemeye çalışmışsa da, programın iki yıl sonra terk edilmesiyle faydaların çoğu kaybedilmiştir.

Bu durum, iktidar partisi 1988'de ve 1989 seçimlerine kadar 1986-1987 istikrar programını bir kenara bırakarak genişletici bir gelir ve maliye politikasına geçiş

⁷⁹⁰ Patronas, a.g.e., s. 220.; Ekonomi felsefesindeki değişiklik, ekonomi politikasındaki bir sapmadan daha fazlasıdır ki bu, ekonominin liderinin değişmesidir. Kostas Semites, o zamana kadar "ekonominin çarı" olarak bilinen Gerasimos Arsenes'in yerini almıştır. Arsenes, a.g.e., 1987.; Nikolaou bu bakan değişikliği hakkında şunları belirtmektedir. "Ulusal Ekonomi Bakanları önce Lazares ve daha sonra G. Arsenes ile PASOK, maaşlı çalışanlara büyük zamlar yapmış ve hemen hemen sorunlu olan bütün firmalar devletleştirmiştir. Seçimlerden hemen sonra, 1985 yazında bir gece yarısı onu uyandırmak için o zamanki Yunanistan Merkez Bankası Müdürü Andreas D. Halikias, kasasında sadece 200 bin dolar olduğunu ve ödemeler dengesinin 3.5 milyar dolarlık bir açıkla kapandığını açıklamıştır! "İflas ediyoruz Başkan!" Andreas da keskin siyasi ve kişisel risk bilinciyle G. Arsenes'in yerine K. Semites'i getirerek sonuç olarak ortaya çıkması muhtemel siyasi maliyetler üzerindeki sorumluluğu ona yüklemiştir." Nikolaou, a.g.m.; Koutras da para basılmasının 1985'te enflasyonda yüzde 25'lik bir sıçrama yarattığına ve böylece ücretliler ve emeklilerin satın alma gücünü kaybettiğine işaret eden Koutras, seçim öncesi bir yıl olan 1985'de Merkez Bankası yalnızca birkaç haftalık dövizi olan Yunanistan'ın iflasın eşiğinde olduğunu belirtmektedir. Andreas Koutras, "E torine hreokopia ehei tis rizes tes sten prote 8 etia Papandreou", news247, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreoy-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 21 Kasım 2019.

⁷⁹¹ 1985'te GSYİH'nin yüzde 11,6'sından 1987'de yüzde 9,6'ya düşen bütçe açığı, 1988'de yüzde 11,4'e geri dönmüştür. Psalidopoulos, a.g.e., s. 49-50.

yaptığında çarpıcı bir biçimde doğrulanacaktır.⁷⁹² 1989-1990 dönemindeki siyasi kriz ve belirsizliğin yol açtığı ekonomik kargaşayla birleşen bu gelişmeler, Yunanistan ekonomisi için 1980'leri, çarpıcı bir biçimde sonlandırmıştır.

3.2.6.2. 1993-1996

Nisan 1990 erken seçimlerinde iktidarı Yeni Demokrasi elde etmiş ancak PASOK, Ekim 1993 seçimleriyle iktidarı yeniden devralmıştır. Andreas Papandrou'nun hükûmeti kurduktan kısa bir süre sonra 2.12.1993 tarihinde Bakanlar Kurulunda yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Başbakan Konstantinos Mitsotakes ile üç buçuk yıllık Yeni Demokrasi hükûmetinin ardından ülke ekonomisinin iflasın eşiğinde olduğunu söylemiştir.

2 Aralık 1993 tarihinde Bakanlar Kurulunda yaptığı konuşmasında Papandreou şunları ifade etmiştir:⁷⁹³

“PASOK hükûmeti, görevi üstlendiği ilk andan itibaren kamu maliyesinde birinci sınıf bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Yunan Devleti, 1993'ün son üç ayında 2,5 trilyon drahmiyi aşan doğrudan yükümlülükleri için yeterli paraya sahip değildi. Teminatlı fonların yalnızca 450 milyarı vardı. Geriye kalan iki trilyonun düzenli ve olağanüstü bir borçlanma ile bulunması gerekiyordu. 1993 devlet bütçesi çok kötü bir biçimde bozulmuştu...”

Papandreou'nun aynı konuşmada yaptığı bir vurgu, konuya ilişkin kararlılığının bir ifadesi olmasının yanı sıra PASOK liderinin hitabet gücünün de dikkat çekici bir örneğini oluşturmaktadır.

⁷⁹²Özellikle kamu maliyesi kötüye gitmiş, hükûmetin harcamaları keskin bir biçimde artmış ve açıklar şişmiştir. Genel devlet net borcu 1989 yılında GSYİH'nin yüzde 14,4'üne yükselmiştir. Ayrıca cari açık 1989 yılında GSYİH'nin yüzde 4,7'sine yükselir ve kamu borcu GSYİH'nin yüzde 70'ine ulaşırken ödemeler dengesi yine kötüleşmiştir. Koutras, a.g.m.

⁷⁹³ Alıntı için, Değişim Hareketi Başkanı Fofes Gennemata'nın Andreas Papandreou'nun doğumunun 100 yılı vesilesiyle yaptığı konuşmaya bakılabilir. “Fofe Gennemata apo te Hio: Andreas Papandreou İstorika monadikos kai anepanaleptos”, 5 Fevrouariou 2019, <http://pasok.gr/?p=23488>, Erişim: 21 Kasım 2019.

“... Ya ulus borcu yok edecek,
ya borç ulusu yok edecek...”⁷⁹⁴

1993 sonlarında Papandreou hükûmeti, 1994-1999 dönemini kapsayan gözden geçirilmiş bir Ekonomik Yakınsama Programı hazırlamıştır. Hedefleriyle değerlendirildiğinde yakınsama programı aşırı iyimser olarak tanımlanabilir. Programda, Yunan ekonomisinin 1998'den itibaren Maastricht Antlaşmasının nominal yakınsaması için bütün kriterleri karşılaması ve ülkenin Ekonomik ve Parasal Birliğin* üçüncü aşamasına katılmaya hazır olması planlanmaktadır. Aynı zamanda 1996'dan itibaren drahminin Döviz Kuru Mekanizmasına dâhil edilmesi de öngörülmektedir. Daha somut olarak yeni Ekonomik Yakınsama Programı, ekonomik uyum sürecinin iki alt dönemde uygulanabilmesini öngörmektedir: 1994-1996 ve 1997-1999. “İlk dönem esnasında vurgu, ekonominin makroekonomik düzenlemesi üzerindedir.”⁷⁹⁵ Bu hedefe ulaşmak, istikrar koşullarının yaratılmasına yardımcı olacaktır.

1996 yılına kadar Yunan ekonomisi makroekonomik istikrarın şekillenmesinde önemli adımlar atmıştır. AB üyesi devletlerin performansı ile nominal olarak yakınlaşmaya çalışılmasında ilerleme kaydetmiş, AB Antlaşmasının yakınsama kriterlerine atıfta bulunan bütün rakamlar (kamu borcu hariç), tatmin edici bir biçimde gerçekleşmiştir. Enflasyondaki aşağı yönlü eğilim devam etmiş ancak yine de AB ortalamasının oldukça uzağında kalmıştır. Drahminin döviz kuru istikrarı, enflasyon ve faiz oranlarına kararlı bir biçimde katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte 1996'da drahminin ERM'ye dâhil olmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ A.g.m.

* Economic and Monetary Union of the European Union (EMU)

⁷⁹⁵ Patronos, a.g.e., s. 220-221.

⁷⁹⁶ Patronos, a.g.e., s. 222.; Andreas Papandreou hükûmeti, iki yıllık dönem boyunca (1994 ve 1995) bazı başarılar kaydetmiştir. Örneğin 1994 bütçesi, tamamen dengeli bir bütçenin öngörülerine uygun olarak gerçekleşmiştir. Kamu Yatırım Programının kaynakları, büyüme ve istihdam nedenleriyle bilinçli bir şekilde arttırılan 1995 yılı bütçesi, dengeli bir düzeyde öngörüldüğü şekilde tamamlanmıştır. GSYİH'nin büyümesi 1993 yılında yüzde -1,6 düzeyindeyken 1994'de yüzde 2 ve 1995'de de yüzde 2,1'e yükselmiştir. 1994 ve 1995 yıllarında esas olarak sırasıyla yüzde 4,2 ve 2,2 oranlarında faiz dışı fazla elde edilmiştir. Bu iki yılda enflasyon önemli ölçüde azalmış, 1993'te yüzde 14,4'den 1994'de yüzde 10,9'a, 1995'te ise yüzde 8,99'a gerilemiştir. Yine aynı dönemde kamu borcu, kombine politikalarla azaltılmıştır.

3.2.7. PASOK'un Ekonomi Politikasında AET'nin Yeri

Andreas Papandreou hükûmeti, görevi, ülkenin AET'ye katılmasından çok kısa bir süre sonra üstlenmiştir. 1981'e kadar Avrupa karşıtı söylemi güçlü tonlara sahipken, AET'nin getirdiği kazanımlardan yararlandığı hükûmet yıllarında tutumunu değiştirmiş, daha gerçekçi bir ekonomi politikası oluşturmuştur. Gerçekten ilk PASOK hükûmeti, Yunanistan'ın AET'ye katılımını sorgulamamıştır. Öncelikle bir önceki hükûmet tarafından yapılan katılım başvurusunun sonucu olan AET üyeliği, Avrupa kurumları ile ilişki kurmasını gerektirmektedir. Çabalarını, Ortak Pazar düzenlemelerinden uzun vadeli muafiyetler ve artan mali yardım talepleri yoluyla ülkenin Topluluk içindeki konumunu iyileştirmeye odaklamıştır.

PASOK, Avrupa Topluluğu kurumlarıyla ilk temas sırasında çekilmenin Yunanistan için büyük bir maliyet getireceğine çoktan karar vermiş durumdadır. Bununla birlikte şartlarda değişiklik yapılması olumlu olacaktır. Dahası Başbakan Papandreou, 1981'deki seçim zaferinden bir ay sonra Londra'daki Avrupa Konseyinde, AT'nin yeniden örgütlenmesi ve Yunanistan'ın konumunun geleceği hakkında konuşmuştur. Bu Konseyde, Yunanistan'ın AT'deki konumu ilk kez tanımlanmıştır: "Kuzey ve Güney Avrupa arasındaki ilişkilerin daha radikal bir şekilde yeniden yapılandırılması bağlamında özel bir statü arayışı."⁷⁹⁷ Hükûmetin bir diğer önemli talebi de, Yunan ekonomisinde devletin müdahaleci rolünün devamıdır.

Papandreou için bir sonraki önemli ve belki de belirleyici dönüm noktası, Mart 1982'de Yunan tarafının AET'ye sunduğu ünlü memorandum olmuştur. PASOK bununla Yunan ekonomisinin özel niteliklerinin tanınması, Yunanların güçlendirilmesi için finansal araçların genişletilmesi ve etkinleştirilmesi ve

Kostas Laliotes, "Arthro-ntokoumento tou Kosta Laliote gia ton Andrea Papandreou, *Efemerida Ton Suntakton*, 07 Augoustou 2017.

⁷⁹⁷ Panagiotes K. Ioakeimides'den aktaran İlias Pappas, Georgia Dimari, "The transition of Panhellenic Socialist Movement (PASOK) from a Euroscepticist Party into European Social-Democratic Party between 1974 and 1987", *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, Volume 7, No 3, July 2018, p.31.

Avrupa Topluluğunun Rekabet Kurallarının dışında tutulması için gerekli ve belirli bir sürenin kabul edilmesini talep etmiştir.⁷⁹⁸ Topluluk büyük bir anlayış göstermiştir ve ilk yıllarda Topluluk müktesebatından sapmaları tolere etmiştir.

Papandreou'nun karakteristik hareketi, 1985 seçimlerinden birkaç ay önce Avrupa Konseyine, ülkenin kalkınmasına etkili bir biçimde katkıda bulunan Akdeniz Entegre Programlarının güçlendirilmesini önermesidir.⁷⁹⁹ Akdeniz Programlarının müzakere edilmesi memoranduma yanıt sayılırken, ülkeye fon kazandırmayı başarması nedeniyle PASOK için bir başarı olarak görülmüştür.⁸⁰⁰ İzleyen dönemde AET'nin etkisi para politikasında değişiklikler ile kendisini gösterecektir.

Gerek Yunanistan'ın ortaklarından önemli uluslararası konularda uzaklaşması gerekse özel muamele ısrarı nedeniyle sürtüşme eksik olmamıştır. Bununla birlikte, 1985-1986'dan sonra (hem İspanya hem de Portekiz, Yunanistan için önemli finansal karşılıklarla katıldığında)⁸⁰¹ ikinci PASOK hükûmeti kademeli olarak hem retorik hem de uygulama politikası açısından Avrupa yanlısı yönelimini tamamlamıştır.

PASOK'un 1985 Haziranı'ndaki ikinci seçim zaferinden sonra ülkenin Avrupa yönelimi tamamlanmış ve dört yıllık bir sürünceme döneminin sonuna gelinerek Yunanistan'ın Avrupa organlarının ve gelişmelerinin içinde olduğu teyit edilmiştir. Kuşkusuz 1985, ülkenin AET ile ilişkilerinde PASOK açısından bir dönüm noktasıdır.⁸⁰² Andreas Papandreou ve hükûmeti artık ülkenin AET içindeki organik varlığını kabul etmiştir.

⁷⁹⁸ Pappas, Dimari, a.g.m.

⁷⁹⁹ Tzanetou, a.g.m.

⁸⁰⁰ Pappas, Dimari, a.g.m.

⁸⁰¹ Dionuses Hourhoules, "Kuverneseis tou PASOK: Eksoterike politike dekaetia tou '80", s. 51-53,

https://www.academia.edu/37628048/%CE%9A%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CE%91%CE%A3%CE%9F%CE%9A_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%B7_%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CE%B5%CF%84%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%BF%CF%85_80, Erişim: 15 Mart 2020.

⁸⁰² Papagiopoulos, a.g.e. s. 216.

1986-1987 arasında kademeli olarak uygulanmaya başlanan Topluluk içinde sermaye hareketinin serbestleşmesinin yeni koşullarında bankacılık sistemine rekabet koşulları getirilirken, 1985-1987 yılındaki istikrar programı temelinde parasal hedefler belirlenmiştir.⁸⁰³ Merkezinde de sıkı drahmi politikası yer almaktadır.

Avrupa Birliğindeki piyasa liberalizasyon kararlarıyla birlikte birkaç yıl neredeyse sifıra yakın büyüme oranları, Yunanistan Bankasını düzeltici eylemlerde bulunmaya sevk etmiştir. Enflasyonu azaltmak ve ödemeler dengesi açığını korumak gibi "klasik" hedeflere ek olarak bankacılık sisteminin modernizasyonu ve serbestleştirilmesine özel önem verilmiştir. Enflasyonu kontrol altına alma ve kamu borçlarını azaltma çabası çerçevesinde birden fazla ekonomi politikası hedefine ulaşmak amacıyla drahmi, enflasyondan daha düşük seviyelerde ("sert drahmi" politikası) tutulmaya başlanmıştır. Bu politika devasa kamu borcu açığını baskı altında tutmuş ancak bu durum ödemeler dengesine mal olmuş ve açık, 1987'de GSYİH'nin yüzde 0,8'i iken 1989'da yüzde 4,3'e yükselmiştir.⁸⁰⁴

Aynı zamanda, bankacılık sisteminin hâlihazırda sorunlu şirketleri finanse etmedeki zorlukları ve gelecekteki uluslararası gelişmeler nedeniyle Bankacılık Reformu Komisyonu oluşturulmuştur. Dönemin Bakan Yardımcısı ve Komisyon Başkanı Karatzas'ın ismiyle anılan Komisyon ve "Karatzas Raporu" Yunan bankacılık sisteminin modernleşmesinin temellerini atmıştır.⁸⁰⁵ Bu Komisyon, bahsi geçen dönemde çok olumlu bir istisna olarak değerlendirilen uygulamalardan biri olmuştur.

⁸⁰³ Psalidopoulos, a.g.e., s. 50.

⁸⁰⁴ A.g.e., s. 50-51.

⁸⁰⁵ Theodoros Karatzas, 1981'de PASOK'un iktidara gelmesiyle birlikte bir dizi önemli görev üstlenmiştir. Bunların arasında 1985-1987 yılları arasında Kostas Semites'in Bakanı olduğu Ulusal Ekonomi Bakanlığında Genel Sekreterlik ve 1987-1989 yılları arasında Bakan Yardımcılığı bulunurken, 1986-1987 yıllarında bankacılık sisteminin modernizasyonu için kurulan Komitenin başkanlığını da yapmıştır. Ayrıntılı bilgiye Yunanistan Ulusal Bankasının resmi internet sitesinden ulaşılabilir. "Theodoros V. Karatzas (1996-2004)", *Ethnike Trapeza Tes Ellados*, <https://web.archive.org/web/20151031041204/http://ha.nbg.gr/IAETE165/SelectedPointOfIntere.st.aspx?id=680&AnivSubCategory=0&categoryId=1>, Erişim 20 Ekim 2019.

Papandreou'nun "AET ve NATO aynı birlik" sloganını "halkların Avrupa'sı" sloganına dönüştürmesini kolaylaştırmak için kullandığı ve nihayetinde ülke kamuoyunu Avrupa'yla bağdaştırmanın, boşlukları ve çelişkileri ile birlikte bu ekonomi politikası olduğu unutulmamalıdır.⁸⁰⁶ Ancak Papandreou'nun ekonomiye belki de en büyük katkısının 1993'teki Avrupa yönelimi ve doğrudan EMU'ya götüren bir ekonomi politikasının kararlı bir biçimde uygulanması olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

1989'dan ve özellikle de mevcut sosyalizmin çöküşünden sonra Papandreou, Avrupa'nın ABD karşısında ikinci bir uluslararası kutup olan güçlü bir merkez haline geleceğine ve sosyalist liderler Willie Brandt ve Francois Mitterrand'ın katkılarının büyük umutlar getireceğine inanmakta ve desteklemektedir. Dolayısıyla Maastricht ideolojik olarak kedisine uygun olmasa da bunu bankacılar tarafından yazılmış bir anlaşma olarak kabul etmiş ve o zamandan itibaren Yunanistan'ın EMU'ya katılımı için çalışılmasına karar vermiştir.⁸⁰⁷

Papandreou'ya göre Maastricht Antlaşması "zor ve eşitsiz bir mücadele" için bir "bilettir" çünkü "neredeyse tamamen zengin Kuzeyin çıkarlarını ve bakış açısını" ifade etmektedir. Ancak Avrupa girişimini ve gerçekten federal bir Avrupa'ya haklı çıkarmanın "anahtarının", geniş çaplı toplumsal fikir birliği ile Birleşik

⁸⁰⁶ Nikolaou, a.g.m.

⁸⁰⁷ Yunanistan'ın EMU'ya girmesinden önce, beklenen faydalar konusunda genel bir fikir birliği vardır. İşlem maliyetlerindeki düşüş ve döviz kurlarındaki belirsizliğin giderilmesinin ticareti ve üretimi artırması beklenmektedir. Para politikasının sorumluluğunun yeni ortak kurumlara devredilmesi, Yunan para politikasını iç politik baskılardan kurtaracak, böylece fiyat istikrarı sağlanacaktır. Parasal istikrarın yatırım eğilimini arttırmaması beklenmektedir. Uluslararası bir para biriminin kabul edilmesi nedeniyle Yunan ekonomisinin dış likiditesinin büyük ölçüde güvence altına alınması beklenmektedir. Ayrıca ülke nihayet, ekonomisini modern kurum ve yapılara kavuşturmak için gereken reformlarla ilerlemeye zorlanacaktır. Ancak Yunanistan ve yurt dışındaki gerçekçi analizler, katılımı önemli riskler taşıyan büyük bir zorluk olarak görmüştür. Yunan ekonomisinin durumu ve Avrupa Birliği'nin gerekliliklerini yerine getirme konusundaki endişeler dile getirilmiştir. Ülke artık rekabetçi dezavantajları veya ulusal düzeyde olumsuz ekonomik gelişmeleri gidermek için parasal veya döviz kuru düzenlemelerinin kullanamayacaktır. Ulusal makroekonomik bozulma durumunda artık gerekli ekonomik politika cephaneliğine sahip olmayacaktır. Angelos Kotios, George Pavlidis, George Galanos, "Greece and the Euro: The Chronicle of an Expected Collapse" *Intereconomics*, Volume 46, September/October 2011, Number 5. p. 263-269.; Papandreou Bakanlığı, ülkeyi katılıma götüreceği sıkı bir ekonomi politikasının toplum tarafından kabul edilmesinin garantörü olduğunu düşündüğü bir politikacıyı, Giorgos Gennemata'yı atamıştır. Papağiotopoulos, a.g.e., s. 232.

Avrupa vizyonunu "somut bir realiteye" dönüştürecek olan ilerici partilerin elinde olduğuna kesinlikle inanmaktadır.⁸⁰⁸

Andreas Papandreou'nun başbakanlığındaki PASOK hükûmetinin 1993 ve 1995 yıllarında hazırlayıp uyguladığı İstikrar, Gelişme, Sosyal Uyum, Sosyal Dayanışma" olmak üzere dört bölümlü hiyerarşik program, Avrupa verileriyle uyum ve yakınsama niteliği taşımaktadır. Program her iki tarafın ortak ifadesine göre mihenk taşıdır çünkü Yunanistan'ın EMU'ya ve ardından Avro Bölgesine girmesinin temelini atmıştır.⁸⁰⁹ Dolayısıyla Yunanistan'ın 1994'te gerçekleşen beş yıllık bir yakınsama programına dayanarak 2001'de EMU'ya girdiği ve bunun esas "Andreas Papandreou" imzasını taşıdığı unutulmamalıdır.

3.2.8. PASOK'un Ekonomi Politikasının Genel Bir Eleştirisi

Andreas Papandreou'nun başbakanlığı altındaki PASOK hükûmetlerinin ekonomi politikası yaşanan dönem itibariyle çokça eleştirildiği gibi sonraki yıllarda da sıklıkla inceleme ve eleştiri konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu politika, özellikle Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik durum bağlamında inceleme konusu olmaktadır. Ülkenin yaşamakta olduğu ağır krizin köklerini onun döneminde arayan çalışmaların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur. Andreas Papandreou (ekonomik) değişimin mi adamıydı yoksa "iktidarda kalmak için para dağıtan" ve yirmi yıl sonra ülkenin yaşadığı iflase giden yola "taş döşeyen" bir lider mi? soruları çokça sorulmakta olup, yaklaşımların ortak noktalarını temsil eden görüşlere aşağıda yer verilmiştir.

⁸⁰⁸ Andreas Papandreou'nun Maastricht Anlaşmasının onaylandığı 28 Temmuz 1992'de Yunan Parlamentosunda yaptığı tarihi konuşmanın tam metni ve yapılan karşılıklı konuşmalar için bkz: Paris Koukoulopoulos, "İstorike omilia tou Andrea Papandreou kata ten kurose tes sunthekes tou Maastricht," *Voile ton Ellenon*, 28 İouliou 1992, <https://www.koukoulopoulos.gr/index.php/speeches/57-2008-06-11-07-46-49/1580-28-1992>, Erişim: 20 Kasım 2019.

⁸⁰⁹ Buna karşılık Başbakan Konstantinos Metsotakes ile Yeni Demokrasi hükûmeti, 1990 ve 1993 yılları arasında iki uyum programı hazırlamış ancak her ikisi de Avrupa Komisyonu tarafından reddedilmiştir. Laliotes, a.g.m.

Thanos Veremes'in getirdiği eleştiri, Papandreou'nun ekonomi politikasını birlikte uyguladığı çalışma arkadaşları ve kadrosu ile ilgilidir. Andreas ilk sekiz yıllık iktidarında on altı kez yeniden düzenlemeye gitmiş ve 113 kişi, yani bu dönemde Partisiyle seçilenlerin yaklaşık beşte üçünü kullanmıştır. Reformasyonun kurbanları asıl olarak çevresindeki insanlar değil, teknokratlardır. Böylece Hareketi ekonomistlerden kurtarmayı ve sadık çalışma arkadaşlarıyla kalmayı başarmıştır. PASOK, iktidarı boyunca mali konsolidasyonun halkın haklarının ihlal edilmesinden başka bir şey olmadığını göstermiştir. 1985'ten itibaren makroekonomik popülizm, bir maliye politikası ideolojisi olarak empoze edilmiştir. Bu belki de Andreas hükûmetlerinin 1981'den 1989'a kadar ki en büyük hatasıdır.⁸¹⁰ Papandreou'nun 80'ler boyunca uyguladığı ekonomi politikasının başlıca niteliğinin popülizm olduğuna işaret eden bir diğer eleştiri, Giannes Palaiologos'dan gelmektedir.

Palaiologos da Papandreou'nun, ekonomist kimliğine rağmen bilimin öğretilerini görmezden gelerek popülizmin cazibesine teslim olduğunu ifade etmektedir. Rakamsal göstergeler son derece kötüdür. Daha kötüsü klientalist devletin Yunanistan'da egemen olduğu bir dönemdir. O yıllarda Reuters'ın Yunanistan'daki muhabiri Bruce Clark, şöyle yazmaktadır: "Papandreou, seçmenlerini tatmin etmek için Batılı liderlere çarpıcı bir şekilde meydan okuduğu izlenimini vermek zorunda kaldı. Ancak gerçek şuydu ki, Batı ile kesin bir kopukluk Yunanistan'ın çıkarına değildi -Yunanlar maliyetleri karşılamaya hazır değildi.- Bu yüzden Papandreou, retorik ve büyük jestleri sessiz, düzenli geri çekilmelerle birleştirmek zorunda kaldı." Peki, buna rağmen neden bu kadar çok Yunan 1980'leri altın çağ olarak hatırlamaktadır? Bunun nedeni, uzun vadede ekonomik olarak sürdürülebilir olmasa da ülkeyi kurumsallaştırmış olmasıdır.⁸¹¹ Sekiz yıllık hükûmet, bir dizi reform ile -ATA'nın başlatılması,

⁸¹⁰ Thanos Veremes, "Ta lathe sten oikonomike politike tou Andrea", *E Kathemerine*, 26 Martiou 2017.

⁸¹¹ Giannes Palaiologos, "Ta '80s kai e sagene tou laikismou", *E Kathemerine*, 20 Martiou 2017.; *Kathemerine*'de krizden önce yayımlanan (2007) bir araştırmaya katılanların yüzde 36'sı, 80'lerin, demokrasinin en iyi çalıştığı zaman olduğunu düşünmektedir. Daha büyük bir oran yüzde 40, PASOK'un ilk sekiz yılında Yunanların yaşam standartlarının Metapolitefsinin diğer herhangi bir döneminden daha iyi olduğuna inanmaktadır. Yüzde 36'sı, 1974 ile 2007 arasında yapılan 11 seçimin en önemlisinin 1981'deki, yüzde 48'i ise Andreas Papandreou'nun

gelirin yeniden dağıtılması vb.- nüfusun büyük bir kısmına artık ikinci sınıf vatandaş olmadıkları hissini vermiştir.

Bu doğrultuda Nikolaou, örneğin büyük ücret artışlarının belki de akılcı olmadığını ancak Yunanistan'ın dört yıl içinde değiştiğini, yoksulluğun ortadan kaldırıldığını ve marjinalleşmiş bütün grupların bir umut ve vizyonla topluma entegre edildiğini belirtmektedir. İlk önce gerçekleşmesi ve daha sonra çıktılarını dağıtması gerektiğinden bu ekonomi politikasının belki de alışılmadık bir durum olduğunu kabul etmekte ancak sonuç olarak Andreas'ın insanları birleştirmeyi başararak hem kalkınma hem de sosyal adalet boyutuyla politikasında başarılı olduğunu iddia etmektedir.⁸¹²

Demetres Vagianos bu ekonomi politikasını, "Andreas Papandreou'nun politikası Yunanistan ekonomisine zarar vermiştir." şeklindeki net ve keskin görüşüyle ifade etmektedir. Çünkü Papandreou'nun 1981-1990'lardaki yönetimi, Yunan ekonomisine yüksek bir kamu borcunu miras bırakmıştır. 1981 ve 1990 yılları arasında diğer Avrupa ekonomileri büyümektedirken Yunan ekonomisi durgun kalmıştır. 1950'lerde ve 1960'larda Yunanistan ekonomisinin hızlı büyümesinin kilit faktörü olan üretken yatırımlar (hem kamu hem de özel), hem diğer Avrupa ülkeleri hem de komşu ülkelerle karşılaştırıldığında düşüktür.⁸¹³

Metapolitefsi'nin en önemli Başbakanı olduğunu düşünmektedir. Gelirlerinin o dönemde yükseldiğini (nominal olarak veya üst sınıflara göre olsun) görenlerin, devlet politikasının "halkın" gereksinimlerini karşıladığı en demokratik dönem olduğunu düşünmeleri anlamlıdır. Giannes Maures, "Tome ste Metapoliteuse to 1981", *E Kathemerine*, 30 Dekemvriou 2007.

⁸¹² Nikolaou, Konstantinos Karamanles'in de 1975-1978 döneminde büyük artışlar yaptığını ancak bunu grevleri yasaklayan ve işçileri köleye dönüştüren yedi yıllık diktatörlüğün getirdiği büyük sosyal travmaları iyileştirmeksizin yaptığına işaret etmektedir. Nikolaou, a.g.m.

⁸¹³ PASOK döneminde Yunan ekonomisinin zayıf performansı üç noktada özetlenebilir: Birincisi, Yunanistan GSYİH'si ile 1980'lere İrlanda, İspanya ve Portekiz'den daha zengin olarak girmiştir. 1980'de ortalama bir Yunan ortalama bir İrlandalıdan yüzde 17, İspanyoldan yüzde 8, Portekizliden ise yüzde 28 daha zengindir. Bu resim 1980'lerde tersine çevrilmiştir ve 1990'da ortalama bir Yunan, sırasıyla ortalama İrlandalı, İspanyol ve Portekizliden ortalama yüzde 6, 8 ve 6 daha fakirdir. Diğer ülkeler hızla büyürken, Yunanistan neredeyse hareketsiz kalmıştır. İkincisi 1980'de Yunanistan'ın kamu borcu GSYİH'nin yüzde 21'i iken İspanya'ninkinden (yüzde 16) biraz daha yüksek, Portekiz'inkinden (yüzde 29) daha düşük ve İrlanda'ninkinden (yüzde 67) çok daha düşüktür. 1981-1990 döneminde ülkenin kamu borcu hızla artmış, 1990'da, GSYİH'nin yüzde 68'ine ulaşarak Portekiz'i (yüzde 52) aşmış ve 1993'te yüzde 94 ile İrlanda'yı dahi (yüzde 91) geçmiştir. 1991-1993 yıllarında Papandreou iktidarda değildir ancak borcun artması büyük ölçüde, yönettiği yıllarda yaratılan açıkları azaltma güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü konut inşası hariç Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Avrupa Birliği ortalaması ile karşılaştırıldığında özel yatırımlar diğer ülkelere göre genel olarak daha

Kaynaklar (aynı zamanda borçlanma kaynaklarının çoğu) yollar, okullar, hastaneler vs. gibi kamu yatırımlarına yönlendirilmiş olsaydı, borç bir dereceye kadar karlı olabilecektir. Ne yazık ki esas olarak tüketime yönlendirilince (artan kamu maaşları ve emekli aylıklarıyla), kamu borcu hızla artmıştır. Bu düşük performans, büyük ölçüde Andreas Papandreou ve hükümetlerinin ekonomik politikasından kaynaklanmaktadır.

İlk dört yıl (1981-1985), ekonomiye kamulaştırmalar ve kurumsal değişim gibi önemli müdahale önlemleri eşlik ettiği için en önemli dönemdir. Bununla birlikte büyük bir küresel kriz dönemindeki bir dört yıl olduğu ve kamulaştırılmış şirketlerin dünyadaki genel durgunluk ve kötü yönetime bağlı sorunları olduğu için büyük bir başarıya eşlik etmemiştir. İkinci dört yıla enflasyonda önemli bir düşüş ve büyümeye izin veren ancak aynı zamanda özel kredilerin artmasına neden olan bankacılık sisteminin gelişmesi eşlik etmiştir. Ancak o sırada faiz oranları uluslararası düzeyde düşmektedir ve hükümete yardımcı olmuştur. Bu görüşlerin sahibi Konstantinos Vergos, “İflas eden çelik ve tekstil gibi üretim şirketlerinin kamulaştırılmasının o zamanın ruhu içinde ekonomiyi ve popülist kontrolü güçlendirme olarak görülmesinin büyük bir hata olduğunu düşünüyorum. Ancak Ulusal Sağlık Sisteminin gelişimi, çalışma sözleşmelerinin uluslararası standartlara uyarlanması ve Yunanistan’ın önemli karşılıklarla AB’de korunması, ülkeyi modernize eden doğru bir yönelimdir. Taşra önemli ölçüde büyümüş ve Yunanistan bir bütün olarak gelişmiş bir ülke haline gelmiştir. Borç seviyesi 1981-1996 döneminde önemli ölçüde artmış, ancak bu artış diğer ülkelere göre aşırı derecede olmamıştır.”⁸¹⁴ diyerek Papandreou’nun ekonomi politikasını eleştirmekle birlikte, bütünüyle yadsımamaktadır.

Andreas Koutras’ın görüşleri ise Yunanistan’ın bugün yaşamakta olduğu krizin Papandreou yönetiminde özellikle de ilk sekiz yılında kök saldığını düşünenlere

düşükken, 1981-1990’lardaki fark, önceki on yıllara göre daha büyüktür. 1993’teki bir OECD çalışmasına göre 1981-1990’larda Yunanistan’da doğrudan yabancı yatırımları, İspanya ve Portekiz’e oranla GSYİH’nın yüzdesi olarak dört ila beş kat daha düşüktür. Vagianos, a.g.m.

⁸¹⁴ Konstantinos Vergos, “To varos tes hreokopias peftei stis kuverneseis Semite kai Karamanle”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreou-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 21 Kasım 2019.

örnek niteliğindedir. Ona göre Papandreou'nun ekonomi politikasında yaptığı iyi bir şey bulmak güçtür. Herhangi bir üçüncü dünya liderinin yaptığı gibi iktidarını sürdürebilmek için para dağıtmıştır. Büyük sosyal adalet ve eşitlik ilanlarına/bildirimlerine rağmen daha adil bir gelir ve vergi yükü dağıtımını yapmamıştır. Koutras, “Gerçek şu ki, eğer Topluluk fonları olmasaydı iflas etmiş olurduk. Papandreou'nun yükselişinin Avrupa Topluluğuna girmemize denk gelmesi büyük bir tarihî talihsizliktir. Topluluk fonları,⁸¹⁵ sadece Papandreou'nun sözde ‘Hareket’inin olması gerekenden daha uzun süre iktidarda kalmasına izin vermekle kalmamış, aynı zamanda ekonominin modernleşmesini ve toplumun ilerlemesini de engellemiştir.” şeklinde son derece sert bir eleştiride bulunmaktadır. Ona göre Irak ve Orta Doğu'da petrol, Saddam ve Kaddafi'yi iktidarda tutar ve her türlü ilerlemeyi durdururken, Yunanistan'da, petrolün rolünü drahmi oynamıştır. Yunanistan'da petrolün rolünü basılan drahmi, daha sonra AET sübvansiyonları ve devamında da Avrupa kaynaklı kolay borçlanma ve Andreas Papandreou'nun ekonomi politikaları oynamıştır.

3.3. SEÇİMLER VE SKANDALLAR

Muhalefet, PASOK'u iktidara taşıyan 1981 seçimlerinden itibaren iktidarın icraatlarını yakından izlemeye başlamış, özellikle seçim vaatleri ile gerçekleştirdikleri arasındaki farkı vurgulamıştır. 1984 Avrupa Parlamentosu üyeliği seçimleri PASOK ile muhalefeti yeniden bir seçim ortamında karşı karşıya getirirken, muhalefet bu seçimleri sadece Avrupa odaklı olmaktan çıkararak bir genel seçim atmosferi yaratmıştır.

⁸¹⁵ Aynı konuda Veremes de benzer eleştirileri getirmektedir. 1987'nin sonunda, AET'nin diğer üyeleri, istikrar önlemleri aldıklarında, Yunanistan da kendi kararlarından vazgeçmiş ve tamamen Topluluk fonlarına bağımlı olmuştur. Aynı zamanda, ülkenin büyüme oranları diğer üye devletlerin gerisinde kalmaktadır. Topluluk fonlarından Yunanistan, kurulmuş transfer mekanizmaları kapsamında doğrudan sübvansiyonlar halinde sadece 2,9 milyar dolar almış ancak kişi başına düşen gelir Avrupa ortalamasından sapmaya devam etmiştir. 1989'dan itibaren gayri safi milli gelirin yüzde 4,5'ini oluşturan topluluk kaynakları, geleneksel azalan geleneksel kaynaklarının yerini almıştır. İlk Topluluk Destek Çerçevesi (CSF) başlangıçta üretkenlik hedeflerine harcanmıştır, ikinci CSF (1994-1999) daha kârlıdır ancak ekonomi şimdi bildiğimiz krize doğru hızla ilerlemektedir. Veremes, “Ta lathe sten oikonomike politike tou Andrea”.

3.3.1. 1984 Avrupa Seçimleri

1984 Avrupa seçimlerinden bir ay önce Yunan Parlamentosu 1981 seçim yasasını değiştirmiş, böylece ulusal milletvekili ile Avrupa milletvekili arasındaki uyumsuzluk ortadan kaldırılmıştır.⁸¹⁶ Haziran 1984'de gerçekleştirilen seçimlerde, Avrupa Parlamentosunda Haziran 1989'a kadar görev yapmak üzere PASOK'tan 10, Yeni Demokrasiden 9, KKE'den 3, KKE-İç'den 1, EPEN'den* de 1 milletvekili seçilmiştir.⁸¹⁷ Yunan vatandaşları bir önceki (1981) seçimlerden sonra ikinci kez kendilerini Avrupa Parlamentosunda temsil edecek siyasetçilere oy verirken, PASOK milletvekili sayısını korumuş Yeni Demokrasi ise 1 milletvekili artırmıştır. Böylece PASOK mücadeleyi yine kazanmıştır ancak iki büyük parti arasındaki mesafe önemli ölçüde daralmıştır. Yunan seçmen 1985'te bir kez daha, bu kez ulusal seçimler için sandık başına gidecektir.

3.3.2. 2 Haziran 1985 Ulusal Seçimleri

1985 seçimleri, 1981-1985 dönemi hükûmet icraatlarının sosyal ve ekonomik sonuçlarının bir değerlendirmesi niteliğindedir. 2 Haziran'da yapılan seçimler, Cumhurbaşkanı'nın henüz iki ay önce seçilmesi, diğer yandan ND'nin liderliğinin 1984'de Papandreou'nun "ebedi düşmanı" Metsotakes⁸¹⁸ tarafından

⁸¹⁶ 1984 Avrupa seçimleri, başka bir AET ülkesinde bulunan Yunan vatandaşlarının seçim gününde oy kullanabilmeleri için özel imkânlar sunarken, darbecilerin serbest bırakılmasını talep eden EPEN Avrupa Parlamentosunda ilk kez temsil edilmektedir. "Ta apotelesmata kai oi megales anatropes", *CNNGreece*, 25 Maiou 2019, <https://www.cnn.gr/ekloges/story/178016/oi-ellinikes-eyroekloges-apo-to-1981-eos-to-2014-ta-apotelesmata-kai-oi-megales-anatropes>, Erişim: 5 Aralık 2019.

* Ethnike Politike Enosis (EPEN)

⁸¹⁷ Söz konusu dönem için seçilen PASOK milletvekilleri, Avrupa Parlamentosunda Sosyalist Grupta yer almışlardır. "Edres ana politike omada: 1979-1984", "Edres ana politike omada: 1984-1989", *Europaïke Koinovoulïo*, *Europaïke Koinovoulïo*, <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/el/ethnika-apotelesmata/ellada/1979-1984/aperhomeno-koinovoulïo/>, Erişim: 5 Aralık 2019.

⁸¹⁸ Bu seçimlerde 1 Eylül 1984'ten beri parti başkanı olan Konstantinos Metsotakes (1981-1984 yıllarındaki lider Euaggelos Averof'un ardından) ilk kez Yeni Demokrasiye liderlik etmiştir. Mpezantakou, a.g.e., s.13.; İki lider, Metapolitefsi'nin büyük bölümünü tekelleştiren iki büyük siyasi ve ideolojik rakiptir. Tamamen karşıt ideolojileri, politikaları ve değerleri savunmuş ve takip etmişler ve tarihte başlıca siyasi muhalifler olarak yer almışlardır. Muhaliflik, 1961'de

üstlenilmesi nedeniyle benzeri görülmemiş bir kutuplaşma ortamında gerçekleşmiştir. Daha ziyade PASOK/ND ve Papandreou/Metsotakes karşıtlığı çerçevesinde cereyan eden seçimlerin hemen öncesinde ülke, genel seçimler ile iç içe geçen bir cumhurbaşkanlığı seçimi yaşamıştır.

Karamanles'i cumhurbaşkanı olarak ikinci bir dönem için desteklemeyi reddeden PASOK, 9 Mart 1985'te bir yargıcı, Hrestos Sartzetakes'i aday göstermiştir.⁸¹⁹ Karamanles hükûmetlerinin en kötü zamanına yani Lamparakes cinayetine⁸²⁰ gönderme yapma niteliğiyle Sartzetakes'in adaylığı, taraflar arasındaki kutuplaşmayı şiddetlendirmiştir. O, 22 yıl önce Karamanles hükûmetinin istifasına neden olan ve Merkez Birliğine iktidara giden yolu açan Lamparakes cinayetinin yargılanmasını üstlenen yüksek yargıçtır ve bu durum, pek çok siyasi anıyı tekrar hafızalara getirmiştir.

Sartzetakes, tartışmalı bir prosedürle 29 Mart 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Tartışmalar, iki anayasal sorunla ilişkilidir. Seçim esnasında her aday için farklı renkte oy pusulası kullanılmıştır. Zarfın yarı şeffaf olması nedeniyle pusulaların belli olduğunu iddia eden Yeni Demokrasi bunu, iktidar partisinin gizli oylamayı iptal etme girişimi olarak kınamıştır. İkinci olarak da

Konstantinos Metsotakes'in, Georgios Papandreou'nun Konstantinos Karamanles hükûmetine karşı kurduğu partiden milletvekili seçilmesi başlamıştır. Metsotakes, 1964'te Georgios Papandreou hükûmetini sarsan parti içi çatışmalarda başrolü oynamış, aynı yılın Kasım ayında Aspida meselesi yüzünden Koordinasyon Bakanı Yardımcısı olan çalışma arkadaşı Andreas Papandreou ile ilişkileri kopmuştur. Metsotakes, 1965 Temmuz'ndaki olaylarda da yer almış ve 5 Temmuz 1965'te Georgios Papandreou hükûmetinin istifasında önemli rol oynamıştır. Başbakan-Kral ilişkilerinde yaşanan krizle nasıl başa çıkılacağı konusunda Georgios Papandreou ile aynı fikirde değildir ve 1965-1966 Kraliyet hükûmetlerinin oluşumunda Koordinasyon Bakanı olarak bulunmuştur. Metsotakes için bu dönem siyasi muhalifleri tarafından sürekli bir saldırı kaynağı olmuştur. O ise sadece Georgios Papandreou'yu devirmek istemediğini, aksine Kralla çatışmasını ve istifa etmesini engellemek için son ana kadar çaba gösterdiğini iddia etmiştir. "Konstantinos Metsotakes kai Andreas: Oı aionioi antipaloi-Mia alle matia sten epohe tou mnemoniou", *iefimerida*, 29 Maiou 2017, <https://www.iefimerida.gr/news/340658/konstantinos-mitsotakis-kai-andreas-oi-aionioi-antipaloi-mia-alle-matia-stin-epohi-toy>, Erişim: 13 Aralık 2019.

⁸¹⁹ "e Psefos Aleura, ta omoioomorfa kai ta omoiohroma, *Nomika Nea*, <https://nomika-nea.gr/%CE%B7-%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%BC/>, Erişim: 5 Aralık 2019.

⁸²⁰ Spuros Kouzinopoulos, "Upothese lamprake 40 hronia meta", *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 20 Augoustou 2003.; "e Psefos Aleura, ta omoioomorfa kai ta omoiohroma"

Konstantinos Karamanles'in erken istifasını takiben Cumhurbaşkanı Vekili olan Meclis Başkanı Yiannes Alouras'ın, bu sıfatıyla oylamada yer almaması gerektiğini savunmuştur.⁸²¹ Karamanles'in istifasından başlayarak yaratılan yoğun atmosfer, Sarzetakes'in seçilmesine rağmen kısa bir süre sonra ülkenin erken seçime gitmesine yol açmıştır.

Bu ortamda 2 Haziran 1985'de, erken seçimler yapılmıştır.⁸²² Papandreou'nun sloganı, PASOK'un yeniden seçilmesi halinde, "daha iyi günler içindir". Yönetimin ikinci kişisi Agamemnon Koutsogiorgas'ın bu seçimlerde söz konusu olanın "portakal ve domates değil, iki dünya arasındaki hesaplaşma"⁸²³ olduğu şeklindeki benzetmesi taraflar arasındaki kutuplaşma iklimini yansıtırken, Yunan siyasi ve seçimler tarihindeki yerini almıştır.

Yeni Demokrasi ise PASOK yönetimi ve Papandreou'nun nihai hedefinin Yunanistan'da bir Fidel Castro veya Muammer Kaddafi rejimi kurmak olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca vergilerin kaldırılmasını ve ekonominin serbestleşmesini içeren yeni liberal programını da vurgulamıştır. Seçim kampanyaları "bel altı vuruşlar" ile de dikkat çekmektedir. Auriane gazetesi, 10 Mayıs tarihli sayısının birinci sayfasında Metsotakes'i Nazi Almanlarını kucaklarken gösteren bir fotoğraf yayımlayarak kendisini doğrudan hainlikle suçlamış, Eleutheros Tupos gazetesi ise Andreas Papandreou'nun, eski kocasının tehlikeli ve sorumsuz, hatta farklı psikolojik travmalardan

⁸²¹ Athanasios Raikos, *Sundagmatiko Dikaio*, tomos A', teuhos V', 1990, s. 300.; Seçim sürecine dair ayrıntılı bilgi için bkz; Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, s. 106-108

⁸²² Robert McDonald, "Greece after Pasok's Victory", *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (Jul., 1985), pp. 133-136; Seçimler 19 Ağustos 1928'den sonra ilk kez yaz aylarında gerçekleştirilmektedir. Gorgos Papadokos, "E prote fora pou Sten Ellada Tha ginoun ekloges Ioulioi!", *The Best*, 07 Oulio 2019, <https://www.thebest.gr/article/540001-i-proti-fora-pou-stin-ellada-tha-ginoun-ekloges-iouliio-mina-pote-xanapsifisame-katakaloikairo>, Erişim: 5 Aralık 2019.

⁸²³ Koliopoulos, Veremis, a.g.e., s. 165-166.; Rizospastes'e göre PASOK hükümeti 1980'lerin ortasından itibaren "devletin küçülmesi" için zemin hazırlamaya başlamıştır. Bu yüzden, "... daha iyi günler için" sloganı ile kazandığı 1985 seçimlerinden sonra, önceki yıllarda uygulanmış ya da büyük kapitalist ülkelerde uygulanma sürecinde olan önlemler ve politikaları yürürlüğe koymuştur. "To megalogapoti se paradeigmata", *Rizospastes*, 12 Ioune 2005.

muzdarip olduğunu iddia eden Yunan kökenli ABD'li bir psikiyatrist olan ilk eşi Hristina Rassia'nın röportajına yer vermiştir.⁸²⁴

Yeni Demokrasi'nin yüzde 40,84 oy oranı ile elde ettiği 126 milletvekiline karşı Papandreou liderliğindeki PASOK, seçimleri yüzde 45,82 ile kazanmış ve Parlamentodaki 300 sandalyenin 161'ini elde ederek iktidarını bir dönem daha devam ettirmeye hak kazanmıştır.⁸²⁵ 1981 seçim sonuçlarına kıyasla oy oranında yaklaşık yüzde 3'lük düşüş, dört yıldır iktidarda bulunan bir partinin yıpranmasının kaçınılmazlığı göz önünde bulundurulduğunda, başarıdır.

1986 yerel seçimlerinde üç büyük belediyenin kaybı ise yenilginin ilk işaretidir.⁸²⁶ Bu aynı zamanda Yeni Demokrasinin lideri Metsotakes'in, mevcut ve var olmayan skandallar ile ilgili suçlamaların muhalefet stratejisinin zirvesine yerleştirdiği dönemdir.

3.3.3. Skandallar

⁸²⁴ Theodoses Papandreou, "Proeklogiko periodos sto kokkino", 24 Augoustou 2018, <https://www.iapopsi.gr/proeklogiki-periodos-sto-kokkino/>, Erişim: 5 Aralık 2019.; Benzer bir başka söyleme göre iktidara gelmeden önce Papandreou, depresyondan muzdariptir. En yakınlarından olan ve daha sonra Sağlık Bakanı olarak da görev yapan Paraskeuas Augerinos'a göre 1979 yazında gücünün zirvesinde olmasına rağmen Papandreou uzun bir depresyon geçirmiş, kendisini siyasete ve partisine kapatmıştır: "(Andreas) ciddi meselelerle uğraşmadı, içten yıkılmıştı, ilaca başvurduğu dayanılmaz bir uykusuzluktan şikâyet ediyordu. Bütün depresyon belirtilerini gösteriyordu. Birkaç hafta sonra yakın çevresi nihayet Andreas'ın sadece "üzgün" değil, aynı zamanda ciddi ilgilenilmesi gereken bir hasta olduğuna ikna oldu... Ona bir psikiyatrist için eşlik ettim ve beklediğim gibi tanı, 'derin depresyon' idi. Doktorun bana bu kesin terimlerle açıklama yapıp yapmadığını veya yorumladığım şekilde olup olmadığını hatırlamıyorum. Tıbbi açıdan, bu depresyon atağına 'bipolar bozukluk' denir. Uzun aylar boyunca ilaç kullandı ve danışmanlık aldı. İyileşmesi uzun sürdü." Nikos Papandreou, *Andreas Papandreou: e zoe se proto eiko kai e tehne tes politikes afegeses*, Kastaniotes, 2003 s. 97-9

⁸²⁵ Eklogike Anametrese 2.9.1985, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>, Erişim 1 Aralık 2019.

⁸²⁶ "Mesajı aldık" ifadesi siyasi liderler tarafından siyasi yenilgilerinden sonra defalarca dile getirilmiştir ancak ilk kez söyleyen Andreas Papandreou'dur. 1986'da yapılan yerel seçimlerde PASOK'un fiyaskosundan sonra ND'li Miltiades Evert, Andreas Andrianopoulos ve Soteris Kouvelas, sırasıyla Atina, Pire ve Selanik belediyelerini kazanmışlardır. Andreas Papandreou'nun konuşması için bkz; "Andreas Papandreou-Menuma-Demoktikes Ekloges 10os 1986", https://www.youtube.com/watch?time_continue=43&v=J63uvc0ZeYQ&feature=emb_logo, Erişim: 11 Ocak 2020.

1988 yılının önemli gelişmelerinden biri, Andreas Papandreou'nun sağlığının bozulmasıdır. Bu durumun hem PASOK hem de Yunanistan için önemli sonuçları olmuştur. Papandreou'nun hastalığı Başbakanlık ofisinde başta gizli tutulmaya çalışılmış ancak aceleyle götürüldüğü Londra'daki Hereford Hastanesi'nde ciddi bir kalp ameliyatı geçirdiğinde durum kamuoyuna yansımıştır.⁸²⁷ Hastanede geçirdiği iki ay boyunca yetkilerini resmi olarak devretmemesi iktidar boşluğu yarattığı gibi muhalefet tarafından "faks hükûmeti" diye alay konusu edilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda otuz yedi yıllık eşi, ABD asıllı eşi Margaret'ten boşanmak istemesi ve eski bir hostes olan Dimitri Liani ile kamuoyu önünde görünmesi de aile içi sorunlar nedeniyle sık sık basında yer almasına neden olmuştur.⁸²⁸

Papandreou ameliyat sonrasında ülkeye döndüğünde başta çok boyutlu Koskotas olmak üzere ülkeyi sarsan bir dizi de skandalla karşı karşıya kalmıştır. Skandalların siyaset üzerinde gerçekten çok güçlü bir etkisi vardır ve giderek Parti tartışmalarının ana odağı haline geldiği gibi iktidar partisinin siyasi güvenilirliğinin erozyona uğradığı boyutlar kazanmıştır.

Suçlamalar şok edicidir ve geniş bir alana yayılmıştır. Başbakanın kişisel hayatı, hastalık nedeniyle Yunanistan'dan iki ay uzak kalması, bu durumun yarattığı Anayasal problemler, gizli telefon dinlemeleri, iş adamı ve Başbakan'ın arkadaşı olan Louvares'in aracılık ettiği Fransız Magic füzelerinin satın alınması skandalı, Mirage uçak alımında "skandala" ilişkin endişeler, doğrudan daha sonra istifa eden Savunma Bakanı Yardımcısı Giotas'ın suçlandığı Yunan Silah Sanayindeki* skandallar,⁸²⁹ daha sonra Başbakan tarafından Kastanides ile

⁸²⁷ Tıp Profesörü olan Parlamento Başkan Yardımcısı Demetres Kremastinos, Andreas Papandreou'nun doğumunun yüzüncü yılına adadığı kitabında eski Başbakan ve PASOK liderinin yaşadığı sağlık sorunundan ilk kez bahsederken bunun, "tarihin doğru şekilde kaydedilmesine" katkıda bulunma görevi olduğunu belirtmektedir. 1988 Ağustosunun sonlarında Papandreou'nun sağlık durumunu gizlice yapılan tetkiklerle izleyen bir grup doktor tarafından kendisini kardiyolojik olarak muayene etmesi için çağrıldığını, muayene sonucunda meslektaşlarına "kariyeri boyunca hiç bu kadar ihmal edilmiş bir kalp hastası görmediğini" itiraf ettiğini anlatmaktadır. Demetres Kremastinos, *Anazetontas ton Andrea, 100 hronia apo te gennese tou*, Ta Nea, 2019.

⁸²⁸ Clogg, *A Concise History of Greece*, p. 198.; Kevin Featherstone, "The 'party-state' in Greece and the fall of Papandreou", *West European Politics*, 13:1, s. 104.

* Ellenike Viomehania Oplon (EVO)

birlikte görevden alınan Milli Eğitim Bakan Yardımcısı S. Tzoumakas'ın suçlandığı 24. GSEE Kongresinde Panhellenik İşçi Mücadelesi Sendikal Hareketi* sendikacılarının sahtekârlık ve mali skandallarına kadar uzanan geniş bir tablodur.

İlk skandallardan biri, resmi ithalat fiyatı ton başına 1500 dolar olan kahveyi 2000 dolar gibi aşırı bir fiyatla ithal eden devlete ait PROMET şirketi ile ilgilidir. PROMET ayrıca bir Fin kereste ihracat firmasından, Yunan marangozlar tarafından uygun bulunmayan ve sonunda Eleusina Limanında çürümeye terk edilen 250 milyon drahmi değerinde yakacak odun satın almıştır.⁸³⁰

Bir sonraki skandal, Tarımsal İhracattaki** bir dizi soygun ve suistimaldir. Top mermisini Irak'a 112 ancak Yunan ordusuna 201 dolara satan, yine aynı dönemde Lavrio'daki hurda gemilerin plastik aksamını 370 milyon drahmiye satın alan PURKAL skandalını, bir sonraki durak olan ETVA skandalı izlemiştir. ETVA ve iştiraki olan iki nakliye şirketiyle ilgili skandal, sermayesi ve hissedarı olmayan, bilinmeyen iki hayali Kıbrıs şirketi tarafından gemi alımıyla (1,5 milyar drahmi tutarında) ortaya çıkmıştır.⁸³¹

Tipik bir skandal vakası, bir Kamu Elektrik Şirketi AE.*** projesi için 500 milyon drahmi komisyon almakla suçlanan dönemin kurum Müdürü Demetres Maurakes ile ilgili olandır. Başbakan Andreas Papandreou'nun bu rüşvetle ilgili "azarı" tarihe geçmiştir: "Kendimize hediyeler yapalım dedik ancak 500 milyonluk değil."⁸³² Maurakes, Şirkete 120 milyon dolar zarar veren Arnavutluk'tan elektrik satın alma anlaşması haberiyle tekrar gündeme gelmiştir.

⁸²⁹ Giotas, eylemleri ve ihmali nedeniyle Kurumu zarara uğratmakla suçlanmıştır. "90+1 Megala Skandala Tou PASOK-Gia Na Men Ksehniomaste", 13 Oktovriou 2017, <https://analitis.gr/901-megala-skandala-tou-pasok-gia-na-min-xechniomaste/>, Erişim: 2 Aralık 2019.

* Panellenia Agonistike Sundikalistike Kinese Ergazomenon (PASKE)

⁸³⁰ "90+1 Megala Skandala Tou PASOK..."

** Agrotikes Eksagoges (AGREKS)

⁸³¹ "To vromiko PASOK: 40 hronia Katahreseis kai skandala", *Adeotos*, <https://adiotos.wordpress.com/2013/12/25/pasok-skandala/>, Erişim: 2 Aralık 2019.

*** E Demosia Epiheirese Elektrismou A.E. (DEH)

⁸³² İfade kamuya asla açıklanmamış ama to Vema'da bir röportaj unsuru olarak kaydedilmiştir. Katerina Galanou, "Mizes sten Ellada: Oloi mazi ta fagane", *TheToc*, 10 İoulıou 2015, <https://www.thetoc.gr/politiki/article/mizes-stin-ellada-oloi-mazi-ta-fagane>, Erişim: 2 Aralık 2019.

Başbakanın Maurakes'i azarladığı ifadesi hafızalarda, Andreas Papandreou ve PASOK'un rüşveti siyaseten ve ahlaken meşrulaştırması olarak yer etmiştir.

Yerli Üretim Yönetimi Merkez Ofisinin* buğday skandalı, Yunan çiftçilere 910 milyon drahmi zarar vermiştir. Şirketin ürünlerini satmak için aracı olarak iki şirket kullanılmış ve bunlar, Yunan devletinin zararına milyarlarca dolar kazanmıştır.⁸³³ Döneme damgasını vuran skandallardan biri de PASOK'un Maliye Bakan Yardımcısı Nikolaos Athanasopoulos ile ilgili olan ve cezaevinde sonlanandır.

Söz konusu davada PROMET ve AGREKS gibi PASOK iktidarı sırasında kurulmuş olan Yunan devlet şirketi ITCO, 1986 yılında Yunanistan'ın AB sübvansiyonlarından yararlanması için Maliye Bakanlığı yetkilileri tarafından sahte bir biçimde Yunan olarak tanımlanan Yugoslav mısırını AET ülkelerine satmıştır. Haber Brüksel'de hızla öğrenilmiş ve AET yetkilileri 17 Ağustos tarihinde işlemi incelemek üzere Yunanistan'a gelmiştir. Yunan makamları Topluluk denetçilerine mısırın Yunan olduğu konusunda güvence verdiği gibi onları yanlış yönlendirmek için bir dizi de belge hazırlamıştır. Bütün oklar Maliye Bakan Yardımcısı Nikos Athanasopoulos'u işaret etmektedir. Savcılık makamından gelen siyasetçi, Komisyonun Avrupa Adalet Divanında Yunanistan aleyhine dava açmasına neden olmuştur. Yunanistan katılmadığı davada gıyabında mahkûm edilmiş ve ülkenin uğradığı zarar 600 milyon drahmiyi bulmuştur.⁸³⁴

1981-1989 dönemi ayrıca siyasetçilerin telefonlarının dinlenmesi gibi bir dizi özel skandalla da karakterizedir. Dönemin iklimini büyük ölçüde kutuplaştıran skandal vakalarına siyasiler, eski askerler, devlet şirketlerinin yetkilileri dâhil

* Kentrike Uperesia Diaheirises Euhorias Paragoges (KYDEP)

⁸³³ "Deite ta oloi!!!Skandala PASOK-ND...Meta apo ola auta Tha tous Ksanapsefisete;", *Zougla.gr*, 26 Oktovriou 2011, <https://www.zougla.gr/page.ashx?pid=80&aid=405874&cid=122>, Erişim: 2 Aralık 2019.

⁸³⁴ "To skandalo tou giougkoslavikou kalampokiou", *sansimera*, <https://www.sansimera.gr/articles/809>, Erişim: 9 Aralık 2019.

olmuştur. Başlangıç da, 1980'lerin ortalarında ortaya çıkan Thompras skandalıdır.

Theofanes Tompras, Papandreou'nun arkadaşıdır ve adı PASOK iktidarı döneminde siyasilerin ve parti liderlerinin telefonlarının dinlenmesi skandalı ile ayrılmaz bir biçimde ilişkilendirilmiştir. Çeşitli görevlerde bulunduğu Yunanistan Telekomünikasyon Teşkilatının (OTE)* 1987'den itibaren Genel Müdürü olmuştur. Gazeteciler Nikos Kakaounakes ve Makes Koures'in yanı sıra işadamı Sokrates Kokkales'in yakın arkadaşıdır ve sonuç olarak belli kişilere erişimde pek çok avantaja sahiptir. Dönemin gazetesi Kalami (Kakaounakes tarafından yayımlanan), birkaç kez ND liderlerinin özel görüşmelerini içeren kasetler yayınlamış, Parti Tompras'ı bu kasetlerin kaynağı olarak kınamıştır.⁸³⁵ Thompras'ın, telefon dinleme konusunda derin bilgiye sahip teknisyenlerden bir grup oluşturarak kitlesel telefon dinlemeleri gerçekleştirmek suretiyle Papandreou'nun gözü ve esas olarak da kulağı olduğu iddia edilmiştir.

Thompras, 1989 yazında PASOK hükûmetinin düşmesinin ardından OTE'nin Girit Bankasındaki (Koskotas skandalının bir bölümü) hesapları ve PASOK'un rakiplerinin telefonlarının yasa dışı olarak dinlenmesiyle suçlanmıştır. Thompras da bazı konuşmaların sızdırılmış olmasının muhtemel olduğunu ima etmiştir. İlk davada beraat etmiş, ikincisinde ise hiçbir zaman yargı önüne çıkmamıştır çünkü Parlamento, Koskotas davasında Andreas Papandreou'nun beraatından ve Ocak 1992'deki siyasi iklim değişikliğinden sonra kovuşturmayı askıya almıştır.⁸³⁶

Yukarıda değinilenler, dönemin basınında ayrıntılarıyla yer alan çok sayıda skandaldan yalnızca bir kaçıdır. Ancak ülkeyi derinden sarsan, yöntemleri, dâhil

* Organismos Telepikoinonion Ellados (OTE)

⁸³⁵ Hrestos Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses", *news247*, 27 Oktovriou 2018, <https://news247gr.exposure.co/politikaskandala>, Erişim: 2 Aralık 2019. OTE'nin güçlü Genel Müdürü, Yönetim Kurulunu birçok kez tabancası masanın üzerinde, ortada dururken toplamakla da gündeme gelmiştir. Vasiles Nedos, "O 20etes 'enagkalismos' Siemens-OTE", *E Kathemerine*, 23 Maiou 2011.

⁸³⁶ Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses".

olanlar ve hacmi itibariyle 1980'lerde Yunan siyasetine damgasını vuran, Koskotas skandalıdır.

3.3.4. Koskotas Skandalı ve Kirli '89

Koskotas skandalı, 1980'ler ve 1990'ların skandallarının doruk noktasıdır. Önde gelen hükûmet yetkililerini ve ülkenin Başbakanını içine alan ekonomik ve siyasi bir skandaldır ve bankacılık sistemi ile medyanın kontrolüne ilişkin siyasi çatışmalara ışık tutmuştur. Yaşandığı dönem, art arda yapılan seçimler, Yunanistan'da çok uzun bir aradan sonra ilk kez bir ekümenik hükûmetin kurulması ve Paulos Mpakogiannes gibi önemli bir siyasetçinin suikasta kurban gitmesiyle belirlenen bir dönemdir. 1988 yılının ortalarından itibaren ülke, bankacılık ve yayıncılıkta küçük bir imparatorluk kurmaya çalışan genç iş insanı Koskotas'ın yarattığı skandalın etkisindedir.

Giorgos Koskotas'ın hikâyesi, yoksul ailesiyle birlikte göç ettiği ABD'den 1979'da Yunanistan'a dönmesi ve Aralık 1984'te Girit Bankasını Karra ailesinden 150 milyon avansla 1 milyar drahmiye satın almasıyla başlamıştır. PASOK hükûmeti hızla yükselen iş adamıyla ilişkilerini güçlendirmekte gecikmezken, Girit Bankasındaki mevduatlar Kamu İşletmeleri ve Kuruluşlarının parasıyla keskin bir biçimde yükselmiştir.⁸³⁷ Koskotas aynı dönemde Vradune, Evdome, Kathemerine gazetelerini satın alarak bir yayıncılık devi oluşturmuştur. Papandreou, 1987 yılında PAE Olimpiakos'u da satın alan Koskotas'ın şahsında ülkenin bankacılık sistemini ve basın dünyasını daha iyi kontrol edebileceğini görmüştür.⁸³⁸ Aynı esnada bir banka memurunun milyarder olmayı ve birkaç yıl içinde ülkenin en güçlü adamlarından biri haline gelmeyi

⁸³⁷ Mevduat tutarı 1988'de toplam 13 milyar dolar iken çoğu üst düzey Yunan devlet yetkilisi de resmi iştirakçi olmuştur. Bu arada müşterileri için sağladığı olumlu düzenlemeler, Girit Bankası'ndaki mevduatları 76,5 milyar drahmiye yükseltmiştir. Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses".

⁸³⁸ "Ta skandala pou ksekinesan to megalo fagopoti", *tvxs*, 12 Augoustou 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/ta-skandala-poy-ksekinisan-megalo-fagopoti>, Erişim: 6 Aralık 2019.

nasıl başardığını ve hepsinden önemlisi, hangi çıkarlara hizmet ettiğini sorgulayan sesler artmıştır.

1987 Ekim'inde Koskotas'ın geçmişiyle ilgili ifşaatlar ortaya çıkmaya başlarken (sahtecilik, vergi suçları, yasa dışı döviz ihracı vs.) hükûmet, şikâyetlere rağmen vergi denetim prosedürlerini başlatmayı reddetmiştir. Devam eden ifşaatlar nedeniyle Temmuz 1988'de savcı Demetres Tsevas, Girit Bankasında bir denetim emri vermiştir. Araştırma yapmak üzere geçici bir komisyon oluşturulması kararlaştırılır ve Bankanın gizliliği kaldırılırken, o zamanki Başbakan Yardımcısı ve Adalet Bakanı Menios Koutsogiorgas, Parlamento'ya Koskotas'a ayrıcalık tanıyan bir değişiklik tasarısı getirmiştir. Komisyon Üyesi Spuros Papadatos'un bulguları ise sarsıcıdır. Artık "büyük sahtekâr" lakabıyla anılmakta olan Koskotas, Girit Bankası'nın 33,5 milyar drahmisini zimmetine geçirmiştir. Üstelik buna Bankada henüz memurken başlamıştır. Bütün şirketlerini bu parayla satın almış ve rüşvet vermiştir.⁸³⁹

Papandreou 22 Ekim'de Atina'ya geri döndüğünde, Koskotas skandalının yol açtığı kargaşa esasen hükûmetin kontrolünden çıkmış durumdadır. Koskotas Kasım'da Yunanistan'ı yasa dışı olarak terk ederken, Partinin Başkan Yardımcısı Koutsogiorgas doğrudan suçlanmaktadır.

Koskotas yakalandığı ABD'de Yunanistan'a iade edilmeyi beklerken, hükûmet yanlısı basın (Eleutherotupia, Ethnos, Ta Nea, To Vema), PASOK hükûmetine yönelik olarak Başbakan Papandreou'nun Koskotas'tan rüşvet aldığını bile iddia eden eleştirilerle doludur. Muhalefet ve basının ana hedefi, Girit Bankası'nın denetlenmesini engellemekle suçlanan Başbakan Yardımcısı ve Adalet Bakanı Agamemnon Koutsogiorgas'dır. Hükûmet cephesinde de tepkiler vardır ve G. Papandreou, K. Semites gibi üst düzey yöneticiler, meselenin adli kovuşturma konusu olmasını istemektedirler.⁸⁴⁰

⁸³⁹ Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses".

⁸⁴⁰ Stauros Lugeris, "1985-1993, mia taragmene epohe", *E Kathemerine*, 3 Martiou 2002.; Koskotas, Girit Bankası'nı Arfane-Hione Grubu'na, "Gramme A.E"yi Gianne Alafouzou'ya ve PAE Olumpiakos'u Argures Saliareles'e satmıştır. Saliareles, Yunanistan'dan önce Brezilya'ya, ardından da tutuklanıp Salem hapislerinde tutulduğu ABD'ye kaçması için Koskotas'a

3.3.5. 1989,1990 Seçimleri

Ekonomi ve toplum için göstergelerin nispeten iyi olmasına rağmen (Gelir politikasındaki değişikliklerle birlikte reel ücretler 1988'de yüzde 5,8 ve 89'da yüzde 8 oranında artmıştır.⁸⁴¹) hiç bir şey PASOK'un seçim yenilgisini ve iktidardan düşmesini engellememiştir. Bunun en büyük nedeni skandallar ve PASOK'un bunlarla başa çıkmada başarısız olmasıdır.

Bu hareketli atmosferde 18 Haziran 1989 seçimleri yapılmıştır. Yeni Demokrasi, PASOK'tan beş puan fazla almasına rağmen (yüzde 39,25'e karşı yüzde 44,25),⁸⁴² PASOK'un kesip biçtiği seçim sistemi nedeniyle bir çoğunluk hükûmeti kurmayı başaramamıştır.⁸⁴³ Metsotakes, Florakes ve Kurkos 1 Temmuz 1989'da, Yeni Demokrasi ile Sunaspismos⁸⁴⁴ arasında dünya çapında etki yaratan ve tartışılan bir liberal-komünist işbirliği hükûmeti kurmaya karar vermişler ancak bu hükûmet çok yaşayamamıştır.⁸⁴⁵ Kısa ömürlü Tzannes

yardım etmiştir. Koutsogiorgas ise Koskotas'ın yakın arkadaşı İoannis Matzouranes ile ilişkilendirilmiştir. Matzouranes Kabine Genel Sekreteri olarak görev yaptığı PASOK hükûmetinden gelmektedir. 1988 yılının sonbaharında, İsviçre'de Matzouranes aracılığıyla Koutsogiorgas adına bir banka hesabı açılmıştır. Ardından Girit Bankası'nda görevlendirilmesinden birkaç hafta önce Matzouranes, Menios Koutsogiorgas'ın hesabına 1.200.000 dolar transfer etmiştir. Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses". "Vromike '89' e "Katharse", *Sansemera*, <https://www.sansimera.gr/articles/386>, Erişim: 6 Aralık 2019.

⁸⁴¹ "Epeksergasia stoheion Ypourgeiou Ethnikes Oikonomias kai Oikonomikon", *To Vema*, 18 Fevrouariou 2001.

⁸⁴² Eklogike Anametrese 186/1989, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>, Erişim 8 Aralık 2019.

⁸⁴³ Stauros Papantoniou, "E Polu sunthete...aple analogike", *E Kathemerine*, 31 Dekemvriou 2018.

⁸⁴⁴ KKE, EAR (Ellenike Aristera) ve diğer sol gruplar tarafından oluşturulan seçim ittifakı, koalisyon. Georgios Trantas, Paraskevi Zagoriti, Torbjörn Bergman, Wolfgang C. Müller, Kaare Strom, "Greece: 'rationalizing' Constitutional Powers in a Post-dictatorial Country", *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Ed: Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman, New York, 2006, Oxford University Press, p. 381.; "Pos meso diolistheses allazan theseis tou KKE", *Rizospastes*, 20 İoule 2001.; Delastik, KKE liderliğinin, tatlı iktidarda yer almak için ND ve "PASOK'un hırsızları" ile bir araya gelerek binlerce Komünisti silmekte tereddüt etmediğini belirtmektedir. Ona göre bu nedenle o zamandan beri tamamen itibarsızdır ve KKE'nin seçim oranları hiçbir zaman Tzannetakes ve Zolotas hükûmetlerine katılmadan önce aldığı oranlara yaklaşmamıştır. Giorgos Delastik, "E kuvernese ND-KKE tou 1989", *Prin*, 29 İouniou 1989, <http://prin.gr/?p=3437>, Erişim: 28 Aralık 2019.; Featherstone, "The 'party-state' in Greece and the fall of Papandreou".

⁸⁴⁵ Tzannetakes hükûmeti sırasında ND ve Sunaspismosun anlaşmasının ardından bir özel televizyon kanalı kurulmuş ve modern tarihin, işgal döneminden 1974'te cuntanın düşmesine kadar geçen süreye ilişkin solcuların dosyasından oluşan büyük bir arşivi yakılmıştır. "E sugkuvernese ND-Sunaspismou", *weeklynews*, 2 İouliou 2019, <https://weeklynews.gr/san-simera-i-sygkyvernisi-nd-synaspismoy/>, Erişim: 8 Aralık 2019.; 2/7/1989'dan 12/10/1989'a kadar

Tzannetakes yönetimindeki yeni hükûmetin iki hedefi vardır: arınma* işlemlerinin başlatılması ve mevcut seçim yasası uyarınca adil seçimler için hazırlık yapılması.

18 Temmuz 1989'da (Tzannetakes hükûmetinin kurulmasından bir hafta sonra) Parlamento Andreas Papandreou, Menios Koutsogiorgas, Demetres Tsovalas, Giorgos Petsos ve Panagiotes Roumeliotes'in suçlu olup olmadığını belirlemek için özel bir araştırma komisyonu kurmaya karar vermiştir. Bu komisyonun bulgularına dayanarak 27 Eylül 1989'da Paulos Mpakogiannes'in 17 Kasım örgütü tarafından öldürülmesinden⁸⁴⁶ bir gün sonra Parlamento, gizli oylama sonucunda 5 siyasetçiyi Özel Mahkemeye⁸⁴⁷ sevk etmeye karar vermiştir.⁸⁴⁸ Parlamentoda kendisini savunan Andreas Papandreou, Koskotas skandalına dair siyasi sorumluluğunu kabul etmesine karşın yargıya sevk edilmesini, PASOK'u ve kendisini siyaseten yok etmeye yönelik siyasi zulüm olarak nitelendirerek reddetmiştir.⁸⁴⁹ Basının bir bölümünün terör örgütünü PASOK' a bağlamaya çalışması, Parti üyelerinin sert tepkisine yol açmıştır.

görev yapan Tzannetakes hükûmetinin üyeleri için bkz; "Kuvernesis Tzannes Tzannetakes", "Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1294>; Erişim 8 Aralık 2019.

* Katharse

⁸⁴⁶ Gazeteci ve Yeni Demokrasi milletvekili Paulos Mpakogiannes, 26 Eylül 1989 sabahı ofisinin bulunduğu apartmanın önünde silahlı terör örgütü 17 Kasım mensup üç terörist tarafından katledilmiştir. Mpakogiannes aynı zamanda Konstantinos Metsotakes'in damadıdır. "30 hronia apo te dolofonia tou Paulou Mpakogiannes", *CnnGreece*, 26 Septemvriou 2019, <https://www.cnn.gr/news/politiki/story/191886/30-xronia-apo-tin-dolofonia-toy-payloy-mpakogianni?v7>, Erişim: 13 Aralık 2019.

⁸⁴⁷ Eskiden Upourgodikeio olarak bilinen Mahkeme artık çoğunlukla basit bir biçimde Türkçe özel mahkeme anlamına gelen Eidiko Dikasterio, terimiyle anılmaktadır. Bakanların cezai sorumluluğu ile ilgili işlemlerde yetkili olan özel bir mahkemedir. Kuruluşu ve işleyişi Anayasa'nın 86. maddesinin 4. fıkrasında düzenlenen bu mahkeme, hükûmet üyeleri ve bakan yardımcılarının görevlerini yerine getirirken işledikleri suçların yargılanmasında tek yetkilidir. Ayrıca Anayasa'yı ihlal ve vatana ihanet suçları nedeniyle cumhurbaşkanı da bu mahkemede yargılanmaktadır. Bu mahkeme Yüksek Mahkeme ile karıştırılmamalıdır. Özel Mahkemenin kuruluş ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Suntagma tes Elladas, Opos avatheoretike me to Psefisma tes 27es Maiou 2008 tes E Anatheoretikes Voules ton Ellenon, *Voule ton Ellenon*, 2010.

⁸⁴⁸ Demetes, "Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses".

⁸⁴⁹ "Vromike '89" e "Katharse".

Tzanetakes hükûmetinin misyonunu tamamlayarak 7 Ekim'de istifa etmesinin ardından⁸⁵⁰ Yüksek Mahkeme Başkanı İonnes Grivas'ın liderliğindeki geçici hükûmet, 12 Ekim tarihinde görevi üstlenmiştir. 5 Kasım seçimlerini gerçekleştiren Grivas hükûmeti, 23 Kasım tarihine kadar 40 gün süreyle görev yapmıştır.⁸⁵¹

1989 yılının ikinci seçimleri 5 Kasım 1989'da yapılmış, ND yüzde 46,19, PASOK ise yüzde 40,68 oy oranı elde etmiştir.⁸⁵² Yeni Demokrasi Haziran seçimlerine kıyasla oylarını artırmış olsa da kazandığı 148 sandalye tek parti hükûmeti kurmasına yetmemiş, yine bir çoğunluk hükûmeti kurulamamıştır. Andreas Papandreou'nun Panhellenik Sosyalist Hareketi, Haziran'da yüzde 39,13 olan oranını sembolik düzeyde de olsa yükseltip Parlamento'da 3 sandalye daha elde ederek seçimlerin asıl galibi olduğunu göstermiştir. Yaşananlara rağmen PASOK seçmeni, partisini ve liderini terk etmemiştir.

Başarısız olan hükûmet kurma girişimlerinden sonra yaşlı ekonomist Ksenofontas Zolotas'ın liderliğinde ND, PASOK ve Sunaspismos'dan oluşan "ekümenik hükûmet" kurulmuştur.⁸⁵³ Hükûmet, politikacıların güvenilirliğinin çok sert bir biçimde yara aldığı ve temizlenmenin yalnızca PASOK'u iktidardan uzaklaştırmak için onun hata ve skandallarından yararlanmaya yönelik siyasi bir durum olduğunun ortaya çıktığı iddialarına neden olmuştur.⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ V. Hiotes, "O efiartes tes Oikoumenikes to '90", *To Vema*, 14 Noemvriou 2010.

⁸⁵¹ "Kuvernesis İoannes Grivas", "Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon", <http://www.ggk.gov.gr/?p=1297>, Erişim 8 Aralık 2019.

⁸⁵² Eklogike Anametrese 5.11.1989, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>, Erişim 8 Aralık 2019.

⁸⁵³ Yunan siyasi tarihinde "ekümenik hükûmet" terimi ile kastedilen, ülkedeki bütün siyasi partilerin belirli bir zaman boyunca teorik olarak hükûmette yer almasıdır. Örnekleri, 1877'de Türk-Rus Savaşı (1877-1878) patlak verdiğinde kurulan Konstantinos Kanares hükûmeti, 1926'daki Zaimes hükûmeti ve 1989-1990 yıllarındaki Zolotas hükûmetidir. Andreas G. Demetropoulos, *Oi Ellenikes Kuverneseis 1843-2004*, Athena, 2004, s. 6, 70, 80.; Ksefontas Zolotas hükûmeti 23 Kasım 1989'dan 11 Nisan 1990 tarihine kadar görev yapmıştır. PASOK, Yeni Demokrasi ve o zamanki sol koalisyon (Sunaspismos tes Aristeras) tarafından desteklenmiştir. Hükûmet üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için Yunanistan Hukuk ve Parlamento İşleri Genel Sekreterliğinin internet sitesine bakılabilir. "Kuverneses Ksenofonta Zolota", *E Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon*, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1301>, Erişim: 6 Aralık 2019.

⁸⁵⁴ "Vromike '89" e "Katharse"; Bu, hükûmete dâhil olan siyasetçiler arasında göz önünde bir şeyin cereyan etmediği ve bütün önemli kararların siyasi liderlerin gizli istişarelerinde kilitlendiği bir dönemdir. Ayrıca Siyasi Liderler Konseyinin, Özel Mahkemeye bağlı olarak çok ağır bir

Ekümenik hükûmet, bu esnada seçim yasası değiştirildiği için Metsotakes'in kendinden emin bir şekilde iktidara geleceğini düşünmesi nedeniyle 13 Şubat 1990'da çökmüştür. Meclisin dağılmasının bahanesi ise siyasi liderler arasında silahlı kuvvetlerin yeni liderliğini seçme konusunda çıkan anlaşmazlıktır.⁸⁵⁵ Aslında Yunanistan'da koalisyon hükûmetlerinin yürümediği genel kabul gören bir durumdur.

Ekümenik hükûmetin yemin ederek göreve başlamasından sadece dört ay sonra, ülkede seçim sandıkları tekrar kurulmuştur. ND, yüzde 46,89 ile 150 milletvekili çıkarmıştır.⁸⁵⁶ Ancak Demokratik Yenilenmeden* seçilen Theodoros Katsikes'in birkaç gün içinde ND'ye katılması ile milletvekili sayısı 151'e yükselmiştir.⁸⁵⁷ Konstantinos Metsotakes başbakan olurken 123 milletvekili çıkaran PASOK, artık ana muhalefet konumundadır. Skandallar PASOK'a pahalıya mal olmuştur.

3.3.6. Yargılamalar

Kamuoyunda yarattığı etki ve içeriği nedeniyle pek çoklarının zannettiğinin aksine, Yunanistan'da siyasilerin yargılanarak cezaevine gönderildiği ilk skandal Koskotas değil, "mısır skandalıdır". Metapolitefsi'den sonra ilk kez bir siyasinin, PASOK'un Maliye Bakan Yardımcısı Nikolaos Athanasopoulos'un cezaevine girmesine neden olan "mısır skandalı" ayrıca Avrupa makamlarını Yunanistan'a getiren ilklerden biridir.

ortamda bir araya geldiği ve daha sonra ortaya çıktığı üzere Papandreou ve Metsotakes'in konuşurken birbirlerine "Kostacığım" ve "Andreacığım" şeklinde hitap ettikleri mutlak bir ikiyüzlülük dönemidir. Hiotes, a.g.m.

⁸⁵⁵ Hiotes, a.g.m.

⁸⁵⁶ "Eklogike Anametrise 8/4/1990 eos 11/9/1993", *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#Z>, Erişim: 13 Aralık 2019.

* Demokratike Ananeose (DEMANA)

⁸⁵⁷ Thanases Kreoukias, "Ta protoselida ton eklogon", *news247*, 3 Oktovriou 2009, <https://www.news247.gr/ta-protoselida-ton-eklogon.6055999.html>, Erişim: 13 Aralık 2019.

Maliye Bakan Yardımcısı Nikos Athanasopoulos, ilgili taraflarla birlikte Özel Mahkeme tarafından yargılanmış ve 1990 yılının Ağustos ayında sahte ifade ve belgede sahtecilik suçlarından mahkûm edilmiştir. 3 yıl altı ay hapis cezasına çarptırılan Athanasopoulos 19 ay boyunca cezaevinde kalmış, 1994 yılında Parlamento, mahkûmiyetinin yasal sonuçlarını kaldırmaya karar vermiştir.⁸⁵⁸

“Mısır skandalı” mahkûmiyetinden neredeyse iki ay sonra ikinci bir hükûmet üyesi, PASOK'un zirvedeki bakanı Menios Koutsogiorgas, Ekim 1990'da “Koskotas skandalı” için kurulmuş olan üç üyeli Özel Mahkemenin kararıyla gözaltına alınmıştır.⁸⁵⁹ Böylece Metapoliteuse'nin en kutuplaşmış dönemi olan “kirli 89”, artık resmen başlamıştır. Sıra Koskotas skandalının yargılamalarındadır.

Özel Mahkemede yargılama 11 Mart 1991'de başlamıştır. Güne ve yargılamaya damgasını vuran olay, PASOK hükûmetinin bir zamanlar ki güçlü bakanının mahkeme salonundaki dramatik sonudur. Menios Koutsogiorgas izleyicili duruşma sırasında mahkeme salonunda felç geçirmiş, hemen birkaç saniye öncesinde sarf ettiği "Sayın Başkanım" ifadesiyle birlikte görüntülerine, canlı yayın yapmakta olan kameralar aracılığıyla bütün ülke tanıklık etmiştir. Eski Bakan yedi gün sonra tedavi görmekte olduğu hastanede hayatını kaybetmiştir.⁸⁶⁰ Ulusal Ekonomi Bakanı Panagiotes Roumeliotes ise Avrupa Parlamentosunun dokunulmazlığını kaldırmaması üzerine yargılanmamıştır.⁸⁶¹

16 Ocak 1992'de Özel Mahkeme, Andreas Papandreou'yu 6'ya karşı 7 çoğunluk ile suçsuz bulmuştur.⁸⁶² Demetres Tsovolas 2,5 yıl hapis cezasına

⁸⁵⁸ “Eidiko Thema: Apo to 'skandalo tou kalampokiou' sto zeugos Papantoniou”, *Athenaiko-Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 28 Oktovriou 2018.

⁸⁵⁹ A.g.m.

⁸⁶⁰ A.g.m.

⁸⁶¹ “Mehane tou Hronou: E dike tou aiona gia to skandalo Koskota”, *news247*, 21 Fevrouariou 2018,

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qBlr0xs4YnsJ:https://www.news247.gr/mixani-tou-xronou/michani-toy-chronoy-i-diki-toy-aiona-gia-to-skandalo-koskota.6570298.html+&cd=5&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim: 12 Aralık 2019.

⁸⁶² Savunma avukatı tutmayı reddeden Papandreou, mahkemeye çıkmayı da reddetmiştir. Hâkimler, zorla mahkemeye getirme emri verme yetkisine sahip olmakla birlikte bunu yapmamışlardır. Demetes, a.g.m.

çarpıtılmış ve 3 yıl süreyle siyasi haklardan mahrum edilmiştir. Giorgos Petsos ise 10 ay hapis cezasına çarpıtılırken 2 yıl süreyle siyasi haklardan mahrum edilmiştir.⁸⁶³ Tsovalas'ın mahkûmiyet aldığı yargılamada Papandreou'nun bir oy farkla da olsa suçsuz bulunması dikkat çekicidir.

Bu yargılamanın bir hata olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Petros Pizantias'a göre Andreas Papandreou'nun yargılanması, Leonidas Kurkos, Harilaos Florakes ve büyük taktisyen politikacı Konstantinos Metsotakes için korkunç bir hatadır. Karamanles'in vurguladığı gibi: "Bir başbakanı Özel Mahkemeye tatmin edici kanıtlar olmadan gönderemezsiniz. Başbakanlar evlerine giderler." Kurkos ve Florakes, son derece fırsatçı bir biçimde davranarak PASOK'un dağılacağını ve halkı yanlarına alacaklarını, böylece Metsotakes'in iktidarı elde edeceğini düşünmüşlerdir.⁸⁶⁴ Metsotakes üç yıl için iktidar olmuş ancak PASOK dağılmamıştır. "Kirli '89'dan sonuç olarak karlı çıkan PASOK olmuştur. Koskotas skandalı yargıyı, bu kez başrol oyuncusu nedeniyle meşgul etmeye devam etmiştir.

Koskotas, 23 Kasım 1988'de ABD'nin Massachusetts eyaletinde tutuklanmış ve hapisane hücrelerinden derhal karşı saldırıya geçmiştir. 1989 yılının Mart ayında TIME dergisinde yayımlanan mülakatında Başbakan Andreas Papandreou ve önde gelen PASOK hükûmet yetkililerini suçlamış, Girit Bankasının kasasından çıkan paraların doğrudan onlara aktarıldığını iddia etmiştir.⁸⁶⁵ Papandreou, dergi aleyhine açtığı bir dava ile yanıt vermiş ancak yayının içeriği hakkında sessiz kalmıştır.⁸⁶⁶

Yunanistan ABD'de tutuklandığı andan itibaren Koskotas'ın iadesini talep etmiş ve bu, 2,5 yıl sonra Temmuz 1991'de gerçekleşmiştir. Koskotas 25 yıl hapse

⁸⁶³ "Vromike '89" e "Katharse".

⁸⁶⁴ Konstantinos, a.g.m.

⁸⁶⁵ Konu derginin kapağında Koskotas'ın cezaevindeki bir fotoğrafı ile verilmiştir. "The Looting of Greece", *TIME*, 11 March 1989.; Doyle Mcmanus, "Koskotas Implies Premier in Payoffs, Bribery: Ex-Banker's Tale may Be Greek Tragedy", *Los Angeles Times*, April 16, 1989.

⁸⁶⁶ "Erga kai emeres tou Giorgou Koskota", *Newsbeast*, 31 Mart 2016, <https://www.newsbeast.gr/portrait/arthro/2188007/erga-ke-imeres-tou-giorgou-koskota>, Erişim: 12 Aralık 2019.

mahkûm olmuş, beş üyeli temyiz mahkemesinin pişmanlık nedeniyle cezayı hafifletmesi üzerine bunun 12 yılını cezaevinde geçirdikten sonra 2001 yılında serbest bırakılmıştır.⁸⁶⁷

Metapoliteuse, Albayların yedi yıllık yönetiminden sonra çok arzu edilen demokrasinin yeniden tesis edildiği bir dönem olmakla birlikte, özellikle PASOK iktidarı sırasında birbiri ardınca patlak veren skandallarla Yunanistan'da bir iktidar partisinin belki de kendini yok etme seyri ile eş anlamlı olduğu iddia edilebilecek bir tarihî dönemdir. Yunanistan geçmişte de skandallar yaşamış bir ülke olsa da PASOK hükûmeti yıllarında 1980'lerin sonundaki skandallar, Yunanistan'ın siyasi tarihinde emsalsizdir. Skandallar, diğer bütün gelişmeleri gölgeleyen temel siyasi sorundur ve izleyen seçimlerde "temizlenme" talebi baskındır.

PASOK taraftarları için 1989-1992 arasındaki üç yıllık dönem tarihe "Kirli '89" olarak geçerken, Yeni Demokrasi ve birleşik koalisyonun PASOK hükûmetinin skandallarını özellikle de Koskotas skandalını soruşturma çabalarını komplo olarak nitelendirmişlerdir. Yeni Demokrasi taraftarları için ise aksine bu dönem, siyasi yaşamın PASOK'un sekiz yıllık yönetiminin biriktirdiği dertlerden arınması için verilen çaba tarafından belirlenmiştir.

Siyasi ve ekonomik unsurların iç içe geçtiği olgu, Yunan devletinin tarihine, devletin yapısal bir özelliği olduğu iddiaları ile de damgasını vurmuştur.⁸⁶⁸ Bu skandalların, demokrasinin güçlendirilmesi çabalarının devam etmekte olduğu bir dönemde son derece yoğun bir biçimde tartışılması ve yargı süreçlerine yol açması, çok sayıda hata yapılması sonucunda açığa çıkmaları ile de ilişkilendirilebilir. Kolektif düzeyde ise Koskotas davası, Yunan siyasi sisteminin bozulması ve güç, medya ve banka ilişkilerine dair bir uyarı niteliğindedir. Mesaj açıktır ancak Yunan toplumu onu almaya hazırlıksız olduğunu kanıtlamıştır.

⁸⁶⁷ Nikolaidis Elias, "E Ellada ton skandalon", *To Vema*, 15 Oktovriou 2012.

⁸⁶⁸ "Döneme bağlı olarak kişilerin gücü, para akışı, toplumun katılımı ve hoşgörüsü, farklı bir 'yüze' sahip olmuştur. Bazen bir 'hediye' olarak vaftiz edilmiştir. Bazen siyah çanta ve valizlerde taşınarak el değiştirmiştir. Bazen kişisel banka hesaplarına, bazen kod adlarıyla banka hesaplarına ve bazen de off shore şirketlerine girmiştir." Galanou, a.g.m.

Böylece başlarda çok da büyük boyutlarda olmayan yolsuzluk, giderek yayılarak günlük yaşamın baskın bir unsuru haline gelmiştir. Metapolitefsi'nin en büyük sosyo-ekonomik skandalı olan Girit Bankası'nın Koskotas tarafından satın alınması, sonrakilerin öncüsü olmuştur. Vatandaşlar, sağ tarafından yaratılmış olsa da Papandreou'nun devasa hale getirdiği klientalist devlet hilkat garibesine uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

3.3.7. PASOK, Patronaj Politikaları ve Klientalizm

Yunanistan 2010 yılının başlarında fiilen iflas etmiş ve Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu ile bir mali kurtarma anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu büyük krizin suçluları arasında siyasi patronaj, kuşkusuz listenin başında yer almaktadır. Siyasi partiler, yıllar boyunca iki uzun vadeli sonuçla birlikte kamu sektöründeki pozisyonlara kişileri atamanın keyfini yaşamıştır: Bunlar, ülkenin kamu pozisyonlarının aşırı büyümesi ve kamu kesimi ücret faturasının sürekli artmasıdır.⁸⁶⁹

PASOK'un gelişmesinin en erken evresinde patronaj politikalarına çok dikkat edilememiştir. Pappas, demokratikleşmenin ilk yıllarında muhalifi olan partiler gibi PASOK'un da sadece eski patronaj ağlarına güvenmekle kalmadığını aynı zamanda yenilerini inşa ettiğini iddia etmekte, hatta PASOK'un, patronaj siyasetinde şaşırtıcı bir şekilde rakiplerine göre çok daha başarılı olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁰ Bu durum, büyük ölçüde hem parti olarak hızlı gelişimini hem de son derece başarılı seçim performansını açıklayan faktörlerden biri olarak ön

⁸⁶⁹ Takis S. Pappas, Zina Assimakopoulou, "Party Patronage in Greece: Political Entrepreneurship in a Party Patronage Democracy", *Party Patronage and Party Government in European Democracies*, Ed: Petr Korecky, Peter Mair, Maria Spirova, 2012, Oxford University Press, p.144.; "PASOK, kocabaşlar/ayanlar döneminin politik eylem yollarını reddetmemiş, kitle partilerine uyarlamıştır. Tutumu, lonca (grup) ve klientalist davranışları sürdürmeye katkıda bulunmuştur." Kostas Semites, *Dromoi Zoes*, Ekd. Polis, 2015, s. 317.

⁸⁷⁰ Takis S. Pappas, "Patrons Against Partisans: The Politics of Patronage in Mass Ideological Parties", *Party Politics*, Vol 15. No.3. p. 316-317.; "PASOK, kocabaşlar/ayanlar döneminin politik eylem yollarını reddetmemiş, kitlesel partilere uyarlamıştır. Tutumu, lonca (grup) ve klientalist davranışları sürdürmeye katkıda bulunmuştur." Semites, a.g.e., s. 317.

plana çıkmaktadır. Öncelikle çalışmamızın çerçevesi içinde kavrama daha yakından bakılmıştır.

Kanchan Chandra, "patronaj demokrasisi" terimi ile devletin pozisyonlar ve hizmetlere erişim üzerinde göreceli bir tekele sahip olduğu ve seçilmiş yetkililerin devletin emrindeki işleri ve hizmetleri tahsis eden yasaların uygulanmasında önemli bir takdir yetkisine sahip olduğu demokrasileri kastettiğini belirtmektedir. Ona göre bir patronaj demokrasisinin kilit yönü sadece devletin büyüklüğü değil seçilenlerin, devletin kontrol ettiği engin kaynakları devlet politikasının uygulanmasında kendi takdirleri doğrultusunda kişiselleştirilmiş bir şekilde seçmenlere dağıtmak için sahip olduğu güçtür.⁸⁷¹ Çoğu literatürde de patronaj, benzer biçimde anlaşılmaktadır.

Bir parti (ya da politikacı) ile bir taraftar veya potansiyel taraftar grubu arasında az ya da çok ikili bir ilişkinin bulunduğu varsayılır. Partiler bu sayede kendi kaynaklarını veya daha geniş bir topluluk içinde siyasi desteği güçlendirmek için kamu kurumlarına veya diğer alanlara ayrıcalıklı erişim ile elde ettikleri kaynakları kullanmaktadırlar.⁸⁷² Bu görünümü ile patronaj, siyasilerin, maddi olanlar ağırlıklı olmak üzere kamunun sahip olduğu gücü ve olanakları bir takım kriterleri göz önünde bulundurarak devlet kurumları aracılığıyla dağıtması ve karşılık olarak seçimlerde destek almasını ifade etmektedir. Bu patronaj anlayışı ile klientalizm terimi yakından ilişkilidir.

⁸⁷¹ Kanchan Chandra, "Counting Heads: A Theory of Voter and Elite Behaviour in Patronage-Democracies", *Patrons, Clients and Policies*, Ed: Herbert Kitschelt and Steven Wilkinson, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 84-110; Kanchan Chandra, "Patronage, Democracy, and Ethnic Politics in India", *Clientelism, Social Policy, and the Quality of Democracy*, Ed: Diego Abente Brun and Larry Diamond, Johns Hopkins university Press, 2014, p. 156-157.

⁸⁷² Gelecek seçimlerde siyasi destek veya onay karşılığında veya sadık parti üyelerinin kamu sektöründeki lider pozisyonları elde etmeleri gibi amaçlar söz konusu olduğunda, öğretmenler veya taksi sürücülerini veya diğer seçmen grupları için belli bir kamu endüstrisinin belirli bir bölgeye yerleştirilmesi, bir kamu konut projesinin şehrin belirli bir alanına yerleştirilmesi gibi geniş bir ürün yelpazesi kullanılabilir. Yoksul veya kırsal alanlarda, oyları güvence altına almak için makarna paketleri veya küçük finansal hediyeler gibi basit ürünler dahi kullanılabilir. Petr Kopecký, Peter Mair, "Party Patronage as an Organizational Resource", *Party Patronage And Party Government in European Democracies*, Ed: Edited By Petr Kopecký, Peter Mair, Maria Spirova, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 4-5.

Siyasetin en ünlü tanımı, toplumda “kim ne alır” sanat ve bilimi olduğudur. “Kim ne alır” anlamak için siyaset bilimciler, ilk olarak 1970’lerde antropologlar ve sosyologlar tarafından kırsal bölgelerdeki köylü toplumları belirleyen hiyerarşik sosyal ilişkileri tanımlamak için incelenen müşteriçilik kavramını uygulamaya başlamışlar, aynı zamanda patron-müşteri politikası modeli olarak da bilinen klientalizmin dünyanın dört bir yanındaki çağdaş siyasal sistemlere nüfuz ettiğini bulmuşlardır.⁸⁷³ Görüldüğü üzere kavramsal olarak iç içe geçmiş olan patronaj ve klientalizm terimleri, sıklıkla birbirlerinin yerine de kullanılmaktadırlar. Kabul edilmiş tek bir klientalizm tanımı olmayıp, literatürde pek çok tanım bulunmaktadır.

Klasik tanımlardan biri klientalizmi, yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip bir bireyin (patron) statüsü düşük bir kişi (müşteri) için koruma veya fayda sağlamak için kendi etkisini ve kaynaklarını kullandığı, buna karşılık onun da patrona kişisel hizmet de dâhil olmak üzere destek ve yardım sunduğu bir ilişki olarak tanımlayan James Scott tarafından yapılmıştır.⁸⁷⁴ Sayarı da çağdaş siyaset bilimi literatüründe her iki kavramın giderek artan bir biçimde bireysel veya kolektif malların potansiyel seçmenlere dağıtılması yoluyla bireyler veya partiler tarafından siyasi destek kazanma stratejisini ifade etmekte olduğunu, patronaj ve klientalizm arasında bir dereceye kadar örtüşme olmasına rağmen ilkinin/eskiden genellikle eşit olmayan sosyoekonomik statüdeki iki birey arasındaki ikili bir ilişkiye referansla kullanılırken giderek/diğerinin, daha yaygın olarak devlet kaynaklarının makam sahipleri tarafından dağıtılması olarak anlaşılmakta olduğunu belirtmektedir. Ona göre klientalist bir ilişkide daha güçlü birey veya patron, yerel parti yöneticisi veya parlamentoda milletvekili gibi resmi bir pozisyonda bulunan biri olabilir veya olmayabilir. Sonuç olarak müşterileri için yaptığı “iyilikler” yalnızca kamu kaynaklarına erişiminden değil, kendi kişisel

⁸⁷³ Derick W. Brinkerhoff, Arthur A. Goldsmith, “Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming”, *U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Governance*, USA, Abt Associates Inc., 2002, s. 2.

⁸⁷⁴ James C. Scott, “Patron-Client and Political Change in Southeast Asia”, *The American Political Science Review*, 1972, 66(1), p. 92.; Julio Teehankee, “Clientelism and Party Politics in the Philippines”, *Clientelism and Electoral Competition in Indonesia, Thailand and the Philippines*, Ed: Dirk Tomsa, Andreas Ufen, Publisher: Routledge, 2012, p. 91-113.

etkisinden, statüsünden ve ekonomik gücünden de kaynaklanabilir. Bununla birlikte siyasi patronaj uygulaması, bireysel veya kolektif “iyiliklerin” devlet iktidarını kontrol eden siyasi parti tarafından dağıtılmasıdır.⁸⁷⁵

3.3.7.1. Yunanistan’da Klientalizm’in Tarihçesi

Heinz Richter, Yunanistan’da bugünkü klientalizm sisteminin temelini Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde muhtar sistemi adı altında varlığını sürdüren patron-müşteri yapısının oluşturduğunu belirtmektedir. Yunanistan’ın bağımsızlık mücadelesi başladığında, 1821’de, politik örgütlenmenin tek çekirdeğini bu klientalist yapılar oluşturmaktadır. Ona göre bu yapıların hem yatay hem de dikey olarak büyümesi hiç de şaşırtıcı değildir.⁸⁷⁶ Bağımsızlık mücadelesi sona erdiğinde ise klientalizm artık bir yönetim sistemi haline gelmiştir. Bu ağlar zorunlu olarak devreye girmiş ve hanedanın kurulmasıyla birlikte Yunan kralları İngiliz valileri ve Yunanistan da bir İngiliz müşteri devleti olmuştur.⁸⁷⁷ Zira mevcut klientalist ağlar dışında kurumlar ve bir devlet yapısı yoktur.

İngiltere Yunanistan’ın tek koruyucusu olduğunda, eski Yunan “partileri” -daha önce her biri rakip bir Büyük Güçle bağlantılı olan- karakter değiştirmiş ve piramitteki muhafazakâr veya daha liberal bir klientalist ağ anlayışı içindeki

⁸⁷⁵ Sabri Sayarı, “Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society”, *The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited: Essays in Honor of Şerif Mardin*, Ed: Faruk Birtek and Binnaz Toprak, İstanbul, Bilgi University Press, p. 81.

⁸⁷⁶ Osmanlı döneminde yerel soylular giderek ikili bir işlev elde etmiştir. Bir yandan yerel halkın liderleri ve koruyucuları olmuş, öte yandan durumlarının yükselmesine rağmen sorumluluk alanları dâhilinde bir şeyler ters gittiğinde Osmanlı baskısının nesnelere dönüşmüşlerdir. Yerel halkı Osmanlı beylerinden korurken güç ve saygınlık kazanan ve halktan da sadakat bekleyen soylular, zamanla bu pozisyonları ile zenginleşmiş ve daha güçlü pozisyonlar elde etmişler, sonunda da tefeci olmuşlardır. Heinz Richter, “Another Type of European Democracy: The Emergence of Modern Greece, How clientelism became a way of life in Greece”, *The Globalist*, June 19, 2015, <https://www.theglobalist.com/another-type-of-european-democracy-the-emergence-of-modern-greece/>, Erişim: 6 Temmuz 2019.

⁸⁷⁷ Sivil idari sorumlulukları üstlenen patronlar, devletin parasına erişir hale gelmiştir. Ayrıca Osmanlı’nın iktidar tekeli ortadan kalktıktan sonra patronlar da siyasetle uğraşmaya başlamış ve klientalist sistemin siyasal amaçlar için kullanılabileceğini çabucak öğrenmişlerdir. Patronlar, müşterilerine yararları (rüşvet olarak adlandırılan) sunmak için siyasi pozisyon ve güçlerini kullanmışlar, buna karşılık müşterilerinin seçimlerde kendileri için oy kullanmasını beklemişlerdir. Richter, a“Another Type of European Democracy:...”.

partilere benzemeye başlamışlardır. Ancak liberal ve muhafazakâr olarak nitelendirilmelerine rağmen iki parti de çok da farklı olmayıp, yüksek derecede rafine edilmiş bir kayırmacılık, nepotizm ve rüşvet (patronaj ve yan gelirler) temelinde yönetilmişler ve devlet, ilgili klientalist piramidin şefleri tarafından sömürü nesnesi haline getirilmiştir. Pozisyon ticareti ve patronaj, tahrifat sistemi ve devlet idaresinin toptan yolsuzluk içinde olması kural haline gelmiştir. Oyların satın alınması ve seçim sonuçlarının tahrif edilmesi siyasi yaşamın normal bir özelliğidir ve 19. yüzyılın sonlarına doğru bir Yunan milletvekili bu sistemi, “siyasi tedarik” sistemi olarak adlandırmaktadır.⁸⁷⁸ Durum 20. yüzyıl boyunca da değişmemiş, ülke İngiltere’den sonra özellikle Truman doktrini ile ABD’nin müşteri devleti olarak kalmaya devam etmiştir. Yunanistan modern zamanlarda ilk defa ancak cunta düştüğünde tamamen bağımsız bir devlet olabilmıştır.

Richter, bütün bunların arka planıyla 1862’den 1974’e kadar İngiliz ve Amerikan döneminde ortaya çıkan siyasi partilerin, kendilerini “parti” olarak adlandırmaları dışında, Avrupalı mevkidaşları ile hiçbir ortak yanlarının olmamasının şaşırtıcı olmadığını belirtmektedir. Parti programları, parti organizasyonu veya parti kongreleri bu dönemde bilinmemektedir. Parti, kelimenin tam anlamıyla liderinin müşterisidir ve gidişata yalnızca o karar vermektedir. Bu aynı zamanda büyük siyasi partilerin neden ailelerin beylikleri gibi çalıştığını ve babaların partideki iktidarlarını oğullarına devrettiğini de açıklamaktadır.⁸⁷⁹ Ayrıca böyle bir sistemde seçmen, tercihini elde ettiği faydalara göre tayin etmekte ve değiştirmektedir. İktidar değişikliklerinde sadakat da kolaylıkla yön değiştirebilmektedir.

Richter’e göre 20. yüzyılda Yunanistan’ın klientalizmin üstesinden gelmek için sonuncusu cuntanın düşmesi olmak üzere toplam üç fırsatı olmuş ancak bunları

⁸⁷⁸ Heinz Richter, “British Greece: The Political Culture of a Protectorate; How British and American influence shaped the downsides of modern Greek politics”, *the globalist*, June 19, 2015, <https://www.theglobalist.com/british-greece-the-political-culture-of-a-protectorate/>, Erişim: 28 Haziran 2019.

⁸⁷⁹ Richter, “British Greece: The Political Culture of a Protectorate;...”

değerlendirememiştir.⁸⁸⁰ Görüldüğü üzere patronaj, klientalizm Yunan siyasi sisteminin özelliklerinden biri olmuştur ancak geçmişte çoğunlukla güçlü bireylerle siyasi arkadaşları arasındaki kişiler arası ilişkilerle ilgilidir. Seçmenler kendi seçtikleri milletvekillerine, kişisel sorunlarına yardımcı olmaları için çeşitli taleplerle başvurumaktadırlar. Bununla birlikte büyük ve örgütlü partilerin siyaset sahnesinde yerini almasıyla, diktatörlük sorası dönemde durum köklü bir değişime uğramıştır.

3.3.7.2. PASOK'un Uygulamaları

PASOK 1974 yılında kurulduğunda Yunan toplumuna büyük kolektif bir iş - sosyalizm- sağlamayı taahhüt etmiştir. Çok partili bir siyasi sistemde rekabet eden yeni ve ideolojik bir parti olarak geleneksel siyasetten memnun olmayan seçmenlere hitap etmiş ve uzun süredir devam eden, ahlaki açıdan sakıncalı⁸⁸¹ parti patronajı gibi uygulamalardan uzak durmayı vaat etmiştir. Ancak PASOK pratiği bu vaat doğrultusunda seyretmemiştir.

Parti liderlerinin iki ana hedefi bulunmaktadır: kendi konumlarını korumak ve seçimleri kazanmak için (veya görevdekiler için iktidarda kalma) oy maksimizasyonu. Bu hedeflere ulaşmak için liderler iki seçeneğe sahiptir:

⁸⁸⁰ İlki 1923'te, eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan akan 1,5 milyon Yunan mültecinin sistemin temellerini sarstığı zaman gelmiştir. Ancak Eleftherios Venizelos'un geleneksel müşteri ağı, şoku emecek ve yeni gelenleri müşteri yapacak kadar güçlüdür. İkinci fırsat, İkinci Dünya Savaşı'ndaki işgalin sonunda gelmiş ancak Aralık 1944'teki silahlı İngiliz müdahalesi, Yunan devletinin bu olası rönesans fırsatını mahvetmiştir. Churchill'in endişelenmek için bir nedeni vardır. Bu yeni devlet, İngiltere ile olan müşteri ilişkilerini sonlandıracaktır. Kralın geri dönmesine izin verilmeyecektir ve Yunanistan, İngiltere'nin eşit bir ortağı olacaktır. Monarşiyi ne pahasına olursa olsun restore etmek isteyen Churchill için bu kabul edilemezdir. Böylece 1946-49 iç savaşından sonra ortaya çıkan Yunan devletinin eski müşteri yapıları bulunmaktadır. Karamanles'in liderliğinde ERE adında bir yönetici ağ ve George Papandreou'nun Merkez Birliğine dayanan bir muhalefet ağı söz konusudur. Hiçbir şey değişmemiştir. 1967-1974 diktatörlüğü, klientalist faşizmin tekrarı niteliğindedir. Üçüncü fırsat, 1974'te cuntanın düşmesi ve aynı zamanda artan Avrupa entegrasyonu ile gerçekleşebilecektir. Richter, "British Greece: The Political Culture of a Protectorate;..."

⁸⁸¹ Klientalizm veya patronaj, modern toplumlarda meşruiyetin kaynağı olan rasyonel hukuk kurallarının kişilere göre uygulanmasına dayanması nedeniyle modern toplumların hukuk düzeninin ve vatandaşlık hukukunun 'yasalar önünde herkes eşittir' ilkesiyle ters düşmektedir. Ayça Kurtoğlu, "Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşerilik ve Kollamacılık", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 1, 2012, s. 145.

örgütsel ve programlı bir strateji izleyebilir veya alternatif olarak geleneksel patronaj politikalarına güvenebilirler. Örgütsel stratejinin lider ile parti organları arasında önemli ölçüde güç paylaşımı gerektiren, son derece külfetli ve zaman alıcı olduğu, parti içi çatışmalara neden olabileceği ve sonuç olarak partinin iktidarı kazanma çabalarını zayıflatabileceği göz önüne alındığında, patronaj politikalarına başvurma nedenleri anlaşılır olmaktadır. Zira parti liderleri, özdeş olmayan iki stratejinin yaratması beklenen belirli bedelleri hesaplayarak tercihlerini yapmaktadırlar.⁸⁸² Nitekim PASOK'un seçim başarısı liderinin şahsına olduğu kadar patronaj siyasetine de dayanmaktadır. Parti lideri, aday seçim sürecini kontrol ederek aynı zamanda bütün patronaj ağını da kontrol etmektedir. Bu anlamda patronaj, merkeziyetçiliğin zayıflamasına ve parti içi hizipçiliğe neden olmaktan ziyade son derece merkezî ve seçim açısından etkili bir süreçtir.

PASOK, kuruluşundan yalnızca iki ay sonra Kasım 1974'de yapılan ilk demokratik seçimlerde bir parti örgütü kurma veya ideolojisini netleştirme fırsatı bulamamıştır. Adayların belirlenmesi sırasında her iki sorun da kendisini net bir biçimde göstermiştir. Parti, Atina metropol bölgesi de dahil olmak üzere pek çok seçim bölgesinde parti listelerini doldurmakta büyük güçlük yaşarken, başlangıçtaki yerel parti örgütleri adayların seçilmesinde önemli bir rol oynamamıştır. Bu işlev, kendisini liderliğe adanmış çok küçük bir siyasi müteşebbisler grubu ile birlikte bizzat Andreas Papandreou tarafından üstlenilmiştir. Papandreou, genç partizan ideologları seçmek yerine geçmiş siyasi tecrübeleri ile kendi seçim bölgelerinde tanınan eski merkezileri tercih etmiştir. Partizanlar parti listelerine yalnızca patronların erişilemez olduğu durumlarda dâhil edilmiştir.⁸⁸³ 1977 seçimleri sonrasında ise Partinin Parlamento grubu ilk bakışta siyasi açıdan genç görünmektedir. Üyelerinin çoğu (93 milletvekilinin 74'ü veya yüzde 79,7'si) Parlamenteoya ilk kez gelmektedir.⁸⁸⁴

⁸⁸² Pappas, "Patrons Against Partisans:...", p. 318.

⁸⁸³ A.g.m., p. 321.

⁸⁸⁴ Diğer altı üye siyaset sahnesine sadece 1974'de girerken, yalnızca yüzde 13'ü diktatörlük öncesi dönemdeki ulusal seçimlerde seçilmişlerdir. Takis S. Pappas, *Making Party Democracy in Greece*, London, Macmillan, 1998, p. 97.

Yeni ve sosyalist bir kitle partisi için 1977'de milletvekillerinin neredeyse yarısı, beklenmedik bir biçimde patronlardır.⁸⁸⁵

Pappas, aslında cuntanın yıkılmasından sonra Yunanistan'da gelişen yoğun siyasi ve parti aktivizmi içinde PASOK'un sosyal demokrasiye yönelmesi için uygun zemin bulunduğunu, pek çok Avrupa ülkesinde sosyal demokrasinin halen cazip bir siyasi alternatif olarak görüldüğünü ve PASOK'un önde gelen üyelerinin birçoğunun gerçek sosyal demokrat idealler tarafından harekete geçirildiğini belirtmektedir. Ülkede güçlü ve sabit bir işçi sınıfı gelişmemiştir ancak o zamanlar Yunan orta sınıfının önemli bir bölümü sosyal demokrasiye oldukça açıktır. Ancak Papandreou, sosyal demokrasiyi reddetme ve patronaj stratejisini sürdürme kararı almıştır.⁸⁸⁶

1981 seçimlerinde Yunan parti sisteminin artık klasik iki partiliğe dönüşmesi ise iki büyük partinin, PASOK ve ND'nin devleti tek başına yönetebilme rekabetini güçlendirmiş, böylece patronaj uygulamaları yeni bir boyut kazanmıştır. PASOK'un 1981'de iktidara gelmesi, patronaj politikaları ve kayırmacılığın sıçrama yapması ve geleneksel klientalizmin siyaset mekanizması içinde bütün ağırlığıyla yer alması ile karakterizedir.

İki parti dinamiği, ana güç rakipler arasındaki ideolojik kutuplaşmayı ve dolayısıyla Yunan devletinin sürekli politize olmasını beslemiştir. Seçimlerde kazanabilmek için her parti, devlet pozisyonlarının sayısı ve insanlara sunulan diğer patronaj yararları için rakibinden daha iyi performans göstermek zorunda kalmıştır.⁸⁸⁷ İki partili bir sistemde kutuplaşmış rekabet elbette patronaj madalyonunun yalnızca bir yüzü iken, diğer yüzü devletçilik yani devletin kamusal yaşamın bütün alanlarında genişlemesi ve böylece Yunan siyasi

⁸⁸⁵ Patronaj siyaseti dışında kalanlar son derece küçük bir gruptur. Bunların çoğu genç, sosyalizme inanan ve son derece değerli örgütsel tecrübeye sahip kişilerdir. Ancak partideki herkes gibi Andreas Papandreou'ya ve PASOK içindeki tartışmasız üstünlüğüne de inanmaktadırlar. Pappas, "Patrons Against Partisans..." p. 321-324.

⁸⁸⁶ Pappas, "Patrons Against Partisans..." p. 326.

⁸⁸⁷ Takis S. Pappas, "The causes of the Greek crisis are in Greek politics", *openDemocracy*, 29 November 2010, <https://www.opendemocracy.net/en/openeconomy/causes-of-greek-crisis-are-in-greek-politics/>, Erişim: 24 Haziran 2019.

kültürünün yalnızca bir ideoloji ve uygulama olarak değil, aynı zamanda temel bir sosyal beklenti olarak da önemli bir yönü haline gelmiştir.⁸⁸⁸ Bu gelişmede etkili olan faktörlerden birisi de PASOK'taki parti içi çatışmalar, iktidar ve güç mücadelesidir.

1980'lerin başlarında, hükûmetin ikinci ve üçüncü yıllarında PASOK'un eski merkezileri (yerel yöneticiler, patronlar vb.) ile 1974'ten beri PASOK'u inşa eden yeni yöneticiler arasında bir çatışma bulunmaktadır. Bu çatışmada yeni yöneticiler yani “modernleşmeciler” yenilmiştir. Bunlar fonksiyonel, üst düzey, Avrupa odaklı, kararlı bir devlet isteyen genç insanlardır. Andreas Papandreou ise toplumun akışının Merkezçilerin lehine olduğunu değerlendirerek fırsattan yararlanmak adına onların yanında yer almıştır.⁸⁸⁹ Bu düşünce modernistlerin yenilgisine yol açarken, aynı zamanda ülkeye de büyük zarar vermiştir.

Merkezçilerin hedefi yerel yönetici tipi bir parti örgütüdür ve böylece sağın kurduğuna kıyasla klientalist devlet yeni terimlerle tekrar kurulmuştur. Vatandaşlar kamuda bir pozisyon, bir ödenek, bir iştirakte pozisyon, ikramiye, sözleşme vb. olmak üzere kendi çıkarları için PASOK'a katılmaktadırlar.⁸⁹⁰ Bu aynı zamanda başlangıçta çok da büyük boyutlarda olmayan yolsuzluğun yaygınlaşmasıdır.

1980'lerde PASOK hükûmetleri altında hem kamu kesimi genişlemiş hem de memuriyetlerin büyük bir çoğunluğu parti atamalarıyla doldurulmuş böylece sonunda devlet, esas itibarıyla Partiye bağlı kılınmıştır.⁸⁹¹ Durum yıllar sonra kronik yapısal açıklardan mustarip sayısız kamu kuruluşunun (Bu nedenle “hasta firmalar” olarak bilmektedirler.) varlığıyla ortaya çıkmıştır. PASOK iktidara ilk geldiğinde işten çıkarmaların, özelleştirmelerin veya her ikisinin bir bileşiminin gerekliliğini göz önünde bulundurmaktan çok uzaklaştığında, devasa devlet transferleri yoluyla hepsini faaliyette tutmaya karar vermiştir. Üstelik

⁸⁸⁸ Pappas, Assimakopoulou, “Party Patronage in Greece:...”, p.146.

⁸⁸⁹ Konstantinos, a.g.m.

⁸⁹⁰ A.g.m.

⁸⁹¹ Pappas, Assimakopoulou, “Party Patronage in Greece:...”, p.147.

hükûmet, yeni işe alımları hızlandırmıştır. ⁸⁹² Sonuç olarak 1980'lerde verimlilik düşük kalmış ve zaman zaman dramatik bir biçimde kötüleşmiştir.

PASOK'un patronaj politikaları, elbette 1990'da iktidarı ND'ye kaybetmesinden sonra çökmüştür. Değerli devlet pozisyonları ve devletle ilgili diğer yararlar için şimdi ND hükûmeti kendi seçmenlerinin baskısı altındadır ve özelleştirmeler yoluyla reform çabalarına rağmen patronajı engelleyecek hiçbir şey yapmamıştır. 1993 yılında PASOK bir kez daha iktidara geldiğinde, patronajın elinden çıktığını ve tekrar ele geçirmesi gerektiğini açıkça görmüştür. Bu da hükûmetin, 1994 yılında kamu personelinin işe alınmasına nezaret etmesi amacıyla bağımsız bir otorite olan Personel Seçimi Yüksek Kurulunu (ASEP)* kurmasına neden olmuştur. ⁸⁹³ Ne yazık ki siyasi partiler, hem merkezi hem de yerel düzeyde ASEP'in etrafından dolaşmak ve geleneksel patronaj uygulamalarına devam etmek için yeni yollar geliştirmişlerdir.

Böylece günümüzde patronaj, klientalizm ve yolsuzluk, Yunan kamu yönetimi yapılarının, süreçlerinin ve uygulamalarının en önemli unsurları haline gelmiştir. ⁸⁹⁴ Her ne kadar patronaj 1974'te demokrasiye geçişten itibaren Yunan

⁸⁹² Pappas, "The causes of the Greek crisis are in Greek politics"; Ücretliler ve emeklilerin ödediği vergi oranı 1980'de yüzde 52,1 iken 1986'da yüzde 63,2'ye yükselmiştir. Verimlilik yüzde 5,5 azalırken, Avrupa'da aynı dönemde yüzde 20 artmıştır. İşsizlik, istihdamlara rağmen yüzde 2,7'den, yüzde 7'ye ulaşmıştır. GSYİH sadece yüzde 6,8 oranında artmıştır ve Avrupa'da bu oran yüzde 26'dır. Vergi kaçakçılığı devasa boyutlara ulaşmış, hükûmet dağıtmak ve oy satın almak için borçlanmıştır. Koutras, a.g.m.

* Anotato Sumvoulio Epiloges Parosopikou (ASEP)

⁸⁹³ ASEP, Parlamento Sözcüleri Konferansı tarafından seçilen bir başkan, iki başkan yardımcısı ve 21 konsey üyesi tarafından yönetilmektedir. Pappas, Assimakopoulou, "Party Patronage in Greece:...", p.147.

⁸⁹⁴ Yunan kamu yönetim sistemi ve tarzı resmî, kurumsal bağlamın bir yansıması değildir. Çeşitli gayri resmi ve kurumsal olmayan davranış ve uygulamalarla koşullandırılmıştır. Kamu yönetimi yapısında şeffaflığı ve yasallığı geliştirmek ve kamu çalışanlarının davranışlarını iyileştirmek amacıyla kamu politikası reformları yapmak için mevzuat kullanılmıştır. Ancak, bu kontrollerin yetersizliği (bağımsız makamlarca) konuyu ele almak için ciddi bir girişimi engellemiştir. Aksine klientalizm, patronaj ve yolsuzluk, en azından Yunan kamu yönetim sisteminin baskın unsurlarıdır ve en kötüsü, Yunan toplumunun davranışının, doğasının, tutumunun ve genel ilişkilerinin önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Dahası, Yunan kamu yönetim sisteminde geliştirilen ve kurumsallaşmanın gerçekleşmemiş olduğu yapılara, süreçlere ve uygulamalara, klientalizm, patronaj ve yolsuzluğun yol açtığı koşullar ve nedenlerine çok az dikkat gösterilmiş ve bunlar korunmuş ve genişletilmiştir. Konstantinos J. Papadoulis, "Clientelism, Corruption And Patronage In Greece: A Public Administration Approach", *Teaching Public Administration*, Spring 2006, Vol. 26, No.1, p. 13-14.; Konstantinos I. Papadoulis, *Eisagoge sten Politike te Demosio-politike kai te Sugritike Episteme*, Ek: Sakkoulas N. Antones, 2002, p. 144-150.

siyasetinin kalıcı bir özelliği olsa da, özellikle 1980'lerde belirginleşmiş ve o zamandan itibaren de yoğunlaşarak devam etmiştir. Siyasi partilere, parlamento tartışmalarına ve yasama uygulamalarına ve aynı zamanda topluma hâkim olmuştur.

3.3.8. Kurultaylar ve 93 Seçimleri

PASOK'un İkinci Kurultayı Eylül 1990'da gerçekleştirilmiştir. Bu sırada artık ana muhalefet konumunda bulunan Parti, seçimlerde bir yılda üç kez yenilmiş durumdadır ve üç bakanıyla birlikte Andreas Papandreou'ya Özel Mahkemenin yolu açılmıştır. Bu koşullar altında yapılan Kurultayda parti içi çatışmalar bir kez daha su yüzüne çıkmış ancak Andreas Papandreou, "gürültü" ile de olsa yeniden seçilmeyi başarmıştır.

Bu kurultay tarihe "hileli kurultay" olarak geçmiştir. Oy pusulalarının sayımında büyük usulsüzlük olduğu iddia edilmiştir. 3 bin 600 kişi oy kullanırken, oy sayısı 4 binden fazladır. Kurultayda Merkez Kurulu Sekreteri'nin konumu da kurumsallaşmıştır. Ancak Kasım 1990'da Akes Tsohatzopoulos'un seçileceği Pentelikon Otel'deki ilk toplantı, bir parti içi çatışmaya dönüşmüştür. Zira Melina Merkoure, Th. Pangalos, K. Laliotes ve K. Semites, P. Avgerinos'u aday göstererek Andreas Papandreou ile çatışmaya girmiştir.⁸⁹⁵ Andreas, Kostas Semites'i Pentelikon çatışmasının organizatörü olarak kabul ederken, Melina Merkoure kendisini bir ültimatomla ziyaret etmiştir: "Akes'i önerirseniz, Paraskevas'ı önereceğiz." Ancak Papandreou her şey için kararlıdır. "Akes seçilmezse, PASOK'u dağıtacak ve yeni bir parti için harekete geçeceğim." diyerek aday belirleme hakkında kuşku duyanlara doğrudan saldırmış, tehdit

⁸⁹⁵ PASOK lideri otelde dramatik tonlarla şunları söylemiştir: "Kendimi vahşi bir şantaj karşısında buldum ve gerekirse kanıtları vereceğim. Sekreterlik görevine ilişkin önerim Akes Tsochatzopoulos'dur." Bkz; "O Muthos kai e istoria tou Pentelikou", *TheToc*, <http://www.thetoc.gr/koinwnia/article/o-muthos-kai-i-istoria-tou-pentelikou>, Erişim: 17 Şubat 2019.

ve şantajlara boyun eğmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁹⁶ Koskotas skandalının gölgesinde, hesapların temizlenmesi ikliminde gerçekleşen Kurultayda Andreas Papandreou'ya ilişkin ilk kuşku işaretleri ortaya çıkarken bu grup, ilerleyen yıllarda Partinin siyasi ve ideolojik modernizasyonu talebiyle oluşturulacak parti içi muhalefetin de öncüsü olacaktır.

PASOK, Nisan 1990'dan Ekim 1993'e kadar iktidarın uzağında kalmıştır. 1993 seçimleri ise uluslararası planda Sovyetler Birliği'nin ve bir bütün olarak sosyalist topluluğun dağıldığı, çok önemli değişimlerin yaşandığı 1989-1991 dönemini izlemektedir. Aynı zamanda içeride de "kirli '89"dan ve 1989-1990 ardışık seçimlerinden sonra gerçekleştirilen ilk seçimlerdir. Ülke olağan seçimlerden altı ay önce bir erken seçim atmosferi ile karşı karşıya kalmıştır. Zira Yeni Demokrasi hükûmeti sadece 151 milletvekili ile son derece kırılğan bir çoğunluğa sahiptir.

Diğer yandan ND'nin iktidarda kaldığı üç yıl ile ilgili olarak "Metsotakes hükûmeti özellikle başarısız bir hükûmetti." yorumları yaygındır. Parti toplumdan uzaklaşmış ve hizip savaşları başlamıştır. Metsotakes hükûmetinin agresif bir biçimde getirdiği neoliberalizm, toplum açısından dayanılmazdır. Antonis Samaras'ın Üsküp konusundaki çıkarıcı tutumu da müzakereleri çıkmaza götürünce, durum daha da yıkıcı olmuştur.⁸⁹⁷ Metsotakes hükûmeti toplu gösteriler, Temponeras suikastı⁸⁹⁸ ve Samaras'ın çekilmesi sonucunda çökmüştür.

⁸⁹⁶ Giorgos Lakopoulos, "To PASOK uparhei (kai) hare stis kriseis tou", *Ta Nea*, 13 İanouariou 2012.

⁸⁹⁷ Konstantinos, a.g.m.; Katrin Alamanou, "Ta 'prosopa' tou PASOK", *tvxs*, <https://tvxs.gr/news/san-simera/ta-prosopa-toy-pasok-1974-2012>, Erişim: 26 Aralık 2019.

⁸⁹⁸ Akut bir siyasi çatışma döneminde gerçekleşen Temponeras cinayeti, Yunanistan genelinde bir kalkışma ve protesto dalgasına yol açmıştır. 1990-91 öğrenci olayları sırasında öldürülen ortaokul matematik öğretmeni Temporas, EAM üyesidir. Olaylar esnasındaki ilk kurbandır zira devamında Atina'daki olaylarda üç kişi daha hayatını kaybetmiştir. Cinayeti işleyen Giannes Kalampokas, Patras'ta Yeni Demokrasinin belediye meclisi üyesidir. Suikastın ertesi günü Eğitim Bakanı Kontogiannopoulos istifa etmiş ve eğitim reformları yasa teklifi geri çekilmiştir. "E tragodia sto 'K. Marouse' duo dekaties voritera...", *tvxs*, 6 Maiou 2010, <https://tvxs.gr/>, Erişim: 28 Aralık 2019.; Kalambokas Volos'ta yargılanmış, önce birinci derece cinayetten hüküm giyerek ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış, cezası daha sonra 17 yıl 3 aya indirilmiştir. 2 Şubat 1998'de, cezasının 3/5'ini çektikten sonra serbest kalmıştır. Maria Panagiannakopoulou, "Mpakogiannes gia dolofono Tempovera: E skepse tes apofulakises tou me arrostainei",

Dışişleri Bakanı Antonis Samaras'ın "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya"nın* tanınmasına tepki olarak ND'den ayrılması ve Siyasi Baharı** kurmasından üç ay,⁸⁹⁹ ND Milletvekili Giorgos Sumpilides'in, Metsotakes hükûmetinin parlamenter çoğunluğu kaybederek iktidardan düşmesine yol açan istifasından⁹⁰⁰ ise bir ay sonra ülke erken seçimlere gitmiştir.

10 Ekim 1993 tarihinde gerçekleştirilen erken seçimlerde⁹⁰¹ PASOK yüzde 46,88 oy oranı ile 170 milletvekili çıkarırken, Yeni Demokrasinin oylarında 7,5 puanlık bir azalma meydana gelmiş ve 111 milletvekilinde kalmıştır. Samaras'ın Siyasi Bahar'ı ise 10 sandalye elde ederek 9 sandalye kazanan KKE'nin önünde üçüncü parti olmuştur.

10 Ekim akşamı seçim sonuçları açıklandıktan sonra canlı yayında halka hitap ettiği konuşmasında Andreas Papandreou, Yunan halkının Yeni Demokrasinin neo-liberal tasarımını mahkûm ettiğini belirtmiştir.⁹⁰²

Böylece PASOK, Metsotakes hükûmetinin desteklediği büyük sosyal hoşnutsuzluktan ve onun açık neo-iberal tercihlerinden yararlanarak 1993'te iktidara geri dönmüştür. Özel Mahkeme tarafından zaten masum bulunmuş olan

Tempo24, 22 Noemvriou 2017, <https://tempo24.news/eidisi/154080/mpakogiannis-gia-dolofono-temponera-i-skepsi-tis-apofylakisis-toy-me-arrosthainei>, Erişim: 28 Aralık 2019.

* The Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)

** Politike Anoikse

⁸⁹⁹ Samaras Politike Anoikseyi Temmuz 1993'de kurmuştur ve ona göre partisi, bütün siyasi geleneklerden gelen temsilcilerden oluşan ve onları aşan orijinal bir yapıdır. Thanases Diammantopoulos, *E Ellenike politike zoe: eikostos aionas. Apo ten provenizelike sten metapapandreike epohe*, ekd. Papazeses, Athena 1997, s. 504.; Samaras'ın partisi, Makedonya'nın isimlendirilmesi sorununa odaklanan monotematik bir parti olarak kalmıştır. Trantas, Zagoriti, Bergman, Müller, Strom, "Greece: 'rationalizing' Constitutional Powers...", p. 381.

⁹⁰⁰ Metsotakes ve yakın çalışma arkadaşları Sumpilides'i, hükûmeti devirmek isteyen işadamlarından para almakla suçlamışlardır. *Anti*, Teuhos 720, 9 Septemvriou 2000.; Gazeteci G. Masavetas, Sumpilides'in, Mitsotakes hükûmetinin düşmesini sağlamak adına Eylül 1993'de milletvekilliğinden istifa etmek için 320 milyon aldığını iddia ettiği "Metsotakes'i Devirin" (2/7/1996) adlı kitabı nedeniyle 10 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. "Dike Masaveta", *Rizospastes*, 20 Mae 1997.

⁹⁰¹ "Eklogike Anametrese 10.10.1993", *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#H>, Erişim: 26 Aralık 2019.

⁹⁰² Papandreou'nun konuşması için bkz; "Andreas Papandreou. 1993. Ethnikes Ekloges. Delose.", https://www.youtube.com/watch?v=PUee_W3y0m0, Erişim: 26 Aralık 2019.

Papandreou, böylece tam bir zafer ile döndüğü iktidarda üçüncü ve son hükûmetini biçimlendirmiştir.

Ancak, hem uluslararası hem de yerel ekonomik ve siyasi bağlamlar artık çok farklıdır. Yunanistan Avrupa Birliği'nin bıraktığı küçük marjlara ve çok istenilen Ekonomik ve Parasal Birliğe katılıma adapte olmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak 1993-1995 dönemi, ekonomiyi istikrara kavuşturma ve PASOK'un ekonomi politikasının incelendiği 3. bölümde de değinildiği üzere Para Birliği üyeliğinin parasal hedeflerine aşamalı olarak uyum sağlama çabalarıyla özdeşleşmiştir.

4. BÖLÜM: PASOK'UN DIŞ POLİTİKASI

Andreas Papandreou ve Panhellenik Sosyalist Hareketin dış politikasının başlıca dayanakları, 1974 yazında hemen ardından kurulduğu askerî cunta döneminin, onun düşüşünün ve devamındaki gelişmelerin Yunan kamuoyunda yarattığı duygusal ve ideolojik iklimin içinde bulunmaktadır. Bu, Batı ve ABD karşıtı duyguların yükseldiği bir iklimdir. Bu politikanın ana unsurları, Partinin kuruluşundan itibaren gerek iktidara yürürken gerekse iktidara geldiği andan itibaren geçirdiği evrim, nedenleri, Yunan kamuoyundan kaynaklanan kısıtlamalar ve Yunanistan'ın karşı karşıya bulunduğu uluslararası gerçeklikler ışığında analiz edilmelidir.

İkinci Dünya Savaşı ve İç Savaşı takiben Yunanlar arasında güvenliklerinin Batı İttifakı içinde yattığı konusunda uzlaşma oluşmuş ve ayrıntıları ikinci bölümde verilen Batı İttifakı içinde yer alma tercihi, ülkenin NATO üyeliği ve AET üyeliği başvurusu ile perçinlenmiştir. Aynı zamanda çok önemli tehdit unsuru oluşturan kuzeyindeki komünist komşularıyla arasındaki uzun sınır nedeniyle Batı Avrupa'ya coğrafi uzaklığı, dolayısıyla tecrit duygusu bu uzlaşmayı anlaşılır kılmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra patlak veren Kıbrıs krizi Yunan halkında, Batı ve Türk karşıtı düşüncelerin güçlenmesine yol açmıştır. Yunanlar Batılı müttefiklerinin Yunanistan'ın çıkar, talep ve hassasiyetlerine duyarsız olduğuna inanmaya başlamıştır. Kamuoyunda fikir birliği zayıflarken, 1974 Kıbrıs olayları sonucunda NATO müttefiki Doğu komşusu Türkiye'nin komünist kuzey komşularından daha önemli bir tehdit olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim merkez sağ Başbakan Konstantinos Karamanles, protesto için NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir.*

Batı ve özellikle ABD karşıtlığına, Albaylar Cuntası döneminin katkısı da göz ardı edilmemelidir. Cuntanın iktidarı ele geçirmesinin ABD ve NATO'nun düzeneği olduğu, en azından tavırlarının hoşgörülü ve destekleyici olduğu

* Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadından çekilmesi konusu, birinci bölümün "Olaylar: 15 Temmuz Pazartesi-14 Ağustos Çarşamba" başlıklı alt bölümünde incelenmiştir.

kanaati de ABD karşıtlığının önemli nedenlerindedir. Üstelik rejimin çökmesi, toplumda radikal bir ideolojik değişim için elverişli zemini yaratmıştır. ABD ve NATO'nun temsil ettiği her şeye tepkinin sonucu; Batı karşıtı, aşırı milliyetçi, izolasyonist ve yabancı düşmanlığı yüklü bir iklimdir. Andreas Papandreou ve PASOK bu iklimi temsil etmeye başlarken, ondan hem istifade etmiş hem de güçlendirmiştir.

Bu bölümün amacı, Panhellenik Sosyalist Hareketin 1981-1989 ve 1993-1995 hükümet dönemleri dış politikasını sunmaktır. PASOK'un genel dış politika görüşleri, özellikle NATO ve AET'ye ve Yunanistan'ın bu örgütlere üyeliğine ilişkin görüş ve pozisyonları, "PASOK'un Kuruluşu ve Gelişimi, 1974-1981" başlıklı ikinci bölümde incelenmiştir. Bunlar, Partinin kuruluşundan itibaren muhalefet ve ana muhalefet partisi konumlarında bulunduğu dönemlerdeki gelişimi çerçevesinde iktidara yürüyüşünü sağlayan unsurlar olarak ele alınmış ve ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Yine Partinin iktisadi açıdan AET politikası ve Yunanistan-AET ilişkileri, "PASOK İktidarda, 1981-1989, 1993-1995" başlıklı üçüncü bölümde, "PASOK'un Ekonomi Politikasında AB'nin Yeri" alt başlığı altında detaylarıyla incelenmiştir. Bu nedenle bu bölümde anılan örgütlere ilişkin politika ve görüşler, PASOK'un iktidara geldiği 1981 yılından itibaren ve doğrudan dış politika çerçevesinde ele alınmıştır.

Bununla birlikte, konuya başlarken çalışmanın okunmasını kolaylaştırmak amacıyla 1974'deki kuruluşundan itibaren PASOK'un muhalefet dönemi dış politikasının toplu bir kısa özeti verilmiştir.

4.1. KURULUŞ VE MUHALEFET DÖNEMİ

Andreas Papandreou'nun 1967-1974 diktatörlüğü sırasında sürgündeyken kurduğu PAK ile hedefi, Albaylar Cuntasına ve onun Amerikan destekçilerine karşı mücadele etmektir. Daha sonra PASOK'un dış politikasının ilk düşünceleri de bu çerçevede doğmuştur. İlk dış yönelimleri, Yunanistan'ı başta ABD olmak üzere büyük güçlerin kontrolünden kurtarmak ve bağımsız kılmaktır.

Bu dönemde ABD hükûmetini askerî darbeye "suç ortaklığı" yaptığı gerekçesiyle kınayan Papandreu, Washington'un askerî diktatörlüğü desteklediği inancını ifade etmiştir. 1972'de New York Times gazetesinde yayımlanan makalesinde ABD'nin başbakanları onayladığını, seçimlere ve askerî terfilere müdahale ettiğini ve "Yunan İstihbarat Servisini kontrol ettiğini" yazmıştır.⁹⁰³

Papandreu 1974'te Yunanistan'a dönmeden önce şu mesajı göndermiştir:⁹⁰⁴

"Yunanistan'a dönüşümü hızlandırıyorum. Bu ulusal kriz zamanında derhal dönüyorum. Yunanistan'da ve insanlara yakın olma ihtiyacını hissediyorum. Vatanımızı, halkımızı ve mirasımızı savunma kararımızda yüksek bir zihniyetle ve kararlılıkla mücadele edeceğiz. Milletın bütünlüğü ve gerçekten demokratik, egemen ve bağımsız bir Yunanistan'ın temellerini atma fırsatı ile bu karanlık saati aşmak için birleşelim."

Bunlar onun halk kitlelerine iletildiği ilk düşüncelerindendir. Diktatörlük düştükten sonra Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı "istilası" ile travma yaşayan Yunanistan'a dönen Papandreu, pek çok kişi gibi Washington'un Türkiye'nin askerî planlarını bildiğine ve isteseydi onu durdurabileceğine bir kez daha ikna olmuştur. Ona göre ABD, iki ülke arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıkta Türkiye'yi Yunanistan'a tercih etmiştir. "ABD, Pentagon ve NATO'ya bağımlılığa son vermeliyiz." diyen Andreas Papandreu'nun amacı artık daha açıktır: 3 Eylül Bildirgesinin dört temel ilkesinden ilkinı, ulusal bağımsızlığı tesis etmek.

Papandreu görüşlerini şöyle ifade etmektedir:⁹⁰⁵

⁹⁰³ Eugenia Kountoure, "Muthos e pragmatikoteta: E eksoterike politike tou Andrea "aspida" sten tromokratia", *Reader*, 05 Fevrouariou 2019, <https://www.reader.gr/news/stories/mythos-i-pragmatikotita-i-exoteriki-politiki-toy-andrea-aspida-stin-tromokratia>; Erişim: 8 Mart 2020.

⁹⁰⁴ PAK'ın lideri mesajını Antones Livanes'e telefonda bizzat kendisi yazdırmış ve Deniakos-Kretikos hukuk bürosunda daktilo edilerek derhal basına dağıtılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Georgios Papandreu Vakfının resmi internet sitesine bakılabilir. Semata Lugra, Katerina Varela, "1974 E ptose tou kathestotos kai epistrophe tou Andrea", *Ídruma Georgiou Papandreu*, 24 İouliou 2013, <http://idrimagpapandreu.blogspot.com/2013/07/1974-h.html>, Erişim: 5 Ocak 2020.

⁹⁰⁵ Hrestos Halazias, "Andreas Papandreu, 31 Hronia Politikes Demiorgias", *Ellenika Grammata*, 1996, p. 135-144.

“Kıbrıs trajedisi ve ulusumuzun yüz yüze kaldığı Pentagon'un, NATO himayesindeki kurnazca genişleme politikasından kaynaklanan diğer tehlikeler, ABD destekli cuntanın⁹⁰⁶ askerî güçlerimizin Yunan topraklarını polis devletine dönüştürmesi çabaları bütün Yunanların aklında... Yunanistan, büyük tekellerin askerî ve ekonomik çıkarlarına daha etkin bir şekilde hizmet edebilmek amacıyla Pentagon için ileri bir nükleer karakola dönüştürüldü... Ve Yunanistan, elbette NATO'nun askerî ve siyasi kanatlarından çekilmeli. Ve tabii ki Pentagon'un Yunanistan'ı geniş politikası için bir üs haline getirmesine izin veren bütün ikili anlaşmalar iptal edilmelidir. Ancak NATO'nun ve Amerikan üslerinin arkasında tekelci çok uluslu şirketler ve bunların yerel vekilleri var... Talihsizliğin kökeni, ülkemizin Batı'ya ve özellikle ABD'ye bağımlılığına dayanmaktadır... Ülkemiz, yerel sermayenin yardımıyla ABD ve Batı (Avrupa) çok uluslu şirketlerinin ekonomimizi sömürdüğü 'çitsiz bir bağa' dönüştürülmüştür.”

1974-1976⁹⁰⁷ yılları arasındaki ilk iki yıl, PASOK'un en radikal dönemini temsil etmektedir. 1977'de ise artık genel ideoloji ve politikası gibi dış politika söylemi de daha ihtiyatlı ve ılımlı bir hal almış, gerçekçiliğin unsurları görünür olmaya başlamıştır.

PASOK'un en önemli talepleri Avrupa Topluluğu, NATO, Yunanistan'daki ABD askerî üsleri ve Balkanlar'ın nükleer silahlardan arındırılmış bir bölgeye dönüşümü⁹⁰⁸ ile ilgilidir. Parti dokümanlarının satır aralarının okunmasından, radikal ifadelerinin yanı sıra Yunan dış politikasında ve dış ekonomik ilişkilerde ulusal özerkliği artırma girişimi olarak tanımlanabilecek genel bir hedef olduğu sonucuna varılmaktadır. Yunanistan, Batı İttifakının siyasi, askerî ve ekonomik alanında kalacak ancak İttifakı ve müttefikleri, özel ulusal çıkarları dikkate almadan kayıtsız şartsız takip etmeyecektir. PASOK'un görüşüne göre İttifakın

⁹⁰⁶ 3 Eylül Bildirgesinde ifade edildiği üzere PASOK için Albaylar Cuntası, Yunanistan'ın Batı Avrupalı ve yerli sermayenin iş birliğiyle Pentagon ve NATO tarafından acımasız bir biçimde sömürgeleştirilmesinin aracıdır. “İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”

⁹⁰⁷ 1976 Ağustos'unda Andreas Papandreou, Türk araştırma gemisi "Sismik-1" in Ege'ye açılması konusunda "aşırı ılımlı" duruşu nedeniyle hükümeti eleştirmiş, Kasım ayında da bütün muhalefet partilerinin eylemlerini birleştirmek, iş birliği yapmak ve koordine etmek için inisiyatif üstlenmiştir. İş birliği programında Kıbrıs sorunu ve çözümü, Ege sorununun ele alınması, ülkedeki ABD üslerine dair müzakerelerin kesilmesi, ulusal kuvvetlerin güçlendirilmesi gibi PASOK'un gündeme getirdiği daha spesifik konular yer almaktadır. “O Andreas Papandreou”, *I Idroma Andrea G. Papandreou*, <http://agp.archeio.gr/>, Erişim: 7 Mart 2020.

⁹⁰⁸ Spyros Economides, “The Europeanisation of Greek Foreign Policy”, *West European Politics*, Vol. 28, No. 2, March 2005, p. 477.; Clogg, “PASOK in power: rendezvous with history or with reality”, p. 439.

çıkarları, mutlaka Yunan ulusunun çıkarları değildir. Buna değinmeye değer çünkü PASOK'un belirleyici siyasi talep ve hedefleri değişmiştir. 1974'te AET, ABD'nin suç ortağı ve "NATO'nun diğer tarafı" olarak görülmüştür. PASOK, Yunanistan'ın AET üyeliğini şiddetle reddetmiştir.⁹⁰⁹ Ancak 1977'de AET konusunda referandum fikrini zaten kabul etmiş durumdadır.⁹¹⁰ Zira Andreas Papandreou, referandum sonucunun çoğunluğun Topluluğa katılımı yönünde olması halinde artık AET'nin sorunlarıyla başa çıkabileceğine inanmıştır.

1981 seçim programı, Yunanistan ile AET arasında PASOK'un kalkınma programının uygulanmasına izin verecek özel bir anlaşmadan bahsetmektedir. Yine NATO'dan çekilme 1974'te radikal bir talep olarak formüle edilirken, birkaç yıl sonra Batılı müttefiklerinin çıkarları dikkate alınmış, bütün askerî blokların dağıtılması şeklinde ve yalnızca uzun vadeli bir hedef olarak ortaya konulmuştur. Aynı şey Amerikan üslerinin Yunanistan'dan çekilmesi talebinde de söz konusudur.⁹¹¹ Böylece 1981 seçimleri yaklaşırken PASOK, Yunanistan'ı Avrupa'dan çıkarmak niyetinde olmadığını ve ABD üslerinin kaldırılması ve NATO'dan çekilmenin, Partinin uzun vadeli hedefleri olduğunu belirtmiş durumdadır.

4.2. PASOK HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKASI

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başı Yunanistan'ın, özellikle dış politikası ile ilgili olarak yeni bir aşamaya girişini ifade etmektedir. Avrupa Topluluğuna ve daha sonra Avrupa Birliğine katılım, kuşkusuz ana olaydır. Buna ülkenin dış politikasına doğrudan etkisi olan ve neredeyse eş zamanlı cereyan eden

⁹⁰⁹ Axt, "On the Way to Self-Reliance?: PASOK's Government Policy in Greece", p. 195.

⁹¹⁰ 2. Bölümde, "Değişim" alt başlığında da belirtildiği üzere AET'den çekilmek referandumun sonucuna bağlı hale gelmiştir. Bu husus, PASOK'un seçim öncesi programı olan "Halk ile Sözleşme"nin 118. Maddesinde "PASOK hükûmeti anayasal süreçlere uygun olarak referandum gerçekleştirilmesini isteyecektir." ibaresiyle vurgulanmaktadır. Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolao me to Lao.

⁹¹¹ Axt, "On the Way to Self-Reliance?: PASOK's Government Policy in Greece", p. 196.

gelişmeler eşlik etmiştir: Yunan-Türk meselelerindeki gelişmeler, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü; sosyalist PASOK'un iktidara gelmesi.⁹¹²

1981'de Panhellenik Sosyalist Hareketin iktidara gelmesinden itibaren ise Papandreou'nun dış politikasının dört temel amacı vardır: ilk olarak Türk tehdidini sergilemek ve onunla baş etmek; ikincisi Yunanistan'ın AET ve NATO'daki konumunu iyileştirmek; üçüncüsü Yunan politikası ve ulusal ruhunun aşırı bağımlılık mirasının yanı sıra, Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik tavrı karşısında müttefiklerin takındığı pasif tutumdan kaynaklanan hayal kırıklıkları ve acılardan arındırılması ve dördüncüsü de Yunanistan'ın nükleer silahlanma kınamasını vurgulamak. İlk üç hedef Yunanistan'ın birikmiş hoşnutsuzluklarına açıkça karşılık vermektedir. Dördüncüsü ise bunu, Yunanistan'ın Avrupa'daki Doğu-Batı yumuşamasına desteği ve iki süper güçten nispeten eşit uzaklıkta kalma arzusuyla uyumlu olduğu için ima ederek yapmaktadır.⁹¹³

1974-1981 yıllarındaki "Yunanistan Batı'ya aittir.", "Yunanistan ve ABD arasındaki ilişkiler uluslararası ilişkilerin ana odağıdır." tartışılmaz terimlerinin dış politikanın ana eksenini oluşturduğu Yeni Demokrasi hükümetlerine kıyasla PASOK hükümetleri, "bağımsız" ve "çok boyutlu" bir karakter kazanmaya çalışmıştır. Bahsi geçen dönemde ülkenin dış politikası, kuşkusuz PASOK ve Andreas Papandreou'nun damgasını taşımaktadır. Türkiye'den Üçüncü Dünya karşısındakine kadar PASOK'un dış politikası, güçlü ideolojik-siyasi ayrıca gerçekçi özelliklere sahiptir. Parti iktidara yaklaştıkça PASOK'un söyleminin giderek ılımlı bir hal almasına yol açan da, milliyetçilik ile birleşen bu esnek gerçekçiliktir.

Bu dönem, geniş hatlar boyunca iki alt döneme ayrılarak incelenmiştir: 1980'ler ve 1990'ların ilk yarısı.

⁹¹² Harry Tzimitras, "Alternative Forms of Nationalism: Superiority through Law in Greek Foreign Policy", *Nationalism in the Troubled Triangle: Cyprus, Greece and Turkey*, Ed: Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırımlı, England, Palgrave Macmillan, 2010, p. 134.

⁹¹³ Constantine Melakopides, "The Logic Of Papandreou's Foreign Policy", *International Journal*, Summer 1987, p. 561-562.

4.3. 1980'ler

“Yunanistan Yunanlara aittir.”⁹¹⁴ teriminin dış politika felsefesinin odağını oluşturduğu muhalefetteki PASOK, Yeni Demokrasi hükûmetinin bütün dış politika tercihlerine karşı kuşkuludur ve iktidara gelmesi NATO, AET ayrıca Türkiye’de güçlü endişelere neden olmuştur. Sosyalistlerin iktidarı, kuruluşundan itibaren yapılan açıklamalar göz önüne alındığında Yunanistan ve Batılı müttefikleri arasındaki ilişkiyi “tehdit” etmektedir.

ABD ve Avrupalı müttefiklerine kesintisiz neredeyse 30 yıllık bir sadakatin ardından PASOK’un açıklamalarındaki Batı karşıtı alt tonlar, kısmen sol kanat ilişkileri nedeniyle kamu hayatından dışlananların duygularını yansıtırken, Batı’nın cuntayı kınamaması ile ilgili hayal kırıklığını da ifade etmektedir. Geleneksel milliyetçiler dahi Batı’ya yönelik eleştirisi, askerî diktatörlük ve Kıbrıs felaketiyle travma geçiren Yunanların sarsılan benlik duygularını okşadığı için PASOK’u tercih etmiştir. Dolayısıyla Andreas Papandreou’nun Atlantik İttifakından ayrılma söylemi resmi Batı karargâhlarında Yunanistan’a karşı olumsuz bir iklim yaratsa da, Yunan halkının önemli bir kesimi, dünyanın güçlü devletleri karşısındaki bu bağımsızlık tezahüründen heyecan duymaktadır.⁹¹⁵ Ancak Papandreou ve Partisini giderek daha ılımlı bir yönetime sevk eden unsurların varlığı söz konusudur.

⁹¹⁴ 1981 seçimlerindeki zaferinden birkaç yıl önce Papandreou, ülkenin AET’ye katılımının arka planında Konstantinos Karamanles ile doğrudan karşı karşıya geldiği Parlamentoda, tarihi bir cümle sarf etmiştir. Karamanles “Yunanistan Batı’ya aittir” diyerek kürsüdeki Papandreou’nun konuşmasını kesmiş, Papandreou ise “Yunanlara ait olmasını tercih ediyoruz.” diye cevap vermiştir. Tarihi diyalog için bkz; “Andreas Papandreou: ‘E Ellada anekei stous Ellenes’”. K. Karamanles: ‘Anekomen eis ten Dusin’, https://www.youtube.com/watch?v=FC-aezynrKM&feature=emb_title, Erişim: 11 Ocak 2020.

⁹¹⁵ Veremis, Koliopoulos, “The Evolving Content of the Greek Nation”, s.19.; Bir diğer açıdan Van Coufoudakis, ABD’de bağımsız Yunan dış politika pozisyonlarını ve eylemlerini, “Amerikan karşıtı” ve “Batı karşıtı” olarak görme eğilimi bulunduğunu ve bu “karşıtlığın” bağımsız Yunanistan ve onun radikalleşmiş elitleriyle uğraşmaya alışkın olmayan yabancı siyasi elitlerin tepkilerini simgelediğini belirtmektedir. Ona göre Amerikan eğilimi, bağımsız Yunan dış politika pozisyon ve davranışlarını, ABD ve Batı karşıtı olarak nitelendirmektir. Van Coufoudakis, “Greek Foreign Policy Since 1974: Quest for Independence”, *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 6, Number 1, May 1988, p. 57.

Papandreou'nun yavaş yavaş daha ılımlı bir strateji izlemeye başlaması, Yunan kamuoyuna yanıt niteliğindedir. 1981 seçimleri öncesinde yapılan bir kamuoyu araştırması, seçmenlerin yüzde 28,2'sinin kendilerini liberal, yüzde 15,3'ünün muhafazakâr, yüzde 14,6'sının sosyalist (Marksist olmayan), yüzde 14,2'sinin sosyalist-Marksist, yüzde 4,1'inin de Marksist-Leninist olarak nitelendirdiğini göstermiştir. Dolayısıyla Papandreou kampanya sırasında PASOK'un uzun vadeli stratejik hedeflerini göz ardı ederken, kısa vadeli taktik seçenekleri vurgulamıştır.⁹¹⁶ Böylece iktidara ulaşabilmek için gerekli olduğu görülen daha ılımlı imaj elde etmiştir. Papandreou ayrıca taktiksel bir yaklaşımla dış politika konularını ön plana çıkarmaktan ziyade, ekonominin içinde bulunduğu kötü duruma ağırlık vermiştir.

Loulis, Papandreou'nun dış politikasının her şeyden önce Yunan iç politikalarının bir fonksiyonu olduğunu ve özellikle üç faktörün baskın olduğunu belirtmektedir: PASOK aktivistlerinin etkisi; Yunan Komünist Partisinin rolü ve etkisi ve popülizm. Farklı yönlerde, tutarsız ve şaşkırtıcı değişiklikler yaratan bu faktörler PASOK'un radikal Batı karşıtlığını desteklerken uluslararası gerçekler, başlıca dış politika seçeneklerinde "taktik" sahalara sığınmasını ve uzun vadeli "stratejik hedeflerini" ertelemeyi gerekli kılmıştır. PASOK aktivistleri, 1974-1977 boyunca ağır Marksist ve Üçüncü Dünya sloganları ile Partiye katılanlar olup, örgütün bel kemiğini oluşturmuş ve 1981 zaferinde belirleyici rol oynamışlar ancak 1975'den itibaren Papandreou tarafından yavaş yavaş Partiden uzaklaştırılmışlardır.* İkinci iç faktör olan KKE'nin, Papandreou'nun dış politika kararlarındaki etkisi, çok önemlidir. Zira Komünistlerin güçlerini kullanma becerileri Papandreou'yu korkutmuştur. Ancak KKE, PASOK ile açık bir ideolojik çatışma yerine yapıcı bir çatışmayı tercih etmiştir.⁹¹⁷ Aşağı yukarı aynı seçmen kitlesine sahip olan iki parti olarak aralarındaki rekabet, politika ve hedeflerinde

⁹¹⁶ John C. Loulis, "Papandreou's Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Summer 1984-1985. p. 379-380.

* Konu çalışmanın 2. bölümünün "İlk Çatışma ve 1975,1976 Krizleri" başlıklı alt bölümünde ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

⁹¹⁷ Loulis, "Papandreou's Foreign Policy", p. 380-382.; Spourdalakis, "The Greek Experience", p. 259.

birbirlerini önemli ölçüde hesaba katmayı gerekli kılmaktadır. KKE'nin bu tercihinin ardında yatan gerçek de PASOK seçmenini kendisine çekebilmektir.

Papandreou'nun dış politikasını etkileyen iç politika faktörlerinden üçüncüsü popülizmdir. Aşırı milliyetçilik ve ABD karşıtlığı Yunan toplumunun bazı kesimlerinde hala güçlü ve Yunanistan'ın Batılı müttefiklerinin yıllar içindeki hataları bunu pekiştirme eğilimindeyken, Papandreou'nun bu milliyetçi duygulara hitap etmeye çalışması şaşırtıcı değildir. İç problemler arttıkça dış politikada aşırı milliyetçi patlamalar, Yunan kamuoyunun ulusal bağımsızlık için her şeye karşı mücadele veren hükûmetin yanında harekete geçirilmesine yardımcı olmaktadır.⁹¹⁸ Heinz-Jürgen Axt da Loulis'in görüşlerini paylaşmakta, hatta bir adım ileriye taşıyarak PASOK'un dış politikasının, sadece kısmen dış meselelerin ve stratejilerin sonucu olduğunu ve diğer ülkelere kıyasla çok daha fazla iç gelişmelere dayanmakta olduğunu ifade etmektedir.

Axt'a göre Yunanistan ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki temel fark, Yunan hükûmetinin seçim vaatlerini yerine getirme sorunu ile gerekli ekonomik ve siyasi kaynaklardan ve kaldıraçtan yoksun koşullar altında çok daha fazla karşı karşıya kalmasıdır. Yazar bir de somut örnek vermektedir. Yunan hükûmetinin Sovyetler Birliği'ni 1983'te bir Güney Kore uçağını düşürdüğü için kınamaktan ve yaptırımlar uygulamaktan kaçınmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi Yunanistan'ın, özellikle de birçok sorunun belirsiz kaldığı bir durumda uluslararası çatışma ve gerginliklerin daha da artmasını önlemeyi istemesidir. Ancak ikinci neden, Yunan hükûmetinin ABD üsleri ile ilgili olarak ülkede ağır bir biçimde eleştirilen anlaşma için bir miktar tazminat almasının gerekmesidir.⁹¹⁹ PASOK'un programları, açıklamaları ve bildirimleri ile hükûmet uygulamaları arasındaki farklılıkların bir bölümü, tam da bu noktada aranmalıdır.

⁹¹⁸ Loulis, a.g.m., p.382.

⁹¹⁹ Ayrıca eleştirmenler, Yunan hükûmetinin Amerikan hükûmetinin isteklerine isteyerek uyduğuna inanmaktadırlar. Axt, "On the Way to Self-Reliance?: PASOK's Government Policy in Greece", p. 204-205.

4.3.1. Söylemler ve Eylemler

PASOK 1981'de hükûmet olduğunda, iktidar gerçekleriyle yukarıda belirtilen iç faktörlerin yanı sıra dış politika unsurları açısından da yüzleşmek zorunda kalmıştır. Hükûmet esnasında söylem ve eylemler tamamen farklı yönlere taşınmıştır. Zira gerçekler çok farklıdır ve uluslararası ve bölgesel gereklilikler, PASOK hükûmetlerinin ülkenin Batı'ya olan bağımlılığını sorgulamaktan kaçınmasına neden olmuştur. Seçim öncesi beyanatların aksine Yunanistan'ın Batı kampındaki pozisyonundan şüphe edilmemiş, ülke NATO ve AET içinde kalmaya devam etmiştir. Bu çerçevede ideoloji, söylem ve siyasi eylem arasındaki farklılıklar açıkça ortaya çıkmıştır.

PASOK'un iktidara gelmesi, Yunan dış ve güvenlik politikasında önemli bir dönüm noktası olmamıştır.⁹²⁰ Kısa süre sonra hükûmetin, ülkenin NATO ve AET'deki konumunu sorgulamasına veya zaman zaman yaşanan sürtüşmelere rağmen ABD ile çatışmaya niyeti olmadığı anlaşılmıştır. Papandreou için Yunan dış politika stratejisinin önceliği, tıpkı Konstantinos Karamanles gibi hatta önceki diktatörlük hükûmetlerinde olduğu gibi Türk tehdidine karşı koymak ve Türk gücünü dengelemektir. Elbette NATO'dan çekilmenin ve/veya ABD ile kopmanın, Yunanistan'ı diplomatik ve askerî olarak zayıflatacağı ve Türkiye'nin rolünü ve önemini önemli ölçüde artıracacağı anlaşılmıştır.

Gerçekten NATO'nun Türkiye'yi desteklediği ve yayılmacı hedeflerini teşvik ettiği iddiasına rağmen Papandreou, Yunanistan'ın müttefikleriyle ilişkilerinin kopmasının sonuçta sadece Türkiye'ye fayda sağlayacağı sonucuna varmıştır. Yunanistan Türkiye ile askerî bir dengeyi sürdürecektir, Batılı müttefiklerini ve özellikle de Birleşik Devletleri düşmanlaştırmayı göze almamalıdır. Papandreou,

⁹²⁰ The New York Times'da 15 Şubat 1981 tarihinde yayımlanan bir yorumda, "Bu seçimler çok önemli çünkü ilk defa burjuva olmayan Marksist bir parti kurulu düzene meydan okumuş ve kazanma şansını yakalamıştır." değerlendirmesi yapılmaktadır. Batılı diplomatlar ayrıca Sosyalist Hareketin güçlü tarafsızlık eğilimleri, Yunanistan'ı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve Ortak Pazardan çekme tehditleri ve ülkedeki Amerikan üslerine karşıtlığından dolayı endişe etmektedirler. Bununla birlikte uzun zamandır izleyen gözlemciler göre Sosyalist Hareket kazansa bile yönetişimin gerçekleri büyük bir dış politika değişikliğine izin vermeyecektir. Howe, a.g.m.

İttifak içinde kalarak Ege'deki Türk maceracılığını caydırmak için Batı desteğini çok daha etkili bir şekilde harekete geçirebileceğini düşünmüştür.⁹²¹ Üstelik Yunanistan Batı'dan uzaklaştıkça, İttifakın Türkiye'yi NATO'nun bölgedeki tek güvenilir müttefiki olarak görmesi riski yükselmektedir.

ABD'de 1980 seçimlerinde, gerek içeride yaşadığı ekonomik sorunlar gerekse dışarıda SSCB karşısındaki gerileme ve 1979'daki İslam Devrimiyle birlikte İran gibi müttefiklerin kaybı sonucunda siyasi ve ekonomik açıdan düşüşe geçen ülkeye eski konumunu yeniden kazandıracak tepkisel siyasetin temsilcisi olarak Carter karşısında zafer kazanan Ronald Reagan,⁹²² askerî alanda da yoğun bir yeniden yapılanmaya yönelmiştir.⁹²³ Ekim 1981'de açıklanan stratejik modernizasyon programına⁹²⁴ göre Amerikan nükleer kapasitelerinin tamamı geliştirilecektir.⁹²⁵ ABD'nin başlattığı nükleer silahlanma yarışı, karşı blok kadar kendi müttefiklerini de yoğun bir biçimde etkilemiştir. Bu çerçevede NATO'nun yeni stratejisi sadece savunma amaçlı olmayıp, gerektiğinde Doğu Bloku ülkelerinin içlerine kadar karşı saldırıda bulunabilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanmaktadır.⁹²⁶ Gerek Afganistan'ın işgali gerekse İran'da ABD ve NATO karşıtı bir yönetimin iş başına gelmesinin yarattığı belirsizlik, Yunanistan'da ABD, NATO ve Batı karşıtı söylemlerle iktidara gelen PASOK'un varlığıyla birleştiğinde, Türkiye'nin İttifak içindeki güvenilirliğini yükseltmiştir.⁹²⁷ Ekonomi, Papandreou'yu Batı'dan kopmamaya ikna eden bir diğer faktördür.

⁹²¹ Loulis, "Papandreou's Foreign Policy", p. 383.

⁹²² Yeni sağ olarak adlandırılan yeni politikanın iktisadi boyutunu, arz yanlısı önlemler olarak adlandırılan vergilerin artırılması, sıkı para politikası ve vergilerin düşürülmesi oluşturmaktadır. Bu politikanın Avrupa'daki temsilcisi İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher iken Türkiye ayağını Turgut Özal temsil etmektedir. İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010. s. 35.

⁹²³ Caspar W. Weinberger, "U.S. Defense Strategy", *Foreign Affairs*, Spring 1986.

⁹²⁴ Lawrence Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy*, Palgrave Macmillan, 2003, p. 387.

⁹²⁵ Stephen S. Rosenfeld, "The Reagan Doctrine: The Guns of July", *Foreign Affairs*, Spring 1986.

⁹²⁶ Tom Donnelly "NATO Üzerine Düşünceler", NATO Dergisi, Sayı 2, Yaz 2003, <https://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2.html>, Erişim: 17 Mart 2020.

⁹²⁷ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, New York, St. Martin Press, 1990, s.177.

Yunanistan ABD üslerini kapatıp NATO'dan çekilecek olsa, Yunan silahlı kuvvetlerinin ABD kredilerine ihtiyaç duyduğu modernizasyon çabalarını sürdürmek için muazzam miktarlar harcamak zorunda kalacaktır. Takip edilmeye çalışılan bağımsız dış politika ve ülkede yükselen Batı karşıtı iklim, yabancı yatırımlar için kesinlikle caydırıcı olacak ve Yunanistan'ın Batı bankalarından kredi almasını zorlaştıracaktır. Ülke ciddi bir ekonomik kriz, en azından sıkıntı yaşarken dış politikanın macera kaldırarak gücü olmayacaktır. Kaldı ki Siyasi Araştırma ve Enformasyon Merkezi adına yapılan bir kamuoyu yoklaması, nüfusun yüzde 48,7'sinin ABD üslerinin korunmasını onayladığını, onaylamayanların oranının ancak yüzde 26,6 olduğunu göstermiştir.⁹²⁸ Her ne kadar Yunanların çoğu NATO ve ABD'yi Türk yanlısı olarak görse de, PASOK'un dış politika maceracılığını desteklemeyecekleri açıktır.

Papandreou, çoğunlukla ABD silahlarıyla donanmış Yunan birliklerinin düzenli bir yedek parça akışına ihtiyaç duyduklarının farkındadır. Üstelik Yunan Silahlı Kuvvetleri kadrolarının büyük bir kısmının ABD'de belirli modern silah sistemlerini kullanmak üzere eğitildiği, Yunanistan'ın güçlerini modernize etmek ve Türkiye ile dengeyi korumak için ABD kredilerine ihtiyaç duyduğu gerçeğini görmezden gelememiştir.⁹²⁹ Böylece Papandreou bazı karşıt söylemlere karşın, sağlam askerî nedenler yüzünden neredeyse kaçınılmaz olan Amerikan üslerine ilişkin anlaşmayı Eylül 1983'te imzalamıştır.

Reagan yönetimi ile Yunanistan'daki ABD üslerinin statüsünün müzakere edilmesi, Andreas Papandreou'nun iktidara geldikten sonra karşı karşıya kaldığı ilk büyük sorundur. Bu üslerin ABD ve NATO'nun Akdeniz'deki stratejisi için önemi yadsınamaz. Yunanistan, İttifakın güvenliğine önemli ölçüde katkıda bulunan bir konum ve işleve sahiptir. Yunan ana karası ile Girit Adası'ndaki hava ve deniz üsleri, Müttefiklerin Avrupa'nın Güney Kanadındaki gücüne önemli katkıda bulunmaktadır.

⁹²⁸ Loulis, "Papandreou's Foreign Policy", p. 384.

⁹²⁹ Loulis, a.g.m., p. 385.

En değerli tesis, Girit Adası'nın kuzeybatı ucundaki Souda kompleksi olup, burada özellikle ABD'nin Altıncı Filosu için büyük miktarlarda yakıt ve mühimmat depolanmaktadır. Üs, bütün Filoyu barındırabilecek ve koruyabilecek iyi bir limana ve bölgedeki keşif uçuşları için modern bir havaalanına sahiptir. Girit'teki Heraklion'da [Kandiye] keşif uçuşları için bir havaalanı bulunmaktadır ve Üs, Doğu Akdeniz'deki Sovyet iletişimini kesintiye uğratma hedefli bir dinleme noktasıdır. Atina'daki Hellenicon Üssü ise hava ulaşımı ve nakliyesi için bir destek noktası olduğu gibi istihbarat uçuşları için de kullanılmaktadır. Son olarak, ABD'nin dünya savunma sisteminin bir parçası olan önemli bir deniz iletişim merkezi, Atina yakınlarındaki Nea Makri'de bulunmaktadır ve doğrudan İtalya ve İspanya'daki benzer istasyonlarla bağlantılıdır.⁹³⁰ Sonuç olarak bu üs ve tesisler ABD ve NATO'ya Doğu Akdeniz'de önemli lojistik, iletişim ve istihbarat desteği sağlamaktadır.

Coulombis'in "sola sinyal verip, sağa dönmek"⁹³¹ ifadesinde özetlendiği üzere Andreas Papandreou, sıklıkla kullandığı NATO ve ABD karşıtı söylemlerine rağmen bu ülke ile ilişkileri aslında normal seyrinde devam ettirmiştir. Hem NATO üyeliğini hem de üsler konusunu, özellikle Türkiye karşısında dengeyi sağlayabilmek amacıyla aldığı yardım miktarını artırmak ve pazarlık gücünü yükseltmek için kullanmıştır. "Kolay" oyuncu olmamayı tercih eden Papandreou, bütün sert söylemlerine rağmen karşılığında ABD'ye, en az beş yıl boyunca Yunanistan'daki askerî tesislere erişim hakkını vermek durumunda kalmıştır.

Bununla birlikte bu anlaşma İttifak ile yakınlaşma yerine, ona yönelik daha şiddetli saldırılar için bir fırsat olarak kullanılmıştır. Papandreou, "gerekli bir kötülük" olarak sunduğu anlaşmanın sadece ABD'ye değil, Yunan çıkarlarına da

⁹³⁰ Loulis, a.g.m., p. 384-385.; Dionysios Chourchoulis, Lykourgos Kourkouvelas, "Greek perceptions of NATO during the Cold War", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, No. 4, December 2012, p. 497-514; Ayrıca ABD açısından üsler, hem Doğu Blokuna karşı stratejinin hem de uluslararası arenadaki prestijinin bir parçası olarak büyük önem taşımaktadır. Yunanistan'dan çıkarılmaları, dünyadaki diğer üsleri için de kötü bir emsal oluşturacaktır. Katerina A. Varela, "E Eksoterike politike tou Andrea Papandreou", *News247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaioy.6435027.html>, Erişim: 21 Mart 2020.

⁹³¹ Theodore Coulombis, "PASOK's foreign policies, 1981-89: continuity or change?", *Greece 1981-89, the Populist Decade*, Ed: R. Clogg (ed.), St Martin's Press, New York, 1993, p. 115.

hizmet ettiğini savunmuştur. O, Anlaşmayı üslerin "kaldırılmasına" yönelik bir zaman çizelgesi olarak sunmaya çalışmış ve "Beş yıl içinde Yunanistan'daki ABD üslerinin varlığını sona erdirmek için siyasi irademiz var." iddiasında bulunmuştur.⁹³² Dolayısıyla bu Anlaşmanın imzalanmış olması dahi söylemi yumuşatmazken, iç politika için sağlam bir malzeme olarak kullanılması fırsatı da kaçırılmamıştır.

4.3.2. Çok Boyutluluk

1980'lerde, özellikle de ilk dört yılda PASOK hükümetlerinin yapmaya çalıştığı, "çok boyutlu" bir dış politika izlemek ve mümkün olduğunca Soğuk Savaş sınırlarını ve bölünme hatlarını aşmaktır. Böylece Moskova ve Balkan komşuları

⁹³² Robert McDonald, "Alliance Problems in the Eastern Mediterranean-Greece, Turkey and Cyprus: Part II," *Prospects for Security in the Mediterranean*, London: IISS Adelphi Paper Series, 1988, s. 81-82.; Andreas Papandreou, İngiliz televizyon kanalı ITN için, 11 Mart 1984'te ERT Stüdyo-2 tarafından canlı olarak yayınlanan "Müttefiklerin 'düşmanlığı'" başlıklı bir mülakat vermiştir. Mülakatta yer alan gazeteciler, Observer gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı Anthony Howard, Financial Times'in siyaset yazarı David Tong ve Guardian'ın siyaset yazarı Patrick Kickley'dir.

(...) SORU: "Ama siz Sayın Başbakan, Amerikalılarla bu üslerin en az 5 yıl daha faaliyette kalmasına izin veren bir anlaşma imzalayarak bir şekilde bu durumu sürdürdünüz. Ancak iktidara ilk geldiğinizde, anlaşmanın yıllık olarak gözden geçirilmesini istediğinizi söylemişsiniz. Neden açık bir şekilde bu konuyla ilgili endişeleriniz olsa da bunu sağlayamıyorsunuz?"

YANIT: "Seçim kampanyam ve program açıklamalarımda çok tutarlı olduğumu hissediyorum. Yapmamız gerekenin, müzakerelerden sonra Amerikan üslerinin kaldırılmasını sağlamak olduğunu çok açık bir şekilde ifade ettim. David ve Goliath arasındaki kavgada biz küçük bir ülkeyiz. Her zaman kazanılamaz."

SORU: "Kaldırılmalarını güvence altına almadınız ama durumu beş yıl daha sürdürdünüz. "

YANIT: "Hayır, hiç değil. 1950'lerden beri Birleşik Devletler ile bir savunma anlaşması imzalayan tek hükümet biziz. Hiçbir hükümet, ne kadar çaba gösterdiyse de bir anlaşmanın imzalanmasını sağlayamamıştır. Oysa biz, Amerikalılara bu beş yıllık dönemin sonunda üslerin ortadan kalkacağını çok net bir şekilde belirterek 5 yıllık bir süreyi garanti altına aldık."

SORU: "Ancak anlaşma bunu söylemiyor. Anlaşma, taraflardan birinin kararı ile feshedebileceğini öngörüyor."

YANIT: "Hayır, sanırım daha dikkatli okumalısınız. Beş yıllık sürenin sonunda 'herhangi bir tarafın uyarısıyla' diyor. Ancak bu uyarı tamamen prosedürelidir. Ayrıca, Parlamentoda bu pozisyonu açıkça aldığımız için Yunan hükümetinin niyetini de gösteriyor. Ve tekrar iktidara gelmezsek, başka bir hükümetin üsleri korumaya karar vermesi halinde yeni bir yasa çıkarmak zorunda kalacağımızı vurguladım." (...). Bkz; Konstantinos Sarrekostas, "O ishuros Andr(e)as tou Aigaiou", *News247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaiou.6435027.html>, Erişim: 22 Mart 2020.; Anlaşma, 1988'in sonundan itibaren on sekiz ay içinde her iki hükümetin de üsleri kapatma hakkına sahip olacağını belirtmektedir. Demetes, "Ta sunthemata tou Andrea Papandreou"; ABD ile üslerin Yunanistan'da kalmasına ilişkin 8 yıllık anlaşmayı Temmuz 1990'da Metsotakes hükümeti imzalamıştır. Faidon G. Karaiosefides, "Ston kairo tou Metsotake", *Ptese*, 31 Maiou 2017, <https://www.ptisidiastima.com/mitsotakis-era/>, Erişim: 3 Nisan 2020.

başta olmak üzere Doğu Bloku, Arap dünyası ve radikal Orta Doğu rejimleri ile ilişkileri geliştirerek ek destek bulmak için çaba gösterilmiştir. Ayrıca Balkanların nükleer silahlardan arındırılması, Barış ve Silahsızlanma için Altılar gibi çeşitli uluslararası girişimlerin, ülkenin ve liderinin uluslararası duruşunu geliştireceğine de inanılmıştır. Bu çabaların özünü oluşturan başlıca husus, Doğu ve Batı Blokları arasında eşit mesafeyi korumaktır.

Genel olarak PASOK hükûmetlerinin dış politikası, öncekilerden önemli ölçüde farklı değildir. Bununla birlikte Andreas Papandreou hükûmetleri taktiksel ve retorik olarak Batılı ortaklarının çizgisinden farklılaşmaya çalışmıştır. 1974-1981 dönemine kıyasla Doğu Bloku ülkeleri (özellikle Bulgaristan, Romanya ve SSCB'nin kendisi ile) ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerin derinleştirilmesine daha fazla önem verilmiştir.

Aralık 1981'de Polonya'da sıkıyönetim ilan edildikten sonra Yunan hükûmeti sessizliğe bürünmüş, PASOK Sekreterliği Polonya rejimini kınamaktan kaçınarak "derin endişesini" dile getirmiştir. PASOK'un haftalık dergisi Exormisi "Polonya halkına destek" vermiş ancak Parti, "mücadele eden taraflardan birine ön yargı veya düşmanlıkları" olmadığını açıkça belirtmiştir. Avrupa Parlamentosundaki PASOK grubu ise Polonya rejiminin kınanmasına katılmamıştır. Dışişleri Sekreteri Asimakis Photilas, Papandreou'nun onayı olmadan Jaruzelski rejimini kınayan bir AT tebliğini imzaladığında, Brüksel'den Atina'ya dönüş yolundayken aniden görevden alınmıştır. Yaklaşık bir ay sonra Papandreou hükûmeti, NATO içinde Polonya rejimini kınamaktan başka alternatifinin olmadığını anlamıştır. Ancak sonrasında yalnızca Polonya'ya yönelik yaptırımlara karşı çıkmakla kalmamış, Dışişleri Bakanlığı genelgesi ile "Polonyalılar için Jaruzelski rejimi dışındaki bir çözümün daha kötü olacağını" belirtmiştir. Papandreou ise 1984'de Polonya'ya yaptığı ziyarette Jaruzelski rejiminin "gerçekten ciddi ve samimi bir çaba gösterdiğini" iddia ederken, onu diktatörlük olarak nitelendirmekten kaçınmış ve Batı'yı, Doğu Bloku ülkelerinin

"siyasi yapılarını zayıflatmaya" çalışmakla suçlamıştır.⁹³³ Papandreou'nun politikası marjinal meselelerde Batı karşıtı ve çoğu zaman açıkça Sovyet yanlısıdır. Polonya krizindeki tereddütlü tepkisi bunun en iyi örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Atina ayrıca tıpkı Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinde olduğu gibi⁹³⁴ Eylül 1983'te, Güney Kore Hava Yollarına ait KAL 007 uçağının Sovyet Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesini kınamayı da reddetmiştir.⁹³⁵ Başbakan dâhil olmak üzere Yunan yetkililer, olayda Sovyetler'den yana olmuştur. Yunanistan böylece Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirmeye başlamış ve yumuşamayı desteklemiş, ancak bu politikalar Papandreou ve PASOK'a radikal bir Batı karşıtı imaj vermiştir.

Papandreou iktidara gelir gelmez nükleer silahsızlanma konusunda da müttefiklerinden ayrışan ve karşı kampı destekleyen bir tutum içine girmiştir. Yunan hükûmeti, ABD'nin nükleer silahlarını Yunanistan'dan çıkaracağını söylemiş ancak uygulamaya geçirmemiştir. PASOK'un iktidara geldiği dönem, tam da nükleer silahların azaltılması söylemleri ve açıklamalarının yapıldığı bir dönemdir.

ABD Başkanı Reagan, 1981 yılının Kasım ayında yaptığı bir televizyon konuşmasında Sovyet lider Brejnev'e Avrupa ve dünyada nükleer ve klasik silahların büyük ölçüde azaltılması çağrısında bulunmuş, "Sovyetler SS-20 ve SS-5 füzelerini sökerse biz de Avrupa'ya füze yerleştirmekten vazgeçeriz." demiştir.⁹³⁶ Nükleer silahlar konusunda bir anlaşma için Washington'un gerçek

⁹³³ Papandreou, Amerikan karşıtı açıklamalarını sık sık Sovyet yanlısı ifadelerle vurgulamaktadır. O, SSCB'nin kapitalist bir ülke olmaması nedeniyle "Hiç kimse onu emperyalist bir güç olarak etiketleyemez." demiştir. Papandreou'ya göre "SSCB, kapitalizmin genişlemesini ve emperyalist amaçlarını kısıtlayan bir faktörü temsil etmektedir." Loulis, "Papandreou's Foreign Policy", p. 375, 387-388.; Hourhoules, a.g.m.; Richard Haas, "Alliance Problems in the Eastern Mediterranean Greece, Turkey and Cyprus: Part I", *Prospects For Security in The Mediterranean*, Ed: Robert O'Neill, Macmillan Press, 1988, p. 62.

⁹³⁴ Sovyetleri, Afganistan'ı işgal ettiği için kınamayı ve ülkede kimyasal silah kullandığına dair güçlü göstergeler olduğunu kabul etmeyi reddetmiştir. McDonald, "Alliance Problems in the Eastern...", s. 82.

⁹³⁵ Haas, a.g.m., p. 62.

⁹³⁶ "Reagan, Sovyetlere silahların azaltılması çağrısında bulundu", *Milliyet*, 19 Kasım 1981.

bir dengeyi kabul etmesi gerektiğini ileri süren Sovyet Lider ise izleyen yıl iki ülke arasında bu konuda bir anlaşma sağlanabileceğini belirtmiştir.⁹³⁷

Yunanistan 1982'nin başında NATO'nun Avrupa'ya Orta Menzilli Amerikan Balistik Füzeleri (Cruise ve Pershing) yerleştirme kararına⁹³⁸ da itiraz etmiştir.⁹³⁹ Papandreou'nun, Sovyet lider Leonid Brejnev'in, "çok olumlu" olarak nitelendirdiği silahların sınırlandırılması önerisini NATO ve ABD, mevcut düzeyde dondurmanın Avrupa'da Sovyet nükleer üstünlüğüne neden olacağı gerekçesiyle reddetmiştir. Sovyetler Birliği'nin SS-4 ve SS-5'lerin yanı sıra yaklaşık 300 adet SS-20 füzesi olduğu tahmin edilmektedir ve karşı denge olarak NATO, Batı Avrupa'da 572 cruise ve Pershing 2 füzesi yerleştirmeyi planlamaktadır.⁹⁴⁰

Diğer yandan NATO Aralık 1981'de, Fransız ve İngiliz nükleer kuvvetlerinin bağımsız olması ve bu nedenle ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki herhangi bir silahsızlanma müzakeresine dâhil edilmemesi gerektiğine karar vermiştir. İki hükûmet ayrıca nükleer silahlarının Sovyet SS-20'lerinin orta menzilli füze kategorisinde değil, stratejik caydırıcı silahlar olduğuna dikkat çekmiştir. Buna karşılık Papandreou, İngiltere ve Fransa'nın gelecekteki herhangi bir Doğu-Batı nükleer silahsızlanma müzakeresine katılmasını talep etmiş,⁹⁴¹ böylece yine Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne rağmen Sovyet önerisinden yana olmuştur. Yunan liderin bu konudaki tutumu Avrupa ile de sınırlı kalmamıştır.

Ural Dağları'nın batısında orta menzilli nükleer füzelerin konuşlandırılmasının dondurulmasına ilişkin Sovyet önerilerini de destekleyen Andreas Papandreou, İngiltere ve Fransa tarafından protesto edilmiştir. İki hükûmet, Papandreou'nun açıklamalarının sakıncalı ve nükleer kapasite konusunu gündeme getirmesinin

⁹³⁷ "Brejnev: 1982'de ABD ile Anlaşma Sağlanabilir' ", *Milliyet*, 23 Kasım 1981.; ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşmasına (START) ilişkin müzakereler, 1982 yazında Cenevre'de başlamıştır. John Vinocur, "U.S. and Soviet Begin To Discuss Strategic Arms, *New York Times*, June 30, 1982.

⁹³⁸ Karara ilişkin ayrıntılar için bkz; Marco Rimanelli, *Historical Dictionary of NATO and Other International Security Organizations*, The Scarecrow Press, Inc., 2009. p. 15

⁹³⁹ Chourchoulis, Kourkouvelas, a.g.m., p. 508-509.

⁹⁴⁰ "Britain And France Protest Greek Missile View", *New York Times*, April 4, 1982, Section 1.

⁹⁴¹ A.g.m.

uygun olmadığını belirtmişlerdir.⁹⁴² Atina, Balkanlar'ın nükleer silahlardan arındırılmasına dair eski Romen fikrini de desteklemiş,⁹⁴³ barış ve nükleer silahların kontrolü konulu konferanslar için etkili politikacılar ve kanaat önderlerini ülkeye davet etmiştir.⁹⁴⁴ Andreas Papandreou, İsveç'li Olof Palme gibi tarafsız devlet adamlarıyla birlikte uluslararası bir silahsızlanma girişimine katılmıştır.

Barış ve Uluslararası Silahsızlanma için Altılar Hareketi, silahlanmayı azaltmak ve savaşan devletler arasındaki barış süreçlerini desteklemek amacıyla dünyanın altı ülkesinin liderleri tarafından öncülük edilen uluslararası bir siyasi hareket olmuştur. Resmi olarak 22 Mayıs 1984'te duyurulan girişim,⁹⁴⁵ dönemin koşullarının da etkisiyle hedeflerinde başarıya ulaşamamıştır ancak Papandreou'nun, Yunanların derin nükleer savaş korkularını dile getirerek evrensel öneme sahip konularda bağımsız bir tutum sergileme çabasının örneklerinden birini oluşturmuştur. Papandreou, Orta Doğu'da da Yunanistan'ın müttefikleriyle çelişmiştir.

1981 seçimlerinden sonra göreve başlar başlamaz Küba'da bir Yunan büyükelçiliği açan⁹⁴⁶ PASOK hükûmeti, Yunanistan'ın Arap dünyası ile iş birliğinin derinleşmesine ve genişlemesine özellikle dikkat etmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) açıkça desteklenmiştir.⁹⁴⁷ Aşırı İsrail karşıtı bir tavır

⁹⁴² A.g.m.

⁹⁴³ 1983 sonbaharında Romen lider Nikolay Çavușesku, ABD ve Sovyetler Birliği Başkanlarına hitaben Avrupa'daki orta menzilli nükleer silahların dondurulmasını talep eden mektuplar kaleme almıştır. Melakopides, "The Logic Of Papandreou's Foreign Policy", p. 572.

⁹⁴⁴ Chourchoulis, Kourkouvelas, a.g.m., p. 509.

⁹⁴⁵ Yunanistan, İsveç, Hindistan'dan, Meksika, Arjantin ve Tanzanya liderleri dâhildir. "E diaskepse ton eksi gia ten Eirene sto Zappeio", *Matrix24*, 31 İounariou 2014, <http://www.matrix24.gr/2014/01/h->

<http://www.matrix24.gr/2014/01/h-%CE%B4%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%88%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%AD%CE%BE%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AE%CE%BD%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B6%CE%AC/>, Erişim: 20 Mart 2020.; Atina'daki Zappeion Sarayında yapılan ilk ortak açıklama ve Andreas Papandreou'nun konuşması için bkz; Varela, "E Eksoterike politike tou Andrea Papandreou".

⁹⁴⁶ Kountoure, a.g.m.

⁹⁴⁷ Panhellenik Sosyalist Hareket iktidara gelinceye kadar Yunanistan, Arap yanlısı duruşuna rağmen Arap dünyası ve İsrail devletiyle ilişkilerinde bir denge kurmuştur. Sosyalistler Ekim 1981'de iktidara geldikten hemen sonra FKÖ'yü tam diplomatik olarak tanımış, FKÖ irtibat bürosu diplomatik misyon düzeyine yükseltilmiş ve başkanı Shawki Armali, büyükelçi olmuştur.

(Yunanistan'da anti-Semitizm olaylarını kışkırtan) benimsenirken, en aşırı Arap ülkelerinin görüşleri onaylanmıştır. Kaddafi'nin Libyası ve Hafız el-Esad'ın Suriye'si (ve daha az ölçüde Saddam Hüseyin'in Irak'ı) gibi radikal ve Batı karşıtı rejimlerle ikili ilişkiler geliştirilmiştir.⁹⁴⁸ Yunanistan'ın, Suriye'nin Baas Partisi ile "dünya emperyalizmi ve ırkçı Siyonizme" karşı bir iş birliği anlaşması yaptığı ortaya çıkmıştır. İlginçtir ki Papandreou hükûmeti, Yaser Arafat'ın en gürültülü destekçisi olmasına rağmen Suriye'nin Filistin Kurtuluş Örgütünü ele geçirmesini kınamamıştır. Ayrıca Mısır, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Batı yanlısı Arap ülkeleri ile de ilişkiler geliştirilmiştir.⁹⁴⁹ Papandreou'nun Orta Doğu'da taraf tutma eğiliminin ona bölgede çok dost kazandırmadığı söylenebilir ancak işe yaramamıştır denilemez.

Arap dünyasına bu açılımlar, Yunanistan'ın çok boyutlu ve bağımsız bir dış politika imajını güçlendirmek, ticareti arttırmak gibi hem iç hem de dış politikada çeşitli hedeflere hizmet etmiştir. Arap dünyasıyla (özellikle petrol üreten devletlerle) ticaretin artması, Türkiye'nin dengelenmesi için ek bölgesel desteklerin bulunması anlamına gelmiştir. Gerçekten de Arap ülkeleri Yunanistan ve Kıbrıs'a, özellikle 1983'te "sahte Kıbrıs Türk devletini" tanımayı reddederek açık destek vermişlerdir.⁹⁵⁰ En büyük tehdit algısı olan Türkiye karşısındaki bu kazanım tek başına Papandreou'nun izlediği politikanın sonucu olmasa da, iki ülke arasındaki ilişkiler bağlamında yine de Yunanistan'ın hanesine yazılan bir başarı olmuştur.

Yunanistan, PASOK iktidarıyla birlikte uluslararası konferanslarda Filistinlileri yüksek sesle desteklemiş, FKÖ'nün Beyrut'tan çekilmesinin ardından yaralı savaşçıların bazılarını tedavi etmeyi kabul etmiştir. FKÖ lideri Yaser Arafat, Beyrut'tan ayrıldıktan sonra ilk durak olarak Yunanistan'ı seçmiştir. Papandreou Arafat'ı bir devlet başkanına yakışır bir şekilde karşılamıştır. John Nestor, "Papandreou puts out Greek welcome mat for PLO's Arafat", *The Christian Science Monitor*, September 3, 1982.

⁹⁴⁸ CIA belgeleri, Cumhurbaşkanı Muammer Kaddafi'nin hem Atina hem de Ankara ile askerî düzeyde olan ilişkilerine atıfta bulunurken 20 Aralık 1984 tarihli bir belgede, Yunanların Atina'daki sosyalist hükûmet ile radikal Libya rejimi arasındaki sempatiden, Türkler'in ise Libya ile paylaştıkları tarihi ve kültürel mirastan yararlanmayı beledikleri belirtilmektedir. Belgede ayrıca Kaddafi'nin Yunanlar ve Türkler arasında arabuluculuk yapma niyetinde olduğu ancak iki tarafın da öneriyi ciddiye almadığı ifade edilmektedir. Vasiles Nedos, Giannes Palaiologos, "Oi aporretes ektheseis tes CIA gia Aigaio, Kupro Sten 'K' ", *E Kathemerine*, 19 İounariou 2017.

⁹⁴⁹ John O. Iatrides, "Papandreou's Foreign Policy", *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece, 1981-1989*, Ed: Theodore C. Kariotis, New York, Pella Publishing, 1992, p. 134-135.; Hourhoules, a.g.m. s. 54.

⁹⁵⁰ Iatrides, a.g.m., p. 135-137.; Hourhoules, a.g.m. s. 54.

PASOK hükûmetlerinin Üçüncü Dünyaya yönelik politikalarına çok kısa bir atıfta bulunulabilir.⁹⁵¹ Gelişmiş Kuzey ile az gelişmiş veya gelişmekte olan Güney'in ilişkileri konusunda Atina, ekonomik eşitsizliklerin ve siyasi mesafelerin azaltılması amacıyla BM ve AET gibi diğer uluslararası örgütler çerçevesinde küresel bir diyalogu kuvvetle desteklemiştir. Yunanistan, dünya servetinin cesurca yeniden dağıtılmasını savunmuştur.⁹⁵² Ancak uluslararası sistem farklı yönlerle ilerlediği için⁹⁵³ Üçüncü Dünyaya açılımı Papandreou'nun beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır.

PASOK'un söylemi giderek ılımlı hale gelmiş olsa da yukarıda değinilen örneklerde de görüldüğü üzere, yönetiminin ilk yıllarında radikal özellikleri sık sık kendisini hatırlatmaya devam etmiştir. İdeolojisini siyasi gerçeklerle birleştirmeye ve ülke içinde de tutarlı ve güvenilir olduğunu kanıtlamaya çalışan PASOK hükûmeti, Batı'ya karşı her fırsatta ve yüksek sesle itirazlarını yükselttiği bir taktik uygulamıştır. Üstelik bunu, bütün sert söylemlerine rağmen ayrılmayı tercih etmediği Batı dünyasının içinden yapmıştır.

Yunanistan'ın askerî donanımının büyük bir kısmını, üstelik ağırlıklı olarak yine ABD'den aldığı krediler ile edindiği göz önüne alındığında Yunan Silahlı Kuvvetlerinin üst kademeleri, Yunanistan'ın ABD ile ilişkilerinde daha fazla bozulmaya karşı çıkmıştır.⁹⁵⁴ NATO'dan çekilmemesi ve üsler meselesine⁹⁵⁵ benzer şekilde, Ekim 1986'da ABD ile hassas teknolojilerin korunmasına ilişkin

⁹⁵¹ Papandreou Üçüncü Dünya liderleri, kurtuluş hareketleri ve Avrupa sosyalistleriyle olan temaslarına devam etmiştir. 1975 yılından itibaren Tito'nun Yugoslavya'sı, Kaddafi'nin Libya'sı, Esad'ın Suriye'si ayrıca Romanya, Bulgaristan, Cezayir ve Irak'a seyahatler gerçekleştirmeye başlamıştır. 1978 yılında Barselona Konferansında PASOK'un mesajını iletirken, Partisinin siyasi faaliyetinin temel coğrafi eksenlerinin Balkanlar, Güney Avrupa ve Arap-Ortadoğu'su olduğunu belirtmiştir. Romaios, a.g.m.

⁹⁵² Hourhoules, a.g.m. s. 54.

⁹⁵³ 1980'lerin ilk yarısında Soğuk Savaş'ın yeniden canlanması, manevra için çok az alan bırakmıştır. Chourchoulis, Kourkouvelas, a.g.m., p. 508-509.

⁹⁵⁴ Haas, a.g.m., p. 63.; Askerî otoritelerin bu konudaki tutumu ve nedenleri ayrıntılarıyla CIA belgelerinde yer almaktadır. "Greece: Papandreou and the Military, An Intelligence Assessment, Approved For Release 2008.10.15, p.7, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84S00555R000200010002-9.pdf>, Erişim: 14 Eylül 2018.

⁹⁵⁵ Yunanistan'ın NATO'dan çekilmemesi ve ABD üslerini kapatmaması, ülkedeki barış destekçilerini büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Marjorie Mowlan, "Peace groups and politics", *Bulletin of the Atomic Scientist*, November 1983, Volume 39, Number 9, p. 30.

anlaşmadan sonra iki ülke 1987'nin başlarında da Yunanistan'ın 40 adet F-16 uçağı satın alması için bir anlaşma daha imzalamıştır.⁹⁵⁶

Kısacası ABD-Yunanistan iş birliğinin önemli yönleri bütün sert açıklama ve söylemlere, hatta eylemlere rağmen devam etmiştir. ABD ve NATO'ya yönelik tutum ve davranışlarına karşın Papandreou, Batı'ya önemli bir bağlılık gösterdiği gerçeğini gizlememiştir. Haziran 1985'teki ikinci seçim zaferinden itibaren bu durum daha görünür hale gelmiştir. 1985'ten sonra Yunanistan'ın ekonomik sorunları, 1987'de Ege'deki Türk-Yunan krizi, Doğu-Batı ilişkilerindeki gerilimlerin gevşemesi ve ilk hükûmet döneminin siyasi deneyimi, PASOK'un Batıya karşı daha dostane bir tutum sergilemeye başlamasına yol açmıştır. Bu tutum sadece siyasi eylemin sınırları içinde kalmamış, söyleme de yansımıştır.

Sonuç olarak Papandreou ve çalışma arkadaşları 1980'lerde ABD'yi, "emperyalizmin metropolünü" tekrar tekrar eleştirirken, Sovyetler Birliği ve onun siyasi katmanlarından bazıları hakkında olumlu yorumlarda bulunmuş hatta desteklemişlerdir. Ancak PASOK'un özellikle ilk hükûmet döneminde izlediği politika doğrultusunda kendi bloku içinde karşılaştığı çoğu zaman oldukça sert tepkilere karşılık, SSCB'den yana umduğunu bulduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Papandreou'nun, Şubat 1985'te Moskova ziyareti sırasında kendisi için verilen resepsiyondan hayal kırıklığına uğradığı bildirilmiştir. Sovyetler Birliği, yalnızca Yunanistan Başbakanı'nı memnun etmek için Ankara ile ilişkilerine zarar vermemeye dikkat etmiştir.⁹⁵⁷ Moskova'da, PASOK hükûmetinin Doğu-Batı rekabeti konusundaki genel duruşu ile uyumlu olarak Yunan-Türk meseleleri konusunda geçici de olsa Yunan tezlerine doğru bir geçiş olmuştur. Ayrıca ikili ilişkilerde önceki yıllarda yaratılan olumlu iklim de korunmuştur. Hatta 1982-

⁹⁵⁶ Haas, a.g.m., p. 63.; Melakopides, Le Monde'a verdiği mülakatta Papandreou'nun, "Biz kesinlikle bir rahatsızlık kaynağıyız. Ancak Amerikalılar, karşı kampta olmadığımızı, demokratik sosyalizm kavramlarımızın Doğu'da kurulu bürokratik sistemlerle çeliştiğini çok iyi biliyorlar." dediğini aktarmaktadır. Melakopides, "The Logic Of Papandreou's Foreign Policy", p. 576.

⁹⁵⁷ Haas, a.g.m., p. 63.

1984 döneminde iki devletin liderleri arasında bir dizi görüşme gerçekleştirilmiş, önemli ekonomi ve ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.⁹⁵⁸ Ancak olumlu bir iklimin gelişmesi, anlaşmaların imzalanması ve "düşük politika" alanlarında iş birliğinin teşvik edilmesine karşın iki kutuplu sistem ve Sovyetler Birliği'nin Yunanistan ve Türkiye karşısında eşit mesafeyi koruması, Yunan-Sovyet iş birliğinin derinleştirilmesinde önemli sınırlar olduğunu göstermiştir.

Bununla birlikte Atina-Moskova ilişkilerinin tamamen normalleşmesi ve olumlu bir iklimin yaratılması, Yunanistan'ın diğer Doğu Bloku devletleri ve başta Bulgaristan olmak üzere Balkan komşuları ile diyalogunun gelişmesine, dolayısıyla Balkanlar'daki Soğuk Savaş rekabetinin durulmasına katkıda bulunmuştur. Gerçekten bölge, on yılın ilk yarısında meydana gelen Soğuk Savaş gerginliklerinin küresel planda canlanması ve yükselişinden çok az etkilenmiştir. On yılın ortasında Bulgaristan ile savunma ve iç güvenlik alanlarında dahi ikili iş birliğinin geliştirilmesi, farklı siyasi-askerî ittifaklara mensup devletler için benzersiz bir gelişme olmuştur. O zamandan itibaren Yunan liderliği ve basınının "doğudan" olanın aksine "kuzeyden gelen tehlikenin" ortadan kalktığı algısı, her zamankinden daha gerçek olmuştur.⁹⁵⁹

PASOK'un dış politikasının ve Batı karşıtlığının ABD ve NATO'nun yanı sıra diğer önemli ayağı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilere dir. Bu plandaki gelişmeler de diğer cephelere paralel bir biçimde cereyan etmiş yani iktidar gerçeklikleri ve gereklilikleri çerçevesinde dönüşmüşlerdir.

4.3.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu

⁹⁵⁸ İmzalanan anlaşmalar Yunanistan ve Sovyetler Birliği'ndeki aşırı bürokratik güçlüklerin kaçınılmazlığı ve üstesinden gelinememesi nedeniyle büyük ölçüde uygulanamamıştır. Hourhoules, a.g.m., s. 53-54.; Aslında Yunanistan, Moskova ile ilişkilerini geliştirmek için 1970'lerin sonunda harekete geçmiştir. 1977'de ticaret anlaşması, 1978'de ise Odessa ve Selanik'te konsolosluklar açılması için anlaşma imzalanmıştır. 1979'da da Karamanlis Moskova'yı ziyaret etmiştir. McDonald, "Alliance Problems in the Eastern...", s. 81.

⁹⁵⁹ Hourhoules, a.g.m. s. 54.

28 Mayıs 1979'da Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğuna Katılım Anlaşması Zappeion Sarayı'ndaki resmi törenle imzalanmıştır. Başbakan Konstantinos Karamanles tarihî konuşmasında, diğer hususların yanı sıra şu önemli gözlemlerini vurgulamıştır:⁹⁶⁰

“Yunanistan, Avrupa dayanışması çerçevesinde bütün taraflar için ulusal bağımsızlığın garanti altına alındığı, demokratik özgürlüklerin garanti altına alındığı, ekonomik büyümenin sağlandığı ve herkesin iş birliği ile sosyal ve ekonomik ilerlemenin kaydedildiği kesinliği ile Avrupa'ya geliyor.”

Yunanistan 1981'de AET'ye, Konstantinos Karamanles'in muhafazakâr Yeni Demokrasi hükûmeti altında katılmıştır. Ancak iktidar, üyelikten on ay sonra Ekim 1981 genel seçimleri ile PASOK'a geçmiştir. Böylece üyeliğin kritik ilk yıllarında Yunan hükûmetinin stratejisini şekillendirme sorumluluğu, PASOK'a ait olmuştur. Bu nedenle Yunanistan'ın Avrupalılaşmasına giden yol, Yunan siyasetindeki bu temel hareketliliğin etkisinde kalmıştır. Dolayısıyla sürecin beklenenden çok daha uzun sürmesine yol açtığı düşünülebilir. Bu çalışmanın amacı Yunanistan'daki Avrupalılaşma süreçlerini incelemek olmadığından kavrama, özellikle PASOK'un dış politikası çerçevesine yardımcı olacağı düşünülen kısa bir atıfta bulunulacaktır.

Minimal olarak “Avrupalılaşma”, Avrupa Birliği politikalarına bir yanıt içermektedir.⁹⁶¹ Kavramı ilk tanımlayanlardan olan ve çokça atıfta bulunulan Ladrech, Avrupalılaşmayı “Siyasetin yönünü ve şeklini, AT'nin siyasi ve ekonomik dinamiklerinin ulusal politika ve politika yapım örgütsel mantığının bir parçası haline geldiği dereceye kadar yeniden yönlendiren bir süreç.” olarak nitelendirmiştir.⁹⁶² Bu bağlamda Avrupalılaşma, AB üye devletlerinin ve ötesindeki siyasi sistemlerin yani AB'ye katılmak isteyen Doğu Avrupa'daki

⁹⁶⁰ Sürece ilişkin ayrıntılı bilgi için Karamanles Vakfının resmi internet sitesine bakılabilir. “28 Maiou 1979: E Ellada sten Europe. To orama tou Karamanle”, *İdruma “Konstantinos G. Karamanles”*, 27 Maiou, 2019, <https://ikk.gr/28-ma-oy-1979-h-ellada-stin-eyropi-to-orama-toy-karamanli/>, Erişim: 28 Mart 2020.

⁹⁶¹ Kevin Featherstone, “Introduction: In the Name of ‘Europe’”, *The Politics of Europeanization*, Ed: Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, 2003, p. 1.

⁹⁶² Robert Ladrech, “The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 1, March 1994, p. 69.

devletlerin siyasi sistemlerini dönüştürme süreci olarak görülmektedir. Bir süreç olarak Avrupalılaşma, AB üyeliğinin veya beklenen üyeliğin, siyasi sistemler, toplum ve genel olarak ekonomi üzerindeki etkisini nitelendirmektedir.⁹⁶³

Bununla birlikte Avrupalılaşma üye devletler tarafından, belirli devlet oluşumu, politika yapım kalıpları, siyasi kültür, aynı zamanda bir yandan devlet ve toplum diğer yandan ulusal ve alt birimler arasındaki güç dengesi gibi faktörlere bağlı olarak farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Aynı zamanda belirli bir üye devletin Avrupa entegrasyon sürecine ve özellikle AB'ye uygunluğuna, beklentilere, önemine ve işlevsel rolüne de bağlıdır. Dolayısıyla örneğin AB'yi uluslararası bir rol (İngiltere) veya bir iktidar pozisyonunu (Fransa) en üst düzeye çıkarmak için bir çerçeve olarak görmek veya AB'yi harici bir güç kaynağı olarak kabul etmek gibi tamamen farklı bir durum veya Yunanistan örneğinde olduğu gibi ekonomik, sosyal ve siyasi modernleşmenin ilerletilmesi için teşvik olarak görmek mümkündür.⁹⁶⁴

Yunanistan'ın özellikle Yunan siyasetinin tartışmasız en önemli Avrupa yanlısı figürlerinden biri olan Kostas Semites'in 1996'da PASOK hükûmetinin Başbakanı olmasından sonra Avrupalılaşma için güçlü bir program başlattığı göz önünde bulundurulduğunda, Andreas Papandreou hükûmetlerinin AB politikasının yukarıda ana hatları verilen Avrupalılaşma çerçevesine oturduğunu, en azından bunu hedeflediğini söylemek kolay görünmemektedir. Yunanistan'ın Avrupa yönelimine gelince, Avrupa Topluluğuna katılım müzakerelerinden çok önce, Haziran 1959'da yeni kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik başvurusunda bulunmasıyla başlamıştır.

Başvuru sonucunda AET ile Haziran 1961'de Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Çağdaş Yunan tarihinde Avrupa Topluluğuna girişte ilk adımı oluşturan bu Anlaşma, askerî cunta nedeniyle “donmuş” (Nisan 1967) fakat demokrasinin

⁹⁶³ P.C. Ioakimidis, “The Europeanization of Greece: An Overall Assessment”, *Europeanization and the Southern Periphery*, Ed: Kevin Featherstone, George Kazamias, New York, Routledge, 2014, p. 73.

⁹⁶⁴ Ioakimidis, “The Europeanization of Greece: An Overall Assessment”, p. 73-74.

restorasyonundan sonra yeniden yürürlüğe girmiştir (Temmuz 1974). 12 Haziran 1975'te ülke Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik başvurusunda bulunmuştur. Katılım Antlaşması 28 Mayıs 1979'da imzalanmış ve 1 Ocak 1981'de yürürlüğe girmiştir.⁹⁶⁵ Yunanistan'ın Topluluğa üye olması, Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasından itibaren yaklaşık 20 yıl sürmüştür.

PASOK Yunanistan'ın, bir “tekel kulübü”, “bağımsız bir ulusal ekonomi politikasına engel” ve “NATO'nun kopyası” olarak kabul ettiği AET'ye girmesini reddetmiştir.⁹⁶⁶ Ayrıca AET'ye girişin ülkeyi ABD ve NATO'dan gelen baskılara karşı daha savunmasız hale getireceğini ve dolayısıyla Türkiye ile sorunlara (Kıbrıs ve Ege'deki) adil bir çözümü güçleştireceğini belirtmiştir.⁹⁶⁷ Üstelik Papandreou bu karşıtlığı seçim yarışmasında gerçek bir silah haline getirmiştir. Avrupa ve ABD karşıtı politika ile Türkiye'ye karşı sert tutum, iki tamamlayıcı hedef tarafından izlenmiştir.

Papandreou, ilkin komünist seçmenlerin "dış müdahale sendromundan" yararlanmıştı. Bu bağlamda PASOK'un AET karşıtı tutumu, komünist solun etkisini sınırlandırmaya yönelik daha kapsamlı bir stratejik hedeftir. O kendisini, eski kurulu düzen ve “her ne pahasına olursa olsun Batı'yla birlikte yürüme”

⁹⁶⁵ Yunanistan, 1 Ocak 2002'de de Ekonomik ve Parasal Birliğe dâhil olmuştur. Çok sayıda ikili ve çok taraflı anlaşma imzalamıştır. Bir AB üyesi olarak diğer kuruluşlar ve üye ülkelerle yapılan bütün AB işbirliklerine katılmaktadır. “Greece Historical Development”, *European Commission*, 29 May, 2019, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/historical-development-33_en, Erişim: 29 Mart 2020.; Yunanistan'ın 1961'deki Anlaşmasından sonra Türkiye de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması olarak bilinen bir Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Pierre Gerbet, “The case of Turkey”, 08.07.2016, https://www.cvce.eu/obj/the_case_of_turkey-en-97eb9c0b-c49c-4111-86ab-52d33c5ece94.html, Erişim: 29 Mart 2020.

⁹⁶⁶ PASOK, Avrupa'daki gelişmiş ülkelere kıyasla daha az gelişmiş bir ülke olan Yunanistan'ın Ortak Pazar katılmasını reddetmekle kalmamış, bir alternatif de önermiştir: Bütün Akdeniz ülkeleri ve farklı ekonomik biçimlerinin iş birliği ve ticaretini birleştirmek amacıyla bir Ortak Pazar kurulması. Bu kavram, Akdeniz Sosyalistlerinin saflarında (Akdeniz İlerici Sosyalist Örgütleri Daimi Sekreterliği, PSOM) yoğun bir biçimde tartışılırken PASOK, planın en aktif destekçilerinden biridir. Ancak daha sonra, Yunanistan'ın AET üyeliğinin ne kadar iyi olacağını anlamış ve Akdeniz Pazarı konseptinden uzaklaşmıştır. 1981 seçim programında, bu iş birliği şekli hakkında somut bir şey yer almamaktadır. Axt, “On the Way to Self-Reliance?: PASOK's Government Policy in Greece”, p. 194.

⁹⁶⁷ Gerassimos Moschonas, “The path of modernization: PASOK and European integration”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 3, Number 1, 2001. p.12.

politikaları karşısında “güvenilir, komünist olmayan bir çözüm” olarak güçlendirmeyi hedeflemiştir.⁹⁶⁸

AT politikası, PASOK'un kimliğinin oluşturulmasında her zaman merkezi bir rol oynamıştır. Siyasi partiler sisteminin diktatörlük sonrası dönemdeki ilk yeniden yapılandırılması sırasında PASOK'un daha önce komünist solla sınırlı olan sert bir AT karşıtı tutum benimsemesi, yeni doğan partinin sistem karşıtı imajının kurulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

İkinci olarak İç Savaş'tan sonra muhafazakâr siyaset söyleminin ana unsuru olan milliyetçiliği benimsemiş ve onu sağa karşı çevirmiştir. AET karşıtı tutum, daha geniş bir kitleye nüfuz etmek için (oy maksimizasyonu) hem “milliyetçilik” hem de siyasi Batı karşıtlığından yararlanan benzeri görülmemiş bir stratejik girişimin parçasıdır⁹⁶⁹

PASOK'un tutumu giderek daha ılımlı hale gelirken, AET ile “özel bir ilişki” önermiştir. Ana muhalefet partisi olduğu 1977 seçimlerinden sonra Yunanistan'ın AET'ye girişine karşı çıkmaya devam ediyor olsa da, yavaş yavaş iktidar partisi Yeni Demokrasinin AET'ye giriş konusunu ele alış biçimi üzerine yani giriş şartları hakkında daha fazla vurgu yapar olmuştur.⁹⁷⁰ Ancak 1981'deki Yunanistan, pratik veya psikolojik düzeyde AT'ye henüz hazır değildir. Bu nedenle PASOK'un hükûmetteki dönemi AT'nin, partiler arası rekabetin sembolü olmaktan çıkıp, Yunan siyasi ve ekonomik yaşamında bir gerçeklik haline dönüştüğü sancılı bir uyum aşamasına denk gelmiştir. Özellikle ilk

⁹⁶⁸ Couloumbis, “PASOK's foreign policies, 1981–89: continuity or change?”, p. 117.

⁹⁶⁹ Moschonas, “The path of modernization: PASOK and European integration”, p.12.; Augerinos Paraskeuas, “Papandreou tarihsel olarak Avrupa karşıtı olarak görülürken, Avrupa'nın entegrasyon sürecinin en ateşli destekçisiydi. (...) Redde, esas olarak siyasi muhalefet açısından ısrar etti -sonuçta sol retorik zamanlarıydı ve Andreas, insanların Avrupa ve Amerika'ya karşı keskin saldırıları duymak istediklerini biliyordu.” demektedir. Bkz; Augerinos Paraskeuas, *E allage teliose noris: Treis istories apo ten politike mou zoe*, Athena, Vivliopoleion tes Estias, 2013, s. 125-126.

⁹⁷⁰ Yannis Valinakis, “Greece's European Policy Making”, *GreeSE, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, The London School of Economics and Political Science*, October 2012, p. 9.; Alexandros Nafpliotis, “From radicalism to pragmatism via Europe: PASOK's stance vis-à-vis the EEC, 1977-1981”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No: 4, 2018, p. 509-528.

hükûmet döneminde Yunanistan-AT ilişkilerinin siyasi yönü, güçlü lider Papandreou'nun uhdesinde cereyan etmiştir.

1980'lerin başlarında PASOK hükûmeti, siyasi entegrasyonu hızlandırma girişimlerinin “sulandırılmasına” katkıda bulunmuştur. Örneğin Haziran 1983'te Genscher-Colombo önerilerini imzalamasına rağmen Yunan hükûmeti, dış politika ve veto ile ilgili kilit paragraflara ilişkin çekincelerinin resmi tutanaklara dâhil edilmesini istemiştir. Papandreou, bu belgenin her üye devletin uygun gördüğü şekilde kendi dış politikasını şekillendirme hakkına engel teşkil etmemesi gerektiği konusunda ısrarcıdır.⁹⁷¹ Yunanistan bunu, ortak paydayı ifade eden ortak bir dış politika pozisyonu bulmak için bir girişimden ziyade, geçmişteki dış müdahale türünün bir tekrarı olarak görmektedir.

Durum, 1982'de Arjantin'in Falkland Adaları'nı işgalinden sonra özellikle belirginleşmiştir. PASOK hükûmeti başlangıçta Arjantin'i kınayan bir EPC* bildirisini imzalarken, sonrasında BM'deki bir oylamada çekimser kalmıştır. Kıbrıs'ın işgaline dair kaygısı göz önüne alındığında Yunanistan, sorunu BM aracılığıyla çözme konusundaki tercihinin yanı sıra ittifak üyelerinin saldırılarına karşı garantisini elde etmek için NATO'ya baskı yapmaktayken AT içinde de benzer bir korumayı sağlamak için eşsiz bir fırsat yakaladığını düşünmektedir. Diğer bir örnek, Batı Avrupa'ya Pershing ve cruise füzeleri kurulumunda altı aylık bir gecikme önerisidir. Topluluğun bu konuyu tartışmaya yetkili olduğu düşüncesi, PASOK'un güvenlik sorunlarının AT'nin sorumluluklarının dışında olduğu konusundaki kendi tutumuyla çelişmektedir.⁹⁷² Yunanistan ABD'yi, Kaddafi'nin Avrupa'da destek verdiği terörist eylemlere misillemede bulunmak için Libya'ya saldırmasından sonra da eleştirmiş ve AT'nin Libya'ya yönelik

⁹⁷¹ Susannah Verney, “The Greek Socialists”, *Political Parties and the European Union*, Ed: J.Gaffney, Routledge, London, 1996, p. 141-142.

* European Policy Centre

⁹⁷² Verney, “The Greek Socialists”, p.142.

yaptırımlarını uygulamamıştır.⁹⁷³ Diğer yandan ilk yıllarında PASOK hükûmeti, EPC'deki vetodan da sıkça yararlanmışır.

Bir Balkan ülkesi olarak Yunanistan, Doğu Avrupa ile iyi ilişkiler sürdürmek istemektedir. Bir Doğu Akdeniz devleti olarak da geleneksel bir Arap yanlısı politika izlemiştir. Yunanistan'ın İsrail'i tanımaması, ilk günlerden itibaren Avrupa Parlamentosundaki soruların konusudur. PASOK görevdeki ilk döneminde, İsrail'in meşruiyetini veya Camp David anlaşmalarını benimsediğini gösteren EPC beyanlarını kabul etmeyi reddetmiştir. Üstelik bu tutumu önceki ND hükûmetinin politikasıyla da uyumsuz değildir. Sadece tonunu yükseltmiştir. En iyi bilinen örnek ise Eylül 1983'teki Kore'nin jumbo-jeti olayıdır. Sovyetler Birliği, hava sahasını ihlal eden bir sivil jeti düşürdüğünde Yunan hükûmeti, EPC'nin olayı bir bildiri ile "kınayamayacağını" ifade etmiştir. Ona göre sadece üzüntüsünü belirtebilir. Bu olayda veto özellikle etkili olmuştur çünkü dış dünyaya EPC pozisyonlarını açıklamaktan, Bakanlar Konseyi Başkanı olarak Yunanistan sorumludur.⁹⁷⁴ PASOK açısından olay, yakın zamanda imzalanan ABD üsleri anlaşması üzerindeki dikkati dağıtmıştır. Sovyetler Birliği'ne sembolik bir yönelimle ABD ile arada denge sağlama fırsatı vermiştir. Diğer yandan Yunanistan'ın AT içindeki güvenilmez ortak imajına en fazla katkıda bulunan olay, belki de budur.⁹⁷⁵ Sonuç olarak olay, Avrupa Topluluğunun ortak bir dış politika sesi bulma girişiminde ciddi bir aksaklık ve Yunanistan ve AT arasında bir çatlak yaratmıştır. Fikir ayrılıkları giderilmemiş, özellikle Doğu-Batı ilişkileri söz konusu olduğunda sıklıkla çarpıcı bir şekilde altı çizilmiştir.

Gerçekte iktidar, PASOK'un kısa bir süre önce gerçekleşen üyelik karşısında gerçekçi bir tutum almasını sağlamıştır. Seçim öncesindeki referandum vaadi asla gerçekleşmemiştir. "Bir ayak içeride, bir ayak dışarıda" olarak nitelendirilen

⁹⁷³ Son beş yılda Yunanistan teröre karşı zayıf bir rekor kırmıştır. Atina havaalanı, Orta Doğu ve başka bölgelerden teröristler için Avrupa'ya giriş noktası olmuştur. ABD'li yetkililere yönelik birtakım saldırılar çözümsüz kalmıştır. Bkz; Haas, a.g.m., p. 62-63.

⁹⁷⁴ Clogg, "PASOK in power: rendezvous with history or with reality", p. 440.

⁹⁷⁵ Verney, "The Greek Socialists", p. 142-143.

tutum yavaş yavaş, özellikle de 1983'ten sonra terk edilmiştir.⁹⁷⁶ Bu aşama, PASOK'un ilk hükûmet döneminin sonunda (1981-1985) Avrupa Konseyi Entegre Akdeniz Programları tarafından kabul edilmesiyle tamamlanmıştır.⁹⁷⁷ Bundan sonra artık yeni bir yaklaşımın izleri son derece belirgindir.

Mart 1985'teki Brüksel zirvesinin ardından Papandreou nihayet resmi olarak Yunanistan'ın Topluluktan çekilmeyeceğini ilan etmiştir. Üç ay sonra ise Milano Konseyi, Yunanistan'ın EPC'ye karşı tutumunda bir değişiklik olduğunu açıklamıştır. Papandreou kalıcı bir EPC Sekreterliğinin kurulmasını reddetse de Milano'da, Topluluğun dış ilişkilerde farklı bir kimlik geliştirmesi gerektiğini kabul etmiştir.⁹⁷⁸ Görünen o ki Topluluğun doğası ve potansiyel uluslararası rolü Papandreou tarafından yeniden değerlendirilmektedir. Kısa bir süre sonra PASOK'un Haziran 1985'de Parlamento seçimlerinde kazandığı zafer ve böylece ikinci bir hükûmet dönemi, önemli politika değişiklikleri için fırsat yaratmıştır.

Parti, ikinci hükûmet döneminde (1985-1989) Avrupa entegrasyonunun destekçisi olmuştur. Avrupa Parlamentosunun rolünü güçlendirmek amacıyla kabul edilen ve giderek Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının itici gücü haline gelen Tek Avrupa Yasasını* Aralık 1985'te kabul etmiştir. PASOK'un önceki AT politikasına kıyasla SEA'nın imzalanması tam bir dönüş niteliğindedir.

Bu dönemde Avrupa artık Ege ve Kıbrıs'taki sorunların adil çözümünün engeli olmaktan ziyade Yunan dış politikasının temel kolu haline gelirken Yunan sosyalistler, Maastricht Antlaşmasını da kabul etmiştir.⁹⁷⁹ PASOK artık eleştirilerini temelde Avrupalı olan bir parti olarak yapmaktadır.

⁹⁷⁶ Financial Times, 6 May 1983; Susannah Verney: "From the 'special relationship' to Europeanism: PASOK and the European Community", 1981-89", *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, p. 138.

⁹⁷⁷ Verney, "The Greek Socialists", p. 146.

⁹⁷⁸ A.g.m., p. 146.

* Single European Act (SEA)

⁹⁷⁹ Moschonas, "The path of modernization: PASOK and European integration", p.13.

Panhellenik Sosyalist Hareketin dış politikasında sıra artık Türkiye ile olan ilişkilerdedir. Anlatım açısından bu sıralamanın izlenmesindeki amaç, diğer dış politika alanlarındaki söylem ve politika uygulamalarının pek çoğunun doğrudan veya dolaylı olarak Türkiye ile bağlantılı olmasıdır. Bu nedenle diğer alanları da ilgilendiren pek çok husus ve detay, hem tekrardan kaçınmak hem de gerçek bağlamın içinde aktarabilmek için özellikle bu bölümde ele alınmıştır. Zira Yunanlar tarihî derslerini giderek 2. Dünya Savaşı sonrası dönemden değil, 1974 krizinden alırken Türk tehdidini sergilemek ve onunla baş etmek, Andreas Papandreou hükümetinin birincil dış politika hedefidir.

4.3.4. Türkiye Politikası

4.3.4.1. 20. Yüzyılda Türk-Yunan İlişkilerinin Ana Hatları

Modern Yunan-Türk ilişkilerinin tarihi (1923'den günümüze) bir dizi iniş-çıkış, birçok araştırmacı tarafından da "hiç bitmeyen bir soğuk savaş" olarak nitelendirilmektedir. 20. yüzyıl boyunca Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler, siyasi ve askerî liderler arasında hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde büyük bir endişe kaynağı olmuştur. İç ve dış politikanın farklı değişkenleri bu sorunlu ilişkilerin sorumlusu olarak kabul edilmiş ve iyileştirilmeleri için kalıcı sonuçlar üretmeyen çeşitli çözümler önerilmiştir. Bu yönde geçmişte bir dizi yakınlaşma çabası (1930-1941, 1946-1953 ve 1988) kaydedilmiş ancak hiçbiri kalıcı bir sonuç vermeyi başaramamıştır.⁹⁸⁰

1920-22 Türk-Yunan savaşı ve onu sona erdiren Lozan Antlaşmasından (1923) sonra iki taraf, Balkanlardaki siyasi ve güvenlik çıkarları nedeniyle yakınlaşmıştır.⁹⁸¹ Savaştan sonra Atatürk ve Venizelos tarafından başlatılan

⁹⁸⁰ George Koukoudakis, "Explaining the Endurance of Greek-Turkish Rapprochement Process", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 44 (Kış 2015), p. 82.

⁹⁸¹ Hasan Ünal, "The Cyprus Question: History, Mutual Perceptions and Latest Trends", *Medzinárodné otázky*, Vol. 8, No. 4 (1999), p.47.

uzlaşma süreci,⁹⁸² 1933'de bir dostluk ve iş birliği anlaşması ile taçlandırılmıştır. 12 Eylül 1933'de Yunan Başbakan Panagis Tsaldaris'in Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos ve Maliye Bakanı G. Pesmazoglou ile birlikte Türkiye'yi ziyareti sırasında, iki ülke arasında Samimi Anlaşma Belgesi imzalanmıştır.⁹⁸³ İki ülke 1934'de Balkan Antantını⁹⁸⁴ birlikte biçimlendirir ve yönetirken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da bu eğilim devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından her iki ülke de tamamen yeni bir uluslararası ortam ile karşı karşıyadır. İki karşıt blok oluşmakta ve Soğuk Savaş başlamaktadır. 1945-46'da Sovyetler Birliği Türkiye'den toprak taleplerinde bulunurken⁹⁸⁵ Yunanistan, 1946-1949 yıllarında komünistler ve ulusal güçler arasındaki kanlı iç savaştan muzdariptir. Sonuç olarak her iki ülke de ortak Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi altındadır ve Sovyetler ile onun uydularına fiziksel yakınlıkları, endişeleri artırmaktadır. Dolayısıyla rekabet yerine iş birliğini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Savaş sonrasında Batı dünyasına dâhil olan iki ülke, komünist yayılcılığa karşı birlikte mücadele etmişlerdir.

⁹⁸² Harry J. Psomiades, *The Eastern question: the last phase: a study in Greek-Turkish diplomacy*, Thessalonike, Institute For Balkan Studies, 1968.

⁹⁸³ Heinz Kramer, "Turkey's relations with Greece: Motives and Interests", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 60.; Taraflar bununla her iki ülke sınırlarının ihlal edilemezliğini karşılıklı garanti etmişlerdir. Misak, Balkanlardaki revizyonist politikaları nedeniyle özellikle Bulgaristan'a yönelik bir caydırıcı girişimdir. Ziyaretin ayrıntıları için bkz; Zafer Çakmak, "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-17 Eylül 1933)", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4 (2007), s.1271-1282.

⁹⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2: 1914-1995, İstanbul, Alkım 15. Baskı, s. 337-339.; Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 349-353.; Ancak bu anlaşmaya rağmen Yunanistan Alman işgaline uğradığında Türkiye'nin tarafsız kalmasının yarattığı hayal kırıklığı ve kızgınlık, daha sonra 1941-42'de gayri müslimlere uygulanan varlık vergisi ile birleşmiştir. Richard Clogg, "Troubled Alliance: Greece and Turkey", *Greece in the 1980s*, Ed: Richard Clogg, London, The Macmillan Press, 1983, s. 129.; Varlık vergisi uygulamaları için ayrıca bkz; Alexandris, a.g.e., s. 207-229.

⁹⁸⁵ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı. 1, Ankara, 1970, s. 41-93.; Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010. s. 499-521; Alpaslan Öztürkci, "Tutarlılık-Belirsizlik Skalasında Türkiye'nin Boğazlar Politikası (Mart 1945-Ekim 1946)", *CTAD*, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), s. 473-496.; A. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I.", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 23, s. 241-273.

Gerçekten Yunanistan ve Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan aralarında neredeyse hiçbir ikili bölgesel anlaşmazlık olmaksızın Batı ittifakının sağlam üyeleri olarak çıkmışlardır.⁹⁸⁶ 1950'lerde Çevreleme politikasının parçası olarak Balkan Paktını⁹⁸⁷ kuran iki komşu, 1952'de eş zamanlı olarak NATO'ya girerek Komünist devletlerin Doğu Blokuna karşı ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Blokunun "resmi" birer parçasını oluşturmuştur. Bu durum stratejik ortaklığa yeni bir ivme kazandırırken,⁹⁸⁸ Yunanistan ve Türkiye çok daha yakın hareket etmeye başlamışlardır.

Son derece olumlu iklim, 1954'de Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaret esnasında⁹⁸⁹ Yunan Başbakan Nikolaos Plastiras'ın, bir Yunan-Türk Birliği kurulmasını önermesi⁹⁹⁰ ile zirveye ulaşmıştır. Ancak 1950'lerin ortalarında patlak veren Kıbrıs sorunu, bu olumlu diplomatik ve siyasi iklimin sonunu getirmiş ve 1920'lerden sonra Türk-Yunan rekabeti tekrar uluslararası gündemde yerini almıştır.

Kıbrıs sorununun Yunan hükûmeti tarafından uluslararasılaştırılması ve 1955'te İstanbul'daki Rum azınlığa yönelik olaylar,⁹⁹¹ "Yunan-Türk Soğuk Savaşının" başlangıcına işaret etmiştir. 1955-1974 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşananlar ve

⁹⁸⁶ Hasan Ünal, Theodora Kalaitzaki, Eylem Altunya, "Greek and Turkish Perceptions of US Mediation Efforts for Conflict Resolution from 1950s to Mid-1990s", *Bulgarian Historical Review*, 2005, 3-4, p. 88.

⁹⁸⁷ Paktın oluşturulması ve ayrıntılar için bkz; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 521-524.

⁹⁸⁸ Ronald'a göre Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmeleri, kendilerine Sovyet tehdidine karşı güvenlik sağlamış ve böylece ikili talep ve farklılıklarına daha fazla odaklanma şansı elde etmişlerdir. Krebs R. Ronald, "Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict", *International Organization*, Vol. 53, No. 2 (Spring, 1999), pp. 353.

⁹⁸⁹ Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ocak 1954'te Yunanistan'a yaptığı resmi ziyaret esnasında Yunan-Türk iş birliğini, "Yüzlerce yıldır birbirlerine güvensizlik duyan iki ülkenin, yaşamın gerçeklerinin tanınması sonucunda yakın ve sadık bir iş birliği üzerinde nasıl anlaşabildiklerine dair en iyi örnek." olarak nitelendirmiştir. Ünal, Kalaitzaki, Altunya, a.g.m., p. 91.

⁹⁹⁰ George Koukoudakis, "The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement", *Paper for the 56th Annual Conference of Political Studies Association April 4-6*, Reading 2006, p. 6.

⁹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz; Alexandris, a.g.e., p. 256-266.; Yunanistan sorunu 24 Eylül 1954 tarihinde BM gündemine taşındığında konu hakkında oldukça etkin bir biçimde hareket ederken Türkiye'de Menderes iktidarı muhalefet tarafından isteksiz davranmakla suçlanmış, Menderes yönetimi ise muhalefetin tavrını, Balkan Paktı'na zarar vereceği gerekçesiyle eleştirmiştir. Murat Ercan, "Doğu Akdeniz Denklemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası," *Türkiye'nin Çatışma Bölgelerine Yönelik Dış Politikasının Analizi*, Ed: Ertan Efeğil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2016, s. 230.

Türklerin 1974'te Ada'ya müdahalesi ile sonuçlanan olaylar, iki ülke arasındaki ilişkileri zehirlemiştir.⁹⁹² Bu olaylar, işin için içine askeri güçler ve çatışmanın girmesi, ilişkilerde 1920'lerden itibaren yerleşen iletişim biçimlerini tamamen değiştirmiş ve Ege'deki çeşitli farklılıkları yaratmıştır. Böylece 1970'lerin ikinci yarısında Yunan-Türk çatışmasının merkezi Kıbrıs'tan Ege'ye kaymış, zaten oldukça ağır olan ilişkiler gündemine, Ege ile ilişkili bir dizi konudan oluşan bir madde daha eklenmiştir.

1974 krizinin yan etkileri olarak Ege'de kıta sahanlığı, deniz ve hava bölgeleri veya NATO tarafından her iki devlete emanet edilen fonksiyonlar, ilk kez ciddi anlaşmazlık ögeleri olarak ortaya çıkmış ve taraflar arasında büyük bir gerilim yaratmıştır. Kıbrıs sorunu Yunanistan tarafından öne çıkarılarak Ege'ye ilişkin konularda yapılacak görüşmelerin önündeki engel olarak gösterilmiştir. Ayrıca doğudan tehdit edildiğini ileri süren Yunanistan Ege adalarını silahlandırmaya hız vermiş, buna karşı Türkiye de batıdan tehdit edildiği gerekçesiyle İzmir'de Dördüncü Orduyu kurmuştur.⁹⁹³ 1974'ten sonra Türk-Yunan çatışması ve ilişkileri, her iki ülkede de farklı siyasi düşüncelere sahip hükûmetlerin iktidara gelmesinden bağımsız bir biçimde, daha çok kendi istikrarlı seyrini izlemiştir.

Türk-Yunan ilişkilerinin iki önemli konusu Kıbrıs ve Ege, Yunan stratejisinin uygulamalarında çakışmamaktadır. Yunanistan, Ege'yi Türkiye'nin yasal rejimi değiştirerek zapt etmeye çalıştığı bir bölge olarak görmekte ve statükoyu sağlamlaştıracak düzenlemeler arzu etmektedir. Tersine Kıbrıs'taki Yunan stratejisi, oldubittilerin ve sonuç olarak 1974'deki işgalden kaynaklanan statükonun yıkılmasını hedeflemektedir.⁹⁹⁴ Karamanles, artık ağırlığı Ege'nin oluşturduğu hükûmet döneminde, Türkiye ve Yunanistan'ın savaş sonrası dönemden beri birlikte seyreden gidişatını Yunanistan lehine değiştirebilmek amacıyla dış politika revizyonuna gitmiştir.

⁹⁹² Koukoudakis, "The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement", p. 6.; Thanos Dokos, Christos Kollias, "Greek Defence Spending In Times Of Crisis: The urgent need for defence reform", *ELIAMEP Thesis*, March 2013.

⁹⁹³ "Türk Kara Kuvvetleri Tarihçesi", *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkında/KKKtarihce.aspx>, Erişim: 16 Mart 2020.

⁹⁹⁴ Thanos Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, Ekd. İ. Sideres, Athena 1998, p. 69-170.

"Yunanistan Batı'nındır sloganı, Yeni Demokrasi Partisi iktidarının 1981'e dek sürecek dış politikasının özeti gibidir. ABD bağımlılığından kurtulan Yunanistan için odak artık ABD değil, AET'dir. Tam üyelik başvurusunda bulunulmuştur. Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerle ilişkiler geliştirilirken Karamanlis, Moskova'yı ziyaret eden ilk Yunan Başbakan olmuştur.⁹⁹⁵

Yunanistan, Avrupa'yla ilişkilerinin gelişmesi için Türkiye'yle gerilimi krize dönüştürmeme yolunu seçerken amacı, kendi lehine olan ve Türkiye'nin değiştirmek istediği statükoyu korumaktır. Görüşmeler yoluyla statükoyu değiştirmenin mümkün olmadığını gören Ankara ise kriz yaratarak Atina'yı zorlamak istemiştir. Karamanlis, ABD Kongresi'nin Türkiye'ye Şubat 1975'de, Amerikan ekipmanının Kıbrıs'ta yanlış kullanıldığı gerekçesiyle uyguladığı ambargonun⁹⁹⁶ sürmesini sağlamaya çalışmış, Ege'de Türkiye'nin lehine olan

⁹⁹⁵ Karamanlis AET'ye tam üyeliği dış politikasının ana hedefi olarak belirlerken hem Türkiye'den gelecek bir saldırıyı, hem de ülke içinden gelebilecek bir darbe girişimini bu yolla engelleyebileceğini düşünmüştür. Diğer yandan iki ülke arasındaki sorunların AET'ye tam üyelik konusunda engel yaratabileceğini hesaplayarak gerilimi düşürmüş, diyalog kapısını açık tutmuş ve Ege konusunda uluslararası yargıya gitme tekliflerini sürekli olarak yinelemiştir. Ege sorunları üç ana başlıktan oluşmaktadır: A) Ege'de Deniz Alanlarına İlişkin Sorunlar: 1) Karasulan Sorunu, 2) Kıta Sahaneliği Sorunu. B) Ege'de Hava Sahasına İlişkin Sorunlar: 1) Hava Sahası, 2) FIR Hattı. C) Ege'de Askerî Dengeye İlişkin Sorunlar: 1) Ege Adalarının Silahlandırılması Sorunu, 2) NATO Erken Uyarı Hattı (Hava Savunma Sorumluluk Sahası) ve Komuta Kontrol Alanları Sorunu. Ayrıntılı bilgi için bkz; Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası:...*, Cilt I., 2009, s. 708, 745-763; Alekses Aleksandres, *Oi Ellenotourkikes Sheseis 1923-1987*, Gnose, 1991, s. 270-495.; Mpampe Antoniou, Tasos Kupriniades, Giannes Melios, Thanases Tsekouras, "Muthoi tou Aigaiou. (E Ellenotourkike krise kai to "ethniko sundromo" tes ellenikes Aristeras", *Theseis*, Teuhos 20, periodos: Ioulios-Septemvrios 1987.; Thanos Ntokos, "Alfavetari ton Elleno-Tourkikon sheseon", *ELIAMEP*, Athena, 2010.; Şule Kut, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 253-266.; 1974 krizinin sonuçları, hem Yunanistan hem de Türkiye için çok önemli olmuştur. Her iki devlet de hayati müttefiklerinin stratejik düşüncelerinin, kendi ülkelerinin hayati çıkarları dikkate alınmadan motive olduğunu fark etmişlerdir. 1964-1974 yılları arasındaki Kıbrıs çatışmasında ABD'nin rolü, Yunanlar ve Türklerin ulusal güvenliklerindeki ABD algılarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Her ikisi de NATO üyeliğinin bütün güvenlik olasılıkları için her derde deva olmadığını fark etmiştir. Her ikisi de ABD'ye bağımlılıklarını azaltmaya çalışmış, Yunanistan dış politikasını Batı Avrupa'ya kaydırırken Türkiye, Sovyetler Birliği ve diğer bölgesel devletlerle ilişkilerini geliştirmiştir. Ünal, Kalaitzaki, Altunya, a.g.m., p. 96.

⁹⁹⁶ McGhee, a.g.e., p.163.; Güçlü Yunan-Amerikan lobisinin de etkisiyle uygulanan ambargo, Türkiye tarafından hâlihazırda satın alınmış olan silahların teslimatını ve 200 milyon dolarlık hibe ödemesini durdurmuştur. Türkiye'nin savunma kabiliyetini ciddi şekilde zayıflatacağını ve İttifaka zarar vereceğini ileri süren ABD yönetimi, özellikle de Dışişleri Bakanı Kissinger, şiddetle karşı çıkmıştır. Buna karşılık 26 Temmuz 1975'te Türkiye, ülkede bütün askerî tesislerdeki ABD operasyonlarını askıya almıştır. Ünal, Kalaitzaki, Altunya, a.g.m., p. 96.; Erol Manisalı'ya göre ambargonun nedeni sadece Kıbrıs olmayıp, ABD'nin Türkiye'ye haşhaş ekimi konusunda bombalama tehditlerine kadar varan baskılarıdır. 1978 yılında İran'daki Şah Rıza rejiminin gideceği, yerine ABD karşıtı bir rejimin geleceği belli olmuştur. ABD Türkiye'yi yanına çekmek

askerî güç dengesini değiştirmek için ABD yardımıyla 7/10 oranını kabul ettirmiştir.⁹⁹⁷ Bundan sonra Türk-Yunan ilişkilerinde ABD yardımıyla ilgili olarak rutin bir uygulama halini alacak olan bu oran ile Yunanistan ciddi bir başarı sağlamıştır.

Buna karşılık Karamanlis'in bu sabit ve başarılı politikasını öngörüp önlem alabilecek istikrarlı hükûmetlerin bulunmaması, Türkiye'nin zaman zaman zikzak çizen politikalar izlemesine yol açmıştır.⁹⁹⁸ Karamanlis, 1980'de cumhurbaşkanlığı makamına çıktığında ülkesinin AT üyeliğini kesinleştirmiş durumdayken, Türkiye günümüzde bile halen belirsizliğini koruyan bir durum yaşamaktadır.

4.3.4.2. PASOK ve Türk-Yunan İlişkileri

Bu bölümde PASOK'un Türk-Yunan ilişkilerine dair politikaları vurgulanmaktadır.

4.3.4.3. Muhalefet Dönemi, 1974-1981

için ambargoyu kaldırmıştır. Erol Manisalı, *Avrupa Kışkacında Kıbrıs*, İstanbul, Derin Y., 2003, s. 64-65.; ABD silah ambargosu üç yıl sonra 1978'de kaldırılmıştır. Bruce R. Kuniholm, "Turkey and the West Since World War II", *Turkey Between East and West New Challenges for a Rising Regional Power*, Ed: Vojtech Mastny and R. Craig Nation, WestviewPress, 1996, p. 57.

⁹⁹⁷ Nisan 1976'da 700 milyon dolar tutarında dört yıl süreli bir ABD-Yunan savunma anlaşması yapılmış olup, ABD yönetimi bununla iki ülkeye 7/10 oranında yardım etmeyi kabul etmiştir. Anlaşmaya karşılıklı mektuplar eşlik etmiştir. İki Dışişleri Bakanı Demetrios Mpitsios ve Henry Kissinger arasındaki mektupların metni için bkz; "Konstantinos Karamanlis", *Arheio*, Tomos 9, s. 184-186.; Yunanistan'ın NATO'daki görevi kuzey ve kuzeybatı sınırlarını komünist saldırıdan korumak, ABD'nin Altıncı Filosuna liman ve haberleşme kolaylıkları sağlamak ve Ege Denizi ile Boğazlar'ın hava ve deniz savunmasını Türkiye ile birlikte eşgüdümlemektir. Bu görevi ve özellikle de NATO'nun güneydoğu kanadının savunulmasında Türk-Yunan askerî işbirliğini desteklemek üzere Yunanistan, 1949-1995 yıllarında ABD ve NATO fonlarından 7 milyar doların üzerinde askerî yardım almıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin aldığı yardım, 10 milyarın doların üstündedir." Monteagle Stearns, "Yunan Güvenlik Meseleleri", *Yunan Paradoksu*, Ed: Graham T. Allison/Kalipso Nikolaydis, Çev: Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 79.

⁹⁹⁸ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010. s. 103.

Panhellenik Sosyalist Hareketin Türk-Yunan ilişkilerine dair pozisyonu, Yunanistan'ın karşı karşıya olduğu iç ve dış politika sorunları bağlamında Partiyeye analitik çerçeveyi sağlayan "bağımlılık teorisine" dayanmaktadır.⁹⁹⁹ Hem süper güçlerin hem de NATO'nun Türk yanlısı davranışları, Partinin Yunan-Türk meselelerine yönelik tutumlarını doğrulamış ve PASOK'a, savaş sonrası muhafazakâr Yunan hükûmetlerini ABD ve NATO'ya bağımlı olmak ve onlar tarafından başlatılan müzakerelerde Yunan menfaatlerini Türkiye lehine feda etmekle suçlama fırsatı vermiştir.¹⁰⁰⁰

Yunan-Türk ilişkilerini etkileyen büyük sorunların çoğu, PASOK tarafından kurulduğu 1974 sonbaharında tanımlanmıştır.¹⁰⁰¹ Parti kurulduğunda Türkiye'nin yayılcı politikalarının yaşamsal bir tehdit olduğu belirtilmiştir ki bu, 1974 Kıbrıs istilasından sonra Yunanistan'da ortaya çıkan dış politika mutabakatını yansıtmaktadır.¹⁰⁰² Buna göre artık komünist Balkan devletleri en büyük tehdit değildir. "Kuzeyden gelen tehdidin" yerini "Doğudan gelen tehdit" almıştır, yani Türkiye.¹⁰⁰³ Bu, ideolojiyi aşan ve herkes tarafından benimsenen görüştür. Parti bu konuları ele almış ve Yunan egemenliğinden, toprak bütünlüğünden ve uluslararası hukuk, antlaşmalar ve uygulama kapsamındaki haklardan ödün vermeyeceğini belirttiği politikaları savunmuştur. Bu arada 1974'teki kriz etkisiz hale getirilmiş olsa da Yunanistan ve Türkiye arasındaki

⁹⁹⁹ Haziran 1977'de Akdeniz Sosyalist Partileri Malta Konferansında Andreas Papandreou tarafından dağıtılan pozisyon belgesi daha sonra PASOK tarafından yeniden basılmıştır. "Toward a Liberated and Socialist Mediterranean", *PASOK, International Relations Committee, Foreign Policy, Series D, Publication No. 2, September 1977*, pp. 13-24.

¹⁰⁰⁰ Van Coufoudakis, "PASOK and GreekTurkish Relations", *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, s. 169.; Andreas Papandreou, Yeni Demokrasinin Türk iddialarına ilişkin politikasını eleştirmiş, Kıbrıs'ın kaybı için sağ kanadı defalarca kınamış, "beceriksiz sağ" olarak nitelendirerek geniş ve çeşitli seçmen kitlelerinde yaygın bir popülerite kazanmıştır. Demetes, "Ta sunthemata tou Andrea Papandreou".

¹⁰⁰¹ Andrew Wilson, *The Aegean Dispute*, Adelphi Paper no. 155, London: IISS, Winter 1979-80.

¹⁰⁰² Coufoudakis, "PASOK and Greek Turkish Relations", s. 169.; Düşük maliyetle Kıbrıs'ın kuzey bölümünün istilası ve Ada'nın tamamının stratejik kontrolü, 1974'den sonra Türkiye'de, silah aracılığıyla yürütülen politikanın sonuç verdiği ve Yunanistan karşısında tehdidin etkili bir müzakere unsuru olduğu algısını güçlenmiştir. Hatta istila, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın empoze ettiği kurallardan uzaklaşmasını teyit etmiş ve bu NATO ortağına kendi jeostratejik ihtiraslarını gerçekleştirme olanağı vermiştir. Thanos Veremis, *Greek Security: Issues and Politics*, Adelphi Paper, No 179, London, The IISS, 1982.

¹⁰⁰³ Thomas, Goumenos, "Greek Perception of the Balkans: Edgy Coexistence or Difficult Relationship?", *UACES 35th Annual Conference and 10th Research Conference, The European Union: Past and Future Enlargements*, Zagreb, Croatia, 5-7 September 2005.

gerginlik devam etmiştir. Türkiye'nin tartışmalı sularda sismolojik araştırmalar yaptığı 1976 yazında Yunanistan ve Türkiye bir kez daha askerî bir çatışmanın eşiğine gelmiş ve Ege anlaşmazlığının silahlı çatışmaya yol açabileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır.

Şubat 1976'da, tıpkı Yunanistan'daki muhafazakâr rakiplerinden belirgin bir şekilde daha sert bir ton benimseyen Andreas Papandreou gibi Ege üzerinde sürekli olarak sağ kanat rakiplerinden daha uzlaşmaz bir çizgi izlemiş olan Ecevit, Thasos bölgesinde araştırmaların devam edeceğini duyurmuştur. Yunan hükûmeti defalarca uyarıda bulunurken Türk hükûmeti, Sismik 1 araştırma gemisinin görevine zorla müdahale edilmesine müsamaha göstermeyeceğini açıkça belirtmiştir.¹⁰⁰⁴ Sismik, Ağustos 1976'nın başlarında Lemnos ve Midilli adaları arasında araştırma yapmaya başladığında henüz resmi ana muhalefet lideri olmayan Papandreou, geminin batırılması çağrısında bulunmuş,¹⁰⁰⁵ onun "Hora'yı batırın." ifadesi,¹⁰⁰⁶ 1976 krizine damgasını vurmuştur.

¹⁰⁰⁴ "15 Temmuz'da Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel şu kışkırtıcı açıklamasını yaptı: Kimsenin Yunan karasuları dışındaki araştırmalarımızı engelleme hakkı yoktur. Türkiye, Yunanistan'ın Ege'nin tamamının kendi gölü olduğunu iddia eden bir duruma asla rıza göstermeyecektir. Hora'nın Ege'deki görevine müdahale edilmesi durumunda Türkiye, karşılık verecektir." *Eleutherotupia*, 16 İoulou 1976.

¹⁰⁰⁵ Andreas Papandreou, "Dekalogos tou PASOK sten krise tou Aigaiou", E apeile sto Aigaiou. *Logoi tou Andrea Papandreou, theseis tou PA.SO.K.*, Athena, PASOK, 1977.; Clogg, "Troubled Alliance: Greece and Turkey", s. 139.; Yunan tarafının görüşüne göre daha önceki ismi Hora olan Türk gemisi Sismik 1, Ege'de Yunan kıta sahanlığı bölgelerinde araştırma yapmak üzere 23 Temmuz 1976'da Boğaziçi'nden Ege'ye doğru yola çıkmaktadır. Türk hükûmetinin petrole olan ilgisinin arkasında, Ankara'nın Ege'deki mevcut rejimi değiştirme ve toprak iddiaları için kayıt düşme niyeti bulunmaktadır. 6 Ağustos 1976 akşamı Hora, Yunan kıta sahanlığını ilk kez ihlal etmiştir. 7 Ağustos sabahı ikinci ihlal gerçekleşmiştir. Karamanles hükûmeti bu bariz meydan okuma karşısında, diplomatik müdahale yolunu seçmiştir. Türkiye'nin siyasi olarak kınanması ve güvenlik tedbirleri alınmasını isteyerek BM Güvenlik Konseyi ve Lahey Uluslararası Adalet Divanına başvurmuştur. Hora 17 Ağustos'ta İzmir'e yanaşmış, Yunan hükûmetinin uluslararası örgütlere yaptığı başvurular boşa gitmiştir. "1976: E proklesse tou 'Hora' sto Aigaiou", *Rizospastes*, 7 Augoustou 2001.; "Uluslararası hukuk kurumlarından beklentilere ilişkin hayal kırıklığına bir diğer örnek: İlk ders, Güvenlik Konseyi gibi uluslararası siyasi organlara başvurmaktan kaçınmamız gerektiğidir. 1976'da Ege'de Sismik ortaya çıktığında bu enstrümana başvurduk. Güçlü yasal argümanlarımız Konsey üyelerinin siyasi hesapları ile dengelendi. Nihai Karar 395/1976, 'kavga etme, konuş çözümleri' ile yetinen bir dizi kararın tipik bir örneğiydi. Güvenlik Konseyinin kararı bir ön hükümdü ve Yunanistan'ın, Uluslararası Mahkemenin geçici tedbir talebini büyük ölçüde reddetti. Aynı zamanda -ve bu en kötüsü- iki ülkeyi uluslararası toplumda aynı temele oturttu." Aggelos M. Spuros, "Didagmata eksenta eton", *E Kathemirine*, 16 Noemvriou 2014.

¹⁰⁰⁶ Giorgos Kiouses, "34 hronia apo to "vuthisate to Hora", *Eleutherotupia*, 21 İoulou 2009.

Kriz esnasında Papandreou, PASOK'un temel felsefesinin toplandığı Ege'ye ilişkin "10 emri" açıklamıştır. Buna göre Türkiye Yunanistan ile bir savaşa daha hazırlanmaktadır ve buna cesaret etmesini sağlayan, onu silahlandıran ABD ve NATO'dur. Zira ABD, Türkiye ile Yunanistan arasındaki "farklılıklarda" bir üst hakem rolü oynayarak aslında Ege'de kendi tezlerini güçlendirmek istemektedir. Sorun Yunanistan için hukuki değil, siyasi ve stratejiktir. Lahey ve benzer hareketler Türkiye'de, yalnızca Ege'de bazı haklara sahip olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu nedenle Yunanistan'ın silahlanması yeterli olmayıp, teçhizatını modernize etmesi ve askerî personelini eğitmesi de gerekmektedir. Yunanistan diğer Akdeniz ülkeleri gibi karasularını 12 mile genişletmeli, Türkiye kıyıları karşısındaki adaların mesafesinin buna elvermediği hallerde "orta çizgi" esas alınmalıdır. Yunanistan ABD ve NATO müttefikleri karşısında kararlılığını göstermeli, ABD üsleri kapatılmalı ve ülke bağımsız bir dış politika izlemelidir. Ancak kararlı bir dış politika, yabancıların kriz anında Türkiye'ye destek olmasına engel olabilir. Yunanistan Türkiye karşısında da kararlılığını göstermelidir zira savaştan kaçınmanın tek yolu budur. Diğer yandan Yunan halkı psikolojik olarak her türlü tehditle başa çıkacak şekilde hazırlanmalıdır. Adalar ekonomik olarak güçlendirilmeli, Ege adalarında bugün mevcut olan nüfus problemi çözülmelidir. Yunanistan adaları silahsızlandırmayacağını açıklamalı ve bu, müttefiklerince bilinmelidir. Cumhurbaşkanı'nın liderliğinde minimum bir ulusal programın biçimlendirilmesi için derhal parti liderlerinin yaklaşması sağlanmalıdır.¹⁰⁰⁷ Andreas Papandreou'nun açıkladığı bu emirler, kurulalı henüz iki yıl olan bir partinin konu üzerine ne kadar düşündüğünü ve hazırlık içinde olduğunu göstermektedir. 1981'e gelindiğinde ise artık iktidarın ayak seslerini dinlemekte olan PASOK'un programsal politikasında Türkiye faktörü kesin ifadelerle yerini almakta ve iktidardaki uygulamaların habercisi olmaktadır.

PASOK'un doğrudan NATO ile bağlantılandırılan Türkiye'ye yönelik dış politikası şöyledir:¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁷ Papandreou, "Dekalogos tou PASOK sten krise tou Aigaiou".

¹⁰⁰⁸ Halk ile Sözleşme 48. Madde. Bkz; Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolaiio me to Lao.

“Temel stratejik yönelimimiz iki Soğuk Savaş blokunun, hem NATO hem de Varşova Paktının dağılmasıdır. Bu stratejiye Atlantik İttifakından çekilmek de dâhildir... Biz, bir başka İttifak üyesi ülke tarafından tehdit edilen tek NATO üyesi ülkeyiz. İttifak, sınırlarımızı Türk tehdidinden koruma konusunda zayıf bir güvencedir. Tam olarak tersi geçerlidir. Türk silah kuvvetleri silahlanmakta ve modernize edilmekteyken, Türkiye'nin Ege'deki talepleri ve ihlalleri tehlikeli bir biçimde tırmanmaktadır...”

PASOK'a göre Ege krizi ile baş etmek tereddüt ve tutarsızlık kabul etmeyen bir konudur. Türkiye gibi Atlantik İttifakının da açıkça bilmesi gereken husus kara, deniz ve hava sınırları gibi Yunanistan'ın Ege'deki kıta sahanlığı sınırları da müzakere konusu değildir. Bu sınırlar kanla ve fedakârlıklarla elde edilmiştir ve bugün uluslararası anlaşmalar ile sağlamlaştırılmış durumdadır. Türkiye ile diyalog, yalnızca vazgeçilemez ve devredilemez ulusal egemenlik haklarına ilişkin olmayan önlemlerde anlamlıdır. Türkiye'den, iki halk arasında dostane ilişkiler dışında kesinlikle hiçbir şey istenmemektedir ancak bir karşı ülke toprağından bile vazgeçmek mümkün değildir. Ege'de barış, Türk yayılcılığı karşısında sürekli ödünler vererek güçlendirilemez. Zira böyle bir politika Türkiye liderliğinin şovenist stratejisine cüret vermektir ve iki ülke arasında askerî bir hesaplaşmaya giden yolu açar.¹⁰⁰⁹

4.3.4.4. İktidar Dönemi, 1981-1989

Temel soru iktidar gücünün PASOK'u, diğer pek çok alanda olduğu gibi muhalefetteki Batı ile ideolojik karşıtlık ve saldırgan retoriğinden uzaklaştırıp uzaklaştırmayacağı, dış politikasını Türk karşıtlığı hatta düşmanlığı üzerine kuran Papandreou'nun Türkiye özelinde muhalefetteki çizgisini koruyup korumayacağıdır.

PASOK'un 1981'de iktidara gelmesi ve 1989 yılına kadar kalması, Yunanistan'ın Türkiye karşısındaki tutumunu değiştirmiştir. Yeni Demokrasi ikili

¹⁰⁰⁹ Halk ile Sözleşme 50. Madde. Bkz; Diakerukse Kuvnetikes Politikes, Sumvolaiio me to Lao.

ilişkilerin Dışişleri Bakanlıkları Genel Sekreterlikleri düzeyinde gerçekleştirilmesinde hemfikir iken Ekim 1981 seçimlerinden sonra yeni hükûmet, gergin bir atmosfer yaratan Ege'deki sürekli ihlaller nedeniyle Türkiye ile diyalogu kestiğini açıklamıştır. Kasım 1981'de hükûmetin Parlamento'daki program açıklamaları¹⁰¹⁰ esnasında Andreas Papandreou, ikili müzakerelerden kıta sahanlığının belirlenmesi konusunu çıkardığını bildirmiştir. PASOK, Ege kıta sahanlığı konusunun Lahey Uluslararası mahkemesine gönderilmesi dışında herhangi bir görüşü tartışma konusu etmemektedir. Papandreou bu öneriyi defalarca gündeme getirmiştir. Ayrıca Türkiye ile diyalog ancak Yunanistan'a uluslararası anlaşmalar ile verilen yetki ve sorumluluklardan ve egemenlik haklarından feragat etmeyi gerektirmeyen önlemler söz konusu olduğunda anlamlı olacaktır. Hatta PASOK, Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi için Türk işgal güçlerinin Kıbrıs'tan çekilmesini şart koşmuştur.¹⁰¹¹ Devamında Papandreou'nun açıklamaları temelinde konu bulunmaması nedeniyle iki ülke Dışişleri Bakanlığı genel sekreterlerinin diyalogu kesilmiştir.

Andreas Papandreou, başbakanlık görevini üstlendiğinde Kıbrıs konusunu öncelikli konuların başına yerleştirmiş, Kıbrıslı Rumlara aktif bir biçimde destek olacağını belirtmiştir.¹⁰¹² Şubat 1982'de Yunan hükûmetinin Kıbrıs Yunanlığına duyduğu yakınlığı Kıbrıslılara ve uluslararası platforma gösterme kararlılığı içerisindeki Papandreou Türkiye, ABD ve diğer ülkelere gelen tepkilere rağmen 1974'den sonra Kıbrıs'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren ilk Yunan başbakan olmuştur.¹⁰¹³ PASOK hükûmetinin Kıbrıs politikası, sorunun uluslararasılaştırılmasıdır.¹⁰¹⁴ Papandreou'ya göre sorun Türk-Yunan ilişkilerini

¹⁰¹⁰ Andreas Papandreou'nun 22 Kasım 1981 tarihinde Parlamento'da yaptığı program konuşması için bkz; Andreas Papandreou, *Voule 1981*, (ERT), https://www.youtube.com/watch?v=F_h_49zT8Jg, Erişim: 24 Ocak 2020.

¹⁰¹¹ Giannes D. Sakkas, *E Ellada ste Mesogeio, 1950-2004: Eksoterike Politike kai Periferiakes Sugkrouseis*, Kallipos, 2015, s. 100.

¹⁰¹² Papandreou's Cyprus Policy: An Intelligence Memorandum, *CIA Directorate of Intelligence*, 24 December 1981.

¹⁰¹³ Ziyaretin ayrıntıları, halkın tepkileri ve Papandreou'nun temas ve konuşmaları için Ulusal Görsel-İşitsel Arşive bakılabilir. "Episeme episkepse tou Prothuporgou Andrea Papandreou sten Kupro", Tekmeriose tou Tekmeriou D3736, Kodikos Thematos T12749, 28.02.1982-02.03.1982, *Ethniko Optikoakoustiko Arheio*.

¹⁰¹⁴ Kıbrıslı Rumlara ve Yunanistan, sorunu özellikle Kıbrıslı Türklerin kendilerine uygulanan ambargo nedeniyle katılma hakkına sahip olmadıkları uluslararası platformlarda

etkiliyor olsa da aslında bir Türk-Yunan veya NATO sorunu değildir. BM kararları çerçevesinde ve uluslararası bir konferansta ele alınmalıdır.¹⁰¹⁵ Yunanistan bundan sonra Kıbrıs konusunda en azından söylem olarak daha aktif bir rol üstlenmiştir.

1974 Kıbrıs olaylarından sonra taraflar 1982'de Güven Artırıcı Önlemler (GAÖ)* için yeniden buluşmuştur. Yunan tarafı diyalogun başlaması için moratoryum adı verilen bir kışkırtmalardan kaçınma dönemini ön koşul olarak getirmiştir. Her iki ülke de pozisyonlarını koruyacak ancak gerginlik yaratabilecek eylemlerden veya ifadelerden uzak duracaktır. Moratoryum uygulamada başarılı olamamıştır. Taraflardan her biri eylemler veya ifadelerden kaçınma hususu için farklı bir yorum getirmiştir.¹⁰¹⁶ Türk tarafı Ege kıta sahanlığı ile ilgili bir araştırmayı aklından çıkarmazken Yunan tarafı, Yunan hava sahasının ve Ege'deki hava trafik kurallarının ihlal edildiğini bildirmiştir.

4.3.4.4.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) İlanı

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, Rauf Denktaş 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan ettiğinde neredeyse kesilmiştir. 1980'den itibaren son derece ağır bir ritimde gerçekleşen iki toplumlu görüşmeler, Yunan görüşüne göre Kıbrıs Rum tarafının büyük feragatlerine karşın daima Kıbrıs Türk liderliğinin statükonun değişmemesi kararının götürdüğü çıkmaz ile sonuçlanmıştır.

Kıbrıs Rum tarafı başta çok bölgeli bir federasyonu desteklerken Türk talepleri karşısında ödün vererek iki bölgeliyi¹⁰¹⁷ kabul etmiştir. Bununla birlikte Türk

uluslararasılaştırmak için her fırsatı kullanmaktadırlar. Ünal, "The Cyprus Question: History, Mutual Perceptions and Latest Trends", p.54.

¹⁰¹⁵ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası:...*, Cilt II, s. 106.

* Metra Oikodomeses Empistosunes

¹⁰¹⁶ Aggelos M. Surigos, "Anazetontas empistosune epi 37 hronia" *E Kathemerine*, 11 Fevrouariou 2019.

¹⁰¹⁷ Melek Fırat'a göre ise 9 Ağustos 1980'de yeniden başlayan toplumlar arası görüşmeler sırasında Türk tarafının önerisi, iki toplumlu-iki bölgeli federal devlet iken, Rum tarafı iki

tarafı giderek konfederasyon kavramını terk ederek sınırları belli iki bağımsız devlet fikrini benimsemeye başlamıştır. Kıbrıslı Türklerin Ocak 1981'de gelecekteki Kıbrıs Anayasası için önerileri tam da bu görüşlerin yansımalarını taşımaktadır. Ağustos'ta işgal altındaki toprakların yalnızca yüzde 2,6'sını Kıbrıs devletine vermeyi öngörürken yalnızca 31 bin mülteci evlerine dönecektir.¹⁰¹⁸ Bu arada PASOK ve onun desteğini alan Kiprianou'nun uluslararası platformlarda baskı politikası, Türk tarafında bıkkınlığa ve sertliğe neden olmuştur.

Yeni BM Genel Sekreteri Peres de Cuellar, Kiprianou ve Denктаş arasında görüşme için girişimde bulunurken 15 Kasım 1983'de Denктаş, Yunan-Rum tarafına göre "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" lakabı ile ayrı bir devlet ilan etmiştir.¹⁰¹⁹ Yunanlar ve Kıbrıslı Rumlar KKTC'yi, sözcük anlamı sahte devlet olan pseudokratos¹⁰²⁰ ismi ile adlandırmaktadırlar. Terim başlı başına, kendisini devlet olarak tanımlayan ancak uluslararası alanda tanınmayan siyasi bir varlık için kullanılan aşağılayıcı bir nitelendirme değildir.

toplumluluğu kabul etmiş ancak iki bölgeliliği reddetmiştir. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası...*, Cilt II, S. 106.

¹⁰¹⁸ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 169-170.

¹⁰¹⁹ "Türk tarafının Birleşmiş Milletler politikası çerçevesinde çözüm bulmak istemediğinin en somut kanıtı, işgal altındaki bölge üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak için Kıbrıs Türk liderliğinin 15 Kasım 1983'te tek taraflı olarak bölgede "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" adı altında bağımsız bir devlet ilan etmesidir. BM'nin bu durumu kınamasına ve Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmamasına karşın durum devam etmektedir." Ayrıntılı bilgi için Güney Kıbrıs Rum Kesimi Dışişleri Bakanlığının resmi internet sitesine bakılabilir. "İstoriğe Anadrome", *Ypourgeio Eksoterikon.*; Aynı gün, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Spuros Kuprianou, o zamanki İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher'a yazdığı bir mektupta, eylemin uluslararası barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ve bütün Doğu Akdeniz bölgesinde patlamaya hazır bir durum yarattığını vurgulamıştır. Aynı zamanda İngiltere Başbakanını, hükûmetini desteklemeye ve Birleşmiş Milletlerde Türk hükûmetinden yasadışı rejimi sona erdirmesini talep etmeleri konusunda yardım etmeye çağırıştır. Telefon görüşmeleri esnasında Thatcher, hükûmetinin gelişmeler üzerindeki derin üzüntüsünü dile getirmiş ve Londra'nın muhalefetini önceden Denктаş'a açıkladığını belirtmiştir. "Kıbrıs basınında yayımlandığı üzere İngiltere, Rauf Denктаş tarafından sahte devletin tek taraflı ve yasadışı ilanını kınamıştır." "E Vretania apodokimaze to pseudokratos sten Kupro, deihnoun eggrafa", *in.gr*, 1 Augoustou 2013, <https://www.in.gr/2013/08/01/greece/i-bretania-apodokimaze-to-pseydokratos-stin-kypro-deixnoyn-eggrafa/>, Erişim: 24 Ocak 2020.; Andreas Theofanous, *E Kupros sten Europaikē Evose kai sto Neo Diethnes Perivallon Proklesis kai Prooptikes*, Ekdoseis I. Sideres, 2000, s. 92-93.

¹⁰²⁰ "To pseudokratos: 1. Meşru olarak var olmayan ve hiçbir uluslararası kuruluş tarafından tanınmayan devlet, 2. (özellikle) 1974'den beri Türk işgali altında bulunan Kıbrıs'ın kuzey kesimi." Babiniotes, a.g.s., s. 2010.

“Sahte” olan bu “devleti” sadece Türkiye tanımıştır.¹⁰²¹ 18 Kasım 1983’de BM Genel Kurulu, 541/1983 sayılı Kararı ile “sahte devletin” kuruluşunu geçersiz saymış,¹⁰²² 365 (1974) ve 367 (1975) sayılı Kararların uygulanmasını ve uluslararası toplum tarafından yalnızca Kıbrıs devletinin tanınmaya devam etmesini istemiştir. AET Bakanlar Konseyi ayrıca Topluluğun Kıbrıslı Türklerle ticari ilişkilerini kesmiştir. Güvenlik Konseyi 550 (11 Mayıs 1984) sayılı Kararı ile “sahte devletin” bağımsızlıkçı eylemlerini kınamış ve uluslararası toplumdan onu tecrit etmesini istemiştir. Bütün bunlara karşın Kıbrıslı Türkler, Anayasa kabulü ve Cumhurbaşkanı seçimi için Haziran 1985’de halkoylaması yapmıştır.¹⁰²³

Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırma politikası, KKTC’nin ilanıyla birlikte sonuçlarını vermiştir. 40 yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına karşın, hiçbir devlet KKTC’yi tanımamıştır. KKTC’nin ilanı, Türkiye’de Turgut Özal’ın başbakanlığa geldiği seçimlerden birkaç gün sonra gerçekleşmiştir. 1983 seçimleri, 1980 darbesinden sonraki ilk seçimlerdir.

¹⁰²¹ Bangladeş derhal tanımış, Pakistan tanıma hazırlıklarına başlayarak Ankara’ya tanıyacağını bildirmiştir. ABD, her ikisini de önce protesto etmiş devamında da mali yardımı keseceği konusunda baskı yapmıştır. Bangladeş kararını geri çekerken, Pakistan da vazgeçmiştir. Manisalı, a.g.e., s. 72.

¹⁰²² “15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) ilan edilmesinden üç gün sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından ilan edilen 541 sayılı karar ile Birleşmiş Milletler (BM) üye devletlerine KKTC’yi tanımamasını tavsiye ederek aslında diplomatik bir yaptırım kararı almıştır. 1983 tarihinden itibaren devam eden bu yaptırım kararı giderek ekonomik bir ambargoya dönüşmüş ve KKTC ekonomisini önemli ölçüde etkileyen bir hale gelmiştir. BM’nin bu şekilde aldığı kararların uluslararası hukukta özellikle son yıllarda tartışılır hale geldiği, Ülke ile ilgili alınan yaptırım kararlarının Ülkede yaşayan bireylerin temel insan haklarını ihlal etmesi, bu tür kararların son yıllarda kişilerle ilgili mal varlığının dondurulması şekline dönüşmüştür.” Bilun Elmacioğlu, “KKTC’ye Uygulanan Ambargolar ve Uluslararası Hukuktaki Yeri”, *Deniz Bülten*, 17 Ağustos 2019, <https://www.denizbulten.com/kktcye-uygulanan-ambargolar-ve-uluslararasi-hukuktaki-yeri/>, Erişim: 2 Nisan 2020.; Gündüz Aktan, 1974’teki müdahale ve ondan sonraki müzakere dönemlerinde hatalı olarak yapılan iki husustan bahsetmektedir. “Bunlardan birincisi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi tanıtamadık ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin ilanına tepki olarak buraya ambargo kondu, engelleyemedik. Ambargo BM yasasına aykırı olarak konuldu bunu savunamadık ve başımıza Devletler Hukukunu ayaklar altına alan bir ambargo ortaya çıktı. Tanımadılar ve ambargo uyguladılar, yani bir küçük topluma yapılacak en kötü şeyi yapmış oldular. Buna Türkiye açısından hata mı yoksa başarısızlık mı demek gerek bilemiyorum ama bugünün sorunlarını işte bu konular yarattı” demektedir. Doğu Akdeniz Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezinin gerçekleştirdiği Kıbrıs konulu Panel’deki görüşler için bkz; Gündüz Aktan, Kıbrıs Sorunu ve Kofi Annan Planı Üzerine Muhtemel Senaryolar, <http://dausam.emu.edu.tr/publication/publications/CANYAS.pdf>, Erişim: 25 Ocak 2020.

¹⁰²³ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 172.

Türkiye'deki yeni siyasi durum, Soğuk Savaş ortamında iki ülke ilişkilerinde değişiklik yaratmamıştır.

4.3.4.4.2. NATO Çerçevesindeki Gelişmeler

Muhalefetteyken NATO'dan çekileceği yönünde kampanya yürüten PASOK'un 1981 seçim zaferinin, Yunanistan'ın İttifaktan tamamen ayrılmasını getirmesi beklenmektedir. Ancak çekilmenin uzun vadeli bir hedef olarak kalmasına karşın kısa vadeli çıkarların, Türkiye'nin yardım konusunda bir avantaj elde etmemesi ve Ege'de savunma sorumluluklarının artmamasını gerektirmesi, iktidardaki Başbakan Andreas Papandreou'yu Yunanistan'ın İttifak içinde kalmasının zorunlu olduğu çizgisine getirmiştir.

NATO, taraflar arasındaki karşıtlığın başlıca alanıdır. Ege'deki Türk-Yunan farklılıkları kıta sahanlığının belirlenmesi, Yunan karasularının genişletilmesi ikili konuları ayrıca NATO içinde operasyonel yetkiler, Atina FIR hattının sınırları, Ege adalarının silahsızlandırılması ve NATO güçleri gibi çok taraflı konularını içermektedir. İkinci grup '80'lerde özel bir dinamik kazanmıştır.

1981'de yeni Başbakan Andreas Papandreou NATO'dan Yunanistan'ın doğu sınırlarını güvence altına almasını istemiş ancak bu talebi, NATO'nun kuruluş amaçları ve felsefesi gereğince uygun görülmemiştir.¹⁰²⁴ Papandreou'nun Avrupa Birliği ve NATO üyeliği gibi bir dizi dış politika meselesinde çizgisini yumuşatmış olmasına karşın, Türkiye'ye karşı uzlaşmaz çizgisinde gevşeme olmadığı NATO garantisine yönelik acil ancak başarısız olan talebinde ortaya çıkmıştır.

¹⁰²⁴ Dimitris Salapatas, *The Aegean Sea Dispute between Greece and Turkey: The Consequences for NATO and EU*, London, Akakia, 2014.; Papandreou bu talep için Kıbrıs meselesini ileriye sürmüştür. Kıbrıs'taki durumu bir ülkenin bir başka ülke tarafından işgali olarak sunmakta, sorunu dramatize ederek Yunanlar ve Kıbrıslı Rumlar için görünür maliyetleri azaltmaya çalışmaktadır. Papandreou's Cyprus Policy: An Intelligence Memorandum...

4.3.4.4.3. Rogers Planı ve Yunanistan'ın NATO'nun Askerî Kanadına Dönüşü

Türkiye de ikili anlaşmazlıklar konusundaki tutumunu NATO aracılığı ile ilerletmeye çalışmıştır. Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü, Türkiye'nin kararlı tutumu nedeniyle Eylül 1980'e kadar gerçekleşememiş ve böylece konu uluslararası hale gelmiştir. Yunanistan'daki askerî diktatörlüğün düşmesinden sadece altı yıl sonra Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde ordunun bir askerî darbe ile iktidara el koyması, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönmesinin de yolunu açmıştır. Türkiye'nin Yunanistan karşısındaki bu büyük kozu nasıl kaybettiği, ayrıntılı olarak incelenmesinde yarar görülen bir konudur.

Andreas Papandreou, Türkiye'de Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasının bir NATO düzenlemesi olduğunu iddia etmiş, bu durumun Yunanistan, Ortadoğu ve Kıbrıs için büyük tehlike olduğunu vurgulamıştır. Oysa darbeden önce Yunan basınında Türkiye'de siyasilerin tersine ordunun Yunanistan'ın, NATO'nun askerî kanadına derhal geri dönmesinden yana olduğu yönünde haberler yer almıştır.¹⁰²⁵

1976'dan itibaren "Türkiye tehdidi" karşısında Yunanistan'ın askerî kanada dönmesi meselesi ülkede zaten tartışılmaya başlanmış durumdadır. Dolayısıyla ülkenin İttifakın askerî kanadına dönüşü önem ve aciliyet arz etmektedir.

¹⁰²⁵ 12 Eylül döneminin en önemli siyasi kararı olarak kabul edilen Türk vetosunun kaldırılmasının öyküsü için bkz; Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, özellikle s. 75-76.; Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın müdahaleden önce ABD'ye gitmesi ve ülkeye 11 Eylül'de dönmesi kuşkuları artırmaktadır. Başkan Jimmy Carter'ın olaydan, CIA bağlantılı Türkiye uzmanı Paul Henze tarafından "Bizim çocuklar becerdi!" (Our boys have done it) denilerek endişelenecek bir şey olmadığı şeklinde bilgilendirilmesi, hala akıllardadır. İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 38.; Türk basınında da gerek o dönemde gerekse izleyen yıllarda benzer iddia ve yazılar yer almıştır. Özcan Yeniçeri, "12 Eylül'ün temel amacı, Türkiye'deki terörizmin Doğu ve Batı Bloku arasındaki güç dengesini bozmasını engellemek, Türkiye'nin Batı Blokuna ve ABD ihtiyaçlarına kökten bağlı bir ülke konumunu güçlendirmek ve Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünü sağlamaktı." demektedir. Özcan Yeniçeri, "31 Yıl Sonra 12 Eylül Darbesi", *Yeniçağ*, 12 Eylül 2011.; "Turkey still awaits to confront with generals of the coup in Sep 12, 1980", *Hurriyet English*, 12.09.2008.

NATO bünyesinde bu konuya dair görüşmeler, 1979'a kadar Başkomutan A. Haig, devamında da yeni Başkomutan B. Rogers'in inisiyatifinde gerçekleştirilmiştir.¹⁰²⁶ Darbeden hemen sonra General Rogers, Ankara'yı bir ay içinde dört kez ziyaret etmiştir. ABD'li Generalin darbenin lideri Kenan Evren'e "Yunanistan'ın Türkiye'nin AB ile ilişkilerini engellemeyeceğine dair asker sözü vermesi" üzerine Türkiye vetosunu kaldırmış, Yunanistan'ın NATO'ya herhangi bir yazılı anlaşmaya bağlı olmaksızın ve karşılıksız dönmesi mümkün olmuştur. Dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter dahi bunu, meselenin kolay çözüldüğü şeklinde yorumlamıştır.¹⁰²⁷

1974 Barış Harekâtı döneminin Başbakanı Bülent Ecevit ise konuya ilişkin şunları kaydetmektedir:¹⁰²⁸

"...ara rejim döneminde Ege'deki NATO düzenlemesi konusunda Yunanistan'a 'Rogers planı' adı altında hiç gereksiz ödünler verildi. Oysa 1980 öncesinde biz, Ege'de iki taraf için de makul bir düzenleme için gerekli zemini, General Haig'in de katkısıyla, hazırlamıştık. Bu düzenleme NATO'da geniş kabul görmüştü.

¹⁰²⁶ Fuat Aksu, "Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Rogers Planı ve Yunanistan'ın Nato Askerî Kanadına Dönüşü", *Türk-Yunan İlişkileri*, 18 Nisan 2018, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/nato-komuta-kontrol-sorunlar/rogers-plan-ve-yunanistan-n-nato-askeri-kanad-na-doenuesue>, Erişim: 25 Ocak 2020.

¹⁰²⁷ Jimmy Carter sonraki yıllarda, "Demirel kuvvetli bir liderdi, çok da dikkatliydi. Asıl zorlandığım konu Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına re-entegrasyonunu sağlamak olmuştu. Gerçi bu sorun daha sonraları kolay çözüldü." demiştir. Kenan Evren de daha sonra "asker sözüne" güvendiğini açıklamıştır. Cevher İlhan, "General Rogers'in Evren'e 'sözü' gibi", *Yeni Asya*, 6 Ağustos 2019.; Demirel ise var olan Kıbrıs ve Ege sorunları çözülmeyen Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine şiddetle karşı çıktığını ifade etmekte ve 12 Eylül darbesinde bu olgunun çok etkin olduğuna inanmaktadır: "Biz 79'un Kasım'ında hükûmeti yeniden kurduk. Kasımın sonu ya da Aralık ayıydı, General Rogers bana geldi dedi ki: ...Ben onların getirdiği teklifi kabul etmedim. Daha sonra 80'in içerisinde onların getirdikleri teklifi benim önüme birkaç defa bu Haydar Saltık Paşa falan da getirdi. Rogers Planı diye. Ben kabul etmedim. Sonra 12 Eylül geldi. 12 Eylül'den kısa bir süre sonra benim önüme getirdikleri o Rogers Planı kabul edilmiştir. Evet, hemen ardından!.." Çetin Yetkin'den aktaran Burhanettin Can, "Türkiye'deki Fitnenin Perde Arkası -6", *Milli Gazete*, 27 Ocak 2017.

¹⁰²⁸ "Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs", *Başbakan Yardımcısı ve Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki 28 Nisan 1998 Tarihli Konuşması*, s.8.; "Ecevit, 12 Eylül Askerî darbesinin Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi ile alâkası olduğu inancındadır: 12 Mart müdahalesinin ardında sivil siyasal güçlerin haşhaş ekimi yasağına karşı direnmelerinin önemli bir rolü olduğuna inanıyorum. 12 Eylül askerî müdahalesi de Amerika tarafından teşvik edilmiş olduğu duygusunu da, izlenimini de kuvvetlendiriyor. ...Ve 12 Eylül askerî müdahalesinin hemen ardından, Türkiye'nin koşulsuz olarak Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönmesine izin vermesi çok ilginçtir. ...12 Eylül'den kısa bir süre sonra bildiğiniz gibi bizzat Devlet Başkanı Sayın Evren'in attığı bir adımla Yunanistan'ın şartsız olarak dönüşüne izin verilmiştir." Can, a.g.m.,

Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini o planın kabulü koşuluna bağlamıştık. 'NATO'ya dönmesi' diyorum, çünkü Kıbrıs Barış Harekâtımızın ardından, ona duygusal bir tepki olarak, Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekilmişti. Tabii bu diğer NATO ülkeleri arasında, özellikle ABD'de, stratejik açıdan çok kaygı uyandırdı. O zaman biz 'zararı yok, Ege'de Yunanistan'ın sorumluluklarını da biz üstlenmeye hazırız' dedik. Onun üzerine tabii çok telaşlandı Yunanistan. Kararından dönüş yolları aramaya başladı. Biz işte o aşamada NATO bağlamında güvenlik açısından Ege'de rahatça bir makul düzenleme yapabilecek durumdaydık. Fakat maalesef o fırsat kaçırmış oldu.”

“Asker sözüne” dayalı bu anlaşma, uygulanmaması durumunda yaptırım da öngörmediği için yeni başlayan Andreas Papandreou döneminde uygulanmamıştır.¹⁰²⁹ Böyle bir anlaşmaya varıldığından haberi olmadığını ileri süren Papandreou,¹⁰³⁰ 8 Aralık 1981'de anlaşmayı tanımadığını açıklamıştır.¹⁰³¹ Yunan hükûmetinin Rogers Anlaşmasına itirazı, Larissa NATO karargâhının sınırlarına yönelik belirsizliktir.¹⁰³² PASOK'un iktidara gelmesinden sonra yapılan ilk NATO Savunma Planlama Komitesinde Papandreou'nun tercihi, Yunanistan'ın kuvvet taahhütleri ve erken uyarı bilgileri konusundaki yükümlülüklerini yalnızca doğu sınırından Türkiye'nin saldırgan bir eylemine karşı tam garanti sağlanması halinde yerine getirmektir. Ancak İttifak bunu sağlamamıştır.¹⁰³³ Devamındaki süreçte Türk-Yunan karşıtlığı, Limni konusunda odaklanmıştır.

Türkiye, Lozan Antlaşması temelinde -Yunanistan'a göre “dayanaksız” bir biçimde- Limni'nin silahsızlandırılmış olarak kalması gerektiğinde ısrar etmiştir. NATO, Mart 1981'den itibaren Türk görüşlerini benimseyince Limni, NATO tatbikatlarının planlaması dışında bırakılmıştır. Bunun üzerine Yunanistan tepki

¹⁰²⁹ Aksu, “Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Rogers Planı...”

¹⁰³⁰ Gürel, a.g.e., s. 91.

¹⁰³¹ Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, s. 42.; Thanos Veremis, “Defence and Security Policies under PASOK”, *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, p. 181.

¹⁰³² “1980 yılında Rogers Anlaşması ile başlayan belirsizlik dönemi Türkiye'nin konumunu yeni durumda daha tehlikeli hale getirmektedir. Anlaşma, Türkiye'nin sorumluluk sınırlarına itirazları nedeniyle Larissa karargâhının yeniden açılması konusunu askıda bırakmıştır.” “E pagida ton strategeion”, *Rizospastes*, 6 İoule 1997.; Giannes Kartales, “To NATO kai emeis”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008. Salapatas, a.g.e.

¹⁰³³ McDonald, “Alliance Problems in the Eastern...”, s. 77.

olarak 1981'den sonra NATO tatbikatlarına katılmayı reddetmiştir.¹⁰³⁴ 1984 ve 1988 yılları arasında Yunanistan ve Türkiye, silahlı kuvvetlere yönelik meselelerde karşılıklı olarak birbirlerini veto etmiş,¹⁰³⁵ sonuç olarak Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri bu nedenlerle İttifak dışı kalmıştır.

Sonuç olarak NATO'nun askerî kanadına dönüş, Yunanistan'da Türkiye'ye karşı kazanılmış bir diplomatik zafer olarak değerlendirilmiştir. Olay Türkiye ve Yunanistan arasındaki uzlaşmazlıklara bir çözüm olmamıştır çünkü Yunanistan, geri döndükten sonra Ege konusunda kalıcı hiçbir çözüme yanaşmamıştır.

4.3.4.4.4. Silahlanma

Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs sorununun baş gösterdiği '50'lerin ortalarından itibaren kısa dönemler hariç genellikle sorunlu olmuştur. Aynı ittifakın üyeleri aynı zamanda ikili ilişkilerinde hasım olan iki ülke, milli gelirlerinin kayda değer bir kısmını savunmaya ayırmaktadır. Yunanistan örneğinde savunmanın yükü, NATO ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında her zaman en yüksek düzeydedir. 1974'den itibaren en büyük tehdidin Doğu komşusundan geldiğini düşünen ülkenin savunma harcamaları, doğal olarak Türkiye'nin askerî ve savunma kabiliyetlerinden etkilenmekte ve Yunanistan, sahip olduğunu düşündüğü dezavantajları (büyüklük, nüfus) silahlı kuvvetlerini güçlendirerek dengelemeye çalışmaktadır.

Yunanistan'a göre Türk silahlanma programlarının tam olarak gerçekleştirilmesi, kendisinin ekonomik fedakârlıklarına rağmen, Yunan-Türk güç dengesini temelden değiştirmekle tehdit etmektedir. Türkiye'nin olası askerî üstünlüğünü diplomatik yollarla başarılı bir biçimde dengeleyemezse Yunanistan için tek seçenek, Türkiye'yi her iki ülke için ekonomik sorunlar yaratabilecek ve güvenlik ikilemini vurgulayacak maliyetli ve istikrarsızlaştırıcı bir silahlanma yarışında

¹⁰³⁴ McDonald, a.g.m., s. 77.; Kartales, "To NATO kai emeis".

¹⁰³⁵ Sakkas, a.g.e., s. 100-101.

izlemektir.¹⁰³⁶ ABD'li bir uzmanın CIA raporlarına yansıyan analizi de, bu yarıştı "haklı çıkaran" bir değerlendirmedir.

16 Ekim 1987 tarihli referansıyla ABD Ordusu İstihbarat ve Tehdit Analizi Servisi'nin (USAITAC) görevlisi olan Binbaşı Harry Dinela, iki ũlke arasındaki askerî dengenin resmini ayrıntılı bir biçimde verirken Ankara'nın Kıbrıs'ta askerî ũstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Buna karşılık Ege'de Yunanistan'ın hava ve deniz ũstünlüğüne sahip olduğunu belirten Dinela, Trakya'daki bir çatışmanın büyük kayıplara karşın önemli bir ũstünlük sağlamayacağına işaret etmektedir. Askerî analist, Yunanistan uzun vadede silahlanma yarışını takip edemeyeceği için gelecek on yıl içinde mevcut askerî dengenin "Türkiye lehine" alt ũst olacağı sonucuna varmaktadır.¹⁰³⁷

Gerçekten iki ũlke, 1980'lerde yüksek maliyetlerle bir silahlanma yarışına girişmiştir. Özellikle yeni nesil askerî uçakların alımı, her ikisinin de bütçesine ciddi yük getirmiştir. Devasa maliyetler Yunanistan'ın gücünü çok aşmaktadır. Temel hedef, ABD'nin askerî yardımı ve NATO'ya dönüş ile bağlantılı olan Türk-Yunan askerî dengesini korumaktır. Sonuç olarak PASOK'un muhalefetteyken haberini verdiği ABD ve NATO karşıtı dış politika, yalnızca söylemde sınırlı kalmıştır.

Yunanistan, büyük savunma ekipmanı tedarikinde uzun bir geçmişe sahiptir. Bu aynı zamanda ũlkenin Türkiye ile olan sürekli gerginlik için ödediği bedellerden biridir. En çarpıcı örnek, 1980'lerde Andreas Papandreou hükümeti tarafından büyük savaş uçağı filosunun satın alınması kararıdır ve tarihe "yüzyılın alımı" ifadesini miras bırakmıştır.¹⁰³⁸ Türkiye de 1980'lerde silahlanmaya en çok kaynak ayıran NATO ũlkelerinden olmuştur. Bu dönemde savunma harcamaları

¹⁰³⁶ Thanos Dokos, "Greek Security Doctrine in the Post-Cold War Era", *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*. Summer 98.

¹⁰³⁷ Vasiles Nedos, Giannes Palaiologos, "Oi aporretes ektheseis tes CIA gia Aigaio, Kupro Sten 'K' ", *E Kathemerine*, 19 İounariou 2017.

¹⁰³⁸ Panagiotes Soteris, "Eksoplistika-mamouth gia ten Ellada me fonto tis tourkikes proklesis", *in.gr*, 19 Dekemvriou 2019, <https://www.in.gr/2019/12/19/politics/diplomatia/eksoplistika-mamouth-gia-tin-ellada-fonto-tis-tourkikes-prokliseis/>, Erişim: 25 Ocak 2020.

GSMH'sinin yüzde 5'i civarındadır ve NATO içerisinde ABD ve Yunanistan'dan sonra üçüncü sırayı işgal etmektedir.¹⁰³⁹ Bunun en önemli nedeni, Yunanistan ile girdiği silahlanma yarışıdır.

4.3.4.4.5. 1987 Krizi

İki ülke arasındaki ciddi diyalog eksikliği ve karşılıklı kuşular, 1980'lerde müttefiklik ilişkisini tamamen aşmış durumdadır. Ege ve Kıbrıs odaklı gerilim, Mart 1987'de neredeyse çatışmayla sonuçlanacak bir krize yol açmıştır.

Diyalogsuzluk,¹⁰⁴⁰ Şubat 1985'da Meriç nehri üzerindeki Yunan ve Türk sınır devriyelerinin yer aldığı bir sınır olayı ile daha da kötüleşmiştir. Olayda iki Türk, bir de Yunan askeri hayatını kaybetmiştir. Bu olayı Mart 1987'de, Türk-Yunan ilişkilerinde 1976'daki Sismik-1 krizinden sonraki en ciddi kriz izlemiştir.¹⁰⁴¹ Önceki kriz gibi bu da tartışmalı sularda petrol aramaları ile ilgilidir ve benzer şekilde Sismik araştırma gemisini de içermektedir.

Melek Fırat'a göre 1987 krizi, Türkiye'nin AT başvurusu¹⁰⁴² öncesinde Yunanistan'ın gerilimi artırmak istediğini düşündüren, yaratılmış bir bunalımdır. Yunanistan'ın Bern bildirisini tanımadığını, Ege'de petrol arayabileceğini, üstelik bütün Yunan kuvvetlerinin katılacağı bir tatbikat yapılacağını açıklaması üzerine

¹⁰³⁹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 77-78.; Christos G. Kollias, "The Greek-Turkish Conflict and Greek Military Expenditure 1960-92", *Journal of Peace Research*, Vol. 33, No. 2, May, 1996, p. 217-228.

¹⁰⁴⁰ 1986 yılında yapılan bir kamuoyu araştırması, Yunanların yüzde 63'ünün Türklere hiç güvenmediğini göstermiştir. Erol Kurubaş, *Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler*, 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, 3 Baskı, Ed: İdris Bal, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 324.

¹⁰⁴¹ Richard Clogg, "Greek-Turkish Relations in the Post-1974 Period", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Constanas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, s.19-20.; Mart 1987 krizine yol açan durum, CIA tarafından birkaç yıl öncesinde endişe ile karşılanmıştır. 8 Mart 1985 tarihli "Yunan-Türk İlişkilerinin Kötüleşmesi" başlıklı bir belgede, diğer hususların yanı sıra o yılın Şubat ayında Atina ve Ankara'nın, "sınırı geçip bir Yunan devriyesinin sözlü kışkırtmasına yanıt olarak ateş açan birkaç Türk askerinin öldürüldüğü olayda düşmanlıkların artmasını önledikleri" vurgulanmaktadır. Nedos, Palaiologos, a.g.m.

¹⁰⁴² Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurmuştur. Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 958.

TPAO'ya Ege'de petrol arama ruhsatı verilmiştir. Sismik 1, Türk karasularının dışına çıkmış ve karşılıklı sert açıklamalardan sonra her iki taraf silahlı kuvvetleri alarma geçirilmiştir. Özal'ın Yunanistan geri adım atmazsa Türkiye'nin de atmayacağını bildirmesi üzerine Atina yanlış anlaşıldığını açıklayınca, kriz aşılmıştır.¹⁰⁴³ Sismik 1, on bir yıl önce uluslararası sulara çıktığında batırılmasını isteyen muhalefet lideri Papandreou, bu kez başbakanıdır ancak krize yaklaşımı büyük farklılık göstermektedir.

Krizi izleyen aylarda iki Başbakan arasında gerçekleştirilen mektup teatisi, temas ve iletişim açısından çok önemli olmakla birlikte herhangi bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine tarafların başka uzlaşma biçimleri arayışı, onları Davos sürecine götürmüştür.

4.3.4.4.6. Davos Süreci, 1988

İki ülke ilişkilerinde 1974, 1976, 1983 ve 1987'deki gibi yüksek gerginlik dönemleri göreceli istikrar ve yumuşama dönemleri tarafından izlenirken¹⁰⁴⁴ 1988'de Davos'ta başlayan yakınlaşma çabası, Yunan-Türk ilişkileri uzmanları tarafından 1930'lardan beri en önemlisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁴⁵ Ege'de kıta sahanlığı üzerinde yaşanan ve iki ülkeyi savaşa çok yaklaştıran bir krizden

¹⁰⁴³ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası:...*, Cilt II, s. 112-113. ; Giannes G. Valenakes, "Me orama kai programma", *Parateretes*, 1997, s. 60.; Haritine Dipla, "Ellenotourkike diafora gia ten ufalokrepida tou Aigaiou", *ELIAMEP*, 1992, s. 15-16.; Veremes'e göre krizin sorumlusu tamamen Türkiye'dir. Mart 1987 krizi, Ege'nin Yunan kıtasahanlığı sayılan denizaltı bölgesinde hidrokarbon aramaya ilişkin Türk önerisi ile başlamıştır. İki ülke çatışmanın eşğine gelirken, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna girişle ilgili vizyonu açısından risk yaratacak bir savaş olasılığı, Türk Başbakan'ı tartışmalı bölgelerde sismografik araştırmaları askıya almak zorunda bırakmıştır. Yunanistan, Türk araştırmasını engellemeyi başarmış ancak Türkiye de iki ülke karasuları dışında da herhangi bir araştırmaya ilişkin uzlaşmayı imkânsız hale getirmeyi başarmıştır. Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 154-155.; Mehmet Ali Birand ise gelişmeler yaşanırken Turgut Özal'ın bulunduğu Londra'da, "Gemimize dokunmazlarsa, gemilerine dokunmayız." dediğini belirtmektedir. Bunun dünyaya, özellikle de Yunanlara Özal'ın askerî çabalarına rağmen savaş istemeyen bir barış adamı olduğunu gösterdiğini ve kriz ortadan kalktıkça Papandreou ve Yunanistan tarafından yeni bir ışık altında görüldüğünü eklemektedir. Mehmet Ali Birand, "Turkey and the 'Davos Process': Experiences and Prospects", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 32.

¹⁰⁴⁴ Dimitri Conostas, *The Greek-Turkish Conflict In The 1990: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, St. Martin's Press, 1991, s. 1.

¹⁰⁴⁵ Koukoudakis, "The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement", p. 7.

sonra yaygın adlandırılmasıyla “Davos ruhu”, daha önceki benzer çabalarda olduğu gibi iş birliği ve yumuşamanın çatışmadan çok daha avantajlı olduğunu gözler önüne sermiştir. İki Başbakanın girişimiyle gerçekleşen bu süreçte Turgut Özal, başlı başına bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Turgut Özal¹⁰⁴⁶ ülkenin yerleşik askerî, diplomatik anlayışından farklı bir anlayışa sahiptir. İki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin, askerî güç ve tehditten daha etkili olduğuna inanmaktadır. Özellikle ülkesini AT üyeliğine hazırlamak isteyen Özal, Türkiye’ye yönelik dış politika baskısını azaltmayı istemektedir.

Bu yaklaşım Türk dış politikasının, Türkiye'nin komşularıyla düzenli ve barışçıl ilişkileri varsa, ülkenin ekonomik ve sosyal modernleşmesinin en iyi şekilde gerçekleştirilebileceği şeklindeki “klasik” güdüsü ile uyumludur. Bu sadece Yunanistan ile ilişkiler açısından geçerli olmayıp, Özal’ın İran-Irak savaşında çatışan taraflar karşısında tarafsızlığı, Suriye ile ilişkileri yoğunlaştırması, Bulgaristan ile uzlaşmaya çalışmasında da belirgindir.¹⁰⁴⁷ AB'ye, ardından Avrupa Komisyonuna nihai kabulünün Yunanistan'ın rızasını gerektirdiğinin tamamen farkındadır. Dahası Özal hükûmeti, dış politika alanındaki ciddi olumsuz gelişmelerden kolayca etkilenebilecek bir ekonomik modernizasyonun programı uygulamaktadır.¹⁰⁴⁸

Heinz Kramer, Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin özel psikolojik arka planı göz önüne alındığında, Türkiye'nin eşit muamele ve Batı ülkesi olarak tavizsiz tanınmaya ilişkin duyarlılığının, iki Ege devleti arasındaki durum üzerine bazı yansımaları olduğunu belirtmektedir. Ona göre Türkiye, Yunanistan'ın

¹⁰⁴⁶ Veremes'e göre Turgut Özal, 1980'lerin en önemli siyasi figürüdür. Elektrik mühendisi olarak başladığı kariyerinde 1978 yılında Necmettin Erbakan'ın İslamcı Milli Selamet Partisinin (Kommatos tes Etnikes Soterias) adayı olarak başarısız olmuş, 1983 yılında geleneksel Türk partilerinin askerî diktatörlük tarafından veto edilmesi sayesinde yeni kurulan Anavatan Partisi (Komma tes Meteras Patridas) ile hükûmeti kurmayı başarmıştır. Özal, İslami değerlere bağlılığına rağmen serbet piyasa ve Batı ile yakın ilişkilerden yanadır. Böylece gelenek ile yenilikçiliği bağdaştırmış ve Kemalist laik milliyetçiliğe İslami bir içerik eklemiştir. 1987 yılında seçim başarısını tekrarlamış ve oyların yalnızca yüzde 35'i ile yeniden hükûmet olmuştur. Thanos Veremes, *E Tourkia semera*, Papazeses, 1995, sel. 11-26.

¹⁰⁴⁷ Kramer, a.g.m., p. 66.

¹⁰⁴⁸ Koukoudakis, “The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement”, s. 7.

kendisinden farklı olarak Batı ve Avrupa'nın "doğal" bir parçası olarak kabul edildiğinin farkındadır. Bu nedenle Türkiye için Yunanistan lehine ayrımcılık yapılmaması, her zaman büyük önem arz eden bir konu olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Batı'ya olan bağlılığının ana kurumsal çerçevelerini oluşturan NATO üyeliği, AT ve ABD ile ilişkiler açısından açıkça görülebilmekte ve Batı devlet sisteminin çekirdek kurumlarına üyeliği ile Yunan-Türk ilişkisi arasındaki bu bağlantı, hassas bir üçgene dönüşmektedir.¹⁰⁴⁹ İlhan Uzgel de, Turgut Özal'ın 1983-1989 arasındaki başbakanlığı dönemindeki Türk-Yunan ilişkilerini, altın dönem olarak nitelendirdiği Türk-ABD ilişkileri açısından değerlendirmekte ve Özal'ın dış ilişkilerdeki pürüzlü konuların ABD ile ilişkilere yansımalarını istemediğini, bu nedenle de Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu gibi konularda ödün verici bir izlenim yarattığını değerlendirmektedir.¹⁰⁵⁰ Bütün bunlar, Aralık 1983'de iktidara gelen Turgut Özal'ın Yunanistan'a yönelik politikasında etkili olan unsurlardandır. O, iki komşu ülkenin çatışmacı politikalarla bir yere varamayacağına kesin olarak inanmaktadır.

Özal'ın bu görüşlerini yansıtan ilk hükümet programında Yunanistan'a yönelik olumlu ifadeleri, "Özal'ın uzattığı zeytin dalına¹⁰⁵¹ cevabımız, Ege'deki yasal statüye saygı duymalarıdır. Bu statü görüşme konusu yapılamaz." diyen Başbakan Andreas Papandreou tarafından soğuk karşılanmıştır.¹⁰⁵² Benzer şekilde iyi niyet jesti olarak 1984 yılında Türkiye'yi ziyaret etmek isteyen Yunan vatandaşlarının vize şartı kaldırılmış¹⁰⁵³ ancak Yunanistan'dan bir karşılık görmemiştir. 1987'ye gelindiğinde ise Yunanistan için de durum artık farklıdır.

¹⁰⁴⁹ Kramer, a.g.m., p. 65.

¹⁰⁵⁰ Bu yolla ABD'nin Türkiye yanlısı politikalar izlemesini hedefleyen Özal, Papandreou gibi çatışmacı ve uzlaşmaz bir yol benimsemenin ABD'deki Ermeni ve Rum lobilerini güçlendireceğini düşünmektedir. Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 50.

¹⁰⁵¹ Papandreou, İngiliz televizyon kanalı ITN için verdiği ve ilk kısmı bölümün "Çok Boyutluluk" başlıklı alt bölümünde verilen mülakattaki ilgili soruya şu yanıtı vermiştir. "Öncelikle şunu söylemek istiyorum. Bu 'zeytin dalının' ne anlama geldiğini anlamıyorum. Yeni Türk hükümeti tarafından herhangi bir öneri sunulduğunu bilmiyorum ve Kıbrıs'ın, güvenliği İngiltere, Yunanistan ve Türkiye tarafından güvence altına alınan bağımsız bir Birleşmiş Milletler üyesi devlet olduğunu ve acı bir biçimde istila edilmesinden bu yana on yıl geçtiğini eklemek isterim. Ve bu noktada, ne yazık ki Yunanistan'ın birçok nedenden ötürü Kıbrıs halkına yardım edemediğini eklemek istiyorum. Zürih Anlaşması temelinde hakkı olmasına rağmen İngiltere de aynısını yapmadığı için üzgünüm." Sarrekostas, a.g.m.

¹⁰⁵² *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1984.

¹⁰⁵³ Kramer, a.g.m., p. 66.

Mart 1987 krizi, Papandreou'nun Türkiye politikasında değişikliğe neden olmuştur. Artık öncelik, diyalogdur.

Papandreou hükûmeti, Türkiye ile “diyalog yok” politikasının retorikte görüldüğü kadar etkili olmadığını farkına varmıştır. Aksine kriz boyunca olaylar, Ege kıta sahanlığının sınırlandırılması gibi hukuki nitelikteki bir konunun, kolaylıkla her iki devlet için de yıkıcı sonuçları olan silahlı bir çatışmaya yol açabileceğini göstermiştir. Ayrıca Türkiye ile diyalog eksikliğinin Kıbrıs sorununun çözümüne herhangi bir yardımı yoktur. 1986'da, BM Genel Sekreteri birçok bakımdan bütün tarafların endişelerini tatmin eden bir çözüm önerdiğinde, sorunun çözüme kavuşturulması için eşsiz bir fırsat kaybedilmiştir.¹⁰⁵⁴ Üstelik her iki ülkenin de yakınlaşmada bazı ortak çıkarları bulunmaktadır. Kriz, bütün taraflar için gerginliktir. İki taraf da içeride maliye politikalarını geliştirmek ve rekabet ve güvenlik ikileminin neden olduğu maliyetten kaçınmak istemektedir.

ABD Savunma Bakanlığına göre Yunanistan, 1987'de GSYİH'sinin yüzde 6,2'sini savunmaya harcayarak NATO ülkeleri içinde ikinci olurken, Türkiye yüzde 4,4 ile dördüncüdür.¹⁰⁵⁵ Dahası turizm gibi belirli alanlarda iş birliği beklentisi fazladır.

Sonuç olarak Andreas Papandreou ve Turgut Özal, 30 Ocak 1988'de İsviçre'nin Davos şehrinde Uluslararası Ekonomik Forum çerçevesinde bir araya gelmiş,¹⁰⁵⁶ 1 Şubat'ta da iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için diyalogu başlatan bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁰⁵⁷ Davos'ta toplantıdan hemen sonra Papandreou, "Elimizden gelenin en iyisini yaptık." demiştir. Yunan Başbakan ve Türk mevkidaşının imzaladığı, Papandreou'nun deyişiyle “savaşmama” anlaşmasına göre Ankara ve Atina, iki ülkenin kıta sahanlığı sorunu

¹⁰⁵⁴ Koukoudakis, “The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement”, s. 7.

¹⁰⁵⁵ United States Department of Defence, Report on Allied Contribution to the Common Defence, Washington DC: USGPO, 1989, P.96.

¹⁰⁵⁶ Giannes Melios, Tasos Kuprianides, “To Kupriako meta ton B' Pagkosmio Polemo”, *Theseis*, Teuhos 31, Periodos: Aprilios-Iounios 1990.

¹⁰⁵⁷ Davos'taki Papandreou-Özal buluşması, 1988'de iki lider ülkeleri arasındaki ilişkilerde gerilimi azaltma konusunda uzlaştıklarında pek çok Yunan'da rahatlamaya yol açmıştır. Robert J. Guttman, “Greek Foreign Policy, Positive Player in a Troubled Region”, *Europe in the New Century: Visions of an Emerging Superpower*, Issue 370, October 1997, p. 16-20.

çözülünceye kadar Ege'nin uluslararası sularındaki araştırmalardan uzak duracaktır. Toplantıda Kıbrıs sorunu ele alınmamıştır. Yunanistan, Ege petrolünün uluslararası veya en azından iki taraflı bir mesele olduğunu, yalnızca Yunan olmadığını resmen kabul etmiştir.¹⁰⁵⁸ Davos'ta iki ülke arasındaki temel farklılıkların hiçbirini giderilmemiş, bu görev iki komiteye verilmiştir. Tek olumlu sonuç imzalanan anlaşma iken, uygulamada ayrıca bazı iyi niyeti hareketleri de vardır.

Örneğin 5 şubat tarihinde yapılan bir açıklama ile Yunan uyrukluların Türkiye'deki taşınmaz malları üzerindeki temlik tasarrufta bulunma haklarını kısıtlayan 1964 tarihli Kararnamenin, Resmi Gazetede 6 şubat'ta yayımlanarak yürürlükten kaldırılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁵⁹ Ankara'ya göre şubat 1988'de Brüksel'de yapılan ikinci zirve, Davos'un bazı başarılarının solmaya başladığına dair ilk işaretleri vermiştir.¹⁰⁶⁰ Aynı yıl Özal, diktatörlük çöktükten sonra Atina'yı ziyaret eden ilk Türk başbakan olmuştur. Ancak "Davos ruhunun" Özal taraftarlarına ve Yunanistan'daki siyasi dünyanın geniş bir bölümüne getirdiği ilk rahatlama, 1988 Nisan'ından itibaren uygulamada tökezlemeye başlamıştır.

Davos açıklamaları ile Türk diplomasisinin sabit tezleri arasındaki mesafe, Mesut Yılmaz'ın 1988 İlbaharında ülkesinin Yunan Trakyası'ndaki "Türk" azınlık hakkındaki endişelerine ve iki toplum arasında bir uzlaşıya varılmadan Türk birliklerinin Kıbrıs'tan çekilmesinin mümkün olmadığına dair konuşmasında görünür olmuştur. Yunanistan ise Türkiye-AT ilişkilerinin yeniden ısınmasını engellemeye kararlıdır ve Türk birliklerinin çekilmesine ilişkin şartı içermedikçe

¹⁰⁵⁸ 6 Haziran 1988'de Andreas Papandreou, Yeni Demokrasi tarafından istenilen güven oylaması görüşmesinde Türk-Yunan ilişkilerindeki politikasını savunmuş ancak hatalar da yapmış olduklarını kabul etmiştir. Sarf ettiği ünlü "mea culpa" (benim hatam) ifadesi, daha sonra Karamanles tarafından da kullanılmıştır. Yıllar sonra Meclis'te bu ifadeyi kullanmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirmiş,'88 Davos'un, Kıbrıs sorununa girmemiş olsa bile her açıdan önemli olduğunu ifade etmiştir. Hrestos Demetes, Ntavos: Oi Ellenes prothupourgoi ste 'folia tou lukou'. To thriler tou '88 kai oi pseudaistheseis", *news247*, 21 İanouariou 2016, <https://www.news247.gr/>, Erişim: 10 şubat 2020.; Ntinou Augoustes, "Otan ta pathemata den mas ginontai mathemata", *Eleutheria*, 16 Dek 2017.

¹⁰⁵⁹ *Dışışleri Bakanlığı 1988 Tarihçesi*, Ankara, 1989, s. 148.

¹⁰⁶⁰ Birand, "Turkey and the 'Davos Process': Experiences and Prospects", p. 34.; Ortak bildiri metni için bkz; *Dışışleri Bakanlığı 1988 Tarihçesi*.

ortak bir açıklamayı onaylamayı reddetmektedir.¹⁰⁶¹ Devamında her iki ülkede de iç politikada bir dizi gelişme yaşanmış ve Viyana'da gerçekleştirilen Avrupa'daki konvansiyonel güçlerin azaltılmasına dair müzakerelerde Yunanistan ile Türkiye arasındaki bazı anlaşmazlıklar baş göstermiştir.¹⁰⁶²

Ocak 1988'de tarihî Davos girişimi Başbakanlar Papandreou ve Özal tarafından başlatılmıştır. Karşılıklı olarak belirtilen amaç, ikili diyalogu sürdürmek ve savaşın patlak vermesini önlemektir. Geriye dönüp bakıldığında, iki hükûmet arasında değil, büyük ölçüde siyasi güdüler tarafından motive edilen iki lider arasındaki kişisel diplomasi ve diyalog girişimi görünümü vermektedir. Ekim 1989'da Özal Cumhurbaşkanlığı makamına geçmiştir. Andreas Papandreou'nun popülaritesi, Yunanistan'da patlak veren skandallar ve Yunan ekonomisinin bozulması nedeniyle azalmıştır. Bütün yakınlaşma çabası bu iki kişiye bağlı olduğundan Davos, bu durumdan etkilenmiş, süreç sessiz bir biçimde rafa kaldırılmıştır.

Ayrıca Aralık 1989'da AT'nin, Türkiye'nin üyelik başvurusuna ret cevabı vermesinden¹⁰⁶³ sonra da Özal'ın Yunanistan karşısındaki tutumu değişmeye başlamıştır. Davos'taki Türk-Yunan yakınlaşması Türkiye açısından Topluluğa katılım için zemin yaratmış ancak bunun uzak bir geleceğe ertelenmesi, Yunanistan'ı önemli bir müzakere kartından yoksun bırakmıştır.

4.3.4.4.7. 1988-1989 Sürecinde Kıbrıs

¹⁰⁶¹ G. Kartales, "Pou to paei e Agkura?", *To Vema*, 24 Aprilou 1988.; Veremis, "Defence and Security Policies under PASOK", p. 186.

¹⁰⁶² Geoffrey Pridham, "Linkage Politics Theory and the Greek-Turkish Rapprochement, in Dimitri Conostas (ed), *Greek-Turkish Conflict in the 1990s*, Macmillan, p.78.

¹⁰⁶³ Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünlüğünü tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin, Topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, üyelik müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmemesi ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerilmiştir. "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi," *TC. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim: 22 Şubat 2020.

1988, Yunanistan için Türk-Yunan ilişkileri açısından yeni bir döneme işaret ederken, Kıbrıs sorunu açısından da önemli bir yıldır.

21 Şubat 1988'de Rum kesimindeki seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı olan Giorgos Vasileiou,¹⁰⁶⁴ Kıbrıs sorununu¹⁰⁶⁵ Rauf Denктаş ile değil, Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile müzakere etme çabasına girişmiştir. Zira o da tıpkı Yunan Başbakan Andreas Papandreou gibi Özal'ın, Davos'taki görüşmelerinde Papandreou'nun getirdiği askersizleştirme teklifine cevap vermemiş olmasından endişe duymakta, aynı zamanda onun sorunu daha çabuk çözeceğine inanmaktadır.¹⁰⁶⁶ Ancak onun bu tutumu, Denктаş ve KKTC'nin tavrının sertleşmesine neden olmuştur.

BM'nin inisiyatifi ile Eylül 1988-Şubat 1990 arasında gerçekleştirilen görüşmeler¹⁰⁶⁷ ve iki ayrı zirve, tarafları uzlaştıramamıştır. 25 Temmuz 1989'da BM Genel Sekreteri Perez De Cuellar taraflara, "fikirler demeti" olarak bilinen iki devletli, iki kesimli ve iki toplumlu bir Kıbrıs Federal Cumhuriyeti'ni içeren bir plan sunmuştur. New York'ta başlayan müzakereler, Türk tarafının planı kabul

¹⁰⁶⁴ Proedroi tes Kupriakes Demokratias, Proedria tes Kupriakes Demokratias, <https://presidency.gov.cy/>, Erişim: 18 Şubat 2020.

¹⁰⁶⁵ "Pragmatismos vs laikismos" başlıklı kitabının yayımlandığı Kasım 2008'de Vasileiou, Atina'da verdiği bir mülakatta yeni seçildiği günler için şunları ifade etmektedir: "Seçildiğimde, iklim Kıbrıs için korkunç kötüydü. Çektiğimiz bütün acı ve ıstıraplara rağmen biz Kıbrıslı Rumların çözümü istemediğimiz veya bizi ilgilendirmedeği algısı hüküm sürmekteydi. "Hiç unutmayacağım. (...) Seçilmemden kısa bir süre sonra İngiltere'ye gittim ve Bayan Thatcher ile bir görüşme gerçekleştirdim. Devamındaki basın toplantısında ünlü bir İngiliz gazeteci bana şunu söyledi: 'Çözüm istemediğiniz biliniyor.'" Andreas Hatzekuriakou, "O Ntenktas, e entakse, oi sheseis me ten Ellada", *To Vema*, 25 Noemvriou 2008.

¹⁰⁶⁶ Londra'daki Devlet Arşivlerinde yayımlanan yüzlerce başbakanlık ve bakanlık dosyası arasında 1986-1988 yılları için doğrudan Kıbrıs'la ilgili bir başbakanlık dosyası bulunmaktadır. İçeriğinde, Spuros Kuprianou'nun daha sonra da Vasileiou'nun İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ile yaptığı toplantılar yer almaktadır. Belgelere göre Vasileiou, hem seçilmeden hem de başkanlığı üstlendikten sonra İngiliz Yüksek Komisyonundan İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ile görüşmeyi talep etmiştir. Acil önceliği Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile görüşmektir. Fanoula Argurov, E Proedria Giorgou Basileiou", *E Semerine*, 21 Iouliou 2016.; Vasileiou, sorunun 1988 yılı içerisinde çözülmesini arzu ettiğini beyan etmiştir. *Eleutherotupia*, 15 Iouniou 1988.; James H. Wolfe, "The United Nations and the Cyprus Question", *Cyprus: A Regional Conflict and Its Resolution*, Ed: Norma Salem, New York, St. Martin's Press, 1992, p. 238.

¹⁰⁶⁷ Melios, Kuprianide, a.g.m.; 1989'da Vasileiou'nun, önceki anlaşmalar ve BM kararlarına dayanarak Kıbrıs sorununun çözümü için sunduğu ancak Kıbrıslı Türkler tarafından reddedilen teklif için bkz; Artemis Kordone, "Oi Diplomatikes Prospatheies Epiluses tou Kupriakou Zetematos apo to 1974 eos to 2013", *Panepistemio Makedonias*, Thessalonike, Iounios 2016, s. 34.; "İstorike Anadrome", *Ypourgeio Eksoterikon*.

etmemesi üzerine Mart 1990'da sona ermiştir.¹⁰⁶⁸ Rauf Denktaş, iki tarafın “egemenliğe sahip” olarak tanınmasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Denktaş konuşmaya Kıbrıs'ta iki “toplumdan” değil, iki “halkın” varlığından bahsederek başlamıştır ve Kıbrıslı Türklerin self-determinasyon hakkını ileri sürmüştür. Vasileiou'nun bunu reddetmesi üzerine iki taraf temel prensiplerde bile anlaşamayınca müzakereler sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁶⁹ Böylece 1989'un ilk yarısında BM gözetimindeki Denktaş-Vasileiou görüşmelerinin başarısızlığı, sorundaki kilitlemenin devam ettiğine tanıklık etmiştir.

Denktaş 22 Nisan 1990'da ikinci kez cumhurbaşkanı seçilirken,¹⁰⁷⁰ Vasileiou 4 Temmuz 1990'da Kıbrıs'ın AB üyeliği için başvuru yapmıştır.¹⁰⁷¹ Bu olayların sonucunda Kıbrıs, Birleşmiş Milletler Sekreterliğinin odağından uzaklaşmıştır.

4.3.4.4.8. Andreas Papandreou ve Batı Trakya

Andreas Papandreou, Yunanistan'ın öteden beri izlemekte olduğu azınlık politikaları ve uygulamalarını devam ettirmiştir.

Başlıca uygulamalar azınlık mensuplarının mülklerini kullanma, onarımına getirilen kısıtlamalar, banka kredilerinde ve ehliyet almada çıkarılan güçlükler,

¹⁰⁶⁸ Ronald J. Fisher, “Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse”, *Journal of Peace Research*, Vol. 38, No. 3, Special Issue on Conflict Resolution in Identity-Based Disputes (May, 2001), pp. 316.

¹⁰⁶⁹ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd edition, London and New York, Routledge, 2013, s. 194.; James H. Wolfe, “The United Nations and the Cyprus Question”, *Cyprus: A Regional Conflict and Its Resolution*, Ed: Norma Salem, New York, St. Martin's Press, 1992, p. 240.; Özal da Türk Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarındaki sertlik yanlılarının desteğinden yararlanan Denktaş ile başa çıkmakta isteksiz veya yetersiz görünmektedir. Bu durum Özal, Denktaş'ın 1989 yazının sonlarında Başkan Vassiliou ile üst düzey görüşmeleri askıya alma kararını, de Cuellar'ın Kıbrıs sorununa çözüm çerçevesini reddetmesini ve müzakerelerin yeniden başlaması için yeni şartlar belirlemesini onayladığında ortaya çıkmıştır. Van Coufoudakis, “Greek Political Party Attitudes towards Turkey: 1974-89”, *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 53.

¹⁰⁷⁰ Wolfe, a.g.m.; p. 241.

¹⁰⁷¹ Constantine Melakopides, “The Cyprus Problem in Greek Foreign Policy”, *Cyprus: A Regional Conflict and Its Resolution*, Ed: Norma Salem, New York, St. Martin's Press, 1992, p. 86.; Türk tepkisi derhal Denktaş'ın o zamana kadar iki toplumlu görüşmelerde önemli bir pazarlık kartını oluşturan Varosı'nın [Maraş] yerleşime açılması eylemleri ile gelmiştir. Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 172.; Manisalı, a.g.e., s. 163.

Türklerin topraklarını ellerinden almak veya kullanılamaz hale getirmek için kamulaştırmalardır.¹⁰⁷² 1980'ler ise Müslüman Türk azınlık açısından önemli bir hareketliliğin yaşandığı bir dönemdir. Batı Trakya uyuşmazlığının, Yunanistan'ın kendi anlayış ve menfaatleri yönünde eylemlere girişmesiyle çatışma aşamasına geçmesi 1980'lerde gerçekleşmiş olup, PASOK iktidarları dönemine rastlamaktadır.

1983 Kasım'ında İskeçe'nin İnhanlı Köyü'nde Yunanistan'ın, Türk azınlığın arazilerine el koyması, eylemini gizli belgelere dayalı kamulaştırma savıyla meşru gösterme çabasına, geçim kaynağını kaybeden azınlık mensuplarınca "İnhanlı direnişi" olarak anılan mücadele ile cevap verilmiştir.¹⁰⁷³ 1982 Mart'ında İskeçe'nin İnhanlı Köyü'nde 200 civarında Türk'ün arazi tapularını geçersiz kılıp haklarını ellerinden alan karar üzerine direnişe geçen Türk köylüleri, protesto eylemlerini sürdürmüş ve ellerinden alınan arazilerini 1983 yazına kadar terk etmemişlerdir. Kasım 1983'de KKTC'nin ilan edilmesiyle birlikte toprakları gasp edilerek Yunan köylülere verilmiş ve Aralık ayında bazıları hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁰⁷⁴

Andreas Papandreou, Mart 1984'de yabancı basın mensuplarına verdiği bir mülakatta konu hakkında şunları ifade etmektedir:¹⁰⁷⁵

Soru: "Sayın Başbakan, zorluk çeken (...) kişilerin yanı sıra, Trakya'da en az son 17 yıldır tek bir dönüm arazi alamayan 120 bin Müslüman da var. Bu, Anayasana açıkça aykırı. Bununla nasıl başa çıkmayı düşünüyorsunuz?"

Yanıt: "Size şunu söyleyeyim Sayın Tong. Sorunuzu cevaplamadan önce ben size bir soru sormak istiyorum. Neden kimse 1956'da Konstantinoupoles'de olanları büyütmedi? 110 bin Yunandan şu anda sadece 5 bin kişi yaşıyor. Trakya'da ise

¹⁰⁷² Uygulamaların ayrıntıları için bkz; Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 108-135.; Turgay Cin, "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:1, 2009, s. 147-179.

¹⁰⁷³ Bu olay ve Yunan hükûmetinin kamulaştırmalarla ilgili uygulamasına dair ayrıntılı bilgi için bkz; Oran, a.g.e., s. 121-125.

¹⁰⁷⁴ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, Ankara, SAEMK, 1999, s. 32.

¹⁰⁷⁵ Sarrekostas, a.g.m.

aksine Müslümanlar hızla artıyor. Bu da Yunanistan ile Türkiye arasında farklı bir siyasî iklimin olması gerektiği anlamına geliyor.

Trakya Müslümanları bizim için Yunan vatandaşıdır ve Yunan vatandaşlarıyla tamamen aynı haklara sahiptir.”

Özellikle etnik kimliğin tanınması çerçevesinde isminde “Türk” sıfatını taşıyan derneklerin¹⁰⁷⁶ kapatılması sonucunda azınlık mensuplarının yaptığı gösteriler, konunun iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir kriz olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yunanistan Yargıtayının, “Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği” ve “Gümölcine [Komotene] Türk Gençler Birliği gibi Türk derneklerinin kapatılması kararını 4 Kasım 1987 tarihinde onayladığı, Batı Trakyalı Türklerce 5 Ocak 1988’de öğrenilebilmiştir. Kararın, üstelik bu kadar uzun bir süre sonra öğrenilmesinin yanı sıra Türkiye’nin de 30 Ocak tarihli Davos toplantısı öncesinde doğabilecek bir olumsuzluğa karşı tepki göstermemesi, üstelik Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneğinin İstanbul-Taksim’de bir protesto mitingi gerçekleştirmesine de izin verilmemesi, Yunanistan’daki Türklere yalnız bırakıldıkları hissini doğurmuştur. Yasaklanmasına rağmen 29 Ocak 1988’de Gümölcine’de büyük bir protesto gösterisi düzenlenmiş, 20 binin üzerinde Türk, “Biz Türk’üz” diye bağirmiştir.¹⁰⁷⁷ Gerçekten 29 Ocak gününün böylesine bir

¹⁰⁷⁶ “Yunanistan yönetimi, “Türk Azınlık” ifadesinin Lozan Barış Antlaşması’nda yer almadığını ileri sürerek Azınlığın etnik kimliğini tanımlama hakkını kabul etmemektedir. Lozan Barış Antlaşması’nın “Azınlıkların Korunması” başlıklı maddelerinde “Müslüman” tabiri kullanılmışsa da, Antlaşmanın diğer hükümlerinde geçen “Türk” sıfatından ve Konferans tutanaklarında yer alan beyanlardan, mübadele dışı bırakılan Batı Trakya’daki Azınlık mensuplarının Türk oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, gerek “Türk ve Rum Ahalinin Değişimine dair Türkiye ile Yunanistan arasında İmzalanan Sözleşme ve Protokol” gerek mübadeleye tabi olmayan kişilere verilen “etabli” belgesinde “Türk” ve “Rum” kelimeleri geçmektedir.” Bkz; “Yunanistan’daki Türk Varlığı”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa>, Erişim: 21 Şubat 2020.; “Batı Trakya Türklerinin Direniş Günü: 29 Ocak”, *Kırım Haber Ajansı*, 29 Ocak 2020, <https://qha.com.tr/haberler/bati-trakya-turklerinin-direnis-gunu-29-ocak/152868/>, Erişim: 21 Şubat 2020.

¹⁰⁷⁷ “Batı Trakya Türkleri, her yıl Türk kimliğine dönük saldırılara karşı direnişe geçtikleri günü “29 Ocak Toplumsal Dayanışma ve Direniş Günü” ya da daha çok “29 Ocak Milli Direniş Günü” adlandırmasıyla Gümölcine, İskeçe, Türkiye ve yaşadıkları diğer ülkelerde düzenledikleri etkinliklerle anmaktadır.” Gözde Kılıç Yaşın, “29 Ocak Milli Direniş Günü”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 29 Ocak 2014, <https://www.21yyte.org/>, Erişim: 21 Şubat 2020.

güne evrilmesinde iki ülke Başbakanlarının 30 Ocak'ta Davos'ta bir araya gelecek olmalarının önemli payı bulunmaktadır.

30 Ocak'ta gerçekleştirilen görüşme sonrasındaki basın açıklamasında Andreas Papandreou, "Özal'ın azınlıklar konusundaki tutumuyla kendisinde hayretler uyandırdığını" belirterek şunları ifade etmiştir: "Özal'ın bu denli içten ve açık görüşlü olduğunu buraya gelmeden önce bilmiyordum." Batı Trakya'daki olaylarla ilgili soruyu yanıtlarken, "Kendisi gibi Özal'ın da Batı Trakya'daki son olayların provokasyon olduğu görüşünde mutabakata vardıklarını belirtmiştir."¹⁰⁷⁸ Sonuç olarak Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya konusu Türkiye açısından marjinaldir ve örneğin Davos'taki yumuşama atmosferinde ilk feda edilen olmuştur.¹⁰⁷⁹ Batı Trakya sorununun bir başka çok önemli görünür yüzü ise Dr. Sadık Ahmet'in başlattığı mücadeledir.

Ahmet, 1985 yılında başlattığı insan hakları mücadelesi sırasında 1988'de Selanik Ceza Mahkemesi tarafından "halkı huzursuz etmek ve ülkenin uluslararası münasebetlerini zedeleyen yalan haber yaymak" suçlamasıyla 30 ay hapis, 100 bin drahmi para cezasına çarptırılmıştır.¹⁰⁸⁰ Ahmet'in karara itiraz etmesi üzerine yargılama 1990'a sarkmış, Nisan 1990'da milletvekili seçilmesiyle dokunulmazlık kazanması sonucunda dava düşmüştür.¹⁰⁸¹

Batı Trakya Türklerinin en önemli kişiliklerinden biri olan tıp doktoru Sadık Ahmet, Haziran 1989 ve Nisan 1990 seçimlerinde iki kez bağımsız olarak Yunan Parlamentosuna seçilmiştir.¹⁰⁸² Ahmet 1995 yılında, Papandreou'nun

¹⁰⁷⁸ Stelyo Berberakis, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1988.

¹⁰⁷⁹ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası ve Batı Trakya", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 310.

¹⁰⁸⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 964.

¹⁰⁸¹ Yargılamanın ayrıntıları için bkz; Hatipoğlu, *Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, s. 33, 38-41.

¹⁰⁸² Hirschon'a göre Sadık Ahmet, 1980'lerde Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın koruması altındadır ve aynı zamanda Türkiye'deki milliyetçi örgütlere bağlıdır. Mart 1990'da milliyetçi örgüt Türk Ocakları tarafından Batı Trakya'daki Müslüman azınlığı güçlendirme çabaları nedeniyle ödüllendirilmiştir. Renée Hirschon, *Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, 2003, p. 125.

üçüncü başbakanlığı sırasında “tuhaf” bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁸³

4.3.4.4.9. Bir Değerlendirme

PASOK hükûmetinin ilk iki döneminde (1981-89) dış politika alanında kilit politika yapıcı aktör, Başbakan Andreas Papandreou'dur. İki Dışişleri Bakanı Haralampopoulos (1981-5) ve Papoulias (1985-9), son derece güvendiği kişilerdir. Dış politika gerçekten Papandreou'nun sıkı bir biçimde kişisel otoritesi altında tuttuğu bir alandır. Kendisini bir dünya devlet adamı olarak görmektedir ve uluslararası büyük siyasi meseleler hakkında fikir beyan etmeye eğilimlidir. Önemli dış politika kararları yalnızca onun tarafından alınmış, Dışişleri Bakanlığı daha ziyade danışman gibi görev yapmıştır. Nitekim dış politikaya ilişkin üç önemli karar; ABD'nin Yunanistan'daki askerî üslerine dair anlaşma (1983), nükleer silahsızlanmaya dair “altılar inisiyatifi” ve Türkiye ile yakınlaşma politikası (1988) doğrudan Papandreou'nun kararıdır.¹⁰⁸⁴

Andreas Papandreou'nun dış politikası, milliyetçilik ve temkinli gerçekçiliğe dayanmaktadır. Onun politika uygulamaları ideolojik, duygusal, milliyetçi ve popülist olmakla birlikte, temelde rasyoneldir ve iyi hesaplanmıştır. Başlıca amacı Yunanistan'ın benzersiz güvenlik çıkmazına (yani, başka bir müttefikinden hayati çıkarlarına yönelik bir tehdidin ortaya çıkmasına) yanıt vermek olsa da, aynı zamanda ülkenin ve halkının derinden hissedilen şikâyetlerini gidermeye çalışmak için de tasarlanmıştır. Bu nedenle Papandreou'nun tepkisi siyasi olarak sağlam görünmektedir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 965.; İstanbul'da Patrikhanenin önündeki caddeye Ahmet Sadık Caddesi isminin verilmesi, Yunan basınca Türklerin yeni bir kışkırtması olarak değerlendirilmiştir. “Nea Proklesse Ton Tourkon: Odos Ahmet Sadık, o dromos tou patriarheiou!”, *Hronos.gr*, 15 Aprilou 2010.

¹⁰⁸⁴ P. C. Iokimidis, “The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities versus Institutions”, *The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, Ed: Theodore Coulombis, Stelios Stavridis, Thanos Veremis, Neville Waites, London, Macmillan Press Ltd., 1999, s. 153.

¹⁰⁸⁵ Bu şikâyetlerin asılsız olduğuna inanılsa bile, Yunanistan'ın mevcut siyasi kültürüne, Yunanların ezici bir çoğunluğunun algısı ve yaygın Amerikan ve NATO karşıtı duyguların

O, rasyonel milliyetçilik ve gerçekçiliği makul bir biçimde sentezleyerek kendisine her konuda atfedilen radikal duruştan aslında önemli ölçüde uzak, esnek bir tutum benimsemiştir. PASOK'un söyleminin kuruluşundan itibaren giderek ılımlı bir hale gelmesini ve muhalefetteki sert Batı karşıtı söylemine rağmen iktidara geldiğinde daha ılımlı uygulamalara yönelmesini sağlayan, milliyetçilik ile birleşen bu esnek gerçekçiliktir.

Diğer yandan daha milliyetçi bir dış politika, önemli iç siyasi hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmuştur. PASOK ve Papandreou'nun stratejisi, dış politikanın iç önceliklerden kaynaklanan gereklilikler doğrultusunda geliştirilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda bu dış politika pozisyonları da yeni bir iç politika değişikliğini getirmiştir. Böylece iç ve dış politika, birbirini etkileyerek çift yönlü bir işlevi yerine getirmiştir.

Papandreou, siyasi sistemdeki kutuplaşma düzeyini dış politika konularında kasıtlı olarak yükseltmiştir. PASOK'un söylemi Yunan toplumunda o kadar iyi yankı bulmuştur ki, 1981-1985 yılları arasında Yunan Parlamentosundaki milliyetçi muhalefet, PASOK'un radikal popülist dış politika pozisyonlarına karşı olmak yerine onu takip etmiş ve Yunanistan'ın AET üyeliğine karşı giderek daha fazla ses yükselmiştir. Daha makul bir tercih, AET ortakları ile iş birliği yapmaktır. Ancak uzlaşmacı bir yaklaşım Yunanistan'ın Avrupalı ortaklarını memnun edecek olsa da, PASOK'un yurt içindeki hedeflerini büyük ölçüde tehlikeye atabilecektir.¹⁰⁸⁶ Bu nedenle Papandreou, içeride bir siyasi uzlaşmayı sağlayabilmek için çatışmacı bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. İç siyasi çıkarlar tarafından yönlendirilen bu politikalar, PASOK'u egemen bir kitle partisi olarak pekiştirmiştir.

Papandreou'nun ilk döneminde Yunanistan-AET ilişkileri bu politikalardan nispeten daha az etkilenirken, ABD ile ilişkiler daha gergindir. Yunanistan

kaynağı olarak kabul edildikleri için tamamen göz ardı edilmeleri mümkün değildir. Melakopides, "The Logic Of Papandreou's Foreign Policy", p. 582.; Akis Kalaitzidis, *Europe's Greece A Giant in the Making*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, p. 134.

¹⁰⁸⁶ Kalaitzidis, a.g.e., p. 134.

kendisini başka bir NATO üyesi tarafından tehdit altında gördüğü sürece İttifak'daki varlığı, gerçekten ulusal onuru rahatsız eden bir durumdur. Ancak Papandreou, kamuoyunun beklentisine ve yarattığı baskıya -kendisinin de oldukça katkıda bulunduğu- rağmen NATO'dan çekilmemiştir. Bu tutumunu, Türkiye'nin yayılmacılığını engelleme çabası olarak sunmuş ve önemli ölçüde inandırıcı olmuştur. Türkiye tehdidinin Papandreou'nun milliyetçiliği ile ifade edilmesi kamuoyunun farkındalığını artırmış ve İttifakın gerekliliği konusunda ikna edici olmuştur. Bu bilinç, aynı zamanda kamuoyundaki aşırı bağımlılık hissiyatının hafiflemesine de katkıda bulunmuştur.

Dahası ikinci dönemin sonuna doğru PASOK'un dış politikası, özellikle Avrupa açısından daha uzlaşmacı ve iş birliğine açık hale gelmiştir. AT, birincil dış politika ve güvenlik sorunu olan Türkiye karşısında Yunanistan'ın ortakları olarak görülmeye ve bundan yararlanılmaya başlanmıştır. PASOK hükümetleri hedeflerini gerçekleştirmek için Avrupa kurumlarıyla birlikte çalışmış, kurumsal ve siyasi temasların artması sonucunda Avrupa karar alma süreçlerindeki uzmanlığı gelişmiş ve Yunanistan, Avrupa üyeliğini önemli ölçüde özümsemiştir.

4.4. 1990'LAR

1990'ların başında çok farklı bir dünya gündemi ve haritası söz konusudur. Coulombis, "yeni dünya düzeni" olarak anılan bu durumun "yeni dünya düzensizliği" olarak da adlandırılabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁸⁷ Yeni on yılın başındaki geniş resim, Mihail Gorbaçov'un perestroyka politikalarının ardından dünyanın; Almanya'nın yeniden birleşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Varşova Paktı ve Comecon'un tasfiyesi ve Avrupa kıtasında uygulanan Marksizm-Leninizmin genel çöküşüne yol açan önemli olaylara tanıklığını yansıtmaktadır.

¹⁰⁸⁷ Theodore A. Coulombis, "Greece in a Post-Cold War Environment", *Redefining Southeastern Europe: Political Challenges and Economic Opportunities*, Ed: Theofanis G. Stavrou, John R. Lampe, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1998, p. 95.

Soğuk Savaş'ın sonu Avrupa'nın 1945'ten sonra yaşadığı en radikal değişikliklere yol açarken,¹⁰⁸⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonucu olarak Akdeniz, Orta Doğu ve çevresindeki bölgelerin net bir yönü olmayan hızlı bir jeopolitik hareketliliğin ortasında kalmasına neden olmuştur. Analistler, "Balkanlardan Orta Asya-Trans Kafkasya ve Orta Doğu'ya uzanan bir kriz üçgeni" beklentisine girmiştir. Dahası, bu durum Yunanistan'ı yakından ilgilendirmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra "gevşek iki kutupluluktan" çok merkezliliğe geçiş, bölgesel aktörlerin özerkliğini artırmış ve bölgesel anlaşmazlıkların yoğunlaşmasına yol açmıştır.¹⁰⁸⁹ Siyasi düzensizlik, etnik-dini çatışmalar ve ekonomik çöküş, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'da dünya gündemine giren konulardır.

Yunanistan da tıpkı komşusu Türkiye gibi bu ateşin merkezinde yer alan bir Batı Bloku üyesidir. O da artık Doğu Akdeniz'de Sovyet genişlemesini engelleyecek ülke değildir ve Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar arasında bir köprü olarak algılanmaktadır.¹⁰⁹⁰ Doğu-Batı rekabetinin iki kutuplu yapısının sonu ile Güneydoğu Avrupa, Yunanistan için artık yeni güçlükler içermektedir. Karışıklık ve etnik çatışmalarla dolu ülkelerle çevrilmiş durumda olan ülke, bu yeni ortama uyum sağlamak zorundadır. Yeni ortam, aktörlere yeni tehditler ve fırsatlar sunmaktadır.

Papandreou, başbakanlık koltuğuna üçüncü kez oturduktan iki hafta sonra (1993) Parlamentoda yaptığı konuşmada Soğuk Savaş sonrası dönemi şu şekilde nitelendirmektedir:

"Son birkaç yıldaki büyük değişiklikler üç konu üzerinde yoğunlaştı: Uluslararası ilişkiler, dünya ekonomisi -üretim sistemi ve dünya ticareti- ve değişim sistemi. Her üç vakanın ortak özelliği, küreselleşmeleri. İzole toplumlar yok. Halklar arasında duvarlar kalmadı. Yeni iletişim ve ulaşım araçlarının geliştirilmesi nedeniyle mesafeler azaldı. Dünya birleşiyor. (Küresel) sorunlarla başa çıkabilmek için bütün

¹⁰⁸⁸ Giorgos Papoulias, Vuron Theodoropoulos, *Skepseis kai provlematismoi gia ten eksoterike mas politike*, Siseres, 1990.

¹⁰⁸⁹ Dokos, "Greek Security Doctrine in the Post-Cold War Era".

¹⁰⁹⁰ Monteagle Stearns, "The Greek-American-Turkish Triangle: What Shape After the Cold War?", *Mediterranean Quarterly*, 4, 4 (1993), pp. 15-29.

insanların çıkarlarını ve isteklerini hesaplamak zorundayız. Karşıtlıklarla dolu bir çevrede hareket edebilmek için de beceriler edinmeliyiz. Bütün büyük değişikliklerin çelişik konumları var. Bir yandan refah ve ilerleme açısından dünyaya büyük fırsatlar sunuyorlar öte yandan büyük felaket için tehlikeler doğuruyorlar.”¹⁰⁹¹

Doğu Blokunun ortadan kalkması, Türkiye'nin stratejik değerinin azalacağı ve iki ülke arasında dengenin sağlanacağı beklentisi -gelişmeler pek o yönde seyretmese de-, bu yeni dönemin başında Yunanistan'da öncelikle iyimser bir iklimin hâkim olmasına yol açmıştır. Yunan dış politikasını ilk anda etkileyen başlıca faktör; Doğu Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Yugoslavya'nın parçalanmasının sonuçları ve Balkanlardaki yeniden yapılanmadır.

Ancak Yeni Demokrasi hükûmetinin üstesinden gelmesi gereken daha ciddi ve acil dış politika meselesi, Yunanistan'ın kendisini "Makedonya" olarak adlandıran kuzey komşusu ile ilgilidir. Bu "isim meselesi", Yunanistan'da o zamandan itibaren iklimi süratle ısıtmış ve uzun bir süre için ülkenin dış politikasını adeta esir almıştır. PASOK'un günümüze kadar devam eden bu uzun soluklu ve çok yönlü soruna ilişkin politikalarının anlaşılır olabilmesi için Partinin muhalefette bulunduğu tarihî arka planını oluşturan kısa dönemin özet bir sunumu verilmiştir.

4.4.1. Makedonya Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Yunan-Makedon Anlaşmazlığı

Makedonya'nın, "17 Mayıs 1989'da Makedonların ulusal devleti"¹⁰⁹² ve 17 Eylül 1991'de de bağımsızlığının ilanı¹⁰⁹³ ile Yunanistan ve Makedonya arasında

¹⁰⁹¹ PASOK Arheio, 14.4.1994.

¹⁰⁹² Makedonya Meclisi'nin 17 Mayıs 1989'da Anayasa'nın 1. Maddesinde yaptığı bir değişiklikle gerçekleşmiştir. Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia: 1962-1991*, America, Indiana University Press, 1992, s. 22-23.

¹⁰⁹³ 8 Eylül 1991'de Makedonya'nın bağımsızlığı ve egemenliği için bir referandum gerçekleştirilmiştir. Gjorge Ivanov, "Macedonia and Its Neighbours: Controversies and Challenges", *Avrasya Dosyası: Balkanlar Özel*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, C. 14, S. 1, Haziran 2008, s. 72.

Cumhuriyetin ismine dair anlaşmazlık,¹⁰⁹⁴ “yeni Makedonya sorununun”¹⁰⁹⁵ merkezine yerleşmiştir. Böylece Yugoslavya'nın dağılmasının ardından onun eski cumhuriyeti Makedonya'nın “Makedonya Cumhuriyeti”¹⁰⁹⁶ ismiyle uluslararası tanınma araması, Yunanların kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri isim ve ulusal sembollerin bu yeni bağımsız devlet tarafından kullanılması, iki komşu ülke arasında köklü bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Yunanistan için Makedonya'nın ismi, bayrağı ve Anayasası, Makedonya açısından da Yunanistan'ın Makedonya'yı tanımaması, tanınmasını ve uluslararası örgütlere üyeliğini engelleme girişimleri ile Selanik ambargosu, Yunan-Makedon anlaşmazlığının en görünür sorun odakları olmuştur. Bu sorunlar iki ülkenin “Makedonyalı İskender”de düğümlenen, çatışan tarih yorumları ve Yunanistan'daki Makedon azınlık meselesi gibi iki kalıcı sorunla birlikte, Yunanistan-Makedonya anlaşmazlığının temel unsurlarını oluşturmuştur.¹⁰⁹⁷ Küçük komşusunun bağımsızlığını kendisine yönelik büyük bir tehdit olarak algılayan Yunanistan, o tarihten itibaren Makedonya'nın tanınmasını engellemek veya geciktirmek için bütün uluslararası platformlarda özellikle de AT'de her türlü girişimde bulunmuştur.

Makedonya meselesi kısa sürede ülke gündeminin merkezine yerleşirken,¹⁰⁹⁸ çok geçmeden ordu ve Kilisenin başlıca temsilcileri olduğu geleneksel milliyetçi

¹⁰⁹⁴ Dean Katsiyannis, “Hyper-Nationalism and Irredentism in the Macedonian region: Implications for US Policy, Part I”, *European Security*, vol. 5, no. 2, Summer 1996, p. 324-360.

¹⁰⁹⁵ James Pettifer, “The new Macedonian question”, *The New Macedonian Question*, Ed. James Pettifer, Great Britain, MacMillan Press, 1999, p.15-27.; Aristotle Tziampiris, “Greece's contribution to European Political Cooperation Policies towards Former Yugoslavia, June 1991-January 1992: an Institutional Analysis”, *Contemporary Greece and Europe*, Ed. Achilleas Mitsos and Elias Mossialos, Ashgate, Aldershot, s. 401-420.

¹⁰⁹⁶ 2 Ağustos 1944'te Makedonya Federe Devleti adıyla kurulan “Makedonya Cumhuriyeti”, 29 Kasım 1945'te Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin ilanı ile Makedonya Halk Cumhuriyeti, 1963 Anayasası ile de Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. 7 Haziran 1991'de adından sosyalist ibaresini kaldırarak resmi adını “Makedonya Cumhuriyeti” olarak belirlemiştir. “The Republic of Macedonia-From a Member State of the Yugoslav Federation to a Sovereign and Independent State”, *Council For Research into South-Eastern Europe of the Macedonian Academy of Sciences and Arts*, Skopje, 1993.

¹⁰⁹⁷ Şule Kut, “Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları”, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.121-122.

¹⁰⁹⁸ Bunda halkı aydınlatmak iddiasındaki uzmanların bir kısmının tarihi olayları çarpıtması veya kendi ideojileri doğrultusunda yönlendirmelerinin etkisi büyüktür. Evangelos Kofos, “Greece's Macedonian Adventure: The Controversy over FYROM's Independence and Recognition”, *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, Ed. Van Coufoudakis, Harry Psomiades, Andre Gerolymatos, New York, Pella, <http://www.macedonian->

cepheden PASOK'a kadar neredeyse bütün siyasi ve toplumsal unsurları bir araya getiren bir uzlaşma oluşmuştur. Bu uzlaşmanın şiarı olan "Makedonya Yunandır."* ifadesi ise Yunanistan'ın bu küçük devlet karşısındaki politikasının ve uluslararası kamuoyu ve kuruluşlar nezdindeki propaganda faaliyetlerinin¹⁰⁹⁹ önde gelen iddiası olmuştur.

Hızla yükselen Yunan milliyetçiliğine göre bir Makedon ulusu ve dili¹¹⁰⁰ yoktur. Bunun doğal sonucu olarak ülkede bir Makedon azınlığın varlığı da söz konusu olamaz.¹¹⁰¹ "Makedonya'nın tarihsel ve etnik olarak Yunan olduğu" iddiasındaki bu milliyetçi ideolojiye göre "Makedonya" da bir Yunan isimdir¹¹⁰² ve başkası tarafından kullanılamaz. Bu Cumhuriyetin bu ismi kullanmasının nedeni, gelecekteki toprak iddialarına dayanak oluşturmaktır.¹¹⁰³ Dolayısıyla hakkı olmadığı halde Makedonya ismini kullanan bu devlet, Yunanistan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

heritage.gr/VirtualLibrary/downloads/Kofos19990705.pdf, p. 2. Erişim: 7 Nisan 2020.; Oysa Makedonya, 1980'lerin ortalarına kadar yalnızca ara sıra şiddetlenen uzman tartışmaları ile basında yer bulan bir konudur. Makedonya'ya karşı ilgisizlik olarak nitelendirilebilecek tutum, Yunan hükümetlerinin Yugoslavya ile yakın ilişkilerinin sonucudur. Nicolaos K. Martis, *The Falsification of Macedonian History*, Athens, The Academy of Athens, 1984, s. 114.

* "E Makedonia einai Ellenike"

¹⁰⁹⁹ Yunanistan'ın 1990'larda Makedonya Cumhuriyeti'ne karşı yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin ayrıntılı bir sunumu için bkz.; Bilge Ustaoglu, "1990'larda Yunanistan'ın Makedonya Politikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi*, Ankara, 2011, s. 48-53.

¹¹⁰⁰ 1981'de ilk PASOK hükümeti göreve geldiğinde Başbakan Papandreou, ilk icraat olarak Üsküp Kiril i Metodi üniversitesinin diplomalarını, eğitim dilinin Makedonca olması nedeniyle geçersiz saymıştır. Zira "Makedonca" diye bir dil yoktur. Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, London, Hurst&Company, 1995, s.73.; Oysa Makedon dili dünyada, Paris Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsünün de aralarında bulunduğu birçok üniversitede öğretilmektedir. M. Cosmas Megalommatıs, "The Political Evolutions in the Balkan, Greek-Balkan Relations and Turkey", *Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da Gelişmeler ve Türkiye*, Ed. Erol Manisalı, Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1994, p. 51.

¹¹⁰¹ Danforth, *The Macedonian Conflict, Ethnic Nationalism in a Transnational World*, p. 33.

¹¹⁰² Çağdaş Yunan Dilinin en kapsamlı sözlüklerinden birine göre Arkaik Yunanca bir sözcük olan Makedonya, "uzak", "uzun" anlamlarına gelmektedir. Mpampiniotes, "makedonike glossa: e arhaia Makedonike kai e pseidonyme glossa ton Skopion", a.g.s., s.1043-1044; Megalommatıs'e göre ise sözcük, etimolojik olarak Asurca kökenli ve "güçlü askerî kamp" anlamına gelen "Makut Dunu" sözcüğünden kaynaklanmaktadır. Bkz; M. Cosmas Megalommatıs, *Türk-Yunan İlişkileri ve Balkanlar: Bir Tarihçi Gözü ile Bugünün Sorunları*, İstanbul, Kıbrıs Vakfı, (tarih belli değil), s. 11.; Makedonya isminin anlamına dair farklı görüşler için bkz. Michael Dimitri, "Macedonia: The Mother's Gift", *MAK-News*, 9 Nisan 1994.

¹¹⁰³ Oya Akgönenç Mughisuddin, "Micronationalisms, Old Conflicts and Precarious Peace: Macedonia, Kosova and Sanjak", *Turkish Review of Balkan Studies*, Foundation for Middle East and Balkan Studies, İstanbul, vol. 1, 1993, s. 134-135.

4.4.2. Metsotakes Hükûmetinin Diplomatik Girişimleri

Yunanistan, Yugoslavya'nın parçalanması ve "Makedonya" meselesi ile ilgili olarak milliyetçi ve çatışmacı bir dış politika uygulamayı tercih etmiştir. 1990-1993 yılları arasında ülkenin Makedonya Cumhuriyeti politikası, muhafazakâr Yeni Demokrasi hükûmetinin Başbakanı Metsotakes, Dışişleri Bakanları A. Samaras ve K. Papakostantinou tarafından çerçevelenmiş ancak Yunan hükûmeti içinde konunun ele alınmasına dair pek çok anlaşmazlık yaşanmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti bağımsızlık ilanının ardından 2 Aralık'ta tanınma arayışını başlatırken,¹¹⁰⁴ Yunanistan hemen ardından 4 Aralık'ta, bir Dışişleri Bakanlığı notası ile Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınmasına itiraz sürecini başlatmıştır.¹¹⁰⁵ Bunun ilk sonucu, AT'nin Badinter Komisyonunun¹¹⁰⁶ Makedonya'nın tanınması kararına¹¹⁰⁷ karşın Yunanistan'ın itirazları ile iki ülke arasında yoğun bir diplomatik savaşın başlamasıdır.

Yunanistan'ın itirazları sonucunda Makedonya Meclisi, 6 Ocak 1992'de henüz birkaç ay önce kabul ettiği Anayasa'sında değişiklik yapmak zorunda kalmış¹¹⁰⁸ ancak Slovenya ve Hırvatistan'ın aksine AT tarafından tanınmamıştır.¹¹⁰⁹ Basına göre bu, Başbakan Mitsotakis'in büyük diplomatik başarısının

¹¹⁰⁴ Başkan Gligorov bir mektupla Avrupa'lı liderlerden ülkesinin bağımsızlık ve egemenliğini tanımalarını istemiştir. Şule Kut, "Makedonya ve Sorunları", *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 2.

¹¹⁰⁵ Elisavet Tsibiribi, "The "South-Balkan" policy of Greece since 1990 – under consideration of the role of the Greek private sector - A cooperative policy?", *European Studies Hannover*, Working Papers, no. 9, Hannover, 2004, s. 27.

¹¹⁰⁶ Avrupa Komisyonu tarafından Yugoslavya Konferansı çerçevesinde 27 Ağustos 1991 kurulan Uzlaştırma (Badinter) Komisyonu için bkz; Peter Radan, "Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission", *Melbourne University Law Review*, vol. 24, no. 1, April 2000.

¹¹⁰⁷ Komisyon, 14 Ocak 1992 tarihinde Makedonya'nın AT Bakanlar Konseyince ilan edilen tanınma koşullarını yerine getirdiğini açıklamıştır. Alain Pellet, "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples", *EJIL*, vol. 3, no. 1, s.178.; Danilo Türk, "Recognition of States: A Comment, 'Annex 1: Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union'", *EJIL*, vol. 4, no. 1, s. 66-73.

¹¹⁰⁸ Loring M. Danforth, "National Conflict in a Transnational World: Greeks and Macedonians at the Conference for Security and Cooperation in Europe", *Diaspora*, vol. 3, no. 3, Winter 1994, p. 325-347.

¹¹⁰⁹ Danforth, *The Macedonian Conflict, Ethnic Nationalism in a Transnational World*, s.149.

sonucudur.¹¹¹⁰ Ayrıca Yunan hükûmeti 17 Ocak 1992’de Dışişleri Bakanı Samaras aracılığıyla bütün AT üyesi ülkelere bir mektup göndererek "Makedonya" teriminin kullanıldığı bir adlandırmanın yayılmacı renkler taşıması nedeniyle kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.¹¹¹¹ Bu arada sorun konusunda Yunanistan genelinde olduğu gibi Yeni Demokrasi hükûmeti içinde de anlaşmazlık yaşanmaktadır. Metsotakes daha uzlaşmacı bir yaklaşımı desteklerken, Samaras Başbakanın çabalarını baltalamaktadır.¹¹¹² Anlaşmazlık, Samaras’ın Dışişleri Bakanlığı’ndan uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır.¹¹¹³ 1992’nin sonuna kadar iki ülkenin de uzlaşmaz tavrından geri adım atmaması, durumun iyice tırmanmasına yol açmıştır. Metsotakes hükûmetinin bütün çabalarını yönlendirdiği mesele AT gündemini meşgul etmeye devam etmiş ve Yunanistan, çeşitli önerilere karşın isminde Makedonya terimini taşıdığı sürece bu ülkeyi tanımaya ikna edilememiştir.

Bu arada Bosna-Hersek’teki savaşın güneye doğru yayılması tehlikesi gözleri tekrar Balkanlara çevirmiştir. Diğer yandan Arnavut azınlık meselesi ile karşı karşıya olan Makedonya’nın zaten zayıf olan ekonomisi, BM’nin Yugoslavya’ya uyguladığı yaptırımların yanı sıra hem Yunanistan’ın önlemleri hem de tanınmadığı için Dünya Bankası ve IMF’den yardım alamaması nedeniyle daha da kötüleşmiştir. Bu durum AT’yi rahatsız etmektedir. Yunanistan için de durum tersine dönmeye ve yeni devleti tanıyan ülkelerin sayısı artmaya başlamıştır. Daha önemlisi 1993’te arabuluculuk girişimleri BM’ye geçmiştir. Yunanistan’ın burada veto yetkisinin olmaması gücünü sınırlandırırken, yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

¹¹¹⁰ Mitsotakis Ocak ayı başından itibaren bütün büyük başkentleri ziyaret ederek mevkidaşlarına Yunanistan’ın görüşlerini aktarmıştır. Ivanov, a.g.m., s. 76.

¹¹¹¹ "Letter that Greece’s Foreign Minister Antonis Samaras sent to his EPC counterparts on 17 January 1992", Macedonian Heritage, <http://www.macedonian-heritage.gr/OfficialDocuments/Samaras1.html>, Erişim: 9 Nisan 2020.

¹¹¹² Nikolaos Zahariadis, *Essence of Political Manipulation: Emotion, Institutions, & Greek Foreign Policy*, New York, Peter Lang Publishing, Inc., 2005, p. 8-9.

¹¹¹³ Ilias Nicolacopoulos, "Elections and Voters 1974-2004: Old Cleavages and New Issues", *Politics and Policy in Greece*, Ed. Kevin Featherstone, 2006, London, Routledge, s. 50.

Sonuçta Makedonya Cumhuriyeti 7 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyinin 817/1993 sayılı Kararı ile geçici FYROM ismi altında BM'ye kabul edilmiştir.¹¹¹⁴

4.4.3. Üçüncü Andreas Papandreou İktidarı

1980'lerin sonlarından itibaren PASOK'un Avrupa yönelimi, artık verili bir durumdur. 1990'larla birlikte Andreas Papandreou, Birliğin Dışişleri ve Savunma alanlarında ortak bir politika oluşturması gerekliliğinden bahsetmektedir ki bu, siyasi bütünleşmeyi sağlama çabalarında Avrupa'nın karşılaştığı en büyük güçlüklerden biridir. Papandreou'nun Aralık 1990'da Madrid'deki konuşması karakteristiktir. PASOK'un lideri, Avrupa Birliğine federal karakter sağlayacak anayasal bir tüzüğün detaylandırılmasını öngören "Siyasi Birliğin inşasından" söz etmiştir.¹¹¹⁵

Üç yıllık bir ara ve Metsotakes hükûmeti "parantezinden" sonra PASOK iktidara, Mecliste Maastricht Anlaşması lehinde oy vererek açık bir siyasi tercihte bulunmuş bir parti olarak dönmüştür. Yunanistan, Ekonomik ve Parasal Birliğe katılma yolundadır. Böylece Papandreou, üçüncü başbakanlık dönemine AB üyeliğini özümsemiş, iç ve dış politikasında belirleyici unsur olduğunu kabul eden bir lider olarak girmiştir. Üyeliğin ekonomik, siyasi getirilerinden yararlanmayı ihmal etmemiş ancak dış politika konularında, özellikle de Makedonya Cumhuriyeti söz konusu olduğunda ortaklarıyla ters düşmekten çekinmemiştir.

¹¹¹⁴ Güvenlik Konseyi'nin, BM Antlaşmasının 4. maddesi ve UAD'nın istişari mütaalasını gözeterek 197 sayılı Genel Kurul Kararı'nın gerektirdiği koşulları sağladığı değerlendirilmesine karşın Makedonya'nın "geçici" sıfatıyla tanınması, BM Antlaşması'nın ihlali olarak yorumlanmaktadır. Bkz. Igor Janev, "Legal Aspects of the Use of a Provisional name for Macedonia in the United Nations System", *The American Journal of International Law*, vol. 93, no. 1, 1999, s.160.; Başkan Gligorov da tepkisini, "Biz 'eski' değiliz, artık 'Yugoslav' da değiliz sözleriyle ifade etmektedir. Anna Triandafyllidou, Marina Calloni, Andonis Mikrakis, "New Greek Nationalism", *Sociological Research Online*, vol. 2, no. 1, 31 March 1997, <http://www.socresonline.org.uk/2/1/7.html>, Erişim: 9 Nisan 2020.

¹¹¹⁵ Agg. Kovaïos, "O Andreas, to PaSok kai e EOK", *To Vema*, 25 Noemvriou 2008.; Panagiotes K. Ioakeimides, "A. G. Papandreou kai Europe", *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaioy.6435027.html>, Erişim: 22 Mart 2020.

4.4.3.1. PASOK ve Makedonya Sorunu

1991-1993 yılları arasında FYROM konusunun kuşattığı iç politika, PASOK'un 1993'te iktidara dönmesinin yolunu açmıştır. Parti, Yeni Demokrasiyi bezdiren bölünmüş liderlikten muzdarip olmasa da, muhaleffetteyken radikal bir söylem benimsemiş olan Papandreou, seçim vaatlerini yerine getirme konusunda esnekliğe sahip değildir ve dış politikasında tutarlı kalması gerekmektedir.

Mitsotakis'in Eylül 1993'te istifa etmesi üzerine 10 Ekim'de yapılan erken seçimlerle yeniden iktidara gelen Papandreou,¹¹¹⁶ iki gün sonra Makedonya'nın uzlaşmaz tutumunda ısrar etmesi halinde Üsküp¹¹¹⁷ ile olan sınırı kapatacağını açıklamıştır.¹¹¹⁸ PASOK, böylece en başında gerginliği daha da tırmandıracağını göstermiştir. Aslında bunun en önemli ve açık işaretlerini Papandreou, daha seçimlerden önce çok kalabalık kitlelere hitap ettiği mitinglerde vermiştir.

"İsmimiz, ruhumuzdur." 18 Eylül'de Selanik sahilinde gerçekleştirilen büyük bir seçim öncesi mitinginde Andreas Papandreou, kuzey komşusunun ismi konusundaki tavrını bu slogan ile vurgulamıştır.

"Makedonya halkı! Bu muzaffer mücadeleye başka bir yerden başlamak mümkün değildi. Adına meydan okumaya çalışıyorlar, hikâyeni inkâr ediyorlar, kültürünü tahrif etmek istiyorlar. Makedonya'nın kalbinden büyük mesajı gönderiyoruz. Ulusal haklarımıza meydan okuyan ve ipotek altına alan oldubittileri kabul etmeyeceğiz. Mücadele bayrağını indirmeyeceğiz. İsmimiz ruhumuzdur. Kuzey sınırlarımızda adında 'Makedonya' terimi veya türevlerini taşıyan hiçbir devleti tanımıyoruz."¹¹¹⁹

¹¹¹⁶ Prodromos Yannas, "Greece's Policies in the Post-Cold War Balkans", *Crisis in the Balkans, Views from the Participants*, Ed. Constantine P. Danopoulos, Kostas G. Messas, Boulder: Press, 1997, s.162.

¹¹¹⁷ Yunan söyleminde yeni devlet daima "Üsküp Cumhuriyeti" olarak anılmakta ve Makedonya terimi asla (tırnak içine alınmadan) kullanılmamaktadır. Makedonlar ise "Üsküplüler"dir. Victor Roudometof, "Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question", *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 14, no 2, s. 253-301.

¹¹¹⁸ John Shea, *Macedonia and Greece: The Struggle to Define a New Balkan Nation*, Jefferson, London, McFarland&Company, Inc., Publishers, 1997, s. 278.

¹¹¹⁹ Konuşmanın tamamı için bkz; "Andreas Papandreou: 'To onoma mas einai e Psuhe mas!'", 18 Septemvriou 1993, <https://www.youtube.com/watch?v=IPEuRw-05hU>, Erişim: 10 Nisan 2020.

Makedonya'nın kalbi olarak nitelendirdiği Selanik'te¹¹²⁰ yaptığı bu konuşma, yer itibariyle başlı başına bir mesaj niteliğindedir.

PASOK lideri, 5 Ekim tarihinde verdiği ve ANT1 televizyonunda yayımlanan mülakatında gazetecilere Üsküplülerin "Makedonya" ismini neden kullanmak istediğini açıklarken, bunun aslında bir propaganda meselesi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre "Üsküp bu ismi, uzun vadeli bir hedef doğrultusunda kullanmaktadır. Bu hedef de Pirin Makedonya'sı ile Yunan Makedonya'sını da içeren bir Makedonya devleti kurmaktır."¹¹²¹ Dolayısıyla bu sadece bir isim konusu değil uzun vadeli bir ulusal tehdit konusudur.

Papandreou, 7 Ekim tarihinde ise bu kez Atina'da gerçekleştirdiği son büyük seçim mitinginde ulusal kırmızıçizgiyi tekrarlayarak açıkça tanımlamıştır: "Kuzey sınırlarımızda adında 'Makedonya' terimini veya türevlerini taşıyan hiçbir devleti tanımıyoruz."¹¹²² Andreas Papandreou, Makedonya'ya karşı izleyeceği politikayı son derece kararlı ve sert bir biçimde ifade ettiği bu konuşmadan birkaç gün sonra tekrar başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

PASOK'un iktidara geldiği ekim ayı içinde Sırbistan'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Papulyas, Yunanistan'ın Yugoslavya'ya uygulanan ambargonun kaldırılması için çalışacağı sözünü vermiştir.¹¹²³ Papandreou, Makedonya Cumhuriyeti'ne karşı seçim öncesinde işaretlerini verdiği uzlaşmaz tavrı sergilerken, Sırbistan'a desteği artırmıştır.

¹¹²⁰ Makedonya, Yunanistan'ın 13 idari biriminden biri olup, merkezi Selanik'tir. Ülkenin idari yapılanması hakkında ayrıntılı bilgi için 11 Ağustos 2010 tarihli Resmi Gazeteye bakılabilir. "Efemeris tes Kuvneseos tes Ellenikes Demokratias", Teuhos Deutero, 11 Augoustou 2010.

¹¹²¹ "Sunenteukse A. Papandreou stous G. Papoutsane kai Str. Liarelle sten ekpompe tou ANT1 'Oi Protagonistes", 5 Oktovriou 1993, <https://www.youtube.com/watch?v=BjanWpUQS8U>, Erişim: 10 Nisan 2020.; Ege (Yunan) Makedonyası, Makedonya'nın %51.50'sini oluşturmaktadır. Pirin (Bulgar) Makedonyası, Makedonya'nın sadece %9,74'ünü oluştururken, Vardar Makedonyası olarak adlandırılan bugünkü Makedonya Cumhuriyeti %38,75'ini kapsamaktadır. Abdülmecit Nuredini, "Makedonya'nın İç ve Dış Politika Sorunları (1990-2005)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi*, 2006, s.3.

¹¹²² Konuşmanın tamamı için bkz; "Andreas Papandreou: 'To onoma mas einai e Psuhe mas!'".

¹¹²³ Melek M. Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", *Türkiye'nin Komşuları*, Der. Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 46.

Yunanistan Bosna krizi esnasında açıkça Sırp'ların yanında yer almıştır.¹¹²⁴ Böylece ülke, ihtilafın çözülmesinde rahatlıkla oynayabileceği rolden mahrum kalmıştır.¹¹²⁵ Balkan Savaşları'nda Osmanlı'ya karşı birlikte savaştığı ve iki dünya savaşında müttefiki olan Ortodoks Sırp'lar ile tarihî bağları bulunan Yunanistan,¹¹²⁶ bu dönemde de Sırbistan ve Miloseviç ile "özel ilişki"sini sürdürmüştür.¹¹²⁷ Ülke bu tutumunu bölgedeki dengeleri ve istikrarı koruma çabası ile açıklamaktadır. Oysa müttefiklerine göre bu politika Sırbistan'a yönelik ambargonun ihlalidir ve Yunanistan'ın çıkarlarını tehlikeye atan bir noktaya ulaşmıştır.¹¹²⁸ NATO ve AB gibi Batı kurumlarındaki varlığı artık tartışmalı haldedir.¹¹²⁹ Nitekim Yunanistan'ın Balkan politikası, Brüksel ve Washington'unkilerden giderek keskin çizgilerle ayrılmaktadır.

Bosna'daki savaşın şiddetlenmesi karşısında Balkanlarda istikrarsızlığın genişlemesinden duyulan endişe, Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumu ve isim konusundaki ısrarını irrasyonel bulan AB ve ABD'yi Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımaya yöneltmiştir. Dokuz Avrupa ülkesinden sonra 16 Aralık 1993'te bu kez

¹¹²⁴ "Yunanistan Balkanlardaki çatışmanın başlıca müsebbibi olarak ortaya çıkan Sırbistan'daki dönem rejimin zımnen müttefikiydi." F. Stephen Larrabee, "Yunanistan ve Balkanlar: politika önerileri", *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, s. 134.

¹¹²⁵ Stearns, "Yunan Güvenlik Meseleleri", s. 83.; Anastassios Anastassiadis, "Religion and Politics in Greece: The Greek Church's 'Conservative Modernization' in the 1990s", *Research in Question*, no. 11, January 2004, (Erişim) <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/question/qdr11.pdf>, Erişim: 17 Nisan 2009, s. 4.

¹¹²⁶ Carol Migdalovitz, "Kosovo: Greek and Turkish Perspectives", CRS Report for Congress, RS20149, *University Of North Texas*, May 27, 1999, s. 2-3, <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs951/?q=%22%22%7E1>, Erişim: 17 Nisan 2020.

¹¹²⁷ 1993 yılında Samuel P. Huntington, "uygarlıklar çatışması" tezinde Yunanistan'ı Batı kültürünün dışında, Ortodoks kültür içinde ve Batı Medeniyetinin doğu sınırı olarak değerlendirmektedir. Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon&Schuster Inc., 1996, s.157-168.; Huntington Yunan basınına verdiği bir röportajda tezini, "Kanımca Yunanistan, Bosna gibi konulardaki tezleri ile Batılı güçlerden açıkça farklı olduğunu gösteriyor. Politikacılar ülkenin Ortodoks güçlerle bağlarını giderek daha fazla vurgularken, Yunanlar da bu durumu benimsiyorlar." sözleriyle pekiştirmektedir. Alekses Papahelas, "Samiouel Hantington, E Ellada den anekei ste Duse", *To Vema*, 24 Maiou 1998.

¹¹²⁸ Aikaterine Maria Psimogiannou, "E Valkanike mas Odusseia: E Ellenike eksoterike Politike ste Hersoneso tou Aimou: Lathe, prokleseis kai prooptikes" *Metaptuxiake Ergasia, ELIAMEP*, Septemvrios 2005, s. 19.

¹¹²⁹ AB'den elde ettiği yüklü fonlara karşın ülke ekonomisinin oldukça kötü performansı da birleştiğinde Yunanistan, Birlik içinde artık "kara koyun" olarak nitelendirilmektedir. Axel-Sotiris Wallden, "Greece and The New Macedonian State", *Transition*, vol. 36, no. 1/2, 1995, s. 114. tam 105-137.; Economides, a.g.m., p. 257.; Thanos Dokos, "E Diethnes Eikonas tes Ellados" *E Kathemerine*, 17 Fevrouariou 2010.

İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Danimarka ve İtalya, bu ülkeyi FYROM ismiyle tanıyarak diplomatik ilişki kurma kararı almış,¹¹³⁰ 9 Şubat 1994'te de onları ABD izlemiştir.¹¹³¹ Papandreou hükûmetinin bu tanıma kararları karşısında tepkisi ise BM himayesindeki müzakerelerden çekilmek ve Makedonya'ya ambargo uygulamak olmuştur.¹¹³² Müzakerelerden çekilmek Yunanistan'ın, Kıbrıs müzakereleri esnasında da defalarca tanık olunan bir davranış biçimidir ve Papandreou, Ekim 1993'de iktidara gelir gelmez yaptığı uyarı/tehdidi birkaç ay sonra hayata geçirmiştir.

16 Şubat 1994'te Üsküp'teki Yunan konsolosluğu ve Selanik Limanı'nın kapatılması, AB'nin tepkisini çekmiştir. Yunanistan, ambargoya Roma Antlaşmasını ihlal ettiği gerekçesiyle AB Komisyonu tarafından Avrupa Adalet Divanında hakkında dava açılan ilk üye ülke olmuştur.¹¹³³ Megalommatıs, ambargonun, sahte tarihsel dogmaların kısır döngüsünün kurbanı olursa bir ülkenin komşuları için nasıl tehlikeli olabileceğini çok iyi gösterdiğini belirtmektedir.¹¹³⁴ Ancak Yunanistan, akılcı davranması yönündeki çağrılara karşın ısrarlı tutumunu sürdürürken bunun sonucu, dünya kamuoyunun dikkatinin ambargoya çevrilmesi ve ülkenin imajının bozulması olmuştur. Bölgedeki konumu doğal olarak zayıflarken, içeride de hoşnutsuzluk ve eleştiriler yükselmeye başlamıştır.

Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yeni açılan pazarların sunduğu fırsatlardan yararlanamamak ekonomik ve ticari çıkarlar açısından sorgulanırken, politika

¹¹³⁰ Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", s. 46-47.

¹¹³¹ "U.S. Recognition of the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *For Immediate Release The White House Statement by the Press Secretary*, February 9, 1994.; ABD'den önce Makedonya'yı tanıyan ülke sayısı ise 136'ya ulaşmıştır. Böylece BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden üçü -ABD, Rusya, Çin- Makedonya'yı anayasal ismi ile tanımıştır. Konstantinos Zoulas, "Anistorete, authairete kai aparadekte protovoulia", *E Kathemerine*, 5 Dekemvriou 2004.

¹¹³² Nikolaos Zahariadis, "Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue", *Political Science Quarterly*, vol. 109, no. 4, 1994, s.665-666.

¹¹³³ Makedonya'nın ticaretinin neredeyse ¾'ünü gerçekleştirdiği Liman, sadece gıda ve ilaç için açıktır. Yannas, a.g.m., 162.; Bulgaristan Burgaz, Arnavutluk Draç limanlarını Makedonya'ya açarken, Türkiye akaryakıt başta olmak üzere birçok yardımda bulunmuştur. Shea, a.g.e., s. 293.

¹¹³⁴ Megalommatıs, "The Political Evolutions in the Balkan, Greek-Balkan Relations and Turkey", s.52.

değişikliğine dair talepler artmaktadır. Üstelik ambargonun kaldırılması da bunların arasındadır.¹¹³⁵ Papandreou'nun pek çok kez olduğu gibi iç sorunları dış politika sorunlarını yükselterek manipüle etme stratejisi artık Yunan halkında da rahatsızlığa neden olmaktadır. Sonunda 1995 yılında, dört yıldır devam eden anlaşmazlıkta bir çözüm umudu belirmiştir.

BM'nin girişimleri ve ABD'nin artık Bosna sorununu çözmeye niyetlenmiş olmasının da sonucunda¹¹³⁶ 13 Eylül 1995'te Dışişleri Bakanları Karolas Papulyas ve Stevo Crvenkovski New York'da bir çerçeve antlaşması niteliğindeki "Geçici Uzlaşmayı" imzalamıştır. Tarafların isimleri yerine birinci ve ikinci taraf olarak anıldıkları, yedi yıllık bir süre için geçerli olacak anlaşmaya¹¹³⁷ göre Yunanistan Makedonya'yı FYROM ismi ile tanıyacak, Selanik ambargosunu ve uluslararası örgütlere üyeliğine vetoyu kaldırarak, Makedonya da bayrağını ve Anayasa'sında Yunanistan'a göre mevcut olan irredantist ifadeleri değiştirecektir.

Geçici Uzlaşma ile isim konusu müzakerelere bırakılmış olmakla birlikte ticaret, yatırımlar ve benzeri ikili ilişkiler için artık engeller kalkmıştır.¹¹³⁸ Böylece başından itibaren "Makedonya" veya türevi bir terimi içeren bir ismi asla kabul etmeyeceğini belirten ve etmeyen Yunanistan için isim değişikliği artık bir ön koşul değildir. Dört yıllık propaganda savaşı ve karşılıklı uzlaşmaz tutumdan sonra her iki tarafın da verdiği tavizler, tarafların geçici de olsa bir uzlaşmaya varmasını sağlamıştır.

¹¹³⁵ Kofos, "Greece's Macedonian Adventure: The Controversy over FYROM's Independence and Recognition", p. 9.

¹¹³⁶ Kut, "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", s.124-125.

¹¹³⁷ "Interim Accord between the Hellenic Republic and the FYROM, New York, 13 September 1995", *United Nations*, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/MK_950913_Interim%20Accord%20between%20the%20Hellenic%20Republic%20and%20the%20FYROM.pdf, Erişim: 12 Nisan 2020.

¹¹³⁸ Theodoros A. Kouloumpes, "Prolegomena 1", *Ti Prepei-Ti Den Prepei: Odegos sumperiforas yia kaluteres ellenotourkikes sheseis*, Erakles Mellas, Athena, Ekdoseis Papaze, 2002, s.12.; Nikos Zaikos, "The Interim Accord: Prospects and Developments in Accordance with International Law," *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)*, Ed. Evangelos Kofos and Vlasias Vlasidis, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), 2005, s. 21-26.; Haralambos Kondonis, "Bilateral Relations Between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)*, Ed. Evangelos Kofos and Vlasias Vlasidis, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), 2005, s 57.

Papandreou hükûmeti, iktidarı tekrar üstlendiği Ekim 1993'den itibaren kararlı maksimalist pozisyonu ile kitlelerde hazır bulduğu milliyetçi iklimi daha da yükseltmiştir. Bu süreçte PASOK içinde de tartışmalar yaşanmaktadır. Maksimalist grup tavizsiz bir çizgide ısrarcıyken soruna daha uzlaşmacı bir çerçevede yaklaşan grup, Batılı müttefiklerin çizgisinde bir Balkan politikasından yanadır. 1995 Ağustos'unda uluslararası toplum Bosna'ya askerî bir müdahaleye karar verdiğinde, ikinci grup zaten güçlenmiş durumdadır. Kofos'a göre PASOK lideri için Geçici Uzlaş, bu sorunu da bertaraf etmek için bir şans olmuştur. Anlaşma ile sorununun çözümü sadece ertelenmiştir. Oysa Papandreou Yunan halkını, bu küçük devleti Makedonya ismiyle tanımayacağına ikna etmeye çalışmıştır.¹¹³⁹ Koliopoulos ve Veremis'e göre ise "Anlaşmanın imzalanması, kızgın kamuoyu tarafından yönlendirilen diplomasinin başarısızlığına dair bir örnek olay oluşturmaktadır."¹¹⁴⁰

Oysa yeni devletin Yunanistan'a, komşuluktan kaynaklanan doğal bağımlılığı vardır ve Yunanistan, bu bağımlılığı daha da güçlendirip iyi ilişkilere çevirmek yerine ülkeyi tecrit etmeye çalışmıştır.¹¹⁴¹ Pek çok eleştirmen bunu Yunan dış politikasının "Üsküpleştirilmesi" olarak nitelendirirken hiç de haksız değildir.¹¹⁴² Keridis de "1989'dan sonra Yunanistan'ın Balkan politikası, devletlerin dış politikasının nasıl olmaması gerektiğini sergileyen bir vitrin gibidir."¹¹⁴³ ifadesiyle bu politikayı bütünüyle reddetmektedir.

Diğer yandan genel olarak Yunanistan'ın potansiyeline karşılık fiili başarılarının yetersizliği, pek çok Yunan akademisyen ve yazar tarafından "Soğuk Savaş sonrası paradoksu"¹¹⁴⁴ olarak nitelendirilmektedir. Soğuk Savaş'ın sonu

¹¹³⁹ Kofos, "Greece's Macedonian Adventure: The Controversy over FYROM's Independence and Recognition", p. 2.

¹¹⁴⁰ Koliopoulos, Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, s. 172.

¹¹⁴¹ Stearns, "Yunan Güvenlik Meseleleri", s. 78.

¹¹⁴² Euaggelos Kofos, "Ellada kai Valkania", *İstoria tou ellenikou Ethnous*, Ekdotike Athenon, tom. İST', s. 418.

¹¹⁴³ Dimitris Keridis, "Political Culture and Foreign Policy: Greek-Turkish Relations in the Era of European Integration and Globalization", *A NATO Fellowship Final Report*, Cambridge, June 1999.; Ayrıca bkz; Wallden, a.g.m., p. 114.

¹¹⁴⁴ Kalipso Nikolaydis, "Yunan paradoksu nedir?", *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.32.; Nikiforos

özellikle Yugoslavya'nın dağılması, "Makedonya Cumhuriyeti" ismini benimseyen bir devletle sonuçlanırken Balkanlar'daki değişiklikler (1989-1991), 20. yüzyılın sonunda Yunanistan'ın Balkanlar'daki konumunu ve onun açısından faydalı dengeleri bozmuştur. Yunanların Sovyetler Birliği'nin çöküşünün beraberinde getirdiği hızlı değişimlere ve Balkan krizine hazırlıksız olduğunu söylemek haksızlık olmayacaktır. "Üsküp" çatışması 1991-1995 dönemi boyunca, özellikle de 1993-1995 PASOK hükûmeti döneminde Yunanistan'ın dış ilişkilerinde olduğu gibi iç politikalarında da büyük ölçüde egemen olmuştur. Yaşanan, Ülkenin hemen bütün sosyal ve siyasi katmanlarını maksimalist bir milliyetçilik olgusunda birleştiren, adeta toplumsal bir "takıntı" halidir. Zayıf bir komşuyu zorlayacak yöntemler hatta ambargo uygulamak, Yunanistan'a arzuladığı sonuçları getirmediği gibi hem müttefikleri hem de uluslararası kamuoyunun tepkilerini çekerek yalnızlaşmasına neden olmuştur. Batılı ittifakların üyesi ve demokrasi gelenek ve kurumlarına sahip bir ülke olarak Balkanların istikrarına katkı sunması beklenirken, bizatihi kendisi bir istikrarsızlık kaynağına dönüşmüştür. Yunanistan Geçici Uzlaşısı ile uzlaşmaz tavrını bir ölçüde de olsa yumuşatarak yalnızca Makedonya Cumhuriyeti'ni değil, kendisini de kısıtlı bir çerçeveye sıkıştıran dış politika "engelinden" kurtulma yolunda önemli ve rasyonel bir adım atmıştır.

Yaygın bir Türk tehdidi algısı ile Soğuk Savaş iki kutupluluğunun sınırlandırdığı dönemde bile Yunanistan, çok taraflı ve çok işlevli iş birliği politikalarının içinde yer almış hatta öncülük etmiştir. Bu girişimler kendi başlarına birer amaçtır ancak bu çok cepheli diplomatik girişimler, aynı zamanda Yunanistan'ın Türkiye karşısındaki pazarlık gücünü geliştirmek için de tasarlanmıştır.¹¹⁴⁵ Ancak 1992-1995 PASOK hükûmeti döneminde FYROM ile ilgili politikalar, ülkeyi bu çerçevedeki dikkatli ve istikrarlı çizgisinden uzaklaştırmayı başarmıştır.

Ulusal çıkarlar mevcut politikanın yeni baştan ele alınmasını gerektirmektedir. Dış politika hedeflerinde amaçlar açısından önceliklerin ve tehditlerin

Diamandouros, "1990'larda Yunan politikası ve toplumu", *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 37.

¹¹⁴⁵ Coulombis, "Greece in a Post-Cold War Environment", p. 101.

tanımlanması gerekliliği bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Dış politikanın “Üsküpleştirilmesi”, dikkatlerin diğer önemli ve acil konulardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Oysa 1996 İmia krizi, ulusal güvenlik için gerçek tehlikenin FYROM değil, Türkiye olduğunu göstermiştir.¹¹⁴⁶

4.4.4. Türk-Yunan İlişkilerinde 1990’lar

Türk-Yunan ilişkileri 1989’dan sonra küresel boyutta yaşanan gelişmelerden doğrudan ve güçlü bir biçimde etkilenmiştir.¹¹⁴⁷ Soğuk Savaş’ın sona ermesi, 1990’larla birlikte bu bölgedeki önemli oyuncular olarak iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir. SSCB’nin dağılması ve Komünist blokun çökmesi ülkelerin dış politika önceliklerinde önemli değişiklikler yaratırken, bunun sonucunda Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunlarda da değişiklikler yaşanmıştır. Kıbrıs gibi mevcut sorunlar çözümsüz kalmaya devam ederken, Balkanlarda yaşanmaya başlanan Türk-Yunan rekabeti de bunların arasındaki yerini almıştır.

Bu dönemde konjonktürün getirdiği pek çok değişikliğe karşın değişmeden kalan çok önemli bir husus bulunmaktadır. Yunanistan’ın başlıca tehdit algısı: Türkiye.¹¹⁴⁸ PASOK hükûmetleri 1980’lerde, 1970’lerde Varşova Paktı ile ilişkilerini geliştiren muhafazakâr hükûmetlerin izinden gidince, Yunanistan için bu açıdan çok önemli bir değişiklik olmamıştır.

¹¹⁴⁶ Aristotle Tziampiris, “Greece and the Balkans in the Twentieth-Century”, *Greece in the Twentieth-Century*, Ed. Theodore A. Coulombis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou, London, Frank Cass Publishers, 2003, s.136-151.

¹¹⁴⁷ William Hale’e göre ise Türkiye’nin Yunan komşularıyla ilişkileri, dış ilişkiler çerçevesi içinde Soğuk Savaş’ın sona ermesinden en az etkilenenlerdendir. Her iki ülkede ideolojik ve tarihi miras hala güçlüdür. Her ulusun milliyetçi anlatısı farklılıklara vurgu yapmakla birlikte sancılı bir biçimde de olsa benzerliklerin de farkındadır. Birbirlerini “öteki” olarak tanımlamaktadırlar. 1950’lerin sonlarında inşa edilen anlaşmazlık ve gerilimler 1990’lara kadar çözülmeksizin devam etmiş ve yeni bir on yıla hatalı bir başlangıç yapmıştır. Hale, a.g.e., p. 194.

¹¹⁴⁸ Ayman’a göre “Yunanların yaptıkları stratejik tahlillerin hemen hepsinde Türkiye, özellikle ordu, nüfus, coğrafya ve ekonomik kaynaklar açısından Yunanistan’dan hayli ‘üstün bir ülke’ olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle de neredeyse otomatikman ‘tehditkâr bir ülke olarak tanımlanmaktadır.” Gülden Ayman, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 2. baskı, 1998, s. 548.

Hatta Patricia Carley, Komünizmin yıkılmasından sonra Türkiye'nin, kesin bir biçimde Yunanistan'ın ana dış politika hedefi haline geldiğini belirtmektedir. Ona göre Türkiye genel olarak düşmanca bir ortamı sürdürmekte ve Yunanistan'ın dış politika sorunlarının altıda birini işgal etmektedir.¹¹⁴⁹

Yunanistan 1990'ların ilk yarısında yeni kuzey komşusunu tecrit etmeye çalışırken Sırbistan'ı destekleyen bir politika izlemiştir. Bu politikadan müttefikleriyle ters düşme pahasına taviz vermemesinin açıklaması, birçok uzmana göre Türkiye ile rekabettir.¹¹⁵⁰ Rekabetin nedeni, her iki ülkenin de bölgede etkinliğini artırma ve bölgesel güç olma arzusudur.¹¹⁵¹ Balkanlar'da yaşanan değişim, iki ülkenin de yeni devletler ve halklarına olan ilgisi ve bölgede oynamak istedikleri rol, sonuç olarak Türk-Yunan ilişkilerinde mevcut çekişmelere bir yenisini eklemiştir.

Makedonya'nın bağımsızlığı ve Türkiye'nin Balkanlar'da etkisinin yeniden hissedilmeye başlanması,¹¹⁵² Yunanistan tarafından düşman güçlerce kuşatılmak olarak algılanmıştır.¹¹⁵³ Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türkî devletlerden Balkanlara ulaşan İslami bir kuşak yaratarak bölgesel bir güç haline gelebileceği endişesi, bu algıyı daha da

¹¹⁴⁹ Patricia Carley, "U.S. Foreign Policy And The Future Of Greek-Turkish Relations", *Greek-Turkish Relations And U.S. Foreign Policy*, Tozun Bahçeli, Theodore A. Coulombis, Patricia Carley, *United States Institute of Peace*, Peaceworks No: 17, 1997, p. 4.

¹¹⁵⁰ Şaban Çalış, Birol Akgün, "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk Yunan Rekabeti", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ed. İdris Bal, Ankara, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 293-294.; İlder Turan, Dilek Barlas, "Turkish-Greek Balance: A Key to Peace and Cooperation in the Balkans", *East European Quarterly*, Winter 1998, s. 469-488.

¹¹⁵¹ Othon Anastasakis, "Greece and Turkey in the Balkans: Cooperation or Rivalry?", *Turkish Studies; Special Issue: Greek Turkish Relations in an Era of Detente*, Ed: Ali Çarkoğlu & Barry Rubin, Volume 5, No 1, Frank Cass Spring 2004, pp. 45-60; Kamil Mehmet Büyükçolak, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: Balkanlar", *Türkiye Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Der. Birgül Demirtaş-Coşkun, Ankara, ASAM, 2002, s. 114-120.

¹¹⁵² Mustafa Aydın, "Contemporary Turkish-Greek Relations: Constraints and Opportunities", *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Ed. Mustafa Aydın, Kostas Ifantis, Great Britain, Routledge, 2004, s.41.

¹¹⁵³ George Koukoudakis, "The Foreign Policy of Greece as a Member of a Security Community", The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" LSE, 10 June 2005, s. 20.; Kyriakos Kouveliotis, "Europeanisation' and Greece, The Impact of European Integration on the Diplomatic and Strategic Domains of Greece", The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" LSE, 10 June 2005, s.19.

kuvvetlendirmiştir.¹¹⁵⁴ Bölgedeki nüfusla var olan etnik ve dini bağlarını kullanabileceği kaygılarına karşın¹¹⁵⁵ Türkiye, böyle bir arayış içinde olmamıştır.¹¹⁵⁶

Diğer yandan Soğuk Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin Batı ve ABD için öneminin azaldığı iddiaları gündeme gelmesi,¹¹⁵⁷ Yunanistan'da Türkiye'nin jeopolitik konumunun değerinin azaldığını düşündürür ve memnuniyet yaratırken,¹¹⁵⁸ Türkiye planında da ülkenin stratejik öneminin azaldığı kaygısına neden olmuştur.

Oysa Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'da yaşanan sorunlar, kısa bir süre içinde Türkiye'nin bölgesel ve küresel barış için önemi yadsınamayacak bir ülke olduğunu göstermiştir.¹¹⁵⁹ Bu durum Yunanistan'da, NATO'nun Güneydoğu Avrupa'daki ileri karakolu konumunun önemini kaybettiği, buna karşılık Türkiye'nin Körfez bölgesi ve Kafkaslara taşıdığı çıkarlarını güçlendirdiği

¹¹⁵⁴ Apostolos Agnantopoulos, "The Europeanisation of Greek Foreign Policy A Conceptual Framework and an Empirical Application in Greek-Turkish Relations", The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" LSE, 10 June 2005, s. 14.

¹¹⁵⁵ Aydın, a.g.m., s. 41.; Tsardanidis de Yunanistan'ın 1989-1995 yılları arasındaki Balkan politikasının jeopolitik kodlarını, Müslüman kuşak olarak tanımlamaktadır. Charalambos Tsardanidis, "The Hellenic Plan for the Economic Reconstruction in the Balkans (ESOAV): A Challenge for Greek Foreign Policy", LSE, *The Hellenic Observatory*, 24 October 2006.

¹¹⁵⁶ F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Santa Monica, RAND, 2003, s. 96.

¹¹⁵⁷ İdris Bal, "Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi", *Stratejik Boyut*, 22 Şubat 2010.; Gülden Ayman, Nurşin Ateşoğlu Güney, "Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2. baskı, 1998, s. 431-447.

¹¹⁵⁸ Örneğin Coulombis, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ABD, AB ve NATO'nun güvenlik hesabında Türkiye'nin stratejik öneminin giderek azalmasının Yunanistan ve Kıbrıs'ın Türkiye'ye karşısında müzakere pozisyonunu 1990'dan itibaren geliştirdiğini ifade etmektedir. Ona göre iki neden daha bulunmaktadır: 1) İç ve dış politika yönelimleri açısından, Yunan İç Savaşının (1946-49) bıraktığı yaraların iyileşmesini takiben siyasi partilerin (merkez sol ve merkez sağ) pozisyonlarında yakınsama ve 1974'te demokrasinin restorasyonundan sonra Yunan solunun (Komünist ve Sosyalist) siyasi sürece yeniden entegre edilmesi, 2) Kıbrıs'ın yeni Avrupa seçeneği ve AB'ye uyum arayışı politikası. Coulombis, "Greece in a Post-Cold War Environment", p. 100.

¹¹⁵⁹ Panayotis J. Tsakonas, "Greek-Turkish Relations Towards the 21st Century A View from Athens", The Fellows Program, *Harvard University*, 1998-1999.; Sedat Laçiner, "Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Semineri Tebliğleri*, Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, Ankara, USAK, Şubat 2010, s.36.; John Tirman, "Improving Turkey's 'bad neighborhood': pressing Ankara for rights and democracy", *World Policy Journal*, Spring 1998.

kaygılarına yol açmıştır.¹¹⁶⁰ Nitekim 1991’de İran Körfezi’ndeki savaş,¹¹⁶¹ Türkiye ve Özal’a Batı karşısında Soğuk Savaş’ın sonundan beri aradığı fırsatı vermiştir. Türkiye’nin stratejik değerinin yanı sıra Türk liderin Yunanistan karşısında değerinin yükselmesi Özal’ın, Mart 1991’de Oniki Adaların 1947’de Yunanistan’a bırakılmaması gerektiği açıklamasına kadar varmıştır.¹¹⁶²

4.4.4.1. 1990-1993 İki Ülkede İç Siyasi Gelişmeler

Yunanistan’da ardı ardına üç seçimin yaşandığı tam bir siyasi istikrarsızlık döneminden sonra 1990 yılına gelindiğinde, PASOK’un kaybettiği iktidar koltuğunda Yeni Demokrasi Partisi bulunmaktadır. Başbakan Konstantinos Metsotakes’in önceliği skandallardan yorgun düşen, ekonomik sorunların ağırlaştığı ülkenin imajını düzeltmek ve içeride de gerekli reformları yapmaktır. Ancak Yunanistan Soğuk Savaş sonrası döneme yeni bir lider ile adım atarken, yalnızca bir sandalye farkla elinde tuttuğu Meclis çoğunluğu, elbette yeni hükûmetin pek çok adımını kısıtlayıcı bir rol oynamaktadır.

Diğer yandan Türkiye’de de Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı olması Anavatan Partisini, Yıldırım Akbulut’un temsil ettiği muhafazakâr kanat ile Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz’ın temsil ettiği liberal kanat arasındaki bir krize götürmüştür.¹¹⁶³ Sonuç olarak Akbulut geldiği başbakanlık makamında on dokuz ay kalmış, izleyen beş ay ise ülkenin Başbakanı Mesut Yılmaz olmuştur.¹¹⁶⁴ Ekim 1991 seçimlerinin sonucunda Doğru Yol Partisinin (DYP) lideri Süleyman Demirel, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile kurulan koalisyon hükûmetinin başbakanıdır.

¹¹⁶⁰ Kouveliotis, a.g.m., s.19.

¹¹⁶¹ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, London, Hurst&Company, 2003, p. 16-18.; Tozun Bahcheli, “Cyprus In The Post-Cold War Era Moving Toward A Settlement?”, *Greek-Turkish Relations And U.S. Foreign Policy*, Tozun Bahcheli, Theodore A. Couloumbis, Patricia Carley, p. 23.

¹¹⁶² G. Kapse, *Stratege, idou e fregata sas, Nea Sunora*, 1991.

¹¹⁶³ “Bir Anavatan efsanesi böyle çöktü”, *haber7com*, 30 Eylül 2008, <http://www.haber7.com/>, Erişim: 22 Şubat 2020.

¹¹⁶⁴ “Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri”, *Hürriyet*, 17 Mart 2003.

20 Ekim 1991 seçimlerinden Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi birinci parti olarak çıkmış ancak tek başına hükûmet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. DYP ile sosyal demokratlar tarihî bir uzlaşa gerçekleştirerek Demirel'in başbakanlığında bir koalisyon hükûmeti kurmuş ve bu hükûmet tahminlerden daha uzun bir süre iktidarda kalmıştır.¹¹⁶⁵ İçerideki durum çok da iyi değildir. Ülkenin güneydoğusundaki Kürt ayaklanması hızla devam etmektedir. Hükûmet ekonomik problemler ve yüksek enflasyon ile mücadele ederken, bir yandan da karar ve yasaları imzalamayı reddeden Cumhurbaşkanı Özal'ın müdahaleleri¹¹⁶⁶ ile karşı karşıyadır. Ancak muhafazakâr Demirel, Türk-Yunan ilişkileri konusunda daha yumuşaktır.

Hayatı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden canlanmasını hayal eden Özal'ın¹¹⁶⁷ büyük Balkan planlarını terk eden Demirel, Ocak 1992'de Yunan mevkidaşı Konstantinos Metsotakes ile Davos'ta buluşmuştur. Ortak açıklamaları dostluk, iyi komşuluk ve iş birliğine dair tasarıları ve Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin girişimleri destekleme sözlerini içermektedir. Bununla birlikte bunlardan hiçbirini hayata geçmemiştir.

Özal'ın 17 Nisan 1993'te ölümü Demirel'e Cumhurbaşkanlığı makamına çıkma iznini verirken, Partisinin başına tanınmış Profesör Tansu Çiller gelmiştir. Çiller'in öngörülerin tersine iç çatışmalar ve iç cepheye dayanak olacağını düşündüğü için Yunanistan ile macera arayışına girmesi, Türk-Yunan ilişkilerinde yeni gerilimler dönemini oluşturmuştur.¹¹⁶⁸

4.4.4.2. Yeni Demokrasi Hükûmeti ve Yeniden Başlayan Diyalog

¹¹⁶⁵ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 160-161.

¹¹⁶⁶ Didem Özel Tümer, "Erdoğan'ın dediğini Özal yaptı", *Aljazeera Turk*, 5 Ağustos 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/>, Erişim: 22 Şubat 2020.

¹¹⁶⁷ Sedat Laçiner, "Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism", *USAK Yearbook*, vol. 2, February 2009, s.153-205; Stephanos Constantinides, "Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy the Neo-Ottoman Imperial Model", *Journal of Political and Military Sociology*, vol. 24, Winter 1996.

¹¹⁶⁸ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 160-161.

Yeni Yunan Başbakan, Türk-Yunan diyalogunun gelişmesinden yanadır.¹¹⁶⁹ Metsotakes, Türkiye ile ilişkilerde Papandreou'dan farklı görüşlere sahip olsa da iki siyasetçi bir konuda mutlak uzlaşa halindedir: Kıbrıs katalizördür.¹¹⁷⁰ O da Kıbrıs sorunu çözülmeden iki ülke ilişkilerinde bir iyileşme olamayacağına inanmaktadır.

Yunanistan'ın AT üyeliğini Türkiye'ye karşı kullanacağını göstermesi, NATO'yu Ege'de yaratmış olduğu oldubittileri meşrulaştırmak için kullanmayı sürdürme niyeti, 8 Temmuz 1990'da ABD ile yaptığı Savunma ve İş Birliği Anlaşmasını¹¹⁷¹ "Türk tehdidine karşı bir güvence" olarak göstermeye çalışması, Andreas Papandreou'nun Türkiye politikasının Yeni Demokrasi iktidarı tarafından da izleneceğinin göstergeleri olmuştur. Eylül 1990'da AT'nin 12 Eylül 1980'den itibaren dondurmuş olduğu 700 milyon dolarlık kredinin serbest bırakılmasına engel olan da, Metsotakes hükûmetinin vetosudur.¹¹⁷²

Mesut Yılmaz'ın girişimine karşın gerçekleşemeyen Türk-Yunan diyalogu, Başbakan Süleyman Demirel zamanında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte iki Başbakanın 1992 yılında üç kez bir araya gelmesi, ilişkilerde olumlu sonuçlar yaratmamıştır.¹¹⁷³ Bu arada Rum kesiminin AT'ye başvurusu ile yeni bir boyut kazanan Kıbrıs konusunda toplumlar arası görüşmeler New York'ta sürmekte ve Gali'nin Fikirler Demeti tartışılmaktadır.

¹¹⁶⁹ Gürel, a.g.e., s. 98.

¹¹⁷⁰ Metsotakes yıllar sonra İstanbul'da, Bab-ı Ali Kulübü'nde yaptığı konuşmada şunları kaydetmektedir: "Gerçek şu ki Yunanistan ve Türkiye, iki halkımız, Yunanlar ve Türkler, sevgili komşular, coğrafi ve tarihi olarak birlikte yaşamaya mahkûmdurlar. Ben her zaman bu görüşün sıcak bir yandaşı oldum. Dış politika maalesef tutku, çarpıtma ve milliyetçi değerlerin benimsenmesiyle kolaylıkla iç siyasi sömürüye sunulmaktadır. (...)Yunan-Türk ilişkilerindeki tek büyük sorunun Kıbrıs sorunu olduğuna her zaman inandım. Geliştirilen diyalog bağlamında ikili farklılıklarımızın, aynı zamanda Ege'nin her iki tarafında da güçlü ve kararlı hükûmetlerin varlığı koşuluyla, uluslararası hukuk temelinde ele alınmasının kolay olduğunu söylemeye cesaret edebilirim.", "Metsotakes: To Kupriako e mone diafora Elladas kai Tourkias – Erthe e ora na luthei", *e efimerida*, 18 Aprilou 2013.; Söz konusu ziyaretin öncesinde Metsotakes, Anadolu Ajansına verdiği mülakatta benzer görüşlerini dile getirmiştir. To Vema Team, "Kon. Metsotakes: E Tourkia prepei va entahthei sten EE", *To Vema*, 17 Aprilou 2013.

¹¹⁷¹ Anlaşma 6 Kasım 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Defense, Cooperation: Agreement Between the United States of America and Greece*, Athens, July 8, 1990.

¹¹⁷² Gürel, a.g.e., s. 99.

¹¹⁷³ Gürel, a.g.e., s. 100-102.

18-23 Haziran 1992 tarihleri arasında Vasileiou ve Denктаş, yeni BM Genel sekreteri Butros Gali'nin toprak ve mülteciler konularının yanı sıra Kıbrıs sorununun toptan çözümüne dair Fikirler Demetini oluşturan diğer konuları da görüşmek üzere beş kez buluşmuştur. 15 Haziran'da Genel Sekreter iki görüşmeciyeye sorunun bütün boyutlarını kapsayan fikirlerin toplamını ve gelecekteki federasyonun toprak düzenlemelerini içeren haritayı sunmuştur. Denктаş'ın toprak meselesinin ilk başta tartışılmasını reddetmesi üzerine görüşmeler mülteci sorunu üzerinden yürümüş ancak sonuç elde edilememiştir.¹¹⁷⁴ Görüşmelerin yeni turu 26 Ekim'den 11 Kasım 1992'ye kadar New York'ta gerçekleştirilmiştir ve Butros Gali, her iki tarafın görüşlerini S/24472 sayılı metinde kodlamıştır. Genel Sekreter, Kıbrıs'ta Türk işgal güçlerinin sayısının azaltılmasını da içeren sekiz adet güven önlemi önermiştir. Denктаş bir kez daha redderken Vasileiou bunu tartışmanın dayanağı olarak kabul etmiştir.¹¹⁷⁵ Görüşmeler, sürekli redler ve bunları aşabilmek için yeni önerilerle devam ederken Rum kesiminde bir lider değişikliği gerçekleşmiştir.

28 Şubat 1993'de yemin eden yeni Cumhurbaşkanı Glaukos Klerides, Gali'nin fikirlerini¹¹⁷⁶ prensipte kabul edilebilir bulmuş ancak Kıbrıslı Türklerin, Kıbrıs'ın AB'ye girişini engellemek için yararlanabilecekleri noktalar için itirazlarını belirtmiştir.¹¹⁷⁷ Bu arada Komisyon, Kıbrıs'ın Topluluğun dinamik bir üyesi

¹¹⁷⁴ "26 Ağustos 1992'de Güvenlik Konseyi, mültecilerin evlerine dönme ve mülklerini tekrar elde etme haklarını tekrarlayan 774/1992 sayılı Kararı benimseyen Genel Sekreter'in değinmesine dayanarak Kıbrıs'ın birleşik karakterini ve toprak bütünlüğünü teyit etmiş ve iki tarafı, 1992'nin sonuna kadar bir çözüm bulmak üzere iki toplumlu görüşmeler için cesaretlendirerek mevcut durumun kabul edilebilir olmadığını vurgulamıştır. Karar Kıbrıs hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak Kıbrıslı Türklerce reddedilmiştir." Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 173.

¹¹⁷⁵ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 174.

¹¹⁷⁶ Gürel, a.g.e, s. 111-116.

¹¹⁷⁷ Klerides başkanlık seçimlerinden önce bu Fikirler Dizisi ile Kıbrıs'ın bir Helen Adasına dönüştürülemeyeceğini yazdığını ve bunun tek yolunun AB çerçevesinde bir çözümden geçtiğini anlattığını ve göreve geldikten sonra da bunu başlattığını belirtmektedir. Ona göre AB'nin işe karışmasıyla, Kıbrıs ile ilgili parametreler de değişmiştir. Hasan Ünal, "Kıbrıs Sorunu ve Kofi Annan Planı Üzerine Muhtemel Senaryolar," <http://dausam.emu.edu.tr/publication/publications/CANYAS.pdf>, Erişim: 25 Ocak 2020.

olmaya hazır olduğu yönündeki görüşünü 30 Haziran 1993 tarihinde açıklamıştır.¹¹⁷⁸

24 Mayıs-1 Haziran arasında Klerides ve Denктаş, Genel Sekreter ile Varosi, Lefkoşa Havalimanı ve güven artırıcı önlemler meselelerini görüşmüş ve bazı noktalarda uzlaşmaya varmışlardır. 22 Kasım 1993 referansı ile Butros Gali, Türkiye'ye Ada'nın kuzeyindeki işgal güçlerini azaltmayı önermiş, benzer durumu Kıbrıslı Rumlardan da istemiştir. Klerides ise öneriyi daha ileriye taşımış ve BM'nin varlığının genişletilmesiyle Ada'nın askersizleştirilmesini önermiştir.¹¹⁷⁹ Klerides 17 Aralık 1993'te Rum tarafının, Ulusal Muhafızları dağıtmaya ve teçhizatını Kıbrıs'taki BM Barış Gücü'ne teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır.¹¹⁸⁰ Ancak bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır. 1974'den yaşanan bir dizi görüşme ve başarısız anlaşmazlığın çözümü girişimine bu süreç de eklenmiştir.

Hasan Ünal'ın çok uzun bir tarihe sahip olan Kıbrıs anlaşmazlığında karşılıklı algılamaların rolüne dikkat çektiği görüşleri oldukça aydınlatıcıdır. Buna göre çatışmanın bütün taraflarının yaşadıkları detaylarıyla hatırlamasının yanı sıra anlaşmazlık, her iki toplumun siyasi eliti tarafından canlı tutulmaktadır. Kıbrıslı Türkler, özellikle 1963-1974 yılları arasında yaşadıkları acılar yüzünden karşı tarafa kinlidirler ve 1963-1964'de duydukları korkuyu unutmamışlardır. 1960 öncesinde büyük bir şikâyetleri olmayan Kıbrıslı Rumların tedirginliği ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'da siyasi olarak eşit kurucu üyeler olan iki toplum tarafından kurulmasından sonra başlamıştır. Kıbrıslı Türkleri eşit bir toplum olarak görmedikleri ortaya çıkmıştır. Uluslararası toplum tarafından hayal kırıklığına uğratıldıklarını düşünen Kıbrıslı Türkler yalnızca Türkiye'nin kendilerini destekleyeceğine inanırken Rumların ısrarlı politikası, uluslararası

¹¹⁷⁸ Nicholas Emiliou, "Cyprus: The Long March to Europe ", *Redefining Southeastern Europe: Political Challenges and Economic Opportunities*, Ed: Theofanis G. Stavrou, John R. Lampe, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1998, p. 116.

¹¹⁷⁹ Veremes, a.g.e., p. 174.

¹¹⁸⁰ Bilgi için Kıbrıs Rum kesimi Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesine bakılabilir. "İstorike Anadrome", *Upourgeio Eksoterikon.*,

toplumu Türkiye'ye baskı yapması için ikna etmek yönündedir.¹¹⁸¹ Sonuç olarak bu çok uzun çatışma ve anlaşmazlık sürecinin ürettiği karşılıklı kuşular ve güvensizlik, üçüncü taraflarca çoğu zaman anlaşılabilen ancak mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

4.4.5. Üçüncü Papandreou Hükûmeti ve Türk-Yunan İlişkileri

1993, her iki ülkede de hükûmet değişikliklerinin yaşandığı yıldır. Türkiye'de Tansu Çiller, Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı makamına çıkmasıyla boşalan DYP başkanlığı koltuğuna oturmuş, çok kısa bir süre sonra, Haziran 1993'de de yeni hükûmeti kurmuştur. Yunanistan cephesinde ise Ekim 1993 seçimlerini kazanan Andreas Papandreou, tekrar iktidar koltuğundadır. Yunanistan-Kıbrıs Ortak Savunma Doktrininin kabul edilmesi ve Türkiye'nin, PKK'nın Yunanistan tarafından desteklendiğine dair iddiaları 1993-1995 yılları arasında iki ülke ilişkilerine damgasını vuran olaylar olmuştur. Dönemin sonunu belirleyen olay ise iki ülkeyi yıllardan sonra tekrar sıcak çatışmanın eşiğine getiren Kardak krizidir.

Metsotakes hükûmetinin kemer sıkma politikasının yarattığı hoşnutsuzluktan önemli ölçüde yararlanmış olan Papandreou, yargılandığı Koskotas skandalı davasında da aklanmıştır. Dolayısıyla parti içinde de güçlenen PASOK lideri için 1993 seçimleri, adeta siyaseten de aklanma anlamına gelmiş ve Andreas Papandreou iktidara son derece güçlü bir dönüş yapmıştır. Bu durum aynı zamanda 1980'lerin gergin iklimini Türk-Yunan ilişkilerine bir ölçüde yeniden taşımıştır.

4.4.5.1. Yunanistan-Kıbrıs Ortak Savunma Doktrini

¹¹⁸¹ Ünal, "The Cyprus Question: History, Mutual Perceptions and Latest Trends", pp.53-54.

Türkiye'den gelebilecek potansiyel bir askerî tehdit algısı, Yunan kamuoyu tarafından geniş çapta paylaşılmış ve kırk yılı aşkın süredir uzman tartışmalarına ve doğal olarak Yunan güvenlik planlamalarına yansımıştır.

Monteagle Stearns'e göre "1974'den beri hiçbir Yunan hükûmeti, Yunanistan'ın Kuzey (kara) savunmasına Doğu (deniz) savunmasından daha yüksek bir öncelik tanımamış, hiçbir tehdidi Türkiye'den geliyor olarak algıladıkları tehditten daha tehlikeli görmemiştir. Öyle ki Yunan ve NATO savunma doktrinleri Soğuk Savaş'ın son on beş yılında birbirinden uzaklaşması bir yana, karşıt hale gelmiştir."¹¹⁸²

Yunanistan'ın güvenlik doktrininin (kuvvetlerin Yunan-Türk sınırına kuzeyden Trakya ve Ege adalarındaki yeniden yerleştirilmesinden sonra), 1974 Kıbrıs krizi sonrasında (aslında 1960'ların ortalarında/sonlarında başlayan bir süreç) yeniden yapılandırılması, Varşova Paktındaki gelişmelere karşı içgüdüsel bir önemsememe durumuna yol açmıştır. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde Yunanların, Yunanistan'ın Trakya ve Makedonya'daki dar ve savunması zor toprak şeridine yönelik Varşova Paktının doğrudan saldırması tehlikesinden endişe duyduklarına dair çok az kanıt vardır.¹¹⁸³

Diğer yandan Soğuk Savaş sonrası dönemin gerçekleri, Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve Orta Doğu'daki barış süreci ile birlikte bir Kıbrıs uzlaşısına da yeni bir aciliyet kazandırmıştır. Zira Kıbrıs da Doğu Akdeniz, Güneydoğu Avrupa, Orta Doğu ve Kafkasya'yı içeren dalgalı bir bölgesel üçgenin merkezinde yer almaktadır.¹¹⁸⁴ Bu koşullar altında Soğuk Savaş sonrası dönemde Yunanistan, büyük bir güvenlik tehdidi ve bir dizi risk olarak değerlendirdiği bir durumla karşı karşıyadır. En önemli tehdidin ise Doğu

¹¹⁸² NATO, Türk-Yunan anlaşmazlıklarına doğrudan müdahale yerine, bunun İttifakın plan ve harekâtlarına etkisini sınırlandırmaya çalışarak hafife alınca, iki müttefik arasındaki gerilimler daha da artmış, SSCB ile silahlanmanın kontrolü gibi önemi güneydoğu kanadın ötesine geçen faaliyetlere vararak NATO'nun daha geniş çaplı faaliyet sahasını etkilemeye başlamıştır." Stearns, "Yunan Güvenlik Meseleleri", s. 80.

¹¹⁸³ Dokos, Kollias, a.g.e.

¹¹⁸⁴ Dönemin Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yannis Kranidiotis'in konu hakkındaki ayrıntılı görüşleri için bkz; "The Cyprus question at the crossroads: An update", *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*. Summer 98.

komşusundan kaynaklandığını düşünmektedir.¹¹⁸⁵ Yani Soğuk Savaş'ın sona ermesi de Yunan tehdit algılamalarını değiştirmemiş, Türkiye bu anlamda 1974'den beri işgal etmekte olduğu yeri terk etmemiştir. Diğer yandan Yunan yetkililer, Türkiye'nin dostane olmayan niyetlerini önemli askerî yetenekleri ile desteklediğini düşünmektedirler.

Türkiye, 1991 yılından itibaren silahlı kuvvetleri için etkileyici bir modernizasyon programı başlatmıştır. Gelişmiş avcı ve nakliye uçakları, saldırı ve nakliye helikopterleri, ana muharebe tankları, zırhlı piyade savaş araçları, fırkateynler, denizaltılar vb. edinirken, bu sistemlerden bazılarını üretme yeteneğini de geliştirmiştir.¹¹⁸⁶ Türkiye'nin askerî harcamalarındaki bu kadar büyük artış kadar programın içeriği, geliştirilen savunma kapasitesi Yunanistan için büyük bir endişe kaynağıdır.

Yunanistan'ın yanı sıra Kıbrıs Rum kesiminin de özellikle 1974 sonrasında değişmeyen problemi, güvenlik eksikliğidir. Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıslı Rumların askerî gücü arasındaki eşitsizlik, Türkiye lehine bir durum yaratmaktadır. Ada'nın kuzey bölümü daima Türkiye'nin muhtemel yeni "istilaları" için zemin oluşturmaktadır. Bu durum, Kıbrıs'ta yaşayan yüz binlerce Rum'un varlığı nedeniyle Yunan savunma planlarında da önemli sorunlar yaratmaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasında bir askerî çatışma yaşanması halinde Türklerin rahatlıkla Kıbrıslı Rumlara yönelebileceği endişesi bulunmaktadır. Böyle bir durumda Yunanistan, Türkiye karşısında geri adım atmak veya ödünler vermek zorunda kalabilecektir.

Kasım 1993'te, "Türk işgalinden" on dokuz yıl sonra Kıbrıslı Rum lider Klerides ve Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreou, yeni savunma politikasını

¹¹⁸⁵ Constantine Arvanitopoulos, "Greek Defense Policy and the Doctrine of Extended Deterrence", *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean*, Ed: Andreas Theofanous, Van Coufoudakis, Intercollege Press, Nicosia, 1997, p. 153.; Panayotis J. Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, 2010, s. 31-36.

¹¹⁸⁶ Thanos P. Dokos, "Greece in a Changing Strategic Setting", *Greece in the Twentieth Century*, Ed: Theodore A. Coulombis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou, ELIAMEP, London, Frank Cass, 2003, p. 50.

oluşturmuşlardır.¹¹⁸⁷ Ortak Savunma Bölgesi Doktrini* olarak adlandırılan politika üç ana hususa dayandırılmıştır:¹¹⁸⁸

- Yunanistan ve Kıbrıs'a, ortak tehdide karşı ortak savunma sağlamak,
- Yunanistan'ın caydırıcılık duruşu Kıbrıs'ı içermediği takdirde gerçekçi olamayacağı için güvenilirliği yansıtmak,
- Askerî yeteneklerini güçlendirerek Kıbrıs'ın ülke olarak tüzel kişiliğini yükseltmek.

Kıbrıs ile stratejik bağlantının güçlü siyasi ve askerî gerekçeleri bulunmaktadır. Yeni yaklaşımın siyasi mantığı, belirli bir güç dengesi sağlanmadıkça, Kıbrıslı Rumların er ya da geç Kıbrıs sorununa uygun olmayan bir çözümün kabulüne zorlanacağıdır. Bu argümanın ardında yatan neden, Türkiye'nin Ada üzerinde ezici bir askerî ve jeopolitik üstünlüğe sahip olduğu sürece iş birliği yapmaya teşvik edilememesi, böylece Kıbrıslı Rumları "stratejik rehiner" haline getirmesidir.¹¹⁸⁹

Dolayısıyla Kıbrıs Rum tarafının güvenliğini sağlayacak ilave tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bütün bu belirtilenler Yunanistan'ın tehdit algılamalarının haklı kaynağı olarak değerlendirilmekte ve ileriye sürülmekte olup, Yunanistan'ın Kıbrıs ile ortak bir savunma planı geliştirmesinin zorunlu olduğu noktasına varmaktadır. Nitekim bu ciddi güvenlik sorunuyla baş edebilmek için ortak bir savunma doktrini oluşturulmuştur.

1994 yılında Yunanistan ve Kıbrıs tarafından kabul edilen Ortak Savunma Bölgesi Doktrinine göre, Türkiye Kıbrıs'ta 30 binden fazla askerden oluşan bir işgal gücünü koruduğu sürece Yunan ve Kıbrıs savunması, iş birliği düzeylerini artıracaktır. Bu çerçevede Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik her türlü saldırı,

¹¹⁸⁷ Stauros Lugeris, Kostas Melos, *Meta ton Erdogan tı; E revans tou Politikou Íslam – AOZ, Kupros kai dienekseis*, Athena, Patakes, 2013.

* To Dogma tou Eniaiou Amuntikou Horou Ellados-Kuprou (DEAH)

¹¹⁸⁸ Stergios Tsilikas, *Greek Military Strategy: The Doctrine Of Deterrence And Its Implications On Greekturkish Relations*, *Naval Postgraduate School Monterey*, California, 2001, s. 29.

¹¹⁸⁹ Tsilikas, a.g.e., s. 30.

Yunanistan için bir savaş nedeni (casus belli) teşkil edecektir. Girişim (aslında, genişletilmiş bir caydırıcılık politikası) açıkça savunmacı bir karaktere sahip olup, Yunanistan ve Kıbrıs silahlı kuvvetleri arasındaki iş birliğini ve ortak eğitimi iyileştirerek sözleşmecî taraflara karşı bir saldırganlığı önlemeyi veya bunlara karşı koymayı amaçlamaktadır.¹¹⁹⁰ Yani Türkiye'nin herhangi bir saldırısı karşısında iki ülkenin de güvenlik sistemi ve kuvvetleri tamamlayıcı bir biçimde harekete geçecektir.

Doktrinin ana parametresi olan Yunanistan-Kıbrıs savunma alanlarının birleştirilmesinin anlamı, Kıbrıs'ın Türkiye tarafından saldırıya uğraması durumunda Yunanistan'ın sadece Kıbrıs'ı askerî olarak desteklemekle kalmayacağı ve bütün bu alanların Yunan Silahlı Kuvvetleri için tek bir sorumluluk alanı olması nedeniyle Ege veya Trakya'da da askerî operasyonlar yürütecek olmasıdır. Doktrinin oluşturulması aynı zamanda, yeni üslerin inşası ve yeni silah sistemlerinin tedariki ile Kıbrıs'ın savunma kapasitesinin güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.¹¹⁹¹ Amiral Lumperes, Hava Orgeneral Nikolaos Koures ve General Nikolaos Vorvolakos ile birlikte Andreas Papandreou'nun siyasî ve stratejik anlayışı ve talimatı ile Doktrin'in yaratıcısı ve uygulayıcıları olurken¹¹⁹² Doktrin, Türkiye'nin tepkilerine yol açmıştır. Ancak

¹¹⁹⁰ Dokos, "Greek Security Doctrine in the Post-Cold War Era".

¹¹⁹¹ Thanases Ntokos, I. Panagiotes Tsakonas, *Strategike Ethnikes Asfaleias*, Athena, Papazeses, 2005, s. 223-232.; Yunanistan Milli Savunma Bakanı Akis Tsohatzopoulos, Yunanistan'ın, Silahlı Kuvvetlerinin niteliksel gelişimini hedeflediğini belirtmektedir. Bakan şunları kaydetmektedir: "Ülkemizin boyutları, ekonomimizin durumu ve demografik sorun göz önüne alındığında, herhangi bir düşman gücüyle niceliksel silahlanma rekabeti, Yunanistan için sonucu belirsiz maliyetli bir çaba olacaktır. Bu nedenle vurgu, modern bir stratejik ve operasyonel doktrin (kombine/ortak operasyonlara vurgu ile) benimsenerek, personel eğitimi geliştirerek, muharebe birimlerini yeniden yapılandırmak (savunma operasyonlarını başarıyla gerçekleştirmek amacıyla) suretiyle kaliteye önem verilmesinde, aynı zamanda düşman topraklarına operasyon transfer edebilme yeteneği ile gerekli modern silah sistemlerini (akıllı silahlar ve özellikle kuvvet çarpanları) edinme ve bunları Silahlı Kuvvetlerimize hızla entegre etmede olmalıdır." Dokos, "Greek Security Doctrine in the Post-Cold War Era".; Ortak Savunma Doktrini aynı zamanda Andreas Papandreou'nun 1993'te "Doğu Akdeniz stratejisi" olarak adlandırdığı, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki gelişmiş havacılık rolüne olan gereksiniminin tamamlayıcısıdır. Programı Andreas Papandreou'ya, Ocak 1988'den itibaren aktif bir amiral ve filo komutanı olarak hazırladığı gizli bir raporda Amiral Lumperes önermiştir. Hristos Lumperes, *Poreia se taragmenes thalasses*, Ekdoseis Poioteta, s. 217.

¹¹⁹² Lumperes aslında Doktrin'in Andreas Papandreou ve Glaukos Kerides tarafından resmen açıklanmasından sekiz ay önce Mart 1993'te yayımlanan Modern Yunan Savunma Stratejisi (Sughrone Ellenike Amuntike Strategike) adlı kitabında halka ilk açıklayan kişidir ve ona göre Doktrinin hedefleri şunlardır: "Doktrin iki bağımsız devletin, Yunanistan ve Kıbrıs'ın karşılıklı çıkarlarının bulunduğu bir alanda ve tamamen savunmacı bir yönelimde savunma çabalarının

görünüşe bakılırsa iki ülke arasındaki sorunlar varlığını koruduğu sürece iki ülke için de, özellikle askeri denge açısından kendisinin zayıf taraf olduğunu düşünen Yunanistan açısından savunma konuları, bu ve benzer projeler gündemdeki yerlerini koruyacaktır.

Nitekim AB ve NATO üyesi olmasına rağmen, Yunanistan'ın coğrafi olarak devletler arası ilişkilerde güç kullanımının hala bir seçenek olarak kabul edilebileceği (kuşkusuz, çok özel koşullar altında), çatışmalara açık bir bölgede bulunmasının yarattığı güvenlik kaygıları, diğer AB ve NATO üyelerine kıyasla ülkenin savunmaya tahsis ettiği kaynak -hem insan hem de malzeme- düzeyine yansıyan benzersiz bir durum sunmaktadır. Yunan savunma çabası, iki kutuplu dönemde olduğu kadar sonrasında da gelişmiştir ve yalnızca geniş Batı güvenlik öncelikleri açısından açıklanması mümkün değildir. Türkiye, Yunanistan için başlıca güvenlik endişesi olmaya devam etmektedir ve farklılıklarının özü çözülmediği sürece (Kıbrıs ve Ege) Yunanistan, savunma kabiliyetine enerji ve kaynak ayırmaya devam edecektir.¹¹⁹³

4.4.5.2. Yunanistan'ın PKK ile İlişkileri

işlevsel birliğini desteklemeyi amaçlamaktadır. Başlıca özellikleri; Türkiye'yi ortak bir askerî tehdit olarak tanıması, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası varlığına saygı duyması, yerel savunma yeteneklerini güçlendirmesi, Kıbrıs'a bir saldırı durumunda Yunanistan'ın askerî yardım sağlamayı taahhüt etmesi ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki hava savunma varlığını güçlendirmesidir. (...) Doktrin, Kıbrıs Rumların moralini yükseltmiş, Kıbrıs'ın savunma kabiliyetini artırmış, operasyonel planlama ve eğitimi geliştirmiş, Kıbrıslı Rumların Türklerin keyfine rehin oldukları psikolojisini yıkmıştır. Ayrıca Orta Doğu'daki NATO ve ABD savunma hedefleri ile çelişmemektedir ve BM Şartı ile uyumludur. Yunanistan kamuoyunun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Örneğin Kıbrıs'ın askersizleştirilmesi durumunda yeni verilere uyarlanabilir. Böylece Ege'nin Kıbrıs'la olan bağlantısı daha yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır. Askerî ve stratejik olarak Kıbrıs, Yunanistan'ın güvenliği için bir köprü görevi görmektedir. Doktrin, Doğu Akdeniz'deki varlığımıza dair Yunan stratejik hedefine hizmet etmektedir." Lumperes, a.g.e., s. 382.

¹¹⁹³ Dokos, Kollias, a.g.e.; 1974'den itibaren 20 yıl boyunca askerî harcamaları önemli ölçüde artıran Yunanistan'ın harcama rakamları 1994 yılında GSYİH'sinin yüzde 6'sına yaklaşmıştır. Aynı yıl NATO ortalaması ise 3,3'tür. "Financial and economic data relating to NATO defense", NATO, www.nato.int, Erişim: 27 Şubat 2020.; Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Kollias, a.g.m.; Türk tehdidi söylemi sistematik olarak iç tüketim için kullanılmakta ve bu hükümete, askerî bütçeyi sosyal hizmetler pahasına artırma izni vermektedir. Spourdalakis, "The Greek Experience", p. 258.

1990'larda Yunanistan'ın PKK'lı Kürtlerle pek çok düzeyde kurduğu ilişkiler, verdiği özellikle lojistik destek, en azından görmezden gelerek faaliyetlerini kolaylaştırması, günümüzde artık herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle yakalanan teröristlerin verdiği ifadeler ve itirafları, Yunan tarafının ısrarlı yalanlamalarına karşın bütün bu ilişkileri pek çok kez detaylarıyla gözler önüne sermiştir. Nitekim 1993-1994 yıllarında Türk basınında tutuklanan Kürtlerin Yunanistan'daki kamplarda eğitim gördüklerine dair açıklamalar yaptıkları haberler artmaya başlarken, Türk Dışişleri Bakanlığı Atina'ya defalarca Nota vermiştir. Yunanistan 1990'larda PKK için toplanma, barınma, eğitim, planlama açısından çok önemli bir konumdadır. Aynı düzeyde olmasa da bugün de PKK'nın bu ülkedeki varlığı ve faaliyeti devam etmektedir.

Yunanistan-PKK ilişkileri esas olarak 1988'de başlamıştır. Ekim 1988'de, emekli kaptan Antones Naksakes ve Haralampides, iki PASOK milletvekili, emekli General Matafios ile birlikte Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nde bulunan PKK kamplarını ziyaret etmiş, Öcalan ile buluşmuş ve sonrasında da Yunan-Kürt iş birliğinin temellerini atmışlardır.¹¹⁹⁴ İsmi Öcalan meselesi ile birlikte anılan Naksakes, Kürt lideri Yunan halkına tanıtan ve Yunan-Kürt anlatısını oluşturan kişi olarak anılmaktadır.

Nitekim Naksakes Kürdistan dağlarına defalarca seyahat etmiş, meselenin bilinir hale gelmesini sağlamış ve Kürt liderlerin otonomculuğu ile Yunan stratejik hedeflerinin resmi ulusal politikada kısmen birleştirilmesini sağlamıştır.¹¹⁹⁵ Sonuç olarak 1990'larda Yunan-Kürt ilişkileri, PASOK'un sınırlarını aşarak Yeni Demokrasiye genişlemiş ve partiler arası nitelik kazanmıştır.

¹¹⁹⁴ Dönemin Başbakanı Özal'ın Haziran 1988'deki Yunanistan ziyareti sırasında PKK'lı teröristler de Yunanlar ve Kıbrıslı Rumlarla birlikte yürüyüş yaparak slogan atmıştır. Tasos Kostopoulos, "To praksikopema tou vatheos kratous", *E Efemerida ton Suntakton*, 16 Fevrouariou 2019.

¹¹⁹⁵ Giorgos Harvalias, "E odusseia tou 'stratiote' Antone Naksake: E 'thusia' gia ton Otsalan, e politike diokse...", *Hellas Journal*, 4 Fevrouariou 2019.; Abdullah Öcalan'ın gerçek ve sadık dostu olarak nitelendirilen Naksakes'in, müttefik olarak nitelendirdiği Öcalan'ın teslim edilmesini anlattığı bir de kitabı bulunmaktadır. Antones Naksakes, *Otzalan: E Paradose Enos Summahou*, Menandros, 2017.

Yunanistan, gerek eğitim kampları gerekse terörist devşirme olanakları ile '90'larda PKK için stratejik bir ülke haline gelmiştir. Ülkenin bu yıllarda izlemekte olduğu mülteci politikası da PKK'nın bu kamplar üzerindeki faaliyetine zemin oluşturmuştur. Yunanistan, örneğin mültecileri kabul eder veya geri gönderirken, PKK propagandasına daha açık olacakları düşünülen ülkeleri göz önünde bulundurmuştur. Bu göç ve mülteci politikasının yanı sıra, '90'larda Yunanistan'da Kürt diasporasının güçlenmesinde büyük göç dalgalarının da etkisi bulunmaktadır.¹¹⁹⁶ Sonuç olarak Yunanistan, örgütün bu yıllarda çok sayıda üye kazanabildiği bir ülke olmuştur.

Bu dönemde Türk basını, Yunanistan'ın PKK ile yakın ilişkisini kanıtlayan bir dizi materyal yayımlamıştır. Tutuklu Kürtleri sorgulayan Edirne polisi, Atina'nın güneydoğusundaki Lavrion ve Atina'nın 45 mil kuzeyinde ismi bilinmeyen bir kampın, PKK aşılama ve istihdam etme merkezi olarak kullanıldığını açıklamıştır.¹¹⁹⁷ Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra sayıları azalmış olsa da Yunanistan'da hala çok sayıda PKK kampı olduğu gibi çok sayıda da hücre evi bulunmaktadır.¹¹⁹⁸ Kampların en büyüğü ise Atina yakınlarındaki Lavrion'dur.

Lavrion, 1980'lerin sonunda mülteci kampı olarak ortaya çıkmış ancak kontrolü PKK tarafından ele geçirilmiştir. PKK bunu için bazı kişileri öldürmüş, diğer örgütleri elimine etmiştir. Lavrion PKK'ya, mülteci kampı görüntüsü altında faaliyet gösterme olanağı vermiştir. Örgüt '90'larda, 17 Kasım örgütünün yanı sıra Yunanistan'da örgütlenen Türkiye menşeli DEV-SOL, TKP/ML gibi örgütlerle de dirsek temasında bulunmuş olup, diğer bazı Yunan örgütlerinin kendisine alan açtığı da bilinmektedir. Kampın işlevine dair önemli bir örnek,

¹¹⁹⁶ 1991-92 arasındaki Halepçe gibi Irak'taki kimyasal saldırılar, 1994-1995'de Türkiye'nin güneydoğudaki terörle mücadele operasyonlarını sertleştirmesi ve 1996-1998 arasında Kuzey Irak'ta yaşanan çatışmalar nedeniyle önemli göç dalgaları yaşanmıştır. Enes Bayraklı, Hasan Basri Yalçın, Murat Yeşiltaş, *Avrupa'da PKK Yapılanması*, İstanbul, Seta Kitapları, 2019.

¹¹⁹⁷ Amikam Nachmani, *Turkey: Facing A New Millennium*, Manchester and New York, Manchester University Press, 2003, p. 170.

¹¹⁹⁸ Kamplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Bayraklı, Yalçın, Yeşiltaş, a.g.e.

yine terörist itiraflarında kaydedilmiştir.¹¹⁹⁹ Üstelik kamp günümüzde halen faal olup PKK, mülteci kampı adı altında terör faaliyetlerini kamufle etmeye devam etmektedir. Gereksinimleri Yunan Kızılhaçı tarafından karşılanan kampın¹²⁰⁰ çevresi ve içerisinde terör örgütüne ait unsurlar açıkça göze çarpmaktadır. Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan'ın yetkili makamlarının bütün bunlardan habersiz olabileceği akla yakın gelmemektedir.

Kaldı ki 1993 yılında Yunan hükûmeti, PKK'nın Atina'da Kürt Kızılay Derneğinin¹²⁰¹ bir şubesini kurması ve Türklerle savaşta yaralanan Kürtlere tıbbi yardım sağlamasının yanı sıra yine Atina'da, "Atina PKK Temsilciliği" adı altında bir ofis kurmasına da izin vermiştir. 1994 yılında PKK'nın siyasi kanadı Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK) Atina'da PKK'nın finans, istihdam ve eğitim merkezi olan bir ofis açmıştır. Ofis ayrıca "Kürdistan'ın Sesi" ve diğer yıkıcı PKK yayınlarını da basmış ve dağıtmıştır. Örgüt sonunda, Yunanistan'da bulunan Kürt sığınmacılardan -örneğin Patras'taki bir kampta- "devrim vergisi" bile toplayabilmiştir.¹²⁰² PKK'nın Yunanistan'daki faaliyetlerinin Türkiye'de yarattığı rahatsızlık, en üst düzeyde ifade edilme noktasına ulaşmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Yunan mevkidaşı Konstantinos Karamanlis'e teröristlerin Yunanistan'da eğitildiğinden bahsettiği bir mektup göndermiştir.

Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezinden yapılan açıklamaya göre Demirel, 2 Haziran 1994'te de Karamanlis'e PKK terörüne ilişkin bir mektup yazmış, Yunanistan'dan yanıt 14 Haziran'da gelmiştir. Demirel Karamanlis'e gönderdiği mektupta, Atina'da PKK bürosunun açıldığına ve Türkiye'de yakalanan PKK sanıklarının Yunanistan'da eğitildiklerini söylediklerine dikkat çekmiştir. Karamanlis'in yanıt mektubunda ise Yunan hükûmetinin kamplarla ilgili iddiaları

¹¹⁹⁹ Seydo Hazar kod adlı Seyithan Samacan, Hayri Cemil kod adlı Gıyaseddin Altın, Hasan kod adlı Ahmet Akkurt ve 1994'te Ayasofya'nın bahçesine bıraktığı bomba ile iki turisti yaralayan Dilek Öz gibi PKK'lı teröristler, Lavrion Kampı'nda eğitim aldıklarını itiraf etmiştir. Bayraklı, Yalçın, Yeşiltaş, a.g.e.

¹²⁰⁰ Osman Küçükdalak, Necmi Hastürk, "TRT Haber Avrupa'nın orta yerindeki terör kampını görüntüledi", *TRT*, 26 Temmuz 2019.

¹²⁰¹ "Yunan'a PKK Kızılayı notası", *Hürriyet*, 28 Aralık 2000.

¹²⁰² Nachmani, a.g.e., p. 170.; PKK'nın Yunanistan'da banka hesabı da bulunmaktadır. "Focus: PKK'nın Yunanistan'da banka hesabı var", *Milliyet*, 23 Ekim 1996.

reddetmiş olduğuna dikkat çekilerek bunun "şaşkınlıkla karşılandığı" belirtilmiştir. "Yunanistan, topraklarında teröristlerin eğitimine izin vermediği gibi samimi bir şekilde iyi ilişkiler istediğimiz bir komşu ülkeye yönelik her türlü terörü kınamaktadır." diyen Karamanles'in, mektubunda Atina'daki PKK bürosuna ilişkin herhangi bir yanıt vermediği dikkat çekmiştir.¹²⁰³ Türkiye ise Yunanistan'ı, PKK'lı eğitim kamplarının ülkedeki varlığına ilişkin olarak suçlamaya devam etmiştir.

Yunan tarihçi Aggelos Surigos'a göre Türklerin suçlamaları, önemli ölçüde Yunanistan'da Kürt mücadelesine duyulan yoğun sempatinin hâkim olduğu 1980-90'lı yıllarda ortaya çıkan iklimin yarattığı izlenimlerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu sempati ise üç nedene dayanmaktadır: "Kıbrıs'ı istila etmiş olan aynı devletten sıkıntı çeken Kürtler ile dayanışma duygusu; pek çoklarının PKK'nın eylemlerini ulusal özgürlük mücadelesi olarak görmesi, son olarak da PKK'ya, "Düşmanımın düşmanı, dostumdur." mantığı ile hareket edenlerin duyduğu özel sempati." PASOK hükûmetinin özellikle 1980'li yıllarda bütün dünyadaki ulusal özgürlük hareketleri ve anti-kapitalist hareketlerle kurduğu dostane ilişkiler PKK lehine bir iklim yaratmış, bunun sonucu olarak güvenlik makamlarının toleransını da artırmıştır. Yazar, PKK organı Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesinin* resmi kuruluş açıklamasının 1985'de Atina'da yapılmasına, bu dostane iklimin önemli bir göstergesi olarak işaret etmektedir.¹²⁰⁴ Bu dostane ilişkiler, giderek parlamenter düzeyde açık desteğe dönüşmüştür ve 1990'larda artık Yunan milletvekillerinin Kürt mücadelesine moral desteği söz konusudur.

Ekim 1991'de partiler arası bir parlamento heyeti, PKK lideri Abdullah Öcalan'ı Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki sığınağında ziyaret etmiştir.¹²⁰⁵ Bunu ikinci bir

¹²⁰³ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1994.

* "Ethniko Apeleutherotikou Metopou tou Kourdistan"

¹²⁰⁴ Surigos, *Ellenotourkikes Sheseis*, s. 452-454.

¹²⁰⁵ Metsotakes hükûmeti döneminde ilişkilerin partilerarası nitelik kazanmasında belirleyici rol, Thodoros Pagkalos'undur. Naksakes onun aracılığı ile Yeni Demokrasinin kurmayları ve PKK temsilcisi Şemsi Kılıç (Dilan) ile bizzat görüşen o zamanki Dışişleri Bakanı Antones Samaras ile temasa geçmiştir. Naksakes'den aktaran Kostopoulos, a.g.m.; Naksakes, Pagkalos ile görüşmesinde Kürtleri desteklemek üzere bir grup oluşturulmasına ve Ekim 1991'de

partiler arası heyet ziyareti izlemiş ve Öcalan, Haziran 1994'te bir kez daha ziyaret edilmiştir. Lahey'de, sürgündeki Kürdistan parlamentosunun açılışına Yunan milletvekillerinden oluşan bir heyet katılırken,¹²⁰⁶ Haziran 1995'de bu parlamentonun başkanı, Yunanistan ziyareti esnasında Yunanistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı tarafından kabul edilmiştir.¹²⁰⁷ Bütün bu faaliyetleri dostane iklim, özgürlük mücadelesi sempatanlığı çerçevesinde değerlendirebilmek oldukça güçtür. Nitelendirmeler ne kadar yumuşak olsa da özündeki, bir komşu ülkeye kast eden teröre destek olgusunu gözlerden kaçıramamaktadır.

Kimi uzmanlara göre Batı dünyasının Kürt hareketine gösterdiği ilgi, pek çok Türk için "Sevr sendromu"¹²⁰⁸ olarak nitelendirilen kaygıya yol açmıştır. Bu sendrom çerçevesinde ortaya çıkan "iki buçuk savaş stratejisine" göre Türkiye, aynı anda hem Yunanistan hem de Suriye ile iki cephede topyekûn savaş verirken, diğer yandan içeride kışkırtılacak PKK'lı Kürtlere karşı "yarım" savaş vermek zorunda kalacaktır.¹²⁰⁹ 1995 yazında yapılan Yunanistan-Suriye savunma anlaşması,¹²¹⁰ Türk yetkililerde bu görüşleri güçlendirmiş, Ankara bu askerî iş birliği anlaşmasının Türkiye'ye yönelik olduğunu iddia etmiştir. Bunun

Verouvakes, Elisavet Papazoe, Galeniannos ve Vounatsos'dan oluşan dördü parlamanto grubunun Güney Lübnan'da Öcalan'ı ziyaret etmesine karar verildiğini söylemiştir. Hatta Pagkalos (Dışişleri Bakanı sıfatıyla), Öcalan'ın yakın ortağı Şemsi Kılıç'a (Dilan) "çalışmalarının gereksinimleri için" derhal 91 milyon dolar ödenmesini talep ettiği bir belge hazırlamıştır. Giannes Souliotes, "Me hresimopoiesan sto fiasko Otsalan", *E Kathemerine*, İouniou 2003.

¹²⁰⁶ "Emplekse ashema e Tourkia?", *Rizospastes*, 13 Aprile 1995.

¹²⁰⁷ 17-19 Ekim 1988 tarihlerinde Uluslararası Halkların Hakları Birliği Yunanistan bölümünün organize ettiği bir diğer ziyaret gerçekleşmiştir. Katılanlar arasında iki milletvekilinin yanı sıra PASOK Merkez Kurulu üyeleri de bulunmaktadır. Surigos, *Ellenotourkikes Sheseis*, s. 454-455.

¹²⁰⁸ 21. yüzyılın eşiğinde Türkiye'de çağdaş gelişmelere uygun düşecek üst-kimlik reformuna direnilmekte ve bu durumu sürdürebilmek için Vamık Volkan'ın "chosen travma" dediği, "seçilmiş travma", "mukaddes korku" diye tercüme edilebilecek bir durumdan yararlanılmak istenmektedir: "Sevr Sendromu." Sevr Antlaşmasının İmparatorluğu parçalamasının toplumda yarattığı psikolojik etkiler günümüzde de sürmekte olup, 1980'lerde başlayıp 1990'ların sonuna kadar 30 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olan PKK terör eylemleri, Kürtlerin ülkeyi böleceği ve böylece Sevr'de öngörülen parçalamanın gerçekleşeceği endişesi ile bu sendromun parçasını oluşturmaktadır. Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, İstanbul, İletişim, 2015.

¹²⁰⁹ "Türkiye'nin yaşamsal hakları ve toprakları üzerinde hak iddia eden Yunanistan ve Suriye, ülkemize karşı çıkar birliği içindedir ve Türkiye'yi çökertmek amacıyla PKK'ya her türlü yardımı yapmaktadır. Türkiye, bu ülkelere karşı savunma planlamasını, aynı anda iki ayrı cephede çatışmaya zorlanacağı varsayımı üzerine dayandırmalıdır." Şükrü Elekdağ, "İki Buçuk Savaş Stratejisi", *Milliyet*, 27 Kasım 1994.

¹²¹⁰ Robins, a.g.e., p. 171.

devamında da Türkiye, Şubat 1996'da İsrail ile bir askerî iş birliği anlaşması imzalamıştır.¹²¹¹

Aggelos Surigos, bu iklim içinde Türkiye'de Kürtlere yardım eden "kötü Yunanistan" imgesinin gelişecek uygun zemin bulunduğunu ve aşırı sağcı örgütlere malzeme sağladığını belirtmekte, Türk derin devletinin Yunanistan'a karşı eylem emri verdiğini iddia etmektedir. Ona göre Rodos ve Girit gibi turistik adalardaki bombalı saldırılar ve orman yangınlarının yanı sıra, aynı dönemde Kıbrıs'ın özgür kesiminde Kürdistan Dayanışma Birliği Başkanı Theofilos Georgiades'in öldürülmesi, Türk gizli servislerinin işidir.¹²¹²

Sonuç olarak 1990'larda Yunanistan, özellikle PASOK, 1984'den itibaren on binlerce insanın hayatına, büyük acılara ve maddi kayıplara neden olan, Türkiye'nin bütünlüğüne ve bekasına karşı büyük bir tehdit oluşturan bir terör örgütüne her türlü desteği vermekten kaçınmamıştır. Yunanistan-PKK ilişkisi araştırılırken dikkat çeken bir husus, bu konuya özel bir akademik çalışmaya, makaleye en azından tarafımızca rastlanmamış olmasıdır. Konu daha ziyade basının ilgisiyle sınırlı görünmektedir.

4.4.5.3. Gümrük Birliği-AB ve Kıbrıs

Yunanistan'ın Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerindeki her türlü ilerleme karşısındaki tavrı, genel olarak reddetmek ve engellemektir. Gümrük Birliği dışında Yunanistan, Türkiye'nin çeşitli AB programları tarafından finanse edilmesini de engellemiştir. Onun bu tavrı, Avrupalı ortaklarını da rahatsız etmiştir. Avrupa baskısı altında Yunanistan, zaman zaman geri çekilmek zorunda kalmış veya taktik gereği geri çekilmiştir.

Avrupa Komisyonunun, Özal hükûmetinin 1987'deki üyelik başvurusuna cevap vermesi yaklaşık iki yıl almıştır. Komisyon 18 Aralık 1989'da yayımlanan

¹²¹¹ Bahcheli, a.g.m., p. 24.

¹²¹² Surigos, *Ellenotourkikes Sheseis*, s. 455.

cevabında Türkiye'nin prensipte üye olabileceğini kabul etmiş ancak ne Türkiye ne de AB'nin üyelik müzakerelerine başlamaya hazır olmadığını iddia etmiştir. Komisyona göre Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan üyelik yükümlülüklerini üstlenmeye hazır değildir. Sonuç olarak Türkiye, Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerisini kabul ederek Gümrük Birliğinin, Katma Protokolde öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlamıştır.¹²¹³ Ancak Andreas Papandreou'nun 1993'te yeniden iktidara gelmesinden sonra AB-Türkiye Gümrük Birliği, son başbakanlık döneminin en dikenli konularından biri haline gelmiştir.

1993'te Yunanistan, Türkiye'nin Gümrük Birliğinin tamamlanmasına ilişkin süreçlerin ilerlemesine yönelik yetkili komisyon kararına itiraz etmemiştir. PASOK hükûmeti 1994 Sonbaharından itibaren AB-Türkiye ilişkilerinde tutum değiştirmeye ve Gümrük Birliğinin müzakere edilmesini, doğrudan Kıbrıs'ın üyeliğine bağlamaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Ekim 1994'de Gümrük Birliği konusunda 12 üye devletin ortak pozisyonunu kabul etmemiştir. Yunanistan'ın tavrından büyük Avrupalı ortakları da rahatsızdır. İngiltere ve Almanya Dışişleri Bakanları Haziran 1994'de, Yunanistan'ın üçüncü AB dönem başkanlığının başlamasına bir kaç gün kala Ankara'yı ziyaret etmiş ve Yunanistan'ın başkanlığına ilişkin endişelerini gidermeye çalışmışlardır.¹²¹⁴ Uzun pazarlıklardan sonra AB Bakanlar Konseyi Ocak 1995'te Kıbrıs'ın katılım müzakerelerinin başlamasını kabul ederken, Yunanistan da Türkiye ile Gümrük Birliğinin Ocak 1996'dan itibaren başlamasına rıza göstermiştir. Surigos, bu durumu şöyle özetlemektedir: "1995 yılında AB-Türkiye Gümrük Birliğini kabul ettiğimizde, Yunan ürünlerine yönelik ayrımcılığa gözlerimize kapattık. Karşılığı, Kıbrıs'ın katılımı için müzakerelerin başlamasıydı."¹²¹⁵ Görüldüğü üzere Yunan

¹²¹³ "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12.02.2020, <https://www.ab.gov.tr/>, Erişim: 1 Mart 2020.

¹²¹⁴ John Brown, Mortimer, "An Outsider looking in: Turkey's hopes for closer European ties", *The Financial Times*, 21 January 1994.

¹²¹⁵ Surigos, *Ellenotourkikes Sheseis*, s. 462-463.; Halbuki Yunanistan, Ortak Pazara girerken Türkiye ile olan sorunlarını buraya taşımayacağını yazılı olarak açıklamıştır. Erol Kurubaş, *Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 3 Baskı, Ed: İdris Bal, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 324.; Aggelos M. Surigos, "Tourkia, Ellada kai eidike shese me ten E.E.", *E Kathemerine*, 1 Dekemvriou 2017.

tarafında müzakerelerin başlaması için önemli bir fedakârlık yapıldığı düşüncesi hâkimdir.

Türkiye ise 6 Mart 1995’de Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Anlaşmasını imzalarken, Kıbrıs Rum kesiminin Ada’yı temsilen yaptığı AB üyelik başvurusuna ilişkin görüşmelerin takvime alınması kararına itiraz etmemiştir.¹²¹⁶ Böylece Yunanistan, Kıbrıs konusunu AB çerçevesi içine yerleştirme kararında sonuca ulaşmış ve gerçekten büyük bir başarı elde etmiştir. Nitekim açılan yolun sonunda, Kıbrıs Rum kesimi bütün Ada’yı temsilen AB üyesi olacaktır. Türkiye ise imzaladığı anlaşma gereği Kıbrıs Rum kesimine karşı yükümlülükler üstlenerek onu taraf olarak kabul etmiştir. AB açısından ise geniş Türkiye pazarı olumlu koşullarda önünde açılırken, üyelerin çoğu tarafından olumsuz bakılan tam üyeliği yerine Türkiye’yi ara bir pozisyonda tutmak, en azından insan hakları ihlalleri vb. hususları ileri sürerek bu süreci ucu açık hale getirmek daha elverişli bir durum arz etmiştir.

Veremes, Gümrük Birliğinin de Çiller hükûmetinin Yunanistan ile ilişkilerine bir yumuşama getirmediğini ifade etmektedir. İki ülke arasındaki bir dizi olay, Yunanistan’ın karasularını altıdan on iki mile genişletme talebiyle -Yunan yazara göre hakkı- ilgili olarak Türk Parlamentosunun, böyle bir girişim karşısında hükûmete savaş ilanı da dâhil olmak üzere her türlü tedbiri alması için yetki verdiği 8 Haziran 1995 tarihinde zirveye ulaşmıştır.¹²¹⁷

Yunan siyasetçilerin “Türk tehdidini” bir iç politika malzemesi olarak kullanması neredeyse gelenekselleşmiş bir pozisyon iken Andreas Papandreou, iktidara geldiği 1981’den itibaren bu tutumu daha ileriye taşımıştır. AET üyesi olmanın da verdiği rahatlama hissiyle adeta Türk düşmanlığı üzerinden izlediği dış politika, iç politikayı manipüle etme doğrultusunda PASOK’a önemli bir malzeme sağlarken, toplumda var olan antipati ve korkuya varan endişeleri de

¹²¹⁶ Bununla birlikte AB üyeleri Türkiye’ye, Kürt sorununa siyasî çözüm bulması ve insan hakları kaydını geliştirmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Harun Arıkan, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?*, Ashgate Pub Ltd, 2003.; Fırat, “Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci”, s. 45.

¹²¹⁷ Veremes, *İstoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, p. 161-162.

artırmıştır. Halkta körüklenen Türk tehdidi algısı, aynı zamanda dış politikaya kamuoyu baskısı şeklinde yansyarak bir kısır döngü halini almıştır.

4.4.5.4. Kardak [İmia] Kayalıkları Krizi

Aralarında 325 m. mesafe bulunan, Doğu ve Batı olmak üzere iki küçük kayadan oluşan Kardak Kayalıkları, Ege Denizi'nin güneydoğusunda Menteşe Adaları bölgesinde yer almaktadır. İskâna elverişli olmayacak kadar küçük olan Kayalıklar'dan doğudaki 19.730, batıdaki ise 16.680 m² yüzölçümüne sahiptir. Türk sahillerine uzaklıkları sırasıyla 3,6 ve 3,9 deniz mili,¹²¹⁸ iken Kalumnos'a [Kilimli] 5,5 deniz mili, Yunanistan tarafında bulunan Kalolumnos adacağına da 1,9 deniz mili uzaklıktadırlar.¹²¹⁹

Kardak krizi, 25 Aralık 1995 tarihinde Figen Akat isimli Türk bandıralı bir yük gemisinin Kardak kayalıklarında karaya oturması ile başlayıp, Semites hükûmetinin henüz ilk günleri olan 30-31 Ocak 1996'da zirveye ulaşarak Türkiye ve Yunanistan'ı silahlı çatışmanın eşiğine getiren süreçtir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler tarihinde Kardak krizi kuşkusuz çok önemli bir olaydır.

Krize giden süreç, Yunan Savunma ve Ege Bakanlıklarının adacıkların iskâna açılmasına ilişkin bir yasa tasarısı sunma niyetlerini ifade etmeleri ve Türkiye'nin de bunlardan bazıları üzerinde uçuşlar ile karşılık verdiği 1995 yazında başlamıştır. Türk gazeteleri Yunanların yerleşim altyapısı projelerine yanıt olarak Türk Deniz Kuvvetlerinin, Türkiye sahilleri yakınlarındaki Ege adacıklarının "tamamını haritalamaya" hazırlandığını duyurmuştur.¹²²⁰ Oysa Türkiye açısından bu durum, "Ege Denizi'ndeki, egemenliği uluslararası

¹²¹⁸ Başeren, a.g.e., s. 46.

¹²¹⁹ Krateros Ioannou, "The Imia incident between Greece and Turkey", *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*.

¹²²⁰ Dönemin Ege Bakanı Kotsakos, *Diplomatia* dergisine verdiği demeçte "Konuyu büyük ilgi gösteren ve planı onaylayan Andreas Papandreou ile görüştük." demektedir. "Afieroma İmia: Prin ten krise", "En Krupto", http://enkripto.blogspot.com/2013/01/blog-post_4669.html, 31 İanouariou 2013, Erişim: 19 Nisan 2020.

antlaşmalarla devredilmemiş bazı ada, adacık ve kayalıkların” iskâna açılması planlarıdır.¹²²¹ Yunanistan, üçü Doğu Akdeniz’de bulunan on bir adacığı iskâna açmak için teşvikler uygulayacaktır.¹²²² Türkiye bu politikayı, Ege’deki bazı adacıkların egemenliği hakkında Yunanistan’ın da kuşkusu bulunduğu ve fiili bir durum yaratma çabası şeklinde değerlendirmiştir.¹²²³ Böylece ileride yaşanabilecek tartışmalar, şimdiden zemin oluşturularak bertaraf edilmeye çalışılmaktadır.

Krizi başlatan olay, Figen Akat isimli Türk bandıralı kuru yük gemisinin 25-26 Aralık 1995 tarihinde gece geç saatlerde Bodrum Gümüşlük koyunun açıklarındaki Kardak kayalıkları kıyısında karaya oturmasıyla başlamış ve gemi personelinin sabaha kadar süren kurtarma çabaları sonuç vermemiştir. Yunan Sahil Güvenlik tarafından kendisine Yunan karasularında bulunduğu belirtilen geminin kaptanı Yunan yardımını reddetmiş, Türk karasularında bulduklarını vurgulayarak Türk Sahil Güvenlik Komutanlığı’ndan yardım istediklerini belirtmiştir.¹²²⁴ Bunun üzerine Atina tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunma talimatı verilen Yunanistan’ın Ankara Büyükelçisi Nezerites’in temasları sonucunda Ankara, Yunan römorkunu kabul etmiş ancak “konunun tekrar tartışılması gerektiğini” bildirmiştir.¹²²⁵ Sonuç olarak Figen Akat, Türk sigorta şirketi Ömür tarafından, işlem esnasında Türk bayrağı çeken Yunan

¹²²¹ Başeren, a.g.e., s. 46.

¹²²² “İskâna açılması planlanan adacıklar şunlardır: Tokmakia – Midilli Adasının doğusunda, Paşa- Sakız Adasının Doğusundaki Koyun Adaları grubunun doğusunda, Vatos- Paşa Adasının güneyinde, Bulamaç- Güllük Körfezi Karşısında (Tekağaç Burnu Güneybetısında), Kalolimnoz (Kilimli adasının doğusunda), Nimos –Sömbeki Adasının Kuzeyinde Küçük Kerpe- Kerpe Adasının Kuzeyinde, Sıklıye -Çuha Adası ile Girit arasında, İpsili-Meis Adasının doğusunda, Karaada- Meis adasının batısında, Gavdapulo- Girit’in 19 mil güneyindeki Gavdos’un Kuzeybatısında.” Aydın Şihmantepe, “Ege Denizi’nde Egemenliği Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Bunalımı”, Türk-Yunan İlişkileri, 27 Mayıs 2017, <http://www.turkishgreek.org/yayinlar/makaleler/makaleler-1/item/124-aegean-sea-disputed-areas>, Erişim: 19 Nisan 2020.; Ege’deki adaların her iki dildeki isimlerini içeren bir liste için bkz; “Ege Adaları Türkçe ve Yunan isimleri”, *yachtworks*, <http://yachtworks.info/tr/turkish-names-of-aegean-islands/>, Erişim: 19 Nisan 2020.

¹²²³ Kut, “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, s. 259.

¹²²⁴ Başeren, a.g.e., s. 46.

¹²²⁵ Zaharias Mihos, Demetres Adamopoulos, *İmia 1996: E Aletheia*, Athena, Ekdoseis Defence Net, Fevrouarios 2006, s. 12.

bandıralı “Matsas Star” isimli gemi vasıtasıyla kurtarılarak 28 Aralık’ta Bodrum’un Güllük limanına çekilmiştir.¹²²⁶

Bu esnada 26 Aralık’ta Yunanistan Türkiye’ye bir nota vererek geminin Yunan karasularında olduğunu bildirmiş, Türkiye aynı gün bir nota ile bu iddiayı reddetmiştir.¹²²⁷ Böylece Türkiye’nin Kardak’ın kendisine ait olduğu iddiası, ilk kez bu süreçte gündeme gelmiştir.¹²²⁸ Böylece kayalıkların hangi ülkeye ait olduğu konusu, iki ülke arasındaki ilişkiler gündeminin merkezine yerleşmiştir.

29 Aralık 1995’de Türk Dışişleri Bakanlığı bir nota ile kayalıkların Muğla ilinin Bodrum [Alikarnassos] beldesinin tapu kayıtlarında yer aldığını ve Türkiye’ye ait olduğunu ileri sürmüştür. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ise bu iddiayı reddettiği yanıtını içeren notayı, gecikmeli olarak 9 Ocak 1996’da vermiştir.¹²²⁹ Karşılıklı verilen notalar çerçevesinde “Yunanistan, Kardak’ın 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan’a geçen adalar arasında olduğunu ileri sürerken Türkiye, Kardak’ın İtalya’ya bırakılmadığını, dolayısıyla Türk egemenliğinden hiç çıkmamış olduğunu vurgulamıştır.”¹²³⁰

Bu esnada ağır hasta olan ve Onassis Kalp Cerrahisi Merkezinde tedavi gören Başbakan Andreas Papandreou, görevini yerine getiremediği için 15 Ocak’ta istifa etmiştir. Ertesi gün Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığından bölgede askerî gözetimin artırılması için önlemler almasını istemiştir.

¹²²⁶ “İmia 1996: to leptomeres hroniko tes krises”, e-Amyna, 31 İanouariou 2018, <http://e-amyna.com/%CE%AF%CE%BC%CE%B9%CE%B1-1996-%CF%84%CE%BF-%CE%BB%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AD%CF%82-%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7/>, Erişim: 19 Nisan 2020.

¹²²⁷ Başeren, a.g.e., s. 47.

¹²²⁸ Mihas, Adamopoulos, a.g.e., s. 12.

¹²²⁹ “İmia: To hroniko tes krises”, *In.gr*, 31 İanouariou 2020, <https://www.in.gr/2020/01/31/plus/imia-xroniko-tis-krisis/>, Erişim: 19 Nisan 2020.

¹²³⁰ Kut, “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, s. 259.; Dönemin Dışişleri Müsteşarı Onur Öymen o dönemi şöyle anlatmaktadır: “Yunanistan, kayalıkların kendisine ait olduğunu iddia edip bize notalar göndererek diplomatik kriz çıkarmaya başladı. Bilgisayar arşivlerinde araştırma yaptık ve bu kayalıkların Ege Denizi’yle ilgili anlaşmaların hiçbirinde Yunanistan’a verilmediğini gördük. Yunanistan’ın iddialarının temeli yoktu. Biz de tepki gösterip nota verdik.” Çağıl Kasapoğlu, “Kardak Kayalıkları: Theodoros Pangalos ve Onur Öymen 1996 krizini anlattı”, *BBC News Türkçe*, 21 Aralık 2016.

Genelkurmay Başkanlığı derhal harekete geçse de erken kriz yönetimine dair metodoloji eksikliği de ortaya çıkmıştır. 18 Ocak'ta iktidar partisinin içinde gerçekleştirilen seçimlerden sonra Kostas Semites Partinin liderliğine seçilmiş ve Yunanistan'ın Başbakanı olmuştur.¹²³¹ Bu arada diplomasi yoluyla öne sürülen karşılıklı iddialarla devam etmekte olan konu, nota teatilerinin Yunan medyasına sızdırılmasıyla birlikte iki ülkede de gündemin en üst sırasına yükselmiş ve milli mesele haline gelmiştir.

Yunan ANT-1 televizyonunda 24 Ocak'ta yayımlanan bir haber ile Türk notası kamuoyuna duyurulurken ertesi gün Kalimnos Belediye Başkanı liderliğindeki bir grup kamu görevlisi doğudaki kayalığa giderek Yunan bayrağını dikmiştir. Olayın duyulması üzerine 27 Ocak'ta bu kez Hürriyet gazetesinden bir ekip kayalığa çıkmış, Yunan bayrağını indirerek yerine Türk bayrağı dikmiştir. Aynı akşam Türk gazetecilerin ellerindeki Yunan bayrağı ile görüntülerinin medyada yer alması, Yunanistan'da büyük tepkiye neden olmuştur.¹²³²

Yunan Sahil Güvenlik botu "PANA-GOPOULOS II" P70, 28 Ocak'ta sabah saatlerinde Türk bayrağını fark ederek Savunma Bakanlığına bildirmiş ve onu derhal indirme emrini almıştır. "ANTONÍOU" P286 Türk bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını dikmiş ve her iki bot da bölgede kalmıştır. Ayrıca "NAVARİNO" F461 fırkateyni de bölgeye sevk edilmiştir. Bu esnada Genel Kurmay Başkanı Limberes'in başkanlığında gerçekleştirilen Kuvvet Komutanları toplantısında, Savunma Bakanı Arsenes ile yapılan telefon görüşmelerindeki talimatlar da değerlendirilmektedir. Alınan karar sonucunda 28 Ocak saat 20.45 civarında su altı komandoları kayalıklardan büyük olanına çıkmış ve her iki kayalığa da Yunan bayrağını çekerek 29 Ocak'ta sabaha karşı kendilerini

¹²³¹ Mihas, Adamopoulos, a.g.e., s. 14.

¹²³² Athanasios Ellis, Mihales Ignatiou, *İmia-Ta Aporrepta Telegrafemata ton Amerikanon*, Athena, Livane, 2009, s. 41-44, 57-58.; İnal Batu yıllar sonra, Yunan bayrağının indirilerek yerine Türk bayrağının çekilmesinin tamamen gazetecilerin girişimi olduğunu Yunan gazeteci Tsimas'a şu sözlerle ifade etmiştir: "Size bütün içtenliğimle şunu söyleyebilirim: Bu bir hükûmet düzenlemesi olmadığı gibi hükûmete yakın güçlerin düzenlemesi de değildi. Kişisel olarak Hürriyetin başeditörünü telefonla arayarak kendisiyle oldukça sert bir ses tonu ve sözcüklerle konuştuğumu hatırlıyorum". P. Tsimas, "Ereuna-İmia", *Mega*, Fevrouariou 2006, <https://www.romangerodimos.com/writings/%CF%86%CE%AC%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CE%B9/imia-1996/>, Erişim: 22 Nisan 2020.

getiren gemiye dönmüştür. Ancak komandolar, aldıkları emir üzerine birkaç saat sonra geri dönerek tekrar kayalıklara çıkmıştır.¹²³³ Böylece bayrak savaşı¹²³⁴ o zamana kadar bireyler arasında cereyan etmekte iken iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında bir bayrak savaşına dönüşmüş, ok yaydan çıkmıştır. Aynı gün her iki ülkenin de Büyükelçileri Dışişleri Bakanlıklarına çağırılmıştır.

Türk Büyükelçisi Yunan Dışişlerince uyarılmıştır. Kayalıklara yaklaşanlara ateş açılacaktır.¹²³⁵ Ankara'da Yunan Büyükelçisine verilen sert notada ise Yunan askerlerinin kayalıklardan derhal çekilmesi istenmiştir.¹²³⁶ Aynı esnada yeni Başbakan Kostas Semites Parlamentodaki program açıklamalarında Türkiye'ye, Yunanistan'ın her türlü kışkırtmaya derhal ve dinamik bir biçimde tepki göstereceği mesajını iletirken¹²³⁷ Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, ünlü "O bayrak inecek, o asker gidecek." açıklamasını yapmıştır.¹²³⁸

Kriz, her iki tarafın sahil güvenlik gemilerinin bölgedeki varlığı ve hava kuvvetlerine ait savaş uçaklarının kayalıkların üzerindeki it dalaşları ile 29 Ocak'ta artık son aşamasına girmiştir.¹²³⁹ Bu arada Türk tarafında yapılan üst düzey toplantılarda senaryolar masaya yatırılmaktadır. Askerlerin müdahalesi halinde çatışma çıkması kesindir. Taraflar karşılıklı olarak sert ve uzlaşmaz açıklamalar yaparken, ABD Başkanı Bill Clinton da devrededir.

¹²³³ Mihas, Adamopoulos, a.g.e., s. 16-19.

¹²³⁴ Nikolaos Th. Paounes, "Imia 1996: O Bayrak İnecek", Stamoules Ant, 2013, s. 39.

¹²³⁵ Fuat Aksu, "1996 Kardak Bunalımı", 18 Nisan 2018, *Türk-Yunan İlişkileri*, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-iliskileri-etkileyen-temel-faktoerler/karsilikli-algilamalar/kars-l-kl-niyetlere-iliskin-alg-lamalar/1996-kardak-bunal-m>, Erişim: 20 Nisan 2020.

¹²³⁶ Ellis, Ignatiou; a.g.e.

¹²³⁷ Panagiotis Dimitrakis, "Intelligence for Crisis Management: The Case of the January 1996 Greek-Turkish Crisis", *European Security*, Vol. 17, No: 4, December 2008, p. 468-469.; "24 hronia apo ten krise sta Immia: marturies, hroniko kai politikes anatarakseis", *Eleuteros Tupos*, 31 İanouariou 2020.

¹²³⁸ Kasapoğlu, a.g.m.,

¹²³⁹ Nikolaos Th. Paounes, "E Ellenotourkike Antiparathese sta İmia (1996). O 'Muthos' tou Ethnikou Taktikou Pleonektematos", *ELIAMEP*, Athena, Keimeno Ergasias No 87, Noem. 2017, p. 8.

Clinton 30 Ocak'ta her iki ülkenin liderlerini arayarak iki NATO müttefikine itidal tavsiye etmiştir.¹²⁴⁰ Ancak Yunanistan geri adım atmazken Türk tarafında da Başbakan Çiller ve Dışişleri Bakanı Baykal, Kayalıklara askerî müdahaleden yanadırlar. Cumhurbaşkanı Demirel ise diplomasiye öncelik verilmesini istemektedir.¹²⁴¹ Bulunan çözüm, 31 Ocak'ta günün ilk saatlerinde Türk Deniz Kuvvetlerine bağlı SAT komandolarının Yunan askerlerinin bulunduğu Doğu değil, Batı kayalıklarına çıkması olmuş, komandolar kayalıklardaki Yunan bayrağını indirerek yerine Türk bayrağını dikmiştir.¹²⁴²

01.42'de SAT birliğinin Kayalığa çıktığı haberi, 01.46'da Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'ın Türk televizyonlarına SAT komandolarının başarılı bir harekât ile batıdaki kayalığa çıktığı ve Yunan bayrağını indirerek Türk bayrağını diktiği şeklindeki tarihî açıklaması ile verilmiştir.¹²⁴³ Baykal, "Yunan askerlerinin geri çekilmesini iyi niyetle bekliyoruz, o zaman status quo ante'ye geri dönülmesi için biz de aynısını yapacağız". vurgusunu yapmıştır. Yunan hükûmeti bu haberi

¹²⁴⁰ Clinton anılarını kaleme aldığı kitabında o günü, Ege'deki küçük kayalıklar yüzünden savaşmak üzere olan her iki ülkenin liderleri ile görüşüğünü ayrıca Holbrooke'un da bütün gece mekik diplomasisi uyguladığını belirterek anlatmıştır. Bill Clinton, *My Life*, New York, Alfred A Knopf, 2004.; Richard Holbrook, o geceki mesaisini kendi kitabında, kolayca savaşa dönüşebilecek askerî bir olayı önlemek için 18 saatlik zorlu çaba olarak tarif etmektedir. Alekses Papahelas, "E nuhta ton İmion", *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

¹²⁴¹ Demirel bu düşüncesini, "Bir devletin elinde güç olması her önüne geldiğinde kullanmasını gerektirmez. Kuvvet kullanmadan sonuç almak sanattır. Kuvvet, başvurulacak son çaredir. Bu nedenle, başka çareleri de zorlamamız gerekir." şeklinde ifade etmiştir. "Demirel, Kardak'taki savaşı nasıl önledi?," Çankaya'da Dört Özel Yıl/3, *Sabah*, 22 Mayıs 1997.; Demirel bu görüşlerini yıllar sonra Yunan televizyonu Mega TV'ye tekrarlamıştır. Tsimas, a.g.e.; Kardak Krizi sırasında DYP-SHP (CHP) arasındaki uyum sürmüştür. Bu krizde koalisyon ortaklarından ziyade Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Çiller arasında görüş ayrılığı söz konusudur. İki lider arasında krizin niteliği ve hangi araç ve yöntemlerle yönetileceğine dair önemli görüş ayrılıkları ortaya çıksa da bu görüş ayrılıkları giderilerek Cumhurbaşkanı Demirel'in önerdiği stratejiler izlenmiş, kriz sıcak bir çatışmaya dönüşmeden atlatılmıştır. Çeşitli kaynaklardan aktaran Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 59, 2018, s. 86.

¹²⁴² Başeren, a.g.e., s. 47.; Önerinin Genel Kurmay Başkanı Karadayı'ya ait olduğunu belirten bir kaynak için bkz; "Demirel, Kardak'taki savaşı nasıl önledi?"; Önerinin Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı İnal Batu'ya ait olduğunu ileri süren kaynaklar için bkz; Cansu Çamlıbel'den aktaran Bülent Şener, "Unutulan Bir Krizin Anatomisi ve Perde Arkası: Kardak Kayalıkları Krizi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Ocak 2014, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/unutulan-bir-krizin-anatomisi-ve-perde-arkasi-kardak-kayaliklari-krizi>, Erişim: 21 Nisan 2020.; Aksu, "1996 Kardak Bunalımı"; Güneri Cıvaoğlu, "Kardak'ta Derin Kulis", *Milliyet*, 21 Temmuz, 2010.

¹²⁴³ Sinan Topuz, *Modern Deniz Harbini ve Denizler İçin Mücadeleyi Anlamak*, Ankara, Alibi, 2016, s. 80-96.; Operasyon gecesinin ayrıntılarını yıllar sonra operasyonda görev alan kahramanlarının ağzından aktaran bir haber için bkz; "Dünyaya parmak ısırtan operasyon! 44 sıcak saat", *Milliyet*, 31 Ocak 2019.

Yunanistan'ın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri aracılığıyla öğrenmiş,¹²⁴⁴ ancak Türk komandoların Kayalığa çıktığının teyidi, saatler sonra gelmiştir.

Stathoulopoulos, Genel Kurmay Başkanlığının konuyu ancak saat 05.05'te teyit etmeyi başardığını belirtmektedir. Yani, olayın üzerinden ve haberdar olunmasından yaklaşık üç saat geçtikten sonra. Olay, Richard Holbrook tarafından teyit edilmiştir.¹²⁴⁵ Saat 05.30'da Türk komandoların Kayalıktaki varlığını tespit etmek için Navarino fırkateyninden havalanan Yunan Deniz Kuvvetlerine ait helikopter düşmüş, üç mürettebattan kurtulan olmamıştır.¹²⁴⁶ Bu esnada Türkleri kayalıklardan çıkaracak birlik bulmak için çeşitli çabalar sarf

¹²⁴⁴ Yunanistan'ın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Stauros Stathoulopoulos, Kathemerine gazetesinde yayımlanan makalesinde o geceyi şöyle anlatmaktadır: "30 Ocağı 31 Ocağa bağlayan gece Ankara, iki kat daha soğuktu. Televizyonun başındaydım ve zaman, bazı dizilerin gece yarısı tekrarlarıyla güçlükle geçiyordu. Saat 01.40'da ve mevcut programı kesintiye uğratmadan, "Askerlerimiz Kardak'a (İmia'nın Türkçe adı) çıktı." haberi, özel Interstar ekranının altındaki bölgede 'sessizce' görüldü. Gözlerime inanamayarak meslektaşım A. Mersenie'den telefon ile onay talep ettikten sonra, Büyükelçim D. Nezerites'e ve daha sonra Basın Bakanı ve Hükümet Sözcüsü D. Reppa'ya bildirdim. İkincisinin tepkisi makul derecede şüpheliydi: 'Emin misiniz?' Ona, 'Şimdi ekranda Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'ın birazdan bir açıklama yapacağı ek bilgisini okuyorum. Sizi birazdan arayacağım.' cevabını verdim. Gerçekten de 01.50 civarında, uzun toplantının bitiminden hemen sonra Sayın Baykal, Bakanlık Sözcüsü Ömer Akbel eşliğinde görüldü. Her ikisi de "Türkiye'nin askerlerini, Yunan askerinin olmadığı ancak bayrağını çekmiş olduğu kayalığa çıkardığını doğruladı. İkinci bir telefon konuşmasında, açıklamaları Basın Bakanı'na ilettim. O da Başbakanın ofisinde 00.30'da başlayan 'küçük hükümet toplantısına' aktardı." Bkz; Stauros Stathoulopoulos, "İmia: To paraskenio tou 1996 kai o hartes-vtokoumento", *E Kathemerine*, 30 İanouariou 2017.; Hükümetin haberi, yine Ankara'daki Yunanistan Büyükelçiliği Basın Sözcüsü'nün telefonu ile öğrendiği ancak Sözcü'nün Dışişleri Bakanı Pangalos'a, Çiller'in az önce ekranlardan Türk sualtı komandolarının kayalıklara çıktığını açıkladığı şeklinde belirtilen kaynağa göre, Pangalos durumu ilettiğinde Başbakan Semites Genel Kurmay Başkanı Lumperes'e hakaret içerikli bir sözcük ile hitap etmiştir. Semites, "Bu mümkün değil.", "Bu nasıl bir dağılma?", "Bu nasıl bir devlet." diye bağırmaktadır. Ellis, İgnatiou, a.g.e., s. 158-159.; Kriz boyunca Semites'in İstihbarat ve Silahlı Kuvvetler liderliğine olan güvensizliği aşıkardır. Semites'in kendi anılarına dayanan Vema gazetesi, Semites'in onları, kendisinin kültürüne yabancı olan "Andreascılar" olarak gördüğünü ve bu kritik saatlerde tuzak kurduklarından şüphelendiğini yazmaktadır. A. Papahelas, "Ti suneve te vuhta ton İmion", *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

¹²⁴⁵ Stathoulopoulos, a.g.m.; Pek çok kaynakta teyit saati 04.00 olarak verilmektedir. Bunlardan birisi için bkz; Mihos, Adamopoulos, a.g.e., s. 26.; Teyidin hemen öncesinde Dışişleri Bakanı Pangalos ABD'li mevkidaşı ile hala durumu müzakere etmekte ve kendisine iletilen "Türk tarafının bayrağın indirilmesi talebini" kabul etmemektedir. Askerin çekileceğini ancak bayrağın indirilmesinin mümkün olmadığını, bununla birlikte bölgedeki güçlü rüzgarlar nedeniyle zaten yıpranacağını ve sonrasında da yenisinin dikilmeyeceğini söylemektedir. Bu sırada saatler 02.42'yi göstermektedir. Ellis-İgnatiou, a.g.e., s. 159-163.

¹²⁴⁶ Türk fırkateyni Yavuz yardım teklif etmiş ancak helikopterin pilotlarından derhal olumsuz yanıt almıştır. Kazaya ilişkin resmi görüş, helikopterin kötü hava koşulları ve pilotun yönelim kaybı (vertigo) nedeniyle düşmüş olduğudur. "İmia: To hroniko, oi theories sunomosias kai ta fotografika ntokoumenta tes 'maures vuhtas'", *news247*, 31 İanouariou 2019, <https://www.news247.gr/afieromata/imia-to-chroniko-oi-theories-synomosias-kai-ta-fotografika-ntokoymenta-tis-mayris-nychtas.6689790.html>, Erişim: 25 Nisan 2020.

edilirken Savunma Bakanı Arsenes buna imkân olmadığını, Rodos'taki birliklerin gidip dönmesi için on iki saate ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.¹²⁴⁷ Bu tam bir çaresizlik durumudur ve uzlaşmaktan başka çıkar yol görünmemektedir.

ABD'nin girişiyle taraflar arasında "status quo ante"ye dönülmesi hususunda sözlü mutabakat sağlanmış ve iki taraf da Kayalıklardaki kuvvetlerini geri çekmiştir.¹²⁴⁸ Yunan Dışişleri Bakanı Pangalos bunu, "Yunanistan'ın İmia üzerindeki egemenlik haklarını tam ve engelsiz olarak kullandığı önceki rejime dönüş olarak yorumlamıştır! Oysa Türkiye'nin görüşüne göre "status quo ante"ye dönüş, sadece askerî yükümlülükler bakımından eski duruma dönüşü ifade etmekte ve uluslararası antlaşmalara dayanan Türk egemenliği bu olaydan etkilenmemektedir."¹²⁴⁹ Aslında Yunanistan başlangıçtaki tutumundan geri adım atarken, Türkiye ikinci kayalığa asker çıkarırken gözettiği amacına ulaşmıştır.

Türkiye taşıdığı risklere karşın Kayalıklardaki inisiyatif ve pozisyonunu Yunanistan ile eşitlemiştir. Dahası "status quo ante"ye dönüşte ABD'nin girişimleri¹²⁵⁰ kadar Türkiye'nin bu eylemi ve "Türk askerlerine herhangi bir saldırıda bulunulmadığı takdirde Yunan birliklerine ateş açılmaması talimatı verdiği ve Yunanistan'ın bayraklarını, askerlerini ve deniz ve hava kuvvetlerini kayalıklardan çekmesi durumunda Türkiye'nin de çekileceğini" açıklamış olmasının da etkisi büyüktür.¹²⁵¹ Ancak askerî kriz bir silahlı çatışmanın eşiğinden dönülerek sona ermiş olsa da bu, sorunun çözüldüğü, konunun kapandığı anlamına gelmemiştir. İki ülke de hızla kendi resmi tezlerini savunan

¹²⁴⁷ Ellis, İgnatiou, a.g.e., s. 159.

¹²⁴⁸ Başeren, a.g.e., s. 48.; Yunan Hükûmeti Ulusal Güvenlik Konseyi'nin özel bir oturumunun ardından Savunma ve Dışişleri Bakanları, Amerikan arabuluculuğu ile bir uzlaşmaya varıldığını duyurmuşlardır. Ioannou, a.g.m.

¹²⁴⁹ Başeren, a.g.e., s. 48.

¹²⁵⁰ Dışişleri Bakanı Pangalos, krizden beş-altı yıl sonra Richard Hollbrooke'un kendisine, "Kardak krizi sırasında tek insan kaybı bile olmaması için Amerikalıların, Türk ve Yunan savaş gemilerinden fırlatılacak roket ve bombaların hedefleri vuramayacak şekilde tüm Ege'yi elektronik cihazlarla kilitlediklerini anlattığını" ifade etmiştir. Yorgo Kırbaki, "Kardak'ta ABD Ege'yi elektronik olarak kilitlemiş", *Hürriyet*, 03.04.2011.

¹²⁵¹ Aksu, "1996 Kardak Bunalımı"; Gülden Ayman, "Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", *Foreign Policy*, Vol. 1, No:2 (Yaz 1998), s. 115. Taamı 111-119.

ve hukuki haklılıklarını gösteren yayınlar yapmaya başlamış ve mesele, siyasi ve hukuki boyutuyla olanca şiddetiyle devam etmiştir.

Avrupa Parlamentosu krizin hemen ardından 15 Şubat'ta aldığı karar ile "1923, 1932 ve 1947 antlaşmalarına uygun olarak Kardak/Ímia Kayalıklarının Oniki Adalar grubuna dâhil olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda "Türkiye'nin Yunanistan'ın egemenlik haklarına yönelik tehlikeli tehditlerini" kınamış ve Türkiye'yi uluslararası antlaşmalara saygı göstermeye çağırmıştır. Bu karar, Kardak sorununu Yunanistan ve Türkiye arasındaki bir sorun olmaktan çıkarmış, bir Türkiye-AB sorununa dönüşebilecek bir nitelik kazandırmıştır.¹²⁵² Türkiye Avrupa Parlamentosunun kararını, Yunanistan yanlısı bir karar olarak değerlendirmiştir.

4.4.5.4.1. Hukuki Boyut

İnal Batu krizi, kıta sahanlığı, hava sahası vb. değil, doğrudan toprak sorunu olması nedeniyle iki ülkenin I. Dünya Savaşı'ndan sonra karşı karşıya kaldığı en büyük kriz olarak nitelendirmiştir.¹²⁵³ Üzerinde insanın yaşayamayacağı kadar küçük iki kayalığın iki ülkeyi çatışmanın eşiğine getirdiği süreç pek çoklarınca anlaşılmaz, tuhaf, hatta gülünç bulunurken,¹²⁵⁴ eski Sahil Güvenlik Komutanı emekli Koramiral Can Erenoğlu'nun görüşleri, sorunun özünü bütün çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır: "Denizde su üstünde bir nokta kadar kayalık bile karasuları dikkate alındığında, 388 kilometre karelik bir egemenlik alanı oluşturacaktır.¹²⁵⁵ Dolayısıyla bu adacık ve kayalıkların her biri büyük önem

¹²⁵² Şihmantepe, "Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı...".

¹²⁵³ Tsimas, a.g.e.

¹²⁵⁴ Bill Clinton ABD'nin arabulucuk yaptığı 31 Ocak 1996 gecesini için "Orta Doğu, Bosna veya Kuzey İrlanda'da barış yapmayı başarabilmiş olsam da olmasam da, en azından birkaç Ege koyununu kurtarmış olduğum düşüncesiyle gülmekten kendimi alamıyordum." demektedir. Clinton, a.g.e.

¹²⁵⁵ Saygı Öztürk, "Yunanistan, Ege'yi kendi gölü yapıyor", *Sözcü*, 27 Şubat 2017.

taşımaktadır. Sayılarının 1800 civarında¹²⁵⁶ olduğu düşünüldüğünde konunun boyutu ortaya çıkmaktadır.

Kardak Kayalıkları krizi, “Ege’de çok sayıda ‘ihtilaf konusu’, yani ‘aidiyeti/egemenliği tartışmalı’ ada, adacık ve kayalık olduğunu gözler önüne sermiştir.¹²⁵⁷ Şule Kut’a göre Türkiye açısından krizin en önemli yanı, Ege’nin tamamındaki adasal statükoyu Lozan’dan bu yana ilk kez sorgulamış ve yine ilk kez üçüncü tarafı çözümleri dışlamayacağını ilan etmiş olmasıdır. Gerçekten bu krize kadar binlerce “Yunan” adasının hangisinin gerçekten Yunanistan’a ait olduğunu sorgulamamış olan Türkiye, ilk kez Kardak kayalıkları vesilesiyle Ege’de “gri bölgeler” tezini ortaya atmış, daha sonra da Gavdos krizinde “egemenliği tartışmalı adalar” sorununu tekrar gündeme getirmiştir.¹²⁵⁸ Kardak kriziyle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri, son derece hızlı bir çalışmayla antlaşmalarda yer almayan adacık ve kayalıkların envanterini çıkararak “gri alanlar” tezinin hukuki-siyasi temelini oluşturmuştur. Terim ile Ege’de henüz aidiyeti saptanmamış adacıklar bulunduğu, dolayısıyla Yunanistan’ın hak iddia ettiği bazı yerlerin aslında ona ait olmadığı kastedilmektedir.¹²⁵⁹ Yunanistan, kıta sahanlığının sınırlandırılmasını komşusu ile arasında Ege’ye ilişkin tek farklılık olarak kabul ederken Türkiye, hava sahası -6 mil olarak kabul etmektedir.-, Atina FIR’ı, Ege adalarının askersizleştirilmesinin yanı sıra İmia krizi ile birlikte bazı adacıkların rejimine ilişkin “gri bölgeler” konusunu da ileri sürmeye başlamıştır.¹²⁶⁰ Böylece konu, 1974 Kıbrıs olayları sonrasında öne çıkan Ege’deki Türk-Yunan anlaşmazlıklarının önemli bir parçası haline gelmiştir.

Kardak Krizi meselesinde tarafların hukuki tezlerini dayandırdıkları dört temel belge bulunmaktadır: Bunlar, Lozan Barış Antlaşması, 4 Ocak 1932 Tarihli

¹²⁵⁶ T.C. Deniz K.K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı’nın yaptığı çalışmalar uyarınca bu rakam verilmektedir. Ali Kurumahmut’tan aktaran Kut, “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, s. 254.

¹²⁵⁷ Şihmantepe, “Ege Denizi’nde Egemenliği Tartışmalı...”; Çağrı Erhan, “Ege Adaları”, *Türkiye*, 22.10.2017.

¹²⁵⁸ Kut, “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, s. 254, 259.

¹²⁵⁹ Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası:...*, Cilt II, s. 106. s. 466.

¹²⁶⁰ “İmia: To hroniko tes krises”.

Türkiye ile İtalya Arasındaki Ankara Sözleşmesi ve Mektup Teatisi ve 28 Aralık 1932 Tarihli Belge ile 1947 Paris Barış Antlaşmasıdır.¹²⁶¹ Aslında iki taraf da hukuki argümanlarını bu belgelere dayandırmakta ancak aralarında büyük yorum farklılıkları bulunmakta, anlaşmazlık da buradan kaynaklanmaktadır.

Yunan resmi tezi, anılan belgelerin tamamı uyarınca Yunanistan'ın kayalıklar üzerinde egemenlik hakkı bulunduğu, bunun 1947'den itibaren İmia üzerinde egemenliğin pratik, barışçıl ve sürekli olarak uygulanması ile de desteklendiği biçimindedir. Üstelik Türkiye, 1995-1996 krizine kadar bu hakka meydan okumamıştır.¹²⁶²

Türk resmi tezine göre ise “Türkiye, uluslararası alanda geçerliliği olan enstrümanlarla açık bir biçimde Yunanistan'a bırakılmış olan adalar, adacıklar ya da bu tür formasyonlar üzerinde herhangi bir hak iddia etmemektedir. Ancak Ege Denizi'nde egemenliği açık olarak Yunanistan'a bırakılmayan birçok adacık ve coğrafi formasyon olduğu da tartışmasız bir gerçektir. Bu tartışmalı coğrafi formasyonlardan bazıları Türkiye'nin Ege Denizi sahillerine çok yakındır. Aslında bu mesele, iki ülke arasındaki deniz sınırlarının belirlenmesinin önündeki engellerden biridir.”¹²⁶³

¹²⁶¹ Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler”, s. 466-467.; Ioannou, a.g.m.; Söz konusu belgeler ve her iki tarafın hukuki argümanlarının ayrıntılı olarak incelendiği bazı kaynaklar için ayrıca bkz; Şihmantepe, “Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı...”; Alper Ferudun, “Ege'de, Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2009.; Berat Lale Akkutay, “Ege Karasuları Sınırlandırmasında Adaların Etkisinin Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi”, *TAAD*, Yıl:9, Sayı:33 (Ocak 2018), s. 193-209.; Fuat Aksu, “Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Egemenliği Antlaşmalarla Yunanistan'a Devredilmemiş Ada, Adacıklar Ve Kayalıklar Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri*, 18 Nisan 2018, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/egemenligi-antlasmalarla-yunanistan-a-devredilmemis-ada-adac-klar-ve-kayal-klar-sorunu>, Erişim: 25 Nisan 2020.; Dolunay Özbek, *The Nature Of The Aegean Sea Disputes And Its Effect On The Possible Means Of Settlement*, *Proceedings Of The International Conference On The Turkish-Greek Relations Issues, Solutions, Prospects, March 9th , 2006 Auditorium*, Ed: Fuat Aksu, Foundation For Middle east and Balkan Studies OBİV, İstanbul, p. 65-74.

¹²⁶² Ayrıntılı bilgi için Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesine bakılabilir. “Tourkikes diekdikeseis, *Ellenike Demokratia Upourgeio Eksoterikon*, 14 İouniou 2018, <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/tourkikes-diekdikeseis.html>, Erişim: 25 Nisan 2020.

¹²⁶³ “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, Erişim: 25 Nisan 2020.

Temel hukuki belgelere ilaveten bazı haritaların varlığı, oldukça aydınlatıcıdır. Yunanistan çeşitli resmi haritalarda Kardak Kayalıklarının Yunan toprağı olarak gösterildiğini belirtirken, Türkiye de bazı devletlerde yayımlanan haritalara dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, 27 Ocak 1996'da Amerikan Savunma Harita Kurumu tarafından yayımlanan ve Kardak Kayalıkları'nı "egemenliği belirlenmemiş (sovereignty undetermined)" ifadesi ile gösteren haritadır.¹²⁶⁴ Tek başına bu harita bile özellikle tarihi itibariyle çok dikkat çekici olup, ara bulucu rolüyle krizin üçüncü tarafı olan ülkeye ait bir resmi belge olması itibariyle özel bir önem arz etmektedir.

İki küçük kaya parçasının etrafında koparılan gürültü elbette buz dağının görünen kısmıdır. Ege'deki egemenliği devredilmemiş adaların, yani "gri bölgelerin" karasuları, Ege'nin yaklaşık yüzde beşini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu formasyonların egemenliğine sahip olan ülke, karasularının ve bunların üzerindeki hava sahasının üzerindeki hâkimiyetini de tescil edecektir. Bunların karasularının Türkiye'nin kıta sahanlığına giriyor olması, bu sorunu da doğrudan etkileyecektir. Ayrıca Yunanistan'ın hedefi, yalnızca karasularını 12 mile çıkarmak değil, Ege kıta sahanlığının kıyıdaş iki ülkenin ana kıtaları arasında sınırlandırılması yerine, Doğu Ege'deki Türk kıyılarına yakın Yunan adalarıyla Anadolu sahilleri arasında ortay hattın sınır çizgisi olarak kabul edilmesidir. Bunun anlamı, Ege kıta sahanlığının % 97'sinin Yunanistan'a ait olmasıdır.¹²⁶⁵ Kısacası ada, adacık ve kayalıklar, iki ülke arasında Ege'de yaşanan anlaşmazlıkların tamamının merkezinde yer almaktadır.

¹²⁶⁴ Bunlardan biri, Paris Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra bölgedeki adaları Yunanistan'a devretmeden önce bir süre elinde tutan İngiltere'de, Ordu Harita Servisi ve Mühendisler Kurulu tarafından 1951'de yayımlanan haritadır. Burada Kardak Kayalıkları ve benzer durumdaki adacık ve kayalıkların Türkiye'nin deniz sınırı içerisinde gösterildiği belirtilmektedir. Yine İngiltere'de Eylül 1993'te Imray Tetra tarafından yayımlanan ve "Yunan haritaları temel alınarak ve Yunan Hidrografik Dairesi'nin izniyle" ibaresi taşıyan haritada da Kardak Kayalıklarının Türkiye'nin deniz sınırı içerisinde gösterildiği ifade edilmektedir. Çeşitli kaynaklardan aktaran Erdem Denk, *Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku / Diaouyu Adaları Örnekleri*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No:24, Ankara, 1999, s. 95-96.

¹²⁶⁵ Ali Kurumahmut'tan aktaran Sait Yılmaz, "Ege Denizi Her An Isınabilir", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 13 Ocak 2013, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/ege-denizi-her-an-isinabilir>, Erişim: 25 Nisan 2020.

4.4.5.4.2. Krizin Sonuçları

Kardak krizinin göze ilk çarpan sonucu, Yunanistan'ın böyle bir krize ne denli hazırlıksız olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. İlk başta Kayalığa asker çıkararak krizi dönüşü olmayan noktaya getirmiştir. Görünüşe bakılırsa bu eyleminin bir karşılığı olacağını yeterince hesaplamamıştır. Bölgede büyük askerî varlık konuşlandırırken hemen bitişikteki kayalığı boş bırakması ise en hafif deyimle vahim bir stratejik hatadır. Yunanistan öncelikle bölgedeki onlarca savaş gemisi, denizaltı, uçak ve helikopterine karşın Türk komandoların, askerlerinin bulunduğu kayalıktan yalnızca 325 m. mesafede bulunan diğer kayalığa çıkmasını engelleyememiştir. Üstelik bunun bilgisini Ankara'daki Basın Müşaviri aracılığıyla Türk televizyonundan öğrenmiştir. Teyit ise ancak saatler sonra ABD'li yetkililerden alınabilmiştir. Haberi makul bir sürede teyit edemeyen Yunanistan, bu esnada ABD'nin yürüttüğü mekik diplomasisi çerçevesinde durumdan tamamen habersiz bir şekilde farklı şartları müzakere etmektedir. Sonuç olarak kayalıklara asker çıkardığında yapmış olduğu kuvvet kullanmaktan çekinmeyeceğine ilişkin açıklamasını gerçekleştiremeyeceğini anlayarak geri adım atmıştır. Bu durum Yunanistan tarihinde kriz yönetimi ve güvenlik zafiyetinde yaşanan trajik bir zirve olarak yerini almıştır. Kardak, Yunan kolektif belleğinde 1974 Kıbrıs olaylarından sonra ikinci büyük travmadır. Zira Yunanlara göre İmia Yunan toprağıdır ve topraklarına düşman asker çıkararak Yunan bayrağını indirmiş, kendi bayrağını dikmiştir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos'un 15 yıl sonra krizden, "Askerî açıdan ağır bir yenilgi idi." şeklinde bahsetmesi,¹²⁶⁶ başarısızlığın açık itirafıdır. Siyaseten de ağır bir yenilgi olduğu ise, Başbakan Kostas Semites'in 31 Ocak 1996'da krizden hemen bir kaç saat sonra Parlamento kürsüsünden "Girişimleri ve yardımları için ABD hükûmetine teşekkür etmek istiyorum."¹²⁶⁷ dediği an, zaten ilan edilmiştir. Krizin çok tartışılan bir diğer yönü ise medyanın rolü olmuştur.

¹²⁶⁶ Kırbağı, a.g.m.

¹²⁶⁷ "Ο Semites euhareistei tous Amerikanous", 31 İanouariou 1996, https://www.youtube.com/watch?v=sb_4YWQKt_0, Erişim: 25 Nisan 2020.

Süreç boyunca Türklerin filleri, Yunan medyası tarafından doğrudan savaş terminolojisi kullanılarak aktarılmıştır. Yunan ve Türk medya organları, krizin ikinci aşamasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kayalıklar üzerindeki Yunan-Türk anlaşmazlığında medya, "aldatıcı bir mercekle" olmuştur. İlk aşamada olduğu gibi bir çatışma yaratmamışlar ancak her bir unsurun, devletin ve bireyin farklı motivasyonlarını analiz etmeye çalışmadan "öteki"nin her eylemini şeytanlaştırmışlardır. Aynı zamanda farklı hukuki yorumlar olduğunda, kamuoyunda ülkelerinin mutlak bir biçimde haklı olduğu temelinde bir anlayış oluşturmuşlardır.¹²⁶⁸ Bu krizde medya da iyi sınav vermeyenler safında yerini almıştır.

Buna karşılık Türkiye, Kardak krizi sürecinde zorlayıcı diplomasi stratejisini uygulamıştır. Türkiye krizi diplomatik girişimler ile sonlandırmaya çalışırken Yunanistan'ın askerî güç kullanması, krizi zirveye taşımıştır. Türkiye bu noktadan itibaren savunmacı kriz yönetim stratejisi ekseninde zorlayıcı diplomasi özelliğini kullanmıştır. Şihmantepe'ye göre "Zorlayıcı diplomasi, karşı tarafı, uyguladığı tecavüzkâr davranıştan vazgeçmeye ya da eylemlerini geri almaya (ya da örneğin işgal ettiği topraklardan vazgeçmeye) ikna etmek için güç kullanım tehdidi veya sınırlı güç kullanımını içerir. Gücün kaba kullanımıyla düşmanın püskürtülmesinin aksine, zorlayıcı diplomasi, düşmanın geri adım atmasını sağlamak için güç kullanım tehdidini (muhtemelen de oldukça sınırlı kuvvet kullanımı örneğini) öne çıkarır." Türkiye ikinci kayalığa asker çıkararak bu stratejiyi son derece başarılı bir biçimde uygulamıştır. Menfaatlerini koruma kararlılığını gösterdiği gibi gerçekleştirdiği başarılı askerî harekâtla bu konudaki yetkinliğini de gözler önüne sermiştir.¹²⁶⁹ Böylece Türkiye, Silahlı Kuvvetlerinin, Kayalığa çıkan 12 askerinin şahsında görünür olan hem savaşa hazırlıklılık hem de stratejik ve operasyonel kabiliyetini silah kullanmadan ortaya koymuştur.

¹²⁶⁸ Athanasios Manis, "The Role of Media in the Imia/Kardak Crisis: The Importance of Media Influence and Its Limitations?", In conference: 4th Hellenic Observatory PhD Symposium on Contemporary Greece Hellenic Observatory, LSE, June 2009, UK, pp. 1-16.

¹²⁶⁹ Aydın Şihmantepe, "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi", Güvenlik Stratejileri, Yıl: 2013, Cilt: 9, Sayı: 17, s. 144-145.

Ancak en önemlisi, Türkiye ve Yunanistan arasında bir savaşın çıkmasının imkânsız olmadığı gibi çok zor da olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye askerî gücünün üstünlüğünü pratikte test eder, koruması gerektiğine bir kez daha ikna olurken Yunanistan, askerî gücünü ve kabiliyetini artırması gerektiğini görmüştür. Kriz, iki ülke arasında var olan güvensizliği ve olumsuz yargıları daha da pekiştirmiştir.

Krizin çalışmamız açısından en önemli sonuçlarından biri de Andreas Papandreou'nun süreç devam ederken gelen istifasıdır. Birkaç ay sonra hayatını kaybeden Papandreou'nun siyasi hayatına son noktayı koyan bu istifa, Yunanistan'da bir devrin sonu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda çalışma dönemimizi de sonlandıran bu olay, Türk-Yunan ilişkileri tarihinde çok önemli bir yeri olan bir dönemin sonuna da işaret etmektedir.

SONUÇ

Yunanistan'da 1974'de, yaklaşık otuz yıllık sınırlı bir demokratik rejim ve yedi yıllık bir diktatörlükten sonra demokrasiye gerçek bir geçiş başlatılmıştır. Albaylar cuntasının düşmesi ve Metapolitefsi ile eski yapılar ve alışkanlıklardan kademeli ancak istikrarlı bir şekilde uzaklaşmış, Yunan pratiğinde eş görülmemiş niteliklere sahip demokratik bir rejim ve yeni bir parti sistemine doğru yol alınmıştır. Bütün bu gelişmelerin doğrudan etkilediği siyasi partiler bu sürecin aynı zamanda taşıyıcıları olurken PASOK, bugünkü Yunan parti sistemi üzerinde modernize edici bir etkide bulunmuştur.

Demokrasiye geçiş, ülkenin genel siyaseti için olduğu kadar Yunan solu için de bir dönüm noktasıdır. Bir yandan Panhellenik Sosyalist Hareket kurulurken, diğer yandan komünist köken ve yönelimli partiler yasallaştırılmıştır. Böylece sol için hem sosyal demokrat hem de komünist formda özgürce gelişme şansı doğmuştur. Andreas Papandreou tarafından Eylül 1974'de sürecin hemen başında kurulan PASOK, kısa bir süre içinde cunta sonrası Yunan siyasetinin baş aktörlerinden birisi olmuştur.

Siyasi yaşama "sosyalist" terimini getiren PASOK, Avrupa'nın o zamanki sosyal demokrat partilerinden farklı bir merkez sol parti olarak ortaya çıkmıştır. Ona ilişkin görüşler, modern merkezden (eski Merkez Birliğinin devamı) Yunanistan'a özgü bir sosyal demokrasi veya popülist bir parti prototipi olduğuna kadar geniş bir yelpaze oluştururken, bazıları için bunların tamamıdır. PASOK ise kendisini radikal, sosyalist ve halkçı bir parti olarak nitelendirmiş, hem eski merkezden hem de geleneksel komünist soldan tamamen farklı bir parti olduğunu ileri sürmüştür.

Andreas Papandreou'nun iddialarına karşın cunta öncesinin merkez solu ve askerî rejime karşı direniş mücadelesinin unsurlarını barındıran PASOK, kısmen yeni bir partidir. Bununla birlikte emekleme aşamasındaki Yunan demokrasisinin siyaset sahnesine Kuruluş Bildirgesinden başlayan radikal bir söylemle girmesi,

siyasi ve ideolojik prensiplerinin yanı sıra kitle örgütü yapılarının geliştirilmesine vurgusu ve vaatleriyle diğer siyasi partilerden farklılaşmıştır. Hedeflerini “ulusal bağımsızlık”, “halkın egemenliği”, “toplumsal özgürlük” ve bağımsız, demokratik ve sosyalist bir Yunanistan için “demokratik süreç” olarak formüle etmiştir. Bunları gerçekleştirebilmek için Yunan ekonomisinin kilit endüstrilerinin ve sektörlerinin devletleştirilmesi vaadi, ülkenin siyasi, askerî ve ekonomik bloklardan çıkmasını hedefleyen NATO ve Avrupa karşıtı söylemi ile PASOK, yeni bir partidir.

Partinin kuruluşundan hemen sonra Metapolitefsi'nin radikalizminden yararlanarak girdiği ilk seçimlerde elde ettiği yüzde 13,6'lık sonuç, genellikle zayıf bir performans olarak değerlendirilmektedir. Oysa sadece 2,5 ay önce kurulduğu ve bir örgütünün bile olmadığı düşünüldüğünde, Parlamentoda üçüncü parti olması önemli bir başarıdır. Böylesine olağanüstü bir dönemde Yunan seçmenin öncelikle istikrarı ve parlamenter demokrasinin sağlanmasını tercih ettiği açıktır.

1977 seçimlerinde halk desteğini iki katına (yüzde 25,3) çıkararak ana muhalefet konumuna yükselmesi ise dikkat çekici bir başarıdır. Papandreou, 1975-77 arasındaki iki yıllık ilk dönemde Metapolitefsi'nin radikalizminden uzaklaşarak değişmekte olan siyasi ortamı doğru okumuştur. Parti içi çatışmalar sonucunda iç muhalefeti ortadan kaldırmış, Hareketin kitlesel bir partiye dönüştürülmesinin temellerini atmıştır. Örgüt yapısında hala sorunlar yaşıyor olsa da PASOK, Papandreou'nun karizmatik liderliğinin de etkisiyle ülkenin siyasi zeminindeki konumunu yavaş yavaş pekiştirmiştir. Parti, genel “değişim” sözü vererek hazırladığı güvenli ama en önemlisi iktidara hızla götürebilecek stratejinin sonucunu Ekim 1981 seçimlerinde almış, oldukça kısa süren iktidara yolcuğunu tamamlamıştır.

Andreas Papandreou'nun partisinin “PASOK”laşma yönündeki seyri, 1974'te sosyalist bir kitle partisi olarak kurulmasıyla başlayan uzun bir örgütsel ve ideolojik dönüşüm sürecinin sonucudur. Süreç Partinin, Komünist solun İç

Savaş'taki yenilgisinden itibaren yoğun bir biçimde yaşanan halk katmanlarının siyasi temsilindeki boşluktan yararlanmasıyla başlamıştır.

1974-1981 döneminde PASOK, bir yandan komünist sol ile rekabet edebilecek konumda “anti-kapitalist” ve “anti-empyralist”, diğer yandan geleneksel merkez iddiasına sahip olabilecek bir konumda “demokratik”, “modernleştirici” ve “sağ karşıtı” bir partidir. PASOK’un “merkez” ve “sol” cephelerini seçimler için etkili bir biçimde birleştiren faktör ise “sağ karşıtı” söylem ve ideolojidir.

PASOK ilk döneminde kendisini o zamanki geleneksel sol, sosyal demokrasi, Avrupa komünizmi ve “mevcut sosyalizmin” bütün akımlarından farklılaştıran bir “anti-kapitalist” program¹²⁷⁰ çerçevesinde hareket etmiştir. Yeni toplumsal hareketler ve Metapolitefsi'nin ilk dönem siyasi mücadelesini birleştirdiği bu görünümü ile geleneksel solu kuşatmış, mevcut sağ-sol bölünmesinde sağ karşıtı kampın öncülüğünü üstlenmiştir. “Öz örgütlenme” süreci ile geleneksel solun bürokrasisinden uzaklaşmış ve yeni bir tür “kitle partisi” oluşturmuştur.

Hareket, devamında uyguladığı “merkezkaç merkezizetçilik” stratejisi¹²⁷¹ ile merkeze doğru ilerlemiştir. Merkezin tarihsel devamı olduğu iddiasındaki Demokratik Merkez Birliğinin 1977 seçimlerindeki yenilgisiyle aynı seçmen kitlesine hitap ettiği rakibinden kurtulan PASOK, merkeze doğru genişlemiştir. Parti bu dönem boyunca tarihsel merkezin bir devamıdır ve komünist soldan daha dinamik, daha yenilikçidir. Anti-kapitalist söylemini, siyasi merkezin tarihsel simgeleriyle birleştirmekte son derece başarılı olduğunu kanıtlamıştır. İktidar yolculuğunun bu son aşamasını iktidarda olduğu dönemde de uygulamıştır ki, başarısının önemli unsurlarından biridir.

Yola sosyalist bir parti olarak çıkan PASOK, özellikle 1977'den sonra Marksist ve maksimalist hedeflere atıfta bulunmaktan giderek kaçınmış, başlangıçtaki

¹²⁷⁰ Vasiles Asemakopoulos, Hrusanthos Tasses, “Ermeneutike semeia gia te Diakerukse tes 3es Septemvre”, *E Efemerida ton Suntakton*, 03 Septemvriou 2018.

¹²⁷¹ Gerasimos Moshonas, “E diairetike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)”, *E ellenike politike kouloura semera*, N. Demertzes (epim), Athena, Odusseas, 1995, s. 175-179.

tezlerini önemli ölçüde terk etmiştir. 1978'de kabul ettiği Ulusal Halkçı Birlik stratejisi ile sınıfsal referansları azalmış, “ayrıcalıklı olmayanların” sosyal ittifakına vurgu ile bütün kesimleri kucaklama anlayışı belirginleşmiştir. Bu da PASOK’a, iktidara giden yolu açmıştır.

İktidardaki PASOK’un çelişkileri açıktır: bir yandan kapitalizm karşıtı bir parti programı, diğer yandan “ılımlı” bir siyasi çizgi söz konusudur. Bu siyasi çizgi, yavaş yavaş Partinin diğer özellikleriyle çelişmeye başlamıştır. Bunun en görünür sonucu bir örgütlenme biçimi ve temsil ilişkisi olarak öz-örgütlenme dinamikleri ve felsefesi ile bağlantısını giderek kesmesi ve kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermeye başlayan bir örgütsel mekanizmanın yapılandırılmasıdır. Partinin siyasi çizgisi ve programı, stratejisi ve taktiği arasındaki kopukluk, onun sosyal demokrat profilinin temelini oluşturmuştur.

Sonuç olarak Kapitalist sistemle özdeşleştikleri gerekçesiyle Avrupalı sosyal demokrat partilere şiddetli eleştiriler yönelten PASOK, iktidarda bulunduğu 1980’ler boyunca tipik bir sosyal demokrat parti haline gelmiştir. Başlangıçtaki hedefi bu olmasa da programları, bildirgeleri, söylemleri ve icraatları arasında giderek büyüyen mesafe sorununu, tercihini sosyal demokrat bir yönetimden yana kullanarak çözmüştür.

İktidardaki PASOK, ilk iki döneminde yani 1989’a kadar radikal söylemini şüphesiz kısmen korumuştur. Ancak ilk siyasi profili ile net bir tezat oluşturmasına karşın bu söylem artık milliyetçi tonlar içermektedir. Meselenin özü, Papandreou'nun iktidar partisinin bir yandan devlet yönetiminin yapısal kısıtlamaları ve gereksinimleri diğer yandan kamuoyunun beklenti ve talepleriyle karşı karşıya bulunmasıdır. Sonuç olarak Parti, bunları göz önünde bulundurmamak ve orijinal siyasi planlarından büyük ölçüde ödün vermek zorunda kalmıştır.

PASOK’un iktidara alışılmadık bir biçimde hızlı ulaşmasının nedenleri ve siyasi yelpazenin neresinde yer aldığı hususlarının yanı sıra popülist bir parti olup

olmadığı da Yunanistan'da güçlü bir tartışmanın konusudur. Ülkede 1970'lerin sonlarında başlayan popülizm tartışması, PASOK'un yükselişi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Yunanistan'da siyasi söz varlığına bu yıllarda girmiş olan popülizm kavramı daha çok rakibi dışlamak için olumsuz anlamda, özellikle de rakipleri tarafından PASOK için kullanılmıştır. PASOK ve popülizm arasındaki olumsuz ilişki siyaset ile sınırlı olmayıp, akademik düzeyde de yaygın kabul görmüştür. Buna göre PASOK, Yunanistan'da popülizmin baş temsilcisi olduğu gibi savaş sonrası Avrupa'sında iktidara gelen ilk popülist partidir ve en başarılı popülizm vakasıdır. Onun başarıları, sistemin diğer büyük partisi Yeni Demokrasiyi de etkilemiş ve popülizm bütün siyasi sisteme nüfuz etmiştir.

Bununla birlikte Yunan siyasetindeki olumsuz anlamından ve nedenlerinden bağımsız olarak PASOK, popülizmi özel bir siyasi kimlik yaratmak ve seçmen kitlesini harekete geçirmek için kullanmıştır. Andreas Papandreou'nun özel anlatımında karşılık bulan bu kimlik, dünyanın ikili karşıtlıklara bölünmüş olarak yorumlanması ve farklılıkların "halk" gibi kolektif toplumsal bilinci olan tek bir birimde birleştirilmesi ile oluşmuştur. "Ayrıcalıkları olmayanlar" şeklinde nitelendirdiği kesimlerin de toplumsal özne olarak kabulü ile bu gruptaki toplumsal aidiyet duygusunu geliştirmiş, sosyal ve siyasi alandaki farklılıkları gidermek suretiyle kitlesel bir hareket yaratabilmiştir. Böylece PASOK, kuşkusuz bir hitabet ustası olan karizmatik lideri Papandreou'nun popülist taktiği sayesinde destekçileriyle dolaysız bir ilişki geliştirdiği gibi gerçekte kendisinin körüklediği popülist duyguları el altından yönetmiştir.

PASOK hükûmetinin ilk dönem uygulamaları üç ana eksen üzerinde şekillenmiştir. Bunlar temsil kurumlarının genişletilmesi; hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve refah devletinin geliştirilmesidir. Bu doğrultuda 40 yıllık beklentiler üzerinde yoğunlaşan bir dizi yasal düzenleme yapılmış, PASOK öncelikle geçmişin ideolojik ve sosyal bölünmelerinin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Ülke yeniden biçimlendirilirken özgürlük, bireysel ve sosyal hakların korunmasına yönelik yasal düzenleme ve reformlara öncelik verilmiştir. O dönemin toplum ve siyaset yapısı için tabu olan cinsiyet eşitliği konusunda

atılan adımlar, toplumsal sahneyi altüst etmiştir. Bütün direniş örgütlerinin resmi olarak tanınması, İç Savaş mültecilerinin ülkeye geri dönüşünün kolaylaştırılması gibi uygulamalar, yepyeni bir sosyal ve siyasi iklim yaratmıştır. PASOK, kendisini iktidara taşıyan temel slogan olan "değişimin" modern bir ülkeye geçiş vizyonunu gerçekleştirme yönünde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Üstelik bunlar, son 40 yılda yapılmayan değişikliklerdir.

PASOK yönetiminin 1981'den 1985'e kadar olan ilk aşamasının baskın özelliği kurumsal değişim arzusu ve genel bir sosyal arz eğilimi iken, ikinci hükümet döneminde bir yavaşlama gözlenmektedir. 1986 yılında gerçekleştirilen Anayasa revizyonu bu dönemin en önemli icraatıdır. Devlet yönetimi artık başbakan merkezlidir ve parlamentonun rolü güçlendirilmiştir. Buna karşılık ilk dönemdeki ödenek ve diğer sosyal politika biçimlerini aynı oranda sürdüremeyen PASOK, kendi parti yönetici ve üyelerinin bile sert tepkisine neden olan sıkı bir tasarruf programı başlatmıştır.

Andreas Papandreou iktidara gelir gelmez önceki hükümetin uygulamaları ve uluslararası ekonomik iklimin olumsuz etkilerine ve bunların hareket alanını kısıtladığına vurgu yapmıştır. Akademik kariyeri boyunca Marksist önerileri olmayan Papandreou, iktidara geldiğinde bir dizi neo-Keynesyen önlemi uygulamaya koymuştur. PASOK iktidarı ile birlikte Yunanistan'daki siyasi yaşam daha liberal hale gelmiş ancak ekonomi alanında radikal değişiklikler yaşanmamıştır. Ekonominin kilit sektörlerinin kamulaştırılması son derece sınırlı kalmıştır. Az gelişmişlik, yapısal ekonomik açıklar ve enflasyon, düşük büyüme oranları, kamu borçları ve ödemeler dengesindeki açıklar gibi gerçek sorunlar, hükümetin büyük yapısal reformları gerçekleştirmesinin önünde engel yaratmıştır.

Kamulaştırmalar ve kurumsal değişim gibi önemli müdahale önlemlerinin eşlik ettiği ilk dönem çok önemlidir. Büyük ücret artışları, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve marjinalleşmiş bütün grupların bir vizyonla topluma entegre edilmesine katkıda bulunmuştur. Papandreou'nun insanları birleştirmeyi

başardığı bu dönem sosyal adalet boyutuyla oldukça başarılıdır. Ancak ücret ve maaşların yanı sıra emekli sayısındaki yükselişin de katkıda bulunduğu yatırıma dayanmayan kamu harcamaları artışı, kamu gelirlerindeki artışı fazlasıyla aşmıştır. Artan mali açıklar ve yüksek enflasyon, ikinci Papandreou hükûmetini Ekim 1985'te Avrupa Komisyonuna sunulan bir istikrar programını uygulamaya koymak zorunda bırakmıştır. Program aynı zamanda PASOK'un 1985 Haziran'ındaki ikinci seçim zaferinden sonra dört yıllık bir sürünceme döneminin sonuna gelinerek Yunanistan'ın Avrupa yöneliminin tamamlanması anlamına gelmiştir. Andreas Papandreou hükûmeti artık ülkenin AET içindeki varlığını kabul etmiştir.

İstikrar program ile drahminin değeri yüzde 15 oranında düşürülürken, kamu harcamaları azaltılmış ve nominal ücret artışlarına yasal kısıtlama getirilmiştir ki bu, satın alma gücünde düşüş anlamına gelmektedir. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş bu programa yardımcı olmuş ve ekonomik göstergelerde önemli ölçüde iyileşme sağlanmıştır ancak 1987'den sonra terk edilmiştir. Böylece 1985 seçimlerinden sonra genel olarak devlet harcamalarını baskı altında tutma ve ekonomiyi dengeleme çabası ile elde edilen faydaların çoğu, 1988'de ve 1989 seçimlerine kadar genişletici bir gelir ve maliye politikası uygulanarak kaybedilmiştir. Cari açık 1989 yılında GSYİH'nin yüzde 4,7'sine, kamu borcu ise yüzde 70'ine ulaşmıştır.

Bütün bu uygulamaların ardında yatan çok önemli bir husus, PASOK iktidarı ile patronaj politikaları ve kayırmacılığın sıçrama yapması ve geleneksel klientalizmin siyaset mekanizması içinde bütün ağırlığıyla yer almasıdır. Diğer ucunu Yeni Demokrasinin oluşturduğu iki partili bir sistemde kutuplaşmış rekabet patronaj madalyonunun yalnızca bir yüzü iken, diğer yüzü devletçilik yani devletin kamusal yaşamın bütün alanlarında genişlemesidir. Böylece PASOK hükûmetleri ile hem kamu kesimi genişlemiş hem de memuriyetlerin büyük bir çoğunluğunun parti atamalarıyla doldurulması sonucunda devlet esas itibariyle Partiye bağlı kılınmıştır. Her ne kadar patronaj 1974'te demokrasiye

geçişten itibaren Yunan siyasetinin kalıcı bir özelliği olsa da, özellikle PASOK iktidarları ile 1980'lerde belirginleşmiştir.

PASOK'un ikinci iktidar dönemine damgasını vuran ve Koskotas skandalı ile zirveye ulaşan mali ve siyasi skandallar ise bütün iktidar uygulamalarının ağırlığıyla birleşerek 1989-1990 seçimlerinin kaybedilmesine yol açmıştır. PASOK bakanlarının yargılanarak hapse mahkûm edildiği süreçte Başbakan Andreas Papandreou da Özel Mahkemede yargılanmış, sonuçta aklanmış olsa da 1989-1992 arasındaki üç yıllık dönem tarihe "Kirli '89" olarak geçmiştir. Böylece başlarda çok da büyük boyutlarda olmayan yolsuzluk, gittikçe yayılarak günlük yaşamın baskın bir unsuru haline gelmiş Yunan halkı, sağ tarafından yaratılmış olsa da Papandreou'nun devasa hale getirdiği devasa klientalist devlete uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

Dış politika, Andreas Papandreou'nun siyasi hareketinin en önemli bileşenlerindedir. PASOK'un bu alandaki tezleri Partinin fizyonomisinin oluşumunda kritik bir rol oynamış, kuruluşundan itibaren diğer siyasi güçlerden, özellikle de iktidardaki Yeni Demokrasi Partisinden farklılaşmasını sağlamıştır.

Papandreou'nun Batı eleştirisi Yunan kamuoyunun uğradığı hayal kırıklığının ifadesi olmuştur. Sol kökenleri nedeniyle kamu hayatından dışlananlar kadar, Kıbrıs felaketi sonrasında sarsılan Yunan benlik duygularını okşadığı için geleneksel milliyetçilerin de onayını almıştır. Dünyanın güçlü devletleri karşısındaki bu bağımsızlık tezahürü Yunan halkının önemli bir kesiminde heyecan yaratırken PASOK'un iktidara gelmesi NATO, AET ayrıca Türkiye'de güçlü endişelere neden olmuştur.

Andreas Papandreou'nun askeri diktatörlük sırasında sürgündeyken kurduğu PAK'ın, cuntaya ve onun ABD'li destekçilerine karşı mücadele hedefi, PASOK'un dış politikasının ilk fikirlerindedir. Yunanistan'ı başta ABD olmak üzere büyük güçlerin kontrolünden kurtarmak ve bağımsız kılmak yönündeki ilk dış yönelimleri, Partinin 3 Eylül 1974 tarihli Kuruluş Bildirgesinin temel dört

hedefinden “ulusal bağımsızlığı tesis etmek” şeklindeki ilkinde ifadesini bulmuştur.

Albaylar Cuntasının ABD ve NATO tarafından desteklendiği kanaati, Yunan halkında 1950'lerin ortalarında patlak veren Kıbrıs krizinden itibaren güçlenmeye başlayan Batı karşıtı düşünceleri yükselmiştir. Kışkırttığı Kıbrıs olayları sonucunda cuntanın çöküşü ve Yunanistan'ın tepki olarak NATO'nun askeri kanadından çekilmesi ise toplumda radikal bir ideolojik değişim için elverişli zemini yaratmıştır. 1974 yazında ülkede Batı karşıtı, aşırı milliyetçi, izolasyonist ve yabancı düşmanlığı yüklü bir iklim hâkimdir ve PASOK, bu iklimin temsilcisi olmuştur.

PASOK'a göre Yunanistan NATO'nun askeri ve siyasi kanatlarından çekilmeli ve Pentagon'un Yunanistan'ı bir üs haline getirmesine izin veren bütün ikili anlaşmalar iptal edilmelidir. Yunanistan, başka bir İttifak üyesi ülke tarafından (Türkiye) tehdit edilen tek NATO üyesi ülkedir. Dolayısıyla İttifak, Yunan sınırlarını Türk tehdidinden koruma konusunda zayıf bir güvencedir. Varşova Paktı gibi NATO da dağılmalıdır. AET ise ABD'nin suç ortağı ve NATO'nun diğer yüzü olduğu için üyelik şiddetle reddedilmektedir. 1974-1976 yılları arasındaki ilk iki yıl PASOK'un en radikal dönemidir ancak 1977'de, genel ideoloji ve politikası gibi dış politika söylemi de daha ihtiyatlı ve ılımlı tonlar kazanmıştır. Ana muhalefet konumuna gelen Partinin iktidar iddiasının güçlenmesi, dış politikasında da gerçekçiliğin unsurlarını görünür hale getirmeye başlamıştır. Radikal ifadelerin yerini koruduğu parti dokümanlarının satır aralarından, Yunanistan'ın Batı İttifakının siyasi, askeri ve ekonomik alanında kalacağı ancak İttifakı ve müttefiklerini, ulusal çıkarları dikkate almadan kayıtsız şartsız takip etmeyeceği anlaşılmaktadır.

PASOK Ekim 1981'de iktidarı üstlendiğinde, manevra alanı çok da geniş olmayan yerleşik bir dış politika gerçekliği ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin, NATO'nun askeri kanadına dönüşü ve Avrupa Topluluğuna katılımı ile birlikte Batı sistemine nihai entegrasyonu, özellikle Türk tehdidi ile başa çıkma

zorunluluğu, PASOK'u ulusal çıkarlarla ilgili gerçekçi bir politika benimsemek zorunda bırakmıştır.

Uluslararası ve bölgesel gereklilikler PASOK hükûmetlerinin ülkenin Batıya olan bağımlılığını sorgulamaktan kaçınmasına neden olmuştur. Dönemin uluslararası gelişmeleri, özellikle Soğuk Savaş çatışmalarının yeniden başlaması ve her iki kampın kendi içinde yeniden kenetlenmesi, Yunanistan'ın Batılı güç merkezlerinden özerkliğini engellemiştir. Önceki hükûmetlerden farklılaşma olanaklarının kısıtlılığı ortaya çıkmış ve Yunan dış politikasının merkezi tercihleri önemli ölçüde korunmuştur. PASOK iktidarı, Yunan dış ve güvenlik politikasında önemli bir dönüm noktası olmamıştır.

Papandreou için Yunan dış politika stratejisinin önceliği, tıpkı önceki hükûmetler gibi Türk tehdidine karşı koymak ve Türk gücünü dengelemektir. Yunanistan, seçim öncesi beyanların aksine NATO ve AET'den ayrılmamıştır. Zaman zaman yaşanan sürtüşmelere, bütün karşıt söylemlere rağmen ABD ile ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir. NATO'dan çekilmenin ve ABD ile kopmanın, Yunanistan'ı diplomatik ve askeri olarak zayıflatacağı buna karşılık Türkiye'nin rolünü ve önemini artıracacağı anlaşılmıştır. Bunun yerine NATO üyeliği ve üsler konusu Türkiye karşısında dengeyi sağlayabilmek amacıyla pazarlık unsuru olarak kullanılmış, ABD üslerinin Yunanistan'daki varlığı devam ettirilmiştir. Papandreou'yu buna ikna eden bir diğer faktör ekonomidir. ABD üslerini kapatıp NATO'dan çekilmenin sonucu, Yunan silahlı kuvvetlerinin ABD kredilerine ihtiyaç duyduğu modernizasyon çalışmalarının devasa maliyeti şeklinde ortaya çıkacaktır.

Batı karşıtlığının diğer önemli ayağı olan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler de iktidar gerçeklikleri ve gereklilikleri çerçevesinde dönüşmüştür. AET politikası, PASOK kimliğinin oluşturulmasında her zaman merkezi bir rol oynamıştır. Her ne kadar zamanla tamamen reddetmekten "özel bir ilişki" önerisine dönüşmüş olsa da Topluluk karşıtlığı, Partinin muhalefet dönemi söyleminin önemli bir parçasıdır. PASOK Ekim 1981'de iktidara geldiğinde,

AET'ye yalnızca on ay önce katılmış olan bir ülkenin yönetimini devralmış ve Topluluğa uyum sürecinin sorumluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu, Yunan siyasi ve ekonomik yaşamı için olduğu kadar PASOK için de sancılı bir dönemdir.

PASOK iktidarında Yunanistan AET'den çıkmamıştır. Partinin muhalefetteyken bu konu için yapacağını belirttiği referandum da yapılmamıştır. PASOK yönetimin başlarında Yunanistan, AET'nin siyasi entegrasyonu hızlandırma çabalarını yavaşlatıcı bir etkide bulunmuştur. Papandreu Topluluğun ortak dış politika arayışlarını geçmişteki gibi bir dış müdahale olarak görmüş, üye devletlerin kendi dış politika hakkının önüne geçmemesi gerektiğini savunmuştur. Pek çok dış politika olayında Topluluk çizgisi dışında davranmış, Topluluk belgelerini kabul etmeyi reddetmiş veya şerhler koymuş, sıkça veto kullanmıştır.

İktidar pratiği, PASOK'un giderek daha gerçekçi bir tutum benimsemesini sağlamıştır. Topluluk politikasındaki ikircikli tutumdan yavaş yavaş, özellikle de 1983'den sonra vazgeçilmiştir. PASOK'un, Yunanistan'ın Topluluktan çekilmeyeceğini ilan etmesi için 1985'i beklemek gerekmiştir. Papandreu ikinci hükûmet döneminde siyasi entegrasyonunun destekçisi olmuştur. Tek Avrupa Yasasını imzalaması, çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ege ve Kıbrıs'taki sorunların çözümünde engel olmaktan çıkan Avrupa, artık Yunan dış politikasının temel kolu haline gelmiştir.

PASOK, ideoloji ve vaatleri ile iktidar uygulamaları arasındaki farklılıklarının açıkça ortaya çıktığı özellikle ilk döneminde, çok boyutlu bir dış politika izlemeye ve Soğuk Savaş sınırlamalarını aşmaya çalışmıştır. Doğu Bloku, Arap ülkeleri ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir ki bu, bloklar arasındaki mesafeyi koruma ve ülkenin uluslararası duruşunu güçlendirme çabasıdır. Diğer yandan dış politikasında önceki hükûmetlerden önemli bir farklılık yaratamayan Papandreu, bu yolla Batılı müttefiklerinden taktiksel olarak farklılaşmaya çalışmıştır. Bu çaba, nükleer silahsızlanma başta olmak

üzere pek çok somut meselede çoğu zaman Batı karşıtı, hatta açıkça Sovyet yanlısı bir tutum sergilenmesine kadar varmıştır.

Bu durumun iç politika ile de yakından ilişkisi bulunmaktadır. PASOK'un dış politikası önemli ölçüde iç politikanın bir fonksiyonudur ve onun baskısı altındadır. Popülist bir yaklaşımı tercih eden Papandreou, Batı karşıtıdaki sert söylemi ve itirazları ile Yunan kamuoyuna radikalizmini koruduğu ve bağımsız bir dış politika izlediği mesajını vermeye, tutarlılığını kanıtlamaya çalışmıştır. Aynı popülist yaklaşımın bir diğer görünümü ise Yunan toplumunun bazı kesimlerinde hala güçlü olan aşırı milliyetçiliği göz ardı etmeyen Papandreou'nun dış politika krizlerini, içerideki sıkıntıları manipüle etmek ve dikkatleri dağıtmak için kullanmasıdır.

Türkiye ile ilişkiler planında, 1974 sonrasında genel kabulü "Doğu'dan gelen tehdit", Papandreou ve PASOK hükümetlerinin adeta markası haline gelmiştir. Dış politikasını Türk karşıtlığından öte düşmanlığı üzerinde şekillendiren Papandreou'nun iktidardaki ilk icraatlarından biri, Türkiye ile diyalogu kesmek olmuştur. Ege kıta sahanlığı konusunun Lahey Uluslararası Mahkemesine gönderilmesi dışında bir tartışma konusu kabul etmemektedir. Kıbrıs sorunu ise BM kararları çerçevesinde ve uluslararası bir konferansta ele alınması gereken bir konudur.

Doğu'dan gelen tehdit, 1980'lerde Yunanistan'ın baskın savunma problemi. 1985 yılında kabul edilen yeni Yunan savunma doktrini, Yunan Silahlı Kuvvetlerinin yapısının "Türk tehdidi" doğrultusunda şekillendirilmesine dayanmaktadır. Bu yıllarda iki ülkenin yüksek maliyetli bir silahlanma yarışına girişmesi, savunma harcamalarının aşırı boyutlara varmasına neden olmuştur. Artan askeri harcamalar nedeniyle büyümenin gereksindiği finansal kaynaklar azaltılmıştır. Bunun doğrudan sonucu ülkenin ekonomik bağımlılığının artmasıdır çünkü altyapı, tarımsal kalkınma, sanayi vb. yeterli kaynak yoktur.

1980'ler boyunca askeri ve siyasi alanlarda sınır ve deniz olayları, karşılıklı hava sahası ihlalleri, Yunanistan'a göre Türk uçaklarının hava trafik kurallarını ihlalleri, it dalaşları, karşılıklı açıklamalar, iki ülkenin diplomatları arasında uluslararası platformlardaki çatışmalar gibi gerginlikleri sürekli tırmandıran olaylar, Türk-Yunan ilişkilerinin rutini haline gelmiştir. Diplomatik ilişkiler ise, Rauf Denktaş 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan ettiğinde neredeyse kesilmiştir. İki ülke arasındaki ciddi diyalog eksikliği ve karşılıklı kuşklar, müttefiklik ilişkisini aşmış durumdadır.

Sonunda Ege ve Kıbrıs odaklı gerilim, Mart 1987'de neredeyse çatışmayla sonuçlanacak bir krize yol açmıştır. Bu kriz de tıpkı 1974, 1976 ve 1983'deki yüksek gerginlik dönemleri gibi bir yumuşama dönemi tarafından izlenmiş ve Papandreou'nun Türkiye politikasında değişikliğe neden olmuştur. Artık onun için öncelik, diyalogdur. 1988'de Davos'ta başlayan yakınlaşma çabası, öncekiler gibi iş birliği ve yumuşamanın çatışmadan çok daha avantajlı olduğunu gözler önüne sermiştir. Bütün çaba iki ülkenin liderine bağlı olduğundan onların pozisyonlarındaki değişiklikler, "Davos ruhunun" sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Türkiye faktörü, Yunanistan'ın dış ilişkilerinin diğer bütün alanlarındaki davranışlarını ve eylemlerini kararlı bir biçimde ve genellikle de olumsuz yönde etkilemiş, PASOK'un dış politikası üzerinde önemli bir kısıtlama unsuru olmuştur. Türkiye tehdidi Yunanistan'ı Batı ittifakları içinde kalmaya zorlamış, bunun sonucunda PASOK'un dış politikası, özellikle ilk dönemde Batı ile ilişkiler konusunda çelişkilerle dolu bir görüntü arz etmiştir.

PASOK'un Soğuk Savaş sonrası dönemdeki üçüncü iktidarı, dış politika açısından bazı değişiklikler getirmiştir. Muhalefetteki üç yıllık bir aradan sonra iktidarına Maastricht Antlaşmasını da kabul etmiş bir parti olarak başlayan PASOK, Avrupa eleştirilerini artık Avrupalı bir parti olarak yapmaktadır. PASOK Lideri 1990'larda Avrupa Birliğinin federal bir yapı üzerinde siyasi birliği inşa etmesinden söz etmekte Yunanistan, Ekonomik ve Parasal Birliğe katılma

yolunda ilerlemektedir. Papandreou üçüncü başbakanlık döneminde AB üyeliğini özümsemiş, iç ve dış politikasında belirleyici unsur olduğunu kabul etmiş bir liderdir ancak hala değişmeyen bir husus vardır. Üyeliğin ekonomik, siyasi bütün getirilerinden yararlanmakla birlikte dış politika konularında, özellikle de Makedonya Cumhuriyeti söz konusu olduğunda ortaklarıyla ters düşmekten çekinmemektedir.

1991-1993 yılları arasında FYROM konusunun kuşattığı iç politika, PASOK'un 1993'te iktidara dönmesinin yolunu açmıştır. Son Başbakanlık döneminde Papandreou, siyasi yaşamı boyunca Doğu kadar önemsemediği Kuzey'den gelen bir tehdit ile karşı karşıyadır. Birbiriyle yakından ilintili gördüğü bu iki tehdidin birleşerek büyüdüğü algısının eşlik ettiği krizle baş etme güçlüğü, Soğuk Savaş'ın sona ermesine sadece Metsotakes hükümetinin değil PASOK'un da son derece hazırlıksız yakalandığını ortaya çıkarmıştır.

Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte kuzey sınırında ortaya çıkan ve Makedonya Cumhuriyeti ismi ile tanınma arayan devlet, irredantist hedefleriyle uzun vadeli bir ulusal tehdit oluşturmaktadır. Papandreou hükümeti iktidara geldiğinde, "İsmimiz ruhumuzdur." sloganında özetlenen maksimalist tavrı ile kitlelerdeki milliyetçi iklimi daha da yükseltmiş, komşuluktan kaynaklanan avantajları kullanmak yerine ülkeyi tecrit etmeye çalışmıştır. Bu dönem boyunca izlediği Sırp yanlısı tavrının da eklendiği stratejisi, yeni komşusunun aralarında kendi ortaklarının da bulunduğu pek çok ülke tarafından tanınmasına engel olamadığı gibi Balkanların istikrarsızlığına katkıda bulunan ülke sıfatıyla yalnızlaşmasına neden olmuştur.

Papandreou hükümeti, Eylül 1995'de imzalanan Geçici Uzlaşma ile ödün vermez tutumundan geri adım atmıştır. Bununla birlikte ülkenin bütün sosyal ve siyasi katmanlarını maksimalist bir milliyetçilik olgusunda birleştiren yanlış politikadan dönme ve önemli bir dış politika engelinden kurtulma şansını yakalamıştır. Böylece dikkatini yeniden dış politikasının hiç değişmeyen en büyük tehdidine,

Türkiye'ye yöneltebilecektir. Birkaç ay sonra yaşanan Kardak krizi, olması gerekenin bu olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türk-Yunan ilişkilerindeki mevcut sorunlara, Balkanlar'da yaşanan rekabet de eklenmiştir. Ekim 1993'de iktidara gelen Papandreou hükûmeti kasım ayında yeni savunma politikasını oluşturmuş, 1994'te de uygulamaya koymuştur. Ortak Savunma Bölgesi Doktrini ile Kıbrıs Rum kesiminin savunması Yunan savunma sistemine dâhil edilirken amaç, tamamen Meriç, Ege veya Kıbrıs'ta yaşanabilecek bir Türk saldırısına karşı koymaktır.

PASOK, 1988'de yine kendi döneminde başlamış olan PKK ile ilişkilerini geliştirmekten ve Türkiye'yi zayıflatması ümidiyle bu terör örgütüne her türlü desteği vermekten geri durmamıştır. Aynı hedef doğrultusunda yakınlaştığı Suriye ile 1995 yılında bir savunma anlaşması yapılmıştır. Türkiye'nin aynı anda hem Yunanistan hem de Suriye ile iki cephede topyekûn savaş verirken, içeride de kışkırtılacak PKK'lı Kürtlere karşı "yarım" savaş vermek zorunda kalacağı varsayımı, literatürde "İki Buçuk Savaş Stratejisi" ifadesi ile yerini almıştır.

Yunanistan bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerindeki her türlü ilerlemenin karşısında yer almış, Türkiye'nin Birlik fonlarından yararlanmasını engellemiştir. Uzun pazarlıklardan sonra Türkiye ile Gümrük Birliğinin Ocak 1996'dan itibaren başlamasını, Rum kesiminin katılımı için müzakerelerin başlaması karşılığında onaylamıştır. Böylece Yunanistan, Kıbrıs konusunu AB çerçevesi içine yerleştirerek gerçekten büyük bir başarı elde etmiştir.

25 Aralık 1995-31 Ocak 1996 tarihleri arasında yaşanan Kardak krizi ile iki ülke ilişkileri bir kez daha sarsılmıştır. Türk bandıralı bir yük gemisinin Kardak kayalıklarında karaya oturması ile başlayan süreç iki ülkeyi silahlı çatışmanın eşiğine getirmiş, ABD'nin arabuluculuğu ile çözülebilmiştir. Her iki ülke de Kayalıkların kendisine ait olduğunu iddia ederken kriz, Ege'de çok sayıda "egemenliği tartışmalı" ada, adacık ve kayalık olduğunu gözler önüne sermiştir.

Türkiye Ege'nin adasal statüsünü Lozan'dan sonra ilk kez sorgulamış ve ilk kez bu kriz vesilesiyle Ege'de "gri bölgeler" tezini ortaya atmıştır. Yunanistan'ın askeri, stratejik ve istihbarat açısından iyi bir sınav veremediği kriz Türkiye tarafından daha başarılı bir biçimde yönetilmiş olsa da iki ülke arasında bir savaşın çıkmasının imkânsız olmadığını göstermiştir.

Başbakan Papandreou kriz devam ederken 15 Ocak 1996 tarihinde ağır sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiş, yerine 18 Ocak'ta PASOK liderliğine seçilen Kostas Semites geçmiştir. Yunan liderin kısa bir süre sonra hayatını kaybetmesi, Türk-Yunan ilişkilerinde Andreas Papandreou döneminin de sonuna işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Adamides, Marios; *E tragike anametrese kai e prodosia tes Kuprou: Kupros 15-24 Iouliou 1974*, Athena, Ekdotes: Marios Adamides, 2011.

Aksun, Ziya Nur; "Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin Tahlili", *Tenkidli Siyasi Tarihi*, IV. Cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994.

Aleksandres, Alekses; *Oi Ellenotourkikes Sheseis 1923-1987*, Gnose, 1991.

Alexandris, Alexis; *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992.

Amvrosios, Frantzes; *Epitome tes İstorias tes anagennetheises Ellados arhomene apo tou etous 1715, kai legousa to 1835*, Dieremene eis Tomous Tessaras. Konst. Kastorhe kai Sintrofias, 1839. s. 240-260.

Anderson, Benedict; *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.

Antoniou, Theodora D.; *Stoiheia ameses demokratias sto anatheoremeno Suntagma tou 1975*, Athena-Komotene, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, 1988.

"Apofase gia Mazikopieise tou PASOK, 25/1/77", *Meniaio Enemerotiko Deltio*, t. 1, 1977.

Argiropoulou, Roxsane; (se sunergasia me ten Anna Tampaki), "Neoellenikos Diafotismos", *İstoria ton Ellenon, t. 8os: O Ellenismos Upo Ksene Kuriarhia (1453-1821)*, Kef. 10, Athena, Domi, 2006.

Arikan, Harun; *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?* Ashgate Pub Ltd., 2003.

Armaoğlu, Fahir *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 6. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2: 1914-1995, İstanbul, Alkım 15. Baskı 2005.

Arsenes, Gerasimos; *Politike Katathese*, Odusseas, 1987.

Asemakopoulos, Vasiles; “Antitheseis kai Esoterikes Sugkrouseis sto PASOK ten Periodo 1974-1990. Ermeneutikes Opseis tes Ístorikes Ekselikses tou Ellenikou Koinonikou Shematismou”, Didaktorike Diatrive, *Panteio Panepistemiou*, Athena, 2016.

Asprides, Giorgos M.; *Eisagoge Sten Politike kai Dioiketike Organose tou Ellenike Kratous*, Propompos, 2013.

Augerinos, Paraskeuas; *E Allage Teleiose Noris*, Athena, 2013, Vivliopoleion tes Estias.

Azeles, Agathokles; Lampatos, Gavriles; *Themata Neoellenikes Ístorias*, G' Lukeiou, Athena, Metaihmio, 2019.

Bantimaroudis, Philemon; “Western Media Portryals vs. Historical Assessments: The Framing of Andreas Papandreou,” *University of Texas*, Austin, 1999.

Barber, Benjamin R.; *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley, 1984.

Başeren, Sertaç Hami; *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) Yayınları, Yayın No:25, Ankara, 2006.

Bayraklı, Enes; Yalçın, Hasan Basri; Yeşiltaş, Murat; *Avrupa'da PKK Yapılanması*, İstanbul, Seta Kitapları, 2019.

Birand, Mehmet Ali; *30 Sıcak Gün*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990.

Bölükbaşı, Süha; *The Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, Lanham, Maryland, University Press of America, 1988.

Brinkerhoff, Derick W.; Goldsmith, Arthur A.; "Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming", *U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Governance*, USA, Abt Associates Inc., 2002.

Castellan, Georges; *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.

Chimbos, Peter D.; "Greek Resistance 1941-1945: Organisation, Achievements, Contributions to Allied War Efforts Against the Axis Powers" p. 255-256.

Chomsky, Noam; *World Orders, Old And New*, Pluto Press London, Londra, 1994.

Clogg, Richard; *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, London, C. Hurst & Company, 1987.

Clogg, Richard; *A Concise History of Greece*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Cobban, Alfred; *Aspects of the French Revolution*, London, 1968.

Cobban, Alfred; *The Social Interpretation of the French Revolution*, New York, Cambridge University Press, 1999.

Conovan, Margaret; *Populism*, Londra, Junction Books, 1981.

Crawley, C. W.; *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833*, Cambridge University Press, 1930.

Çetintaş, Cengiz; *TBMM Tutanaklarında Büyük Taarruz, Dumlupınar Başkomutan Meydan Muharebesi Ve Mudanya Ateşkes Anlaşması (1922)*, 2018.

Dafermos, Olimpios; *Foitetes kai Diktatoria: To Antidiktatoriko Foitetiko Kinema 1972-1973*, Ekdoseis Gavrielides, Athena, 2009.

Daikou, Afrodite; *Hronologikos & Thematikos Katalogos Nomothetematou Shetikou me ten Ugieine & Asfaleia stous Horous Ergasias & to Perivallon (1861-2002)*, Elleniko Institutou Upeines & Asfaleias tes Ergasias.

Dakin, Douglas; *Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, California, University of California Press, 1973.

Danforth, Loring M.; *The Macedonian Conflict, Ethnic Nationalism in a Transnational World*, New Jersey, Princeton University Press, 1995.

Davvetas, Nikos; *O Zografos tou Mpelogianne*, Ekdoseis Metaihmio, 2013.

Dede, Aikaterine Demetrios; "E anadise tou Kentrou ste metapolemike Ellada: e Ethnike Prodeutike Enosis Kentrou tou Nikolaou Plastera", *Panepistemio Peloponnesou. Shole Koinonikoon Epistemon.*, 2013.

Defense, Cooperation: Agreement Between the United States of America and Greece, Athens, July 8, 1990.

Demaras, K. Th.; *Neoellenikos Diafotismos*, Pempte Ekdose, Athena, Ekdotike Ermes.

Demetropoulos, Andreas; *E Suntagmatike These ton Politikon Kommaton*, Didaktorike Diatrive, Athena, 1974.

Demetropoulos, Andreas G.; *Oi Ellenikes Kuverneseis 1843-2004*, Athena, 2004.

Demetropoulos, Andreas G.; *E Arhetes Dedelomenes*, Ekdoseis Sakkoula A.E., 2013.

Dervitsiotes, Alkes N.; *E ennoia tes Kuverneses*, Sakkoulas, 2019.

Dışişleri Bakanlığı 1988 Tarihçesi, Ankara, 1989.

Diakerukse Kuvernetikes Politikes, Sumvolaio me to Lao, Ekdotes: Grafeio Ekdoseon KE.ME.DIA, PASOK, 4 Iouliou 1981.

Diammantopoulos, Thanases, *E Ellenike politike zoe: eikostos aionas. Apo ten provenizelike sten metapapandreike epohe*, ekd. Papazeses, Athena 1997.

Diez, Thomas; *The European Union and the Cyprus Conflict, Postmodern Union*, Manchester University Press.

Dipla, Haritine; "E ellenotourkike diafora gia ten ufalokrepida tou Aigaiou", *ELIAMEP*, 1992.

Dokos, Thanos; Kollias, Christos; "Greek Defence Spending In Times Of Crisis: The urgent need for defence reform", *ELIAMEP Thesis*, March 2013.

Dragoumes, Nikolaos; *Ístorikai Anamneseis (Vivliodetemmene Ekdose), Tomoi A-V*, Ermes, 1973.

Drainas, Spuros; *Andreas Papandreou, E Gennese Enas Politikou Antarte*, Ekd. Psuhogios, 2013.

Drandakekes, Paulos; *Megale Ellenike Egkuklopaideia, ÍE, (2e ekdose)*, Athena, Foiniks.

Drousiotes, Makarios; 1974, to agnosto paraskenio tes Tourkikes Esvoles, Leukosia, alfadi, 2002.

Duverger, Maurice; *Political Parties*, New York, John Wiley and Sons Inc., 1973.

Duverger, Maurice; *Siyasal Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

"E demokratia dikaio oudepote katelithe": E Apokatastase tes Demokratias, 40 Hronia, Athena, To Idruma tes Voules gia ton Koinovouleutismo kai te Demokratia, 2014.

E Demokratia Tha Nikesei: Maure Vivlio, To hronikon tou eklogikou praksikopematos tes 29 Oktovriou 1961, Enosis Kentrou, 1962.

"E Dolofonike apopeira enantion tou Eleutheriou Venizelou 6 Iouniou 1933", *Ethniko Idruma Ereunon&Meleton "Eleutherios K. Venizelos"*, Hania, 2009.

Elefantas, Aggelos; *Ston asterismo tou laikismou*", Athena, O Polites, 1991.

Elephantis, Aggelos; "PASOK and the elections of 1977: The rise of populist movement", *Greece at the pools*, Ed: H.R. Penniman, Washington: American Enterprise Institute, 1981.

Ellis Athanasios; Ignatiou, Mihales; *Ímia-Ta Aporrepta Telegrafemata ton Amerikanon*, Athena, Livane, 2009.

"Episeme episkepse tou Prothuporgou Andrea Papandreou sten Kupro", Tekmeriose tou Tekmeriou D3736, Kodikos Thematos T12749, 28.02.1982-02.03.1982, *Ethniko Optikoakoustiko Arheio*.

Erakleides, Alekses; *To Kupriako: Sugkrouse kai epilise*, Athena, I. Sideres, 2002.

Ercan, Fuat; *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul, Bağlam Y., 2001, s. 125.

Erim, Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

"Etaireia o Ellenismos", *Ta Dikaia tou Ellenismou en Makedonia kai Thrake*, Athena, Ekdoseis Pelekanos, 1895.

Featherstone, Kevin; Papadimitriou, Dimitris; *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power*, Oxford, Oxford University Press, 2015.

Filemon, Ioannes; *Dokimion Ístorikon peri tes Filikes Etaireias*, Nauplion, Th. Kontakse kai N. Loulake, 1834.

Filemon, Ioannes; *Dokimion Ístorikon Peri Tes Ellenikes Epanastaseos, Tomos Deuteros*, Athanai, Tipois G. Kariofille, 1859.

Fokas, Effie; "A New Role for the Church? Reassessing the Place of Religion in the Greek Public Sphere," GreeSE Paper no. 17, August 2008, *Hellenic Observatory Papers LSE*.

"Fransız Devrimi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, No: 79, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

Frey, Linda; Frey, Marsha; *The French Revolution*, Greenwood Press, London, 2004.

Freedman, Lawrence; *Evolution of Nuclear Strategy*, Palgrave Macmillan, 2003, p. 387.

Gardika, Katerina; "E Ellada kai Anatoliko Zetema (1821-1923)", *E Sigkrotese tou Ellenikou Kratous: Diethnes plaisio, Eksousia kai politike ton 19o aiona*, Athena, Ekdoseis Nefele, 2008.

Georg, Ludwig von; *O Ellenikos Laos, Protos Tomos*, Metafrase: Olga Rompake, 1976.

Georgiades, Apostolos S.; *Genikes Arhes Astikou Dikaiou*, Ekdoseis Ant. N. Sakkoulas, 2007.

Georgiadou, Maria; *Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times*, New York, Springer, 2000, s. 376.

"Georgios Papandreou (1888-1968), O Geros tes Demokratias", Voule ton Ellenon, Athena, 2008, s. 13.

Giannitses, Tasos; *E entakse sten EK kai epiptoseis ste viomehania kai to emporio*, Athena, Ídruma Mesogeiakon Meleton, 1988.

Giddens, Anthony; *Üçüncü Yol-Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, çev. Mehmet Özay, Birey Yayınları, 2000.

Giddens, Anthony; *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.

Gromiko, A. A.; Zemskov, İ. N.; Zorin, V. A.; Semyonov, V. S.; Harlamov, M. A. ; *Uluslararası İlişkiler Tarihi – 5*, Çev: Ali Rıza Dırık, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.

Gruntakes, Giannes; Dalkos, Giorgos; Hortes, Agelos; Hortes, Ektoras; *Osa den Gnorizate gia ten Peiodo apo tous Valkanikous Polemous eos ten Ethnike Antistase*, Metaihmio, 2019.

Güldemir, Ufuk; *Kanat Operasyonu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

Gürel, Şükrü Sina; *Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan ilişkileri 1821-1993*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2018.

Hakkı, Murat Metin; *The Cyprus Issue: A Documentry History, 1878-2000*, London, I.B. Taurus, 2007.

Hale, William; *Turkish Foreign Policy since 1774*, 3rd edition, London and New York, Routledge, 2013.

Hatipoğlu, M. Murat; *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Hatipoğlu, Murat; *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Hatipoğlu, Murat; *Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, Ankara, SAEMK, 1999.

Heraclides, Alexis; *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, UK, Palgrave Macmillan, 2010.

Heraclides, Alexis; Dialla, Ada; "Intervention in the Greek War of Independence, 1821–32", *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, Manchester University Press, 2015.

Hirschon, Renee; *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Hirschon, Renée; *Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, 2003.

Hobsbawm, Eric John; *E Epohe ton Epanastaseon 1789-1848*, Metafrase: Marieta Oikonomopoulou, Athena, Morfotiko İdruma Ethnikes Trapezes, 2002.

Hondros, John; *Occupation and Resistance: The Greek Agony 1941-44*, Pella Publishing Company Inc. New York.

Hrestides, Hrestos Euaggelos; "o anendotos agonas tes Enoses Kentrou: apo tis ekloges tou 1961 sten paraitese tou Konstantinou Karamanle", *Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon (EKPA)*, Athena, 2012.

Hristopoulos, Georgios; Bastias, İoannis; Kofos, Euaggelos; Veremes, Thanos; Svolopoulos Konstantinos,; Alexandres, Aleksis; *İstoria tou Ellenikou Ethnous: Sighronos Ellenismos apo to 1941 eos to telos tou aiona*, Ekdotike Athenon, 1941.

Hrusanthos, Tasses; "PASOK 1974-1996: E oikodomese enos egenonikou kommatos", didaktorike diatrive, *Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon*, 2008.

Huntington, Samuel P.; *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon&Schuster Inc., 1996.

Hutchinson, John; D. Smith, Anthony; *Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1994.

Ignazi, Piero; Ysmal, Colette; *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, Greenwood Publishing Group, 1998.

Ífantopoulos, Argirios; "E Kommounistike ananeose kai to antidiktatoriko foitetiko kinema 1972-1973: e diaheirise tes mnemes", *Panteio Panepistemio Koinonikon kai Politikon Epistemon*, Athena, 2010.

Íordanoglou, Hrusafes; "E Oikonomia 1949-1974. Epivradunse - Stasimoteta - Anaptukse", *Ístoria tou Neou Ellenismou 1770-2000*, t. 10, Athena, Ellenika Grammata, 2004.

Ískeçeli, Tahsin; *Yunanistan Buhranı*, Ankara, Kardeş Matbaası, 1969.

Ístoria tou Ellenikou Ethnous (Vraveio Akademias Athenon 1980), Tomos ID.

Jelavich, Barbara; *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries, Volume 1*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Jelavich, Barbara; *History of the Balkans: Twentieth Century, Volume 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Judt, Tony; *E Europe meta Ton Polemo*, Tomos 3, Metafrase: Elene Asteriou, Athena, Ekdoseis Aleksandria, 2012.

Jusdanis, Gregory; *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat edilişi*, çev. Tuncay Gürkan, İstanbul, Metis, 1998.

Kalaitzidis, Akis; *Europe's Greece A Giant in the Making*, New York, Palgrave Macmillan, 2010.

Kalluvretakes, Leonidas; "Hounda semainon kai semainomena: oi peripeteies mias lekse", *Elios Ethniko İdrima Erevnon*.

Kaluvas, Stathes; Marantzides, N. Nikos; *Emfulia pathe: 23+2 vees eroteseis kai apanteseis gia ton Emfulio*, 2015.

Kapani, Münci; *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Karagiannes, Giorgos; *Ekklesia kai Kratos 1833-1997*, Athena, To Pontiki.

Karamanolakes, Vaggeles D.; *E Sugkrotese tes İstorikes Epistemes kai E Didaskalia tes İstorias sto Panepistemio Athenon (1837-1932)*, Athena, İnitouto Neoellenikon Ereunon E İ E, 2006.

Karathanases, Athanasios; *E Triseme Enoteta tou Ellenismo; Arhaioteta-Vuzantio-Neos Ellenismos*, Kiriakide Afoi, 1991.

Karatzaferes Spuros; *E Sfage tou Polutehneiου*, Ekdoseis Alkaios, 1976.

Keeley, Robert V.; İatrides, Johnn O.; *The Colonels' Coup and the American Embassy: A Diplomat's View of the Breakdown of Democracy*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2010.

Ker-Lindsay, James; *The Cyprus Problem: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2011.

Keridis, Dimitris; "Political Culture and Foreign Policy: Greek-Turkish Relations in the Era of European Integration and Globalization", *A NATO Fellowship Final Report*, Cambridge, June 1999.

Kızılyürek, Niyazi *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Kitsikes, Demetres; *İstoria tou Ellenotourkikou Horou (1928-1973)*, 2. B., Estia, Athena, 1995.

Kitsikis, Dimitri; "The Nationalism Of The Present Greek Regime And Its Impact On Its Foreign Relations", *Ethniko Kentro Koinonikon Ereunon, Epitheoresis Koinonikon Ereunon a' kai v' trimenon*, 1971.

Kofos, Euaggelos; "Ellada kai Valkania", *İstoria tou ellenikou Ethnous*, Ekdotike Athenon, tom. İST'.

Koliopoulos, İoannis S.; *To Elleniko Zetema*, Atina, University Studio Press, 2011.

Koliopoulos, John S.; Veremis, Thanos M.; *Modern Greece: A History since 1821*, Wiley-Blackwell, 2010.

Kondiles, Panagiotis; K. Marks - Fr. Engels, *E Ellada, E Tourkia kai to Anatoliko Zetema*, Athena, Ekdoseis "Gnose", 1985.

Kordatos, Giannes; *İstoria tes Neoteris Elladas*, E'.

Kordones, Artemis, “Oi Diplomatikes Prospatheies Epiluses tou Kupriakou Zetematos apo to 1974 eos to 2013”, *Panepistemio Makedonias*, Thessalonike, Iounios 2016.

Kornetes, Kostas; *Ta paidia tes diktatorias*, Polis, 2015.

Kornetis, Konstantinos; Student resistance to the Greek military dictatorship: Subjectivity, memory and cultural politics 1967-1974, Phd Thesis, *European University Institute*, Florence, 2006.

Koukoules, Giorgos; *F. Vasiles Tzannetakos, Sundikalistiko kinema 1981-1986: E megale eukairia pou hatheke*, Odusseas, 1986.

Kouloumpes, Theodoros A.; “Prolegomena 1”, *Ti Prepei-Ti Den Prepei: Odegos sumperiforas yia kaluteres ellenotourkikes sheseis*, Erakles Mellas, Athena, Ekdoseis Papaze, 2002.

Kremmidas, Vasiles; *E Ellenike Epanastase tou 1821: Tekmeria, Anapselafeseis, Ermeneies*, Athena, Gutenberg, 2016.

Kremmudas, Georges Th.; *Oi Anthropoi tes houndas meta te Diktatoria*, Eksantas, 1984.

Kuprianos, Panteles; *Demosio endiaferon kai koinonike aksia tes politikes*, Em, Ekdoses, 1997, s. 46.

Kurubaş, Erol; Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*,3 Baskı, Ed: İdris Bal, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006.

Larrabee, F. Stephen, Lesser, Ian O.; *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Santa Monica, RAND, 2003.

Laskares, M. Th.; *To Anatolikon Zetema 1800-1923*, Thessalonike, Pournaras, 1978.

Leontarites, Giorgos; *A. Poreia aristera...: Otan kommounistes kai sosialistes eihan ftera*, Ekdoseis Kastaniote A.E., Athena, 2014.

Lipset, Seymour Martin; Rokkan Stein (Eds); *Party Systems and Voters Alignments*. New York: The Free Press, 1967.

Lugeros, Stauros; Melos, Kostas; *Meta ton Erdogan ti; E revans tou Politikou Islam – AOZ, Kupros kai dienekseis*, Athena, Patakes, 2013.

Lumperes, Hristos; *Poreia se taragmenes thalasses*, Ekdoseis Poioteta.

Lurintzes, Hrestos; "To PASOK sten eksusia", *Ístoria tou ellenikou ethnous*, Ekdotike Athenon.

Lyrintzis, Christos; *Between Socialism and Populism: The Rise of the Panhellenic Socialist Movement*, Thesis (Ph. D.), *London School of Economics and Political Science (University of London)*, 1983.

Macar, Elçin; *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 124.

Mallinson, William; *Cyprus: A Modern History*, New York, I. B: Tauris, 2005.

Mamoukas, Andreas Z.; *Kata ten anagennesin tes Ellados; Etoi, sulloge ton peri ten anagennomenen Ellada suntahthenton politeumatou, nomon kai allon episeimon prakseon apo tou 1821 mehri telous tou 1832, Tomos Protos*, Peiraias, 1839, Athena.

Manisalı, Erol, *Avrupa Kışkacında Kıbrıs*, İstanbul, Derin Y., 2003.

Margarites, Giorgos; "Apo ton Livano eos te Varkiza", *Ístorias ton Ellenon*, V' Ekdose, ekd. Dome.

Margarites, Giorgos; *Ellada: Anoikse 1941-Fthinoporo 1942*, Athena, Polites, 1993.

Margarites, G.; "E Diakerikse tes Aneksartesias kai o epanastatikos Polemos (1822-1825)", *Ellenike Ístoria, Tomos G, Neotere kai Sughrone Ellenike Ístoria*, ekd. EAP, Patra 1999.

Margarites, Giorgos; *Ístoria tou Ellenikou Emfuliou Polemou 1946-1949*, tom. 1, ekd. Vivliorama (d' ekdose), Athena, 2002.

Markezines, Spiros V.; *Anamneseis 1972-1974*, Athena, Ekdoseis Athena, 1979.

Markides, Kyriacos C.; *The Rise of the Cyprus Reppublic*, Yale University Press, 1997.

Martis, Nicolaos K.; *The Falsification of Macedonian History*, Athens, The Academy of Athens, 1984.

Maures, Giannes; Oi koinonikes suntetagmenes tes kommatikes epiroes. Diereunese tes psefou sto epipedo ton vouleutikon kai ton sundikalistikon eklogon, Didaktorike Diatrive, *Panepistemiou Athenon*, 1993.

Maurias, Kostas G.; *Suntagmatiko Dikaio*, Athena- Komotine, Ekdoseis Ant, N. Sakkoula, 2002.

Maurogordatos, Giorgos Th.; "Oi ekloges ki to demopsefisma tou 1946. Prooimio tou emfuliou polemou", *Ellada sten dekaetia 1940-150*, Athens, ekd. Themelio, 1984.

Maurogordatos, Giorgos Th.; *O Ethnikos Dihasmos*, Patakes, Athena 2015.

Mavrogordatos, George Th.; *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley: University of California Press, 1983.

Mavrogordatos, George Th.; *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, London, Athens, N. Sakkoulas, 1983.

Mavrogordatos, George Th.; *The Greek Election of 1981*, Centre of Contemporary Greek Studies King's College, London, Athens, N. Sakkoulas, 1983.

Mazower, Mark; *Sten Ellada tou Hitler: E empeiria tes katohes*, Alekdsandreaia, 1994.

McGhee, George; *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, New York, St. Martin Press, 1990.

McPhee, Peter; *A Social History of France 1780-1914*. Second Edition, New York, Palgrave MacMillan, 2004.

Megalommatis, M. Cosmas; *Türk-Yunan İlişkileri ve Balkanlar: Bir Tarihçi Gözü ile Bugünün Sorunları*, İstanbul, Kıbrıs Vakfı, (tarih belli değil).

Melas, Spuros; *Filikoi*, Vires, 1960.

Meletopoulos, Meletes, *E Diktatoria ton Suntagmatarhon*, ekd. Papazeses, Athena, 2000.

Mendelson-Bartolnti, Karl; *Epitome İstoria tes Ellenikes Epanastases*, Apodose: Elene Garide, H.K. Tegopoulos Ekdoseis A.E.

Mihales, Mihale N.; *To ek promeletes egklema tou '74*, Gnome, 2012.

Mihas, Zaharias; Adamopoulos, Demetres *Ímia 1996: E Aletheia*, Athena, Ekdoseis Defence Net, Fevrouarios 2006.

Millas, Herkül; *Yunan Iusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, Ekim 1994.

Mirbagheri, Farid; *Historical Dictionary of Cyprus*, Maryland, Scarecrow Press.

Mourellos, Giannes; *Ta "Noemvriana" tou 1916: apo to arheio tes meites epitropes apozemioseon ton thumatou*, Athena, Ekdoseis Patake, 2007.

Mouzeles, Nikos; *Neoellenike Koinonia, Opseis upanaptukses*, ekd. Eksantas, Athena, 1978.

Mouzelis, Nicos P., *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, London and Basingstoke: Macmillan Press, 1978.

Mpakogiannes, Paulos; *Anatomia tes Ellenikes Politikes*, Athena, Ekdoseis Papazese, 1977.

Mpalampanides, Giannes; "Gia mia koinonia ishure, gia mia ishure Ellada, Kritike anagnose tou eksughronistikou egheirematos (1996-2004): Politike kai ideologia", *Panteio Panepistemio*, Athena, 2007.

Mpampiniotes, Georgios D.; *Leksiko tes Neas Ellenikes Glossas*, Kentro Leksilogias E.P.E., Athena, 1998.

Mpezantakou, Olga; "Ekloges Periodou 1975-2012, *Ethniko kai Kapodistriako Panepistemio Athenon*.

Mpratakos, Aggelos; *E Ístoria tes Neas Demokratias*, ekd. A. A Livane, 2002.

Müller, Jan-Werner; *What Is Populism?*, Philadelphia, University Of Pennsylvania Press, 2016.

Nachmani, Amikam; *Turkey: Facing A New Millennium*, Manchester and New York, Manchester University Press, 2003.

Naksakes, Antonos; *Otzalan: E Paradosse Enos Summahou*, Menandros, 2017.

National Popular Unity- The meeting of the Second Session of the Central Committee of PASOK. Athens: Publication Beraue, KE.ME.DIA/PASOK, B1/1978.

Neziroğlu, İrfan; Yılmaz, Tunc; "20 Temmuz 1974 Cumartesi, Başbakan Bülent Ecevit'in (Zonguldak Milletvekili) Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs Barış Harekâtı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma", *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Cilt 7, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2014.

Nikolakopoulos, Elias; *Kommata kai Vouleutikes Ekloges sten Ellada 1946-1964*, Athena, Ethniko Kentro Koinonikon Ereunon, 2000.

Nikolakopoulos, Elias; "Oi Ekloges 1910-1920, Eleutherios Venizelos: apo to Thriamvo sten Etta", *İstoria tou Neou Ellenismou, 1770-2000*, t. 6os. Vasiles Panagiotopoulos, Athena, 2003.

Ntokos, Thanases; Tsakonas, I. Panagiotos; *Strategike Ethnikes Asfaleias*, Athena, Papazeses, 2005.

Ntokos, Thanos; "Alfabetari ton Elleno-Tourkikon sheseon", *ELIAMEP*, Athena, 2010.

Ntouros, Demetrios; “E Ptose tes Deuteris Ellenikes Demokratias kai e Palinorthose tou Georgiou V’ (1935)”, *Valkanika Summeikta*, teu. 18, 2017.

Nuredini, Abdülmecit; “Makedonya’nın İç ve Dış Politika Sorunları (1990-2005)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi*, 2006.

Oran, Baskın; *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.

Oran, Baskın; *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul, İletişim, 2015.

Ortaylı, İlber; *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Örnek, Serdar; Ververi, Giasemi *Yunanistan perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Seçkin, 2016, s. 61-78.

Özersay, Kudret; *Kıbrıs Sorunu: Hukusal İnceleme*, Akara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No:32, Ankara, 2009.

Palle-Petralia, Fane; *Saranta Hronia Tora: Gegonota, paraskenia kai protagonistes tes metapoliteuses*, Athena, Ekdoseis Kastaniote A.E., 2014.

Pantazopoulos, Andreas; *Gia to Lao kai to ethnos: E stigme Andrea Papandreou 1965-1989*, Polis, 2001.

Paounes, Nikolaos Th.; “E Ellenotourkike Antiparathese sta İmia (1996). O ‘Muthos’ tou Ethnikou Taktikou Pleonektematos”, *ELIAMEP*, Athena, Keimeno Ergasias No 87, Noem. 2017.

Paounes, Nikolaos Th.; *“İmia 1996: O Bayrak İnecek”*, Stamoules Ant, 2013.

Papadimitriou, Giannis; *E Analampe tes Aristeras: Okto Sugklonistikes Eklogikes Anametreseis 1950-1967*, Ekdoseis Filistor, Athena, 2001.

Papadopoulos Georgios; *To Pistevo mas*”, 5 Tomoi, Genike Dieuthunse Tupou, Athena, 1968.

Papagiotoopoulos, Vasiles; *O Andreas Papandreou Kai E Epohe Tou*, Ta Nea.

Papahelas, Alekses, *O Viasmos tes Elenikes Dimokratias: O Amerikanikos Paragon 1947-1967*, Ekdoseis Estia.

Papandreou, Andreas; *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, New York, Doubleday and Company, Inc., 1970.

Papandreou, Andreas “Omilia ste Sinedriase tes Prosorines”, *Apo to PAK sto PASOK: Logoi Arthra, Sunenteukseis, Deloseis tou Andrea Papandreou Ethnike Aneksatesia Laike Kuriarhia*, Ladia, 1976.

Papandreou, Andreas; “Dekalogos tou PASOK sten krise tou Aigaiou”, E apeile sto Aigaio. *Logoi tou Andrea Papandreou, theseis tou PA.SO.K.*, Athena, PASOK, 1977.

Papandreou, Andreas; *Metavase ston Sosialismo*, Athena, Ekdoseis Aihme, 1977.

Papandreou, Margaret *Nightmare in Athens*, USA, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1970.

Papandreou, Nikos; *Andreas Papandreou: e zoe se proto eiko kai e tehne tes politikes afegeses*, Kastaniotes, 2003.

Paparregopoulos, K.; *Ístoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 19, 1800-1821*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010.

Paparregopoulos, K.; *Ístoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 20, 1821-1827*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010.

Paparregopoulos, K.; *Ístoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 21, 1827-1847*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010.

Paparregopoulos, K.; *Ístoria tou Ellenikou Ethnous, Tomos 24, 1821-1827*, National Geographic Society, Tessera Pi Eidikes Ekdoseis A.E., 2009-2010.

Papastamatiou, Demetrios; Kotzageorges, Fokion; *Ístoria Tou Neou Ellenismou Kata Te Diarkeia Tes Othomanikes Politikes Kuriarhias*, Athena, 2015.

Papastratis Procopis; *British Policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 1984,

Papavlasopoulos, Euthemes; "E anasugkrotese tou ellenikou sunteretismou: E organose tes Neas Demokratias", Didaktorike Diatrive, *Aristoteleio Panepistemio Thessalonikes*, 2004.

Papoulias, Giorgos; Theodoropoulos, Vuron; *Skepseis kai provlematismoi gia ten eksoterike mas politike*, Siseres, 1990.

Pappas, Takes; *To Harismatiko komma. PASOK, Papandreou, eksousia*, Athena, Ekdoseis Patake, 2008.

Pappas, Takis S.; *Making Party Democracy in Greece*, London, Macmillan, 1998.

Pappas, Takis S.; *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis*, Oxford, Oxford University Press, 2019.

Paraskeuas, Augerinos; *E allage teliose noris: Treis istories apo ten politike mou zoe*, Athena, Vivliopoleion tes Estias, 2013.

“PASOK”, *International Relations Committee*, Foreign Policy, Series D, Publication No. 2, September 1977.

Patrones, Vasiles; *Ellenike Oikonomike Ístoria, Oikonomia, Koinonia kai Kratos sten Ellada (18os-20os aionas)*, Sundesmos Ellenikon Akademaikon Bibliothekon, 2015.

Petropoulos, John. A.; *Politike kai Sugkrotese Kratous sto Elleniko Vasileio (1833-1843)*, A', Athena, Morfotiko Ídrima Ethnikes Trapezes, 1985.

Petropulos, John Anthony; *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton University Press, 1968.

Ploumides, Spiridon G.; *Edafos kai Mneme sta Balkania: O “georgikos ethnikismos” sten Ellada kai Bulgaria (1927-1946)*, Athena, Ekdoseis Patakes, 2010.

Poulton, Hugh, *Who are the Macedonians?*, London, Hurst&Company, 1995.

Psalidopoulos, Mihales; *Ístoria tes Trapezas Tes Ellados 1928-2008: Apo Trapeza tou Kratous Egguetria tes Hrema Topistotikes Statherotetas, Trapeza tes Ellados*, Athena, 2004.

Psimogiannou, Aikaterine Maria; “E Valkanike mas Odusseia: E Ellenike eksoterike Politike ste Hersoneso tou Aimou: Lathe, prokleseis kai prooptikes” *Metaptuxiake Ergasia, ELIAMEP*, Septemvrios 2005.

Psuroukes, Nikos; *Ístoria tes Sughrones Elladas, To Kathestos 21 Aprilio*, Epikairoteta, Dekemvrios 1983.

Rafaelides, Vasiles; *Ístoria (komikotragike) tou Neoellenikou Kratous 1830-1974*, Ekdoseis tou Eikostou Protou, Athena, 2006.

Raikos, Athanasios; *Sundagmatiko Dikaio*, tomos A', teuhos V', 1990.

Ramet, Sabrina P.; *Nationalism and Federalism in Yugoslavia: 1962-1991*, America, Indiana University Press, 1992.

Raptas, Kostas; *Genike Ístoria tes Europes apo ton 6o eos ton 18o aiona*, Patra, 1999.

Regos, Alkes; *E Deftere (V) Ellenike Demokratia 1924-1935*, Themelio, 1999.

Rimanelli, Marco; *Historical Dictionary of NATO and Other International Security Organizations*, The Scarecrow Press, Inc., 2009.

Rizas, Soteris; *Konstantinos Karamanles: E Ellada apo ton Emfulio ste Metapoliteuse*, Athena, Metaihmio, 2017.

Rizas, Sotiris; *The Rise of the Left in Southern Europe: Anglo-American Responses*, Routledge, 2019.

Robins, Philip; *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, London, Hurst&Company, 2003.

Sakellaropoulos, Tasos; *O Konstantinos Karamanles kai e epohe tou*”, Athena, Mouseio Mpenake, 2007.

Sakkas, Giannes; “E anatolike esogeios os paragon ton sugchronon geopolitikon kai geostrategikon isorropion apo ton Kapodistria sten Sughrone perioodo”, *Seira: e Ellenike Skepse Praktika Sunedriou, Regas Feraios, Ioannes Kapodistriasis, Fransisko nte Miranta, Tomos V.* Thessalonike, Hellas, 2013.

Sakkas, Giannes D.; *E Ellada ste Mesogeio, 1950-2004: Eksoterike Politike kai Periferiakes Sugkrouseis*, Kallipos, 2015.

Salapatas, Dimitris; *The Aegean Sea Dispute between Greece and Turkey: The Consequences for NATO and EU*, London, Akakia, 2014.

Sarı, Eren; *Mehmedin Öyküsü/Kıbrıs Barış Harekâtı: Adaletle Uzanan Bir Kilometre*, Antalya, NoktaE-Book Publishing, 2016.

Sartori, Giovanni; *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, New York, Cambridge University Press, 1976.

Sedivy, Miroslav; *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Czech Republic, 2013.

Semites, Kostas; *Dromoi Zoes*, Ekd. Polis, 2015.

Shaw, Stanford J.; Shaw, Ezel Kural; *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volum II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press, 1977.

Shea, John; *Macedonia and Greece: The Struggle to Define a New Balkan Nation*, Jefferson, London, McFarland&Company, Inc., Publishers, 1997.

Sioufas, Demetrios G.; *Kratos kai Kuverneseis tes Metapoluteuses 1974-2011: Ta Megala Provlemata Diakuberneses kai e Antimetopise tous*, Athena, 2010.

Solomos, Dionisios; *Eis To Thanato Tou Lord Mpairon: Poiema Liruko Anatipothēn Ep' Egkeiria Tou Eortasmou Tes Ekatontaeteridos Tes Mnemes Tou Filellenos Lordou*, Aleksandreia, Tipois Gkoutemverg, 1924.

Sotereles, Giorgos; Kseros, Athanasios; *To Suntagma tes Elladas-O kanonismos tes Voules*, Athena, Ekdoseis Sakkoula A. E., 2011.

Sönmezoğlu, Faruk; *Türkiye-Yunanistan İlişkileri&Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul, Der Yayınları, 2000.

Spanou, Soteria; "E Sugkrotese tou PA.SO.K, (1974-1981): Fusiognomia, Harakteristika kai Leitourgies", *Panepistemio Thessalias*, 2003.

Spourdalakes, Mihales; *PASOK, Dome, esokommatikes kriseis kai sugkentrose eksousias*, Eksantas, Athena, 1988.

Spourdalakes, Mihales; *PASOK: Komma, Kratos, Koinonia*, Ekd. Patakes, 1998.

Spourdalakis, Mihalis; "Convergence of Political Parties: The Greek Case", *The University of Manitoba*, 1980.

Spourdalakis, Michalis; *The rise of the Greek Socialist Party*, London, New York, Routledge, 1988.

Spyropoulos, Philippos C.; Fortsakis, Theodore P.; *Constitutional Law in Greece*, *Kluwer Law International*, Netherlands, 2009.

St. Clair, William; *That Greece Might Still be Free: The Philhellenes in the War of Independence*, Cambridge, OpenBook Publishers, 2008.

Stamatopoulos, A. Takes; *O Esoterikos Agonas: Prin kai kata te Epanastase tou 1821, Tomos Protos*, Athena, Ekdoseis Kalvos, 1979.

Stavrou, Michael Michalis; *Resolving the Cyprus Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.

Suntagma tes Elladas, Opos avatheoretike me to Psefisma tes 27es Maiou 2008 tes E Anatheoretikes Voules ton Ellenon, *Voule ton Ellenon*, 2010.

Surigos, Aggelos M.; *Ellenotourkikes Sheseis*, Athena, Ekdoseis Patake, 2015.

Svolopoulos, Konstantinos; *Konstantinos Karamanles: Arheio, Gegonata&Keimena, Tomos 8*, Athena, Idruma K. Karamanles, 1992.

Svoronos, Nikos G.; *Episkopise tes Neoellenikes Istorias, Metafrasi: Aikaterine Asdraha*, Ekdoseis Themelio, 1994.

Svoronos, Nikos G.; *To Elleniko Ethnos: Genesikai Diamorfose tou Neou Ellenismou*, Athena, Demetres Sideropoulos kai ekdoseis Poleis, 2004.

Şamsutdinov, A. M.; *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999.

Talaiporos, Demetres; "E ennoia tes kommatikes entaksēs sta sughrona sosialistika kommata. Ta kommatika mele sto PASOK", *Diplomatike Ergasia*, 2010-2011.

Tarakçı, Mustafa; *Kıbrıs Barış Harekâtı*, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2010.

Tatum, Dale C.; *Who Influenced Whom?: Lessons from the Cold War*, Maryland, University Press of America, 2002.

Temperley, H.; *The Foreign Policy of Canning 1822-1827: England, the Neo-Holy Alliance, and the New World*, Published by Frank Cass & Co Ltd, 1966.

“The Republic of Macedonia-From a Member State of the Yugoslav Federation to a Sovereign and Independent State”, *Council For Research into South-Eastern Europe of the Macedonian Academy of Sciences and Arts*, Skopje, 1993.

Theofanous, Andreas; *E Kupros sten Europaike Evose kai sto Neo Diethnes Perivallon Prokleseis kai Prooptikes*, Ekdoseis I. Sideres, 2000.

Tsakonas, Panayotis J.; “Greek-Turkish Relations Towards the 21st Century A View from Athens”, The Fellows Program, *Harvard University*, 1998-1999.

Tsakonas, Panayotis J.; *The Incomplete Breakthrough in Greek–Turkish Relations: Grasping Greece’s Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan, 2010.

Tsatsos, Demetres; *Suntagma kai Politeiake Praktike, 9 Epiloge Keimenon 1971-1983*, Thessalonike, Parateretes, 1983.

Tsatsos, Demetres Th.; *Suntagmatiko Dikaio (Protos Tomos)*, Ekd. Ant. N. Sakkoula, 1992.

Tsilikas, Stergios; *Greek Military Strategy: The Doctrine Of Deterrence And Its Implications On Greekturkish Relations*, *Naval Postgraduate School Monterey*, California, 2001.

Tuncay, Faruk; Karatzas, Leonides; *Ellenotourkiko Leksiko/Yunannca Türkçe Sözlük*, Kentro Anatolikon Glosson kai Politismou/Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi, Athena/Atina, 2009.

Turan, İlter; *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları, 1986.

Tzermias, Paulos; *Ístoria tes Kupriakes Demokratias*, Athena, Livro, 2001.

Tziampiris, Aristotle; "Greece's contribution to European Political Cooperation Policies towards Former Yugoslavia, June 1991-January 1992: an Institutional Analysis", *Contemporary Greece and Europe*, Ed. Achilleas Mitsos and Elias Mossialos, Ashgate, Aldershot.

Uçarol, Rifat; *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, 1985.

Uslu, Nasuh; *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003*, New York, Nova, 2003.

Ustaoğlu, Bilge; "1990'larda Yunanistan'ın Makedonya Politikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi*, Ankara, 2011.

Vaggeles, Valtikos; *Mneme kai Lithoi: To Elleniko Topio Foreas Politismou*, Athena, Ethniko Metsovio Polutehneio, 2015.

Varoufakes, Giannes; Missos, Vlases; *Pagkosmia Pikonmike Krise, oi rizes tes semerines krises sto metapolemiko shediasmo tees pagkosmios oikonomias*, Institutouto Ergasias GSEE, Athena, Fthinoporo 2012, s. 71-75.

Vasileiades, Damianos; *PAK, PASOK: Mithos kai Pragmatikoteta*, Dialogos, Athena, 1977.

Vasileiades, Damianos; *O mithos tou Andrea: Oi Theoretikes vaseis tes Enoses Kentro, tou PAK kai tou PASOK*, Enallaktikes Ekdoseis, Athena, 2007.

Venardos, Panayiotos; *E Sumfonia tes Varkizas*, Pontiki, 1995.

Venizelos, Kostas; Ignatiou, Mihales; *Ta Mistika Arheia tou Kisintzer: E Apofase gia ten dihotomese*, Protos Tomos, Ekdotes: Livanes, Athena, 2002.

Veremes, Thanos; *E Tourkia semera*, Papazeses, 1995.

Veremes, Thanos; *Ístoria ton Ellenotourkikon Sheseon 1453-1998*, Ekd. Í. Sideres, Athena 1998.

Veremes, Thanos; *Andreas Papandreou: Megales Prosdokies*, Patakes, 2017.

Veremes, Thanos; *Doksa kai adieksoda: Egetes tes Neoellenikes Ístorias*, Metaihmio, 2017.

Veremes, Thanos; *Eleutherios Venizelos: O oramatistes tou efiktou*, Metaihmio, 2017.

Veremis, Thanos; *Greek Security: Issues and Politics*, Adelphi Paper, No 179, London, The IISS, 1982.

Veremis, Thanos; *The Military in Greek Politics: From Indepence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997.

Vergides, Demetres; *E Ekselikse tes Ekpaideuses Evelikon sten Ellada kai e Koinoniko-oikonomike leitourgia tes*, Tomos V', Patra: E.A.P.

Vernardakes, Hristoforos; "Ta Politika Kommata sten Ellada 1974-1985 Sheseis Ekprosopeses kai Sheseis Nomimopoieses sto Fos tou Politikou kai Koinonikou Antagonismou", Didaktorike Diatrive, *Panepistemio Athenon Tmema Politikon Epistemon kai Demosias Dioikeses*, Athena 1995.

Vernardakes, Hristoforos; "E idruse, e ekselikse kai e metelikse tou PA.SO.K", *sto Trianta Hronia Demokratia: To politiko sustima tees trites ellenikes demokratias 1974-2004 PanepistemioKretes, 20-22 Maiu 2004*), ekd. Kritike, 2004.

Veros, Apostolos; “Kai pali gia tes Epitropes Protovoulías”, *Suzetese gia tes Epitropes Protovoulías*, ekd. Enoteta.

Volkan, Vamık D., Norman Itzkowitz, Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Voulgares, Giannes; *E Ellada tes Metapoliteuses, 1974-1990: Stathere Demoratiá semademene apo te metapolemike istoria*, Themelio, 2008.

Vournas, Tasos; *Ístoria tes Neoterés Elladas: Apo ten Epanastase tou 1821 os to Kinema tou Goudi (1909)*, Tomos A., Athena, ekd. Tolides.

Wever, Herman Van Goethem, Nico Wouters, Gent, Academia Press, 2006, s. 205-220.

Wilson, Andrew; The Aegean Dispute, Adelphi Paper no. 155, London: IISS, Winter 1979-80.

Xydis, Stephen George; *Cyprus Reluctant Republic*, The Hague: Mouton, 1973.

Zahariadis, Nikolaos; *Essence of Political Manipulation: Emotion, Institutions, & Greek Foreign Policy*, New York, Peter Lang Publishing, Inc., 2005.

B. MAKALELER

“Ag. Sun.”, *Arheia Sughrones Koinonikes Ístorias*.

Agallopoulou, Penelope; “o Thesmos tou Politikou Gamou sten Ellada. Kritike Parousiase Statistikon Dedomenon tes Dekaeτίας 1991-2001”, *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 116, s. 167-188.

Akkutay, Berat Lale; "Ege Karasuları Sınırlandırmasında Adaların Etkisinin Uluslararası Hukuk Bakımından Değerlendirilmesi", *TAAD*, Yıl:9, Sayı:33 (Ocak 2018), s. 193-209.

Aksu, Fuat; "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanı ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 59, 2018, s. 65-87.

Anastasakis, Othon; "Greece and Turkey in the Balkans: Cooperation or Rivalry?", *Turkish Studies; Special Issue: Greek Turkish Relations in an Era of Detente*, Ed: Ali Carkoglu & Barry Rubin, Volume 5, No 1, Frank Cass Spring 2004, pp. 45-60.

Antoniou, Mpampe; Kupriniades, Tasos; Melios, Giannes; Tsekouras, Thanases; "Muthoi tou Aigaiou. (E Ellenotourkike krise kai to "ethniko sundromo" tes ellenikes Aristeras", *Theseis*, Teuhos 20, periodos: Ioulios-Septemvrios 1987.

Antonopoulou, Lila; "Ruthmise kai metarruthmiseis tou ethnikou sustematos ugeias sten Ellada. Sugkriseis me ten europaike empeiria", *Koinonike Sunohe kai Anaptukse*, 2008, 3 (2), s. 109-120.

"Apofase tes 6es Sinodou tes Kentrikes Epitropes PASOK", *Enemerotiko Deltio*, t. 2-3, 1980.

Apologismos Douleias tes Ekteletikes Grammateias tou PASOK", *Meniaio Enemerotiko Deltio*, t. 7-8, 1977.

Arvanitopoulos, Constantine; "Greek Defense Policy and the Doctrine of Extended Deterrence", *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean*, Ed: Andreas Theofanous, Van Coufoudakis, Intercollege Press, Nicosia, 1997, p. 153-164.

Axt, Heinz-Jürgen; "On the Way to Self-Reliance? PASOK's Government Policy in Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 2, Number 2, October 1984, p. 189-208.

Aydın, Mustafa; "Contemporary Turkish-Greek Relations: Constraints and Opportunities", *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, Ed. Mustafa Aydın, Kostas Ifantis, Great Britain, Routledge, 2004.

Ayman, Gülden "Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", *Foreign Policy*, Vol. 1, No:2 (Yaz 1998), s. 111-119.

Ayman, Gülden; "Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2. baskı, 1998, s. 543-554.

Ayman, Gülden; Güney Ateşoğlu, Nurşin; "Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2. baskı, 1998, s. 431-447.

Bahcheli, Tozun; "Cyprus In The Post-Cold War Era Moving Toward A Settlement?", *Greek-Turkish Relations And U.S. Foreign Policy*, Tozun Bahcheli, Theodore A. Couloumbis, Patricia Carley, p. 20-29.

Bal, İdris; "Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi", *Stratejik Boyut*, 22 Şubat 2010.

Balkaya, İhsan Sabri; "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX., S. 57, Kasım 2003, s. 1116-1131.

Banac; Ivo "The Tito-Stalin Split and the Greek Civil War", *Greece at the Crossroads; The Civil War and its Legacy*, Ed: John O. Iatrides, Linda Wrigley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995.

Barutciski, Michael; "Population Exchanges In International Law And Policy", *Crossing the Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey*, Ed: Renee Hirschon, Berghahn Books, 2004, s. 23-38.

Birand, Mehmet Ali; "Turkey and the 'Davos Process': Experiences and Prospects", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 27- 39.

Borak, Sadi, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 17.

Bosco, Anna; in coolaboration with Carlos Gaspar, "Four Actors in Search of a Role: The southern European Communist Parties", *Parties, Politics and Democracy in the New Southern Europe*, Edit: P. Nikiforos Diamandouros, Richard Gunther, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2001.

Bölükbaşı, Süha; "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözumsuzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998.

Büyükçolak, Kamil Mehmet; "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Bir Boyut: Balkanlar", *Türkiye Yunanistan Eski Sorunlar, Yeni Arayışlar*, Der. Birgül Demirtaş-Coşkun, Ankara, ASAM, 2002, s. 114-120.

Carley, Patricia; "U.S. Foreign Policy And The Future Of Greek-Turkish Relations", *Greek-Turkish Relations And U.S. Foreign Policy*, Tozun Bahcheli,

Theodore A. Couloumbis, Patricia Carley, *United States Institute of Peace*, Peaceworks No: 17, 1997, p. 1-19.

Cavanaugh, Gerald J.; "The Present State of French Revolutionary Historiography: Alfred Cobban and beyond", *French Historical Studies*, Vol. 7, No. 4 (Autumn, 1972), pp. 587-606.

Chandra, Kanchan, "Counting Heads: A Theory of Voter and Elite Behaviour in Patronage-Democracies", *Patrons, Clients and Policies*, Ed: Herbert Kitschelt and Steven Wilkinson, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 84-110.

Chandra, Kanchan; "Patronage, Democracy, and Ethnic Politics in India", *Clientelism, Social Policy, and the Quality of Democracy*, Ed: Diego Abente Brun and Larry Diamond, Johns Hopkins university Press, 2014, p. 155-173.

Chatzioannou, Maria Christina; "War, Crisis and Sovereign Loans: The Greek War of Independence and British Economic Expansion in the 1820s", *The Historical Review/La Revue Historique section of neohellenic research /institute of historical research Volume X* (2013), s. 33-55.

Chourchoulis, Dionysios; Kourkouvelas, Lykourgos; "Greek perceptions of NATO during the Cold War", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, No. 4, December 2012, p. 497-514.

Cin, Turgay; "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:1, 2009, s. 147-179.

Civelekoğlu, İlke; "Siyaset-Demokrasi Düzleminde Popülizmi Anlamak", *Panorama*, Kış 2018, Sayı 26, s. 34-36.

Clogg, Richard; "Greek-Turkish Relations in the Post-1974 Period", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, s.12-23.

Clogg, Richard; "PASOK in Power: Rendezvous with History or with Reality?", *The World Today*, Vol. 39, No. 11 Nov. 1983, p. 436-442.

Clogg, Richard; "Troubled Alliance: Greece and Turkey", *Greece in the 1980s*, Ed: Richard Clogg, London, The Macmillan Press, 1983, s. 123-149.

Constantinides, Stephanos; "Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy the Neo-Ottoman Imperial Model", *Journal of Political and Military Sociology*, vol. 24, Winter 1996.

Constas, Dimitri; *The Greek-Turkish Conflict In The 1990: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, St. Martin's Press, 1991.

"Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House," January 15, 1966, *Middle East Journal* 20 (1966), p. 386-393.

Coufoudakis, Van; "Greek Foreign Policy Since 1974: Quest for Independence", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 6, Number 1, May 1988, p. 55-79.

Coufoudakis, Van; "Greek Political Party Attitudes towards Turkey: 1974-89", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 40-56.

Coufoudakis, Van; "PASOK and GreekTurkish Relations", *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, s. 167-180.

Couloumbis, Theodore A.; "Greece in a Post-Cold War Environment", *Redefining Southeastern Europe: Political Challenges and Economic Opportunities*, Ed: Theofanis G. Stavrou, John R. Lampe, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1998, p. 95-104.

Couloumbis, Theodore; "PASOK's foreign policies, 1981–89: continuity or change?", *Greece 1981–89, the Populist Decade*, Ed: R. Clogg (ed.), St Martin's Press, New York, 1993, p. 113-130.

Çakmak, Zafer; "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-17 Eylül 1933)", *Turkish Studies*, C.2, S. 4 (2007), s.1271-1282.

Çalış, Şaban; Akgün, Birol; "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk Yunan Rekabeti", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ed. İdris Bal, Ankara, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 293-310.

Danforth, Loring M.; "National Conflict in a Transnational World: Greeks and Macedonians at the Conference for Security and Cooperation in Europe", *Diaspora*, vol. 3, no. 3, Winter 1994, p. 325-347.

Danopoulos, Constantine P.; "Military Professionalism and Regime Legitimacy in Greece, 1967-1974", *Political Science Quarterly*, Vol. 98, No. 3, 1983, s. 485-506.

Demaras, K. Th.; "E Gallike Epanastese kai Ellenikos Diafotismos guro sta 1800", *Dimokratika Hronika*, 1 (1945), th. 6.

Demetropoulos, Andreas; "E Anatheorese tou arthrou 29 tou Suntagmatos", *Siaine Euaggelia*.

Demetropoulos, Andreas G.; *To Epos Tou Poltehniou kai e Antistase tou Ellenikou Laou*, O eortasmos tes epeteiou tou Polutehneiou sto Demotiko Theatro ste Leukosias, 1985.

Demetropoulos, Andreas G.; *To Epos Tou Poltehniou kai e Semasia tou gia mas Semera*, O eortasmos tes 14es epeteiou tou Polutehneiou sto Demotiko Theatro ste Leukosias, 17 Noemvriou 1987.

Demetropoulos, Andreas G.; *E arhetes Dedelomenes*, Ekdoseis Sakkoula A.E., 2013.

“Demokratikos Stratos Elladas (DSE), “Provlemata tou emfuliou polemu”, *Arheia Sughrones Koinonikes İstorias*.

Diamandouros, Nikiforos; “The Political System in Post-Authoritarian Greece (1974-1996): Outline and Interpretations”, Piero Ignazi, Colette Ysmal (Ed.), *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, Westport, Praeger, 1998, p. 181-201.

Diamandouros, Nikiforos; “1990’larda Yunan politikası ve toplumu”, *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s. 37-53.

Dimitrakis, Panagiotis, “Intelligence for Crisis Management: The Case of the January 1996 Greek-Turkish Crisis”, *European Security*, Vol. 17, No: 4, December 2008, p. 455-493.

Dixon, Keith; “Küreselleşmeyle Uyumlu Üçüncü Yol”, *Birikim*, 139, 2000, s. 60-62.

Dokos, Thanos; “Greek Security Doctrine in the Post-Cold War Era”, *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*. Summer 98.

Dokos, Thanos P.; "Greece in a Changing Strategic Setting", *Greece in the Twentieth Century*, Ed: Theodore A. Couloumbis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou, ELIAMEP, London, Frank Cass, 2003, p. 42-68.

Drosos, Giannes Z.; "Nomike 1972-1973: E Nomike", *the books' journal*, teuhos 38, 21 Aprilou 2014.

"E amerikanike epemvase ston Emfulio", *Arheia Sughrones Koinonikes Ístorias*.

"E stratiotike drase tou DSE to 1949", *Deltio ton tmimaton tou Dimokratikou tou Grammou, Kathemerina Nea, 5.8.1949, Arheia Sughrones Koinovikes Ístorias*.

Economides, Spyros; "The Europeanisation of Greek Foreign Policy", *West European Politics*, Vol. 28, No. 2, March 2005, p. 477-491.

E.DE.K Enose Demokratikou Kentrou Menifesto '77, Ekd: Ellenikes Demokratikes Ekdoseis A.E., Oktovriou 1977- A'ekdose.

Ekthese tou Dioikete gia to etos 1979, *Trapeza tes Ellados*, s. 137-141.

Elefantos, Aggelos; Kavouriates, Makes; "PASOK: Laikismos e Sosialismos?", *Polites*, teuhos 13, Oktovriou 1977, p. 16-27.

"Eleuthere Ellada", *Deltio Pleroforion, 23.4.1948, Arheia Sughrones Koinonikes Ístoria*.

Eleutheriou, Roula; "Ennea xronia PASOK, Meros B, apo ten autoorganose ste grafeiokratia", *Anti*, teuhos 241, 1983.

Emiliou, Nicholas; "Cyprus: The Long March to Europe", *Redefining Southeastern Europe: Political Challenges and Economic Opportunities*, Ed:

Theofanis G. Stavrou, John R. Lampe, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1998, p. 105-126.

Ercan, Murat; "Doğu Akdeniz Denklemine Türkiye'nin Kıbrıs Politikası," *Türkiye'nin Çatışma Bölgelerine Yönelik Dış Politikasının Analizi*, Ed: Ertan Efeğil, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2016, s. 227-260.

Erdem, Nilüfer, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, 2016 Güz, s. 105-134.

Euaggelidou, Trifonos E.; *İstoria tou Othonos Vasileos tes Ellados (1832-1862)*, Athenais, Aristeides G. Galanos, 1894.

Featherstone, Kevin; "Introduction: In the Name of 'Europe'", *The Politics of Europeanization*, Ed: Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, 2003, p. 3-26.

Featherstone, Kevin; "The 'party-state' in Greece and the fall of Papandreou", *West European Politics*, 13:1, s. 101-115.

Featherstone, Kevin; Katsoudas, Dimitris K.; "Change and Continuity in Greek Voting Behaviour", *European Journal of Political Research*, 13 (1985), p. 27-40.

Fırat, Melek M.; "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", *Türkiye'nin Komşuları*, Der. Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 21-43.

Fırat, Melek; "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 178-193.

Fırat, Melek; "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 325-356.

Fırat, Melek; "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 716-768.

Fırat, Melek; "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 102-123.

Fisher, Ronald J.; "Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse", *Journal of Peace Research*, Vol. 38, No. 3, Special Issue on Conflict Resolution in Identity-Based Disputes (May, 2001), pp. 307-326.

Fukuyama, Francis; The Populist Surge, *The American Interest*, Volume 13, Number 4, February 9, 2018.

"Georgios Papandreou (1888-1968): O Geros tes Demokratias", *Voule ton Ellenon*, Athena 2008.

Giannopoulos, Nikos "Dekemvriana. E Enarkse tes Emfulias Tragodias", *Ellenon İstorika. Dekemvriana: Oi mahes ton 33 emeron*, s. 70-103.

Gkikas, Anastases "O Kinonikos Harakteras tes Epanastases tou 1821", *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 2, 2011.

Gkotzaridis, Evi; "Who Will Help Me to Get Rid of this Man?": Grigoris Lambrakis and the Non-Aligned Peace Movement in Post-Civil War Greece:

1951-1964, *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 30, Number 2, October 2012, p. 299-338.

Grabares, N. Dionuses; To "htesimo" tou koinonikou kratous: Apo ton kommatiko logo stis kratikes politikes, sto Spourdalakes M. (epim.), PASOK: Komma-kratos-koinonia, ekd. Patake, Athena, 1998.

Guttman, Robert J.; "Greek Foreign Policy, Positive Player in a Troubled Region", *Europe in the New Century: Visions of an Emerging Superpower*, Issue 370, October 1997.

Güner, Sedat; "3. Yol': sosyal demokrasinin yeni versiyonu, *Özgürlük Dünyası*, Aralık 1998.

Gürkan, İhsan; "1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Siyasal İradenin Oluşumu Ve Askerî Uygulama", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 271-279.

Haas, Richard; "Alliance Problems in the Eastern Mediterranean Greece, Turkey and Cyprus: Part I", *Prospects For Security in The Mediterranean*, Ed: Robert O'Neill, Macmillan Press, 1988. P. 61-71.

Halazias, Hrestos; "Andreas Papandreou, 31 Hronia Politikes Demiorgias", *Ellenika Grammata*, 1996, p. 135-144.

Haritos-Fatouros, Mika; "The Greek situation", *The Psychological Origins of Institutionalized Torture*, USA and Canada, Routledge, 2003.

Hatzis, Aristides N.; "A Political History of Modern Greece, 1821-2018", *Encyclopedia of Law and Economics*, Springer, 2019, s. 1-12.

Hibon, Roland; "Apopseis tou Filellenikou Aisthimatos stous Logotehnikous kiklous tes Gallias", *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, Ioannina, 1971, s. 254-265.

Hrisogonos, Kostas; "Suntagma kai politika kommata: Opseis tou elleimματος demokratikes antiprosopeuses", *To Mellon ton Politikon Kommaton*, Ed: Th. Demetres Tsatsos, Ksenofon I. Kontiades, Papazeses, 2003.

Hrusanthos, Tasses; "Emiteleis metashematismoι kai dusepilutes antifaseis tou prodiktatorikou politikou sustematos: skepseis gia te sigkrotese kai ten anaptikse tou PASOK", *Epitheorese Politikes Epistemes*, ekdoseis Themelio, 2010, s. 134-158.

Iatrides, John O.; "Papandreou's Foreign Policy", *The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece, 1981-1989*, Ed: Theodore C. Kariotis, New York, Pella Publishing, 1992, p. 127-159.

Ioakimidis, P.C.; "The Europeanization of Greece: An Overall Assessment", *Europeanization and the Southern Periphery*, Ed: Kevin Featherstone, George Kazamias, New York, Routledge, 2014, p. 73-94.

Ioannou, Krateros; "The Imia incident between Greece and Turkey", *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*.

Ioakimidis, P. C.; "The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities versus Institutions", *The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, Ed: Theodore Couloumbis, Stelios Stavridis, Thanos Veremis, Neville Waites, London, Macmillan Press Ltd., 1999, s. 140-170.

Ivanov, Gjorge; "Macedonia and Its Neighbours: Controversies and Challenges", *Avrasya Dosyası: Balkanlar Özel*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, C. 14, S. 1, Haziran 2008, p. 57-85.

Janev, Igor; "Legal Aspects of the Use of a Provisional name for Macedonia in the United Nations System", *The American Journal of International Law*, vol. 93, no. 1, 1999.

Kallivretakes, Leonidas; "E omada Papadopoulou sten telike eutheia pros ten eksousia (1966-1967)", *E Stratiotike Diktatoria, 1967-1974*, Ep. Seiras: Elias Nikolakopoulos, Vasiles Panagiotopoulos, Vaggeles Karamanolakes, Ekdose Dimosiografikes Organismos Lamprakes A.E. 2012.

Kamalak, İhsan; "Üçüncü Yol ve Sosyal Demokrasi", *Doğu-Batı*, 30, 2004-2005, s. 221-235.

Kamarianos, Nestor; "E sumvole tou egemonia tes Moldavias Mihail Soutsou ste Filike Etaireia", *Nea Estia*, Athena, 1 Dekemvriou 1964, teuhos 898, s. 1696-1701.

Kapetanyannis, V.; "The Communists", *Political Change in Greece: Before and After the Colonels*, Edit: K. Featherstone and D.K. Katsoudas, London, Croom Helm, 1987.

Karagiorgas, Sakes; "Oi oikonomikes sunepeies tes stratiotikes Diktatorias", sto Spelios Papaspeliopoulos (epim), *Meletes pano ste Sughrone Ellenike Oikonomia*, ekd. Papazese, Athena 1978, s. 17-34.

Karavas, Spuros; "E Prosfugike Psufos sto Poleodomiko Sugkrotema tes Athenas ten Periodo tou Mesopolemou", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, tom. 9, 1992, s. 135-156.

Kasimates, Giorgos; "E Metavase ste Demokratia kai to Suntagma tou1975", *Ídruma tes Voules ton Ellenon*, Athena, 2005.

Kassimeris, George; "Junta by Another Name? The 1974 Metapolitefsi and the Greek Extra-parliamentary Left", *Journal of Contemporary History*, Vol 40 (4), p. 745–762.

Katsiyiannis, Dean; "Hyper-Nationalism and Irredentism in the Macedonian region: Implications for US Policy, Part I", *European Security*, vol. 5, no. 2, Summer 1996, p. 324-360.

Kayam, Cevahir; Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.'de Görüşülmesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IX, Sayı: 27. s. 581-608.

Keser, Ulvi; "Strateji ve Güvenlik Bağlamında CIA ve Yunan İstihbarat Belgelerinde Kıbrıs", *Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.1, Haziran 2016, s. 3-34.

Kitschelt, Herbert; "Linkages Between Citizens and Politicians in Democratic Polities", *Comparative Political Studies*, Vol. 33, No. 6/7, August/September 2000, p. 845–879.

Kofos, Evangelos; "The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflicts in Greece, 1943-1949", *Greece at the Crossroads; The Civil War and its Legacy*, Ed. John O. Iatrides, Linda Wrigley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995.

Kollias, Christos G.; "The Greek-Turkish Conflict and Greek Military Expenditure 1960-92", *Journal of Peace Research*, Vol. 33, No. 2, May, 1996, p. 217-228.

Kondiles, Panagiotis; K. Marks - Fr. Engels, *E Ellada, E Tourkia kai to Anatoliko Zetema*, Athena, Ekdoseis "Gnose", 1985.

Kondonis, Haralambos; "Bilateral Relations Between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)*, Ed. Evangelos Kofos and Vlasis Vlasidis, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), 2005.

"Konstantinos Karamanlis", *Arheio*, Tomos 9, s. 184-186.

Kopecký, Petr; Mair, Peter; "Party Patronage as an Organizational Resource", *Party Patronage And Party Government in European Democracies*, Ed: Edited By Petr Kopecký, Peter Mair, Maria Spirova, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 3-17.

Kostapoulos, Tasos; "Ta sinora tou ethnous", *Sugchronoi Mehanismoi Vias kai Katapieses*, 15-18 Martiou 2005.

Kotios, Angelos; Pavlidis, George; Galanos, George; "Greece and the Euro: The Chronicle of an Expected Collapse" *Intereconomics*, Volume 46, September/October 2011, Number 5. p. 263-269.

Koukoudakis, George; "Explaining the Endurance of Greek-Turkish Rapprochement Process", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 44 (Kış 2015), p. 81-100.

Kozanoğlu, Hayri; "Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasi için Tek Yol mu, Son Yol mu?", *Birikim*, Sayı 113, Eylül 1998.

Kramer, Heinz; "Turkey's relations with Greece: Motives and Interests", *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Ed: Dimitri Conostas, New York, Palgrave Macmillan, 1991, p. 57-72.

Ktriveses, Nikolaos; Laike Epimorfose: İdeologikes Proektaseis kai Koinonikes Praktikes, *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 82, 1991, s. 12-40.

Kuniholm, Bruce R.; "Turkey and the West Since World War II", *Turkey Between East and West New Challenges for a Rising Regional Power*, Ed: Vojtech Mastny and R. Craig Nation, WestviewPress, 1996, p. 57.

Kurubaş, Erol; Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitiği ve Sorunların Çözümü Üzerine Düşünceler", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*,3 Baskı, Ed: İdris Bal, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006.

Kut, Şule; "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 253-266.

Kut, Şule; "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 121-144.

Kut, Şule; "Makedonya ve Sorunları", *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 1-44.

Laçiner, Sedat: "Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism", *USAK Yearbook*, vol. 2, February 2009, s.153-205.

Ladrech, Robert; "The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 1, March 1994, p. 69–88.

Lamproulias, S.; E İdruse tes Enoseos Kentrou 1961, *Sughrona Themata*, ar. 330, Maios 1987.

Lang, R. Clarence; "Red Cross Humanitarianism In Greece, 1940-45", *Journal of Institute for Historical Review*, Spring 1989 (Vol. 9, No. 1) P. 71-88.

Larrabee, F. Stephen; "Yunanistan ve Balkanlar: politika önerileri", *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, s. 133-139.

Lila, Fejzi; "Rising Nationalism in the Balkans", *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Jan-Apr 2017 Vol.4, Nr.4, s. 31-35.

Loules, Dimitris; "The French Revolution and Its Influence Upon Greece", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15. Ankara, 1991, s. 283-290.

Loulis, John C.; "Papandreou's Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Summer 1984-1985. p. 375-391.

Louve, Lina; "To Telos tes Megales Ideas", *E Mikrasiatike Katastrofe 1922*, Ed: Hristina Kouloure, Alter-Ego MME A.E., 2010, s. 23-53.

"Lozan Sulh Muahedenamesi", *T.B.M.M. Kavanin Mecmuası*, Devre: II, İçtima: 1, Cilt 2, İkinci Basılış, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1942.

Lugkoures, Spiros; "E Enosis Kentrou kai oi ekloges tou 1961", *E Nea Politike*, 20 İanouariou 2015.

Lurintzes, Hrestos; "Laikismos: E Ennoia kai oi Praktikes", *Ekloges kai Kommata ste Dekatia tou '80*, Hrestos Lurintzes, Elias Nikolakopoulos, Ekdoseis Themelio, 1990, s. 56-57.

Lurintzes, Hrestos; Spourdalakes, Mihales; "Peri Laikismou: Mia Sunthese me Aforme ten Ellenike Vivliografia", *Ellenike Epitheorese Politikes Epistemes*, th. 1, İanouarios 1993. p. 133-162.

Lyrintzis, Christos; "Political parties in post-junta Greece: A case of 'bureaucratic clientelism?', *West European Politics*, Vol.7, No3, p. 97-118.

Lyrintzis, Christos; "The Rise of Pasok: The Greek Election of 1981", *West European Politics*, 03 Dec 2007, p. 308-311.

MacLachlan, Alastair; "The Myth Of The French Revolution Revisited", Edit: D. Garrioch, *Two Hundred Years of the French Revolution*, Melbourne 1990. s. 21-36.

Margarites, Giorgos; "Oi Polemoi", *Ístoria tes Ellados tou 20ou aiona*, Vivliorama, tom. A2.

Matalas, Antonia-Leda; Grivetti, Louis E.; "Non-food Food During Famine: The Athens Famine Survivor Project", *Consuming the Inedible: Neglected Dimensions of Food Choice*, Ed: jeremy MacClancy, Jeya Henry, Helen Macbeth, New York, Berghahm Books, 2007, s.130-140.

Mavrogordatos, G.T.; "The 1940s Between Past and Future", *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy*. Ed: J. O. Iatrides and L. Wrigley University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1995.

Mavrogordatos, George; "The Emerging Party System", *Greece in the 1980s* (Ed. Richard Clogg), London, MacMillan, 1983.

Mavrogordatos, George Th.; "The Greek Party System: A Case of 'Limited but Polarised Pluralism'?", *West European Politics*, Vol. 7, No: 4, p. 156-169.

Mazower, Mark; "Military Violence and National Socialist Values: The Wehrmacht in Greece 1941-1944", *Past and Present*, no:134 (February 1992).

McDonald, Robert; "Alliance Problems in the Eastern Mediterranean-Greece, Turkey and Cyprus: Part II," *Prospects for Security in the Mediterranean*, London: IISS Adelphi Paper Series, 1988, s. 72-90.

McDonald, Robert; "Greece after Pasok's Victory", *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (Jul., 1985), pp. 133-136.

Megalommatis, M. Cosmas; "The Political Evolutions in the Balkan, Greek-Balkan Relations and Turkey", *Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da Gelişmeler ve Türkiye*, Ed. Erol Manisalı, Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1994.

Melakopides, Constantine; "The Cyprus Problem in Greek Foreign Policy", *Cyprus: A Regional Conflict and Its Resolution*, Ed: Norma Salem, New York, St. Martin's Press, 1992, p. 71-89 tamamı.

Melakopides, Constantine; "The Logic Of Papandreou's Foreign Policy", *International Journal*, Summer 1987, p. 559-584.

Melios, Giannes; Kuprianides, Tasos; "To Kupriako meta ton B' Pagkosmio Polemo", *Theseis*, Teuhos 31, Periodos: Aprilios-Iounios 1990.

Messas, Kostas; "Greece", *The Political Role of the Military: An International Handbook*, Edit: Cynthia Watson, Constantine P. Danopoulos, Greenwood Press, London, 1996. s.154-168.

"Millî Mücadeleye adanmış bir ömür: Dr. Fazıl Küçük", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 63, Mart 2015.

Mitsakes, Giorges; "Skepseis guro apo tes prooptikes tou laikou kinematos-Epitropes Protovoulias, Epitropes Mellontikes Eksousias", *Suzetese gia tes Epitropes Protovoulias*, ekd. Enoteta.

Moschonas, Gerassimos; "The Panhellenic Socialist Movement", *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Ed. R. Ladrech and P. Marlière, Palgrave Macmillan UK, Macmillan, Basingstoke, 1999, pp. 110-122.

Moschonas, Gerassimos; "The path of modernization: PASOK and European integration", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 3, Number 1, 2001. p. 11-24.

Mouzelis, Nicos; "The Greek Elections And The Rise of PASOK", *New Left Review*, 108, March-April 1978, p. 59-74.

Mowlan, Marjorie; "Peace groups and politics", *Bulletin of the Atomic Scientist*, November 1983, Volume 39, Number 9, p. 28-31.

Mpaharas, Demetres; "Ekloges-Demopsefismata, V. To Demopsefisma tou 1924", *Ístoria tou Neou Ellenismou 1770-2000, tom 7 mesopolemos 1922-1940*, Ellenika Grammata, Athena, s. 41-46.

Mpellou, Elene; "60 Hronia apo to 'Shedio Marschall'", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 5, 2007.

Mughisuddin Akgönenç, Oya; "Micronationalisms, Old Conflicts and Precarious Peace: Macedonia, Kosova and Sanjak", *Turkish Review of Balkan Studies*, Foundation for Middle East and Balkan Studies, İstanbul, vol. 1, 1993.

Moschonas, Gerassimos; "The path of modernization: PASOK and European integration", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 3, Number 1, 2001, s. 11-24.

Moshonas, Gerasimos; “E diairetike tome deksias-antideksias ste metapoliteuse (1974-1990)”, *E ellenike politike koulтура semera*, N. Demertzis (epim), Athena, Odusseas, 1995.

Moshonas, Gerasimos “Eikones tes ‘Deksias’ kai anti- deksio sundromo: E diairese ‘Demokratikon Dunameon-Deksias’ 1974-1990”, *Koinovouleutike Epitheorese*, teuhos 255-26: 71-104, 1996.

Mpozikes, Simos; “Dunamikes kai Adraneies Ste Forologia kai sto Forologiko Mekanismo kata ten Epanastase tou 1821”, *Mnemon*, Teuhos 31, Athena, 2010, s. 31- 68.

Nachmani, Amikam; “Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-49”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 4. (Oct., 1990), p. 489-522.

Nafpliotis, Alexandros; “From radicalism to pragmatism via Europe: PASOK’s stance vis-à-vis the EEC, 1977-1981”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No: 4, 2018, p. 509-528.

Nestor, John “Papandreou puts out Greek welcome mat for PLO’s Arafat”, *The Christian Science Monitor*, September 3, 1982.

Nicolacopoulos, Ilias; “Elections and Voters 1974-2004: Old Cleavages and New Issues”, *Politics and Policy in Greece*, Ed. Kevin Featherstone, 2006, London, Routledge.

Nikolakopoulos, Vasiles Panagiotopoulos, Vaggeles Karamanolakes, Ekdose Dimosiografikes Organismos Lamprakes A.E. 2012.

Nikolaydis, Kalipso; “Yunan paradoksu nedir?”, *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.11-33.

“O Ellenikos emfulios polemos (1946-1949). Ístoria kai drase tou Demokratikou Stratou Elladas mesa apo tis sulloges ton ASKÍ”, *Arheia Sughrones Koinonikes Ístoria*.

“O Kostas Kornetes sunthlivei enan metapoliteutiko mutho gia to Polutehneio”, *Lifo*, 2.11.2016.

“Oi Koinonikes diastaseis tou emfuliou polemou”, *Arheia Sughrones Koinovikes Ístorias*.

“Oi profuges prepei na yurisoun sta spitia tous”, *Radiofonikos Stathmos Eleuthere Ellada*, 29.12.1948, *Arheia Sughrones Koinonikes Ístorias*.

Oikonomou, Nikos; “Ekloges-Demopsefismata A. Politikes Sumperiforas sten Periodo 1923-1936”, *Ístoria tou Neou Ellenismou 1770-2000, tom 7 mesopolemos 1922-1940*, Ellenika Grammata, Athena, 2003, s. 33-40.

Oran, Baskın; “Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı. 1, Ankara, 1970, s. 41-93.

Oran, Baskın; “Türk Dış Politikası ve Batı Trakya”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 307-317.

Oran, Baskın; “Lausanne Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 215-238.

Oran, Baskın, “Mudanya Silah Bırakışması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, Ed: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 213-214.

Örenç, Ali Fuat; “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11/22, 2011, s. 5-32.

Özbudun, Ergun; “M. Duverger’in «Siyasal Partiler»i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 1964.

Özbudun, Ergun; *Siyasal Partiler*, Ankara, AÜHF Yayınları, 1979.

Özçetin, Burak; “Medya ve Popülizm: Bir İş Birliğinin Anatomisi”, *Panorama*, Kış 2018, Sayı 26, s. 37-39.

Öztürkci, Alpaslan “Tutarlılık-Belirsizlik Skalasında Türkiye’nin Boğazlar Politikası (Mart 1945-Ekim 1946)”, *CTAD*, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), s. 473-496.

Pantazopoulos, Andreas; “E Koinonike Sunthese tou Stelehou Dunamikou tou PASOK (1974-1981)”, *o Politis*, th. 83 (11), Septemvrios 1987, s. 14-26.

Pantelodemos, Dimitrios N.; “O Emeresios Tipos Tes Lionos kai E Ellenike Epanastaseis Tou 1821: Sumvole eis ten Meleten tou Gallikou Filellenismou”, *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, Ioannina, 1971, s. 282-300.

Papadakis, Yiannis; “Nation, narrative and commemoration: political ritual in divided Cyprus”, *History and Anthropology*, Volume 14, 2003, p. 253-270.

Papandreou, A. G.; “Economics and the Social Sciences”, *Economic Journal*, Vol LX, No. 240, December 1950, p. 715-723.

Papandreou, Vaso; “Apopseis pano sten ‘epanaastatike theoría’ tou M. Nikolinakou”, *Anti*, teuhos 12, Iannouarios 1975.

Papandreou's Cyprus Policy: An Intelligence Memorandum, *CIA Directorate of Intelligence*, 24 December 1981.

Paparegas, Alekas; "E Ístorike Peira kai oi Sughrones Ekselikseis sto Astiko Politiko Sustima", *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 4, 2014.

Paparegas, Thanases; "Oi Emfulies Sugkrouseis", *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 2, 2001.

Papastratis, Procopis; "Local Government in Libberated Areas of Occupied Greece", *Local Government in Occupied Europe (1939-1945)*, Ed: Bruno De Wever, Herman Van Goethem, Nico Wouters, Gent, Academia Press, 2006.

Pappas, Ílias; Dimari, Georgia; "The transition of Panhellenic Socialist Movement (PASOK) from a Euroscepticist Party into European Social-Democratic Party between 1974 and 1987", *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, Volume 7, No 3, July 2018, p. 26-35.

Pappas, T.S.; "In Search of the Center: Conservative Parties, Electoral Competition, and Political Legitimacy in Southern Europe's New Democracies", *Parties, Politics and Democracy in the New Southern*, Ed: P.N. Diamandouros and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 2001).

Pappas, Takis S.; Aslanidis, Paris; "Greek Populism: A Political Drama in Five Acts", *European populism in the shadow of the great recession*, Ed: Hanspeter Kriesi, Takis S. Pappas, ECPR Press, 2015, s. 181-196.

Pappas, Takis S.; "Patrons Against Partisans: The Politics of Patronage in Mass Ideological Parties", *Party Politics*, Vol. 15. No.3, p. 315-334.

Pappas, Takis S.; "Political Leadership and the Emergence of Radical Mass Movements in Democracy", *Comparative Political Studies*, Volume 41, Number 8, August 2008, p. 1117-1140.

Pappas, Takis S.; "The Transformation of the Greek Party System Since 1951", *West European Politics*, Vol. 26, No.2 (April 2003), p. 90-114.

Pappas, Takis S.; Assimakopoulou, Zina; "Party Patronage in Greece: Political Entrepreneurship in a Party Patronage Democracy", *Party Patronage and Party Government in European Democracies*, Ed: Petr Korecky, Peter Mair, Maria Spirova, 2012, Oxford University Press, p.144-162.

Parres, Fanes; Skolarikos, Kostas; "E Politike Summahion Tou KKE Stis Dekaties 1950-1960. E Peira tes EDA", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 4-5, 2012.

PASOK Arheio, 14.4.1994.

Patrones, Vasiles; Liargkovas, Panagiotos; "Koinonike Ensomatose kai Oikonomike Politike sta Hronia tes Diktatorias sten Ellada, 1967-1974: O Eidikos Rolos tou Agrotikou Tomea", *Ellenike Epitheorese Politikes Epistimes*, th. 23, Aprilios 2004, s. 107-137.

Pellet, Alain; "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the SelfDetermination of Peoples", *EJIL*, vol. 3, no. 1.

Pelt, Mogens; "The Establishment and Development of the Metaxas Regime in the Context of Nazi Fascism, 1936-41", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 2, Issue 3, p. 143-172.

Pettifer, James; "The new Macedonian question", *The New Macedonian Question*, Ed. James Pettifer, Great Britain, MacMillan Press, 1999, p.15-27.

Pridham, Geoffrey; "Linkage Politics Theory and the Greek-Turkish Rapprochement, in Dimitri Conostas (ed), *Greek-Turkish Conflict in the 1990s*, Macmillan, p.73-88.

"Protocol of Conference Between Great Britain, France, and Russia, Relative to the Independence of Greece", *The American Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. 1918), s. 67-68.

Protopsaltes, E. G.; "E Filike Etaireia kai to Ergon tes", *Nea Estia*, Athena, 1 Dekemvriou 1964, teuhos 898, s. 1688-1695.

Psomiades, Harry J.; *The Eastern question: the last phase: a study in Greek-Turkish diplomacy*, Thessalonike, Institute For Balkan Studies, 1968.

Radan, Peter; "Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission", *Melbourne University Law Review*, vol. 24, no. 1, April 2000.

Raizes, M. Vironos; "Amerikanoi Rapsodoi tes Ellenikes Epanastaseos, 1821-1828", *Epeirotike Estia, Afieroma (1821-1971)*, Ioannina, 1971, s. 266-281.

Razakos, Hares; "To Nomiko kai Politiko Plisio tes Periodou 1950-1967", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organo tes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.* Teuhos 2, 2017.

Rizas, Sotires; "Politike Krise E Enope Rekse kai Oi Sunepeies", *Ellenon Istorika: Dekemvriana, Oi mahes ton 33 emeron*, s. 8-31.

Ronald, Krebs R.; "Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict", *International Organization*, Vol. 53, No. 2 (Spring, 1999), p. 343-377.

Rosenfeld, Stephen S.; "The Reagan Doctrine: The Guns of July", *Foreign Affairs*, Spring 1986.

Roudometof, Victor; "Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question", *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 14, no 2, s. 253-301.

Salahi R, Sonyel; "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", *Bellekten*, C.38, Ankara, 1974, s. 41-116.

Salvanou, Emilia; "Refugees and the State in Interwar Greece: A Story of Mutual Transformation", *Migration and the Crisis of the Modern Nation State?*, Ed: Frank Jacob, Adam Luedtke, Vernon Press, 2018, s. 1-24.

Sasoon, D.; "To PASOK kai e krise tes ellenikes metapoliteuses", *To vema ton koinonikon epistemon*, Tomos D, teuhos 16 İouniou 1995.

Savut, Emre; "Alan Siaroff'un Tipolojisi Işığında 1946'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Parti Sistemi", *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, Vol: 3, Issue: 11, pp. 126-140.

Sayarı, Sabri; "Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society", *The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited: Essays in Honor of Şerif Mardin*, Ed: Faruk Birtek and Binnaz Toprak, İstanbul, Bilgi University Press, p. 81-94.

Scott, James C.; "Patron-Client and Political Change in Southeast Asia", *The American Political Science Review*, 1972, 66 (1), p. 91-113.

Seferiades, Seraphim; "Polarization and Non-Proportionality; The Greek Party System in the Postwar Era", *Comparative Politics*, Volume 19, Issue 1 Oct.1986, p. 69-93.

Seton-Watson, Hugh; "On Trying to be a Historian of Eastern Europe", Edit: Dennis Deletant&Harry Hanak, *Historians as Nation-Builders*, London, Macmillan Press, 1988.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet; "Yunan İhtilali ve II. Mahmud'un Politikaları", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12. 2004, s.49-56.

Sfikas, Thanasis D.; "The People at the Top Can Do These Things, Which Others Can't Do: Winston Churchill and the Greeks, 1940-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 2. (Apr., 1991), p. 307-332.

Skolarikos, Kostas; "E paraharakse tes İstorias tou Agona tou Demokratikou Stratou Elladas", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organotes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.*, Teuhos 3, 2010.

Skolarikos, Kostas; "Oi Paranomes Kommatikes Organoseis ten Periodo 1949-1958", *Kommounistike Epitheorese: Theoretiko kai Politiko Organotes Kentrikes Epitropes tou K.K.E.* Teuhos 4, 2011.

Skolarikos, Kostas; E Stase tes Elladas Ston A' Pagkosmio İmperialistiko Polemo 1914-1918, *Kommounistike Epitheorese*, Teuhos 5, 2014.

Sonyel, Salâhi R.; "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *BELLE TEN*, Türk Tarih Kurumu, S. 233, Nisan 1998, s. 107-120.

Spourdalakes, Mihales; "Gia te theoría ton politikon kommaton", *Epitheorese Koinonikon Ereunon*, 55/1984, s. 46-75.

Spourdalakes, Mihales; "O ellenikos laikismos stis sunthekes tou autarhikou kratismou," *Laikismos kai Politike*, N. Mouzeles, Th. Lipoavats, M. Spourdalakes, ekd. Gnose, Athena, 1989, s. 131-159.

Spourdalakes, Mihales; "To Kommatiko Fainomeno: Ekselikse ki Sugkiria", *To Mellon ton Politikon Kommaton*, Ed: Demetres Th. Tsatsos, Ksenofon I. Kontiades, Athena, Ekdoseis Papazese, 2003, s. 39-55.

Spourdalakis, Michalis; "The Greek Experience", *Socialist Register 1985/86: Social Democracy and After*, Vol: 22, 1985. p. 249-267.

Spourdalakis, Michalis; "PASOK: The Telling Story of a Unique Organizational Structure", *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, ed: Piero Ignazi, Colette Ysmal, Praeger, 1998, p. 202-220.

Spourdalakis, Michalis; "PASOK's second chance", *Mediterranean Politics*, n. 3, p. 1-33.

Spourdalakis, Michalis; "Securing democracy in post-authoritarian Greece: The role of political parties", in Lewis, P. and Pridham G. (eds.), *Rooting fragile democracies*, London: Routledge.

Stearns, Monteagle; "The Greek-American-Turkish Triangle: What Shape After the Cold War?", *Mediterranean Quarterly*, 4 (1993), pp. 15-29.

Stearns, Monteagle; "Yunan Güvenlik Meseleleri", *Yunan Paradoksu*, Der. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, s. 77-90.

Stefanidis, Ioannis; "United States, Great Britain and the Greek Yugoslav Rapprochement, 1949-1950", *Balkan Studies*, vol. 27, no. 2, 1986, p. 315-343.

Stilianu, F.; “Ta 13 Semeia”, sto: P. Papapoliviou (epim.), *1960-1969: E dekaetia tes egkathidrisis*, Leukosia 2010.

Stokes, S. C.; “Political Parties and Democracy”, *Annu. Rev. Polit. Sci.* 1999. 2, s. 243–67.

Sulzberger, C. L.; “Greece Under The Colonels”, *Foreign Affairs*, Jan. 1970, p. 300-311.

Şener, Bülent; “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal Ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 205, Ağustos 2013, s. 1-34.

Şihmantepe, Aydın; “Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 2013, Cilt: 9, Sayı: 17, s. 127-156.

Tamçelik, Soyalp; “Kıbrıs'ta Kurulan Askeri İttifaklar ve Özellikleri”, *Cyprus International University, folklor/edebiyat*, cilt: 18, sayı: 70, 2012/2, s. 197-232.

Teehankee, Julio; “Clientelism and Party Politics in the Philippines”, *Clientelism and Electoral Competition in Indonesia, Thailand and the Philippines*, Ed: Dirk Tomsa, Andreas Ufen, Publisher: Routledge, 2012, p. 186-214.

Tellal, Erel; “SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010. s. 499-521.

Terlexis, Pantazis; “The Military and the Greek Constitution: A Comparison between the New and the old Document”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 24, No. 3 (Sep., 1971), p. 449-455.

Thanasis D. Sfikas, "The People at the Top Can Do These Things, Which Others Can't Do: Winston Churchill and the Greeks, 1940-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 2. (1991), p. 322-323.

"The Cyprus question at the crossroads: An update", *Thesis, A Journal of Foreign Policy Issues*. Summer 98.

Tirman, John "Improving Turkey's "bad neighborhood": pressing Ankara for rights and democracy", *World Policy Journal*, Spring 1998.

"To İdrutiko Keimeno Tou Ethnikou Apeleutherikou Metopou", *ST' AMATA! ST' ARMATA!*, *Hroniko tes EthnikesAntistases 1940-1945*, Ekdotes P.L.E., 1967.

Tomadakis, Stavros B.; "Yunan ekonomisi: performans, beklentiler ve paradokslar", *Yunan Paradoksu*, Ed. Graham T. Allison, Kalipso Nikolaydis, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999, s. 55-76.

Trantas, Georgios; Zagoriti, Paraskevi; Bergman, Torbjörn; Müller, Wolfgang C.; Strom, Kaare; "Greece: 'rationalizing' Constitutional Powers in a Post-dictatorial Country", *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Ed: Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman, New York, 2006, Oxford University Press, p. 381.

"Treaty Between Great Britain, France, and Russia, on the One Part, and Denmark, on the Other Part, Relative to the Accession of Prince William of Denmark to the Throne of Greece", *The American Journal of International Law*, Vol. 12, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. 1918), p. 75-79.

Triantaphylliou, Dimitrios; "Yunanistan'daki Popülizmi Anlamak", çev: Faruk Çakır, *Panorama*, Kış 2018, S. 26, s. 40-41.

Tsakaloyannis, Panos; "The Moscow Puzzle", *Journal of Contemporary History*, Vol. 21, No. 1. (Jan., 1986).

Tsardanidis, Charalambos; "The Hellenic Plan for the Economic Reconstruction in the Balkans (ESOAV): A Challenge for Greek Foreign Policy", *LSE, The Hellenic Observatory*, 24 October 2006.

Tsibiribi, Elisavet; "The "South-Balkan" policy of Greece since 1990 – under consideration of the role of the Greek private sector - A cooperative policy?", *European Studies Hannover, Working Papers*, no. 9, Hannover, 2004.

Tuncay, Faruk; Karatzas, Leonidas; *Elleno Tourkiko Leksiko*, Kendro Anatolikon Glosson kai Politismou, Athena, 2009.

Turan, İlter; Barlas, Dilek; "Turkish-Greek Balance: A Key to Peace and Cooperation in the Balkans", *East European Quarterly*, Winter 1998, s. 469-488.

Turan, Şerafettin; "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1-2, Ankara, 1951, s. 111-151.

Türk, Danilo; "Recognition of States: A Comment, 'Annex 1: Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union'", *EJIL*, vol. 4, no. 1, s. 66-73.

Tziampiris, Aristotle; "Greece and the Balkans in the Twentieth-Century", *Greece in the Twentieth-Century*, Ed. Theodore A. Couloumbis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou, London, Frank Cass Publishers, 2003, p. 136-151.

Tziampiris, Aristotle; "Greece's contribution to European Political Cooperation Policies towards Former Yugoslavia, June 1991-January 1992: an Institutional Analysis", *Contemporary Greece and Europe*, Ed. Achilleas Mitsos and Elias Mossialos, Ashgate, Aldershot, p. 401-420.

Tzimitras, Harry; "Alternative Forms of Nationalism: Superiority through Law in Greek Foreign Policy", *Nationalism in the Troubled Triangle: Cyprus, Greece and Turkey*, Ed: Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırımlı, England, Palgrave Macmillan, 2010, p. 130-145.

Tziollas, Leuteris; "PASOK Eidikotera stoiheia tes poreias tou", duo mere, *Filladio*, t. 6. 1983.

Tzoukas, Vaggeles; "E anagnorise tes Ethnikes Antistases", *E Ellada ste dekaetia tou 80: koinoniko, politiko kai politismiko leksiko*, V. Vamvakas - P. Panagiotopoulos (epim.), Athena, To perasma, 2010.

Uzgel, İlhan; "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 1980-2001, Ed: Baskın Oran, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010. s. 34-82.

Ülman, A. Haluk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I.", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 23, s. 241-273.

Ünal, Hasan; "The Cyprus Question: History, Mutual Perceptions and Latest Trends", *Medzinárodné otázky*, Vol. 8, No. 4 (1999), p. 45-69.

Ünal, Hasan; Kalaitzaki, Theodora; Altunya, Eylem; "Greek and Turkish Perceptions of US Mediation Efforts for Conflict Resolution from 1950s to Mid-1990s", *Bulgarian Historical Review*, 2005, 3-4, p. 88-102.

Valenakes, Giannes G.; "Me orama kai programma", *Parateretes*, 1997.

Valinakis, Yannis; "Greece's European Policy Making", *GreeSE, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, The London School of Economics and Political Science, October 2012.

Vardağlı, Emine Tutku; "Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, Bahar 2017, s. 97-132.

Veremes, Thanos; "Anekdotia Keimena guro apo to Kinema tes 6es Martiou 1933", *Mnemon*, Tom. 5 (1975), s. 81-100.

Veremis, Thanos; "Defence and Security Policies under PASOK", *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, p. 181-189.

Veremis, Thanos; "1922: Political Continuations and Realignment in the Greek State", *Crossing the Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey*, Ed: Renee Hirschon, Berghahn Books, 2004, s. 53-62.

Vernardakes Hr; Maures, G.; "E These ton politikon kommaton sto kratos kai e epektase tes politikes antiprosopouses", *Theseis*, t. 16, s. 81-114.

Vernardakes, Hr.; Maures, G.; "Oi taksikoi agones ste metapoliteuse", *Theseis*, Teuhos 14, periodos: İanouarios-Martios 1986.

Verney, Susannah; "From the 'special relationship' to Europeanism: PASOK and the European Community', 1981-89", *Greece, 1981-89: The Populist Decade*, Ed: Richard Clogg, St. Martin's Press, 1993, p. 131-153.

Verney, Susannah; "The Greek Socialists", *Political Parties and the European Union*, Ed: J.Gaffney, Routledge, London, 1996, p. 131 -153.

Wallden, Axel-Sotiris; "Greece and The New Macedonian State", *Transition*, vol. 36, no. 1/2, 1995, s. 105-137.

Wallerstein, Immanuel; "The French Revolution as a World-Historical Event", *The French Revolution and the Birth of Modernity*, Edit: Ferenc Fehér, University of California Press, 1990, s. 117-130.

Weinberger, Caspar W.; "U.S. Defense Strategy", *Foreign Affairs*, Spring 1986.

Wolfe, James H.; "The United Nations and the Cyprus Question", *Cyprus: A Regional Conflict and Its Resolution*, Ed: Norma Salem, New York, St. Martin's Press, 1992, p. 227-241.

Xydis, Stephen G.; "America, Britain, and the USSR in the Greek Arena, 1944-1947", *Political Science Quarterly*, Vol. 78, No. 4. (Dec., 1963.)

Xydis, Stephen G.; "Modern Greek Nationalism", *Nationalism in Eastern Europe*, Ed: Peter F. Sugar and Ivo John Lederer, USA, University of Washington Press, 1994.

Yannas, Prodromos; "Greece's Policies in the Post-Cold War Balkans", *Crisis in the Balkans, Views from the Participants*, Ed. Constantine P. Danopoulos, Kostas G. Messas, Boulder: Press, 1997.

Zahariadis, Nikolaos; "Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue", *Political Science Quarterly*, vol. 109, no. 4, 1994.

Zaikos, Nikos "The Interim Accord: Prospects and Developments in Accordance with International Law," *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)*, Ed. Evangelos Kofos and Vlasis Vlasidis, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), 2005.

"15. Markon", *Radiotelegrafema*, 15.11.1948, *Arheia Sughrones Koinonikes Istorias*.

C. GAZETE VE AJANSLAR

Acar, Özgen; “Venizelos’tan Sürprize”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 2013.

“Adesmeute Ellada kai koinonikopoiesis diakerukse o Andreas Papandreou”
Apogeumatine, 3 Septemvriou 1974.

Agonistes, 3 Dekemvriou 1974.

Anastases, Pepones; “Nikolaos Plasteras: O ‘Mauros kavalares’ pou egine thrulos”, *Ta Nea*, 18 Dekemvriou 1999.

Antupas, Giannes; 18 Oktovriou 1981: O Andreas Papandreou kerdizei tis ekloges -To PASOK sten kuvernese, *Proto Thema*, 18 Dekemvriou 2017.

Apostopoulos, D. G.; "K. Th. Demaras: 100 hronia apo ten gennese tou. Meletetes tou Neoellenikou Diafotismou", *To Vema*, 30 Maiou 2004.

Argurou, Fanoula E; Proedria Giorgou Vasileiou”, *E Semerine*, 21 Iouliou 2016.

Asemakopoulos, Vasiles; Tasses, Hrusanthos; “Ermeneutike semeia gia te Diakerukse tes 3es Septemvre”, *E Efemerida ton Suntakton*, 03 Septemvriou 2018.

Athanasiades, Titos; “Ti sumvainei sto PASOK; Mia apokaluptike ereuna, o ‘kleftopolemos’ ekselissetai ste rekse”, *E Vradune*, 2 Iouliou 1979.

Athanasios, Nikos; “E europaike sosialdemokratia, o metarruthmistikos realismos, kai e anaktese tou hamenou kurous tes”, *Huffpost Greece*, 31 Oktovriou 2018.

Augoustes, Ntinos; “Otan ta pathemata den mas ginontai mathemata”, *Eleutheria*, 16 Dek 2017.

Belge, Murat; “Savaş meydanı/barış masası”, *Radikal Gazetesi*, 11 Temmuz 2003.

Berberakis, Stelyo; *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1988.

Can, Burhanettin; “Türkiye’deki Fitnenin Perde Arkası -6”, *Milli Gazete*, 27 Ocak 2017.

Civaoğlu, Güneri; “Kardak’ta Derin Kulis”, *Milliyet*, 21 Temmuz, 2010.

Coggan, Philip; “Upervole e sukgrise tes krises tou 73 me te semerine”, *E Kathemerine*, 12 Oktovriou 2002.

Cumhuriyet, 12 Ocak 1984.

Cumhuriyet, 20 Haziran 1994.

“Çiller ağlayarak veda etti”, *Hürriyet*, 14 Aralık 2002.

“Demirel, Kardak'taki savaşı nasıl önledi?,” Çankaya'da Dört Özel Yıl/3, *Sabah*, 22 Mayıs 1997.

Dimitri, Michael; “Macedonia: The Mother's Gift”, *MAK-News*, 9 Nisan 1994.

Dokos, Thanos; “E Diethnes Eikonas tes Ellados” *E Kathemerine*, 17 Fevrouariou 2010.

Dolapçı, Ercan; “Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 40. Yılı: Rauf Denктаş Barış Harekâtı'nı anlatıyor”, *Aydınlık*, 21 Temmuz 2014.

Dounias, Strates; “54 hronia apo te dolofonia tou Gregore Lamprake”, *Rizospastes*, 28 Mae 2017.

“Dünyaya parmak ısırtan operasyon! 44 sıcak saat”, *Milliyet*, 31 Ocak 2019.

“E Apeleutherose tes Athenas stis 12 Oktovriou 1944”, *Ta Nea*, 12 Oktovriou 2019.

“E EOKA kai e Enople drase”, *Rizospastes*, 14 Flevare 1999.

“E Epanastase tou 1821, to noima kai e semasia tes sto semera”, *Rizospastes*, 23-24 Marte 2013.

“E Hounta ‘Apohorei’ apo to Sumvoulío tes Europes”, *Ístoriko Leukoma 1969, E Kathemerine*, 1998,

“E Hthesine Kedia tou Giorgou Sefere”, *To Vema*, 23 Septemvriou 1971.

“E Ídruse tes Enoses Kentrou”, *Ístoriko Leukoma 1961*, Athena, Kathemerine.

“E pagida ton strategeion”, *Rizospastes*, 6 Íoule 1997.

E Poliorkia kai e epemvase”, *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Oktovriou 2007.

“EAM: apofaseis, anakoinoseis. KKE: apofaseis, ankoinoseis, hairtisteria menimata, omilies, hronika, epeteiaka (1947-1949)”, *Radiofonike ekpompe*, 14.12.1947, *Arheia Sughrones Koinonikes Ístoria*.

“Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados”, Arithm. 1, Nauplion, 16/28 Fevrouariou 1833.

Efemeris tes Kuverneseos tou Basileu tes Hellados: 1835.

Efemeris tes Kuverneseos tou vaseioui tes Ellados, Arith. 5, Athenais, 18 Martiou 1844.

Efemeris Tes Kuverneseos tou Basileiou Tes Ellados, Arith. 48, Athenais, 17 Noemvriou 1864.

Efemeris tes Kuverneseos tou Vaseioui tes Ellados, Arith. 25, Athnais, 16 Iouniou 1871.

Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados, Teuhos Proton, 26 Fevrouariou 1898.

Efemeris Tes Kuverniseos tou Vasileiou tes Ellados, Teuhos Proton, Athenais, 21 Apriliou 1967.

Efemeris Tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias, Arithmos 185.29 Iouniou 1977.

Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias, Teuhos Proton, 1 Iouliou 1982.

Efemeris tes Kuverneneos tes Ellenikes Demokratias, Teuhos Proto, 16 Iouliou 1982.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demoktratias, Athena, Teuhos Proto, 13 Oktovriou 1982.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokatias, 18 Fevrouariou 1983.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokatias, 14 Apriliou 1983.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias, Teuhos Proto, 24 Noemvriou 1983.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demokratias, Athena, Teuhos Proto, 8 Oktovriou 1984.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias, Teuhos Proto, 30 Septemvriou 1985.

Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokatias, 6 Martiou 1986.

“*Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias*”, Teuhos Deutero, 11 Augoustou 2010.

“Eidiko Thema: Apo to ‘skandalo tou kalampokiou’ sto zeugos Papantoniou”, *Athenaiko-Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 28 Oktovriou 2018.

“Ekso kai apo to politiko NATO kai en EOK”, *Akropolis*, 3 Septemvriou 1974.

Eksormese, 15 Septemvriou 1977.

Elekdağ, Şükrü; “İki Buçuk Savaş Stratejisi”, *Milliyet*, 27 Kasım 1994.

Eleutherotupia, 16 İouliou 1976.

Eleutherotupia, 15 İouniou 1988.

Elias, Nikolaides, “E Ellada ton skandalon”, *To Vema*, 15 Oktovriou 2012.

“Ellenes metanastes stis EPA: Enas dusvatos kai tautohrona sunarpastikos dromos 127 hronon”, *Huffington Post Greece*, 16 Dekemvriou 2017.

“Emera tes gunaikas”, *Eleutherotupia, afieroma*, Teuhos 102, 6 Martiou 2001.

“Emplekse ashema e Tourkia?”, *Rizospastes*, 13 Aprile 1995.

“Epeksergasia stoheion Ypourgeiou Ethnikes Oikonomias kai Oikonomikon”, *To Vema*, 18 Fevrouariou 2001.

“Epitelous Allage”, *Ta Nea*, 19 Oktovriou 1981.

Erhan, Çağrı; “Ege Adaları”, *Türkiye*, 22.10.2017.

“Etsi epese o Paulopoulos”, *Kuriakatike Eleftherotipia*, 4 Dek. 1994.

Filandros, Ioannes K.; “E idruse tes Ethnikes Rizospastikes Enoses”, *E Kathemerine*, 04 Apriliou 2014.

Filandros, Ioannes K.; “Oi ekloges tou 1958”, *E Kathemerine*, 07 Dekemvriou 2014.

Financial Times, 6 May 1983.

“Focus: PKK'nın Yunanistan'da banka hesabı var”, *Milliyet*, 23 Ekim 1996.

Fragkos, Giorgos| “O Ioannides mou eipe”, *Eleftheros Kosmos*, 9 Septemvriou 2010.

Georgios Moshopoulos, “To Sumfono tes Kazertas”, *E Kathemerine*, 10 Dekemvriou 2004.

“Gia to antidiktatoriko kinema tou Polemikou Nautikou”, *Rizospastes*, 4 Genare 2002.

“Gia to Stratiotiko Praksikopema tes 21es Apriliou 1967”, *Rizospastes*, 5 Marte 2017.

Giannouloupoulos, Giorgos; “To telos tes metapoliteuses”, *E Efimerida ton Suntakton*, 17.01.2016.

Goulielmos, Giannes; “Noemvrios 67, oi Ellenes apoxoroun”, *E Kathemerine*, 25 Noemvriou 2007.

Harvalias, Giorgos; “E odusseia tou ‘stratiote’ Antone Naksake: E ‘thusia’ gia ton Otsalan, e politike diokse...”, *Hellas Journal*, 4 Fevrouariou 2019.

Hatzekuriakou, Andreas; “O Ntenktas, e entakse, oi sheseis me ten Ellada”, *To Vema*, 25 Noemvriou 2008.

Hekimoglou, A. Euaggelos; “Ta oikonomiko tes megales autapates”, *Eleutherotupia*, 21 Apriliou 2001.

Helidones, Stefanos; “To Dogma Trouman”, *E Kathemerine*, 14 Noemvriou 2011.

Hiotes, V.; “O efiartes tes Oikoumenikes to ‘90”, *To Vema*, 14 Noemvriou 2010.

Howe, Marvine; “Greek Parties Start Election Campaign”, *The New York Times*, Feb. 15, 1981.

Hristodoulides, Nikos; “To Enotiko Dempsefisma sten Kupro”, *E Kathemerine*, 02 Septemvriou 2012.

İlhan, Cevher; “General Rogers’in Evren’e ‘sözü’ gibi”, *Yeni Asya*, 6 Ağustos 2019.

Ístoriko Arheio ERT, 28 Íouliou 1974.

“Johnson Warns Inonu On Cyprus”, *The New York Times*, June 6, 1964.

Kaluvas, Sthates; Marantzides, Nikos; “Nees taseis ste melete tou emfuliou polemou,”, *Ta Nea*, 20 Martiou 2004.

Kapse, G.; *Stratege, idou e fregata sas*, *Nea Sunora*, 1991.

Kartales, G., “Pou to paei e Agkura?”, *To Vema*, 24 Apriliou 1988.

Kartales, Giannes; “To NATO kai emeis”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

Kasapoğlu, Çağıl; “Kardak Kayalıkları: Theodoros Pangalos ve Onur Öymen 1996 krizini anlattı”, *BBC News Türkçe*, 21 Aralık 2016.

Katsigeras, Mikhales N.; “E apopeira kata tou Papadopoulou”, *E Kathemerine*, 2 Oktovriou 2017.

Kırbaki, Yorgo; “Kardak'ta ABD Ege'yi elektronik olarak kilitlemiş”, *Hürriyet*, 03.04.2011.

Kiouses, Giorgos; 34 hronia apo to “vuthisate to Hora”, *Eleutherotupia*, 21 Íouliou 2009.

Klapses, Antonos; “Oi ekloges tes 31es Martiou 1946”, *E Kathemerine*, 18 Septemvriou 2011.

Kondes, Vasiles; “Apo te Varkiza sten enarkse tou Emfuliou”, *E Kathemerine*, 11 Septemvriou 2011.

Kostas, Hatzides; “O Stratiotes-Odegos tou Tank pou gkremise ten pule tou Polutehneiou spaei te siope tou kai milaei prote fora gia to makeleio tes 17es Noemvriou 1973”, *To Vima*, 24 Noemvriou 2008.

Kostopoulos, Tasos; “To praksikopema tou vatheos kratous”, *E Efemerida ton Suntakton*, 16 Fevrouariou 2019.

Kotseta, Roula; “3 Septemvriou 1974: E idruse tou PASOK”, *Newsbomb*, 02 Septemvriou 2015.

Kovaios, Agg.; “O Andreas, to PaSok kai e EOK”, *To Vema*, 25 Noemvriou 2008.

Kremastinos, Demetres; *Anazetontas ton Andrea, 100 hronia apo te gennese tou*, Ta Nea, 2019.

Kretikos, Stefanos; “E oportounistike omada kai e diaspase tou KKE to 1968”, *Rizospastes*, 11 Ioule 2004.

Kouzinopoulos, Spuros; “Upothese lamprake 40 hronia mata”, *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 20 Augoustou 2003.

Küçükdalak, Osman; Hastürk, “Necmi; “TRT Haber Avrupa'nın orta yerindeki terör kampını görüntüledi”, *TRT*, 26 Temmuz 2019.

Lakopoulos, Giorgos; “To PASOK uparhei (kai) hare stis kriseis tou”, *Ta Nea*, 13 Ianouariou 2012.

Laliotes, Kostas; “Arthro-ntokoumento tou Kosta Laliote gia ton Andrea Papandreou”, *Efemerida Ton Suntakton*, 07 Augoustou 2017.

Leledake, Eudokia; "O Tsovolas apokaluptei ti semaine e frase "Tsovola dos'ta ola", *E Efimerida ton suntakton*, 29 Iounariou 2017.

Lugeros, Stauros; "1985-1993, mia taragmene epohe", *E Kathemerine*, 3 Martiou 2002.

Masourides, A. N.; "Oi provlematikes provlematizoun akome", *To Vema*, 10 Septemvriou 2006.

Maures, Giannes; "Tome ste Metapoliteuse to 1981", *E Kathemerine*, 30 Dekemvriou 2007.

Mazower, Mark; "Kanenas apo tous mithous den antehei pleon..." *Ta Nea*, 20 Martiou 2004.

Mcmanus, Doyle; "Koskotas Implicates Premier in Payoffs, Bribery: Ex-Banker's Tale may Be Greek Tragedy", *Los Angeles Times*, April 16, 1989.

"Me demokratikes diadikasies to PASOK Tha parei ten eksousia", *Eksormese*, 18 Iouniou 1976.

"Megale Nike: Safes laike entole gia ousiastike allage", *Rizospastes*, 19 Oktovriou 1981.

"Metsotakes: To Kupriako e mone diafora Elladas kai Tourkias-Erthe e ora na luthei", *eefimerida*, 18 Apriliou 2013.

Mortimer, John Brown; "An Outsider looking in: Turkey's hopes for closer European ties", *The Financial Times*, 21 January 1994.

Moshopoulos, Georgios N.; "Georgios Papandreou, Apo to Kairo sta Dekemvriana", *E Kathemerine*, 16 Dekemvriou 2005.

Mouzeles, Nikos; “Oi treis diastaseis tou laikismou: me te Thematike anodo tou laikismou”, *To Vema*, 13 Maiou 2017.

Nedos, Vasiles; Palaiologos, Giannes; “Oi aporretes ektheseis tes CIA gia Aigaio, Kupro Sten ‘K’ “, *E Kathemerine*, 19 Iounariou 2017.

“Nikesame: Thriamvos tou PASOK”, Anoikste tis fulakes na vgoun oi ekdotes mas pou eferan ten Allage”, *Auriane*. 19 Oktovriou 1981.

“Niketes O Laos”, *To Ethnos*, 19 Oktovriou 1981.

Nikolaou, N.; “Andreas Papandreou”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

“Nomos 1266”, *Efemeres tes Kuverneseos tes Ellenikes Demokratias*, 2 Iouliou 1982.

“O Andreas Prothupourgos”, *Apogeumatine*, 19 Oktovriou 1981.

“O K. Papandreou idruse sosialistikon komma kai diekerukse tas arhas tou”, *Makedonia*, 4 Septemvriou 1974.

“O Laos ekrine: Makari na me Metaniose...”, *E Vradine*, 19 Oktovriou 1981.

“O laos katargei te monarhia”, *Rizospastes*, 8 Dekemvre 1974.

“O Papandreou Idruse sosialistikon komma kai diekerukse tas arhas tou,” *Makedonia*, 4 Septemvriou 1974.

“O protos - kai teleutaios airetos Proedros tes Ellenikes Demokratias...: San semera 20 Septemvriou 1973 opkizetai O Georgios Papadopoulos”, *Stohos*, 20 Septemvriou 2018.

“O Sakes Karagiorgas gia to PASOK kai ten Aristera”, *Dromos tes Aristeras*, Fullo 370, 29/7/2017.

Oikonomides, Foivos; “Otan Aristera egine aksiomatike antipoliteuse”, *Eleutherotupia*, 28 Maiou 2011.

Öztürk, Saygı; “Yunanistan, Ege’yi kendi gölü yapıyor”, *Sözcü*, 27 Şubat 2017.

Palaiologos, Giannes; “Ta ‘80s kai e sagene tou laikismou”, *E Kathemerine*, 20 Martiou 2017.

Papageorgios, Stefanos; 25 Martiou 1924: E Arhe tou Telous tes Vasileuomenes Demokratias sten Ellada”, *Eleutheria*, 25 Martiou 2017.

Papageorgios, Stefanos; “O Ioannes Metaksas kai oi ekloges tes 26es ianouariou 1936”, *Eleutheria*, 14 Ianouariou 2018.

Papahelas, A.; “Ti suneve te vuhta ton Imion”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

Papahelas, Alekses; “Samiouel Hantington, E Ellada den anekei ste Duse”, *To Vema*, 24 Maiou 1998.

Papahelas, Alekses; “E vuhta ton Imion”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

Papandreou, Andrea G.; sunenteukse gia ten EOK, *oikonomikos tahudromos*, ar. 1221-1222, Septemvrios 1977.

Papantoniou, Stauros, “E Polu sunthete...aple analogike”, *E Kathemerine*, 31 Dekemvriou 2018.

“PASOK: Hronologies-Stathmoi”, *E Kathmerine*, 16 Ocak 2004.

Perakes, Paraskeuas; “Saranta hronia PASOK, 1974-2014”, *Haniotika Nea*, 3 Septemvriou 2014.

Petropoulos, Giorgos; “E Ellada siderodesmia kai to KKE ektos nomou: O Anagkastikos Nomos 509”, *Rizospastes*, 31 Dekemvre 2000.

Petropoulos, Giorgos; “E Diktatoria tou Pagkalou”, *Rizospastes*, 17 Ioune 2001.

Petropoulos, Giorgos, “To ‘Idionumo’”, *Rizospastes*, 14 Ioule 2002.

Petropoulos, Giorgos; “O Shematismos tes Prosorines Demokratikes Kuverneses sta 1947”, *Rizospastes*, 22 Dekemvre 2002.

Petropoulos, Giorgos; “To Dogma Trouman kai e politike tes upoteleias”, *Rizospastes*, 7 Martiou 2004.

Petropoulos, Giorgos; “O matomenos Maes tou '36 ste Thessalonike sten epeteio ton 70 hronon apo ena semantiko stahmo tes istorias tou ellenikou ergatikou kinematos”, *Rizospastes*, 30 Apriliou 2006.

Petropoulos, Giorgos; Zerganos, Nikolas; Hatzedemetrakos, Nikos; Manimanakes, Kostas; Katsigianne, Elene; “E Deksia sto Kunegi tou Andrea”, *E Efemerida ton Suntakton*, 24 Septemvriou 2017.

Polites, Giannes; “Oi psefoforoi den kleronomountai”, *Real*, 26 Martiou 2018.

“Pos meso diolistheses allazan theseis tou KKE”, *Rizospastes*, 20 Ioule 2001.

“Protofanes o Thriamvos tou ‘Ellenikou Sunagermou’ kerdizei peri tas 240 Edras!”, *Ethnos*, 17 Noemvriou 1952.

Rizas, Soteris; “To Demopsefisma tou 1946”, *E Kathemerine*, 11 Dekemvriou 2011.

Romaios, Giorgos; “O egetes kai to kinema pou allaksan ten Ellada”, *To Vema*, 24 Noemvriou 2008.

“San Semera to 1996: E Ekloge Semite sten Proedria tou PASOK-E mahe me ton Ake kai to dahtulidi ston Giorgo”, *To Pontiki*, 30 Iouniou 2018.

Sarres, Giorgos; “Apopeira Dolofonias Venizelou: Ton Purovolesan 10 Fores kai Sotheke”, *Ethnos*, 28 Iouliou 2019.

“Sosialistike politike kinesse ekseggeile hthes O K. Papandreou”, *To Vema*, 4 Septemvriou 1974.

Souliotes, Giannes; “Me hresimopoiesan sto fiasko Otsalan”, *E Kathemerine*, Iouniou 2003.

Spuros, Aggelos M.; “Didagmata eksenta eton”, *E Kathemerine*, 16 Noemvriou 2014.

Stathouloupoulos, Stauros; “Imia: To paraskenio tou 1996 kai o hartes-vtokoumento”, *E Kathemerine*, 30 Ianouariou 2017.

“Suntagma tes Ellados”, *Efemeris tes Kuverneseos tou Vasileiou tes Ellados*, En Athenais, Teuhos Proton, 1 Ianouariou 1952.

“Suntagma tes Ellados”, *Efemeris tes Kuverneseos tes Ellenikos Demokratias*, En Athenais, Teuhos Proton, 9 Iouniou 1975.

Surigos, Aggelos M.; “Anazetontas empistosune epi 37 hronia” *E Kathemerine*, 11 Fevrouariou 2019.

Ta Nea Team, Mikrasiatike Katastrofe: To ektakto stratodikeio gia tous protaitious tes”, *Ta Nea*, 15 Noemvriou 2019.

Tasses, Hrusanthos Dem.; “Apo to ‘Sosialismo stis 18’ tou Andrea sten ‘Autoduname Ellada’ tou Venizelou”, *E Auge*, 1 Septemvriou 2014.

Tasses, Hrusanthos Dem.; “PASOK kai Koinovouleutike praktike: E periptose tes kratikopoieses enos mazikou kommatos”, *E Auge*, 28 Ianouariou 2015.

Tasses, Hrusanthos Dh.; “PASOK: O makrus dromos tes organotikes kai ideologikes upohoreses”, *E Auge*, 15 Ianouariou 2019.

“The Looting of Greece”, *TIME*, 11 March 1989.

“To Apotuhemeno kinema tou 1935”, *To Pontiki*, 19 Martiou 2012.

“To megalo fagopoti se paradeigmata”, *Rizospastes*, 12 Ioune 2005.

“To PA.SO.K. Shematizei Autoduname Kuvernese”, *E Kathemerine*, 19 Oktovriou 1981.

To Vema, 9 Augoustou 1939.

To Vema Team, “Vouleutikes Ekloges 1923”, *To Vema*, 16 Dekemvriou 2009.

To Vema Team, Oristikan tesseris veoi Genikoi Grammateis”, *To Vema*, 30 Dekemvriou 2009.

To Vema Team, “Kon. Metsotakes: E Tourkia prepei va entahthei sten EE”, *To Vema*, 17 Apriliou 2013.

“To 1981 e prote nike tou Andrea stis ekloges- Stis 18 Sosialismos”, *iefimerida*, 18 Oktovriou 2018.

Tokas, Lampros; “Den einai sosialistike alla... sosialestrike”, *Rizospastes*, 12 Genare 1997.

Tomae, Foteine “Pos oi Megales Dunameis Fovithikan ten Epanastase tou 1821”, *To Vema*, 25 Martiou 2006.

“Tsovala dos'ta ola”: San semera e istorike frase tou Andrea kai giati egine sunonumo tes spatales”, *To Pontike*, 20 Apriliou 2018.

“Turkey still awaits to confront with generals of the coup in Sep 12, 1980”, *Hurriyet English*, 12 Eylül 2008.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri”, *Hürriyet*, 17 Mart 2003.

“Türkiye yakından izliyor”, *Milliyet*, 22 Nisan 1967.

“U.S. Recognition of the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *For Immediate Release The White House Statement by the Press Secretary*, February 9, 1994.

“Vasikes ekselikseis sto astiko politiko sistema apo to 1974 mehri semera”, *Rizospastes*, 28 Ioule 2013.

Veremes, Thanos; “Ta Iathe sten oikonomike politike tou Andrea”, *E Kathemerine*, 26 Martiou 2017.

Vlasides, Vlases; “E poluorkia kai e epemvase”, *Makedoniko Praktoreio Eideseon*, 12 Oktovriou 2007.

Yeniçeri, Özcan; “31 Yıl Sonra 12 Eylül Darbesi”, *Yeniçağ*, 12 Eylül 2011.

“Yunan’a PKK Kızılayı notası”, *Hürriyet*, 28 Aralık 2000.

“Yunanistan’da Darbe”, *Milliyet*, 22 Nisan 1967.

Zoulas, Konstantinos; “Anistorete, authairete kai aparadekte protovoulia”, *E Kathemerine*, 5 Dekemvriou 2004.

“21-22 Augoustou 1926: O Kondules anatrepei ton Pagkalo”, *Ethnos*, 21 Augoustou 2019.

“37 (aksehasta) hronia PASOK: Mizes, Mise, pathe kai roz istories!”, *Demokratia*, 3 Septemvriou 2011.

“100 Hronia ‘K’: İstorika Protoselida-To Kinema tes 1es martiou 1935”, *E Kathemerine*, 13 Martiou 2019.

“1976: E proklese tou ‘Hora’ sto Aigaiο”, *Rizospastes*, 7 Augoustou 2001.

D. KONFERANS/SEMPOZYUM/SEMİNER

Agnantopoulos, Apostolos; “The Europeanisation of Greek Foreign Policy A Conceptual Framework and an Empirical Application in Greek-Turkish Relations”, The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" *LSE*, 10 June 2005.

Eleutheriou, Kostas; “Summetohike Demokratia horis mele: o organotikos metashetismos tou PASOK ten periodo 2004-20008”, anakoinose sto sunedrio “Sughrone Ellenike Politike”, Kentro Politikon Ereunon, *Panteio Panepistemio*, 2008.

Goumenos, Thomas; "Greek Perception of the Balkans: Edgy Coexistence or Difficult Relationship?", *UACES 35th Annual Conference and 10th Research Conference, The European Union: Past and Future Enlargements*, Zagreb, Croatia, 5-7 September 2005.

Güvenç, Arzu, Saygın, Murat, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak, Cilt II*. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Hatipoğlu, M. Murat; "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", Üçüncü Askeri Tarih Semineri.

Karafulles, Athanasios; "Pistopoietika koinikon fronematon: Mia klasike periptose koinonikes dikaiosines e adikias kata ten epiloge ton ipopsefion spoudaston stis Paidagogikes Akademies", *5o Epistemoniko Sunedrio İstorias Ekpaideuses me Thema: "Ekpaideuse kai Koinonike Dikaiose" Dimosieuse eisegeseon*, Patras, 2008.

Kotsaka-Kalaitzidaki, Theodora; "The human geography of PASOK: 1974-1981", Paper presented to *the 2nd LSE Phd Symposium on Modern Greece, Panel entitled: 'Domestic Politics I*, London UK. June 2005.

Koukoudakis, George; "The Foreign Policy of Greece as a Member of a Security Community", The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" *LSE*, 10 June 2005.

Koukoudakis, George; "The Role of Citizens in the Current Greek-Turkish Rapprochement", *Paper for the 56th Annual Conference of Political Studies Association April 4-6*, Reading 2006.

Kouveliotis, Kyriakos; “‘Europeanisation’ and Greece, The Impact of European Integration on the Diplomatic and Strategic Domains of Greece”, The 2nd Hellenic Observatory PhD Symposium on Modern Greece: "Current Social Science Research on Greece" LSE, 10 June 2005.

Laçiner, Sedat; “Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri”, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Semineri Tebliğleri*, Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, Ankara, USAK, Şubat 2010.

Manis, Athanasios; “The Role of Media in the Imia/Kardak Crisis: The Importance of Media Influence and Its Limitations?”, In conference: 4th Hellenic Observatory PhD Symposium on Contemporary Greece Hellenic Observatory, LSE, June 2009, UK, pp. 1-16.

Özbek, Dolunay; The Nature Of The Aegean Sea Disputes And Its Effect On The Possible Means Of Settlement, *Proceedings Of The International Conference On The Turkish-Greek Relations Issues, Solutions, Prospects, March 9th, 2006 Auditorium*, Ed: Fuat Aksu, Foundation For Middle east and Balkan Studies OBİV, İstanbul, p. 65-74.

“Türkiye - Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs”, *Başbakan Yardımcısı ve Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit’in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki 28 Nisan 1998 Tarihli Konuşması*.

Tzakes, Dionises; “E Eforia tes Filikes Etaireias sten Peloponneso: Skepseis gia te Summetohe ton Topikon Egetikon Omadon sto Ethniko Kinema”, *Diethnes Epistemoniko Sunedrio: Epanastatike drase kai mistikes etaireies ste neotere Europe – Filike Etaireia, pou organose to Panepistemio Ioanninon se sunergasia me ton Demo Skoufa*, Kompoti-Arta, 26-27 İouliou 2014.

E. İNTERNET KAYNAKLARI

“Afieroma İmia: Prin ten krise”, “*En Krupto*”, http://enkripto.blogspot.com/2013/01/blog-post_4669.html, 31 İanouariou 2013, Erişim: 19 Nisan 2020.

Aksu, Fuat; “Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Rogers Planı ve Yunanistan'ın Nato Askerî Kanadına Dönüşü”, *Türk-Yunan İlişkileri*, 18 Nisan 2018, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/nato-komuta-kontrol-sorunlar/rogers-plan-ve-yunanistan-n-nato-askeri-kanad-na-doenuesue>, Erişim: 25 Ocak 2020.

Aksu, Fuat; “1996 Kardak Bunalımı”, 18 Nisan 2018, *Türk-Yunan İlişkileri*, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-iliskileri-etkileyen-temel-faktoerler/karsilikli-algilamalar/kars-l-kl-niyetlere-iliskin-alg-lamalar/1996-kardak-bunal-m>, Erişim: 20 Nisan 2020.

Aksu, Fuat; “Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Egemenliği Antlaşmalarla Yunanistan'a Devredilmemiş Ada, Adacıklar Ve Kayalıklar Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri*, 18 Nisan 2018, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/egemenligi-antlasmalarla-yunanistan-a-devredilmemis-ada-adac-klar-ve-kayal-klar-sorunu>, Erişim: 25 Nisan 2020.

Aktan, Gündüz; Kıbrıs Sorunu ve Kofi Annan Planı Üzerine Muhtemel Senaryolar, <http://dausam.emu.edu.tr/publication/publications/CANYAS.pdf>, Erişim: 25 Ocak 2020.

Alamanou, Katrin “Ta ‘prosopa’ tou PASOK”, *tvxs*, <https://tvxs.gr/news/san-simera/ta-prosopa-toy-pasok-1974-2012>, Erişim: 26 Aralık 2019.

Anastassiadis, Anastassios; “Religion and Politics in Greece: The Greek Church’s ‘Conservative Modernization’ in the 1990s”, *Research in Question*, no. 11, January 2004, (Erişim) <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/question/qdr11.pdf>, Erişim: 17 Nisan 2009, s. 4.

Andreas Papandreou: “E Ellada anekei stous Ellenes’. K. Karamanles: ‘Anekomen eis ten Dusin”, https://www.youtube.com/watch?v=FC-aezynrKM&feature=emb_title, Erişim: 11 Ocak 2020.

“Andreas G. Papandreou-O oikonomologos”, *Ídruma Andrea G. Papandreou*, <http://www.iap.gr/agp/content/Document.aspx?d=7&rd=5499005&f=1426&rf=-1&m=4734&rm=9646179&l=2#1>, Erişim: 7 Kasım 2019.

“Andreas Papandreou. 1993. Ethnikes Ekloges. Delose.”, https://www.youtube.com/watch?v=PUee_W3y0m0, Erişim: 26 Aralık 2019.

“Andreas Papandreou-Menuma-Demoktikes Ekloges 10os 1986”, https://www.youtube.com/watch?time_continue=43&v=J63uvc0ZeYQ&feature=emb_logo, Erişim: 11 Ocak 2020.

“Andreas Papandreou: ‘To onoma mas einai e Psuhe mas!’”, 18 Septemvriou 1993, <https://www.youtube.com/watch?v=IPEuRw-05hU>, Erişim: 10 Nisan 2020.

Antonakos, Antones; *Andreas*, 6 İanouariou 2017. http://ellintekton.blogspot.com/2018/03/blog-post_99.html, Erişim: 11 Kasım 2019.

Arvanites, Mparmpas-Nikos; “Apopse Enos Pragmatikou eroa tou Polutehneiου: ‘E Genia tou Polutehneiου’, to primo PASOK, oi ekkathariseis antifronounton kai e perithoriopoiесе kai sikofantese tou laikou kinematos”, *olimpia.gr*, 17 Noemvrios, 2011.

“Başlıca Ege Denizi Sorunları”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, Erişim: 25 Nisan 2020.

“Batı Trakya Türklerinin Direniş Günü: 29 Ocak”, *Kırım Haber Ajansı*, 29 Ocak 2020, <https://qha.com.tr/haberler/bati-trakya-turklerinin-direnis-gunu-29-ocak/152868/>, Erişim: 21 şubat 2020.

Berberakis, Stelyo; “Yunanistan’da darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırıldı”, *Batı Trakya Haber Ajansı*, <https://www.batitrakya.org/yazar/stelyo-berberakis/yunanistan-darbe-ve-teseibusleri-31-yil-once-ortadan-kaldirdi.html>, Erişim: 26 Kasım 2018.

“Bir Anavatan efsanesi böyle çöktü”, *haber7com*, 30 Eylül 2008, <http://www.haber7.com/>, Erişim: 22 şubat 2020.

Bülent Ecevit’in Kıbrıs Barış Harekâtı Değerlendirmesi”, *TRT*, Türkiye, 1974; <https://www.trtarsiv.com/izle/75929/bulent-ecevit-in-kibris-baris-harekati-degerlendirmesi>, Erişim: 7 Ekim 2018.

“Cyprus Historical Overwiev”, *Türk Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/cyprus-historical-overview.en.mfa>, Erişim: 5 Ekim 2018.

“Deite ta oloi!!!Skandala PASOK-ND...Meta apo ola auta Tha tous Ksanapsefisete;”, *Zougla.gr*, 26 Oktovriou 2011, <https://www.zougla.gr/page.ashx?pid=80&aid=405874&cid=122>, Erişim: 2 Aralık 2019.

Delastik, Giorgos; “E kuvernese ND-KKE tou 1989, *Prin*, 29 İouniou 1989, <http://prin.gr/?p=3437>, Erişim: 28 Aralık 2019.

Deligiannes, Andreas; “3e Septemvri: Apo to PASOK tou Andrea Ste Sfage ton Epigonon”, *THETOC*, <http://www.thetoc.gr/magazine/3i-septembri-apo-to-pasok-tou-andrea-sti-sfagi-twn-epigonwn>, Erişim: 11 Mart 2018.

Demetes, Hrestos; “Ta 10 Skandala tes Metapoliteuses”, *news247*, 27 Oktovriou 2018, <https://news247gr.exposure.co/politikaskandala>, Erişim: 2 Aralık 2019.

Demetes, Hrestos; “Ta sunthemata tou Andrea Papandreou”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ta-synthimata-toy-andrea-papandreoy.6434977.html>, Erişim: 1 Ocak 2020.

Demetes, Hrestos; Ntavos: Oi Ellenes prothupourgoi ste ‘folia tou lukou’. To thriler tou ‘88 kai oi pseudaitheseis”, *news247*, 21 İanouariou 2016, <https://www.news247.gr/>, Erişim: 10 şubat 2020.

Demisiotes, Nikos; “E polukrote dike kai e tuhe ton protaition tou aprilianou praksikopematos”, *Newsbeast*, 17 Noemvriou 2018, <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/4198337/i-polykroti-diki-kai-i-tychi-ton-protaition-toy-aprilianoy-praxikopimatos>, Erişim: 13 Temmuz 2019.

“Diakeruksis”, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn09.pdf>, Erişim: 19 Kasım 2017.

Donnelly, Tom; “NATO Üzerine Düşünceler”, NATO Dergisi, Sayı 2, Yaz 2003, <https://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2.html>, Erişim: 17 Mart 2020.

Drouzias, Hrestos; “18 Oktovriou 1981: San semera to PASOK katakta ten eksousia”, <https://www.parapolitika.gr/stories/article/331853/18-oktovriou-1981-san-simera-to-pasok-katakta-tin-exousia-picsvid/>, Erişim: 19 Temmuz 2019.

“E anagnorise tes Ethnikes Antistases-23 Augoustou 1982”, <https://www.ert.gr/arxeio-afierwmata/i-anagnorisi-tis-ethnikis-antistasis-23-avgoustou-1982/>, Erişim: 3 Ekim 2019.

“E diaskepse ton eksi gia ten Eirene sto Zappeio”, *Matrix24*, 31 İounariou 2014, <http://www.matrix24.gr/2014/01/h-%CE%B4%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%88%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%AD%CE%BE%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AE%CE%BD%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B6%CE%AC/>, Erişim: 20 Mart 2020.

“E diktatoria tes 4es Augoustou 1936”, *Star.gr*, 4 Augoustou 2019, <https://www.star.gr/eidiseis/san-simera/470036/4-aygoystoy-1936-h-diktatoria-metaxa>, Erişim: 6 Haziran 2020.

E Ellenike Vasilike Oikogeneia, Vasileus Konstantinos A' (1868-1922), *İdruma Anna Maria*, <http://www.greekroyalfamily.gr/timeline/constantine-a-birth.html>, Erişim: 3 Kasım 2017.

E Ethike Autothisia tou Patriarhe to 1821, <https://www.youtube.com/watch?v=yBAzUrbtCnI>, Erişim: 27 Eylül 2017.

“E İdruse tes Neas Demokratias”, *Nea Demokratia*, <https://nd.gr/istoria>, Erişim: 13 Temmuz 2019.

“E Megale Dike ton Eksi to 1922”, <http://greekworldhistory.blogspot.com/2015/05/31-15-1922.html>, Erişim: 30 Mayıs 2020.

“E poreia tes Elladas sten Europaike Enose”, *Ellenike Demokratia Upourgeio Eksoterikon*, <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaike-enosi.html> , Erişim: 7 Nisan 2018.

“E Psefos Aleura, ta omoiomorfa kai ta omoiohroma, *Nomika Nea*, <https://nomika-nea.gr/%CE%B7-%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%81%CE%AC-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%BC/>, Erişim: 5 Aralık 2019.

“E sugkuvernese ND-Sunaspismou”, *weeklynews*, 2 İouliou 2019, <https://weeklynews.gr/san-simera-i-sygkyvernisi-nd-synaspismoy/>, Erişim: 8 Aralık 2019.

“E tragodia sto ‘K. Marouse’ duo dekaties voritera...”, *tvxs*, 6 Maiou 2010, <https://tvxs.gr/>, Erişim: 28 Aralık 2019.

“E Vretania apodokimaze to pseudokratos sten Kupro, deihnoun eggrafa”, *in.gr*, 1 Augoustou 2013, <https://www.in.gr/2013/08/01/greece/i-bretania-apodokimaze-to-pseydokratos-stin-kypro-deixnoyn-eggrafa/>, Erişim: 24 Ocak 2020.

“Edres ana politike omada: 1979-1984”, “Edres ana politike omada: 1984-1989”, *Europaike Koinovoulia*, *Europaike Koinovoulia*, <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/el/ethnika-apotelesmata/ellada/1979-1984/aperhomeno-koinovoulia/>, Erişim: 5 Aralık 2019.

“Ege Adaları Türkçe ve Yunan isimleri”, *yatchworks*,
<http://yachtworks.info/tr/turkish-names-of-aegean-islands/>, Erişim: 19 Nisan
 2020.

“Eklogike Anametrese 18/10/1981: G’ Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos
 7/5/1985, [https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C), Erişim: 5 Mayıs 2019.

Eklogike Anametrese 2/9/1985, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/), Erişim 1 Aralık 2019.

Eklogike Anametrese 186/1989, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/), Erişim 8 Aralık 2019.

Eklogike Anametrese 5/11/1989, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/), Erişim 8 Aralık 2019.

“Eklogike Anametrese 8.4.1990 eos 11.9.1993”, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#Z](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#Z), Erişim: 13 Aralık 2019.

“Eklogike Anametrese 10.10.1993”, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#H](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#H), Erişim: 26 Aralık 2019.

“Eklogika Apotelesmata”, *Voule ton Ellenon*,
[https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-
 Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#B](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#B), Erişim: 6 Aralık 2018.

“Eklogika Apotelesmata”, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#A>, Erişim: 19 Ağustos 2019.

Eliade, Amalia K.; “E Filike Etaireia kai e Epanastase tou 1821”, *Matia-Vivliotheke*, http://www.matia.gr/7/78/7806/7806_1_03.html, Erişim: 12 Ekim 2017.

Elmacioğlu, Bilun; “KKTC’ye Uygulanan Ambargolar ve Uluslararası Hukuktaki Yeri”, *Deniz Bülten*, 17 Ağustos 2019, <https://www.denizbulten.com/kkctcye-uygulanan-ambargolar-ve-uluslararasi-hukuktaki-yeri/>, Erişim: 2 Nisan 2020.

“Erga kai emeres tou Giorgou Koskota”, *Newsbeast*, 31 Martiou 2016, <https://www.newsbeast.gr/portrait/arthro/2188007/erga-ke-imeres-tou-giorgou-koskota>, Erişim: 12 Aralık 2019.

Fırat, Melek; “Kıbrıs Sorunu ve İnönü”, *İnönü Vakfı*, <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihtilali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, Erişim: 7 Nisan 2018.

Filistor, İoannes; “E ‘mahe tes drahmes’ kai e hreokopia tes Elladas (1929-1932)”, *Eleuthere Zone*, 11 İouliou 2015, <http://www.elzoni.gr/html/ent/856/ent.55856.asp>, Erişim: 2 Haziran 2020.

“Financial and economic data relating to NATO defense”, *NATO*, www.nato.int, Erişim: 27 Şubat 2020.

“Fofe Gennemata apo te Hio: Andreas Papandreou İstorika monadikos kai anepanaleptos”, 5 Fevrouariou 2019, <http://pasok.gr/?p=23488>, Erişim: 21 Kasım 2019.

G Vouleutike Periodos 18/10/1981 eos 7/5/1985,
<http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#C>, Erişim: 3 Mart 2018.

Galanou, Katerina; "Mizes sten Ellada: Oloi mazi ta fagane", *TheToc*, 10 İouliou 2015, <https://www.thetoc.gr/politiki/article/mizes-stin-ellada-oloi-mazi-ta-fagane>, Erişim: 2 Aralık 2019.

Gerbet, Pierre; "The case of Turkey", 08.07.2016,
https://www.cvce.eu/obj/the_case_of_turkey-en-97eb9c0b-c49c-4111-86ab-52d33c5ece94.html, Erişim: 29 Mart 2020.

"Greece Historical Development", *European Commission*, 29 May, 2019,
https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/historical-development-33_en, Erişim: 29 Mart 2020.

"Greece: Papandreou and the Military, An Inteligence Assessment, Approved For Release 2008/10/15, p.7.,
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84S00555R000200010002-9.pdf>, Erişim: 14 Eylül 2018.

Haralambos, Nikos; "To telos tes 'Megales İdeas' pou katerreuse to 1922 me ten Mikrasiatike katastrofe", *Apopseis*, <https://www.apopseis.com/to-telos-tis-megalis-ideas-pou-katerrefse-to-1922-me-tin-mikrasiatiki-katastrofi/>, Erişim: 29 Mayıs 2020.

Hondrogiannos, Thodores; "Prin apo 36 Hronia e Ellada 'Allakse' Psefizontas Mazika PASOK", *Vice*, <https://www.vice.com/gr/article/yw3akg/to-pasok-sthn-kybernhsh-o-laos-sthn-e3oysia-prin-apo-36-xronia-akribws-h-ellada-alla3e>, Erişim: 28 Eylül 2019.

Hourhoules, Dionuses; “Kuverneseis tou PASOK: Eksoterike politike dekaetia tou ‘80”, s. 51-53, https://www.academia.edu/37628048/%CE%9A%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CE%91%CE%A3%CE%9F%CE%9A_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%80%CE%BF%CE%B%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%B7_%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%B1%CE%B5%CF%84%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%BF%CF%85_80, Erişim: 15 Mart 2020.

“Interim Accord between the Hellenic Republic and the FYROM, New York, 13 September 1995”, *United Nations*, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/MK_950913_Interim%20Accord%20between%20the%20Hellenic%20Republic%20and%20the%20FYROM.pdf, Erişim: 12 Nisan 2020.

Idruma Andrea G. Papandreou, http://www.archeio.gr/media/texts/ap_cv/17.html, Erişim: 17 Kasım 2019.

“İdrutike Diakerukse Vasikon Arhon kai Stohon”, *PASOK*, <http://pasok.gr/diakhryxh/>, Erişim: 12 Mart 2018.

İdrutike Diakerukse 4 Oktovriou 1974, *Nea Demokratia*, <https://nd.gr/idrytiki-diakiryxi>, Erişim: 17 Temmuz 2019.

“İmia: To hroniko tes crises”, *In.gr*, 31 İanouariou 2020, <https://www.in.gr/2020/01/31/plus/imia-xroniko-tis-krisis/>, Erişim: 19 Nisan 2020.

“İmia: To hroniko, oi theories sunomosias kai ta fotografika ntokoumenta tes ‘maures vuhtas’”, *news247*, 31 İanouariou 2019, <https://www.news247.gr/afieromata/imia-to-chroniko-oi-theories-synomosias->

kai-ta-fotografika-ntokoymenta-tis-mayris-nychtas.6689790.html, Erişim: 25 Nisan 2020.

“İmia 1996: to leptomeres hroniko tes krises”, e-Amyna, 31 İanouariou 2018, <http://e-amyna.com/%CE%AF%CE%BC%CE%B9%CE%B1-1996-%CF%84%CE%BF-%CE%BB%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AD%CF%82-%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7/>, Erişim: 19 Nisan 2020.

İoakeimides, Panagiotes K.; “A. G. Papandreou kai Europe”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaioy.6435027.html>, Erişim: 22 Mart 2020.

“İstorike Anadrome”, *Upourgeio Eksoterikon*, http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2016.nsf/mfa08_gr/mfa08_gr?OpenDocument, Erişim: 6 Ekim 2018.

Kakaras, Antonis; “Poioi ekanan to Kinema tou nautikou. Ola ta onomata ton sullefthenton kai miemenon”, *OnAlert*, 22 Maiou 2012., Erişim: http://www.onalert.gr/stories/Poioi_ekanan_to_Kinhma_toy_NaytikoyOla_ta_onomata_ton_syllhftthenton_kai_myhmenon, 1 Ocak 2018.

Kampras, Takes; “E Diadrome olon ton Proedron tes Ellenikes Demokratias, apo to 1924 mehri semera”, *Newsbreak*, 16 İanouariou 2020, <https://www.newsbreak.gr/stories/68212/i-diadromi-olon-ton-proedron-tis-ellinikis-dimokratias-apo-to-1924-mechri-simera/>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

Karaiosefides, Faidon G.; “Ston kairo tou Metsotake”, *Ptese*, 31 Maiou 2017, <https://www.ptisidiastima.com/mitsotakis-era/>, Erişim: 3 Nisan 2020.

Karl Marx, “The Bourgeoisie and the Counter-Revolution”, *Neue Rheinische Zeitung*, No. 169, December 1848. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/12/15.htm>, Erişim: 16 Ekim 2017.

Kasime, Stefania; “Andreas Papandreou – O egetes pou semadepse ten Ellada”, *enikos.gr,PAK* <http://www.enikos.gr/society/522480/andreas-papandreou-o-igetis-pou-simadepse-tin-ellada>, Erişim 17 Kasım 2019.

Katsoridas, Demetres; “E analepse tes diakuverneses apo to PASOK”, *Diethnistike Ergatike Aristera*, <https://dea.org.gr/> Erişim: 19 Ekim 2018.

“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, Erişim: 7 Nisan 2018.

Kofos, Evangelos; “Greece’s Macedonian Adventure: The Controversy over FYROM’s Independence and Recognition”, *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, Ed. Van Coufoudakis, Harry Psomiades, Andre Gerolymatos, New York, Pella, <http://www.macedonian-heritage.gr/VirtualLibrary/downloads/Kofos19990705.pdf>, p. 2. Erişim: 7 Nisan 2020.

Koliopoulos, Ioannes; “E Makedonia sunoro duo kosmon (1945-1949)”, *To İdruma Mouseio Makedonikou Agona*, Erişim: <http://www.imma.edu.gr/imma/history/15.html>, Erişim: 26 Nisan 2018.

“Konstantinos Metsotakes kai Andreas: Oı aionioi antipaloi-Mia alle matia sten epohe tou mnemoniou”, *iefimerida*, 29 Maiou 2017, <https://www.iefimerida.gr/news/340658/konstantinos-mitsotakis-kai-andreas-oi-aionioi-antipaloi-mia-alli-matia-stin-epohi-toy>, Erişim: 13 Aralık 2019.

Konstantinos, Panayiotos; “PASOK, o kuriarhos tes Metapoliteuses”, *tvxs*, 28 Iouliou 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/pasok-o-kyriarxos-tis-metapoliteysis>, Erişim: 13 Temmuz 2019.

Koukouloupoulos, Paris; “İstorike omilia tou Andrea Papandreou kata ten kurose tes sunthekes tou Maastricht,” *Voule ton Ellenon*, 28 Iouliou 1992, <https://www.koukouloupoulos.gr/index.php/speeches/57-2008-06-11-07-46-49/1580-28-1992>, Erişim: 20 Kasım 2019.

Kountoure, Eugenia; “Muthos e pragmatikoteta: E eksoterike politike tou Andrea “aspida” sten tromokratia”, *Reader*, 05 Fevrouariou 2019, <https://www.reader.gr/news/stories/mythos-i-pragmatikotita-i-exoteriki-politiki-toy-andrea-aspida-stin-tromokratia>; Erişim: 8 Mart 2020.

Koutras, Andreas; “E torine hreokopia ehei tis rizes tes sten prote 8 etia Papandreou”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreoy-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 21 Kasım 2019.

Kreoukias, Thanases; “Ta protoselida ton eklogon”, *news247*, 3 Oktovriou 2009, <https://www.news247.gr/ta-protoselida-ton-eklogon.6055999.html>, Erişim: 13 Aralık 2019.

“Kuverneses İoannes Grivas”, “Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1297>, Erişim 8 Aralık 2019.

“Kuverneses Ksenofonta Zolota”, *E Genike Grammateia Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon*, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1301>, Erişim: 6 Aralık 2019.

“Kuvernesis Tzannes Tzannetakes”, “Genike Grammatea Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon, <http://www.ggk.gov.gr/?p=1294>; Erişim 8 Aralık 2019.

“Kuvernesis Aleksandrou Zaima”, *Genike Grammatea Nomikon kai Koinovouleutikon Thematon*, <https://gslegal.gov.gr/?p=964>, Erişim: 1 Haziran 2020.

Lakopoulos, Nikos; “E anodos kai e ptose tou kinematos pou tha allaze ten Ellada”, *Anoihto Parathyro*, 2 Septemvriou 2017, <https://www.anoixtoparathyro.gr/%CE%B7-%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B8/>, Erişim: 27 Kasım 2018.

Lang, R. Clarence; “Red Cross Humanitarianism In Greece, 1940-45”, *Institute for Historical Review*, Erişim, http://www.ihr.org/jhr/v09/v09p-71_Lang.html, 30 Mart 2018.

“Letter that Greece’s Foreign Minister Antonis Samaras sent to his EPC counterparts on 17 January 1992”, *Macedonian Heritage*, <http://www.macedonian-heritage.gr/OfficialDocuments/Samaras1.html>, Erişim: 9 Nisan 2020.

Lugra, Semata; Varela, Katerina; “1974 E ptose tou kathestotos kai epistrophe tou Andrea”, *Idruma Georgiou Papandreou*, 24 İouliou 2013, <http://idrimagpapandreou.blogspot.com/2013/07/1974-h.html>, Erişim: 5 Ocak 2020.

Marx, Karl; "The Bourgeoisie and the Counter-Revolution", *Neue Rheinische Zeitung*, No. 169, December 1848. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/12/15.htm>, Erişim: 16 Ekim 2017.

Megkos, Andreas; "21e Apriliou: 51 hronia apo to Praksikopema ton Suntagmatarhon: Ellada Parelthon", 21.04.2018, *The Royal Chronicles*, <http://www.royalchronicles.gr/21-apriliou-51-xronia-apo-to-praxikopima-ton-sintagmatarxon/>, Erişim: 21 Nisan 2018.

"Mehane tou Hronou: E dike tou aiona gia to skandalo Koskota", *news247*, 21 Fevrouariou 2018, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qBlr0xs4YnsJ:https://www.news247.gr/mixani-tou-xronou/michani-toy-chronoy-i-diki-toy-aiona-gia-to-skandalo-koskota.6570298.html+%&cd=5&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim: 12 Aralık 2019.

Migdalovitz, Carol; "Kosovo: Greek and Turkish Perspectives", CRS Report for Congress, RS20149, *University Of North Texas*, May 27, 1999, s. 2-3, <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs951/?q=%22%22%7E1>, Erişim: 17 Nisan 2020.

"Mikrasiatike Ekstrateia", *E Ellenike Vasilike Oikogeneia*, <https://www.greekroyalfamily.gr/timeline/asia-minor-expedition.html>, Erişim: 29 Mayıs 2020.

"Misos eaionas apo to praksikopema tes 21es Apriliou-To hroniko tes egkathdruses tes Xountas ton suntagmatarhon", *Newspost*, 21 Apriliou 2017, <http://newpost.gr/ellada/602818/misos-aiwnas-apo-to-praksikophma-ths-21hs-apriliou-to-xroniko-ths-egkathidryshs-ths-xoyntas-twn-syntagmatarxwn>, Erişim: 20 Nisan 2018.

Moshopoulos, Georgios N.; “Georgios Papandreou. Apo to Kairo sta Dekemvriana”, *Ellenikos Emfulios Polemos 1943-1949*, <http://ellinikosemfilios.blogspot.com/2012/05/k.html>, Erişim: 26 Nisan 2018.

“Nea Proklese Ton Tourkon: Odos Ahmet Sadık, o dromos tou patriarheiou!”, *Hronos.gr*, 15 Apriliou 2010.

“Nomos tes Epidaurou”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn07.pdf>, Erişim: 19 Kasım 2017.

O Andreas G. Papandreou, Akadimaiko Viografiko, *Ídruma Andrea G. Papandreou*, http://www.archeio.gr/ap_ac_cv.html, Erişim: 17 Kasım 2019.

“O Andreas Papandreou”, *Ídruma Andrea G. Papandreou*, <http://agp.archeio.gr/>, Erişim: 7 Mart 2020.

“O Kuvernetes Ioannes Kapodistrias (1828-1832)”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 26 Kasım 2017.

“O Maes tou '36 ste Thessalonike kai ta aimatera gegonota”, *ERT*, 6 Maiou 2018, <https://www.ert.gr/eidiseis/o-mais-tou-36-sti-thessaloniki-ke-ta-ematira-gegonota/>, Erişim: 6 Haziran 2020.

“O Muthos kai e istoria tou Pentelikou”, *TheToc*, <http://www.thetoc.gr/koinwnia/article/o-muthos-kai-i-istoria-tou-pentelikou>, Erişim: 17 Şubat 2019.

“O neos organismos tou Stratou tou 1833”, *Geniko Epiteleio Stratou*, http://www.army.gr/default.php?pname=O_STRATOS_EPI_BASILEIAS_OTHO_NA&la=1, Erişim: 30 Kasım 2017.

“O Semites euhareistei tous Amerikanous”, 31 İanouariou 1996, https://www.youtube.com/watch?v=sb_4YWQKt_0, Erişim: 25 Nisan 2020.

“Oi ekloges anametreseis sten Ellada V’ Ellenike Demokratia”, *San Semera*, <https://www.sansimera.gr/articles/4/190>, Erişim: 4 Haziran 2020.

“Oi Megales Dunameis to 1821: E Ellenike Epanastase tou 1821 (Meros V)”, *İstoria Ellenike kai Pagkosmia*, <http://greekworldhistory.blogspot.com.tr/2014/03/2-1821.html>, Erişim: 24 Ekim 2017.

“Oi programmatikes deloseis tou ste Voule stis 22 Noemvriou 1981”, *ERT*, 22 Oktovriou 1981, https://www.youtube.com/watch?time_continue=109&v=F_h_49zT8Jg, Erişim: 19 Temmuz 2019.

“Omilia tou Dioikete tes Trapezas tes Ellados k. Nikolaou H. Gkargkana sten ekdelose gia ten epeteio ton 75 xronon apo ten enarrkse leitorgias tes Trapezas”, *Trapeza tes Ellados*, Athena, 3 Noemvriou 2003, <https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typoy/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=2aa7bf72-25f9-4a92-8042-91d17616c706>, Erişim: 5 Kasım 2019.

Papadokos, Gorgos; “E prote fora pou Sten Ellada Tha ginoun ekloges İoulio!”, *The Best*, 07 Ouliou 2019, <https://www.thebest.gr/article/540001-i-proti-fora-pou-stin-ellada-tha-ginoun-ekloges-ioulio-mina-pote-xanapsifisame-katalokairo>, Erişim: 5 Aralık 2019.

Papandreou, Andreas; *Voule 1981*, (ERT), https://www.youtube.com/watch?v=F_h_49zT8Jg, Erişim: 24 Ocak 2020.

Papandreou, Andreas; 15 Oktovriou 1981, https://www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=oJ9G9PmIJ7k, Erişim: 5 Mayıs 2019.

Papandreou, Theodoses; “Proeklogiko periodos sto kokkino”, 24 Augoustou 2018, <https://www.iapopsi.gr/proeklogiki-periodos-sto-kokkino/>, Erişim: 5 Aralık 2019.

Papazoglou, Nike; “Oloi oi hartes ton eklogon apo te metapoliteuse”, *newsbeast*, 25 İounariou 2015, <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/780936/oloi-oi-hartes-ton-eklogon-apo-ti-metapoliteusi>, Erişim: 26 Aralık 2019.

Pappas, Takis S.; “The causes of the Greek crisis are in Greek politics”, *openDemocracy*, 29 November 2010, <https://www.opendemocracy.net/en/openeconomy/causes-of-greek-crisis-are-in-greek-politics/>, Erişim: 24 Haziran 2019.

Pepelases, Adamantios; “O oikonomologos Andreas Papandreou: Skepse upselon”, *Anoixto Parathyro*, 22 İouniou 2017, <https://www.anoixtoparathyro.gr/%CE%BF-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%85-%CF%83-2/>, Erişim: 20 Ekim 2019.

Petrides, Paulos; “E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A’ Meros”, <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 19 Kasım 2017.

Proedroi tes Kupriakes Demokratias, Proedria tes Kupriakes Demokratias, <https://presidency.gov.cy/>, Erişim: 18 Şubat 2020.

“Prosorino politeuma tes Elladas, etos 1822”. *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn06.pdf>, Erişim: 11 Ekim 2017.

Richter, Heinz; “Another Type of European Democracy: The Emergence of Modern Greece, How clientelism became a way of life in Greece”, *The Globalist*, June 19, 2015, <https://www.theglobalist.com/another-type-of-european-democracy-the-emergence-of-modern-greece/>, Erişim: 6 Temmuz 2019.

Richter, Heinz; “British Greece: The Political Culture of a Protectorate; How British and American influence shaped the downsides of modern Greek politics”, *The Globalist*, June 19, 2015, <https://www.theglobalist.com/british-greece-the-political-culture-of-a-protectorate/>, Erişim: 28 Haziran 2019.

“San semera to 1935 kataluetai me stratiotiko praksikopema to demokratiko politeuma sten Ellada”, *Newsbomb*, 10 Oktovriou 2018, <https://www.newsbomb.gr/ellada/story/923032/san-simera-to-1935-katalyetai-me-stratiotiko-praxikopima-to-dimokratiko-politeyma-stin-ellada>, Erişim: 4 Haziran 2020.

Sarrekestas, Konstantinos; “O ishuros Andr(e)as tou Aigaiou”, *News247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaioy.6435027.html>, Erişim: 22 Mart 2020.

Sioute, Vasilike; *E Epanastase tou 21 mesa apo ta matia tou Marks kai tou Engels*, *SLpress.gr*, 12 Maiou 2017, <https://slpress.gr/idees/%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-1821-%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD/>, Erişim: 21 Ekim 2017.

Solanakis, Mihail; "Operation "Niki" 1974: A suicide mission to Cyprus", *Welho*, <http://web.archive.org/web/20130525074957/http://koti.welho.com/msolanak/kyprosengl.html>, Erişim: 4 Ekim 2018.

Soteris, Panagiotis; "Eksoplistika-mamouth gia ten Ellada me fonto tis torkikes prokliseis", *in.gr*, 19 Dekemvriou 2019, <https://www.in.gr/2019/12/19/politics/diplomatia/eksoplistika-mamouth-gia-tin-ellada-fonto-tis-tourkikes-prokliseis/>, Erişim: 25 Ocak 2020.

Sowards, Steven W., Lecture 14: "Greek Nationalism, the 'Megale Idea' and Venizelism to 1923", *Twenty- Five Lectures on Modern Balkan History, The Balkans in the Age of Nationalism*. <http://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lect14.htm>, Erişim: 30 Kasım 2017.

Spourdalakes, Mihales; "Politika Kommata kai Kommatika Sustimata", *Ethnikon kai Kapodistriakon Panepistemion Athenon, Platforma Teleekpaideuses*, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA178/Spourdalakis%20kommata%20kai%20kommatika%20systimata.pdf>, Erişim: 16 Aralık 2018.

Staveris, Spuros; "To 1936 skotonontai 12 diadelotes apo pura tes horofulakes Thessalonikes kai traumatizontai ekatontades alloi", *Lifo*, 9 Maiou 2015, <https://www.lifo.gr/team/sansimera/38137>, Erişim: 6 Haziran 2020.

"Sunenteukse A. Papandreou stous G. Papoutsane kai Str. Liarelle sten ekpompe tou ANT1 'Oi Protagonistes'", 5 Oktovriou 1993, <https://www.youtube.com/watch?v=BjanWpUQS8U>, Erişim: 10 Nisan 2020.

"Suntagma tes Elladas: Opos anatheoretike met o Psefisma tes 27es Maiou 2008 tes E Anatheoretikes Voules ton Elllenon", *Voule ton Ellenon*, https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/SYNTAGMA1_1.pdf, Erişim: 17 Aralık 2018.

“Suntagmatike Monarhia (1843-1862)”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 2 Aralık 2017.

Svoronos, Nikos; *E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A' Meros*, <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 18 Ekim 2017.

şener, Bülent; “Unutulan Bir Krizin Anatomisi ve Perde Arkası: Kardak Kayalıkları Krizi”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Ocak 2014, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/unutulan-bir-krizin-anatomisi-ve-perde-arkasi-kardak-kayalıkları-krizi>, Erişim: 21 Nisan 2020.

şihmantepe, Aydın; “Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Bunalımı”, *Türk-Yunan İlişkileri*, 27 Mayıs 2017, <http://www.turkishgreek.org/yayinlar/makaleler/makaleler-1/item/124-aegean-sea-disputed-areas>, Erişim: 19 Nisan 2020.

“Ta apotelesmata kai oi megales anatropes”, *CNNGreece*, 25 Maiou 2019, <https://www.cnn.gr/ekloges/story/178016/oi-ellinikes-eyroekloges-apo-to-1981-eos-to-2014-ta-apotelesmata-kai-oi-megales-anatropes>, Erişim: 5 Aralık 2019.

“Ta oikonomika tes Epanastases: 1821-1827”, *İdruma Meizoneos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/13.html, Erişim: 23 Kasım 2017.

“Ta skandala pou ksekinesan to megalo fagopoti”, *tvxs*, 12 Augoustou 2014, <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/ta-skandala-poy-ksekinisan-megalo-fagopoti>, Erişim: 6 Aralık 2019.

“Ta Suntagmata Ethnikes Emveleias”, *Voule ton Ellenon*, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 19 Kasım 2017.

Tassis, Chrisanthos D.; “PASOK: From Protest to Hegemony”, *University of Athens.*,

https://www.researchgate.net/publication/282654173_PASOK_From_Protest_to_Hegemony/link/5745b4a908ae9f741b42ec0d/download, Erişim: 10 Aralık 2019.

“The 1967 Crisis”, *UNFIOCYF*, Erişim: 14 Mayıs 2018.

“Theodoros V. Karatzas (1996-2004)”, *Ethnike Trapeza Tes Ellados*, <https://web.archive.org/web/20151031041204/http://ha.nbg.gr/IAETE165/SelectedPointOfInterest.aspx?id=680&AnivSubCategory=0&categoryId=1>, Erişim 20 Ekim 2019.

To Ethniko Komma tou Th. Deligianne, *Ídruma Meizonos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/domestic_policy/people/08.html, Erişim: 3 Aralık 2017.

“To Neoteriko komma tou H. Trikoupe”, *Ídruma Meizonos Ellenismou*, http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/domestic_policy/people/07.html, Erişim: 3 Aralık 2017.

“To rantevou me ten istoria pou...den egine!” 18 Oktovriou 2016, <https://www.cretalive.gr/istoria/ranteboy-me-tin-istoria-poyden-egine>, Erişim: 7 Mart 2019.

“To skandalo tou giougkoslavikou kalampokiou”, *Sansimera*, <https://www.sansimera.gr/articles/809>, Erişim: 9 Aralık 2019.

To Suntagma tou 1927, *Voule ton Ellenon*, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

“To vromiko PASOK: 40 hronia Katahreseis kai skandala”, *Adeotos*, <https://adiotos.wordpress.com/2013/12/25/pasok-skandala/>, Erişim: 2 Aralık 2019.

“Topikes Suneleuseis & Politeumata”, *Ídrima tes Voules ton Ellenon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sId=11114551118616461458180>, Erişim: 18 Kasım 2017.

“Topikoi organismoι kai kentrike dioikese”, *Ídruma Meizoneos Ellenismou*, http://www.fhw.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/05.html, Erişim: 23 Kasım 2017.

“Tourkikes diekdikeseis, *Ellenike Demokratia Upourgeio Eksoterikon*, 14 İouniou 2018, <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/tourkikes-diekdikeseis.html>, Erişim: 25 Nisan 2020.

“Tria poiemata gia ton Niko Mpelogianne”, *To Kouti tes Pandoras*, 30 Martiou 2016, <http://www.koutipandoras.gr/article/tria-poiemata-gia-ton-niko-mpelogiannh>, Erişim: 03 Nisan 2018.

Triandafyllidou, Anna; Calloni, Marina; Mikrakis, Andonis; “New Greek Nationalism”, *Sociological Research Online*, vol. 2, no. 1, 31 March 1997, <http://www.socresonline.org.uk/2/1/7.html>, Erişim: 9 Nisan 2020.

Tsimas, P.; “Ereuna-İmia”, *Mega*, Fevrouariou 2006, <https://www.romangerodimos.com/writings/%CF%86%CE%AC%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CE%B9/imia-1996/>, Erişim: 22 Nisan 2020.

Tümer, Didem Özel; “Erdoğan’ın dediğini Özel yaptı”, *Aljazeera Turk*, 5 Ağustos 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/>, Erişim: 22 Şubat 2020.

“Türk Kara Kuvvetleri Tarihçesi”, *Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkinda/KKKtarihce.aspx>, Erişim: 16 Mart 2020.

Türk-Yunan İlişkileri, 27 Mayıs 2017, <http://www.turkishgreek.org/yayinlar/makaleler/makaleler-1/item/124-aegean-sea-disputed-areas>, Erişim: 19 Nisan 2020.

“Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi,” *TC. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim: 22 Şubat 2020.

Tzanetou, Marianna; “E hruse oktaetia tou Andr(e)a tes Allages”, *OFFLINEPOST*, <https://www.offlinepost.gr/2019/02/05/%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE-%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%B1%CE%B5%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B3%CE%AE/>, Erişim: 19 Kasım 2019.

“UNFICYP Background,” *UNFICYP*, Erişim: 12 Mayıs 2018.

“United Nations Security Council Resolution 353 (1974) of 20 July 1974”, [https://undocs.org/S/RES/353\(1974\)](https://undocs.org/S/RES/353(1974)), Erişim: 8 Ekim 2018.

“United Nations Security Council Resolution 550 (1984) of 11 May 1984”, [https://undocs.org/S/RES/550\(1984\)](https://undocs.org/S/RES/550(1984)), Erişim: 8 Ekim 2018.

“U.S. Library of Congress – Country Studies – Cyprus – Intercommunal Violence”, *Countrystudies.US.*, <http://countrystudies.us/cyprus/13.htm>., Erişim: 4 Ekim 2018.

Ünal, Hasan; “Kıbrıs Sorunu ve Kofi Annan Planı Üzerine Muhtemel Senaryolar,” <http://dausam.emu.edu.tr/publication/publications/CANYAS.pdf>, Erişim: 25 Ocak 2020.

Vagianos, Demetres; “E politike tou Andrea Papandreou etan zemiogona gia ten ellenike oikonomia”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreoy-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 20 Kasım 2019.

Varela, Katerina A.; “E Eksoterike politike tou Andrea Papandreou”, *News247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/o-ischyros-andr-e-as-toy-aigaioy.6435027.html>, Erişim: 21 Mart 2020.

Vasileios G’, *Oikoumenikos Patriarhes*, <https://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=gr&id=322>, Erişim: 31 Mayıs 2020.

Vasileus Konstantinos A’, *E Ellenike Vasilike Oikogeneia*, <https://www.greekroyalfamily.gr/timeline/constantine-a-birth.html>, Erişim: 28 Mayıs 2020.

Vergopoulos, Kostas; Svoronos, Nikos; Petrides, Paulos; Filias, Vasiles; Kasimates, Giorgos; Maneses, Aristovoulos; Sotereles, Giorgos; *E Politike Organose tou Agona 1821-1827 A’ Meros*, <https://www.youtube.com/watch?v=SUQCteRkaAI>, Erişim: 19 Kasım 2017.

Vergos, Konstantinos; “To varos tes hreokopias peftei stis kuverneseis Semite kai Karamanle”, *news247*, 23 İouniou 2016, <https://www.news247.gr/afieromata/andreas-papandreou/ftaiei-o-andreas-papandreoy-gia-ti-chreokopia-tis-choras.6435053.html>, Erişim: 21 Kasım 2019.

Vgontzas, Antonis N.; “To PASOK kai e Metapoliteuse, Nomothetikes Tomes: E Megale Allage 34 Hronia Meta, 18 Oktovriou 2015, *Pasok.gr*, Erişim: 1 Aralık 2019.

“Vromike ‘89” e “Katharse”, *Sansemera*, <https://www.sansimera.gr/articles/386>, Erişim: 6 Aralık 2019.

“Vouleutikes Ekloges”, *Ídruma tes Voules ton Elleno gia ton Koinovouleutikon*, <http://foundation.parliament.gr/central.aspx?sId=11114521116216461457895>; Erişim: 29 Kasım 2018.

Yaşın, Kılıç, Gözde; “29 Ocak Milli Direniş Günü”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 29 Ocak 2014, <https://www.21yyte.org/>, Erişim: 21 Şubat 2020.

Yılmaz, Sait “Ege Denizi Her An Isınabilir”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 13 Ocak 2013, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/ege-denizi-her-an-isinabilir>, Erişim: 25 Nisan 2020.

“Yunanistan'daki Türk Varlığı”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa>, Erişim: 21 Şubat 2020.

“5 Martiou 1962- Provalletai gia prote fora kai to sinthema ‘1-1-4’”, *Iscreta.gr*, 3 Martiou 2016. <http://iscreta.gr/2016/03/5-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%AF%CE%BF%CF%85-1962-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%B7-%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AC-%CE%BA/>, Erişim: 23 Ocak 2019.

“14-10-1974: Porisma Tseva gia Polutehneio”, <http://www.vrahokipos.net/old/history/gr/polytexneio/Tsevas.htm>, Erişim: 22 Eylül 2018.

“24 hronia apo ten krise sta Immia: marturies, hroniko kai politikes anatarakseis”, *Eleuteros Tupos*, 31 Ianouariou 2020.

“28 Flevare 1968: 41 hronia apo ten emera pou o Andreas Papandreu idruse to PAK. Opoios den ehei mneme den ehei mellon...” 28 Şubat 2009, <http://sibilla-gr-sibilla.blogspot.com.tr/2009/02/28-1968-41.html>, Erişim: 10 Mart 2018.

“28 Maiou 1979: E Ellada sten Europe. To orama tou Karamanle”, *Ídruma “Konstantinos G. Karamanles”*, 27 Maiou, 2019, <https://ikk.gr/28-ma-oy-1979-h-ellada-stin-eyropi-to-orama-toy-karamanli/>, Erişim: 28 Mart 2020.

“30 hronia apo te dolofonia tou Paulou Mpakogianne”, *CnnGreece*, 26 Septemvriou 2019, <https://www.cnn.gr/news/politiki/story/191886/30-xronia-apo-tin-dolofonia-toy-payloy-mpakogianni?v7>, Erişim: 13 Aralık 2019.

“90+1 Megala Skandala Tou PASOK-Gia Na Men Ksehniomaste”, 13 Oktovriou 2017, <https://analitis.gr/901-megala-skandala-tou-pasok-gia-na-min-xechniomaste/>, Erişim: 2 Aralık 2019.

“1910-1920, Prothupourgos tes Elladas”, <https://www.venizelos-foundation.gr/wp-content/uploads/chrono1910-1920.jpg>, Erişim: 26 Mayıs 2020.

“1928-1936: Tetraetia statherotetas kai demiorgias. To telos”, *Ethniko Ídruma Ereunon kai Meleton “Eleutherios K. Venizelos”*, <https://www.venizelos-foundation.gr/el/1928-1936/>, Erişim: 1 Haziran 2020.

“1935: To KKE prostostatei gia te Sugrotese antifasistikou metopou”, *Rizospastes*, Savvato 9 Ioune 2001.

ΕΚ: 1

Α. 9. 1.

ΕΝ ΝΑΥΠΑΛΙΩ, ΤΕΤΑΡΤΗ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1825.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ.

Πρακτικά τῆς Διοικήσεως.
ΠΡΟΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.
Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σέμα,

Ἐπιθεὶ δὴ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ δημοσιεύσῃται τὰ Πρακτικά τῆς Διοικήσεως, καὶ νὰ κοινοποιήσῃται ἐν τάχει αἱ ἐθέσεις, ἔσται μάλιστα ἀποδίδωσθαι τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ, ἰσχυρὰ ἀναγκάζει νὰ συσταθῇ ἐφημερίς ἐν τῆν καθήκον τῆς Διοικήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιστολὴ νὰ παραβῆ εἰς ἄλλα ἄνω, καὶ ἀπολαφύσῃται τὴν ὑπόθεσιν τῆς Διοικήσεως, διὰ τῆν καθεὶς καὶ ἀρετῆν.

Συνοίσει καὶ τοῦ Σεβαστοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τὸ ἐστ' Ἀρ. 130 Προεδρίσμα,

Διατάξεις:

Α'. Ὁ Κύριος Θεόκλητος Φαρμακίδης ἐπιτίθεται ἐφημερίδας τῆς Διοικήσεως.

Β'. Θέλει ἔχει ἐπὶ τῆν διαθεσίμω τῆν τυπογραφίαν τῆς Διοικήσεως, συγκλημένον ἀπὸ τρία πειστέρα μὴ ὅλα τὰ ἀναγκασιά τιν.

Γ'. Τὰ Πρακτικά τοῦ Σεβαστοῦ Βουλευτικοῦ θέλει παραλαμβάνει παρὰ τοῦ Α'. Γραμματεῖς τοῦ αὐτοῦ σώματος.

Δ'. Τὰ λοιπὰ Πρακτικά τῆς Διοικήσεως, καὶ τὰς ἐπιστολὰς ἐθέσεις θέλει λαμβάνει παρὰ τῆς γενικῆς Γραμματείας.

Ε'. Ὁ γενικὸς Γραμματεὺς νὰ ἐπιτηδῇ τὴν περιοδικὰν διατάξιν.

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 29 Σεπτεμβρίου 1825.
(Τ. Σ.) Ὁ Ἀστυνόμος,
Γεώργιος Μουσταφῆς
Ἀναγνώστης Σπυριδιόπουλος.
Κωνσταντῆος Μαρμαροπούλου.
Ἰωάννης Καλιόττης.
Ὁ γενικὸς Γραμματεὺς
Α. Μαρμαροπούλος.

Ἐπιθεὶ ἡ εἰσφορά τῆς παρούσης ἐφημερίδος, συμπληρῆται σχεδὸν μὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου βουλευτικοῦ, διὰ τοῦτο κρίθημεν εὐλογον νὰ ἐπιλέξωμεν περαιτέρω ἐν συντάξει περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ γενεῆς τελετῆς.

Τὸ στίγμα τοῦ νέου βουλευτικοῦ ἔχει παρὰ τὸ ποτε κειμήλιον τοῦ Ναυπλίου Τόικρον εἰς Ἀρχαιο-λογικῆν γῆρσιν, καὶ ἐχρησιμεύσῃ ἀριστὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας εἰς πολιτικὴν μεταποίησιν ἢ εἰς βουλευτικῶν, ἐπιστολιζόμενος τοῦ Κυρίου Θ. Βαλιάνου. Ἐπειὶ τὸ λαμπρότερον καὶ ἀραιότερον δημόσιον κτίριον τῆς σημερῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει ἰσχυρὰν ἐπισημασίαν διὰ τοὺς Βουλευτάς, καὶ διὰ τοῦτο καθίσταται διὰ τοὺς ἀκρατοὺς ἀσθενεῖ τοῦ ἐμβαδίου εἰς τὴν κρήνην, τὴν κατωτέρω, εἰσέρχονται εἰ ἀκρατοὶ μὴ ἔχοντες ἄδεια εἰς τὴν κρήνην, ἧς εἶναι ἡ ἐπιφάνεια, χωρὶς ἄδεια εἰσέρχονται ἢ ἀ ἀκρατοὶ ταῦτα εἰς κατὰ πάντα συνειρήσει, ἕκτις τῶν μυστικῶν.

Κατὰ τὴν 21 τοῦ παρελθόντος Σεπτεμβρίου ἔγνω ἡ ἀρχὴ τοῦ νέου τούτου βουλευτικοῦ.

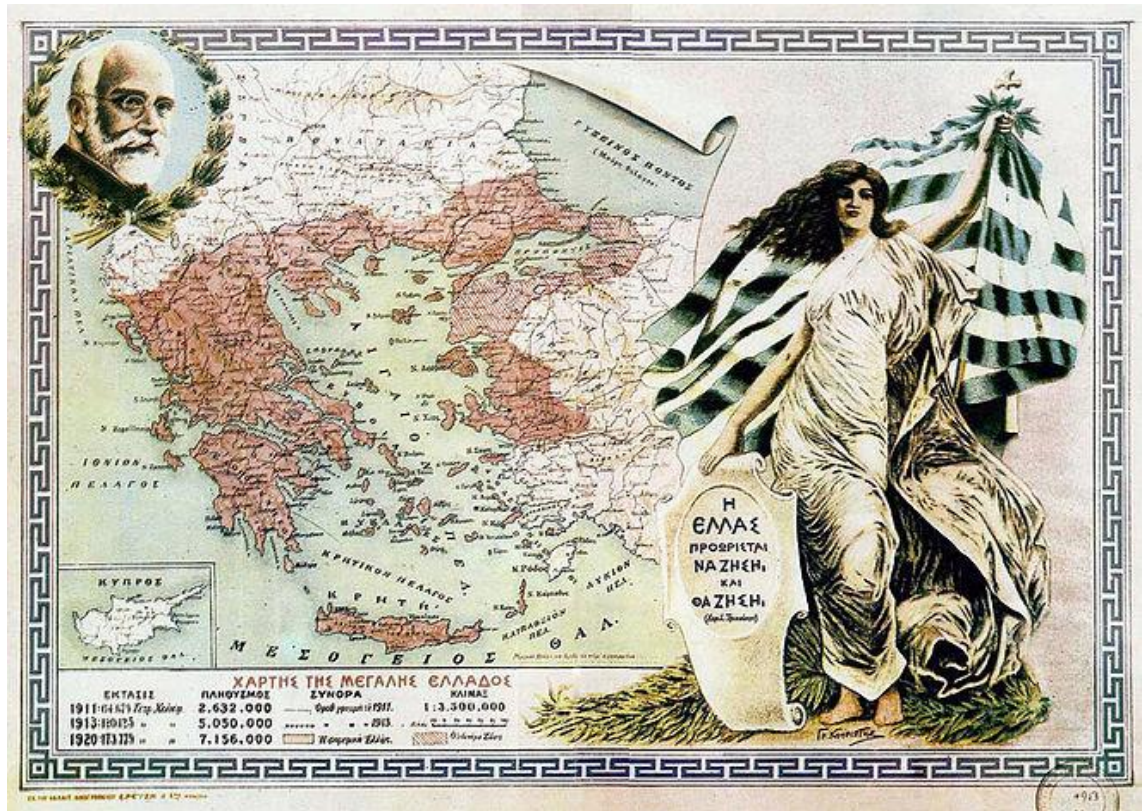
Περὶ τῆς τρίτης ἡμέρας τῆς ἡμέρας ὁ Πρόεδρος τοῦ Σεβαστοῦ Βουλευτικοῦ, συνειρημένως παρὰ τὸν Βουλευτῶν, ἀπέβη εἰς τὸν νέον διαλεξιμὸν μὲτὰ πάσης τῆς ἀναγκαζόμενης εὐταξίας καὶ κατόπιν αὐτῶν εἰσῆλθε μὲτ' ἀλόγου ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ὁ κωνσταντῆος ἄρχις Δαμιλάς, μετὰ πολλῶν ἐπισημασίων ἰσχυρὰ ἐπισημασίαν δι' αὐτῶν τὸ τραυματῶδες καὶ σπαστικὸν τῶν χριστιανῶν ὄπλων, ὁ κύριος Σταυρὸς, καὶ εὐθὺς ἐγένετο ἀγασμὸς, καθ' ἕνα, ἕκτις τῶν ἄλλων εὐχῶν τῆς ἀρχῆς ταύτης τελετῆς, ἀγασμὸς παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκοπῆς καὶ μὴ ἐπὶ τούτῳ συμφωνίᾳ μὲτ' ἐπισημασίαν τοῦ παλαιῦ Πνεύματος εἰς τοὺς Βουλευτάς, ἀρ' οὗ ἢ ἐτελεσθέν ἢ τελετῆ τοῦ ἀγασμοῦ ἀίτησεν ὁ Β'. Γραμματεὺς, Κύριος Α. Παπαδό-

Idarenin Resmi Yayını Yunanistan Genel Gazetesi, İlk Sayının İlk Sayfası, 7 Ekim 1825.

EK: 2

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Temmuz 1919'da Paris'teki zafer yürüyüşü esnasında Yunan birliğinin Zafer Taki'ndan geçişi.

1920'de Sevr Antlaşması ile Tanımlanan Yunanistan Haritası

EK: 3

1922 Askerî Hareketinin Liderliği

Altıların İdamı

ΕΚ: 4

ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Αριθ. πρωτ. 8853/Α'

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Πιστοποιείται ὅτι καθὼς προκύπτει ἐκ γενομένου ἐλέγχου εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δ.Ε.Υ ἐφεύρης εἰς τὰ ἀρχεῖα μας καὶ ἐξετάσεως τῆς ὑπηρεσίας μας, ὁ Αἰλιανδρὸς
 τοῦ Αριστοτέλη καὶ τῆς Ραβδίου ἐτῶν 54
 κάτοικος Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ τῆς οδοῦ ἀριθ _____
 δὲν καταδιώκεται παρ' ἡμῶν, δὲν ἐκκρεμῖ παρ' ἡμῖν ἐναντίον του καταδιωκτικὸ
 ἔγγραφον ἄλλης Αρχῆς, δὲν ἀνησχόλησε τὴν ὑπηρεσίαν μας δι' οἰαδήποτε ἄλλ.
 αἰτίαν καὶ τυγχάνει νομιμόφρων.

Τὸ παρὸν χορηγεῖται ἐπὶ αἰτήσεϊ του διὰ τὴν ὑποβολὴν εἰς το κέντρον
κεντρικὸν βιβλίον ἰδιωτικῶν πρὸς κατάληψιν θέσεως.

Τὸ πιστοποιητικὸν τοῦτο εἶναι ἄκυρον διὰ πάσαν ἄλλην χρῆσιν ἢ παραμένον εἰ.
 ρίως τοῦ ἀνωτέρω.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 12 Νοεμβρίου 1975

Ο Διοικητὴς

ΜΙΧΑΗΛ Ν. ΓΛΥΚΑΣ
 ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΣ ΔΙΕΥΤΗΣ ΒΙ

ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Λογ. Αριθμ. Πρωτ. 1148
 Ημερ. 14.11.75 9555-1171 0-15.000 Α. Μ. 75
 1 κεντρικὸν κ. β. βιβλίον
ΝΟ. ΠΡΑΞΕΩΝ 45

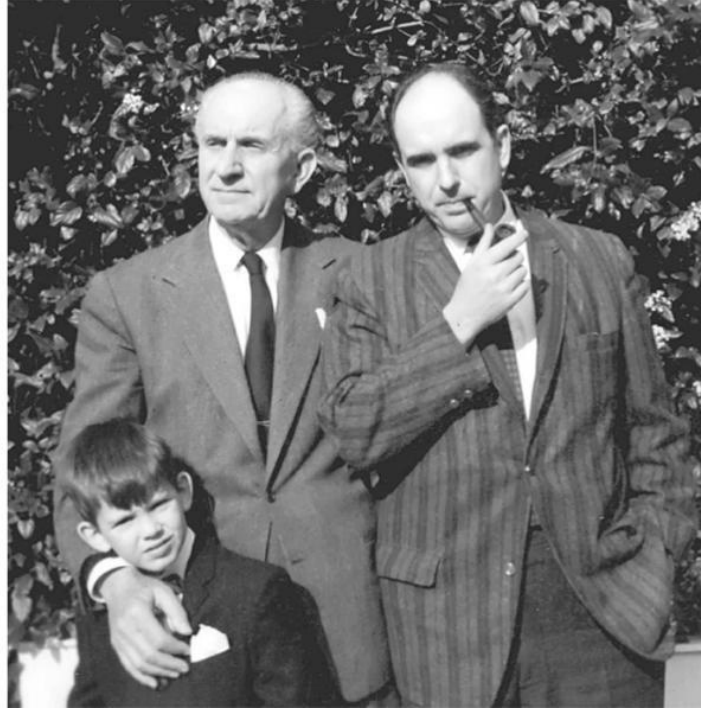
Toplumsal Düşünce Belgesi

EK: 5

İç Savaş

EK: 6

1960'ların Başları... Georgios, Andreas ve Giorgos Papandreou.

Andreas Papandreou'nun Gizli Dosyası

EK: 7

1974'de Andreas Papandreou'nun Yunanistan'a Dönüşü

PASOK'un Kuruluşunun İlanı, 3 Eylül 1974.

ΕΚ: 8

Halkla Sözleşme, 1981

PASOK İktidarda, 18 Ekim 1981.

EK: 9

Andreas Papandreou Yaser Arafat ile.

Andreas Papandreou 1988'de Türk Başbakan Turgut Özal ile Davos'ta.

EK: 10

Andreas Papandreu 1994'de Parlamento Kürsüsünde